

HEYDƏR ƏLİYEVİN SİYASİ İRSİ
VƏ
AZƏRBAYCANÇILIQ
(II kitab)

*Toplu AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutu
"Heydər Əliyevin siyasi irsi və azərbaycançılıq
fəlsəfəsi" şöbəsində hazırlanmış, Fəlsəfə və
Sosiologiya İnstitutu Elmi Şurasının 2020-ci il
12 iyun tarixli, 3 sayılı iclasının qərarı ilə çapa
məsləhət görülmüşdür.*

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin
İşlər İdarəsi

PREZİDENT KİTABXANASI

"Elm və təhsil"
Bakı – 2020

İdeya müəllifi: **İsa Həbibbəyli**
akademik,
AMEA-nın birinci vitse-prezidenti

Elmi redaktor: **İlham Məmmədzaadə**
fəlsəfə elmləri doktoru, professor,
AMEA Fəlsəfə İnstitutunun direktoru

Redaktorlar: **Eynulla Mədətli**
tarix elmləri doktoru,

Sənan Həsənov
siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Məsul katib: **Telman Quliyev**
elmi işçi, "Dövlətsünnaslıq" jurnalının baş redaktoru

Heydər Əliyevin siyasi irsi və azərbaycançılıq.
Bakı, 2020, 448 səh.

Topluda müdrik siyasətçi, müstəqil Azərbaycan dövlətçiliyinin memarı və qurucusu ulu öndər Heydər Əliyevin siyasi irsinin müəyyən məqamları araşdırılır. Bu irsdəki milli kimlik, milli-mənəvi dəyərlər, azərbaycançılıq ideologiyası, dövlət quruculuğunda tarixi və sosial yaddaş, dil və siyasət məsələləri, etik prinsiplər və dövlətçiliyimizi gücləndirən digər amillər müxtəlif istiqamətlərdən olan elmi mənbələrlə təhlil olunaraq geniş oxucu dairəsinə təqdim edilir.

Kitabda çap olunan fikirlərə görə müəlliflər məsuliyyət daşıyır!

4603000000
qrifli nəşr
N098 – 2020

İsa Həbibbəyli
AMEA-nın birinci vitse-prezidenti,
Milli Məclisin deputatı, akademik

HEYDƏRƏLİYEVŞÜNASLIQ TƏDQİQATLARI KÜLLİYYATI

Yeni tarixi epoxanın elmi bələdçisi görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin həyatı və mübarizəsi, çoxcəhətli fəaliyyəti və siyasi irsi əsl müdriklik və dövlətçilik dərsləridir.

Ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycanda müstəqil dövlətçilik təliminin yaradıcısıdır. Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyev həm Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi təlimini yaratmış həm də müstəqil dövlət qurub yaratmış, qoruyub-saxlamış, ona əbədiyaşarlıq qazandırmışdır.

Heydər Əliyev – müstəqil Azərbaycan dövlətinin baş məmarıdır. Müstəqil Azərbaycan Heydər Əliyevin ən böyük əsəridir.

İdealı müstəqil Azərbaycan olan Heydər Əliyev azərbaycançılıq dövlət ideologiyasının yaradıcısıdır.

Buna görə də elmi ədəbiyyatda Heydər Əliyev və Azərbaycan mövzusu həmişə əsas yer tutmuşdur. Mütləq mənada Heydər Əliyevdən yazanlar Azərbaycandan yazmalı olmuş, Azərbaycan dövlətçiliyindən bəhs edənlər istər-istəməz Heydər Əliyevdən söz açmışlar. Azərbaycan dövlətçiliyinin XX əsrin altmışıncı illərindən başlanıb bu günə qədər davam edən tarixini Heydər Əliyevsiz dərk etmək mümkün deyildir. Heydər Əliyev və Azərbaycan bir-birini tamamlayan əbədiyaşar mövzudur.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev müstəqil Azərbaycan dövlətinin tarixində yeni era yaratmışdır. Dünyada və ölkə daxilində gedən ictimai-siyasi proseslərlə əlaqədar olaraq, yeniləşib inkişaf edən müstəqil Azərbaycan Res-

publikasının inkişafının İlham Əliyev dövrü ölkəmizin daim yeniləşməsi, mütləq mənada böyük sürətlə dəyişməsi, dünyada ölkəmizin beynəlxalq nüfuzunun daha da gücləndirilməsi mərhələsidir. Ulu öndər Heydər Əliyev azərbaycançılıq ideologiyasını elan etmiş və formalaşdırmış, Prezident İlham Əliyev daha da inkişaf etdirmiş, zənginləşdirmiş və möhkəmləndirmişdir. Məhz dövlət rəhbərimiz İlham Əliyevin məqsədyönlü fəaliyyətinin sayəsində Azərbaycan Respublikası BMT TŞ-nin qeyri daimi üzvü olmaq, Avropa Şurası Nazirlər Kabinetinə və Qoşulmama hərəkətinə sədrlik etmək kimi təkrarsız-bənzərsiz nailiyyətlər qazanmışdır. Artıq siyasi və iqtisadi, hərbi, elmi-mədəni inkişafın da özünəməxsus İlham Əliyev mərhələsi yaranmışdır.

Bütün bunlara görə görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin çoxcəhətli fəaliyyəti tədqiq edilərkən ulu öndərin Azərbaycanla və azərbaycançılıq sahəsindəki xidmətlərindən bəhs etməklə yanaşı, ölkəmizin inkişafında yeni tarixi era olan Prezident İlham Əliyevin xidmətlərindən xüsusi bir mərhələ olaraq bəhs edilməkdədir.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Fəlsəfə İnstitutunun Azərbaycan dövlətçilik tarixinin böyük hadisəsi olan Heydər Əliyev-İlham Əliyev mövzusunda tədqiqatlar aparmaq, beynəlxalq və ölkə səviyyəsində elmi konfranslar təşkil edib keçirmək, monoqrafik kitablar, konfrans materialları çap etmək sahəsində böyük təcrübəsi, mühüm xidmətləri vardır. AMEA Fəlsəfə İnstitutunun Rusiya Elmlər Akademiyasının Fəlsəfə İnstitutu ilə birlikdə son onillikdə ardıcıl olaraq Bakıda və Moskvada keçirdiyi beynəlxalq elmi konfranslar ictimai rəydə böyük əks-səda doğurmuş, rəğbətlə qarşılanmışdır. Beynəlxalq Heydər Əliyev konfranslarının Fəlsəfə İnstitutu nəşrləri HeydərƏliyevşünaslıq elminin qiymətli nümunələri və zəngin elmi mənbələridir.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasında yaradılmış “Heydər Əliyevin siyasi irsi və azərbaycançılıq fəlsəfəsi” şöbə-

si görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin həyatı və fəaliyyəti-ni, xidmətlərini və idealarını ciddi elm səviyyəsində öyrənmək işini məsuliyyətlə və yüksək səviyyədə həyata keçirən əsas elmi mərkəzlərdən biri kimi qəbul olunur. “Heydər Əliyev və Azərbaycançılıq” şöbəsində aparılan sistemli elmi tədqiqatlar-da dahi şəxsiyyətin adı ilə bağlı olan böyük tarixi hadisələrin, mühüm ictimai-siyasi proseslərin dərinədən, əsaslı şəkildə araşdırılıb ümumiləşdirilməsi, problemin yüksək nəzəri səviyyədə dəyərləndirilməsi real elmi nəticələrin meydana çıxması ilə səciyyələnir. Bu şöbədə Heydər Əliyevin siyasi irsinin tədqiq edilməsi işi də əsl elmi prinsiplər əsasında həyata keçirilir.

Oxuculara təqdim edilən “Heydər Əliyevin siyasi irsi və azərbaycançılıq fəlsəfəsi” adlı ikinci kitab Azərbaycan HeydərƏliyevşünaslığının müasir səviyyəsini və perspektiv imkanlarını əks etdirən əhəmiyyətli elmi mənbədir. Bu kitab həm də Azərbaycanda HeydərƏliyevşünaslıqla məşğul olan tədqiqatçıların elmi araşdırmalarının külliyyatı kimi də mühüm əhəmiyyətə malikdir.

“Heydər Əliyevin siyasi irsi və Azərbaycançılıq” kitabı ölkəmizin müstəqillik epoxasının elmi salnaməsinin yaradılmasına töhfə verən və gələcək inkişafımıza işıq salan qiymətli bir bələdçidir.

01 iyun 2020-ci il

İlham Məmmədzadə
*AMEA Fəlsəfə İnstitutunun
direktoru, professor*

FENOMENAL İRADƏ SAHİBİ

“Müstəqilliyin əldə olunması nə qədər çətindirə, onun saxlanması, daimi, əbədi olması bundan da çətindir”.

HEYDƏR ƏLİYEV
Ümummilli lider

Bəşər cəmiyyətinin mövcudluq salnaməsi zaman-zaman minlərin, milyonların arasından seçilmiş fenomenal şəxsiyyət və liderlərin ictimai-siyasi proseslərə hədsiz təsirini, bəzən həttə cərəyan edən hadisələrin məcrasını başqa səmtə yönəltmək qüdrətini özündə tam parlaqlığı ilə təcəssüm etdirir. Yaranmış müəyyən bir əlverişli mərhələdə meydana çıxan liderlər xalqının əsrlər boyu formalaşaraq, ümumbəşəri dəyərlərlə fəlsəfi siyasi-ictimai dünyagörüşü və mental iradəsi əsasında özlərinin mükəmməl dövlətçilik konsepsiyasını yaradır, beləliklə, pozitiv rakursda siyasi varislik ənənələrini formalaşdırırlar.

XX əsrin 90-cı illərində dövlət müstəqilliyini əldə etmiş Azərbaycan məhz ulu öndər Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında üzləşdiyi faciələri aradan qaldırmış, milli varlıq və idrakının, özünüdərkinin ali təzahür forması olan suveren, azad dövlət ideyasını uğurla gerçəkləşdirmişdir. Məhz ona görə də bu böyük lider təkcə öz ömrünün, insan həyatının deyil, həm də bütöv bir xalqın tarixinin yüksək zirvəsində özünə əbədi yer qazanmış dahi şəxsiyyətdir. Ulu öndərin mənalı və şərəfli ömür yolunun hər bir parlaq səhifəsi xalqımızın yaxın tarixi keçmişi ilə ayrılmaz vəhdət təşkil edir. Azərbaycanın son 50 illik tarixinin və 30 ilə yaxın suverenlik dövrünün bütün mərhələlərində bu fenomenal şəxsiyyətin geniş fəaliyyətinin izləri qabarıq du-

yulur. Məhz, bu baxımdan da ulu öndərin öz fikri ilə dediklərimizi təsdiqləyək: “Həyatımm sonuna qədər xalqıma sədaqətlə xidmət edəcək və bütün fəaliyyətimi Azərbaycan Respublikasının gələcək inkişafına sərf edəcəyəm”.

Prezident İlham Əliyevin “Azərbaycan xalqının ümum-milli lideri Heydər Əliyevin 90 illik yubileyi haqqında” 21 yanvar 2013-cü il tarixli Sərəncamında deyildiyi kimi, “dahi Heydər Əliyev şəxsiyyətinin Azərbaycan dövlətçilik tarixində müstəsna yeri vardır. Azərbaycançılıq məfkurəsinin parlaq daşıyıcısı kimi Heydər Əliyev öz müdrik siyasəti, dönməz əqidəsi və tarixi uzaqgörənliyi sayəsində milli dövlətçilik ideyasının gerçəkləşdirilməsinə, müasir Azərbaycan dövlətinin qurulmasına və xalqımızın müstəqillik arzusuna çatmasına nail olmuşdur. Məhz, Heydər Əliyevin fəaliyyəti nəticəsində Azərbaycan özünün geostrateji, iqtisadi və mədəni potensialından istifadə edərək Şərqlə Qərb arasında etibarlı körpü rolunu oynamağa başlamış və dünyanın ən dinamik inkişaf edən ölkələrindən birinə çevrilmişdir”.

Tarixdən məlumdur ki, istənilən milli ideyanın gerçəkləşdirilməsi üçün müstəqil dövlətin və xalqın güclü idarəçilik səriştəsinə malik liderinin olması vacib şərtidir. Məhz, belə xarizmatik liderlərin seçdiyi düzgün strategiya milli hədəflərə doğru inamlı addımların atılmasına, qarşıya qoyulmuş məqsədlərin uğurla reallaşdırılmasına imkan yaradır.

Müasir Azərbaycan dövlətçiliyinin əsaslarının formalaşması və inkişafının nəzəri əsasları da böyük Heydər Əliyev düşüncəsinin məhsuludur. XX əsrin sonlarına doğru dövlət müstəqilliyini bərpa etmək şansı qazanmış Azərbaycanın da ilk illərdəki acınacaqlı ictimai-siyasi, iqtisadi durumu milli dövlətçilik institutunu formalaşdıracaq lider fenomeninin milli inkişafdakı müstəsna rolunu bir daha təsdiqləyir. Təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, 1991-ci ilin oktyabr ayından 1993-cü ilin iyun ayına qədər ölkədə cərəyan edən xaoslu proseslər fonunda Azərbaycan dövlətinin mövcudluğunun qorunub saxlanması özü nəinki

milli ideyaya çevrilmirdi, hətta, ölkəyə ciddi təhdidlər belə var idi. Bu mərhələdə respublikada cərəyan edən mürəkkəb və ziddiyyətli proseslər, eyni zamanda ölkənin müstəqilliyi üçün real təhdidlərin baş qaldırması, vətəndaş qarşındırması meyillərinin güclənməsi, hüquqi nihilizmin, xaos və anarxiya mühitinin dərinləşməsi göstərdi ki, ölkəni yaranmış acınacaqlı vəziyyətdən yalnız ulu öndər Heydər Əliyev kimi müdrik və uzaqgörən şəxsiyyət xilas edə bilər. Ulu öndər xalqın təkidli tələbi ilə ikinci dəfə hakimiyyətə gəldiyi ilk gündən Azərbaycanın milli dövlətçilik atributlarını formalaşdırmağa başlamış, müstəqilliyini şərti müstəqillik aktı və bəyanatlar səviyyəsindən çıxarmışdır. Buna görə də 15 İyun Azərbaycan xalqı üçün əsl Qurtuluş Günüdür.

Heydər Əliyev böyük şəxsiyyət kimi cəmiyyətin sivil inkişafını hər bir fərdin maraq və mənafeələrinin etibarlı təminatında görərək, bunun üçün bütün zəruri tədbirləri həyata keçirmişdir. Məhz ulu öndərin gərgin səyləri nəticəsində hüquqi, demokratik, dünyəvi dövlət quruculuğu yolu ilə irəliləyən müstəqil respublikada vətəndaş cəmiyyətinin formalaşması, insanların azad, sərbəst yaşaması, qanunun aliliyinin təmin edilməsi üçün ən yüksək tələblərə cavab verən normativ-hüquqi baza yaradılmışdır. Hüquqa və ədalətə söykənən vətəndaş cəmiyyətinin əsası qoyulmuş, onun təkmilləşdirilməsi prosesi uğurla davam etdirilmişdir.

Ümummilli lider hakimiyyətə gəlişinin ilk illərində liberal dəyərlərlə manipulyasiya edən bəzi beynəlxalq siyasi dairələrin “daha çox demokratiya, daha az dövlət” çağırışlarına cavab olaraq, Azərbaycanın yerləşdiyi coğrafi-siyasi regionda, həmçinin ictimai inkişafın ilkin pilləsində dövlətçilik prinsipinin dominantlığı zərurətini əsaslandırmaqlı olmuşdur. Aydın məsələdir ki, dövlət olmadan müasir milli ideologiyanın əsas hədəflərindən olan vətəndaşların demokratik hüquq və azadlıqlarını həyata keçirmək də mümkün deyildir. Lakin o biri tərəfdən, insanların hüquq və azadlıqlarını qoruya bilmədikləri döv-

lət son nəticədə cəmiyyətin inkişafı üçün təkanverici rolunu yox, buxov və əngəl rolunu oynamağa məhkumdur. Ümummilli lider Heydər Əliyev bu iki siyasi ideyanın hər ikisinin eyni dərəcədə düzgün olduğunu qəbul etdiyi üçün onlar arasında elə ritmik bir ahəng yaratmışdı ki, nə dövlət vətəndaşların, nə də vətəndaşların hüquq və azadlıqları dövlətçilik təmayülünün labüd inkişafına xələl gətirməsin. Azərbaycan xalqı müstəqilliyinə qovuşduqdan sonrakı dövrdə liberal dəyərlərdən nəyi qazanıbsa, məhz dövlətçilik prinsiplərinin aliliyinə əsaslanan ümummilli lider Heydər Əliyevin hakimiyyəti dövründə qazanmışdır.

Ulu öndər Heydər Əliyev bu mərhələdən respublikanın yeni dövrü üçün demokratik inkişaf -modelini müdrikliklə irəli sürmüş, eyni zamanda, mütərəqqi dəyişikliklərin ictimai şüurda tədricən qəbul olunması zərurətini önə çəkmişdir. Böyük öndərin irəli sürdüyü milli ideya Azərbaycanın tarixi ənənələrini və müasir dəyərləri özündə birləşdirən yeni inkişaf strategiyasının təməli olmuşdur. İctimai-siyasi sabitlik faktoru bu strategiyanın əsas dayaqlarından və istinad nöqtələrindən biri kimi çıxış etmişdir.

Şübhəsiz, sabitliyə nail olmadan yeni idarəetmə sistemində keçid formulunu reallaşdırmaq, bazar iqtisadiyyatı və demokratiya, insan hüquqları kimi fundamental prinsiplərin tətbiqinə nail olmaq mümkün deyildir. Məhz bu sabitliyin, iqtisadi tərəqqinin nəticəsidir ki, hazırda demokratik normalar qanunların və milli dəyərlərin tənzimlədiyi sərhədlərdən kənara çıxmır və dialektik inkişafa uyğun olaraq getdikcə ictimai şüur tərəfindən tam şəkildə mənimsənilir.

Azərbaycan xalqının milli ideologiyasının vahid sistem halına gətirilməsi də, məhz, Heydər Əliyevin müstəqil respublikamıza rəhbərliyi dövrünə təsadüf edir. Bütün ruhu, qanı, canı ilə özünü azərbaycanlı sayan ümummilli lider də cəmiyyətin bütövləşməsi, azərbaycançılıq ideologiyasının milli həmrəyliyin aparıcı amilinə çevrilməsi istiqamətində mühüm işlər görə-

rək, ümumxalq birliyinin dərin siyasi-nəzəri əsaslarını irəli sürmüşdü. Böyük strateq azərbaycançılığın tarixən formalaşmış ayrı-ayrı komponentlərini vahid konsepsiyada birləşdirərək, onu dövlət idarəçiliyinin elmi-nəzəri bazasına çevirmiş və praktikada uğurla tətbiq etmişdir. Azərbaycançılıq ideologiyası real müstəqilliyə nail olmaq, vahid, bölünməz Azərbaycanı qoruyub saxlamaq və möhkəmləndirmək üçün vasitədir; o, həmçinin, milli mənsəbiyyəti, milli-mənəvi dəyərləri qoruyub saxlamaq, eyni zamanda onların ümumbəşəri dəyərlərlə sintezindən, integrasiyasından bəhrələnmək deməkdir. Xalqımızın milli-mənəvi dəyərlərini həm müdafiə etməyi, həm də qoruyub saxlamağı bacaran, dövlətlə vətəndaşların mənafeyini üzvi şəkildə birləşdirən azərbaycançılıq ideologiyası ölkədə vətəndaş həmrəyliyi və vahid sosisium üçün uğurlu təməl rolunu oynayır.

Bu gün monoetnik və işğalçı Ermənistandan fərqli olaraq Azərbaycan multikultural xətti seçən dövlət kimi ərazisində yaşayan bütün xalqların Vətənidir. Bu mənada, ölkədə reallaşdırılmasına səy göstərilən istənilən ideya da təkəcə azərbaycanlıların deyil, digər milli azlıqların maraqlarını özündə ehtiva edir. Yəni dövlətin hədəflədiyi hər hansı ideya və proqramlar etnik mənsəbiyyətindən, dinindən asılı olmayaraq, ölkənin bütün əhalisinin maraqlarını ön plana çəkir. Dünyəvi və demokratik dövlət modelini qəbul etməsinə rəğmən, respublikada insanların dini inancları, habelə, vicdan azadlığı yüksək səviyyədə təmin olunur.

Ümummillil lider Heydər Əliyev ölkədə mütləq İslam dəyərlərinin inkişafına xüsusi diqqət yetirməklə yanaşı, başqa dinlərin inkişafına da dözümlü mühitin yaradılmasını təmin etmiş, dini konfessiyalar arasında qarşılıqlı hörmətə söykənən münasibətlərin formalaşmasına çalışmışdır. Milli-dini mənsəbiyyətindən asılı olmayaraq, hər bir vətəndaşın bu torpaq üçün milli yiyəlik hissini yaşaması da tolerantlığın bariz təzahürüdür. Ulu öndər Heydər Əliyevin irəli sürdüyü azərbaycançılıq

ideologiyası dini tolerantlığın başlıca təminatçısı kimi çıxış edir. Azərbaycanda tolerantlığın səviyyəsi tarixən formalaşmışdır və onun əlavə heç bir stimula ehtiyacı, zərurəti yoxdur. İdentikliklərin və mədəniyyətlərin integrasiyası baxımından multikulturalizm ölkənin çoxəsrlik təcrübəsindən də bəhrələnmə bilər.

Milli ideya sabit və statik xarakterli olmayıb zamanla inkişaf edir, yeniləşir, fərqli hədəf və məqsədləri özündə birləşdirir. Hələ XX əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində ulu öndər Heydər Əliyev obyektiv ictimai-siyasi proseslərlə əlaqədar Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin qorunub saxlanması və möhkəmləndirilməsini, habelə yeni ictimai-iqtisadi formasiya üçün zəruri iqtisadi islahatların həyata keçirilməsini milli ideya səviyyəsinə yüksəltdi. Lakin son illərdə Azərbaycanın ciddi makroiqtisadi nailiyyətlər əldə edərək bütün sahələrdə sürətlə modernləşməsi, milli maraq və mənafeyini qətiyyətlə müdafiə etməsi fonunda perspektiv üçün qarşıya qoyulan milli ideya da mahiyyətcə yeniliyi qəbul etmişdir.

Yeni üçüncü minilliyin başlanğıcında formalaşan mürəkkəb və ziddiyyətli dünya nizamı böyük siyasət ustasının məharətlə əsaslandırıdığı inkişaf modelinin respublikamız üçün müstəsna əhəmiyyətini tam sübuta yetirir. Respublikamızın son illərdə iqtisadi və demokratik inkişaf, hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyəti quruculuğu istiqamətində qazandığı böyük nailiyyətlər də, məhz, ümummillil lider Heydər Əliyev tərəfindən formalaşdırılmış möhkəm təmələ əsaslanır.

Müstəqil Azərbaycan dövlətinin illər ərzində keçdiyi yol sübut edir ki, əldə edilən tarixi uğurların əsasında ulu öndər Heydər Əliyevin uzaqgörən, düşünülmüş, əsrlərin perspektivlərinə hesablanmış milli dövlətçilik siyasətinin reallaşdırılması dayanmışdır. Fenomen şəxsiyyət olan Heydər Əliyev siyasi irsinin öyrənilməsi, təbliğ edilməsi və tətbiqi günümüzün strateji istiqamətləridir. Bu yolda Prezident İlham Əliyevin də uğurlu fəaliyyəti Azərbaycanın gələcək inkişaf perspektivlərini nəzər

də tutan milli düşüncə fəlsəfəsinin meyarlarıdır. Zaman və məkan ölçüsündə dahi Heydər Əliyev milli ideyaları Azərbaycan dövlətçiliyinin, milli birliyinin və milli dəyərlərinin həm siyasi-ictimai, həm də mədəni-mənəvi təməli kimi daim yolumuzu müəyyənləşdirəcəkdir.

Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin 30 illiyinə az qalıb. Bu, həm az, həm də çoxdur. Tarix kontekstində bu, bir andır. Lakin bu müddət ərzində ölkədə çox işlər görüldü. Ümummilli lider Heydər Əliyevin dövründə “Əsrin müqaviləsi” imzalandı, o, nəinki çox neft verdi, həm də əsl müstəqilliyə yol açdı, alternativlər yaratdı. Konstitusiya qəbul edildi. İndi dəqiqləşdirə, konkretləşdirə bilərik, amma bütün dövlətimizin hüquqi əsası 1995-ci ildə yaradıldı. Ümummilli liderin rəhbərliyi altında çoxvektorlu xarici siyasətin strategiyasının əsasları işlənib hazırlandı, ölkədə sülh və dialoq kimi başa düşülən azərbaycançılıq ideologiyası fəlsəfəsinin əsası qoyuldu. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin müdrik, bəsirətli, gələcəyi düşünən siyasəti nəticəsində həmin uğurlar bu günün tələblərinə uyğun olaraq daha da inkişaf etdirildi. Burada varislik, ardıcılıq və yenilik, dövrümüzün yeni çağırışlarının nəzərə alınması dialektik surətdə birləşib. Bizim dövlət və cəmiyyət həyatının bütün sahələrində ciddi uğurlarımız vardır. Beləliklə, kimsə deyə bilər ki, sıfırdan başlayaraq, böyük perspektivləri olan bir dövlət yaradıldı. Dünyanın bütün inkişaf reytinglərində biz MDB ölkələri arasında liderik. Hətta, böhran dövründə belə, inkişafın energetika paradigmasından qeyri-neftə keçmək lazım gəldikdə, biz özümüz və bütün aləm ölkəmizin iqtisadi təməllərinin sabitliyinə əminik. Və burada, iqtisadiyyatın sanki hər şeydən vacib olduğunu vurğulamaq istərdik. Bəli, ən başlıcası iqtisadiyyatdır, amma yalnız o yox. İnnovasiyalar, yaradıcı təfəkkür, informasiya texnologiyaları çox əhəmiyyətlidir, ancaq təkcə onlar yox. Və iş yalnız Dağlıq Qarabağ münaqişəsi, işğalçı qonşu, onu dəstəkləyən dövlət və beynəlxalq təşkilatların (yeri gəlmişkən, onların sayı indi xeyli azalıb – İ.M.) təhdidlərində deyil.

Tarixdə və müasir dövrdə bir çox məsələlərin həlli ordunun dövlətin müstəqilliyinin qorunması üçün üzərinə götürdüyü məsuliyyətdən və qabiliyyətindən asılıdır. Bu gün Azərbaycanın güclü, döyüş sınaqlarından keçmiş, yaxşı silahlanmış Milli Ordusu var. Bütün uğurlara baxmayaraq, ordu inkişafa, güclənməyə və yenidən silahlanmağa hazır olmalıdır. Bu isə təkcə iqtisadi deyil, həm də bir çox digər parametrlərdən asılıdır. Güclü dövlətlərin maraqlarının toqquşduğu, qeyri-sabit bir bölgədə yerləşən yeni bir dövlət üçün onun Ali Baş Komandanının istedadı, idarəetmə dühası, güclü ideologiya, hakimiyyət və cəmiyyət arasında birlik, nüfuzlu xarici siyasət və bütövlükdə, dövlətin dünyada qazandığı qədr-qiyətin əhəmiyyəti böyükdür. Eyni zamanda bütün məqsədlərimizə çatmaq üçün vətəndaşlarımız xeyli səy göstərməlidir. Lakin bunun üçün, hər şeydən əvvəl, liderin xalqa, xalqın isə liderə inamı olmalıdır.

İndi isə vurğulamaq lazımdır ki, Azərbaycan iqtidar və cəmiyyəti birləşdirən, milli dəyərlərin inkişafını şərtləndirən, birlik və vətənpərvərlik üçün məsuliyyətimizi qüvvətləndirən güclü bir ideologiyaya malikdir. Onun mərkəzində ümummilli lider Heydər Əliyevin mənəvi irsi dayanır. Bu gün bizim üçün bu irsdə həlledici nədir? Hər şeydən əvvəl, ölkə vətəndaşlarının həyatının qorunmasına xidmət edən müstəqillik və məhz, bu keyfiyyəti onun lideri üçün əsas dəyərdir.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin mənəvi irsi bir çox tanınmış alim və tədqiqatçılar tərəfindən öyrənilir. Bizim məsələnin kontekstində başlıcası onun irsinin yalnız Azərbaycanın hüquqi dövlətinin və demokratiyanın inkişafını, çoxvektorlu xarici siyasətini, güclü sosial siyasətini müəyyənləşdirməsi deyil, ilk növbədə, ölkənin ideologiyasında maariflənmiş vətənpərvərliyin, humanistik və mənəvi amilin, tolerantlıq prinsipinin əhəmiyyətli rol oynamasıdır. Onun bu ideologiyası və prinsipləri əsasında İlham Əliyevin yeni bir siyasi fəlsəfəsi formalaşdı. Yaxın dövrlərə qədər bu amilin əhəmiyyəti heç də hamı tərəfindən etiraf edilmirdi. Pandemiya əyani surətdə göstərdi ki,

biz maariflənmiş tolerantlıq və humanizmin idarəetmədə, ədalət və bərabərliyin təmin edilməsində zəruri olduğu yeni bir müasirliyə qədəm qoyuruq. Yaxın keçmişdə bir çoxları əmin idi ki, ədalət bərabərlik olmadan da mövcud ola bilər, amma indi aydın olur ki, çətin qeyri-adi şəraitində bu ayırma cəmiyyətdə destruksiya və böhranlara səbəb olur. Bu tezis ictimai və siyasi həyatın bütün sahələrinə təsir göstərir. Misal üçün, səhiyyə və ya təhsil sahəsini götürsək, burada ədalət və bərabərlik arasındakı əlaqələrin nə qədər vacib olduğu çox gözə çarpar. Və bu əlaqəni ölkə Prezidenti pandemiya zamanı verdiyi bütün qərarlarda gözləyir.

Və nəhayət, bir çox alimlərin qloballaşma adlandırdığı müasir dövrdə müstəqil dövlət fəlsəfəsinin aktuallığını az adam yada salır. Bu mövzu XIX və XX əsrlərdə aktual idi. Bundan başqa, o dövrdə bəşəriyyətin tərəqqi perspektivləri milli dövlətin müstəqilliyi ilə bağlı idi. Hegel və onun ardıcılıarı üçün siyasi dövlət hüquq sistemi və vətəndaş cəmiyyətindən daha vacib idi, onlarda söhbət mənəvi kamilliyin ölkə və vətəndaşların ləyaqəti üçün əsas olacaq ən yüksək forması, azadlığın xüsusi bir növündən gedirdi. Bu xətt ümummilli lider Heydər Əliyevin siyasətində həlledici idi və ardıcıl surətdə Prezident İlham Əliyev üçün ən vacib xətt olaraq qalır.

İndi bir çoxlarına aydın olur ki, milli dövlət nəinki qalmaqda davam edir, hətta yeni dəyərlər və çağırışlar, funksiyalar əldə edir, bəzi hallarda qloballaşma ilə xüsusi münasibətlər qura bilər.

Aydındır ki, müstəqillik və azadlıq uğrunda güclü, özlərinə inamlı insanlar mübarizə aparırlar. Elələri də var ki, ondan qaçır və azadlıqdan qorxurlar, digər dövlətlərin kölgəsində, himayəsində yaşamaqdan məmnundurlar. Ölkənin azadlığını qazanan, ona nail olanlar başa düşməlidirlər ki, bundan sonra onu daha da inkişaf etdirmək lazımdır. Müstəqillik müdrik, mərd, cəsarətli və intizamlı insanlara nəsib olur.

Eynulla Mədətli

*AMEA Fəlsəfə İnstitutunun elmi işlər üzrə
direktor müavini, tarix elmləri doktoru,
fövqəladə və səlahiyyətli səfir*

HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCANÇILIQ FƏLSƏFƏSİ VƏ MÜSTƏQİL DÖVLƏT QURUCULUĞU

Azərbaycan xalqı tarix boyu qazandığı dövlətçilik ənənələrini, milli dəyərləri, nailiyyətləri, ali mənəvi keyfiyyətləri məhz Heydər Əliyev əsrində təkmilləşdirərək dayanıqlı müstəqil dövlətini qurub. Tarixi təcrübə göstərir ki, hər bir xalqın əlverişli tarixi şəraitdə milli-etnik soy-kökünə qayıdışı, əsrlər boyu əxz etdiyi milli-mənəvi dəyərlər və düşüncə sisteminə söykənərək özünüməxsusluğunu qorumaq fürsəti əldə etməsi tarixi şəxsiyyət fenomeninin fəvqəladə missiyası ilə şərtlənir.

Ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutundan sonra siyasi reallıqdan çıxıb ideya formasında, azərbaycanlıların istiqlal duyğularında qığılcım kimi közərən milli dövlətçilik düşüncəsini – əsrin 70-ci illərinin əvvəllərindən başlamaqla əsrin sonlarına doğru – müstəqil Azərbaycan dövləti kimi əzəmətli reallığa qovuşdurmuşdur. Ümummilli lider məhz həmin illərdə milli-mənəvi dəyərlərin, milli ruhun qorunması, kadrların milliləşdirilməsi, azərbaycançılıq ideologiyasının sistem halına salınması istiqamətində bir sıra mühüm tədbirlər həyata keçirmişdir. Əgər ulu öndər Heydər Əliyevin hələ respublikamıza birinci rəhbərliyi dövründə Azərbaycanın sosial-iqtisadi, mədəni yüksəlişi üçün həyata keçirdiyi tədbirlər, milli şüurun oyanışı istiqamətində istər açıq, istərsə də gizli şəraitdə gördüyü işlər olmasaydı, bu gün Azərbaycanın müstəqil xəttə malik suveren dövlət kimi mövcudluğundan danışmaq çətin olardı.

Heydər Əliyevin yüksək dövlətçilik təfəkkürü sayəsində həyata vəsiqə alan milli azərbaycançılıq ideologiyası hər bir vətəndaşın maraqlarını da özündə ehtiva etməklə, xalqın daimi birliyi və həmrəyliyində vacib amildir. Hər bir fərd bu ideologiya və baxışlar sistemində özünün ictimai dəyərlər dərəcəsinə yüksəlmiş istək və arzularının dolğun ifadəsini tapır, özünü inkişaf prosesinin müşahidəçisi deyil, fəal iştirakçısı qismində görür. Yəni Azərbaycanın davamlı inkişafının Heydər Əliyev konsepsiyası praktik fəaliyyətə transformasiya edərək insanların fərdi davranışını stimullaşdırmaq qüdrətinə malik olan dəyərlərin məcmusunu özündə ifadə edir. Həmin dəyərlər sistemi ümummilli ideyanın təmin edilməsi ilə yanaşı, hər bir fərdin şəxsi idealının həyata keçirilməsini nəzərdə tutan prinsip və vəzifələri üzvi şəkildə əks etdirir. Əslində, Heydər Əliyev ideyalarını müstəsna edən və onun uğurunu şərtləndirən başlıca cəhətlərdən biri də məhz budur.

Ötən əsrin sonlarına doğru çoxəsrlik tarixi mücadilənin yekunu kimi dövlətçiliyini bərpa edən, azadlığa qovuşan Azərbaycan xalqının milli inkişaf yolunun və ideologiyasının formalaşması da məhz ulu öndər Heydər Əliyevin müstəqil respublikamıza rəhbərliyi dövrünə təsadüf edir. Bütün ruhu, qanı, canı ilə özünü azərbayanlı sayan ümummilli lider cəmiyyətin bütövləşməsi, azərbaycançılıq ideologiyasının milli həmrəyliyin aparıcı amilinə çevrilməsi istiqamətində mühüm işlər görərək, ümumxalq birliyinin dərin politoloji və nəzəri əsaslarını irəli sürdü. Böyük strateq azərbaycançılığın tarixən formalaşmış ayrı-ayrı komponentlərini vahid sistem və konsepsiya halına gətirərək onu dövlət idarəçiliyinin elmi-nəzəri əsasına çevirdi. Məhz Heydər Əliyev dühasının səyi ilə azərbaycançılıq mahiyyətə real məzmun daşıyaraq praktikada realizə imkanları qazandı.

Ulu öndər daim vurğulayırdı ki, azərbaycançılıq ideologiyası real müstəqilliyə nail olmaq, vahid, bölünməz Azərbaycanı qoruyub saxlamaq və möhkəmləndirmək üçün vasitədir.

Heydər Əliyevin fəlsəfi baxışlarına görə, azərbaycançılıq milli mənsubiyyəti, milli-mənəvi dəyərləri qoruyub saxlamaq, eyni zamanda, onların ümumbəşəri dəyərlərlə sintezindən, integrasiyasından bəhrələnmək deməkdir. Xalqımızın milli-mənəvi dəyərlərini həm müdafiə etməyi, həm də qoruyub saxlamağı bacaran, dövlətlə vətəndaşların mənafeyini üzvü şəkildə birləşdirən azərbaycançılıq ideologiyası ölkədə vətəndaş birliyi və vahid sosisium üçün uğurlu təməldir. «Hər bir insan üçün milli mənsubiyyəti onun qürur mənbəyidir. Həmişə fəxr etmişəm, bu gün də fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsas ideyası azərbaycançılıqdır. Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir və biz azərbaycançılığı - Azərbaycan dilini, mədəniyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini, adət-ənənələrini yaşatmalıyıq» - deyən Heydər Əliyev dühası azərbaycançılığı milli ideologiyaya çevirməklə, cəmiyyətin həmrəylik və bütövlüyünə, mənəvi birliyinə nail olmuşdur.

Azərbaycançılıq ideologiyası dünya azərbaycanlılarının vahid ideya ətrafında birləşməsinə şərtləndirən tarixi-siyasi amillərin təsnifatını, xaricdə yaşayan soydaşlarımızın hüquq və azadlıqlarının qorunması sahəsində dövlətin qarşısında duran vəzifələri, onların Azərbaycana münasibətdə üzərinə düşən mənəvi öhdəlikləri, habelə azərbaycanlı anlayışının sosial-fəlsəfi məzmununu müəyyənləşdirən konsepsiyadır. Azərbaycançılıq millətindən asılı olmayaraq özünü azərbaycanlı sayan vətəndaşların həmrəyliyi üçün möhkəm istinad mənbəyi, ideoloji bünövrədir. Bu ideologiyanın pozitiv xarakteri həm də bütün dünyaya səpələnmiş 50 milyondan artıq azərbaycanlına vahid ideallar naminə səfərbər etmək qüdrəti ilə müəyyən olunur. Milli-mənəvi, islami-əxlaqi, dünyəvi-humanitar dəyərləri, Şərq və Qərb mədəniyyətlərinin dialoqunu, türkçülük və avropaçılıq meyillərini, tarixi təkamüldə varislik və tərəqqiçiliyi, ünsiyyət birliyini ahəngdar şəkildə ehtiva edən azərbaycançılıq ideologiyası məhz buna görə də çox müxtəlif coğrafi regionlarda, sosi-

-58985-

al-siyasi sistemlərdə, mədəni mühitlərdə formalaşmış diasporumuz üçün də cəlbedicidir.

Azərbaycançılığı şərtləndirən ən mühüm amillərdən biri də milli ənənədir. Milli düşüncə sisteminin genetik qaynağı olan azərbaycançılığın inkişaf stimulyatoru da məhz ənənədir. Ənənə uzun əsrlərin sınağından keçərək tarixi təcrübəni yığır, xalqın müdrikliyi, onun mənəvi mədəniyyəti və s. amillər bu anlayışda ifadə olunur. O, keçmişlə gələcəyi əlaqələndirir, etnokulturoloji mövcudluğu qoruyur. Bu ənənələr xalqın keçdiyi zəngin tarixi yolun mütləq qətiyyətli yaşayış təcrübəsini özündə qoruyub saxlayır. Deməli, azərbaycançılıq ideologiyası həm də xalqın tarixən tapındığı mütləq qətiyyətli ənənələri gələcək nəsillərə ötürən mənəvi körpüdür. Azərbaycançılığın gücü eyni zamanda fərdi maraq və meyilləri dövlət siyasəti ilə birləşdirmək, xalqın milli-mədəni eyniyyətini qoruyub saxlamaq imkanları ilə ölçülür.

Dövlətçilik hisslərinə malik olmayan xalq milli dövlətini inkişaf etdirə bilməz. Bu mənada, azərbaycançılıq ideologiyası milləti, xalqı, dövləti qəlbən sevməyi, onun naminə yorulmadan çalışmağı bütün mahiyyəti ilə təşviq edir. Xalqın milli varlığını ifadə edən rəmzlərə, adət-ənənələrə, ali mənəvi dəyərlərə yüksək sədaqət, ana dilinə məhəbbət, bəşəri ideallara hörmət azərbaycançılığın milli mahiyyətini açmaqla yanaşı, onun humanist səciyyə daşdığını göstərir. Azərbaycançılığın əsasında yer alan ünsiyyət birliyi isə vahid ana dilimiz vasitəsilə həyata keçirilir. Azərbaycan dili milliliyin ifadə vasitəsi olduğu üçün azərbaycançılıq ideologiyasının komponenti kimi çıxış edir.

Azərbaycan xalqının zəngin maddi və mənəvi dəyərlərinin mühüm hissəsini özündə ehtiva edən Novruz bayramının keçirilməsi də çox önəmli məqamlardandır. Novruzun milli tələyimizdəki yerini, bir xalq, millət və dövlət kimi milli dirçəlişimizdəki rolunu məhz etnik özünüdəstəklə mexanizmi kimi dəyərləndirən ulu öndər Heydər Əliyev bu bayramı milli ideologiyamızın ana sütunu kimi əbədləşdirmişdir. Ümummilli lider

Heydər Əliyev Novruz bayramını xalqımızı tarixən bütövləşdirən, onun varlığını birlik, böyüklük və yaşayış gücü ilə qidalandıran fenomen kimi qiymətləndirmişdir: *«Böyük mənəvi gücə malik olan Novruz bayramı ulu əcdadlarımızın bizə verdiyi ən gözəl yadigar olub, Azərbaycan xalqının milli ruhunu və yaddaşını, onun daxili aləmini bütün zənginliyi ilə yaşadır. Təbiətin oyanışının, varlığın yenidən canlanmasının müjdesini verən Novruz bayramı ən qədim zamanlardan bəri həyat və məişətimizə daxil olmuş, insanlara aydın və işıqlı sabaha, xoşbəxt gələcəyə inam duyğusu bəxş etmişdir».*

Ulu öndər Novruz bayramını «sevinc», «həvəs» və «birləşmə» formulu kimi səciyyələndirmişdir. Müasir Azərbaycanın global dünyanın siyasi labirentlərində etibarlı milli yol xəritəsini cızmış ümummilli liderin bu sözləri milli ideologiyamızın təməl daşlarını, Azərbaycan insanının canı və qanı bahasına qurduğu dövləti necə qoruyub saxlaması haqqında fəaliyyət proqramının başlıca qayəsini təşkil edir. Bu anlamda, Novruz bayramının bizi «sevindirməsi» Azərbaycan xalqının milli dəyərlərlə yaşaması, «həvəsləndirməsi» milli dəyərlərdən güc alması, «birləşdirməsi» bir xalq kimi məhz milli dəyərlər əsasında təşkil olunması deməkdir.

Novruz sovetlər birliyi dövründə rəsmən yasaq edilsə də, ümummilli lider Heydər Əliyevin milli ənənə və dəyərlərə daşınan möhkəm bağlılığı bu bayramın xalq arasında sevilərək yaşadılmasını təmin etmiş, folklorşünaslıq və fəlsəfə sahəsində aparılan elmi tədqiqatlarda onun ideoloji-siyasi təsiri dolayı şəkildə önə çəkilmişdir. 70-ci illərdə isə Novruz bayramı ilk dəfə olaraq məhz Ulu öndərin xeyir-duası ilə rəsmən qeyd olunmuş, televiziya ilə yayımlanmışdır. Ümumxalq bayramının yüksək səviyyədə keçirilməsi Azərbaycan xalqının milli ruhunu yüksəldir, milli irsə, tarixə böyük məhəbbət yaradır, milli özünüdəstəklə gücləndirirdi. Ulu öndər Heydər Əliyevin xalqın təkidli tələbi ilə 1993-cü ildə respublika rəhbərliyinə qayıdışından sonra Azərbaycanın üzləşdiyi bir sıra musibətlər, faciələr ara-

dan qaldırılmış, vətəndaş qarşıdurmasının qarşısı alınmışdır. İctimai-siyasi sabitlik təmin olunmuş, maddi rifah halı ildən-ilə yaxşılaşan xalqımız Novruz bayramını yüksək əhval-ruhiyyədə qeyd etməyə başlamışdır. Novruz dövlət səviyyəsində yüksək səviyyədə qeyd edilməklə yanaşı, dünya azərbaycanlılarının milli bayramına, effektiv ideoloji-siyasi təsir amilinə çevrilmişdir. Ulu öndər 1994-cü ilin yazından başlayaraq hər il Azərbaycan xalqını Novruz bayramı münasibətilə təbrik etmiş, ümumxalq şənliklərinə qatılaraq xalqımıza ikiqat sevinc yaşatmış, ölkə vətəndaşlarına Vətənin çiçəklənməsi naminə birlik, həmrəylik, saflıq və təmizlik arzulamışdır. Milli Məclisdə qəbul olunmuş «Azərbaycan Respublikasının bayramları haqqında» qanuna və Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsinin 105-ci maddəsinə əsasən bu bayram iş gün hesab edilmir.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev bu bayramı müqəddəs milli irs hesab edərək demişdir ki, *«Novruz bayramı Azərbaycan xalqının ən əziz və sevimli bayramlarından biridir. Əsrlər boyu xalqımız bu bayramı qeyd etmişdir. Ancaq müstəqillik dövründə bu bayram rəsmi şəkildə qeyd olunur. Azərbaycan xalqı Novruz bayramına ən hərarətli münasibət bəsləyir, o, bizim üçün ən başlıca, ən gözəl bayramdır... Ailə dəyərləri, bizim milli-mənəvi dəyərlərimiz, ənənələrimiz, bizim milli mədəniyyətimiz, tariximiz - bütün bunlar Azərbaycan xalqını qorumuşdur. Uzun illər, əsrlər boyu biz başqa ölkələrin tərkibində yaşamışdıq. Ancaq milli xüsusiyyətlərimizi itirməmişik. Assimilyasiyaya düşər olmamışıq, öz dilimizi, adət-ənənələrimizi, milli bayramlarımızı qoruyub saxlamışıq»*.

Prezident İlham Əliyev Novruz bayramını birmənalı şəkildə milli xüsusiyyətlərin - milli varlığın qorunma vasitəsi hesab edir. Bu yanaşma çağdaş Azərbaycan dövlətinin artıq bütün dünyada böyük əks-səda verən mədəniyyət siyasətinin əsasını təşkil edir. Heydər Əliyev Fondunun prezidenti, UNESCO və İSESCO-nun xoşməramlı səfiri, Birinci vitse-prezident Mehriban xanım Əliyevanın fəaliyyəti nəticəsində 2003-cü ildə Azər-

baycan muğamının UNESCO tərəfindən «Bəşəriyyətin şifahi və qeyri-maddi irsinin şah əsəri» elan olunması, aşiq sənəti, Azərbaycan xalqları ilə bağlı həyata keçirilmiş beynəlxalq fəaliyyət dövlətin mədəniyyət siyasətində xalqın sakral energetikasına bağlı milli dəyərlərin prioritet kimi götürülməsinin nə qədər doğru və real siyasət olduğunu təsdiqləyir. Bu istiqamətdə 2009-cu ildə Birləşmiş Ərəb Əmirliyinin Əbu-Dabi şəhərində UNESCO-nun Qeyri-Maddi Mədəni İrsin Qorunması üzrə Komitəsinin yekun qərarına əsasən, Azərbaycan aşiq sənəti və Novruz bayramının qeyri-maddi mədəni irsin reprezentativ siyahısına daxil edilməsi Azərbaycanın milli siyasətində Novruzun milli özünü təşkil və yaşatma mexanizmi kimi nə qədər böyük gücə, etnoenergetik qüvvəyə malik olduğunun parlaq sübutudur. Azərbaycanın təşəbbüsü ilə BMT-nin 2010-cu il 23 fevral tarixində 21 martı Beynəlxalq Novruz Günü elan etməsi də bu bayramın bəşəri miqyasda roluna yüksək önəm verildiyinə dəlalət edir.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin Vətən və xalq qarşısında göstərdiyi böyük xidmətlərdən biri də milli dövlətçiliyimizin möhkəmləndirilməsi baxımından çox əhəmiyyətli olan azərbaycançılıq ideyasını irəli sürməsi, onu milli diasporun təşkilanması üçün ideoloji təmələ çevirməsidir. Ümummilli lider xarici ölkələrə səfərləri zamanı azərbaycanlılarla çoxsaylı görüşlər keçirmiş, xaricdə yaşayan soydaşlarımızı daim milli ideya ətrafında birləşməyə, təşkilatlanmağa, icmalar, milli cəmiyyətlər yaratmağa səsləmişdir. O, daim həmvətənlərimizi yaşadıkları ölkənin ictimai-siyasi həyatında fəal iştirak etməyə, eyni zamanda vətənlə - doğma Azərbaycanla sıx əlaqə saxlamağa, bir an da olsun, Azərbaycanı təmsil etdiklərini unutmamağa çağırırmışdır. 1997-ci ildə Heydər Əliyev ABŞ-a rəsmi səfəri zamanı Azərbaycan diasporu qarşısında çıxışında bu istiqamətdə əsas prinsipləri müəyyən etmişdir: «Siz düşünməyin ki, Azərbaycan bizim üçün nə edib, düşünün ki, biz Azərbaycan üçün nə etmişik. Onda, Azərbaycan da irəli gedər, Azərbaycan dias-

poru da inkişaf edər... Harada doğulmağın fərqi yoxdur, əsas odur ki, sən azərbaycanlısan, Azərbaycan dilinin, mədəniyyətinin daşıyıcısısan».

Ulu öndər özünəməxsus uzaqgörənlik və müdrikliklə ilk gündən xarici siyasətdə strateji hədəfləri düzgün müəyyənləşdirərək demişdir ki, müasir dövrdə hər bir dövlətin qüdrəti yalnız iqtisadi resurslarla deyil, həm də onun xaricdə formalaşdırdığı diaspor və lobbinin gücü ilə ölçülür. Bu sahəyə xüsusi diqqət yetirmədən xarici siyasətdə ciddi nailiyyətlər qazanmaq, habelə milli məsələlərin beynəlxalq müstəvidə qaldırılmasına nail olmaq mümkün deyil. Məhz bu səbəbdən də Azərbaycan hakimiyyəti son 10 ildə dünya azərbaycanlılarının həmrəyliyinə nail olmaq üçün üzərinə düşən tarixi missiyanı məsuliyyətlə yerinə yetirməyə, bu sahədə sistemli və ardıcıl siyasət yeritməyə çalışmışdır. Xarici ölkələrdə yaşayan soydaşlarımızla çoxşaxəli münasibətlər qurmaq, onları ideoloji-siyasi müstəvidə silahlandırmaq və ümummilli mənafeələr naminə səfərbər etmək Azərbaycanın xarici siyasətində prioritet istiqamətlərdən birinə çevrilmişdir. Bu sahədə dövlət siyasətinin məqsədi xaricdə yaşayan soydaşlarımızın milli özünəməxsusluğunu qorumaq və inkişaf etdirmək, Azərbaycanla əlaqələrini genişləndirmək, habelə onların digər hüquqlarını reallaşdırmaqdan ibarətdir.

Azərbaycan dövləti dünya azərbaycanlılarının potensial imkanlarını cəmləmək, müstəqil dövlət quruculuğu prosesində meydana çıxan müxtəlif problemlərin həllinə yönəltmək, daha sıx əlaqələr yaratmaq, milli birliyə nail olmaq istiqamətində ardıcıl və sistemli iş aparmışdır. 2001-ci ilin ən yadda qalan və milli həmrəyliyəmizin nümayişinin ən yüksək zirvələrindən biri noyabrın 9-10-da Bakıda Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayının keçirilməsi olmuşdur. Ümummilli lider Heydər Əliyevin 2001-ci il mayın 23-də imzaladığı sərəncama əsasən keçirilmiş bu qurultay dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşayan soydaşlarımızın və həmvətənlərimizin müstəqil Azərbaycan Respublikası ilə əlaqələrinin daha da möhkəmləndirilməsi, dünya azərbay-

canlıları arasında birləşmə, həmrəyliyin təmin olunması, habelə Azərbaycan icmaları, cəmiyyət və birliklərinin fəaliyyətinin gücləndirilməsi və əlaqələndirilməsi üçün şərait yaratmışdır.

Ümummilli lider Heydər Əliyev həmin tarixi tədbirdəki çıxışında dünya azərbaycanlıları arasında milli birləşmə və həmrəyliyin təmin edilməsi, Azərbaycan dövləti ilə dünya azərbaycanlılarının əlaqələrinin möhkəmləndirilməsi, qarşıya çıxan problemlərin həllində səylərin birləşdirilməsi, Azərbaycan dilinin və milli-mənəvi dəyərlərimizin qorunub saxlanılması, inkişaf etdirilməsi zərurəti ilə bağlı tövsiyə xarakterli fikirlərini söyləmişdir. Azərbaycanın beynəlxalq nüfuzunun daha da artırılması, müxtəlif ölkələrdə dilimizin, tariximizin, mədəniyyətimizin yüksək səviyyədə təbliği, Ermənistanın təcavüzkarlıq siyasətinin ifşası, bədnam erməni lobbisinə qarşı sistemli və ardıcıl əks hücumun təşkili məsələləri qurultayın qarşıya qoyduğu başlıca vəzifələr olmuşdur.

Həmin qurultaydan sonra Azərbaycan diaspor hərəkatı tamamilə yeni mərhələyə qədəm qoymuş, ümummilli lider Heydər Əliyev bu sahədə sistemli dövlət siyasətinin həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədilə 2002-ci ildə «Xaricdə Yaşayan Azərbaycanlılarla İş Üzrə Dövlət Komitəsinin yaradılması barədə» fərman imzalamışdır. Komitənin yaradılması xaricdəki Azərbaycan cəmiyyətlərinin, birliklərinin və dərnəklərinin fəaliyyətinin vahid mərkəzdən koordinasiyasına, habelə onların dövlət qayğısı ilə əhatə olunmasına geniş imkanlar vermişdir. Dövlət Komitəsinin yaradılması dünya azərbaycanlılarının konsolidasiyasında, diaspordan lobbiyə doğru inkişafında yeni bir mərhələnin başlanğıcını qoymuşdur. Komitə qısa bir müddətdə dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşayan soydaşlarımızın azərbaycançılıq ideyası və Azərbaycan dövləti ətrafında birləşməsi istiqamətində xeyli iş görməyə müvəffəq olmuşdur.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev də diaspor və lobi quruculuğuna mühüm məsələlərdən biri kimi yanaşır. Ötən 17 ildə bu yöndə ardıcıl və sistemli tədbirlərin həyata keçirilməsi-

ni təmin edən Prezident İlham Əliyev müxtəlif ölkələrə səfərləri çərçivəsində soydaşlarımızla keçirdiyi görüşlərdə milli diaspor təşkilatlarının vahid, mütəşəkkil qüvvə kimi təşkilatlanması zərurətini önə çəkmiş, bunun ideoloji-siyasi konturlarını müəyyənləşdirmişdir. Dövlət başçısı müasir dövrdə bu sahəyə xüsusi diqqət ayırmadan xarici siyasətdə ciddi uğur qazanmağın qeyri-mümkünlüyünü çıxışlarında dəfələrlə vurğulamışdır.

Azərbaycan diasporunun dünyadakı digər diasporlardan mühüm bir fərqli cəhəti də var: dünyaya səpələnmiş soydaşlarımızın bir qismi Cənubi Azərbaycandan (İran), digər hissəsi isə müxtəlif səbəblərdən respublikamızı tərk etmiş azərbaycanlılardır. Onlar harada yaşamalarından asılı olmayaraq özlərini azərbaycanlı hiss edir, millətimizi xaricdə layiqincə təmsil etməyə çalışırlar. Müstəqil Azərbaycanın daxili və xarici siyasət sahəsində əldə etdiyi uğurlar onların milli şüurunu, özünüdərkini, torpağa bağlılığını gündən-günə möhkəmləndirir. Müxtəlif ölkələrdə məskunlaşmış azərbaycanlı diaspor təşkilatları soydaşlarımızı təşkilatlanması, söylərinin birləşdirilməsi, onların fəaliyyətinə məqsədyönlü xarakter verilməsi yolunda faydalı iş aparır, ölkəmizi daha yaxından tanıtdırmaq üçün müxtəlif tədbirlər həyata keçirirlər.

Müasir dövrdə diaspor quruculuğu konkret zamanla məhdudlaşmayan, daimi fəallıq və zəhmət tələb edən uzunmüddətli prosesdir. Reallıq göstərir ki, xaricdəki Azərbaycan diasporunun imkanlarından geniş istifadə olunması, ölkə həyatının müxtəlif sahələrində meydana çıxan problemlərin həllində onun fəal iştirakının gerçəkləşdirilməsi yolunda hələ çox işlər görülməlidir. Prezident İlham Əliyevin bu sahədə ardıcıl və qətiyyətli, məqsədyönlü və prinsipial siyasət aparması deməyə əsas verir ki, yaxın illərdə Azərbaycan diasporu daha da güclənəcək, ölkənin taleyüklü problemlərinin həllində daha yaxından iştirak edəcəkdir. Azərbaycan Respublikası və Türkiyə Cümhuriyyətindən olan soydaşlarımızın xarici ölkələrdəki birgə diaspor fəaliyyətləri bu sahədə daha geniş imkanlara yol açır.

Heydər Əliyevin 1993-cü ildə xalqın istəyi ilə hakimiyyətə qayıdışından sonra Azərbaycanda əldə edilmiş milli birlik respublikamızın ən qiymətli mənəvi-ideoloji sərvətlərindən biridir. Xalqın nəzərində böyük xilaskar, milli şəxsiyyət kimi təcəssüm olunan Heydər Əliyev Azərbaycana ikinci rəhbərliyi dövründə vətəndaş sülhü və ümumxalq həmrəyliyinin möhkəmləndirilməsi xəttini davam etdirmiş, bu siyasi xətti özünün konkret addımları ilə kamil elmi-nəzəri konsepsiya səviyyəsinə qaldırmışdır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT:

1. Heydər Əliyev. Müstəqillik yolu, Bakı, 1997. s. 26.
2. Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. XXV kitab, Bakı, 2009, 520 s.
3. O.Əsədov, R.Cəbrayilov. Azərbaycan Respublikasının parlamenti. Bakı: Çarşıoğlu: 2008, 520s.səh 38-40.
4. Hacıyev Elnur. Müstəqillik milli sərvətimizdir: Azərbaycan ötən 25 il ərzində misilsiz inkişaf yolu keçib / E. Hacıyev // Azərbaycan.- 2016.- 13 oktyabr.- № 225.- S. 1,4.
5. Hüquqi dövlət quruculuğunda yeni mərhələ // İki sahil.- 2016.- 21 sentyabr.- № 171.- S.20, 24.
6. Heydər Əliyevin siyasi irsi və azərbaycançılıq. (I kitab), Bakı, 2018.
7. E.Mədətli. Naxçıvandan başlanan qurtuluş missiyası; "İki sahil" qəzeti, 11 iyul 2020-ci il.
8. www.heydar-aliyev.org/index_1024.html

Rəfiqə Əzimova
AMEA Fəlsəfə İnstitutu
“Sosiologiya” şöbəsinin müdiri,
fəlsəfə elmləri doktoru,
əməkdar elm xadimi

HEYDƏR ƏLİYEV – HƏYATDA VƏ SİYASƏTDƏ BÖYÜK STRATEQ

Bütün zamanlarda böyük şəxsiyyətlər özlərindən sonra mənəvi və siyasi irsə dair ideyalarını bizə yadigar qoyaraq real surətdə inkişaf edən cəmiyyətin yol göstərən ulduzları kimi çıxış etmişlər. Heydər Əliyev bu cür böyük şəxsiyyətlər nəslinə (koqortasına) mənsubdur. O, fiziki cəhətdən bizdən nə qədər uzaqlaşsa da, həmişə daha aydın hiss olunan və dərin şəkildə bizimlə yanaşı addımlayır, daim düşündüyümüz, yaradıcılıqla məşğul olduğumuz, fəaliyyət göstərdiyimiz, öz gələcəyimizi necə quracağımızı planlaşdırdığımız hazırkı cəmiyyətdə daim bizimlədir. İstər sovet, istərsə də postsovet dönməsində onun parlaq fəaliyyəti bunun sübutudur ki, bizim qarşımızda, özünü, öz dünyasını, öz baxışlarını, öz ideyalarını formalaşdırmış, yüksək intizama söykənən və özünə qarşı tələbkər olan bir şəxsiyyət obrazı kimi canlanır. Yüksək tələbkarlıq və şəxsi intizam keyfiyyətləri bütün həyatı və siyasi yüksəlişinin bütün dövründə Heydər Əliyevi müşayiət etmiş, onun qaynar fəaliyyəti sovet dövründə başlamış və ömrünün axırına qədər onu tərk etməmişdir.

Heydər Əliyevin konkret real situasiyadan düzgün baş çıxarmaq, gələcək inkişaf addımlarını və istiqamətləri müəyyənləşdirmək qabiliyyətinin parlaq nümunəsi keçən əsrin ikinci yarısında, hələ SSRİ-nin tərkibində olarkən, həmin əsrin sonlarında müstəqillik qazanmış və artıq XXI əsrin başlanğıcında öz inkişaf yolunu müəyyən etmiş Azərbaycan Respublikasının

uğurlu inkişaf prosesidir. Heydər Əliyevin strateji yönümlü qabiliyyətinin sayəsində bugünkü Azərbaycanın siyasi və iqtisadi inkişaf kursu, onun xarici siyasət sahəsində fəaliyyəti və geosiyasi duyumları bugün bir mütəfəkkir strateq olaraq Heydər Əliyev şəxsiyyətinin cizgilərini parlaq şəkildə açıb göstərir. Sosial həyatın hansı sferasına – iqtisadi inkişaf, dövlət fəaliyyəti, təhsil, mədəni, xarici əlaqələr, sferalarından asılı olmayaraq hər bir qərar gələcək və uzaq perspektivlər üçün imkanlar nəzərə alınmaqla qəbul olunmuşdur.

Hələ müstəqil Azərbaycan Respublikasının təşəkkülünün erkən çağında, Qarabağ münaqişəsinin (müharibəsinin) ən ağır illərində Heydər Əliyev gələcəkdə yaşayıb, fəaliyyət göstərəcək gənclərin taleyini yaddan çıxarmamışdır. Onun pedaqoqlarla (müəllimlərlə) görüşləri bir daha sübut edir ki, o, təhsil problemlərinə və bilavasitə pedaqoqun və pedaqoji heyətin məktəb və bütövlükdə təhsil mühitində roluna və missiyasına böyük əhəmiyyət verirdi. Onun pedaqoqlara və bütövlükdə ölkənin ictimaiyyətinə verdiyi xeyir-dualar onun fikirlərində özünün parlaq ifadəsini tapmışdır: “müasir cəmiyyətin gələcək inkişafı bizim öz gənclərimizi necə və nəyə istiqamətləndirməyi bacarmağımızdan asılıdır. Hələ o vaxt Heydər Əliyevin strateji duyumu və idrakı (təfəkkürü) qloballaşma proseslərinin müsbət və mənfi cəhətlərini qabaqcadan yəqinləşdirmişdi.

Heydər Əliyevin strateji istiqamətli dünyagörüşü, duyumu müstəqil Azərbaycan qarşısında bütün real fəaliyyətdə olan sferaları və vəzifələri əhatə etməyə imkan vermişdir. Faktik olaraq yaxın perspektivdə taleyüklü problemlərin bütün spektri və həmin problemlərin həlli hərəkəti gətirilmişdir. Bunlar dövlət missiyası, müasir dünyada yeni dövlət quruculuğu doktrinası, ölkəni onun tam bütövlüyü halında və potensialı baxımından təqdim etmək bacarığı, həmçinin öz xalqı qarşısında vəzifələri və öhdəliklərini aydın dərk etmək – beləliklə də, müstəqil Azərbaycan dövlətinin təməlini qoymaq və Azərbaycana sadə olmayan bir vaxtda tab gətirmək imkanı verdi. Heydər Əliyev

vin rəhbərliyi altında Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının işlənilib hazırlanması və qəbulu (1995-ci il) faktik olaraq göstərdi ki, Azərbaycan dünya birliyində hüquqi dövlət olaraq fəaliyyət göstərir və artıq onun faktik əsasları yaradılmışdır. Müstəqil Azərbaycanın Konstitusiyasında Azərbaycan dili Respublikamızın dövlət dili olaraq öz təsdiqini tapdı. Müstəqil Respublikamızın və vətəndaşlarının hüquq və vəzifələri Konstitusiya ilə təsbit olundu.

2001-ci ildə dünya azərbaycanlılarının Bakı şəhərində çağırılmış I qurultayında ümummillə lider Heydər Əliyev bəyan etdi: “Biz arzu edirik ki, dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşayan hər bir azərbaycanlı yaşadığı ölkənin qanunları əsasında yaxşı yaşasın, öz biliklərini möhkəmləndirsin. Biz arzu edirik ki, hər bir azərbaycanlı yaşadığı ölkənin ictimai-siyasi həyatında fəal iştirak etsin, cəmiyyətdə layiqli yer tutsun və nüfuza malik olsun. Lakin bununla belə heç kim milli köklərini, milli mənsubiyyətini heç zaman yaddan çıxarmasın”.

Heydər Əliyev öz uzaqgörənliyi ilə uzaq gələcəyə istiqamətlənmiş “Azərbaycançılıq” ideyasının əsasını qoymuşdur. Öz xalqının həqiqi oğlu kimi o, xaricdə yaşayan və dünyanın müxtəlif ölkələrində fəaliyyət göstərən Azərbaycan diasporunu bir dəqiqə də olsun yaddan çıxarmamışdır. Dünyada məskunlaşmış Azərbaycan diasporuna onun diqqəti təsadüfi deyildir. Milli layəqət diasporun öz milli kökləri ətrafında birləşməsinin ifadəsi olaraq həmin narahat vaxtda Heydər Əliyevin dilindən səslənmişdir. Dünyanın hansı guşəsində olursa-olsun Azərbaycan diasporu üzvlərinin bir-birlərini müdafiə etmələri haqqında onun görüşləri, söhbətləri və müdrik nəsihətləri böyük siyasətçi strateq Heydər Əliyev tərəfindən möhtəşəm bir çağırış idi: “Azərbaycan dünyanın bütün azərbaycanlıların vətənidir”. Demək olar ki, bu çağırış ölkəmizin gələcək onilliklər üçün siyasi kursunu müəyyən etmişdir.

Qarabağ münaqişəsinin dinc yolla həlli məqsədi ilə atəş-kəsin elan edilməsinə çağırış gələcək perspektivə istiqamətlən-

miş müdrik addım idi. Heydər Əliyev siyasi düşüncə sahibi strateq olaraq istər digər məsələlərdə və istərsə də hazırkı münaqişəli situasiyada sülh danışıqlarına üstünlük verdi. Burada həmçinin dahi strategin böyük müdrikliyi özünü biruzə verdi: “Azərbaycan yeni sosial-iqtisadi şəraitə və yeni dövlətçiliyə keçid dövrü şəraitində iqtisadi cəhətdən, özünün hərbi potensialı ilə, ölkənin idarə edilməsində özünün yeni kadrları ilə möhkəmlənməlidir. Onun müdrik uzaqgörənliyi özünü doğrultdu. Zaman Heydər Əliyevə Azərbaycanı keçid dövrü ölkəsindən sürətlə inkişaf edən ölkəyə çevirməyə imkan verdi.

Heydər Əliyev Azərbaycanın öz sosial-iqtisadi, milli və multikultural potensialını reallaşdırma biləcək yolları və inkişaf istiqamətlərini strateji cəhətdən müəyyən etdi. Ölkələr arasında qarşılıqlı təsir və əlaqə barədə strateji cəhətdən çox səmərəli ideya dünya birliyinin gələcək pozitiv inkişafının şərti olaraq qətiyyətlə irəli sürüldü. Keçid mərhələsinin ən narahat illərində Heydər Əliyevin əsasını tolerantlıq ideyasının təşkil etdiyi müdrik, düşünülmüş milli siyasəti respublikada vətəndaşların pozitiv həyat fəaliyyətinin canlanmasına, qarşılıqlı dini münasibətlərin səmərəli dinamikasına əlverişli şərait yaratdı. Ölkədə multikulturalizm modelinin strategiyasının əsasları üstəlik Dağlıq Qarabağ müharibəsinin faciəsini yaşamış ölkənin keçid inkişaf mərhələsində qoyulmuşdur.

Multikulturalizm ideyası modeli müasir Azərbaycanın strateji inkişaf istiqamətini özündə ehtiva edərək bütün dünyaya bəyan etməyə imkan verdi ki, bu ideyanın alternativləri yoxdur, belə ki, əks halda dünya birliyi texnologiyaların cəngəllikləri içərisində itə bilər.

Siyasi texnologiyaların Heydər Əliyev tərəfindən irəli sürülmüş strategiyası faktik olaraq yaxın və uzaq perspektiv üçün dünya birliyinin həyat fəaliyyətinin layihələşdirilməsi idi. Zəngin strateji təfəkkür sahibi olan Heydər Əliyev bütövlükdə müasir dünyanın düşdüyü narahat və ziddiyyətli situasiyanı yaxşı görür və başa düşürdü. Özünün siyasi fəaliyyətində o,

dünyanın siyasi xadimlərini humanitar sivilisasiyanın qorunmasına və onun əhəmiyyətinin düzgün dərk edilməsinə çağırırdı.

Siyasətçi və filosof Siseronun yeni eranın erkən çağında dediyi sözlər qeyri-iradi olaraq yada düşür: "...doğrudur, bir çox mühüm və faydalı məsələlər diqqətlə və ətraflı şəkildə filosoflar tərəfindən nəzərdən keçirilmişdir, lakin mənə belə gəlir ki, vəzifələrinin (öhdəliklərinin) hesabına vəsiyyət etdikləri və öyrətdikləri (tədris etdikləri) ən geniş şəkildə yayılır. Axı həyatımızın heç bir tərəfi, nə dövlət işləri, nə xüsusi işlər, nə məhkəmə işləri, nə ev işləri, nə özünün öz qarşısında məsələ qoyduğu hal, nə sənin ən yaxınla müqavilə bağladığın hal (təsadüf) vəzifədən azad ola bilməz. Həyatın bütün mənəvi gözəlliyi bu vəzifəyə xidmət göstərməkdən ibarətdir, ona etinasız yanaşılması rüsvayçılıqdır".

Epoxaların ecazkar şəxsləşməsi tarixi şəxsiyyətlərin fikirlərində və əməllərində öz ifadəsini tapmışdır. Heydər Əliyev dövlət xadimi kimi özünün bütün siyasi bioqrafiyasını məhz öz xalqı qarşısında bilavasitə vəzifələrinə və öhtəliklərinə söykənərək yaratmışdır.

Bütün dünyada məşhur olan siyasətçi, strateq Heydər Əliyevin ideyaları və fəaliyyəti müasir azərbaycanda fəaliyyət üçün rəhbərlik kimi qəbul olunur və öz inkişafını davam etdirir. "Azərbaycançılığın" mənəvi-ideoloji platforma olması barədə tövsiyəsi dünya birliyinə çağırışdır: "Nə qədər möhtəşəm, güclü olsa da, heç bir millət çoxmillətli dünyadan təcrid olunmuş şəkildə onunla qarşılıqlı təsirdə olmadan yaşaya və inkişaf edə bilməz. Strateji cəhətdən istiqamətlənmiş təfəkkürə malik siyasətçi kimi Heydər Əliyevin öz şəxsiyyətində təcəssümlənmiş əzəməti bir daha sübut edir ki, dövlət quruculuğu tarixində şəxsiyyətin rolu çox ciddi tələyüklü amil olmuşdur və hazırda da belədir.

Bu gün "Bakı prosesi"nin tərkib hissəsi və onun çərçivəsində həyata keçirilən humanitar forumlar dahi strateq, müdrik şəxsiyyət olan Heydər Əliyevin bizə yadigar olaraq qoyub get-

diyi böyük humanitar ideyanın həyata keçirilməsidir. Bu gün bir sıra Qərbi Avropa və Şərq dövlətlərinin bir çox alimləri və siyasətçiləri Bakıya axışib gəlirlər və gələcək beynəlxalq münasibətlərin gələcək inkişafı mövzusu müzakirələrin predmetinə çevrilir.

Heydər Əliyevin siyasi strategiyasında əsas qoyulmuş planetar inkişaf və əmin-amanlıq ideyaları Prezident İlham Əliyevin çoxcəhətli fəaliyyətində daha da inkişaf etdirməkdədir. Dünya miqyaslı siyasi strategiya balanslaşdırılmış dünya inkişaf prosesinin reallaşmasının zərurəti olaraq dünya humanitar və texnogen sabit qarşılıq təsirinə istiqamətlənmiş çağırışdır. Planetar əhəmiyyətli bu ideya dahi Heydər Əliyev tərəfindən irəli sürülməklə bu gün həm bir arzu, həm də dünyaya bir xəbərdarlıq kimi səslənir.

Ziba Ağayeva

*AMEA Fəlsəfə İnstitutunun "Heydər Əliyevin
siyasi irsi və azərbaycançılıq fəlsəfəsi"
şöbəsinin baş elmi işçisi, f.e.d.*

POSTSOVET AZƏRBAYCANININ MİLLİ DİRÇƏLİŞ PROSESİNDƏ MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRİN ROLU

Cəmiyyətin həyatında və varlığında milli-mənəvi dəyərlərin rolu bütün dövrlərdə olduğu kimi, hal-hazırda da zamanın ən aktual problemlərdən biridir. Bubaşer sivilizasiyasının yeni mərhələyə keçidi ilə əlaqələndirilir və Amerika politoloqu S.Xantinqtonun ifadəsi ilə desək "sivilizasiyaların toqquşması" mərhələsi adlandırılır. Sivilizasiyaların toqquşması ölkələr arasındakı, ümumi və ya oxşar milli dəyərləri olan xalqlar arasındakı toqquşmaları ehtiva etmir. Əksinə, bu toqquşmalar, Qərb sivilizasiyasının bütün dünyaya öz ideologiyasının ekspansiyasını təkmilləşdirmək məqsədilə, öz mədəniyyətlərini, dəyərlər sistemini də yaymağa çalışması ilə əlaqədar təsadüfi yaranma-yantoqquşmalardır.

SSRİ-nin süqutundan sonra, XX əsrin 90-cı illərində bütövlükdə dünya ölkələrinin, eləcə də yenidən müstəqillik qazanmış postsovet respublikalarının Qərb liberalizmini qəbul etməyə başladığı, liberal bazar iqtisadiyyatı modelinin bəzi istisnalarla əksər dövlətlər tərəfindən, siyasi demokratiya modelinin isə demək olar ki, bütün ölkələr tərəfindən qəbul edildiyi bir dövr-dəbir sıra Qərb müəllifləri bubaşer tarixində liberalizmin qalib gəldiyini və "tarixin sonu", "qızıl əsrin" başladığını bəyan etmişdilər. Siyasi demokratiya modelini öz ölkələrində tətbiq etməyən dövlətlər isə onu ideal kimi qəbul etməyə razılıq verib, bu modelə keçidi öz siyasətlərinin strateji məqsədi kimi qəbul etmişdilər.

Lakin tezliklə digər sivilizasiyalarda tətbiq olunan Qərb

modelinin, istər siyasi, istər iqtisadi, istərsə də mədəni sahələrdə tamamilə fərqli nəticələrlə sonunculandığı məlum oldu. Əgər Şərqi Avropa ölkələrində Qərb modeli bütövlükdə yeni şəraitə uyğunlaşmışdısa, postsovet məkanında Qərb modelindən fərqli ictimai sistemlər yaranmışdı. Latın Amerikasının ölkələrində də oxşar vəziyyət ortaya çıxmış, ən böyük fərqliliklərlə isə formal olaraq Qərb modelini qəbul etmiş islam ölkələri üzləşmişdi. Afrikada isə demokratiya donu geyindirilmiş ənənəvi traybolizmin hökmranlığı hal-hazırda da davam edir.

Beləliklə, bubaşeriyətin bir ideologiya əsasında Qərb nümunəsinə uyğunlaşdırılmasının doğru olmadığı və eyni zamanda, dünyanın bir mərkəzdən idarə olunmasının qeyri- mümkünlüyü sübuta yetmişdi. Çünki komponentləri eyni məsələlərə fərqli reaksiya verən sistemin idarə olunmasının reallaşmadığı aydın şəkildə ortaya çıxmışdı. Bundan sonra Qərb, bubaşeriyətin unifikasiyası istiqamətində başqa ölkələrin dəyərlər sistemini dəyişdirməyi tələb edən irimiqyaslı proqram həyata keçirməyə başladı. Bu məqsədlə "demokratiya" və "insan hüquqları" məsələlərini təbliğ edən biləcək qeyri-hökumət təşkilatlarının nəhəng şəbəkəsi yaradıldı. Dövlət səviyyəsində Qərb dünyagörüşünü öz ölkələrində yaymaq üçün milli elitaları əməkdaşlığa məcbur etmək istiqamətində fəai iş aparıldı. Belə siyasət bir çox ölkələrdə təbii müqavimətlə üzləşdiyindən, Qərb informasiya-təbliğat işində "rəngli inqilablar" forması alan "yumşaq güc" üsuluna keçdi.

Bununla yanaşı qeyd etmək lazımdır ki, 2000-ci ilin sonunda Qərb liberalizmi yalnız dünya miqyasında deyil, eləcə də Qərb sivilizasiyası çərçivəsində cəmiyyəti effektiv şəkildə idarə edə bilmədiyindən, Qərbin liberal iqtisadi modeli tarixin ən böyük global iqtisadi böhranının yaranmasına səbəb oldu. Belə vəziyyət isə öz növbəsində bütün bubaşeriyəti iqtisadi dalana salmış oldu.

Nəticədə, dünyada ölkələrin inkişafının Qərb modelinin cazibədarlığı azaldığından, məntiqi olaraq Qərb dəyərlərinin

yayılması prosesinə müqavimət də yüksəlmiş oldu. Belə halda Qərb yumşaq və sərt güclərin kombinasiyasından istifadəni məqbul sayaraq, faktiki olaraq yenidən "soyuq müharibə" metoduna qayıtdı. Qərb, bu dəfə ideoloji rəqibinə qarşı deyil, sadəcə dəyərlərin Qərb modelini qəbul etmək istəməyən ölkələrə qarşı durdu.

Beləliklə, XX əsrin 90-cı illərində soyuq müharibədəki qələbəindən sonra Qərb cəmiyyət modelinin, Qərb dəyərlərinin təbliği təşviq etmə, inandırma, razı salma yolu ilə aparılırdısa, sonradan müxtəlif üsullar, eləcə də müharibələr istisna edilmədi.

Digər tərəfdən, Qərb bir çox ölkələrə öz liberal dəyərlərini zorla qəbul etdirməklə, həmin dövlətlər tərəfindən Qərb sivilizasiyasının mənəvi liderliyinin etirafını qazanmış olur. Belə olduğu halda bu dövlətlərin ilkin olaraq Qərbin təsir mərkəzlərinin ideoloji nəzarəti altına düşməsi, sonradan onların həm siyasi, həm iqtisadi, həm də hərbi nüfuz dairəsində daxil olması faktiki olaraq reallaşmasına yol açmış olur.

Nəticədə müasir dövrdə dəyərlər uğrunda mübarizə əxlaq çərçivəsindən kənara çıxaraq, daha çox dövlətlərin birbaşa milli təhlükəsizliyinə təsir göstərdiyindən, real olaraq hərbi-siyasi mahiyyət kəsb etməyə başlamışdır.

Dünyada gedən bu proseslər fonunda yenidən müstəqillik qazanmış Azərbaycan da əvvəlcə "yenidənqurma", daha sonra "radikal dəyişikliklərə" cəlb olunaraq mənəvi deviasiyalara (cəmiyyətdə qəbul olunmuş və oturuşmuş normalardan kənarlama) məruz qaldı və sosial, iqtisadi və siyasi sahələrdəki çatışmazlıqlarlayanaşı mənəviyyatın, dəyərlərin və davranış formalarının qıtlığı ilə üzləşdi. Bütün sahələrdə olduğu kimi mənəviyyət sahəsində də Qərbə inteqrasiya meyli milli-mənəvi dəyərlərə, tarixi-mədəni, mənəvi irsə müəyyən təhlükə meyillərini də istisna etmirdi. Belə şəraitdə insanların, öz mənəvi dünyasını, milli kimliyini, identikliyi qoruması çətinləşirdi.

Müstəqillik tariximiz, Azərbaycan xalqının öz milli-mə-

nəvi köklərinə qayıdışı, milli ruhuna uyğun həyat və düşüncə tərzinin formalaşması illəridir. Dünyanın qədim xalqlarından biri kimi azərbaycanlıların malik olduğu yüksək mənəvi-əxlaqi keyfiyyətlərin qorunub saxlanması "keçid dövrü" kimi səciylənən müərkəb bir zamanda dəyərlərin varisliyinin təmin edilməsi nə qədər çətin olsa da, Heydər Əliyevin himayəsi altında böyük uğurla həyata keçirildi. Ümumbəşəri və milli-mənəvi dəyərlərin ahəngdar sintezinə nail olmaq istiqamətində möhtəşəm addımlar atıldı. Sovetlər dönəmində məqsədyönlü şəkildə həyata keçirilən milli-mənəvi köklərdən uzaqlaşma siyasətinin, yadlaşma prosesinin nəticələrinin aradan qaldırılması, eləcə də müstəqillik dövründə ölkəmizə idxal edilən Qərb liberal dəyərlərinin milli-mənəvi dəyərlərimizin məzmun və mahiyyətinə toxunmadansintezinə nail olmaq üçün vəzifələr müəyyənləşdirildi.

Bu istiqamətdə aparılan işlər arasında ən mühüm məsələ şübhəsiz ki, mövcud ideoloji vakuumu, mənəvi inkişaf konsepsiyası sahəsindəki boşluğu dərəcədən ibarət idi. İdeologiya əhəmiyyətli dərəcədə tərbiyəvi potensiala malik olub, şəxsiyyətin siyasi sosiallaşması məsələsinin həllini, vətəndaşların siyasi mədəniyyətinin formalaşmasını və inkişafını təmin etməyə istiqamətləndiyindən bu məsələ özünün təcili həllini tələb edirdi. Heydər Əliyevin milliliklə ümumbəşəriyyətin vəhdətini nəzərə alaraq müəyyənləşdirdiyi, müstəqil dövləti yaratmaq və yaşatmağın bütün prinsiplərini özündə təcəssüm etdirən azərbaycançılıq ideologiyası bu boşluğu aradan qaldırdı. Bu ideologiya mahiyyət etibarını ilə insanlarda həqiqətə, ədalətə, mərhəmətə, vətənə, torpağa, adət-ənənəyə sevgi aşılانan milli ruhlu, lakin yüksək mədəniyyət dünyasında özünü təsdiq edən bilən azad, humanist, bütün insanlara onların irqindən, dinindən, cəmiyyətdəki mövqeyindən, şəxsi məziyyətlərindən asılı olmayaraq sevgi, dözümlülük nümayiş etdirən biləcəkdir ideologiyaya çevrildi.

Öz vətəni, xalqı, tarixi və mədəniyyəti, dili və adət-ənənələri, istənilən iqtisadi uğuru, xalqın yüksələn rifahı ilə daima

fəxr edən ümummilli lider ölkəmizi dünyanın ən inkişaf etmiş ölkələri səviyyəsinə yüksəltmək üçün var gücü ilə çalışırdı. “Azərbaycan Respublikasında insan inkişafı haqqında hesabat” kitabının təqdimat mərasimindəki çıxışında ulu öndər deyirdi: “Bu gün təqdim olunan kitabda Azərbaycanın çoxmillik tarixinin, zəngin mədəniyyətinin, milli ənənələrinin və nailiyyətlərinin əks olunması böyük məmnunluq doğurur. Xalqımızın keçdiyi tarixi yol, əldə etdiyi mədəni, intellektual potensial, inkişaf səviyyəsi böyük mədəni sərvətimizdir. Biz öz tariximizlə fəxr edirik. Biz Azərbaycan xalqının əsrlər boyu dünya sivilizasiyasına verdiyi töhfələrlə fəxr edirik. Bunların hamısı bu günümüz və gələcəyimiz üçün gözəl təməldir”¹. Milli-mənəvi dəyərlərin qorunması və gələcək nəsillər üçün saxlanması məsələsini dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərindən birinə çevirən ulu öndər milli dövlətçiliyin konkret mənəvi dəyərlər sistemi əsasında vahid məqsədə yönəldilməsi, xalqın tarixi yaddaş və mənəvi irsinin bərpası və mühafizəsinə xidmət edən irimiqyaslı fəaliyyət proqramı həyata keçirməklə, dilimizin, dinimizin, adət-ənənələrimizin qorunub saxlanmasına, milli, vətənpərvər ruhlu nəslin yetişməsinə və zəngin daxili aləmə malik azərbaycanlı obrazının bütün dünyada təmsiləsinə nail oldu.

Tarixə nəzər salsaq keçmiş SSRİ xalqlarının milli şüurunun oyanması prosesinin məhz XX əsrin sonlarına təsadüf etdiyinin şahidi olarıq. Qeyd etmək lazımdır ki, ilk dəfə bu məsələ hələ XX əsrin əvvəllərindən başlamış və nəticədə Rusiya imperiyasının süqutu ilə nəticələnmişdi. Tarixdə buna səbəb kimi II Aleksandr (1818 – 1881) tərəfindən təhkimçilik hüququnun ləğvi və rus cəmiyyətini modernləşdirən böyük islahatlara başlaması göstərilir. İslahatlara qədər Rusiya İmperiyasında milli məsələ heç kəsi maraqlandırmamışdı. Rusiya aqrar ölkə oldu-

ğundan böyük imperiyanın əhalisinin əksər hissəsi kompakt şəkildə təhkimçilik şəraitində kəndlərdə yaşayırdı. Lakin islahatların gedişi imperiya ərazisində sosial-iqtisadi dəyişikliklərlə, sənayenin yüksəlişi, dinamik modernizasiya və urbanizasiya ilə müşayiyyət olunduğundan bu problem meydana çıxmış və inkişaf etməyə başlamışdı. Nəticədə, günü-gündən artan ziddiyyətlərin öhdəsindən gələ bilməyən imperiya, problemlərin ağırlığına dözməyib çökmüş, süquta uğramışdı. Təsədüfi deyil ki, bəzi tədqiqatçılar 1917-ci ildə Rusiya İmperiyasının süqutunun əsas səbəblərindən biri kimi məhz milli məsələni göstərirlər. 1991-ci ildə tarix yenə təkrar olundu. Bu dəfə də SSRİ adı altında 70 il mövcud olan, əslində Rusiya İmperiyasının sələfi funksiyasını həyata keçirən nəhəng bir ölkənin süquta uğramasında (bütün parametrlər üzrə ölkəni bürüyən sistemli dezintegrasiya prosesləri, xüsusilə etnik münaqişələr) məhz ən mürəkkəb problemlərdən olan milli məsələ həlledici amillərdən birinə çevrildi. Maraq doğurur niyə məhz milli məsələ tarixin təkrarlanmasına səbəb olunmuşdur?

XX əsrin 80-ci illərinə qədər SSRİ-də millətlərarası münaqişələrdən açıq şəkildə heç kim danışmırdı, yumşaq şəkildə desək yasaq məsələ idi. Hesab edilirdi ki, ölkədə milli məsələ tamamilə və birdəfəlik həll olunmuşdur. Məişət səviyyəsində milli səpkidə antipatiya və mübahisələrin qarşısı yerindəcə alınır, ört-basdır edilir və istənilən səviyyədə millətçilik təzahürlərinin qarşısı qətiyyətlə kəsilirdi. Bu ölkədə yaşayan bütün xalqlar bərabər hüquqlu qardaş sayılır, əslində isə beynəlmillətçilik pərdəsi altında ruslaşdırma təbliğ edilirdi. Lakin yenidənqurma dövründə ittifaq buxovlarının zəifləməsi kommunist rejiminin bir çox çatışmamazlıqları ilə yanaşı, o cümlədən milli siyasət sahəsində donmuş etnik ziddiyyətləri də üzə çıxardı. Və nəhayət SSRİ-nin süqutuna yaxın dövrlərdə əksər respublikalarda münaqişələr kütləvi xarakter aldı. Vəziyyətin belə hala düşməsinə, ilk növbədə sovet ideoloqlarının yürütdüyü milli siyasətin nəticəsi kimi dəyərləndirmək olar. Qeyd etmək lazımdır

¹ Əliyev H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir. Dördüncü kitab: iyun 1995 - noyabr 1995. Çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, məktublar, müsahibələr. Buraxılışına məsul R. Mehdiyev. B., Azərşərf, 1997, s.16.

ki, əgər bu siyasət bir tərəfdən xalqlar dostluğu, qardaş xalqların iqtisadi və mədəni inkişafı barədə bəyanatlarla xarakterizə olunurdusa, digər tərəfdən millətlər arasında ayrı-seçkilik, vətəndaşların milli mənsubiyyətinə görə fərqləndirilməsi ilə müşayiət olunurdu. Xüsusilə Stalin dövründə yürüdülməli milli siyasətin izləri (Stalinin özünün şəxsi milli mülahizələri əsasında respublikalar arasında ixtiyari sərhədlərin çəkilməsi, bütöv xalqların zorakı deportasiyaları, repressiyalar və s.) bu siyasətin qurbanı olmuş xalqların milli mənlik şüurunu zədələdiyindən, alçaltığından yaddaşlardan silinməmişdi. Bir çox müsəlman xalqlarının hafizəsində sovet dövlətinin milli siyasəti zorakı ruslaşdırma, milli-mənəvi dəyərlərin yasaq edilməsi, milli əsarət kimi qalmışdı.

SSRİ-nin süqutundan sonra deportasiyaların, otuz ilə yaxın (1924-1953) hakimiyyət, partiya və ölkə başçısı olmuş Stalinin birbaşa göstərişi ilə həyata keçirildiyi geniş ictimaiyyətə məlum oldu. Totalitar sistemin bütün mərtəbələrində şəxsiyyətə pərəstişin, özbaşınalıq və qanunsuzluqların hökm sürdüyü bir dövrdə Qafqaz xalqlarına: azərbaycanlılara, türklərə, çeçenlərə, inquşlara, qaraçaylılara, bəlkərlərə və digərlərinə qarşı, ümumilikdə, yüz minlərlə günahsız mülki insana qarşı münasibətdə sovet dövlətinin qurulmasının ilk illərindən başlayaraq (azərbaycanlıların indiki Ermənistandan deportasiyasının I mərhələsi 1905-ci ildən başlayır) Stalinin ölümünə qədər davam edən, totalitarizm şəraitində həyata keçirilən zorakı deportasiyalarla müşayiət olunan destruktiv milli siyasət, bu xalqların tarixi inkişafında siyasi, hüquqi, iqtisadi, sosial, milli-mənəvi, maddi mədəni sahələrdə geriləməsi ilə müşayiət olundu.

SSRİ-nin süqutu ərəfəsində bu xalqlarda sistemə qarşı yetmiş il müddətində yığılıb qalmış narazılıq, kin və küdurət, eyni zamanda siyasi (mərkəzçilik, xalqların istilas, deportasiya, represiyaları, ruslaşdırma), iqtisadi (iqtisadi böhran, işsizlik, yoxsulluq), psixoloji (milli özünü təsdiq arzusu, millətçilik, milli-mənəvi dəyərlərin dirçəldilməsi, milli özünüdərək), ərazi

iddiaları və s. səbəblərlə fürsət düşən kimi onların təşkilatlanmasına və milli-azadlıq hərəkatı formasında ortaya çıxmasına səbəb oldu. Lakin, eyni zamanda xüsusilə qeyd etmək istərdik ki, sovet dövləti öz mövcudluğunu qorumaq istiqamətində siyasi maraqlarını təmin etmək üçün xalqların milli-azadlıq hərəkatını boğmaq məqsədilə etnik münaqişələri qəsdən alovlandırırdı. Təsədüfi deyil ki, 1986-cı ildən başlayaraq kəmiş SSRİ ərazisini etnik münaqişələr bürümüşdü: Yakutiya da yakutlarla ruslar, Qazaxstanda qazaxlarla ruslar, Krımın müxtariyyətini tələb edən deportasiyadan qayıtmış krım-tatarları ilə ukraynalılar və ruslar, Dağlıq Qarabağda ermənilərlə azərbaycanlılar, Özbəkistanın Fərqanə vilayətində özbəklərlə məhsəti-türkləri, Qazaxstanın Yeni Uzen şəhərində qazaxlarla şimali qafqazlılar, Suxumida gürcülər və abxazlar, Özbəkistanın Əndican şəhərində, Qırğızistanın Oş vilayətində qırğızlarla özbəklər, Şimali Osetiyada deportasiyadan qayıdan inquşlarla osetinlər arasında baş verən etnik münaqişələri buna misal göstərmək olar. Nəticədə can verməkdə olan SSRİ ərazisi etnik fəlakət zonasına çevrilmişdi.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi təəssüflər olsun ki, bu problem Azərbaycandan da yan keçmədi. SSRİ süquta uğramışdan əvvəl başlayan Qarabağ münaqişəsində sovet dövləti Azərbaycan xalqının milli təhlükəsizliyini müdafiə etmədi, əksinə 1990-cı ilin 20 yanvarında meydanlarda vətən, müstəqillik, Qarabağ, ədalət hayqıran əliyalın xalqın üstünə ordu yerdildi, qardaş dediyi xalqlara qarşı ikili standart nümayiş etdirildi. Bütün bunlar təsədüf deyildi və dəqiq hazırlanmış mənfur bir planın ssenarisini təşkil edirdi. Bu SSRİ adlı bir dövlətin öz xalqına qarşı törətdiyi mənafeviyyətsizliyin kuliminasiya nöqtəsi idi. Son dərəcə böyük geosiyasi əhəmiyyət kəsb edən Cənubi Qafqazı öz nüfuz dairəsində saxlamaq, Xəzər neftini əldən buraxmamaq üçün "parçala və hökm sür" siyasətini daha amansız şəkildə məhz Azərbaycanda həyata keçirməyinə rəğmən, sovet dövlətinin çöküşünün qarşısını heç nə saxlaya bilmədi.

Nəhayət, 1991-ci ildə dünyada analoqu, konkret milliyəti (100-dən çox millət yaşayırdı) olmayan, coğrafi mövqeyimüərrəd olan (Avropanın Şərq hissəsi və Şimali Asiya), on iki dəniz və üç okeanla (Atlantik, Şimal Buzlu və Sakit okean) həmsərhəd olan, ərazisinə görə dünyanın ən böyük dövləti (22,4 mln. km.), nəhəng bir imperiya, Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqı süquta uğradı.

Bir çox Kreml ideoloqları sovetlər ittifaqının süqutunu əsrin ən böyük geosiyasi faciəsi adlandırır. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, amiranilik metodu ilə idarə olunan, deportasiyaların, repressiyaların, məcburi əmək düşərgələrinin, şəxsiyyətə pərəstişin, respublikalar arasında ikili standartın geniş vüsət aldığı, azad fikrin boğulduğu, bütün sahələrdə, xüsusilə iqtisadiyyatda geriliyin olduğu, qapalı bir sistem yaşamağa qadir deyildi və bu səbəbdən də dağıldı.

Baltikyanı respublikaların ardınca, 23 sentyabr 1989-cu ildə Azərbaycan öz suverenliyini bəyan etdi. 5 fevral 1991-ci ilə Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının adı dəyişdirilərək, Azərbaycan Respublikası adlandırıldı. 30 avqust 1991-ci ildə Azərbaycanın SSRİ tərkibindən çıxması rəsmən elan edildi və 26 dekabr 1991-ci ildə Azərbaycanın müstəqilliyi de-yure qəbul edildi. Bununla da Azərbaycan XX əsrdə ikinci dəfə (ilk dəfə 1918-ci ildə) müstəqillik qazanmış oldu. Ulu öndər Heydər Əliyevin 21 sentyabr 1993-cü ildə Azərbaycan Respublikası Elmlər Akademiyasında ziyalılarla görüşdəki çıxışında qeyd etdiyi kimi: "İndi Azərbaycan müstəqil dövlətdir. Müstəqillik Azərbaycan üçün böyük tarixi bir hadisədir, taleyin xalqımıza verdiyi böyük bir fürsətdir. Şübhəsiz ki, biz bununla fəxr etməliyik. Eyni zamanda bu tarixi nailiyyəti qiymətləndirməliyik, əlimizdə möhkəm saxlamalıyıq. Bu müstəqillik dünyada, o cümlədən keçmiş sovetlər birliyində əsrin ikinci yarısında, xüsusən 70-ci, 80-ci illərdən başlayaraq gedən ictimai-siyasi proseslərin məntiqi nəticəsidir. Biz müstəqilliyi silahla, dava ilə, üsyanla əldə etməmişik. Bu müstəqillik tarixi prosesdir, onu ic-

timai-siyasi proseslər əsasında əldə etmişik. Qoy heç kəs deməsin ki, kimsə bir qəhrəman kimi bu müstəqilliyin sərkərdəsidir, yaxud müstəqilliyi əldə edən bir siyasi xadimdir. Müstəqillik heç kəsə, heç bir təşkilata mənsub deyildir. Müstəqillik xalqa mənsubdur. Bu, tarixin, taleyin xalqa bəxş etdiyi böyük bir nemətdir. Biz bunu qiymətləndirməliyik"².

Azərbaycanın ilk prezidenti kommunist partiyası nomenklaturasının nümayəndəsi A. Mütəllibov oldu. Müstəqil ölkənin rəhbəri olmasına baxmayaraq Moskva ilə hesablaşması səbəbindən, eyni zamanda Dağlıq Qarabağdakı müğlubitvətlərdən, xüsusilə Xocalı soyqırımından sonramüxalifətin təzyiqi altında o, 6 mart 1992-ci ildə istefa verdi, prezident səlahiyyətlərini icra etmək Y. Məmmədova həvalə olundu. Şuşa və Laçının işğalından sonra 1992-ci ilin may ayından isə prezident vəzifəsinin müvəqqəti icrası İsa Qəmbərə həvalə olundu. 7 iyun 1992-ci ildə keçirilən prezident seçkilərində Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin rəhbəri Əbülfəz Elçibəy qələbə qazandı (1992 may-1993 iyun). Lakin müharibədə ardıcıl baş verən uğursuzluqlar, AXC-nin siyasətdəki səriştəsizliyi hakimiyyəti dərin böhran vəziyyətinə saldı. 4 iyun 1993-cü ildə Gəncədə Sürət Hüseynovun üsyanı ilə yanaşı, eə həmin vaxtda (iyun-avqust) ölkənin cənubunda yeddi rayon ərazisində Əlikram Hümətovun başçılığı ilə qondarma Təliş-Mugan Muxtar Respublikasının yaradılması vəziyyəti kritik nöqtəyə çatdırdı. Ölkəni parçalanmaqdan qurtarmaq və vətəndaş müharibəsinə yol verməmək üçün Elçibəy ulu öndər Heydər Əliyevi Naxçıvandan Bakıya dəvət etdi. Heydər Əliyev rəhbərliyi qəbul etdi və xalqın tələbi ilə güclü birlidər kimi hakimiyyətə gəldi.

Beləliklə, bu dövrdən Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyinin ikinci mərhələsi başlandı. Lakin bu dəfə Heydər Əli-

² Əliyev Heydər. Müstəqilliyimiz əbədidir. Birinci kitab, Çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, məktublar, müsahibələr. iyun, 1993 – may, 1994, Bakı, Azərneşr, 1997, s.100.

yev həmrəhbər, həm də bir lider kimi hakimiyyətə gəldi. Böyük siyasi uzaqgörənliyə malik olan, qarşısına qoyduğu məqsədlərə çatmaq, hədəfləri qeyri-adi təmkinlə, səbrlə ram etmək, əlində olan imkanlardan düzgün istifadə edərək, istənilən çağırışları qələbəyə çevirə bilmək, daima inkişafa doğru irəliləməyin yollarını müəyyənləşdirmək bacarığı ulu öndərə ölkəni xaosdan çıxarmaqda geniş imkanlar yaratdı.

Ulu öndərin siyasi uğurlarından ən önəmlisi xaos və müharibə yaşayan ölkənin siyasi həyatında sabillik yaratması oldu. Burda ulu öndərin bir lider kimi qətiyyətli xarakteri, uzaqgörənliyi, inam və hədəflərə çatıb onu uğura çevirmək bacarığı həlledici rol oynadı.

Hakimiyyətə gəldiyi həmin dövrü ulu öndər özü bədii şəkildə son dərəcə dəqiq xarakterizə edirdi: "Təsəvvür edin ki, dənizdə qasırğanın dağıtdığı gəmini dalğalar sahilə atmışdır. Həmin gəmini yenidən tikmək, elə vəziyyətə salmaq lazımdır ki, bir daha dənizə çıxa bilsin. Bəlkə də mən səhv edirəm, lakin Azərbaycan indi təxminən belə vəziyyətdədir"³. Bax belə bir vəziyyətdə olan gəmini mükəmməl hala salmaq və "uzun səfərlərə" hazırlamaq üçün ulu öndər Heydər Əliyevin dahilik fəhmi onun köməyinə gəldi.

Dahilik fenomeni çox qədimlərdən başlayaraq, əsrlərdən əsrlərə nə isə sirli, fəvqəltəbii qüvvə, romanik bir hadisə kimi adlanmış və bugünümüzə qədər gəlib çatmışdır. Lakin müasir dövrdə dahilik fenomeni genetikə, sosiologiya, fiziologiya, psixologiya və bir sıra digər elmlər tədqiqat obyektinə çevrildiyindən bu istiqamətdə aparılan empirik tədqiqatlar bu fenomenin mahiyyətini açaraq, müxtəlif rəqəmlərdən izah edə bilmişdir.

Müasir dövrdə dahi dedikdə, şəxsi düşüncələrinə və qərarlarına əsasən yeni bir şey yaradıb, onu həyata keçirməyi bacaran insan, fərd başa düşülür. Bir çox lüğətlərdə dahi - əvvəllər məlum olmayan, prinsip etibarlı ilə nə isə yeni bir şey yaratmaq

³Yenə orada, s.107.

qabiliyyətinə malik yaradıcı insan kimi göstərilir. Məsələn, A.C. Reberin psixologiya üzrə Oksfordlilə lüğətində "dahilik - intellektual və ya yaradıcılıq fəaliyyətinin ən yüksək səviyyəsinə malik olan"⁴ insan kimi göstərilir. Bu imkanlara malik olan insan dahi adlandırılır. Brokqauz və Efronun ensiklopediyasında dahi sözünün mahiyyəti müasir anlamda: 1) güclü daxili həyat potensialı ilə yaşayan və 2) fəaliyyəti yalnız şəxsi mahiyyət deyil, ümum milli əhəmiyyət (xalq və ya bütün bəşəriyyət üçün) kəsb edən insan⁵ kimi izah edilir. Böyük ensiklopediyaya lüğətində dahilik sözünün mahiyyəti insanın yüksək dərəcədə yaradıcılıq gücünün təzahürü kimi izah olunur və keyfiyyət-cə yeni, unikal kəşflərin, əvvəllər görünməmiş yeni yolların tapılması ilə əlaqələndirilir⁶. Göründüyü kimi lüğətlər fərqli olsa da dahi sözünün mahiyyəti eyni cür izah edilir.

Dahi adamın həyatı çətin olduğu qədər, ziddiyyətlərdə doludur. Dahi həmişə digər insanlardan fərqliliyini və özünün dahiliyini dərk edir, bilir və ən kritik hallarda öz gücünə, qabiliyyətinə arxalanaraq, xalqın taleyinə görə məsuliyyəti öz üzərinə götürməyi bacarır. Dahinin mənəvi keyfiyyətlərinin səviyyəsindən, dayanıqlığından, aliliyindən asılı olaraq bu məsuliyyətin ağırlığı da artır. Ulu öndər Heydər Əliyev də öz yaradıcı fəhmi ilə ölkəni bu çətin vəziyyətdən ondan başqa heç kəsin çıxara bilməyəcəyini dərinlən hiss edir, şəxsən bu və ya digər prosesi ən kiçik təfərrüatlarına qədər incələyir və ölkə üçün tale yüklü vacib qərarları təkbəşinə qəbul etməyin məsuliyyətini dərk edirdi. Çünki, ondan başqa bu işin öhdəsindən heç kimin gələ bilməyəcəyini yaxşı bilirdi. Bu, Heydər Əliyevin öz hərəkətlərində kiçik subyektiv mülahizələrə deyil, onun üçün hər şeydən qiymətli olan həqiqətə arxalanması, yalnız və yalnız həqiqəti dəyərləndirərək, real vəziyyətə uyğunlaşdırması və tətbiq etmək məharəti ilə izah olunur.

⁴Ребер А. С. Оксфордский толковый словарь по психологии. 2002

⁵<http://www.vchi.net/brokgauz/> Энциклопедии Брокгауза и Ефрона.

⁶<https://www.twirpx.com/file/1389507/>. Большой энциклопедический словарь. 2012

Heydər Əliyev vaxalq arasındakı qarşılıqlı münasibətlərin əsasındaulu öndərin özününspesifik təbiəti,unikallığı, fədakarlığı, mənəvi kamilliyi, yüksək fəlsəfi təfəkkürü, gördüyü haqq işə daxilədən gələn əminliyi, Həqiqətə və Uca Allaha inamıdururdu.

O, istənilən situasiyadan qalib sıxmaq üçünproblemin səbəb - nəticə əlaqəsinin mərhələli həllindən deyil, birbaşa son məqsəddən, hədəfdən çıxış etməyə qadir böyük siyasətçi idi.Bunu siyasi çəkişmələrdən və ədalətsiz müharibədən yorulmuş Azərbaycanın sonrakıinkışafı da sübut etdi.

SSRİ-nin süqutundan sonra müstəqillik qazanmış bütün respublikalar, xüsusilə də Azərbaycan (Qarabağ müharibəsi, siyasi çəkişmələr) dərin böhran yaşayırdı. O dövrdə cəmiyyətin böhranlı vəziyyətini tədqiq edə və dəyərləndirə bilən müasir elmi metodologiya - sistemli yanaşma, sinergetik paradiqma, mürəkkəb sistemlərin fəaliyyəti haqqında amerika mühəndisi, sistemli dinamikanın yaradıcısıC.R. Forresterin davamlı inkışafa əsaslanan modeliyox idi.

Lakin ulu öndər ölkəni böhrandan çıxarmaq əzmi ilə ən kəskin problemlərin həlli üçün intuitiv olaraq effektiv yanaşmalar tapmaqla, müstəsna qorxmazlıq, məqsədyönlü fəaliyyət göstərərək müharibədəki məğlubiyyətlərdən, iqtisadi böhrandan, qeyri-müəyyənlikdən əzab çəkən insanların ona olan inamı ilə durmadan dövlətin bütövlüyünü, funksiyalarını bərpa etməyəyönlənmiş yeni, davamlı kurs tutdu.

Amerika alimi C.R. Forresterin qanununa əsasən "istənilən mürəkkəb sistemdə onun hər hansı bir elementinə və ya əlamətinə təsir nə qədər düşünülmüş olursa olsun, bir qayda olaraq, vahid tam olan sistemi bütün parametrlər üzrə pisləşdirir"⁷.

Xalqın tələbi ilə hakimiyyətə gələn ulu öndər bu qanunun ruhunda fəaliyyət göstərməyə çalışır: bir tərəfdən müharibədə

müvəqqəti sülh qazanmağa cəhd edirsə, digər tərəfdən dövlət daxilində nizam-intizam qurur, bir tərəfdən neft kontraktını Azərbaycanın xeyrinə həll etməyə çalışırsa, digər tərəfdən iqtisadiyyatın, xüsusiləbankların, kənd təsərrüfatınıninkışafına, bir sözlə milli iqtisadiyyatın dirçəldilməsinə, bərpasına, eyni zamanda xalqın milli-mənəvi dəyərlərinin dirçəldilməsinəböyük önəm verir.

Ulu öndər Azərbaycan cəmiyyətində şəxsi mülkiyyətin, bazar münasibətlərinin qurulması sahəsində ciddi addımlar atır. Strateji məqsədlərə çatmaq uğrunda atılan inamlı addımlar,ölkəni ciddi sosial-iqtisadi, ağır siyasi sarsıntılardan xilas edir. İdarəetmə sahəsində böyük təcrübəyə malik ulu öndər kritik vəziyyətdə olan ölkə qarşısında özünün hədsiz məsuliyyətini dərk edir, fəaliyyət üçün strateji hədəfləri dəqiq seçir və əlində olan imkanlardan olduqca effektiv şəkildə istifadə etməyə çalışır.

Son dərəcə qətiyyətli, qərarlı, sistemli, ardıcıl, pragmatik iş üslubuna malik ulu öndər Azərbaycan üçün ağır problemləri həll edərkən, öz fəaliyyətində mənəviyyətə, mənəvi dəyərlərə olduqca böyük önəm verirdi. O, yalnız inzibati işlərlə məşğul olmur, ilk növbədə xalqa öz nümunəsindəsiyasi mədəniyyət, mənəviyyət aşılayırdı. Prezident kürsüsündə olduğu müddətdə xalqla daima ünsiyyətdə olmaq, problemləri xalqın öz dilindən eşitmək, dərdinə şərik olmaq, qayğısına qalmaq, insanlar qarşısında çıxış etmək, onları dinləmək ulu öndər üçün ənənəyə çevrilmişdi.

Azərbaycanın milli maraqları, ölkənin bütövlüyü və möhkəmliyi kontekstindən milli-mənəvi dəyərlərə xüsusilə böyük önəm verən ulu öndər Heydər Əliyevhakimiyyətə gəldiyi ilk günlərdən başlayaraq bu istiqamətdəciddi addımlar atır.

Yer kürəsində yaşayan bütün xalqların mədəni inkışafının başlanğıc nöqtəsindəqiq tarixi olmadığı kimi,Azərbaycan xalqının mədəni inkışafının yaranması tarixidəqiq deyil. Bütövlükdə mədəni inkışafınbir anda yarananhadisə olmamı-sı, uzun təkamül prosesi keçməsiilə izah edilir. Lakin bununla

⁷ Кинг А. Первая глобальная революция. Доклад Римского клуба / А. Кинг, Б. Шнайдер. — М. : Прогресс-Пантея, 1991. с.185.

beləmədəni inkişaf prosesinin xronoloji ardıcılığı, insanın tarixi inkişaf prosesi ilə ardıcıl şəkildə uzlaşdırılır. Əgər nəzərə alsaq ki, müasir insan növü *homo sapiens* təqribən 80 min il əvvəl yaranmışdır, onda mədəniyyətin ilk elementlərinin bundanda təqribən 150 min il əvvəl yarandığını qeyd edə bilərik. Bu mənada mədəniyyət müasir insanın özündən də böyükdür. Bu tarixi bir az da geriye, əcdadlarımızın o dərdə etməyə başladığı 400 min əvvələ çəkə bilərik, lakin mədəni inkişaf dedikdə, adətən ilk növbədə mənəvi inkişaf nəzərdə tutulduğundan, bu tarixin təqribən 150 min il əvvəl olduğu daha məqsədə uyğun hesab edilir. Çünki, mədəniyyətin əsas mənbəyi olan dinin ilk formalarının yaranması məhz bu dövrə təsadüf edir. Deməli, mədəni inkişaf prosesinin yaranması və təkamülü olduqca böyük zaman kəsiyində, 150 min il ərzində baş vermişdir.

Mədəni inkişaf prosesinə uyğun olaraq xalqların dəyərlər sistemi də inkişaf etmiş, müxtəlif dövrlərdə müxtəlif dəyişikliklərə məruz qalmışdır. **İctimai şüurun kateqoriyalarından biri olan milli-mənəvi dəyərlər uzun tarixi proseslərdən keçərək, formalaşmışdır. Artıq qədim zamanlardan, ibtidai icma cəmiyyətindən başlayaraq insanların ətraf aləmə, baş verən təbiət hadisələrinə, özlərinə, ətrafdakı insanlara münasibətdə yeni biliklər əldə etməsi, onlarda müəyyən dünyagörüşü sisteminin formalaşmasına səbəb olmuşdur. lakin insanlar eyni coğrafi mühitdə, eyni və ya oxşar şərtlər əsasında yaşasalar belə, fərdi təcrübələrindən asılı olaraq müxtəlif dünyagörüşünə malik olmuşlar. Bu isə icma daxili münasibətlərin yaranmasını, onun deqradasiyasını və sonda süqutunu şərtləndirmişdir. Bunun qarşısını almaq üçün icma başçıları bütün icma üzvləri tərəfindən bəyənən fundamental dünyagörüşü anlayışlarının qəbul edilməsində ümumi razılığa gəlmiş və tarixdə ilk dəfə olaraq icmada hamı tərəfindən qəbul edilən baza dünyagörüşü anlayışlarının, icma daxili ümumi dəyərlər sisteminin formalaşmasına nail olmuşlar. Ümumi dəyərlərin qəbul edilməsi ilə razılaşmayan**

icmalar isə dağılmış, məhv olmuş və aradan çıxmışdır. Davamlı dəyərlər sistemi formalaşıra bilən icmalar isə yaşamış, inkişaf etmiş, böyümüş, qəbilələrə, etnik qruplara və xalqlara, millətlərə çevrilmişdir. Və bu tayfalar, xalqlar və millətlər öz milli-mənəvi dəyərlərini formaca stabil olmasada, mahiyyət etibarilə davamlı şəkildə böyük sevgilə, həssas şəkildə nəsillərdən-nəsillərə ötürərək, müasir dövrümüzə qədər yaşada bilməmişlər. Təsədüfi deyil ki, Ön və Kiçik Asiyalı, Egey dənizinin adalarını, Krit adasını və Səriya sahillərini, Finikiyalı, Makedoniyalı, Misiri, Frakiyalı, Yunanistanın əksər hissəsini, Cənubi İtaliyalı, *Peloponnesi*, *Siciliyalı* və *Qara dəniz sahillərinin əksəriyyətini tədqiq edərək*, müxtəlif qəbilə və xalqların adət, ənənə və məişət xüsusiyyətləri haqqında olduqca geniş məlumat toplayan və xalq inamlarının öyrənilməsinin vacibliyindən bəhs edən Qədim Roma müəffəkkiri və yazıçısı Siseronun "tarixin atası" adlandırdığı böyük yunan tarixçisi Herodotun ifadəsi ilə desək: «Əgər dünya xalqlarının hər birinə ən yaxşı adətləri və əxlaqı seçmək imkanı verilsəydi, o zaman hərə özünə məxsus olanı seçərdi. Çünki hər bir xalq hesab edir ki, onun adətləri, əxlaqı və həyat tərzii dünyada ən yaxşıdır»⁸. Ümumi dəyərlər sisteminin vahid orqanizmi kimi fəaliyyətini şərtləndirdiyindən, zaman keçdikcə bu sistemin mühafizəsini reallaşıra biləcək xüsusi qrup insanların zəruriliyiməsləsi gündəmə gəlmiş və bu məsələ dini ayin və kahinlərin yaranmasına səbəb olmuşdur. Tədricən tarixin ruhuna uyğun olaraq onları keşişlər və rahiblər, mollalar və axundlar, üləmalar və müştəhidlər əvəz etmiş, daha sonra qısa tarixi zaman kəsiyində (70 il) sovet dövlətinin və ideologiyasının dövrünü olmuş və bu dövrün də öz ruhuna uyğun olaraq konkret dəyərlər sisteminin yarıdıcıları, daşıyıcıları və mühafizəçiləri olmuşlar.

Müasir dövrdə milli dəyərlər sisteminin mühafizəsi

⁸<http://obshe.net/posts/id665.html>

polisentrik və hətta desək, şəbəkə xarakteri aldığından mü-rəkkəb problemə çevrilmişdir. Bu milli dəyərlərə müxtəlif kənar təsirlərin intensivləşməsi və eroziyaya daha həssas ol-ması ilə əlaqədardır. Belə şəraitdə milli-mənəvi dəyərlərin mühafizəsi daha çevik yanaşma tələb edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, milli dəyərlər sistemi dövlə-tin milli maraqlarına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Digər tərəfdən, dəyərlər sisteminin dəyişdirilməsi dövlətin milli maraqlarının transformasiyasına səbəb olur. Bunu SSRİ-nin süqutundan sonra müşahidə etmək olardı. Kom-munist dəyərlərindən imtina 70 il aktual olan maraqlardan imtinanı və milli-mənəvi dəyərlərin aktuallaşmasını şərtlən-dir.

Eyni zamanda, xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, milli-mənəvi dəyərlər dövlətin milli maraqlarına xidmət göstərsə də, eyni xarakter daşıyırlar. Milli maraqlar fəal tərəf kimi çıxış etsələr də, milli dəyərlər mühafizəkar və ləngidici tə-rəfkimi çıxış edir. Milli maraqlar kifayət qədər çevik dünya-görüşü sistemi olub, ətrafda baş verənlərə sürətlə reaksiya verirsə, milli dəyərlər əksinə, sabit dünya görüşü sistemi ol-duğundan ətrafda baş verənlərə olduqca ləng reaksiya ve-rir. Milli dəyərlər əsrlər boyu mahiyyət etibarı ilə dəyişməz qala bilir. Milli dəyərlər sistemi yalnız realılıqla açıq ziddiy-yətə girdikdə və cəmiyyətin inkişafına reallıqla yaratmağa başladıqda dəyişir. Həm də belə dəyişikliklər mütləq mühafizə-kar dairələrin fəal müqaviməti ilə müşayiət olunur.

Azərbaycan tarixində milli-mənəvi dəyərlər sistemi beş dəfə dəyişikliyə məruz qalmışdır desək yəqin ki, yamımarıq: 1. İslama qədərki milli-mənəvi dəyərlər; 2. İslamdan sonrakı milli-mənəvi dəyərlər; 3. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti döv-ründə (1918-1920) milli-mənəvi dəyərlər; 4. Sovet hakimiyyəti dövründə (1920-1991) milli-mənəvi dəyərlər; 5. Müstəqillik dövründə milli-mənəvi dəyərlər.

Birinci mərhələ büt-pərəstlik, atəş-pərəstlik, zərdüştilik,

dağ yəhudiləri ilə təmsil olunan yəhudilik və Qafqaz Albaniya-sı vasitəsilə nüfuz etmiş xristianlıqla təmsil olunur. Azərbaycanın Şərqlə Qərbin kəsişdiyi yerdəki coğrafi mövqeyi, bu bölgə-də yaşayan etnik xalqların coğrafi mühitdən şərtlənən xarakter-ik xüsusiyyətlərindəki, adət-ənənələrindəki, həyat tərzindəki, olum-ölüm haqqındakı təsəvvürlərinin, tarixi inkişaflarındakı oxşar cəhətləri burada bir-birindən az fərqlənən inancları birgə yaşamasına, bir-birinə qarşılıqlı təsir göstərməsinə, bəhrələ-nməsinə şərait yaratmış, bölgə əhalisinin milli-mənəvi dəyərlər sisteminə dini həyatın formalaşmasına təsir göstərmişdi. Bu mərhələ VII əsrin əvvəllərinə qədər, yəni İslamın Azərbaycana gəlişinə qədər davam etmiş, Azərbaycanın islamlaşması ilə əla-qədar təqiblərə məruz qalmış, mədəni-siyasi həyatın tələblərinə cavab verə bilməmiş və tədricən öz əhəmiyyətini itirmişdir. (yəhudilik və xristianlıq istisna olmaqla). Dilimizə gəldikdə isə qeyd etmək lazımdır ki, bu dövrdə " ... İslamdan öncə Azərbay-can ərazisində eyni ləhcə və şivədə danışan və vahid ədəbi dil-də əsərlər yaradan vahid türk xalqından danışmaq mümkün de-yil. Öksinə, müxtəlif din və məzhəblərə qulluq edən, öz dini inanclarına uyğun olaraq fərqli yazı sistemlərindən istifadə edən, fərqli dini düşüncələri ucbatından biri – biri ilə yola getməyən, çəkişən ayrı – ayrı türk soy və boylarından və onların danışdığı yazdıqları fərqli şivə və ləhcələrdən söhbət açmaq daha doğru olar. Deyilənləri YUNESKO tərəfindən VIII əsr əbədəsi kimi təsdiq edilən "Kitabi – Dədə Qorqud" da təsdiq edir. Orada va-hid türk xalqından deyil, İç Oğuz, Daş Oğuz və qıpçaqlardan, eləcə də, epizodik da olsa, bulqar (balqar), kanqlı və alpanlar-dan (albanlardan), yəni ayrı – ayrı türk soy və boylarından, özü də fərqli dinlərə mənsub soy və boylardan söz açılır. Bununla belə, artıq VIII əsrdə bütün soy və boylar üçün ortaq ədəbi dil rolunda "Kitabi – Dədə Qorqud" dilinin, yəni oğuz türkcəsinin çıxış etməyə başladığını söyləyə bilərik. Bu isə vahid xalq ol-

maq üçün ilk zəruri şərt idi"⁹. İkinci mərhələ İslamdan sonrakı milli-mənəvi dəyərlərin mövcud olduğu, yəni VII əsrin əvvəllərindən başlayaraq, XX əsrin əvvəllərinə Azərbaycanda Xalq Cümhuriyyəti qurulana qədər olan dövrü əhatə edir. Üçüncü mərhələ AXC dövrünü əhatə edir. 1918-ci il mayın 28-də müsəlman Şərqində ilk demokratik parlament respublikası – Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti elan edildi. Bu dövrdə milli dövlətçiliyimizin hərtərəfli inkişafı üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edən bir çox mühüm tarixi məsələlərlə yanaşı ana dili dövlət dili elan olundu, maarifin və mədəniyyətin inkişafına xüsusi diqqət yetirildi.

Dördüncü mərhələ Sovet hakimiyyəti dövründə milli-mənəvi dəyərlərdə dövrünü, yəni Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonrakı dövrdə ölkəmizdə islam dininə, xalqımızın milli identikliyinə, qədim adət-ənənələrinə, tarixi keçmişinə yönəlmiş mənəvi terrorla yanaşı, tarixi, mənəvi keçmişimizin saxtalaşdırılması, yaddaşlardan silinməsi məqsədilə maddi-mənəvi dəyərlərimizə qarşı dağdıcılıq siyasətinin aparıldığı dövrü əhatə edir. Nəhayət, sonuncu, beşinci mərhələ ulu öndər Heydər Əliyevin adı ilə bağlı olub, müstəqillik dövründə milli-mənəvi dəyərlərimizə qayıdış dövrünü əhatə edir.

Hər mərhələdə bir milli-mənəvi dəyərlər sistemindən digərinə keçid kifayət qədər uzun dövrü əhatə etmiş, bir çox hallarda xalqımızın güclü müqaviməti ilə üzləşmişdir. Məsələn, Babəkin başçılığı altında həm Ərəb Xilafətinə, həm də Azərbaycanın islamlaşmasına qarşı akademik Ziya Bünyadovun ifadəsi ilə desək: "Azərbaycan xalqının qüdrətli azadlıq müharibəsi"¹⁰ ni bolşeviklərin 28 aprel işğalından az sonra bütün Azərbaycanı bürüyən üsyanları buna misal göstərə bilərik. Hətta Azərbaycan Rusiya və İran arasında qanlı müharibələr meyda-

⁹ Tuncay Bəxtiyar. Azərbaycan türklərinin islama qədərki dili və ədəbiyyatı. Bakı, 2012. s.160 <https://turuz.com/book/title/>

¹⁰ Bünyadov Z. M. Azərbaycan VII-IX əsrlərdə, s. 32.

nına çevrildiyi və Gülistan (1813) və Türkmənçay (1828) müqavilələrinə əsasən iki imperiya arasında bölündüyü zamanlar belə görkəmli ziyalıların, maarifçilərin fəaliyyəti nəticəsində mənəvi inkişafını davam etmiş, tarixi yaddaşını, milli mədəniyyətini qoruyub saxlaya bilmişdir.

Cəmiyyətdə qanunauyğun proses kimi nəsil-dən-nəsilə ötürülərək möhkəmlənəndəyərlər sistemi fərdin şüurunun ayrılmaz tərkib hissəsi kimi araşdırılması uzun dövr ərzində antik fəlsəfədən başlayaraq, müasir dövrə qədər daima böyük elmi maraq doğurmuşdur. Bu mədəniyyətin fundamental əsasını təşkil edən dəyərlərin, yeniləri ilə əvəzlənməsinin cəmiyyətdə köklü dəyişikliklərə səbəb olması ilə izah olunur.

Tədqiqatlar sübut edir ki, milli dəyərlərlə məşğul olan alimlərin diqqətini daha çox cəmiyyətin böhranlı (keçid) dövrlərində şəxsin müxtəlif istəklərinin katalizatoru rolunda çıxış edən dəyər amili (mental, mənəvi, fiziki və digər) ilə bağlı problemlər cəlb edir. Bu problemlər sırasında cəmiyyətdə milli özünə məxsusluğun böhranı və anomiyanın (E.Dyürkqeym; anomiya, fransız sözü olub – qanunsuzluq, hədsizlik) təzahürləri ilə müşayiət olunan ənənələrin dağılması nəticəsinə mədəniyyətin təməlində baş verən köklü dəyişikliklər, sosial ziddiyyətlərin kəskinləşməsi və s. bu kimi çox tərəfli prosesləri göstərmək olar.

Azərbaycanda sovet hokumətinin qurulması ilə ictimai-siyasi-iqtisadi və sosial-mədəni sahələrdə baş verən köklü dəyişikliklər xalqımızın tarix boyu sahib olduğu milli-mənəvi dəyərlərinin də əsaslı şəkildə dəyişməsinə səbəb olmuşdu. Bu isə xalqımızın əsrlərlə malik olduğu milli-mənəvi dəyərləri əksər hallarda inkar edən yeni dünya görüşü paradigması əsasında yenimədəniyyətin nüvəsinin formalaşması ilə yanaşı, eyni zamanda cəmiyyətimizin aparıcı inkişaf istiqamətlərinin də müəyyənləşdirilməsinə şərait yaratmışdı.

Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra, onun süqutuna qədərki 70 il milli-mənəvi dəyərlərin tamamilə

qadağan edilməsinə, ateizmin reallaşmasına, ruslaşdırmayazaman etibarı ilə kifayət etmədiyindən, başa çatmamış qaldı. Bu müddət ərzində Azərbaycan xalqı bir çox kommunist dəyərlərini qəbul etmədi, yalnız xalqın ənənəvi dünyagörüşünə, mentalitetinə, adət-ənənələrinə az da olsa uyğun gələn və yəni çox hallarda yeni kommunist ideologiyasına uyğunlaşdırılmış keçmiş dəyərlərin bərpası yaşamaq hüququ qazandı. Bəzi hallarda isə bir çox milli-mənəvi dəyərlər rəsmi olaraq keçmişin qalığı elan edilsə də, yeni dünyagörüşü sistemində keçmiş dövrün komponentləri əhəmiyyətli yer tutduğundan yaşaya bildi. Təsadüfi deyil ki, kommunizm qurucusunun mənəvi kodeksində dini ehkamlar əsas yer tuturdu. SSRİ dövrünün unikalılığı ondan ibarət idi ki, sovet dövləti ərazisində yaşayan bütün xalqlara kommunist ideologiyasının prinsiplərinə uyğun vahid dəyərlər sistemi rəsmi qaydada aşılansa da, xalqlar öz identikliklərini mühafizə edib saxlaya, öz milli-mənəvi dəyərlərini qeyri-rəsmi olsa da yaşada bilmişdi.

Ulu öndər 9 fevral 1994-cü ildə Türkiyə Böyük Millət Məclisindəki çıxışındabu dövrün həqiqi qiymətini verərkən demişdir: "...70 il ərzində Azərbaycan xalqı öz milli mənliliyini, dilini, hətta din yasaq olunsada, dinini də itirməmişdir. Bu quruluşun imkanlarından istifadə edən Azərbaycan xalqı elmini, təhsilini, mədəniyyətini yüksək zirvələrə qaldırmışdır. Bu da tam həqiqətdir ki, XX əsrdə Azərbaycan dünya mədəniyyətinə, dünya elminə böyük töhfələr vermişdir. Bizim böyük alimlər, yazıçılar, şairlər, memarlar, rəssamlar, bəstəkarlar, musiqiçilər həm Azərbaycan xalqının elmini, mədəniyyətini, təhsilini zənginləşdirmiş, həm də bütün dünya mədəniyyətinə, elminə böyük töhfələr vermişlər"¹¹

SSRİ-nin süqutundan sonrakı ilk dövrlərdə yaranmaqda

olan bazar iqtisadiyyatı utilitarizmin inkişafına yol açmış, bu isə öz növbəsində cəmiyyətin mənəvi deqradasiyasını şərtləndirən əsas amilə çevrilmişdi. Bu dövrdə bütün respublikalarda olduğu kimi Azərbaycanda qərb liberalizminin, qərb dəyərlərinin təbliği geniş vüsət almış olsa da, qısa müddət ərzində bu məsələ öz əsassızlığını sübut etmişdi. Bu Qərb dəyərlərinin Azərbaycan mentalitetinə, milli-mənəvi dəyərlərinə, bütövlükdə mühitinə yad olması, uyğunlaşmaması və Azərbaycan cəmiyyətinin Qərb liberalizminə güclü müqaviməti ilə izah olunur. Lakin ölkədə qərb liberalizminin də tərəfdarları az deyildi. Buna paralel olaraq ölkədə dəyərlərin yenilənməsi prosesi tamamilə təbii yolla, özünəməxsus şəkildə "inkarın inkarı" prinsipi ilə həyata keçirilirdi. Sovet dönməindən qalma dəyərlərin sadəcə inkarı siyasi və mədəni təhlükə yarada biləcəyindən, bu məsələyə ciddi, yaradıcı münasibətə ehtiyac duyulurdu. Keçmiş dəyərlərə, adət-ənənələrə kortəbii şəkildə, düşünülməmiş formada qayıdış, müasirliyin qəbul edilməməsinə, cəmiyyətin modernləşməsinin zəruriliyinin inkarına gətirib çıxara bilərdi.

Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, ulu öndər xalqın iradəsi ilə hakimiyyət başına gələnə qədər ölkədəson dərəcə mürəkkəb proseslər gedirdi. Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzündən başqa, ölkənin cənubunda separatçı qüvvələrin fəallaşması, hakimiyyət uğrunda gedən daxili çəkişmələr nəticəsində vətəndaş müharibəsinin başlanması təhlükəsi, iqtisadi böhran, xaos ölkəni xeyli zəiflətmışdi. Ölkə parçalanmaq həddinə çatmışdı. Belə bir şəraitdə milli-mənəvi dəyərlərin dirçəldilməsi məsələsi ikinci dərəcəli məsələ kimi arxa plana keçmişdi. Nəticədə, Azərbaycanda mənəvi dəyərlər sistemi Qərb liberalizmini, islamı (şəliyi), millətçiliyi, eyni zamanda sovet ideologiyasını özündə ehtiva edən kifayət qədər systemsiz, xotik, qarma-qarışıq bir vəziyyətə düşmüşdü. Belə vəziyyət Azərbaycan cəmiyyətini xarici, yad təsirlər üçün həssas vəziyyətə salaraq, ölkənin prioritetlərinin, milli təhlükəsizliyinin qorunması

¹¹ Əliyev Heydər. Müstəqilliyimiz əbədidir. Birinci kitab, Çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, məktublar, müsahibələr. iyun, 1993 – may, 1994, Bakı, Azərneşr, 1997, s.231-232.

nı, eləcə də səmərəli inkişafını çətinləşdirmişdi. Vəziyyətin belə hala düşməsi təbii ki, Heydər Əliyevin diqqətindən yayınmamış və təsadüfi deyildi ki, ulu öndərin əksər proqram çıxışlarında milli-mənəvi dəyərlər məsələsi önəmli yer tutmuşdu.

Ulu öndər Heydər Əliyev vəziyyəti dəyişmək üçün daxil-də islahatların aparılmasına nail oldu. O, mahiyyət və məqsədi əsas tutaraq iqtisadi, mənəvi və insan potensialını mobilizə etmək imkam qazandı. Bunların ahəngdar fəaliyyətinə müvəffəq olmaqla, cəmiyyətə öz mahiyyətini qaytardı və faktiki olaraq onu dağılmaqdan xilas etdi. Daxili qüvvələri öz xarizmatik şəxsiyyəti ətrafında toplamağı bacaran ümummilli lider Azərbaycan xalqında baş qaldıran inamsızlığı, ruh düşkünlüyünü aradan qaldırmağa nail oldu. Azərbaycan dövləti müharibə şəraitində konseptual mövqe sərgiləyərək, ölkənin inkişafının mahiyyətini, məqsədini və perspektivlərini müəyyənləşdirdi. Ulu öndər cəmiyyətimizin əsasını, bütövlüyünü, möhkəmliyini, gələcək inkişafını təmin edəcək prinsiplər, məqamları əsas tutaraq vahid milli-mənəvi dəyərlərimizi dirçəltdi. Bu ölkəmizin effektiv şəkildə inkişaf etməsinə, dünyada tanınmasına, onun milli təhlükəsizliyinin təmin olunmasına, eləcə də liberal dəyərlərin ölkəmizə ekspansiyasının qarşısının alınmasına öz tövhesini verdi.

Füzuli Qurbanov

AMEA Fəlsəfə İnstitutu, f.e.d. şöbə müdürü

Yeganə Rəsulova

AMEA Fəlsəfə İnstitutu, dissertant

HEYDƏR ƏLİYEV İRSİ: DÖVLƏT QURUCULUĞUNDA TARİXİ VƏ SOSIAL YADDAŞIN ROLU

Qloballaşma prosesi ölkələr və dövlətlər arasında əlaqələri çox genişləndirib və onların bir-birinə müxtəlif sahələrdə təsiri əvvəllər müşahidə edilməyən səviyyəyə yüksəlib. Bu proses ortaya fəlsəfi-elmi aspektdə araşdırılmasına ciddi ehtiyac duyulan bir sıra yeni məsələlər artıb. Bu sırada yeni tarixi şəraitdə müstəqil dövlət quruculuğu konsepsiyasının düzgün müəyyənləşdirilməsi xüsusi yer tutur. Problemi daha da aktuallaşdıran məqamlardan biri indiki mərhələdə müxtəlif dövlətçilik modellərinin mövcud olmasıdır. Eyni zamanda, müasir şərtlər cəmiyyətin dövlətçilik ənənəsi ilə qarşılıqlı əlaqədə nəzərə alınmasını vacib şərtə çevirib.

Digər tərəfdən, XX əsrin 80-ci illərinin sonundan başlayaraq özünü göstərən ziddiyyətli və dolaşq geosiyasi proseslər də bütövlükdə müstəqil dövlət quruculuğu məsələsinə xeyli mürəkkəbləşdirib. Frensis Fukuyama 2004-cü ildə nəşr etdirdiyi kitabda yazırdı: "Bu kitabda mən göstərirəm ki, güclü dövlət quruculuğu müasir dünyanın ən vacib problemlərindən biridir, çünki dövlətin zəifliyi və dağılması dünyanın ən ciddi problemlərinin mənbəyidir..."¹².

Vurğulanan məqamlar göstərir ki, müstəqilliyini əldə et-

¹²Фукуяма, Ф. Сильное государство: Управление и мировой порядок в XXI веке. М.: АСТ:АСТ МОСКВА, ХРАНИТЕЛЬ, 2006, 224 с.

miş ölkələrdə səmərəli dövlət quruculuğu modelinin müəyyən-ləşməsi həyatı əhəmiyyətli məsələ olub. Digər faktorlarla yanaşı, bu mərhələdə siyasi liderin dövlət quruculuğu prosesində strateji uzaqgörənliklə yanaşı dərin tarixi biliklərə malik olması da zəruridir. Heydər Əliyev bu iki keyfiyyəti yüksək dərəcədə uyğunlaşdırıb bilən böyük dövlət xadimidir.

Onun dövlət quruculuğu konsepsiyası müasirliyi, rəqabətə davamlılığı və inkişaf perspektivi ilə fərqlənir. Özlüyündə bu konsepsiya zəngindir, çoxlu tərkib hissələri mövcuddur və mürəkkəb struktura malikdir. Bu sırada sosial və tarixi yaddaşın şüur, dil və təcrübənin qarşılıqlı əlaqəsi kontekstində dövlət quruculuğunda oynadığı rol da aktual görünür. Heydər Əliyev böyük dövlət xadimi kimi fəaliyyətində, ümumiyyətlə, yaddaş fenomeninə ciddi diqqət yetirirdi. Ulu öndərin özü fenomenal yaddaşa sahib idi.

Bu fikirlərin işığında aydın görünür ki, Heydər Əliyev irsində tarixi və sosial yaddaş məsələsinin dövlət quruculuğu və azərbaycançılıq konsepti çərçivəsində yeri və rolunu fəlsəfi dərk etməyə böyük ehtiyac vardır. Ulu öndərin həyatı fəaliyyəti dərin məqamlarla xarakterizə olunur və onların elmi izahı xüsusi fəlsəfi-elmi yanaşma tələb edir. Digər tərəfdən, tarixi və sosial yaddaş anlayışlarının özü mürəkkəb məzmunu və hətta bir sıra mübahisəli məqamlara malikdirlər. Biz problemin yalnız bəzi aspektlərinə nəzər salmağa çalışacağıq. Bunun üçün bir neçə metodoloji qeydlər etməyə ehtiyac duyuruq.

Öncə vurğulayaq ki, bizim təhlilimiz fərdi yaddaş, şüur, dil və təcrübənin kollektiv realıq müstəvisində qarşılıqlı əlaqəsinin bir sıra məqamlarını aydınlaşdırmaq üzərində qurulacaq. O cümlədən, ulu öndərin həyatı fəaliyyəti kontekstində fərdi yaddaşla tarixi və sosial yaddaşın qarşılıqlı əlaqəsi müstəvisində şüur, dil və təcrübənin qarşılıqlı münasibətlərinə diqqət yönəldəcəyik. Biz fransız filosofu və sosioloqu Moris Halbvaks mənasında “tarixi yaddaş” və “sosial yaddaş” anlayışlarını qəbul edirik. O yazırdı ki, hər bir fərdin şüurunda yadda saxlamaq

və xatırlamaq cəmiyyətin yaratdığı “çərçivə” və “yönlər”in bir sıra mühüm parametrləri ilə şərtlənir. Bu parametrlər kimi nitqi, məkan və zaman haqqında təsəvvürləri, ənənəvi təfəkkür faktorlarını, mifik təsəvvürləri və s. göstərmək olar¹³. Həmin əsasda M.Halbvaks sosial yaddaş anlayışını kollektiv yaddaş kimi tərif edir ki, onun tərkib hissələri kimi avtobiografik və tarixi yaddaşı göstərir. Yəni, özlüyündə sosial yaddaş öncədən fərdi və kollektiv yaddaşı ehtiva edir. Onların bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəsinin nəticəsi kimi çıxış edir. Tarixi yaddaş isə nəsil-dən nəsillərə ötürülən tarixi məlumatlar, miflər, keçmiş haqqında subyektiv təsəvvürlərin sintezidir. Bu anlayışı da M.Halbvaks və P.Hatton mənasında qəbul edirik. Tarixi yaddaş bəzi hallarda kollektiv yaddaşın (o cümlədən, sosial yaddaşın) ölçüsü kimi dərk edilir. Tarixi yaddaşın mənbələri genişdir. Bura şifahi ənənə, tarixşünaslıq, bayramlar, adət-ənənələr, yubiley-lər, xatirə günləri, kino, filmlər, indiki mərhələdə isə sosial şəbəkə kontenti daxildir. Deməli, bizim baxdığımız problem kontekstində əhəmiyyətli olan sosial və tarixi yaddaşın kollektiv yaddaşın forması olması və onlar arasında qarşılıqlı əlaqənin mövcudluğudur. Həm də məsələnin bu tərəfi fərdi yaddaşla sosial və tarixi yaddaş arasında sıx bağlılığın mövcudluğunun qəbul edilməsi aspektində əlaqələndirilir. Həmin müstəvidə bizim üçün “fərdi fenomenal yaddaşla sosial realıq arasında hansı qarşılıqlı əlaqələr mövcuddur?” sualı fəlsəfi-elmi əhəmiyyət kəsb edir. Eyni zamanda, “güclü fərdi yaddaş həm də güclü sosial yaddaşa malik olmaq deməkdirmi?” sualına cavab axtarışı bizim üçün önəmlidir.

Yuxarıda vurğuladığımız təməl təsəvvürlərin işığında bu məqalədə bizi əsasən yaddaşın müasir tarixi mərhələdəki anlamının sosial-siyasi konteksti maraqlandırır (bu, təqribən XXII əsrdən başlayan mərhələdir). Onu fransız tarixşünası Pyer Nora

¹³Хальбвакс М. Социальные рамки памяти / Пер. с фр. и вступ. статья С.Н. Зенкина. М.: Новое издательство, 2007, 348 с.

“tarixin sürətlənməsi” mərhələsi kimi də təqdim edir¹⁴. Bunun yaddaşın dərki aspektində ciddi mənası vardır. Bizim problemin tədqiqi ilə bağlı müəyyənləşdirmək istədiyimiz metodoloji qaydalar həmin məqamla sıx bağlıdır. Pyer Noraya görə, güclü fərdi yaddaşa malik olan adam sosial-mədəni mühiti daha yaxşı “görə bilir”. Oradan seçim etmək imkanı çox olur ki, ümumi təkamül tendensiyasını tuta bilsin. Tarix kollektiv yaddaş-sosial dinamika identikliyi (klassik mənada yaddaşın özünü) məhv etdi. Geridə keçmişin şüuri qiymətləndirilməsi, onun dil-də ifadəsi (lingvistik sahə) və şəxsi təcrübə qalır. Maraqlıdır, P.Hatton “tarixi yaddaş məharəti” adlandırır və onu “yaddaşların kəsişmə sahəsi” kimi xarakterizə edir. Belə çıxır ki, sosial və ya kollektiv yaddaş fərdi yaddaşların qarşılıqlı əlaqəsindən yaranan, bir növ “düyun nöqtələri”nin yaratdığı “mənavi-şüuri şəbəkədir”. Bu, müasir sintetik elmi istiqamətlərin lingvistik sahəsinə aid anlayışdır. Yəni tarixin fəlsəfəsinə, şüur-dil-təcrübə “üçlüyü”nün fəlsəfi analizinə tətbiq edilmək məqsədi ilə qəbul edilən termin-metaforadır. Bu, təbii ki, bizim yanaşmamızı çox həssas idraki sərhədlərə aparır, lakin XXI əsrin postqeyri-klassik yanaşması üçün mənası olan üsuldur. Bu anlayışın tarixi yaddaşın dərkinə “idraki miqrasiyası”nın metodoloji mexanizmini müəyyənləşdirmək üçün üç prinsipin sinergetik sintezindən istifadə etməyə çalışacağıq.

Birinci prinsip S.Syörl, K.Popper, K.Pribram, G.Haken və başqalarının yaradıcılığında özünü göstərən, akademik R.Mehdiyevin humanitar elmlər və tarixin fəlsəfəsinə aid əsərlərində Azərbaycan cəmiyyəti üçün şüur, dil və təcrübə aspektində konkret məzmun kəsb etmiş və İ.Məmmədzaadənin bir məqaləsində multidisiplinar yanaşma müstəvisində öz metodoloji ifadəsini tapmış mexanizmə əsaslanır. K.Popperin “intel-

¹⁴Франция-память / П. Нора, М. Озуф, Ж. де Люимеж, М. Винок. -СПб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 1999, с. 17-18/

lektual təcrübə” ideyası vardır. S.Syörl¹⁵ şüura beyindəki fiziki proseslərin doğurduğu subyektiv təcrübə kimi baxır. K.Pribram beyni tədqiq etmək üçün biologiya, fiziologiya, psixologiyada (davranış öyrənən qismi) istifadə olunan anlayışlardan, mühəndislərin işlətdiyi terminlərdən (kompüterlə bağlı aspektləri) yararlandığını yazır¹⁶. G.Haken beynin işləmə prinsiplərini şüur, davranış və idrak prosesini qarşılıqlı əhatə edən müxtəlif parametrlərin özünütəşkil prosesi kimi təsəvvür etməklə müəyyənləşdirir¹⁷. Burada G.Haken qərar qəbul etmə prosesində yaddaş məsələsinə xüsusi diqqət yetirir¹⁸. İ.Məmmədzaadə şüur, dil və təcrübə fəlsəfəsinin bir-birinə bağlanması “multidisiplinar tədqiqatların yeni bir anlamını yaratdığını” vurğulayır¹⁹. Bizi maraqlandıran da məsələnin məhz bu tərəfidir? Yəni hansı mənada yeni anlamadan söhbət gedir? Bu fikri inkişaf etdirsək, belə bir prinsipial tezis ala bilərik: müasir tarixi mərhələdə şüur, dil və təcrübə fəlsəfəsinin sıx əlaqədə olması ontoloji xarakterlidir. Daha konkret ifadə edilsə, bu, indiki mərhələdə cəmiyyətin daha dolğun fəlsəfi dərki üçün bu üç anlayış üçün ortaqlar olan qnoscoloji və metodoloji baza hazırlanmalıdır. Buradan İ.Məmmədzaadənin vurğuladığı kimi, tarixin fəlsəfəsinə maraqlı idraki çıxış vardır. Bununla biz, çoxlu sayda faktorun qarşılıqlı əlaqədə tədqiq edilməsini tələb edən maraqlı və o dərəcədə mürəkkəb idrak sahəsinə yönəlmiş oluruq. Bu sahə, sözsüz ki, fənlərarası yanaşmanın üstünlük təşkil etdiyi idraki məkandır. An-

¹⁵John R. Searle. A re-discovery of the mind. The MIT Press, Camb., Mass, London, 1992, 286 pp.

¹⁶К.Прибрам. Языки мозга. Экспериментальные парадоксы и принципы нейробиологии / Перевод с английского Я. П. Даниловой и Е. Д. Хомской. М.: «Прогресс», 1975, с. 11

¹⁷Герман Хакен. Принципы работы головного мозга. Синергетический подход к активности мозга, поведению и когнитивной деятельности. М.: ПЕР СЭ, 2001, 352 с.

¹⁸Yenə orada, s. 282-285

¹⁹Məmmədzaadə İ.R. Fənlərarası tədqiqatlar: problemin dərk etmə fəlsəfəsinə dair/ “Unikal” jurnalı, 2014, №1, s. 14

caq burada dərkətmənin metodologiyasının sərhədlərini dəqiq-ləşdirmək üçün daha iki prinsipə ehtiyac görürük.

İkinci prinsip alman filosofu G.H.Qadamerin aşağıdakı fikri əsasında formalaşdırılır. Böyük elm adamı yazır: “Yaddaş fenomeninə sadə psixoloji qabiliyyət kimi baxmaq vərdişindən imtina edib, onda insanın keçici tarixi mövcudluğunun vacib elementini görmək zamanıdır”²⁰ (8, s. 66). Yuxarıda vurğuladığımız iki prinsip fonunda bu tezis belə bir nəticə çıxarmağa imkan yaradır: hər bir şəxsin sosial varlığında onun fərdi yaddaş prinsiplial rol oynayır. Həm də yaddaşda insanın tarixi mövcudluğunun keçiciliyinin (şəxsiyyət kimi formalaşmasının dinamikası) dialektikası ifadə olunub. Etiraf edək ki, G.H.Qadamerin bu fikri çox güclü kreativ potensialı özündə ehtiva edib və onun tam tətbiqi ayrıca araşdırma tələb edir. Lakin bizim məqalədə qarşıya qoyduğumuz məqsəd çərçivəsində kifayət qədər konkret səmərəverici təsiri bağışlayır. Üçüncü prinsipdə bu məqam daha aydın məzmununda ifadə olunub.

Üçüncü prinsip fransız tarixşünası P.Noranın “yaddaş yeri” anlayışı ilə əlaqəlidir. P.Noraya görə, yaddaş yeri ənənəvi mənada yaddaş-tarix vəhdətinin pozulması nəticəsində yaranır. Obrazlı deyilsə, tarixin sürətlənməsi ilə yaddaş-tarix identikliyi pozulur. Onda keçmişə münasibətdə və gələcəyi dərk etməkdə şüur-dil-təcrübə üçlüyünün əhəmiyyəti olduqca artır. P.Nora məhz şüur anlayışı vasitəsi ilə yaddaş yerini izah edir. Konkret olaraq o, bunu belə ifadə edir: “tarix özünün məxsusi tarixini yaratma anından”, ümumiyyətlə, müasir anlamda yaddaş məsələsi meydana çıxır²¹. İnsan keçmişinə şüuri-tənqidi qiymət verməli olur. Başqa sözlə, tarixi artıq “şüur yaradır”. Bunun üçün də onun dil və təcrübəyə ehtiyacı vardır.

Bu prinsiplər Heydər Əliyev irsində tarixi yaddaş məsələ-

sinə şüur, dil və şəxsi təcrübə əlaqələri aspektində fəlsəfi nəzər salmağa imkan yaradır. H.Əliyev dil faktoruna yalnız fərdi deyil, həm də cəmiyyətin sosial-mədəni təkamülü aspektində böyük önəm verirdi. O, ana dilini öyrənməyi vətəndaşlıq vəzifəsi ilə əlaqələndirirdi. Məhz bu məqsədin fəvqündə hələ 1978-ci ildə Heydər Əliyev Azərbaycan dilini dövlət dili statusunda Azərbaycan SSR-in o mərhələ üçün yeni olan Konstitusiyasına daxil etdi. Özü də bunu ulu öndər Mərkəzdən olan təhdidlər fonunda həyata keçirdi. Sonralar həmin məqamla bağlı Heydər Əliyev deyirdi: “Yadımdadır, 1978-ci ildə biz Azərbaycanın Konstitusiyasına Azərbaycan dilinin dövlət dili olması haqqında maddə daxil edəndə, Moskvadan bizim başımıza nə qədər oyunlar açıldı, nə qədər təzyiqlər göstərildi. Ancaq biz bu təzyiqlərə dözdük”. Bu cür davranışı yalnız dilin xalqın taleyində, onun kimliyinin formalaşmasında oynadığı aparıcı rol, mədəniyyətinin özünəməxsusluğunu təmin etməkdə həlledici faktor olmasını, dildə xalqın ruhunun yaşadığını və faktiki olaraq dilin millətin yaddaşı olmasını bilən şəxsiyyət edə bilirdi.

Heydər Əliyev çox yaxşı bilirdi ki, ana dilinin sözlərində əcdadlarımızın minillikləri əhatə edən tarixi yaşayır. Həmin tarixi yaddaşlara daha möhkəm həkk etmək üçün ona siyasi-rəsmi status vermək lazım idi. Böyük şəxsiyyətin vətən və xalq sevgisi o qədər böyük idi ki, sovetlərin çox güclü olduğu XX əsrin 70-80-ci illərində belə Azərbaycan dilinin siyasi-hüquqi və deməli, həm də sosial statusunu dövlət səviyyəsində müəyyənləşdirməkdən çəkirdi bilmədi. Burada Heydər Əliyevin həm öz xalqının tarixi dövlətçilik təcrübəsini yaxşı mənimsəməsi, həm də SSRİ-nin idarəetmə orqanlarında əldə etdiyi təcrübəni çox düzgün qiymətləndirməsi ilə şəxsi güclü yaddaşı və şüurlu davranışı arasında bir harmoniya aydın sezilir. Ulu öndərin yaddaşı, şüuru və təcrübəsi dilin siyasi-sosial statusunu müəyyənləşdirməyin həyatı əhəmiyyətli olduğunu nümayiş etdirdi. Bunu ulu öndərin dil haqqında ifadə etdiyi fikirlərdə görmək mümkündür. Heydər Əliyev deyirdi: “Hər bir millətin dili

²⁰ Гадамер Г. Г. Истина и метод. М., Прогресс, 1988, с.66.

²¹ Франция-память / П. Нора, М. Озуф, Ж. де Пюимсж, М. Винок. - СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1999, с. 21.

onun üçün çox əzizdir. Bizim üçün...ana dilimiz həddindən artıq əzizdir. Çünki çox illər ana dilimiz... həyatımızda geniş yer ala bilməmişdir...Bizim yazıçılarımız, ədəbiyyatşünaslarımız, şairlərimiz o ağır dövrdə Azərbaycan dilinin yaşamasında böyük xidmətlər göstərmişlər. Mən bu gün böyük iftixar hissi ilə deyə bilərəm ki, Azərbaycan dili XX əsrdə böyük inkişaf yolu keçmişdir. İndi baxın bizim dilimiz nə qədər zəngindir, nə qədər məlahətlidir, nə qədər şirindir və bütün fikirləri ifadə etməsi üçün nə qədər söz ehtiyatlarına malikdir. Biz Azərbaycanda Azərbaycan dilinin hakim olmasını, Azərbaycan dilinin getdikcə inkişaf etməsini təmin edəcəyik”.

Bu fikirlərdə ulu öndərin dilin ünsiyyət vasitəsi və xalqın yaddaş elementi kimi funksiyasının üç mühüm məqamı ifadə olunub. Onlar faktiki olaraq, ulu öndərin dil məsələsinə sosial-mədəni kontekstdə yanaşmasını əks etdirir. Birinci məqam dilin millətin mədəni-əxlaqi, siyasi, mədəni, psixoloji və s. faktorları ilə sıx bağlı olması ilə əlaqəlidir. Bu, şüur, mentalitet və mədəniyyətin qarşılıqlı əlaqəsi aspektində mühüm məqamdır. Böyük linqvist Vilhelm Humboldtun burada iki fikrini xatırlamağa dəyər. O, “Dil və mədəniyyətin fəlsəfəsi” əsərində vurğulayırdı: “...dilin özünəməxsusluğu millətin mahiyyətinə təsir edir”²². 1999-cu ildə isə yenidən qeyd edirdi ki, bütövlükdə milli xarakter dildə ifadə olunur²³. Heydər Əliyev təəssüflə “çox illər ana dilimiz həyatımızda geniş yer ala bilməmişdir”, deyəndə məhz bu incəliyi nəzərdə tuturdu.

Millətin formalaşmasında dilin rolu əhəmiyyətli olduğundan “çox illər” bizim sistemli mədəni-əxlaqi dəyərlər sistemində malik olan etnos kimi inkişafımıza, müasirləşməməizə əngəl olmuşdur. İndi bu tarixi ədalətsizliyi bərpa etmək gərəkdir. Bunun üçün ulu öndər cəmiyyətdə dilin əhəmiyyətinin daim aktu-

allaşdırılması mexanizmlərinin işləməsini çox haqlı olaraq vacib sayır. Burada elm adamlarının, yazıçıların, şairlərin, incəsənət nümayəndələrinin üzərinə böyük məsuliyyət düşür. Məhz onlar yaratdıqları əsərlər, apardıqları tədqiqatlarla dilin cəmiyyətdəki statusunu yüksək tutmağa təkan verməli, zəmin hazırlamalıdır. Hətta sadalanan yaradıcı kateqoriya konkret zaman-məkan çərçivəsində cəmiyyət üçün ümumi olan linqvistik sahəni müəyyənləşdirirlər. Xalqın toplum kimi mahiyyəti həmin sahədə özünü təsdiq edir.

Tarix göstərir ki, etnosun gücü onun dil sahəsinin sərhədləri ilə müəyyənləşir. Deməli, dil faktiki olaraq cəmiyyətin mövcudluq formasıdır. Bu aspektdə dil mədəniyyət sisteminin mərkəzi punktlarından biridir. Mədəniyyətin tarixi təkamülü birbaşa dilin zənginləşməsi ilə əlaqəlidir. Həmin müstəvidə mədəniyyət, dil və tarixi yaddaş arasında maraqlı qarşılıqlı bağlantının mövcudluğu haqqında tezis irəli sürmək olar. Özlüyündə Azərbaycan üçün bu məsələ hələ dərinə tədqiq edilməlidir.

Burada onu vurğulayaq ki, Heydər Əliyevin dil məsələsinə yanaşması tamamilə tarixi yaddaş, mədəniyyət və dövlətçilik kontekstindədir. Ulu öndər ana dilinin cəmiyyətdəki rolunu daim kollektiv reallıq aspektində vurğulayıb. Dilin vətənpərvər vətəndaş yetişdirilməsindəki əhəmiyyəti ulu öndərin fikirlərinin fəvqündə dayanıb. Maraqlı və əhəmiyyətlidir ki, Heydər Əliyevin fikirlərində dil mədəniyyətlə tarixi yaddaşı əlaqələndirən əsas bağlantı kanalı rolunu oynayan faktor kimi təqdim edilir. Daha önəmli ondan ibarətdir ki, bu üç faktorun (dil, mədəniyyət və tarixi yaddaş) qarşılıqlı əlaqəsi yekunda dövlətçiliyin qorunmasına və inkişafına xidmət etməlidir.

Ümummilli liderin bu mövqeyinin düzgünlüyü müasir elmi yanaşmalarla tam təsdiq olunur. Şəxsin fərdi həyatı yaddaşsız mümkün olmadığı kimi, onun sosial-mədəni kimliyinin formalaşmasında ciddi rol oynayır. Təbii ki, bu məqam tam mənasında fərdin psixoloji, mental və mədəni özəlliklərinə yaddaşın

²²Гумбольдт В. Язык и философия культуры. М.: Прогресс, 1985, с.370.

²³Humboldt V. On Language, On the Diversity of Human Language Construction and its Influence on the Mental Development of the Human Species. Edited by Michael Losonsky, CUP 1999, pp. 25-64.

böyük təsirinin mövcudluğunu təsdiq etməyə imkan verir. Ona dəyər bilərək ki, fərdi yaddaşın sosial mühitlə əlaqəsi onun psixoloji, mental və mənəvi xüsusiyyətləri vasitəsi ilə konkret məzmun kəsb edir. Eyni zamanda, bu proses ikitərəflidir. Yəni yaddaş insanın həyatı fəaliyyətini yönəldən faktorlardandır. Hər bir şəxs malik olduğu yaddaş əsasında fəaliyyətini qurur. Buradan güclü fərdi yaddaşın insanın sosial mühitdəki fəaliyyətində ciddi rol oynadığı nəticəsini çıxara bilərik.

Fərdi yaddaşın sosial mühitə bu cür çıxışı insanın cəmiyyətdəki fəaliyyətinin bütün növləri ilə tarixi yaddaş arasında əlaqəni şəüür-dil-təcrübə vəhdəti kontekstində görməyə imkan verir. Çünki keçmişin yenidən qurulması faktiki olaraq kognitiv prosesdir. Bu o deməkdir ki, yaddaş həmişə sosial mahiyyətli. Konkret desək, o, sosial mühitdən kənarda mövcud deyil. Belə çıxır ki, hər bir insanın yaddaşı onun sosial-mədəni fəaliyyətində böyük rol oynayır.

Söhbət kollektiv reallıq miqyasında fərdin fəaliyyətindən gedəndə daha maraqlı incəliklər meydana çıxır. Həmin aspektdə sosial yaddaş anlayışının rolu xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Məsələn ondan ibarətdir ki, sosial yaddaş kollektiv reallıq səviyyəsində spontan olaraq fərdi yaddaşların qarşılıqlı təsiri nəticəsində meydana gələn hadisədir. Biz sosial yaddaşa informasiya anlayışı aspektində baxırıq. Bu cür yanaşma müasir elmi ədəbiyyatda mövcuddur. Sosial yaddaş bu anlamda fərdin sosial qrup və ya bütövlükdə cəmiyyətin keçmişi ilə bağlı konkret təsəvvürlərə malik olmasıdır. Bu zaman yaddaş elementi individual deyil, sosial kontekstə, kollektiv reallıqla vəhdətdə götürülür. Bu halda iki məqamı qeyd etməyə ehtiyac vardır. Birinci, sosial yaddaşa fərdi yaddaş arasında sıx informativ əlaqə vardır. İkinci, Sosial yaddaş həmişə özündə keçmişə aid təsəvvürlərin aktuallaşmasını indiki zamanın reallıqları barədəki təsəvvürlərin qarşılıqlı müqayisəsini "aparır". Bununla o, həm özünü təsdiq edir, həm də dəyişikliklərə açıq qalır.

Burada G.H.Qadamerin ifadə etdiyimiz fikri ilə əlaqə gö-

rürük. Şəxs keçici tarixi varlıq kimi daim yaddaşı ilə içində olduğu sosial mühit arasında qarşılıqlı əlaqə axtarır. Fərdi yaddaş bu üsulla sosiallaşır. Ona fərdi yaddaşı güclü olan insanın digərlərindən sosial mühitlə bağlı daha zəngin təsəvvürləri ola bilər. Bu, onun şəxsi fəaliyyətində, ümumiyyətlə, həyat tərzində özünü ifadəsini tapır. Xüsusilə, şəxs geniş miqyasda siyasi, sosial-mədəni, elmi və başqa fəaliyyət növləri ilə məşğuldursa, onda onun fərdi və sosial yaddaşı arasında sıx bağlılıq mütləq olmalıdır. Şəxsiyyətin kollektivdə nüfuz və söz sahibi olmasında bu məqamın prinsipial əhəmiyyəti vardır.

Tarixi faktlar sübut edir ki, dünyanın güclü insanları fərdi ilə sosial yaddaş arasında vəhdətə nail olublar. Əgər güclü fərdi yaddaşın sosial mühitlə sıx bağlılığı baş tutmursa, şəxsin cəmiyyət lideri olması imkanı sıfıra enir. Dünyanın böyük siyasətçilərinin, dövlət xadimlərinin həyatı bunu sübut edir. Xüsusilə, dövlət xadimi üçün sosial yaddaşın əhəmiyyəti böyükdür. Çünki milyonlarla fərdi birləşdirən kollektiv idarə etmək üçün onlar üçün ortaq olan yaddaşın məzmununu dəqiq bilmək gərəkdir. Əks halda müəyyən mərhələdə ziddiyyət yaranır ki, kütəllər lideri dövlət işlərindən uzaqlaşdırırlar.

Ulu öndər Heydər Əliyevin həyatı dövlət quruculuğunda, fərdi və sosial yaddaşın ən güclü imkanlarından maksimum yararlanmaq aspektində bir nümunədir. H.Əliyev faktiki olaraq müstəqil Azərbaycan dövlətini yaratdı və onun strateji inkişaf yolunu müəyyənləşdirdi. Bu zaman ümummilli lider güclü fərdi yaddaş və dövlətçiliyə çox sıx bağlılıqdan uzaqgörənliklə istifadə edə bildi. Bu kontekstdə yuxarıda vurğuladığımız fərdi və sosial yaddaş arasındakı əlaqənin dövlət quruculuğunda hansı geniş məzmununda yer tutduğu nəticəsini çıxarmaq olar. Buradan aydın olur ki, ulu öndərin irsi tamamilə dövləti əhəmiyyətli dəyərdir.

Şübhəsiz, Heydər Əliyevin dövlətçilik maraqları baxımından bu cür fenomenal keyfiyyətə malik olması Azərbaycan xalqı üçün çox qiymətli bir sərvətdir. Bu aspektdə ümummilli

liderin öz güclü yaddaşından xalqının xeyrinə istifadə etməsini ayrıca vurğulamaq lazımdır. Onun həyatından həmin kontekstdə çoxlu sayda nümunə göstərmək olar.

Fəlsəfi və elmi müstəvidə Heydər Əliyevin mərasimlərə hörməti, adət-ənənədə ən sadə hesab olunan elementlərə qarşı böyük diqqəti, mədəniyyətlə bağlı yubileylərin geniş qeyd edilməsi dövlətçilik və mədəniyyət ənənəsini daim kollektiv yaddaşda aktuallaşdırmaq kimi ciddi əhəmiyyətə malikdir. Qərb tədqiqatçılarının əsərlərində bu kimi məqamlar fərdi və sosial identikliyin vacib elementləri kimi təhlil edilir. Məsələn, M.Halbvaksın yaradıcılığında ənənənin faktiki olaraq “kollektiv yaddaşın özünü” təşkil etdiyi ideyası vardır. Kollektiv yaddaş da ənənələrdə ehtiva olunur, onlarda aktuallaşmaqla konkret məzmun kəsb edir. Eyni zamanda, ənənə fərdi yaddaşın fəaliyyətini təmin etmək şəraiti və vasitəsidir. Həmin keyfiyyətdə onlar fərdi, qrup və sosial identikliyin çox vacib faktorudurlar²⁴.

Bu fikirlərin işığında Heydər Əliyevin dövlət xadimi kimi fəaliyyətinin yuxarıda vurğuladığımız məqamlarına nəzər salanda, onun dövlət quruculuğu konsepsiyasında sosial yaddaşın şüur-dil-təcrübə triadası vasitəsi ilə reaktuallaşdığını görə bilərik. Bu baxımdan ulu öndərin “Dədə Qorqud”, Məhəmməd Füzuli, “Manas”la bağlı verdiyi fərmanların dövlətçilik üçün ciddi əhəmiyyətini təsəvvür etmək çətin deyil. “Dədə Qorqud” milli yaddaşın dövlətin və cəmiyyətin idarə olunmasının ənənəvi qaydaları, M.Füzuli ana dilində poetik ifadənin mənəvi dünyamıza verdiyi fəlsəfi-estetik qidalar, “Manas” isə dövlətçiliyin ümumtürk kontekstinin təsdiqinin rəmzi kimi olduqca önəmlidir. Bunların fonunda H.Əliyevin böyük yazıçılar, şairlər, musiqiçilərlə bağlı keçirdiyi təntənəli təbirlərin tarixi əhəmiyyətini

²⁴Морис Хальбвакс: традиции и коллективная память/<http://scibook.net/sotsiologiya-kulturyi-kniga/moris-halbvaks-traditsii-kollektivnaya-48027.html>

dərk etməmək mümkün deyildir. Ulu öndər hətta sovetlər kimi ciddi ideoloji nəzarəti olan bir cəmiyyətdə milli adət-ənənə, folklor və sosial yaddaş elementlərindən cəsarətlə istifadə edərək, Azərbaycan dövlətçiliyini keşməkeşli yollardan keçirib, yaddaşlarda saxlamaqla, müstəqil Azərbaycanın mövcudluğunun təməlini hazırlayıb. Böyük şəxsiyyətin böyük tarixi xidmətinin bir qismi bundan ibarətdir. Ulu öndər müxtəlif dövrlərdəki çıxışlarında məsələnin bu aspektinə çox incə eyhamlar vurub, söhbətin ümumiyyətlə xalqın, onun mədəniyyəti və dövlətçiliyinin taleyindən getdiyini ifadə edib. Heydər Əliyevin 1981-ci il iyunun 12-də Azərbaycan yazıçıların VII qurultayındasöylədiyi tarixi “Ədəbiyyatın yüksək borcu və amalı” adlı nitqində ifadə etmişdi: “Yazıçı sözü xalqın əməllərinə uyğun gəlməlidir. Gerçəkliyin bədii inikasının başlıca obyektı müasirlikdir... Azərbaycan tarixinin bir çox parlaq səhifələri bədii ədəbiyyatda layiqincə əks etdirilməmişdir... tarixi simaların obrazları yaradılan və tariximizin çox mühüm dövrləri tərənnüm olunan ədəbi əsərlər ən yüksək səviyyədə yazılmalıdır. Bunlar çox mühüm, artıq deyək ki, mürəkkəb mövzulardır”²⁵ (sitat 12-dən götürülüb).

Təbii ki, ulu öndər “Azərbaycan tarixinin parlaq səhifələri” deyəndə mənəvi-əxlaqi dəyərlərin və dövlətçiliyin mühüm mərhələlərini nəzərdə tuturdu. Məsələn, zərdüştilik, manilik, məzdəkilik, xürrəmilik, hürufilik, səfəvilik, qızılbaşlığın Azərbaycan dövlətçiliyində dərin ənənənin müxtəlif mərhələləri olduğu fikri bura daxildir. O bağlılıqda Şah İsmail Xətai, Nadir və başqa dövlət xadimlərinin dövlətçiliklə bağlı gördükləri işləri ideoloji elementsiz, tarixi yaddaşımıza uyğun bədii təsvir edilməsini nəzərdə tuturdu.

Deməli, Heydər Əliyev dil, mədəniyyət və tarixi yaddaşdan istər ayrı-ayrılıqda, istərsə onların sintezi kontekstində da-

²⁵Şəmsizadə N. Heydər Əliyev və Azərbaycançılıq/Xalq qəzeti. 2009, 05.05.2016, s. 4.

nışsın, əsas məqsədi topluma dövlətçilik şüurunu, düşüncə tərzini və davranış qaydalarını aşılamaqdan ibarət olub. Ulu öndərin bu xətti hətta sovetlər dönəmində özünəməxsus qaydada həyata keçirməsi ayrıca fəlsəfi təhlilin mövzusuudur.

Bu məqamda biz yuxarıda vurğuladığımız şüur, dil və təcrübə fəlsəfəsinin sintezi məsələsinə gəlib çıxırıq. Heydər Əliyevin həyatı fəaliyyətində bu məqam həmişə konkret məzmun kəsb edib. Ulu öndərin idarəetmə təcrübəsi onun cəmiyyətin problemlərinə milli şüur və ana dilinin vəhdəti kontekstində yanaşmasına xüsusi məzmun verib. Belə ki, sovetlər dövrünün təcrübəsi şüur-dil-tarixi yaddaş vəhdətinə özəl yanaşma tələb edirdi. Burada H.Əliyev ön plana siyasi çaları hiss edilməyən dil, mədəniyyət və adət-ənənələrin keçirilməsi mərasimlərini çəkmişdi. Həmin bağlılıqda Azərbaycanın böyük yazıçı, şair, mütəfəkkir, incəsənət xadimi, mənəvi-mədəni abidələrin yubileylərinin və s. kimi ictimai şüurda tarixi məqamları, keçmişə aktuallaşdıran tədbirlərin keçirilməsi usta bir gediş idi. Bununla məhz şüurda tarixi yaddaşı saxlamaq, mənəvi-əxlaqi dəyərləri qorumaq mümkün oldu. O dövrdə dövlət quruculuğunun başqa adlar altında ehtiyatlı aparılması tamamilə təbii idi. Bu ehtiyatlılığa rəğmən Heydər Əliyev böyük işlər görə bildi. Onlardan birincisi Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi Konstitusiyada təsbit edilməsi, digəri isə gələcək müstəqil Azərbaycan dövlətini idarə edə biləcək milli kadrların hazırlanması idi.

Müstəqillik mərhələsində isə şüur-dil-tarixi yaddaş sintezi yeni məzmun çaları kəsb edir. Burada azərbaycançılıq ideoloji konsept kimi şüurun əsas istiqamətverici faktoru rolunu alır. Ana dili dövlət dili kimi daha geniş statusa malik olur. Tarixi yaddaş isə əvvəllər mövcud olan formalara yeniləri əlavə olunmaqla dünyanın hər yerində yaşayan azərbaycanlılar üçün mənəvi qida vasitəsinə çevrilir. Bunu ulu öndər diaspora mexanizmi vasitəsi ilə həyata keçirilir. Ancaq bütün bunların mərkəzində duran bir faktor XX və XXI əsr Azərbaycan tarixində ilk dəfə olaraq şüur-dil-tarixi yaddaş “üçlüyünün” sintezini təmin et-

mək prosesinin mərkəzi aparıcı rolunu oynamağa başlayır. Bu, Heydər Əliyevin təqdimatında **dövlət quruculuğu konsepsiyasıdır**. Məhz dövlətçilik yuxarıda vurğuladığımız bütün məqamları birləşdirən və yekunda özündə ehtiva edən əsas faktor statusunu aldı. Fəlsəfi və tarixi baxımdan bu, strateji mahiyyəti olan nəhəng bir addım idi. Həmin məsələnin fəlsəfi tədqiqi ayrıca araşdırma tələb edir. Onun fəlsəfi aspektinin təhlili arxi-əhəmiyyətli məsələdir. Burada onu vurğulayaq ki, müstəqil və suveren Azərbaycan dövlətinin inkişafının hərəkətverici qüvvəsi məhz Heydər Əliyevin hazırladığı konsepsiyadır.

Biz yuxarıda vurğulanan məqamların fəlsəfi yekunu kimi Pyer Noranın bir fikrini xatırlatmaq istərdik. Böyük fransız tarixşünası yazır ki, “yaddaşa olan tələbat tarixə olan tələbatdır”²⁶. Bu fikri inkişaf etdirərək demək olar ki, tarixi yaddaşa olan tələbat millətin özünə olan tələbatdır. İnsanın və cəmiyyətin millətə tələbatı varsa, deməli milli dövlətin mövcudluğu imkanı genişdir. Daim yaddaşa, mədəniyyətə, adət-ənənəyə, milli mərasimlərə, böyük insanlarımızın yubileylərinə üstünlük verən Heydər Əliyev bu mənada hər şeyi müstəqil dövlətin mövcud olması üçün edib.

²⁶Франция-память / П. Нора, М. Озуф, Ж. де Пуимеж, М. Винок. - СПб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 1999, с. 28.

Əlikram Tağıyev

Fəlsəfə elmləri doktoru, professor

ÜMUMMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEVİN SİYASİ İMİCİ – POLİTOLOJİ TƏHLİL

Adından da göründüyü kimi problem çoxsahəlidir və hər-tərəfli təhlil tələb edir. Çünki Heydər Əliyevin siyasi imici de-yərkən bütövlükdə Heydər Əliyevin adı, nəzəriyyəsi və siyasət-ilə bağlı olanlar nəzərdə tutulur. Ən əvvəl siyasi Lider Heydər Əliyevin şəxsiyyəti və şəxsi siyasi keyfiyyətləri haqqında danı-şılmalıdır. Vaxtilə Platon belə bir fikir irəli sürürdü ki, böyük mövzulardan hər adam danışa bilməz. Yalnız xalq tərəfindən qəbul olunan, tanınmış və inanılmış, bir növ aprobasiyadan keçmiş adamlar belə böyük mövzulara müraciət edə bilirlər. Yoxsa hansısa bir təsadüfi adam belə böyük mövzularla spe-kulyasiya edə bilməz. Heydər Əliyevin siyasi-nəzəri irsinə onu əhatə edən siyasət adamlarının, alimlərin və funksionerlərin irəli sürdükləri ideyaları da daxildir. Eləcə də yaratdığı partiya-nın irəli sürdüyü ideyalar. Heydər Əliyev hər şeydən əvvəl si-yasi lider idi, vətəndaşı olduğu Azərbaycanın və onun xalqının içərisindən çıxmışdı və onun reallıqlarının övladı idi. Siyasi li-derlər elə adamlardırlar ki, onlar digərlərindən daha uzağı görə bilirlər. U.Cörçil deyirdi ki, siyasi lider əvvəlcədən hər şeyi bilməli və onun tədbirini görməlidir. Yoxsa bu döyüşdə udzan sərkərdənin “mən bunu gözləməirdim” deməsinə oxşaya bilər. Dünya politoloqları siyasi liderlərə müxtəlifcəhətlərdən yanaş-mışlar. Davidiston deyirdi ki, siyasi liderin müstəqil qərar qə-buletmə bacarığı olmalıdır (making a decision or making app-roach). A.Lasuel yazırdı ki, siyasət nəyin necə, nə vaxt (what, how, when) əldə edilməsinin məharətidir. Əgər siyasi lider bu-nu görüb həll edə bilirsə deməli o, ölkəsinin tələblərinə cavab verə bilər.

Nikolo Makiavelli yeni tarixi dövrdə siyasət elminin ba-nisi sayılır. “Hökmdar” (1543) və “Tit Livinin birinci dekadası haqqında düşüncələr” (1520) kimi əsərlərində o siyasət elminin predmetini və metodunu müəyyən etmişdir. Belə ki, o, köhnə siyasətin əvvəlki anlamından fəqli olaraq siyasətə bir reallıq ki-mi baxmış, onu fəlsəfədən, teologiyadan və əxlaqdan ayıraraq onun müstəqilliyini təmin etmişdir. İlk dəfə olaraq məhz o, si-yasi elmin predmeti kimi siyasi hakimiyyəti və onun hər cür tə-zahür formalarını ön sıraya çəkmişdir.

N.Makiavelli köhnə sxolastik metoddan fərqli olaraq si-yasətə yeni bir metod - siyasi realizm metodunu gətirdi. Nəha-yət N.Makiavelli siyasətdə insanların maraqlarını, siyasi lide-rin keyfiyyətlərini, siyasi şəraitin və məqsədin nədən ibarət ol-masını, siyasi vasitələrin düzgün müəyyən edilməsini, siyasət-də nisbiliyin nəzərə alınmasını irəli sürdü. N.Makiavelliyə görə siyasətin nə dərəcədə effektiv olması siyasi liderdən asılıdır. Qərb mütəxəssisləri siyasi liderliyin səmərəliliyinin dörd ünsü-rünü qeyd etmişlər:

1. Ətrafının siyasi lideri dəstəkləmək dərəcəsi;
2. Siyasi liderin və ətrafının biri-birini başa düşməsi;
3. Siyasi liderin idarəetmə iradəsi;
4. Siyasi liderin müdrikliyi və ədalətliyi.

Makiavelli qarışıq idarəetmə formasını stabil və mülayim idarəçilik üçün vacib sayırdı. Makiavelliyə görə tiraniya, oli-qarxiya və anarxiya pis, monarxiya, aristokratiya isə yaxşı ida-rəçilik formalarıdır. Aristokratik qarışıq idarəçiliyi isə daha çox təbliğ edir və onun siyasi fikirdə qərarlaşmasına çalışırdı.

- H.Makiavelli (1469-1527) “Hökmdar” əsərində yazır ki, “Adamları ya sığallamaq ya da məhv etmək lazımdır. Hətta azacıq cəza alan adam da onun əvəzini çıxı bilər, böyük cəza alan adam isə bunu edə bilməz”²⁷.

“Hökmdar tülkü və şir kimi olmalıdır. Şir tələdən, tülkü

²⁷Макиавелли Н. Государь. М. 1990.

isə canavardan qorxur, hökmdar tülkü kimi tələdən yan ötə bil-məli, şir kimi isə canavarları qorxutmalıdır”²⁸.

- Makiavellinin şüarı belə idi: “Qoy nifrət etsinlər, amma qorxsunlar”. Makiavelliyə görə xalqın qorxusu onların məhəbbətindən yaxşıdır, çünki məhəbbət xalqın əhval-ruhiyyəsin-dən, qorxu isə hökmdarın arzusundan asılıdır.

H.Makiavelli daha sonra məsləhət görürdü ki, hökmdar xalqın gözündə səmimi, sözünə düz, ədalətli görünməlidir, am-ma daxilən özünü dərhal onu pozmağa hazır vəziyyətdə saxla-malıdır. Xeyirli işləri isə öz adına çıxmalıdır.

Bu konsepsiyadan istifadə edən B.Pareto (1848-1923) və Q.Moska (1858-1991) özlərinin elita nəzəriyyələrində hakim-miyyəti biri-birini əvəz edən iki elitanın simvolu kimi qəbul edirlər. Onlara görə ağıllı hökmdar verdiyi vədə əməl etməmə-lidir, xüsusən o halda ki, bu vədə onun maraqları ilə ziddiyyət təşkil etsin. Vədin pozulması üçün bəhanə həmişə tapılar. Gö-ründüyü kimi burada siyasət əxlaqı üstələyir.

Siyasi liderin M.C.Hermani tərəfindən verilən təsnifatı da maraq doğurur.

1. Lider - bayraqdar: özünün xüsusi, orijinal siyasi məqsə-di və adamları öz ardınca aparmaq qabiliyyətinin olması (İ.Pyotr, M.Qandi).

2. Lider - xidmətçi: marağını ifadə etdiyi adamların mənə-fələrinə xidmətdə görür (L.İ.Brejnev).

3. Lider: -alverçi: adamları öz ideyalarının inandırmaq üçün onların istəklərini həyata keçirir (R.Reyqan).

4. Lider - yangınsöndürən. Ekstremal vəziyyətlərdən tez baş çıxaran və adamların ehtiyaclarını nəzərə alan (F.D.Ruz-velt).

V.Paretonun təsnifatına görə lider:

- təmiz;
- ədalətli;

²⁸Yenə orada

- fanatik;
- sektant və s. olmalıdır.

Maks Veberə görə siyasi liderdə bu xüsusiyyətlər olmalıdır:

- Cəmiyyət və qrup üzvlərinin maraqlarını ifadə etmək;
- Adamları ona inanmağa məcbur etmək;
- Kütlələri ardınca apara bilmək ;
- Yeni ideyalar irəli sürə bilmək;
- Tarixi hadisələri bilməli və onları təhlil etməlidir;
- Leksikonu zəngin olmalı, hamı ilə dil tapmalıdır;
- Ümumi rifah üçün çalışmalıdır.

Siyasi liderin mühüm xüsusiyyətlərindən birini də şərait-dən baş çıxarmaqla qərarlarını vaxtında qəbul etməsi təşkil edir. Buna ABŞ alimi D.İston xüsusi diqqət yetirmişdir. Polita-logiyada siyasi liderin bu xüsusiyyəti “Decesion” yaxud “Ma-king” “Approach” adını almışdır. Siyasi liderin başqa bir mü-hüm xüsusiyyəti onun nəyin, necə, harada (what, how, when) əldə etməsi məharətidir (H.Laswell).

Siyasi lider ədalətli olmalıdır. N.Tusi Hülakü xana Aris-totelin İskəndərə göndərdiyi belə bir məktubu xatırlatmaqla onu öz rəiyyətlərinə qarşı diqqətli və ədalətli olmağa çağırırdı: “mübarizədən əvvəl öz düşmənlərini öldürməyə məsul idinsə, qələbədən sonra öz rəiyyətini öldürməyi nə ilə əsaslandır-a bilər-sən?” N.Tusi belə sözlərlə hökmdarın Bağdadın işğalından sonra (1258) yola verə biləcəyi qətl-qarətlərinə son qoymuşdur. Hülakü xan da onun bu söylərini yüksək qiymətləndirmiş və onu təqdir etmişdir²⁹.

Siyasi lider (əgər o həm də siyasi rəhbərdirsə) ölkədə mil-li birliyi, siyasi sabilliyi, sosial-iqtisadi yüksəlişi, dövlətin və millətin təhlükəsizliyini təmin etməlidir. Antik yunan strateqi Harbi demişdir ki, “başında şir olan ceyran sürüsü, başında ceyran olan şir sürüsündən daha təhlükəlidir”. Buradan da siya-si liderin öz xalqı və ətrafı üçün nə qədər böyük əhəmiyyət

²⁹ <https://www.google.com/search?q=N.Tusi>

kəsb etdiyi məlum olur. B.ə.ə. V əsrdə Afina strateqi Perikl yazırdı ki, “hamı siyasətçi ola bilmir, amma hamı onun fəaliyyəti-ni qiymətləndirə bilər”. Yəni siyasi lider və onun fəaliyyəti göz qabağındadır. Ziya Paşanın yazdığı kimi

Ayinəsi işdirkişinin
ləfə baxılmaz,
Şəxsin görünür
rütbəyi-əqli əsərində

Siyasi hakimiyyət məsələsi politalogiyanın ən mühüm problemlərindən biridir. Məlumdur ki, hər bir ictimai inqilabın əsas məsələsi siyasi hakimiyyətin ələ alınması və onun əldə saxlanmasıdır. Siyasi partiyaların yaranmasında da əsas məqsəd bu və ya digər yolla siyasi hakimiyyətə sahib olmaqdır. Heç də təsadüfi deyildir ki, fransız politoloqu P.Aron yazır ki, siyasətin məqsədi siyasi liderin hakimiyyətinin həyata keçirilməsi üsulu və siyasi liderin seçilməsidir³⁰.

Siyasətlə o adamlar məşğul olurlar ki, 1) onların əlində real siyasi hakimiyyət var (iqtidar); 2) siyasi hakimiyyətə sahib olmaq istəyirlər (müxalifət); 3) xüsusi siyasi məqsədləri var (maraqlı qruplar).

Hakimiyyət - sosial-siyasi münasibətlər sistemidir. Onun mahiyyəti öz ifadəsini idarəçilikdə və tabeçilikdə tapır. Odur ki, hakimiyyət məsələsinin tədqiqi xüsusi aktuallıq kəsb edir. Postsovet məkanında yaşayan respublikaların, eləcə də Azərbaycanın totalitar rejimdən demokratiyaya keçməsi prosesi mü-rəkkəb modernizasiya prosesi olub qlobal xarakter daşıyır. Bu proses ictimai həyatın bütün sahələrini, eləcə də siyasi sistemi əhatə edir. Respublikamızın yeni cəmiyyətə keçid prosesi çətin və ağır mərhələlərdən keçmişdir. İlk illər bu keçid, başqa sözlə desək transformasiya, yaxud tranzit dövrü ağırlı hadisələrlə

³⁰ Арон Р. Демократия и тоталитаризм. М., 1993

müşayət olundu: daxildə qeyri-stabillik və dövlət çevrilişi cəhdləri, xaricdə isə erməni işğalı və beynəlxalq miqyasda fərsiz xarici siyasətin yeridilməsi nəticəsində ölkənin imicinin aşağı düşməsi kimi faktlar xalqa baha başa gəldi. Yalnız Ümummilli Lider Heydər Əliyevin 1993-cü ildə hakimiyyətə ikinci qayıdışı nəticəsində vəziyyət normal hala düşdü. Bütün sahələrdə olduğu kimi, siyasi hakimiyyət sahəsində də demokratik modernizasiya prosesləri həyata keçirildi: yeni prezident institutu formalaşdırıldı, müstəqil respublikanın yeni konstitusiyası qəbul edildi, parlamentə yeni seçkilər keçirildi, milli həmrəylik istiqamətində mühüm tədbirlər görüldü, ölkə sosial-iqtisadi sahədə ilk uğurlu addımlarını atmağa başladı.

Siyasi lider və ideologiya - O siyasi liderlər ki, özləri ilə bərabər ideyalar, doktrinalar gətirirlər, onların ömrü əbədi və yaxud uzunömürlü olur. Məs: leninizm, stalinizm, maoizm və s. Heydər Əliyev azərbaycançılıq ideologiyasını rəsmi ideologiyaya çevirdi. Doğrudur, biz demokratik, pluralist cəmiyyət qururuq və bu cəmiyyətdə vahid ideologiyanın olması elə də qəbul olunmur. Amma bizim cəmiyyətin inkişaf xüsusiyyəti elədir ki o, azərbaycançılığa əsaslanır. Heydər Əliyev isə ən böyük azərbaycanlı kimi azərbaycançılıq ideologiyasının banisi-dir. O, bütün sosial-siyasi problemlərin məhz azərbaycançılıq mövqelərindən həll edilməsini tələb edirdi. Heydər Əliyev deyirdi: “Hər bir şəxsin milli mənsubluğu onun qürur mənbəyidir, mən həmişə fəxr etmişəm və indi də fəxr edirəm ki, azərbaycanlıyam”³¹. Kommunist ideologiyası iflasa uğrayandan sonra keçmiş SSRİ məkanında bir ideoloji vakkum yarandı. Bu boşluqları doldurmaq üçün milli respublikaların liderləri tarixə müraciət etməli oldular. Tarixin bu qaranlıq hücrələrindən müxtəlif artefaktlar tapıb onlara yeni nəfəs verməyə, necə deyirlər onları modernləşdirməyə çalışdılar. Rusiyada “rus ideya-

³¹ Dünya azərbaycanlılarının I qurultayında Heydər Əliyevin nitqi. 2001-ci il. 9-10 noyabr. Bakı, 2002

sını” əldə bayraq etdilər, Rusiya imperiyasında provoslavlıq və rus mənəvi ruhu vəhdətdə götürülürdü. Rus ideyası tədricən Rusiya ideyasına doğru inkişaf etdirildi, axı ölkədə rslardan başqa xalqlar da vardı. Rus dövlətçiliyi və rus ruhu önə çıxarıldı.

Qazaxıstanda da “Avrasiyaçılığı” müdafiə etdilər. Bu ideya Nikolay Danilevskinin 1866-cı ildə yazdığı “Rusiya və Avropa” əsərindəki avrasiyaçılıq deyildi, əksinə rus-türk xalqlarının mənşə və etnogeniz ümumiliyinə arxalanırdı. Ermənilər ənənəvi “Böyük Ermənistan” ideyasına sadıq qaldılar. Özbəkistanda Əmir Teymurun kölgəsində sərnləməyi üstün tutdular, onu mütləqləşdirib ona heykəl ucaldılar və Əmirin ümumi türk ideyasını mənimsəyib öz adlarına çıxdılar. Türkmənistan Türkmənbaşı tərəfindən bütün türklərin ana yurdu elan olundu. “Ruhnamə” əsərində hətta onun simasında yeni bir tanrının meydana gəldiyini bildirdi. Tacikistan islam milli dəyərlərinə oxşar bir liberal siyasət yürütməyə başladı. Onlar əslində qonşu Əfqanıstanda gedən siyasi proseslərdən özlərini təcrid etmək siyasətini yeritdilər. Qırğızıstanda milli qırğız gerçəkliyinə əsaslanaraq tarixi həqiqətlərə söykənərək yeniləşmə istiqamətini seçdilər. Belə bir tarixi şəraitdə Dağıstanda və ümumən Şimali Qafqazda gedən siyasi proseslər getdikcə daha çox islami rəngə boyanırdı. Onlara təsir göstərən amillər içərisində qonşu İranda və Ərəb ölkələrində gedən siyasi proseslər xüsusilə seçilirdi. Deməli ideologiyalar demokratik cəmiyyətin bir əks göstəricisi kimi heç də məhv olub getmədi, amma şəklini və ideya istiqamətini dəyişdi. İnsanlar ideologiyasız cəmiyyətdə yaşamağın ləzzətini duymağa hazırladığı bir anda, əksinə onun quyusuna düşdülər və bu dəfəki quyu deyəsən heç əvvəlkindən dayaz deyildi. Amma bizim cəmiyyətin inkişafı elədir ki, burada müxtəlif xalqlar, qruplar, siniflər, partiyalar və s. yaşayır və ona görə də onları bir cəbhədə, bir ideya ətrafında birləşdirmək zərurəti yaranır. Belə bir ideya hazırda azərbaycançılıq ola bilər, yəni vahid dövlətə bağlılıq, vahid vətənpərvərlik, vahid coğrafi vətən hissi, dil və mədəniyyətin vahid amal uğrunda birləşməsi, bir istiqamətə yönəlməsi.

Siyasi lider və ictimai rəy. Siyasi liderin uğur qazanması ictimai rəydən çox asılıdır. Core Vaşington deyirdi ki, ictimai rəy əgər sizin tərəfinizdədirsə, nə istəsəniz həll edə bilərsiniz, əksinə olarsa heç nəyi həll edə bilməzsiniz. Azərbaycanın hazırkı siyasi lideri İham Əliyevin gücü ondadır ki, bu günkü ictimai rəy onun tərəfindədir.

Siyasi liderlə siyasi rəhbəri də politologiyada fərqləndirirlər. Belə ki, siyasi lider aşağıdan dəstək alır, xarizmatik rəhbərdir, siyasi və inzibati rəhbər isə təyinatla gəlir, seçilir, xalq istəmə də, istəməyə öz funksiyasını yerinə yetirir, funksionaldır. Bəzən elə də olur ki, siyasi lider həm də rəhbər olur və əksinə. Onlar eyni cəmiyyətdə ayrı-ayrılıqda fəaliyyət göstərsələr də, biri mütləq iflasa uğrayar. Heydər Əliyevin bir xüsusiyyəti də onun həm rəhbər, həm də siyasi lider olması idi.

Heydər Əliyev Ümummilli Liderdir. Siyasi liderlər adətən bir sinfin, bir partiyanın, müəyyən dövlətin liderləri olur, amma çox az adam bütövlükdə xalqın, millətin liderinə çevrilirlər. Heydər Əliyev belə şəxsiyyətlərdən idi və hakimiyyətdə olduğu 30 il müddətində xalqın etimadını qazanmışdır. Yəni fəaliyyətinin lap əvvəllərində respublikanın vəziyyəti elə idi ki, o, bir sıra göstəricilərinə görə ümumittifaqdan geridə qalırdı. Heydər Əliyev bu geriliyi aradan qaldırdı. Respublikada iqtisadi inkişaf baş verdi, tələbələr digər respublikaların ali məktəblərinə oxumaq üçün göndərildi, hərbi məktəblər yaradıldı, yeni kadrlar hazırlandı. Müstəqillik illərində respublikanı xaos, özbaşnalıq bürüdü, respublikanın parçalanmaq təhlükəsi yarandı. Belə bir situasiyada H.Əliyev manevrlər etdi, milli birlik yaratmağa nail oldu, ölkəni ağır vəziyyətdən xilas etdi, əsrin müqaviləsi imzalandı, bu bizim milli təhlükəsizliyimiz üçün vacib idi, müstəqil dövlətin konstitusiyası qəbul edildi. Sonrakı illərdə daxili və xarici siyasət sahəsində yeridilən konstruktiv tədbirlər nəticəsində sosial sahədə də uğurlar əldə olundu. Siyasətdə birinci məsələ sosial problemlərin həlli olunmasıdır. Bir sıra siyasətçilər Heydər Əliyev haqqında demişlər:

- Heydər Əliyev təkcə tanınmış tarixi şəxsiyyəti deyil, habelə əfsanəvi şəxsiyyətdir (Ç.Aytmatov)
 - Heydər Əliyev türk dünyasının maqşaaqqalıdır (O.Süleymanov)
 - Heydər Əliyev hakimiyyət ustasıdır (O.Süleymanov)
 - Heydər Əliyev təkcə Azərbaycan miqyasına sığan şəxsiyyət deyil (V.Putin)
 - Heydər Əliyev beynəlxalq miqyaslı bir şəxsiyyətdir (N.Nazarbayev)
 - Xalqın çətin günə saxladığı bir sərvətdir (S.Dəmirəl)
- Göründüyü kimi siyasət sahəsində söz sahibi olanlar ümummilli lider Heydər Əliyevin doğrudan doğruya siyasət adamı, hakimiyyət ustası olması faktını qəbul edirlər. Belə qiymət hər siyasi liderə müəssər olmur.

Sakit Hüseynov

AMEA Fəlsəfə İnstitutu

*“Davamlı inkişafın fəlsəfəsi” şöbəsinin
müdiri, f.e.d, professor*

Yusif Hüseynov

Naxçıvan Dövlət Universitetinin

*Beynəlxalq münasibətlər kafedrasının
dosenti, fəlsəfə doktoru*

MOLLANƏSİRƏDDİNÇİLƏRİN FƏLSƏFİ İRSİNƏ HEYDƏR ƏLİYEVİN MÜNASİBƏTİ

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyev özünün siyasi fəaliyyətinin və ölkəyə rəhbərliyinin bütün dövrlərində-istər sovet dövründə, istərsə də müstəqillik illərində klassik bədii-fəlsəfi irsə daim qayğı göstərmişdir. Eyni zamanda Ulu Öndər xalqımızın ictimai-fəlsəfi fikrini zənginləşdirən mütəfəkkir, yazıçı və şairlərin ədəbi-bədii yaradıcılığına yüksək qiymət vermiş, onların fəlsəfi irsinin və bəşəri ideyalarının bütün xalqın mənəvi sərvətinə çevrilməsi üçün fədakarlıqla çalışmışdır.

XX əsrin 70-ci illərində və 80-ci illərin əvvəllərində Azərbaycana rəhbərlik edən Ulu Öndər Heydər Əliyev “Xalqların dostluğu ədəbiyyatların dostluğudur” adlı məruzəsində demişdir: “Azərbaycan poeziyası, bədii ədəbiyyatı uzaq keçmişə dərin köklərlə bağlıdır. Onun tarixi xalqın bədii şüurunun yaranması və inkişafı tarixidir. İstibdadın və əsarətin, qatı islamın və dini fanatizmin tam hökmran olduğu bir şəraitdə öz dahi yaradıcılıqlarının şəxsində ədəbiyyat xalqın istək və arzularının ən mühüm ifadə forması, azadlıq və istiqlaliyyət uğrunda, sosial ədalət və hüquq bərabərliyi uğrunda açıq və “üstüörtülü” mübarizənin başlıca vasitələrindən biri idi. Xalqın həyatının bədii salnaməsi olan, öz dövrünün mütərəqqi və humanist ide-

allarından qidalanan Azərbaycan klassikası həmişə nəcib və pak mənəvi ideallar, ideya-fəlsəfi axtarışlar ədəbiyyatı olmuşdur”³².

Hələ sovet dövründə H.Əliyev “ideya-fəlsəfi axtarışlar ədəbiyyatı” kimi səciyyələndirdiyi bədii irsin intibah dövrünün humanist ideyalarından, maarifçilik fəlsəfəsindən bəhrələndiyini və gənc nəslin milli vətənpərvərlik ruhunda tərbiyəsində misilsiz rol oynadığını xüsusi vurğulamışdır. Heydər Əliyev Azərbaycan yazıçılarının X qurultayındakı nitqində qeyd etmişdir ki, bizim ədəbiyyatımız, mədəniyyətimiz intellektual potensialımız əsasını təşkil edir. Bunu yaradanlar var. Bunu yaradanlar bizim xalqın dahi insanlarıdır. Onlar başər mədəniyyətini əsrlərdən-əslərə zənginləşdirən əsərləri ilə Azərbaycanın böyük intellektual potensialını, mülkiyyətini yaradıblar. Nizami, Xaqani, Tusi, Füzuli, Nəsimi, Nəvəni, Vəqif, M.F.Axundov, Sabir, S.Ə.Şirvani, Nəcəfbəy Vəzirov bunlar hamısı XX əsrə qədər yaşayıb-yaradıblar. Amma XX əsrdə bizim böyük şəxsiyyətlərimiz olubdur. XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəli Azərbaycan ədəbiyyatının çox böyük zəngin bir dövrü olubdur. Bu gün ədəbiyyatımız haqqında danışarkən bu dövrü çox yüksək qiymətləndirməliyik”³³. Ulu Öndər daha sonra deyirdi ki, biz öz tariximizlə, mədəniyyətimizlə, ədəbiyyatımızla fəxr edirik və fəxr etməyə haqqımız vardır.

Hələ sovet dövründə Heydər Əliyev XX əsrin əvvəllərindən fəaliyyətə başlayan “Molla Nəsrəddin” və onun ətrafında toplaşan molla-nəsrəddinçilərin fəlsəfi irsinə də müasirlik baxımından yanaşaraq onun milli mədəniyyətimizdəki yerini və rolunu göstərmişdir.

Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının milli oyanışında, milli dirçəlişində, milli özündərkinin formalaşmasında əvəzsiz

və misilsiz rol oynayan “Molla Nəsrəddin” jurnalı haqqında demişdir: “Mütərəqqi ideyaların qarçısı olan “Molla Nəsrəddin” xalq və demokratiya cəbhəsində duraraq azadlıq düşmənlərini-çar mütləqiyyətini, müstəmləkəçilik siyasətini, geriliyi, mövhumatı, millətçiliyi amansız satıra atəşinə tuturdu. “Molla Nəsrəddin”in haqq səsi Qafqazın həddudlarını aşdı Rusiyada, bütün Yaxın və Orta Şərqdə eşidilmişdi. “Molla Nəsrəddin” yalnız Azərbaycan deyil, eləcə də Yaxın Şərq ölkələrinin ictimai və ədəbi-bədii fikir tarixində müstəsna rolü əbədidir”³⁴. Molla-nəsrəddinçilərin fəaliyyəti haqqında danışan Ulu Öndər jurnalın ümum Şərq hadisəsi olduğunu göstərməklə onun təkcə milli şüurə təsirini deyil, həmçinin bütün Şərq fəlsəfi fikrinə təsir göstərdiyini də vurğulamışdır.

Ulu Öndər Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrlərdə (1969-1982 və 1993-2003) Azərbaycan mədəniyyətinə, ədəbiyyatına və s. göstərdiyi böyük qayğısı ilə səciyyələnilir. Bu illərdə Heydər Əliyevin fəaliyyəti ilə sıx bağlı olan həmin dövrün ictimai həyatında, dahi şəxsiyyətin mədəni irsə və ənənəyə münasibəti, bədii-fəlsəfi irsin müasirliklə əlaqələndirilməsi onun çıxışlarında, nitqlərində öz dolğun əksini tapmışdır. Azərbaycan ədəbi-fəlsəfi irsinin mənəvi sərvətinin zənginliyindən bəhs edən Ulu Öndər demişdir: “Azərbaycan ədəbiyyatının çox zəngin tarixi vardır. Nadir xalq tapıla bilər ki, onun bizim qədər nəhəng ədəbi irsi, bizim qədər görkəmli yazıçısı və şairi olsun. XX əsrdə yazıb-yaradan Mirzə Ələkbər Sabir, C.Məmmədquluzadə, Y.V.Çəmənzəminli, H.Cavid, C.Cabbarlı, M.S.Ordubadi, M.İbrahimov, S.Rüstəm, M.Rahim, S.Vurğun, S.Rəhimov, R.Rza və digərləri kimi söz sənəti korifeylərimiz Azərbaycan

³⁴ Əliyev H. Azərbaycan yazıçılarının X qurultayında nitqi. 30 oktyabr 1997-ci il, 202 s. // Heydər Əliyev və mədəniyyət. Müəssisələr, çıxışlar, müsahibələr, təbriklər, məlumatlar. Üç cild. Layihənin rəhbəri və ədəbiyyat müəllifi: Əbülfəz Qarayev. Tərtib edənlər: Sevdə Məmmədaliyeva, Teymur Əhmədov. Redaktor: Lətifə Məmmədova. II cild 1997-1998-ci illər, Bakı: “Nurlar” Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 2008, s.195-215

³² Əliyev H. Xalqların dostluğu ədəbiyyatların dostluğudur: Yazıçıların ümumittifaq yaradıcılıq konfransında məruzə. 27 oktyabr 1980-ci il. Bakı: Azərneşr, 1980, 54 s.

³³ Əlibəyova E. Ədəbi şəxsiyyət və dil. Bakı: “Yazıçı”, 1988, 56 s.

xalqının iftixarıdır. Onlar xalqa öz sənətləri ilə borclarını veriblər”³⁵. Ulu öndər Azərbaycan xalqının parlaq və orjinal mədəniyyətindən danışarkən bir sıra dahi şəxsiyyətlərlə yanaşı... “Mirzə Ələkbər Sabirin, Cəlil Məmmədquluzadənin və bir çox başqalarının adlarını da çəkmiş və bildirilmişdir ki, onlar bu mədəniyyətin çoxəsrlik tarixinin bəzəyidir”³⁶ demişdir.

“Molla Nəsrəddin” jurnalı ilə yanaşı, əksər molla-nəsrəddinçilərin M.C.Məmmədquluzadə, M.S.Ordubadi, M.Ə.Sabir, Ə.Haqqverdiyev, Əli Nəzmi, Əliqulu Qəmküsarın yubileylərinin keçirilməsi də H.Əliyevin təşəbbüsü ilə baş tutub. Milli mədəniyyət klassiklərinin, molla-nəsrəddinçilərin də o vaxtlar SSRİ miqyasında, müstəqillik illərində isə beynəlxalq aləmdə tanınmalarında, onların ehtiramla yad olunmalarında müstəsna rol oynayan Ulu Öndər Heydər Əliyevə görə belə “şəxsiyyətlərin yubileylərinin keçirilməsi, bir tərəfdən, onların xalq qarşısında, millət qarşısında xidmətlərinə verilən qiymətdir... Digər tərəfdən, belə yubileylərin keçirilməsi xalqın, millətin zənginliyini nümayiş etdirir. Eyni zamanda bu yubileylər xalqın, millətin daha da yüksəlməsinə kömək edir”³⁷. Bu baxımdan Azərbaycan tarixinin yetirdiyi böyük ədəbi şəxsiyyətlərin abidəyə çevrilməsi xalqın milli varlığına, milli-mənəvi duyğularının güclənməsinə son dərəcə müsbət təsir göstərmişdir.

AMEA-nın müxbir üzvü, tarix elmləri doktoru, professor Musa Qasımlı klassik irsə, keçmiş fəlsəfi ideyalara xüsusi qayğı göstərən Heydər Əliyevin özündən əvvəlki rəhbərlikdən, xeyli irəli getdiyini, bu irsdən faydalanaraq milli-mənəvi dəyərlərin qorunması və gələcək nəsillərə ötürülməsi uğrunda mübarizə apardığını diqqətə çatdırır: “Millətsevərlik-təbliğatının ədəbiyyata, ictimai və siyasi mühitə sakitcə, ehtiyatla gətirilməsi, milli ruhun və milli hünərin gücləndirilməsi Heydər Əliyevin

³⁵Hacıyeva A.Ə. Mədəni-tarixi irsin tədqiqində hermenevtikanın fəlsəfi və metodoloji əhəmiyyəti. Bakı: Adiloğlu. 2004, 167s.

³⁶Əlimirzəyev X. Dahi sənətkar, böyük vətəndaş. Bakı: “Nurlan”, 2010, 684 s.

³⁷Cəfərzadə Ə. Sabir. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1989, 227 s.

tarixi xidmətlərindən biri idi. Heydər Əliyevin ədəbiyyat sahəsində keçirdiyi tədbirlər xalqın həyatında mühüm rol oynaya-raq müstəqilliyin mənəvi və mədəni təməllərinin yaradılmasında əsas yerlərdən birini tutdu”³⁸. Deməli, Heydər Əliyevin molla-nəsrəddinçilərin fəlsəfi irsinə qayğısı müasir, müstəqillik dövrü fəlsəfi mədəniyyəti üçün onların gərəkli cəhətlərinin əxz olunmasında ciddi rol oynadı.

Həm doğma Azərbaycan xalqının, həm də başqa xalqların mənəvi dəyərlərinə hörmətlə yanaşan Heydər Əliyev müxtəlif illərdə ədəbiyyat və mədəniyyətlə bağlı fikir və mülahizələr söyləmişdir. Azərbaycana rəhbərlik etdiyi illərdə Heydər Əliyev respublika yazıçılarının bütün qurultaylarının iştirakçısı olmuş, yüksək elmi-nəzəri səviyyəli çıxışları və ədəbi prosesə dair bir-birindən maraqlı təhlilləri ilə iştirakçıların ictimai şüurunda dərin izlər qoymuşdur.

Müstəqillik dövründə Azərbaycanın böyük şəxsiyyətlərinin, milli mədəniyyətin görkəmli nümayəndələrinin zəngin irsinin azərbaycançılıq fəlsəfəsi baxımından yenidən öyrənilməsi və təbliği ön plana çəkilmişdir. Heydər Əliyevin xalqımızın bir çox mütəfəkkirlərinin yubileylərinin qeyd olunması münasibətilə imzaladığı fərman və sərəncamlar, o cümlədən Cəlil Məmmədquluzadənin 125 illik yubileyinin qeyd olunması bu sahədə aparılan siyasətin aydın təzahürləridir.

Azərbaycanın intellektual potensialının bünövrəsində milli ədəbiyyatı və mədəniyyəti görən Heydər Əliyevdən ötrü bu milli-mənəvi sərvət, eyni zamanda müstəqil dövlətimizin əsasını təşkil etmişdir. Çıxışlarının birində Heydər Əliyev qeyd etmişdir ki, “insanlara ədəbiyyat qədər, mədəniyyət nümunələri qədər güclü təsir edən, yəni insanların mənəviyyatına, əxlaqına, tərbiyəsinə, fikirlərinin formalaşmasına bu qədər güclü təsir göstərən başqa bir vasitə yoxdur... Bizim ədəbiyyatımız, doğrudan da, xalqımızda, millətimizdə milli ruhu oyadıbdır, milli əh-

³⁸Köçərli F. M.F.Axundovun dünyagörüşü. Bakı: “Elm”, 1999, 124 s.

val-ruhiyyəni canlandırır, milli dirçəliş prosesini gücləndirir. Məhz bunların nəticəsində bizdə milli psixologiya, milli ideologiya formalaşmağa başlayır. Bəlkə bu, milli psixologiya, milli ideologiya indi böyük bir sistem şəklində deyil... Ancaq indi bunları toplayıb sistemləşdirib formalaşdırmaq üçün bizim böyük sərvətimiz var. O sərvət də bizim mədəniyyətimizdə olan fikirlər, çox dəyərli sözlərdir”³⁹. Ulu Öndərmüstəqilliyin mədəni-fəlsəfi ideologiyası və milli-psixoloji sərvətinin yaranmasındaklassik fəlsəfi irsin baza rolu oynadığını qeyd edir.

Heydər Əliyev deyirdi ki, Azərbaycan klassiklərinin fəlsəfi irsi bizim tarixi ənənəmiz, əcdadlarımızdan bizə gəlib çatmış gözəl bir mənəvi xəzinədir: “Bu da təsadüfi deyil... Biz tariximizin qədim dövrlərini xatırlayarkən, yaxud onları dünyaya geniş çatdırmaq istəyərkən, birinci növbədə və bəzən də yalnız mədəniyyətimizə, mədəniyyət, ədəbiyyat xadimlərinin yaratdığı əsərlərə...,böyük şairlərimizin, mütəfəkkirlərimizin yazdığı əsərlərə istinad edirik... Eyni zamanda dünya, bəşər qarşısında bunlarla fəxr edirik, öyünürük... Çünki bu böyük insanlar nəinki bizim xalqımızı, bütün bəşəriyyəti, bəşər tarixini zənginləşdirən əsərlər yazmışlar”⁴⁰.

H.Əliyevin şəxsiyyətinə və yaradıcılığına böyük diqqətlə yanaşdığı klassik Azərbaycan yazıçılarından biri, molla-nəsrəddinçilərin ideya rəhbəri Cəlil Məmmədquluzadədir. Hələ 1981-ci ildə Ulu Öndərin təşəbbüsü ilə Bakıda böyük sənətkarın ev-muzeyinin yaradılması haqqında qərar qəbul edilmişdi. Əla-mətdar haldır ki, ev-muzeyini açmaq şərfi aradan 13 il keçəndən sonra yenə də Heydər Əliyevə nəsib olmuşdur.

Heydər Əliyev Mirzə Cəlil şəxsiyyətinə və yaradıcılığına, ümumiyyətlə, klassik Azərbaycan ədəbiyyatının və mədəniyyə-

³⁹Əlibəyzadə E. Azərbaycan dilinin tarixi. İki cildə, I cild, Bakı: “Azərənşər”, 2008, 640 s

⁴⁰Əlibəyzadə E. Azərbaycan dilinin tarixi. İki cildə, I cild, Bakı: “Azərənşər”, 2008, 640 s

tinin görkəmli nümayəndələri molla-nəsrəddinçilərin fəlsəfi irsinə dair dəyərli nitqlər söyləmişdir.

C.Məmmədquluzadənin ev-muzeyinin fəxri qonaqlar kitabına yazdığı ürək sözlərində Heydər Əliyev bu yeni mədəniyyət ocağını yalnız böyük yazıçının xatirəsinə göstərilən ehtiram kimi deyil, həm də xalqımızın gələcək mədəni-mənəvi yüksəlişinə təkan verən bir mədəniyyət və mənəviyyət mərkəzi kimi dəyərləndirərək demişdir: “Bu gün Azərbaycanın həyatında böyük bir hadisə baş verir. Azərbaycan xalqının böyük yazıçısı, maarifçisi, ictimai xadimi Cəlil Məmmədquluzadənin ev-muzeyi açılır. Bakı şəhərində yeni mədəniyyət ocağı, Mirzə Cəlil ocağı fəaliyyətə başlayır. Bu, Cəlil Məmmədquluzadənin yaradıcılığına, onun ədəbi-mədəni irsinə, xalqımızın tarixinə əvəzsiz xidmətlərinə verilən yüksək qiymətin rəmzidir. Şübhə yoxdur ki, muzey Mirzə Cəlil dühasının təbliğinə faydalı xidmət edəcəkdir. Xalqımızın mənəvi saflaşmaq yolunda, müstəqillik yolunda mübarizəsinə kömək edəcək dir”⁴¹.

Heydər Əliyevin “Molla Nəsrəddin”in fəlsəfi irsi haqqındakı mülahizələri ciddi maraq doğurur. Filologiya elmələr doktoru, professor Vilayət Quliyev Heydər Əliyevin “Molla Nəsrəddin” jurnalı ilə bağlı mülahizələri haqqında belə yazır: “Jurnal dandamşarkən Heydər Əliyev bir tərəfdən Azərbaycan mətbuatının tarixinə dərinə bələd olduğunu nümayiş etdirir, o biri tərəfdən isə XX əsrin ilk onilliklərində, daha dəqiq desəm, 1906-cı ildən sonra meydana çıxan mətbuat orqanlarının öz üzünü xalqa çevirməsində, xalqın dərd və qayğılarının tərcüməsinə çevrilməsində, nəhayət yalnız bir qrup savadlı adamın deyil, hamının anlama biləcəyi bir dildə yazmasında “Molla Nəsrəddin”in müstəsna rol oynadığını və xüsusi mərhələ təşkil etdiyini nəzərə çarpdırır. O, eyni zamanda jurnalın əhatə və təsir dairəsindən bəhs edir. “Molla Nəsrəddin”in populyarlaşmasında jurnalın öz ətrafında topladığı istedadlı rəssamların əməyini

⁴¹Hacıyeva A.Ə Akademik Heydər Hüseynov.Bakı: Elm, 2015, 240s.

ayrıca qeyd edir"⁴². Müəllif haqlı olaraq o vaxtlar savadsız xalq karikaturaların daha güclü təsir etdiyini göstərir.

Ulu Öndər Heydər Əliyev "Molla Nəsrəddin" jurnalının yubiley gecəsindəki çıxışında jurnalın cəmiyyətin sosial-mədəni həyatına təsirindən bəhs edərək demişdir: "Molla Nəsrəddin" jurnalı dünyada məşhurdur. O vaxtlar rəbitənin çox zəif olduğuna baxmayaraq, "Molla Nəsrəddin" jurnalı dünyanın bir çox ölkələrində yayılırdı, hörmətlə qarşılanırdı, oxunurdu və hər yerdə öz təsirini göstərirdi. Azərbaycanın həyatında "Molla Nəsrəddin" jurnalının xüsusi yeri var. O vaxtın şəraitinə uyğun olaraq Cəlil Məmmədquluzadə "Molla Nəsrəddin" jurnalı xalqın əksər təbəqələri üçün oxuna bilən, anlaşılqı səviyyədə nəşr edirdi.

Təsədüfi deyildir ki, tanınmış rəssamlar Şmerlinqin, Rotterin, Azərbaycanın böyük rəssamı Əzim Əzimzadənin və başqalarının istedadından istifadə edərək demək olar ki, yazılarla bərabər həm də şəkillər, karikaturalar da verilirdi. Mən bunu belə anlayıram ki, o vaxt xalqımızın əksəriyyəti savadsız olduğuna görə, çoxunun oxumaq imkanı olmadığına görə karikaturalar və şəkillər savadsız adamlara da çox təsir bağışlayırdı, sözləri oxumadan da fikirləri çatdırıb bildirirdi. Jurnal Azərbaycan dilində nəşr olunduğundan o vaxt onu oxuyanların vasitəsilə xalq arasında geniş yayılırdı və çox güclü təsir göstərirdi"⁴³.

Cəlil Məmmədquluzadə hətta Azərbaycanda ilk müstəqil milli respublikanın qurulduğu 1918-ci ildə ifrat ideallaşdırma yolu tutmamış, əksinə, hadisələrə açıq nəzərlə yanaşmışdır. Azərbaycan xalqının milli şüurunun formalaşdırılması və qorunmasında ədəbiyyat və mədəniyyət nümayəndələrinin bir çox mərhələlərdə həm də siyasi xadimlərin vəzifələrini öz üzərlərinə götürmələri baxımdan istisna təşkil etməyən C.Məmmədqu-

luzadə və digər mollaəsrəddinçilər Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin rəhbər xadimləri sırasında yer almasalar da, müstəqillik ideyalarının formalaşmasında, bu ideyaların beyinlərdə və şüurlarda özünə yer tapmasında müstəsna xidmətlər göstərmişlər. Heydər Əliyev haqlı olaraq qeyd edir ki, "... ona görə də biz Cəlil Məmmədquluzadəyə, sadəcə, bir ədəbiyyatçı kimi, yazıçı kimi, publisist kimi yox, böyük siyasətçi kimi yanaşmalıyıq. Cəlil Məmmədquluzadə öz yaradıcılığı ilə Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatının inkişafında, milli ruhun yüksəlməsində böyük rol oynamışdır. Bu, təkcə ədəbiyyat deyil, təkcə mədəniyyət deyil, bu, siyasətdə böyük xidmətdir, ictimai həyatımızda böyük xidmətdir"⁴⁴.

Ulu Öndər mollaəsrəddinçilərin fədakar fəaliyyətləri arasında onların dilin saflığı, azərbaycançılıq uğrunda apardıqları mübarizəni xüsusi qeyd edir. Azərbaycan dili məsələsinə həmişə xüsusi həssaslıqla yanaşan, müstəqillik dövründə isə onun dövlət dili kimi inkişaf etdirilməsini və tətbiq dairəsinin genişləndirilməsini milli ideologiya səviyyəsinə qaldıran Heydər Əliyevə dilinin inkişafında mollaəsrəddinçilərin fəaliyyətini, ən dəyərli cəhətlərdən biri kimi diqqətə çatdırır: "Azərbaycan xalqının dilinin inkişafı üçün göstərdikləri xidmətləri, onların ana dilinə-Azərbaycan dilinə böyük diqqəti, ana dilini təbliğ etməsi və ana dilinin, Azərbaycan dilinin hər yerdə hökm sürməsinə dair fikirləri, yazıları o vaxt üçün çox vacib idi, bu gün üçün də çox aktualdır"-deyən H.Əliyevin Mirzə Cəlilin dili barəsindəki bu mülahizələri, eyni zamanda ölkə prezidentinin özünün də ana dilinə münasibəti üzərinə işıq salır. Təsədüfi deyil ki, digər klassik yazıçı və şairlərimizlə bir sırada Məmmədquluzadə irsi də Azərbaycan dili anlayışına yenidən vətəndaşlıq hüququ qazandırmaq prosesində H.Əliyevin arxalandığı mənbələrdən biri olmuşdur.

⁴² Qarayev Y. "Milli mən şüuru və etnik yaddaş-azərbaycançılıq //

"Azərbaycan" qəzeti, 14-16 fevral, 2002-ci il

⁴³ Əlimirzəyev X: C.Məmmədquluzadənin ədəbi-tənqidi görüşləri. Bakı:

Elm, 1981, 182 s.

⁴⁴ Əlimirzəyev X: C.Məmmədquluzadənin ədəbi-tənqidi görüşləri. Bakı: Elm, 1981, 182 s.

Ulu öndər özünün müxtəlif məruzə və nitqlərində, müsahibə və söhbətlərində gənc, müstəqil Azərbaycan Respublikasının milli ideologiyasını yaratmağın zəruriliyi barəsində danışmışdır. Heydər Əliyevin fikrincə, bu ideologiya, ilk növbədə, Azərbaycan xalqının əsrlər boyu yaratdığı mənəvi sərvətlərə əsaslanmalı, xalqın mədəniyyət və mənəviyyatını, dini, etik və estetik dəyərlərini, keçdiyi tarixi inkişaf yolunu özündə əks etdirməlidir.

Heydər Əliyev klassik yazıçılarımızın yaradıcılığını milli ideologiyanın bünövrəsi hesab etmiş və yeni dövlət quruculuğunda, xüsusən mədəni quruculuqda onların irsindən yaradıcı şəkildə istifadəni zəruri saymışdır. Bu baxımdan onun fikrincə, yeni milli ideologiyanın yaradıcıları, ilk növbədə, dahi sənətkar C.Məmmədquluzadənin ədəbi-ictimai irsinə müraciət edilməlidir. Bununla bağlı Heydər Əliyev demişdir: “Cəlil Məmmədquluzadənin yaradıcılığında Azərbaycanın bütün milli xüsusiyyətləri, eyni zamanda ümumbəşəri dəyərləri əks etdirən fikirlər bizim milli ideologiyamızın əsasıdır və həmin ideologiyamızın yaranması üçün böyük bir vasitədir, böyük bir sərvətdir.

O dövrə həm milliliyə bağlı olmaq, həm də dünyəvi, ümumbəşəri dəyərləri qiymətləndirmək, onları öz yaradıcılığında əks etdirmək və xalqımızın ümumi səviyyəsini qaldırmaq cəhdləri böyük vətəndaşlıq cəsarəti idi, böyük xidmətdir və bunu biz daim qiymətləndirməliyik. Ona görə də, Cəlil Məmmədquluzadənin yaradıcılığı, əsərləri bu gün bizim milli ideologiyamızın formalaşmasında, yaranmasında və onun konsepsiyasının elmi şəkildə hazırlanmasında çox kömək edə bilər və çox kömək edəcəkdir”⁴⁵.

Ümummilli liderin başqa bir diqqətəlayiq fikri də molla-nəsrəddinçilərin uzun illər ədəbiyyatşünaslıqda və ictimai fəlsəfədə yalnız din əleyhinə təbliğat apardıqları fikrinə qarşı çıx-

⁴⁵Əlimirzəyev X: C.Məmmədquluzadənin ədəbi-tənqidi görüşləri. Bakı: Elm, 1981, 182 s.

masıdır. Bununla bağlı Heydər Əliyev qeyd edirdi ki, “Biz indi öz dinimizə qayıtmışıq. Din mənəvi mənbələrimizdən biridir. İslam dininin, Qurani-Kərimin Azərbaycan xalqı üçün açdığı yol davam edəcək və biz get-gedə dinimizin hər yerdə özünə layiq yer tutmasına imkan yaradacağıq... Çünki bu gün də dini təhrif edənlər, dindən öz məqsədləri üçün istifadə edənlər, dindən istifadə edərək xalqımızı cəhalətə uğratmağa çalışanlar az deyil”. Məhz molla-nəsrəddinçilər də “dini təhrif edənlərə, dindən öz məqsədləri üçün istifadə edənlərə qarşı amansız mübarizə edirdilər.

İndiki mərhələdə mənəvi tərbiyə baxımından molla-nəsrəddinçilərin fəlsəfi irsinə müraciət edilməsinin müasir dövr üçün əhəmiyyəti üzərində ayrıca dayanan Heydər Əliyev müasir yazıçılardan öz böyük sələflərinin ənənələrini davam etdirməyi, cəmiyyətdə baş verən proseslərə vətəndaşlıq və millət təəssübkeşliyi mövqeyindən yanaşmağı tələb edirdi.

Ulu Öndər H.Əliyev “Molla Nəsrəddin” jurnalının fəaliyyət göstərdiyi coğrafi arealı-Gürcüstanı (Tiflisi), İranı (Təbrizi), Azərbaycanı (Bakını) qeyd edərək onun öz fəaliyyətini dayandırdığına görə təəssüflənirdi. XX əsrin 50-ci illərində “Molla Nəsrəddin” məktəbini davam etdirməyə cəhd edildiyini göstərən Heydər Əliyev deyir: “Ancaq o günətiqat etməliyəm ki, buna nail ola bilmədik”⁴⁶. Azərbaycancəmiyyətində milli-mənəvi dəyərlərin qorunub saxlanmasına xidmət edən, sosial mühitdəki nöqsanları tənqid edən “Molla Nəsrəddin” ənənələrindən danışan Heydər Əliyev bu lazımlı ənənələrin sovet hakimiyyəti illərində davam etdirilmədiyini təəssüf hissi ilə xatırlatmışdır. O, xüsusən “Molla Nəsrəddin”in xələfi və davamçısı kimi düşünülmüş “Kirpi” satirik jurnalının öz böyük müəlliminin işini layiqincə davam etdirə bilmədiyini, mövzu xırdaçılığına, ifrat məişətçiliyə yuvarlandığını qeyd etmişdir.

⁴⁶Əlimirzəyev X: C.Məmmədquluzadənin ədəbi-tənqidi görüşləri. Bakı: Elm, 1981, 182 s.

Mollanəsrəddinçilərə, onların ideya rəhbəri Mirzə Cəlillə birlikdə yazıçı, publisist, filosof, mütəfəkkirlər, müasirlərimiz kimi bu gün də müstəqillik dövrünün mənəviyyat mənbəyi, mənəvi dayaqı olaraq dəyərləndirən Heydər Əliyevin onları xalqı çətinliklərdən çıxarmağa kömək edən fəlsəfi irs sahibləri hesab edir. V. Quliyev Heydər Əliyevin bu mülahizələrini bir tərəfdən mollanəsrəddinçilərin fəlsəfi irsinin böyük əhəmiyyətini aşkar etdiyini, “o biri tərəfdən isə, onun həmin ədəbi-mənəvi xəzinəyə yüksək professional- lıqla, xalqın və dövlətin mövqeyindən yanaşdığını göstərir”⁴⁷.

Heydər Əliyev mollanəsrəddinçilərin fəlsəfi irsinin yeni şəraitdə öyrənilməsi zərurətini irəli sürərək demişdir: “Doğrudan da, Azərbaycan ədəbiyyatının digər klassikləri ilə müqayisədə ölməz Molla Nəsrəddinin irsi daha çox müstəqillik əqidəsi və təkəkkürü ilə öyrənilməyə möhtacdır. Çünki covet rejimi şəraitində onun bir çox əsərləri öz həqiqi qiymətini almamış, yaxud toxunduğu bir sıra vacib mətləblər məhz hakim ideologiyanın şərtlərinə uyğun gəlmədiyindən diqqət mərkəzindən kənarda qalmışdır”⁴⁸. Bu mənada soydaşlarımız, böyüməkdə olan gənc nəslin indiki və gələcək dövrlər üçün mollanəsrəddinçilərin fəlsəfi irsindən bəhrələnməsi zərurəti daha da aktuallaşır.

Professor V. Quliyev daha bir cəhətə diqqət yetirərək yazır: “...mollanəsrəddinçilər ədəbi məktəbini Azərbaycan Prezidentinə sevdiren başlıca cəhət böyük satiriklərin milli oyanış və milli özünüdərk ideyalarına ardıcıl xidmətləri olmuşdur. Əsrin əvvəllərində, çar hakim dairələri Azərbaycan türklərinin hüquqlarını hər vasitə ilə tapdalayanda, onlara öz dillərini inkişafətdirməyə, milli maarif və mətbuatlarını yaratmağa icazə verməyəndə Mirzə Cəlil bir tərəfdən bu antihumanist, işğalçı və irticaçı rejimi qamçılamış, o biri tərəfdən isə həmin yaramaz

⁴⁷ Qarayev Y. “Milli mən şüuru və etnik yaddaş-azərbaycançılıq //

“Azərbaycan” qəzeti, 14-16 fevral, 2002-ci il

⁴⁸ Əlibəyzadə E. Azərbaycan dilinin tarixi. İki cildə, 1 cild, Bakı: “Azər nəşr”, 2008, 640

rejimin tələblərinə müti şəkildə boyun əyən həmvətənlərini kəskin satira atəşinə tutmuşdu. “Molla Nəsrəddin”in birbaşa hədəfə dəyən tənqid oxları millətin ətalət yuxusundan oyanmasında, öz haqqını tələb etməsində əvvəzsiz rol oynamışdır”⁴⁹.

Heydər Əliyev özünün C. Məmmədquluzadə haqqında mülahizələrində milli mətbuatımızın korifeyi olan “Molla Nəsrəddin” jurnalına xüsusi yer ayırmışdır. Böyük demokrat ədibi Heydər Əliyevə yaxınlaşdıran, doğrulaşdıran başqa bir cəhət yazıçının həm də görkəmli ictimai xadim olması, heç vaxt ictimai-siyasi proseslərdən, xalqın taleyi ilə bağlı məsələlərdən kənarda qalmaması idi. Ulu öndərdən ötrü Azərbaycan mədəniyyətinin bütün klassikləri kimi, C. Məmmədquluzadə də, ilk növbədə, məhz vətənə, torpağa bağlılığı, milli-azadlıq və müstəqillik ideallarına sonsuz sədaqəti ilə qiymətli və əzizdir.

Heydər Əliyev deyirdi ki, Cəlil Məmmədquluzadə tariximizə böyük bir demokrat kimi daxil olubdur. O öz yaradıcılığı ilə Azərbaycanın müstəqilliyi üçün çalışırdı, xalqımızı oyatmağa çalışırdı, milli şüuru formalaşdıraraq, milli oyanışı gücləndirərək xalqı milli azadlığı uğrunda mübarizəyə dəvət edirdi, xalqımızın müstəqil olması üçün yol açırdı və bu yolu da yalnız və yalnız demokratik prinsiplər əsasında görürdü. Təsədüf deyil ki, onun yazılarında “cümhuriyyət” anlayışı bu gün bizim quracağımız demokratik hüquqi dövlət prinsipləri ilə səsleşir. Mən onu oxuyanda fikirləşdim ki, bunlar bu günümü yazılıb. Yox, bunları Cəlil Məmmədquluzadə o zaman yazıb. O vaxtlar o yazırdı ki, “cümhuriyyət elə bir hökumətə deyilir ki, orada məmləkətin idarəsi camaatın, xalqın öz öhdəsində və ixtiyarındadır və vicdan azadlığı, yığıncaq azadlığı, birlik azadlığı, söz azadlığı, mətbuat azadlığı, siyasi firqələr düzəltmək azadlığı, şəxsiyyət azadlığı, qanun qarşısında bərabərlik, seçki üsulunda həmrəylik, müstəqillik,

⁴⁹ Qarayev Y. “Milli mən şüuru və etnik yaddaş-azərbaycançılıq //

“Azərbaycan” qəzeti, 14-16 fevral, 2002-ci il

gizli səsvermə prinsipləri cümhuriyyət quruluşunda əsas olmalıdır”⁵⁰.

Ulu Öndər dövlət quruculuğu fəlsəfəsində molla-nəsrəddinçilərin siyasi və hüquqi ideyalarından bəhrələnməyi tövsiyə edirdi. Dahi şəxsiyyət molla-nəsrəddinçilərin demokratik, hüquqi dövlət quruculuğu ilə bağlı siyasi ideyalarından bəhrələnmək üçün onların sosial-fəlsəfi irsinə yenidən müraciət etməyi tövsiyə edərək yazmışdır: “Biz bu gün bu prinsiplər əsasında demokratik hüquqi dövlət yaratmaq istəyirik, demokratik hüquqi cəmiyyət yaratmaq istəyirik. Cəlil Məmmədquluzadə böyük demokrat olubdur, Azərbaycanın dövlətçiliyi üçün söylər göstəribdir. Bizə böyük miras, irs qoyub gedibdir. Bunların hamısını biz yüksək qiymətləndirməliyik. Bax, bunlara görə də Cəlil Məmmədquluzadə daim bizimlədir. Cəlil Məmmədquluzadədən, onun yaradıcılığından biz daha faydalı istifadə etməliyik. Doğrudur, Cəlil Məmmədquluzadənin yaradıcılığının tədqiqinə həsr olunan çox əsərlər yaranıbdir. Onlar haqqında bu gün deyildi. Hesab edirəm ki, bunlar yetərli deyil və hesab edirəm ki, Cəlil Məmmədquluzadənin yaradıcılığı, onun əsərləri haqqında elmi əsərlər, fundamental monoqrafiyalar yaratmaqla yanaşı, onun yaradıcılığını, əsərlərini populyar şəkildə geniş kütlələrə, camaata, xalqa çatdırmaq lazımdır. Bugünkü nəsl, gənc nəsl onunla yaxından tanış etmək lazımdır. Bizim bu gənc nəslimiz, indi yeni dövlətimizi, yeni cəmiyyətimizi formalaşdıran nəslimiz Cəlil Məmmədquluzadənin əsərləri ilə, yaradıcılığı ilə nə qədər yaxından tanış olsa, o qədər bizim dövlətçilik işimiz asan gedər”⁵¹.

Akademik İsa Həbibbəyli qeyd edir ki, Cəlil Məmmədquluzadə irsində və “Molla Nəsrəddin” məcmuəsinin tədqiqi və yenidən nəşri məsələsinə böyük maraq Ulu öndər, görkəmli

⁵⁰Əlimirzəyev X: C.Məmmədquluzadənin ədəbi-tənqidi görüşləri. Bakı: Elm, 1981, 182 s

⁵¹Əlimirzəyev X: C.Məmmədquluzadənin ədəbi-tənqidi görüşləri. Bakı: Elm, 1981, 182 s

dövlət xadimi Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə 1994-cü ildə dövlət səviyyəsində Mirzə Cəlilin 125 illik yubileyinin böyük təntənə ilə qeyd olunmasından sonra ciddi surətdə artmağa başlamışdır. Bu mərhələdən etibarən böyük ədib və “Molla Nəsrəddin” haqqında yeni və sanballı tədqiqat əsərləri meydana çıxmış, dram əsərlərinin tamaşaya qoyulması sahəsində də məhz bu dövrdən ciddi irəliləyiş müşahidə olunmaqdadır. İlk dəfə olaraq Cəlil Məmmədquluzadənin əsərlərindən seçilmiş nümunələr əsasında çap olunmuş “Cümhuriyyət” kitabı ilə yazıçının irsinin latın əlifbası ilə nəşrinin ilkin təməli qoyulmuşdur. Dövlət sifarişi kimi “Çinar-çap” və Çasıoğlu nəşriyyatlarında çap edilmiş “Seçilmiş əsərləri” adlı kitablar yazıçının irsinin latın qrafikası ilə nəşri sahəsində irəli doğru atılmış faydalı addımlardır. Məmmədquluzadələr ailəsinin bütün üzvlərinin məktublarından ibarət olan və məlum məktublarla yanaşı 119 məktubu ola ilk dəfə oxuculara çatdıran nəşr Mirzə Cəlil və “Molla Nəsrəddin”- şünaslıqda yeni hadisə hesab olunmalıdır. AMEA-nın müxbir üzvü Öziz Mirəhəmədovun redaktorluğu ilə hazırlanmış “Molla Nəsrəddin” jurnalının çapının I (1996), II (2002) və (2005) cildlərinin latın qrafikası ilə nəfis nəşri böyük elmi ədəbi hadisə sayılmağa layiqdir.

Heydər Əliyev bu münasibətlə deyirdi: “Molla Nəsrəddin” jurnalının faksimilesi on iki cildən ibarətdir. Təəssüf ki, on il bundan öncə onun cəmi bir cildi buraxılıbdir, indiyə qədər qalanları çap edilməyib. Etiraf etmək lazımdır ki, 10 il bundan qabaq bunun hamısını bir ildə buraxmaq olardı. Beş il bundan qabaq da bunu buraxmaq asan olardı. Amma indi bunlar çətinləşibdir. Buna baxmayaraq, biz bunu etməliyik və geniş yaymağı ki, xalqımız Mirzə Cəlil dühasından bəhrələnərək mənəviyyatca daha da saf olsun, mənəvi dəyərlərimiz daha da möhkəmlənsin”⁵².

⁵²Əlimirzəyev X: C.Məmmədquluzadənin ədəbi-tənqidi görüşləri. Bakı: Elm, 1981, 182 s

Müdrək Ulu Öndər Heydər Əliyev molla-nəsrəddinçilərin fəaliyyətindən bəhs edərək demişdir: “Cəlil Məmmədquluzadə dühası “Molla Nəsrəddin” jurnalında öz əksini tapdı. “Molla Nəsrəddin”, onun vasitəsilə Cəlil Məmmədquluzadə və jurnalın işinə cəlb olunmuş Azərbaycanın başqa mütəfəkkir adamları xalqımızın milli şüurunun formalaşmasında, milli ruhunun yüksəldilməsində, milli oyanışında böyük rol oynamışdır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin “Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin 85 illik yubileyi haqqında” verdiyi 11 mart 2008-ci il tarixli sərəncamındadır: “Azərbaycan tarixində tələyüklü hadisələrlə dolu otuz ildən artıq bir dövr Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Bu dövr ərzində Heydər Əliyev Azərbaycan dövlətini və millətini zamanın ən çətin sınaqlarından çıxararaq ölkənin ictimai-siyasi, iqtisadi və mədəni-mənəvi tərəqqisinə nail olmuş güdrətli şəxsiyyətdir. Qısa müddətdə mədəniyyətin yüksəlişi və milli-mənəvi dəyərlərin dirçəlişi istiqamətində mühüm addımlar atılmış, Heydər Əliyev idarəetmə fəlsəfəsinin başlıca ideya istiqamətinə milli özünüdərkənin güclənməsinə imkan verən sürətli inkişaf strategiyası təşkil etmişdir”⁵³.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev “Molla Nəsrəddin” jurnalının 100 illik yubileyi haqqında 23 yanvar 2006-cı il (№1234) Sərəncamında göstərir: “2006-cı ilin aprel ayında ilk Azərbaycan satirik jurnalı “Molla Nəsrəddin”in birinci nömrəsinin işıq üzü görməsinin 100 illiyi tamam olur. Görkəmli yazıçı Cəlil Məmmədquluzadənin tə-

⁵³ Əliyev H. Azərbaycan yazıçıların X qurultayında nitqi. 30 oktyabr 1997-ci il, 202 s. // Heydər Əliyev və mədəniyyət. Müraciətlər, çıxışlar, müsahibələr, təbriklər, məlumatlar. Üç cildə. Layihənin rəhbəri və ənsözün müəllifi: Əbülfəz Qarayev. Tərtib edənlər: Sevdə Məmmədliyəva, Teymur Əhmədov. Redaktor: Lətifə Məmmədova. II cild 1997-1998-ci illər, Bakı: “Nurlar” Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 2008, s.195-215

şəbbüsü, redaktorluğu və nəşirliyi ilə fəaliyyətə başlayan “Molla Nəsrəddin” xüsusi ədəbi məktəb yaratmış, milli mətbuatımızın inkişafının qızıl səhifələrini yazmışdır. Xalq yumorundan, klassik Azərbaycan ədəbi və dünya bədii-publist irsinin ənənələrindən məharətlə bəhrələnərək publistikamızı janr, üslub baxımından zənginləşdirən jurnal yalnız Azərbaycan deyil, eləcə də Yaxın Şərq ölkələrinin ədəbiyyatlarında demokratik meyillərin güclənməsinə misilsiz təsir göstərmişdir”⁵⁴. Dövlət başçısı Azərbaycanın mədəni həyatının və ədəbi-ictimai fikrinin inkişafındakı müstəsna yerini, milli özünüdərkənin bərqərar olmasında böyük əhəmiyyətini nəzərə alaraq, “Molla Nəsrəddin” jurnalının 100 illik yubileyinin respublikada layiqincə qeyd olunmasını təmin etmək məqsədilə qərara almışdır ki, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi və Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyi Azərbaycan Yazıçılar Birliyi ilə birlikdə “Molla Nəsrəddin” jurnalının 100 illik yubileyinə, eləcə də XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan mədəniyyətinin inkişafına töhfələr vermiş digər maarifçi mətbuat orqanlarına həsr olunmuş tədbirlər planı hazırlayıb həyata keçirsin. Bu baxımdan məhz 2016 -cı ildə “Molla Nəsrəddin” jurnalının 110 illik yubileyi də respublikada təntənəli şəkildə keçirilmişdir.

Beləliklə, yuxarıda elimi-nəzəri təhlilləri nəzərə alaraq Ulu Öndər Heydər Əliyevin molla-nəsrəddinçilərin fəlsəfi irsi ilə bağlı dəyərli fikirlərini aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar:

- molla-nəsrəddinçiliyin fəlsəfi təlim kimi ümumşərq hadisəsi olması, onun təkcə milli deyil, bütün Şərq fəlsəfi fikrinə təsir etmişdir;

⁵⁴ Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev “Molla Nəsrəddin” jurnalının 100 illik yubileyi haqqında 23 yanvar 2006-cı il (№ 1234) Sərəncamı // “Respublika” qəzeti, 24 yanvar 2006 –cı il

- Azərbaycan xalqının milli oyanışı və milli dirçəlişində, milli özündərkini formalaşmasında əvəzsiz və misilsiz rol oynamışdır;

- müstəqilliyin mədəni-fəlsəfi, ideoloji və milli-psixoloji konsepsiyasının yaranmasında fəlsəfi irsin baza və mənbə rolunu oynamışdır.

Əsədulla Qurbanov

Bakı Dövlət Universitetinin İslamşünaslıq

Elmi Tədqiqat Mərkəzinin rəhbəri,

fəlsəfə elmləri doktoru, professor

HEYDƏR ƏLİYEV İRSİ VƏ DİN SİYASƏTİ

Dünyəvi, hüquqi, demokratik dövlət, hümanist, sivilizasiyalı və vətəndaş həmrəyliyi cəmiyyət quruculuğu bərqərar olmaqda davam edən müstəqil ölkəmizdə 1991-ci ilin 18 oktyabrından sonra respublikamızda sosial, siyasi, mədəni və mənəvi həyatın demək olar ki, bütün sahələrində təkamül yolu ilə bir sıra köklü mühüm və önəmli dəyişikliklər, yeniliklər baş vermiş və verməkdə davam edir. Bu, başlıca olaraq hümanitar, sosial elmlərə də bilavasitə aiddir. Sözügedən sahədə baş verən və diqqəti cəlb edən vacib məqamlardan biri də əsasən bundan ibarətdir ki, sosial, siyasi, hümanitar elmlər müstəqil Azərbaycanda milli ideologiya olan Azərbaycançılıq ideologiyası ilə dialektik vahid təşkil edir. Bircə, bu vahidin əsası, bünövrəsi bilavasitə Ulu öndər Heydər Əliyevin zəngin ideya – nəzəri irsində ap-aydın görmək olar. Bu münasibətlə konkret, inandırıcı faktlara müraciət etmək istədik. Budur, 1998-ci ilin dekabr ayının əvvəlləridir. (9-11 dekabr 1998-ci il)

Müstəqil Azərbaycanda “İslam sivilizasiyası Qafqazda” mövzusunda beynəlxalq simpozium keçirilmişdir. Həmin beynəlxalq miqyaslı möhtəşəm tədbirdə ev sahibi kimi Ulu öndər, Azərbaycan Respublikasının prezidenti, dünya şöhrətli ictimai, siyasi və dövlət xadimi Heydər Əliyev çox dərin məna, məzmun və mündərcə kəsb edən konseptual xarakterli, mahiyyətli məruzə ilə çıxış etmişdir⁵⁵.

Yeri gəlmişkən, qeyd etmək istədik ki, yuxarıda qeyd

⁵⁵Heydər Əliyev. “Dinimiz xalqımızın milli-mənəvi sərvətidir”. Bakı, 1999. Səh.165

olunan ildə, o cümlədən həmin ilin son ayları ölkəmizin paytaxtı Bakıda Qafqazın müsəlman xalqlarının zəngin mədəni – mənəvi irsinin müasir şəraitdə izahı probleminə həsr olunmuş iki çox mötəbər, beynəlxalq miqyaslı elmi toplantının keçirilməsi ilə əlaqədar olmuşdur. Kompleks xarakterli, mahiyyətli həmin toplantıdan birincisi **“Müasirlik və dini-mənəvi dəyərlər”** adlı beynəlxalq konfransı Qafqaz Müsəlmanları İdarəsi yanında Elmi – dini şuranın elmi iş proqramı çərçivəsində Qafqaz Müsəlmanlarının X Qurultayından sonra (1-2 oktyabr) ikincisi isə **“İslam sivilizasiyası Qafqazda”** mövzusunda beynəlxalq simpozium Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin xüsusi sərəncamına əsasən 9-11 dekabr 1998-ci ildə keçirilmişdir.

Həmin toplantılarda Qafqazın, Orta Asiyanın, Türkiyənin, İran İslam Respublikasının, Ərəb-Müsəlman ölkələrinin, Rusiya Federasiyasının ictimai və din xadimləri, islamın mənəvi, mahiyyəti, tarixi, fəlsəfəsi, sosiologiyası, psixologiyası və fenomenologiyası, habelə islam sivilizasiyası sahəsində tədqiqatlarla məşğul olan alimləri iştirak etmişlər. Qafqazda, o cümlədən bilavasitə və xüsusilə müstəqil Azərbaycanda mədəni – mənəvi problemlərə müraciət edilməsi əsasən onunla əlaqədardır ki, müstəqil inkişafın ilkin mərhələsində mədəni müstəqillik digər sahələrdə siyasi – iqtisadi və sosial sferalarda müstəqilliyin zəruri müqəddəm şərti kimi nəzərdən keçirilir. Belə ki, bu mərhələdə bölgənin müstəqillik əldə etmiş bütün ölkələri üçün mənəvi həyat birinci dərəcəli əhəmiyyət kəsb edir, şəxsiyyətin və bütövlükdə cəmiyyətin mənəvi – əxlaqi əsaslarının möhkəmləndirilməsi, milli mədəniyyətin hümanist potensialının və ənənələrinin qoruyub saxlanılması və inkişaf etdirilməsi məsələləri aktuallaşır, bununla da dinə, o cümlədən xüsusilə islam və onların ümumbəşəri mənəvi-əxlaqi dəyərlərinə maraq, həvəs çox kəskin, ciddi, köklü şəkildə artır, ictimai, sosial tərəqqidə ənənələrin rolu, xüsusi çəkisi yenidən mənalandırılır. Azərbaycanın islama etiqad edən vətəndaşlarının, digər dinlərin nümayəndələrinin öz tarixi keçmişlərinə maraqlarının artması tamamilə

təbii prosesdir. Çünki, bu ənənələr, dini-mənəvi dəyərlər onların mədəniyyətinin əsasını təşkil edir. Bu proses hərtərəfli təhlil edilməli və dərinlən öyrənilməlidir ki, tarixi, mədəni və mənəvi dəyərlər, ənənələr birliyinin, talelərinin oxşarlığının ölkəmizdə tarixən məskunlaşan və yaşayan xalqların, millətlərin, milli-etniklərin bir-birinə yaxınlaşdırılmasına, müasir dövrdə, hazırkı qloballaşma şəraitində dini-islami-mənəvi dəyərlərin pozitiv, müsbət potensialından istifadə sahəsində xalqlar arasında mehriban əməkdaşlıq imkanlarının genişləndirilməsinə xidmət edə bilsin. Eyni zamanda, mütləq nəzərə alınmalıdır ki, zəngin tarixi keçmişə, dinin-islamın mənəvi əxlaqi dəyərlərinə marağın artması xeyli dərəcədə ziddiyyətli prosesdir və çox zaman həmin prosesin gedində ənənələrə həddən ziyadə xüsusi diqqət yetirilməsi, müsbət, pozitiv, sosial bəlalərin yenidən peyda olmasına gətirib çıxara biləcək ənənələrin dirçəldilməsi xeyli dərəcədə özünü göstərir.

Tarixi keçmişin zəngin təcrübəsini, adət-ənənələrin əhəmiyyətini qloballaşma dövrünün müasirlik, uyğunluq baxımından fəlsəfi, məntiqi təfəkkürdən keçirmədən onları ciddi şəkildə ümumiləşdirmək və hazırkı, müasir, xeyli dərəcədə paradoksal həyata tətbiq etmək qeyri mümkündür. Odur ki, həm konfransdan, həm də simpoziumdan sözügedən problemə münasibətdə ümumi nəzəri-metodoloji mövqeyi müəyyənləşdirmək, sosial, real gerçəkliyin din ilə, o cümlədən xüsusilə islam dini ilə ümumbəşəri mahiyyətli mədəniyyət arasında əlaqələrin yarandığı dərin qatlarını aşkar etmək, sözügedən problem ətrafında, daimi qarşılıqlı fikir mübadiləsini nizama, qaydaya salmaq tələb olunurdu.

Yuxarıda adları və tarixləri qeyd olunan konfransda və simpoziumda Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev çox dərin mənə, məzmun və mündərəcə kəsb edən tarixi nitq söyləmişdir. Hər iki nitqdə dini-islami dəyərlərin və mədəni-mənəvi-əxlaqi dəyərlərin cəmiyyətin inkişafında oynadıqları misilsiz rolu ilə bilavasitə qarşıya bir sıra mühüm və təxirəsalınmaz vəzifələr qoyulmuşdur.

Ulu Öndərin nitqləri hər iki toplantı iştirakçıları tərəfindən çox böyük maraqla qarşılanmış və onlar Ulu öndər Heydər Əliyevin irəli sürdüyü əsas fikirləri ürəkdən bəyənmiş və dəstəkləmişlər, onun Azərbaycanda islamşünaslıq elminin inkişaf etdirilməsinin zəruriliyi, vacibliyi, Azərbaycanın Qafqazda islam sivilizasiyasının tədqiqi, tədrisi və maarifçilik yolu ilə təbliğinin mərkəzi olan biləcəyi barədə müddəalarını müdafiə etmişlər.

Azərbaycan Prezidenti əbədiyaşar Heydər Əliyevin konfransda və simpoziumdakı nitqləri islamın, onun əsasını təşkil edən müqəddəs Qurani Kərimin, habelə islamşünaslıq elminin Qafqazda geniş yayılması tarixinə, bölgədə islam-müsəlman mədəniyyətinin ilkin təşəkkül və təkamül yollarına islamşünaslıq sahəsində çalışan alimlərin, mütəxəssislərin Qafqazda islam sivilizasiyasının tədqiqi, tədrisi və maarifçilik yolu ilə təbliği sahəsindəki əməkdaşlıq imkanlarına gur işıq salan müstəsna dərəcədə mühüm mənbələrdir, sənədlərdir.

Bu tarixi mənbələri, sənədləri daha müfəssəl şəkildə səciyyələndirməyə, şərh etməyə, izahlamağa, dəyərləndirməyə, qiymətləndirməyə elə bir çox ciddi ehtiyac yoxdur. Bu barədə bir qədər sonra daha ətraflı şəkildə, konkret inandırıcı misallar əsasında nisbətən geniş bəhs edəcəyik.

Müstəqil Azərbaycanda islamşünaslıq elminin banisi, Ulu Öndər Heydər Əliyev Bakıda keçirilən **“İslam sivilizasiyası Qafqazda”** mövzusunda beynəlxalq simpoziumdakı məruzəsində demişdir:

“...Azərbaycanda islamşünaslıq sahəsində XX əsr demək olar, tamam itirilibdir. Bu işləri görmək üçün Azərbaycanda islamşünaslıq elmini inkişaf etdirmək lazımdır.

Azərbaycanın Elmlər Akademiyası, Bakı Dövlət Universiteti və elmi-tədqiqat institutları bu sahə üçün xüsusi təşkilatlar, orqanlar və elmi mərkəzlər yaratmalıdırlar. Belə təşəbbüslər olsa, mən onları dəstəkləyəcəyəm, bunlar

üçün şərait də yaradacağam. Buna arxayın olun”⁵⁶.

Göründüyü kimi, Ulu Öndər burada, müstəqil Azərbaycanda islamşünaslıq elmini inkişaf etdirmək üçün ölkəmizdə sözügedən sahədə fəaliyyət göstərən, müvafiq dövlət və özəl qurumlar, habelə orada çalışan mütəxəssislər qarşısında çox mühüm və təxirəsalınmaz vəzifələr qoymuşdur.

Yeri gəlmişkən, islamşünaslıq elminin, fənninin tərfi barədə bəzi mülahizələrimizi bildirmək istərdik.

“Bəli, islamşünaslıq elmi dünya dinlərindən ən önəmlisi olan islamın və bu dinin əsasını təşkil edən müqəddəs Quranın mənşəyini, mahiyyətini, fəlsəfəsini, sosiologiyasını, psixologiyasını və fenomenologiyasını elmlilik, obyektivlik, məntiqilik və dünyəvilik baxımından şərh edən, izahlayan, səciyələndirən, məziyyətləndirən, dəyərlərindən və qiymətləndirən fəlsəfi elmlərdən biri, bəlkə də birincisidir”. (Tərif və kursiv bizimdir – Ə.Q.)

Burada, yeri gəlmişkən müqəddəs Qurana da belə bir tərif vermək istərdik.

“Quran təkcə müsəlmanların deyil, dinindən, milliyyətindən, habelə bu qəbildən olan digər sosial mənsubiyyətlərindən asılı olmayaraq, bütövlükdə bəşər övladının müqəddəs stolüstü kitabıdır”. (Tərif və kursiv bizimdir: - Ə.Q.)

“İslamşünaslıq elmi eyni zamanda islamda olan uydurma xarakterli, bəzi mənfi meyllərin, halların, məsələn, mövhumat, xurafat, fanatizm, fatalizm, asketizm, mistika və s. bu kimi neqativ cəhətlərin, xüsusiyyətlərin elmlilik, obyektivlik, məntiqilik və dünyəvilik nöqtəyi-nəzərdən aradan qaldırılmasının, forma, metod, üsul və vasitələrinin müəyyənləşdirir, izah edir və aydınlaşdırır”. (Tərif və kursiv bizimdir: - Ə.Q.)

⁵⁶ Heydər Əliyev. “Dinimiz xalqımızın milli-mənəvi sərvətidir. Bakı, 1999. Səh.47”

Ulu Öndər Heydər Əliyevin ümumbəşər, o cümlədən Şərq, eləcə də Azərbaycan ictimai-fəlsəfi fikrinin mühüm tərkib hissələrindən və onun ayrılmaz istiqamətlərindən olan islamşünaslıq elminə verdiyi önəm heç də təsadüfi deyildir. Onun ümumiyyətlə din, o cümlədən islam dini və müqəddəs Quran haqqında aşağıda dedikləri çox dərin məna, məzmun və mündərcə kəsb edən müddəaları bunu bir daha əyani olaraq təsdiq edir. O, bu münasibətlə demişdir:

“İnsanların mənəvi sərvətlərinin hamısından dinin fərqi ondadır ki, o, dini mənsubiyyətlərindən asılı olmayaraq həmişə insanları dostluğa, həmrəyliyə, birliyə dəvət etmişdir”⁵⁷.

“İslam dini əsrlər boyu bizim mənəviyyatımızın əsası-nı təşkil etmiş, müsəlmanların dünyada layiqli yer tutması-nı təmin etmişdir”⁵⁸.

“Qurani - Şərifin bizə verdiyi tövsiyələr, dərs, göstər-di-yi yollar insanları paklığa, düzlüyə, doğruluğa, sədaqətə, qəhrəmanlığa, cəsərətə, cəsurluğa dəvət edən tələblərdir, tövsiyələrdir.

Azərbaycan dövlət müstəqilliyini əldə edəndən sonra xalqımızın mənəvi dəyərləri canlanıb, bərpa edilibdir”⁵⁹.

“Qurani-Kərimin bütün kəlamları bu gün Azərbay-canda Allahın yolu ilə getməyimiz üçün məşəldir.

Biz azərbaycanlılar – bu, sonradan gələcək bütün nə-sillərə də tövsiyə olunur – heç vaxt inamımızdan, dinimiz-dən uzaqlaşmayacaq və bu mənəvi mənbələrimizdən istifa-

⁵⁷ Heydər Əliyev. “Müstəqillik yolu”. Bakı, 1997. Səh.77-78

⁵⁸ Yəni orada. Səh.93-94

⁵⁹ Yəni orada. Səh.81-82

də edərək gələcəyimizi quracağıq”⁶⁰.

Göründüyü kimi, Ulu Öndər Heydər Əliyevin din, o cümlədən islam dini və bu dinin əsasını təşkil edən müqəddəs Quran barədə yuxarıda qeyd olunan müddəalarında islamşünas-lıq elminin kəsb etdiyi dərin məna, məzmun və mündərcənin dərinə dərk edilməsinə, anlaşılmasına xidmət baxımından ro-lu böyükdür, misilsizdir.

Yeri gəlmişkən, belə bir çox vacib, gərəkli məqamı da qeyd etmək istərdik ki, Ulu öndər Heydər Əliyevin din, o cüm-lədən islam dini və onun əsasını təşkil edən müqəddəs Quranla bağlı önəmli siyasəti Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev və ölkəmizin Birinci vitse-prezidenti Mehriban xanım Əliyeva tə-rəfindən də uğurla davam etdirilir.

Bu münasibətlə ölkəmizin hazırkı başçısının və Birinci vitse-prezidenti Mehriban Xanım Əliyevanın dərin məna, məz-mun və mündərcə kəsb edən fikirlərindən aşağıdakı kəlam xa-rakterli, mahiyyətli konkret, inandırıcı parlaq nümunələri və misalları xatırlamaq, yada salmaq istərdik:

“Dünyada gedən proseslər bəzi hallarda bizi nara-hat edir. İlk növbədə bəzi ölkələrin kütləvi informasiya vasitələrində və müəyyən siyasi dairələr tərəfindən islamı terrorçuluqla eyniləşdirmək cəhdləri bizi çox üzür, nara-hat edir və hiddətləndirir. Biz buna heç cür imkan verə bilmərik. İslamı terrorçuluqla eyniləşdirmək olmaz. İs-lam sülh dinidir, mehribanlıq dinidir, dözümlülük dini-dir. Azərbaycan özü terrorun qurbanıdır. Erməni terror-çu təşkilatları bizə qarşı 30-dan çox terror aktı törətmiş-lər. Bu terror aktları nəticəsində 2 mindən artıq azərbay-canlı həlak olmuşdur. Ancaq biz bu terrorçu təşkilatları hər-hansı bir dinə bağlamırıq. Bu, düzgün deyildir. Ter-rorçuluğun nə dini var, nə də milliyəti. Ona görə də biz bu məsələlərə öz etirazımızı daha da inamla bildirməli-

⁶⁰ Yəni orada. Səh.93-94

yik, öz sözüümüzü deməliyik. Eyni zamanda, gərək bütün təbliğat imkanlarımızdan istifadə edərək çox böyük narahatlıq doğuran bu mənfi meylə münasibətimizi bildirək, öz hərəkətlərimizlə bunun qarşısını alaq”.⁶¹

“Azərbaycan Böyük İpək Yolu üzərində yerləşən ölkə kimi tarix boyu yüksək tolerantlıq mühiti yaşatmışdır. Bu, həm mədəniyyətimizdə, həm də cəmiyyətimizdə dərin iz qoymuşdur. İndi də bizim cəmiyyətdə belə bir tolerantlıq ab-havası hökm sürür. Bakı unikal şəhərdir. Artıq uzun müddətdir burada müsəlman məscidi, atəşpərəst məbədi, katolik kilsəsi və sinaqoq, pravoslav məbədi və kirxa yanaşı mövcuddur. Onların coğrafi yaxınlığı faktı belə yüksək tolerantlıq şəraitində birgə fəaliyyətin mümkünlüyünü nümayiş etdirir və hər bir dinin əsas dəyərlərinin ümumbəşəri dəyərlərlə üst-üstə düşdüyünü təsdiq edir. Bu, təkcə tarixin ayrı-ayrı məqamları deyil. Bu il biz yeni katolik məbədi açmışıq. Tarixi əhəmiyyət daşıyan məscid və kilsələrin bərpası ilə yanaşı, yenilərini də tikirik. Ümidvaram ki, Bakı Forumu gələcəkdə ənənəvi şəkil almaqla, sivilizasiyaların faydalı dialoqunun formalaşmasına dair hər birimizin öz ideya və məqsədlərimizi həyata keçirmək üçün imkan yarada bilər”⁶².

Göründüyü kimi, yuxarıda Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin və ölkəmizin Birinci vitse-prezidenti Mehriban Əliyevadan stat gətirdiyimiz müddəalarada da müstəqil Azərbaycanda **islamşünaslıq elminin** inkişafına xidmət baxımdan xüsusi aktuallıq kəsb edir. Bütün bu elmi-nəzəri və əməli əhəmiyyət

⁶¹ Bakıda keçirilən İslam Əməkdaşlıq Təşkilatının üzvü olan ölkələrin xarici işlər nazirləri şurasının 33-cü sessiyasında Azərbaycan prezidenti İlham Əliyevin nitqi. “Dövlət və Din” jurnalı, №6, 2006, səh.24-25.

⁶² “2008-ci ilin 10 iyununda, Bakıda keçirilən “Mədəniyyətlərarası dialoqda qadınların rolunun genişləndirilməsi” mövzusunda beynəlxalq konfransda Mehriban xanım Əliyevanın məruzəsi”, “Azərbaycan” qəzeti, 11 iyun 2008-ci il.

kəsb edən mülahizələr göstərir ki, müstəqil Azərbaycanda **islamşünaslıq elmini** daha da inkişafətdirməyə çox ciddi ehtiyac və tələbat vardır. Bizcə, bunun üçün hər şeydən əvvəl, aşağıdakı tövsiyə xarakterli təkliflərin irəli sürülməsi və onların müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsi xüsusi diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır. Burada, qarşıya çox haqlı və təbii sual çıxır. Həmin tövsiyə xarakterli təkliflər hansılardır?

Cavab olaraq aşağıdakıları diqqətə çatdırmaq istərdik.

Birincisi, şərh etdiyimiz problemlə bilavasitə bağlı olaraq qeyd etmək istərdik ki, Ulu öndər Heydər Əliyevin, dövlətimizin başçısı İlham Əliyevin və Azərbaycanın Birinci vitse-prezidenti Mehriban xanım Əliyevanın nitqlərindən belə nəticə çıxarılmalıdır ki, müstəqil Azərbaycanda islamşünaslıq sahəsində yüksək ixtisaslı milli mütəxəssis kadrlar hazırlamaq lazımdır. Burada da qarşıya təbii olaraq beləbir sual çıxır. Bu kadrlar harda və necə hazırlana bilər? Cavab olaraq qeyd edə bilərik ki, belə kadrlar respublikamızda dövlət xətti ilə fəaliyyət göstərən humanitar yönümlü ali məktəblərdə, aparıcı universitetlərin, o cümlədən Bakı Dövlət Universitetinin Tarix, Şərqşünaslıq, Sosial elmlər və Psixologiya fakültələrində İslamşünaslıq Elmi Tədqiqat Mərkəzində, AMEA-nın humanitar yönümlü elmi-tədqiqat institutlarında, habelə Azərbaycan Respublikasının İdarəetmə Akademiyasında və s. aidiyyəti qurumlarda hazırlana bilər. Bundan savayı, belə kadrlar yuxarıda qeyd olunan dövlət tədris müəssisələrinin təhsilin magistratura, doktorantura mərhələlərində tədris zamanı hazırlana bilər.

Yeri gəlmişkən, belə bir çox vacib məqama da toxunmaq istərdik ki, daha yaxşı və məqsədəuyğun olardı ki, ölkəmizdə müstəqil fəaliyyət göstərən bir xüsusi ali tədqiqat müəssisəsi, bir qədər də konkret desək ya Dinşünaslıq və ya İslamşünaslıq Universiteti yaradılarsa, bizcə, daha yaxşı olardı. Çünki müstəqil Azərbaycan islam ölkəsi, dünyəvi, hüquqi, demokratik dövlətdir. Bu ölkədə hazırda humanist, sivilizasiyalı və vətəndaş həmrəyliyi cəmiyyət bərqərar olur.

İkincisi, bircə, bu da daha, məqsəduyğun olardı ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasında “**Müstəqil Azərbaycanda dinşünaslığın və islamşünaslığın aktual problemləri**” indeksi üzrə namizədlik və doktorluğa aid xüsusi müdafiə şurası yaradılsın.

Üçüncüsü, bu da yaxşı olardı ki, respublikamızda rəsmi fəaliyyət göstərən dövrü mətbuatda: qəzet və jurnallarda, efrdə, ekranda və internetdə **dinşünaslığın və islamşünaslığın** aktual problemlərinin maarifçilik yolu ilə təbliğinə aid müntəzəm olaraq elmi-nəzəri və əməli xarakterli məqalələr dərc olunsun, verilişlər hazırlansın.

Dördüncüsü, belə bir çox vacib problemə də toxunmaq istərdik ki, bu yazıda irəli sürülən tövsiyələrin müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi respublikamızın aidiyyəti orqanlarının rəhbərliyi daim xüsusi diqqət mərkəzində saxlasın.

Beşincisi, BDU-nun İslamşünaslıq Elmi Tədqiqat Mərkəzinin çapa hazırladığı “**İslamşünaslıq**” adlı jurnalın işıq üzü görməsi üçün maliyyə dəstəyi təmin edilsin.

Əlbəttə, bu qəbildən olan tövsiyə xarakterli digər təkliflərin də sayını artırmaq olardı.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT:

1. Quran. Tərcümə edənlər akademiklər - Z.M.Bünyadov və V.M.Məmmədaliyev. Bakı, 1991;
2. Heydər Əliyev. “Müstəqillik yolu”. Bakı, 1997;
3. Heydər Əliyev. “Dinimiz xalqımızın milli-mənəvi sərəvətidir”. Bakı, 1999;
4. Prezident İlham Əliyevin milli-mənəvi dəyərlərimizlə bağlı fikirləri. Bakı, 2016;
5. Birinci vitse-prezident Mehriban Xanım Əliyevanın milli-mənəvi dəyərlərimizlə bağlı fikirləri. Bakı, 2017;
6. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 1999;
7. Əsədulla Qurbanov. “Nəzəri dinşünaslığa giriş”. Bakı, 1994;
8. Əsədulla Qurbanov. “Nəzəri islamşünaslığa giriş”. Bakı, 1996;
9. Əsədulla Qurbanov. “Beynəlxalq münasibətlərdə din-islam amili”. Bakı, 2000;
10. Əsədulla Qurbanov. “Heydər Əliyev müstəqil Azərbaycanda islamşünaslıq elminin banisidir”. “Mən ona özüm qədər inanıram” kitabı. Bakı, 2006;
11. Əsədulla Qurbanov. “Heydər Əliyev müstəqil Azərbaycanda islamşünaslıq elminin banisidir”. “Heydər Əliyev və Azərbaycanda din siyasəti”. Gerçəkliklər və perspektivlər. (Beynəlxalq konfrans, 3-4 aprel 2007).

Afaq Rüstəмова

AMEA Fəlsəfə İnstitutunun "İnformasiya cəmiyyətinin fəlsəfi problemləri" şöbəsinin müdiri,

fəlsəfə elmləri doktoru

E-mail: afag-rustamova@outlook.com

*"İnkişaf etmiş zəngin dil mədəniyyətinə
sahib olan xalq əyilməzdir, ölməzdir,
böyük gələcəyə malikdir. Ona görə də,
xalqımıza ulu babalardan miras qalan
bu ən qiymətli milli sərvəti hər bir
Azərbaycan övladı göz bəbəyi kimi
qorumalı, daim qayğı ilə əhatə etməlidir".*

HEYDƏR ƏLİYEV

HEYDƏR ƏLİYEV İRSİNDƏ DİL VƏ SİYASƏTİN QARŞILIQLI TƏSİR DİNAMİKASI

Müasir cəmiyyətin öyrənilməsinə istiqamətlənmiş sahələr sırasında dil və siyasət problemi mühüm yer tutur, çünki hazırda cəmiyyətdə siyasi sahədə dilin aktiv rolu ölçüyəgəlməz dərəcədə artır. Bu baxımdan siyasi diskursun öyrənilməsinə yaranan maraq yeni bir istiqamətin - siyasi linqvistikanın (political linguistics) yaranmasına səbəb olub. Siyasi diskurs ünsiyyətin xüsusi növüdür. Burada əlahiddəlik ondan ibarətdir ki, bu ünsiyyət növü insanların şüurunu manipulyasiya etmək imkanına malikdir. Belə şəraitdə, siyasi kommunikasiya mexanizmlərinin müəyyən edilməsində təsir vasitəsi kimi dilin xüsusiyyətlərinin dərindən öyrənilməsinin mühüm əhəmiyyəti vardır.

Belə bir fikir vardır ki, "siyasət və linqvistika" problemi-nə aid təhlillərin əsasını H.Lassuell, P.Korkorana, Y.Bulmmerit qoymuşlar. Çarls Morrisin fikirlərinə istinad edərək H.Lassu-

ell iki anlayışı bir-birindən ayırır. "siyasi semantika" və "siyasi sintaktika". Alimin apardığı tədqiqatlarda siyasi semantika əsas anlayışları, şüarları və doktrinaları, siyasi sintaktika isə məntiqi və qrammatik əlaqələri öyrənir.⁶³

Qeyd etmək lazımdır ki, siyasi linqvistikanın predmetinin izahına dair fikirlər o qədər də çox deyil. Siyasi linqvistika və siyasi diskursun eyni məna ifadə etdiyi fikirlər mövcuddur. Məsələn, A.N.Baranov siyasi kommunikasiya kontekstində dil fəaliyyətini təhlil edərkən belə qənaətə gəlir: "Siyasi dilin öyrənilməsi, ən azı, üç zərurətdən yaranıb. Əvvəla, linqvistik nəzəriyyələrin tələblərinə müvafiq olaraq tarixin müxtəlif dövrlərində linqvistikanın dil sisteminin real sferalarının funksiyasına müraciət etməsi, ikincisi, siyasi təfəkkürün politoloji problemlərinin, onun siyasi davranışla əlaqələrinin öyrənilməsi, politologiyada öncədən görməni təmin edə bilən modellərin qurulması, eləcə də, siyasi və kütləvi informasiya vasitələrinin mətnlərinin analizinə dair metodların hazırlanması zərurəti ilə bağlıdır. Həmçinin bu zərurət, sosial sifariş olaraq, siyasi kommunikasiyanı siyasətbazların manipulyasiyası cəhdlərindən azad etmək tələbatından doğub".⁶⁴ Siyasi linqvistikanın predmetinə dair iki prinsipial mövqe mövcuddur. Birinci yanaşma bu tədqiqat istiqamətinin məzmununun sərhədlərini müəyyənləşdirir, yəni siyasi linqvistikanı tətbiqi linqvistikanın bir sahəsi kimi nəzərdən keçirir. İkinci, daha geniş yanaşma isə bu sahəni fənlərəarası, kompleks tədqiqat sahəsi kimi qiymətləndirir. Bu kontekstdə siyasi linqvistika yalnız dil və siyasətin qarşılıqlı əlaqələrinin təhlilini nəzərdə tutmur. Bu istiqamət siyasət-dil münasibətlərinin bütün təzahürlərinin təhlilini ehtiva edir.⁶⁵

⁶³Laswell H.D., Leites N. Language of politics: Studies in quantitative semantics. – N.Y.: Sewart, 1949, p.9.

⁶⁴Баранов А.Н. Введение в прикладную лингвистику/МГУ им. М.В.Ломоносова. Философский факультет. – М.: Эдиториал УРСС, 2001, с. 245-246

⁶⁵www.rusnauka.com/20_DNII_2012/Philologia/3_114258.doc.htm

“Siyasi dil”in bir neçə səviyyələri mövcuddur. İlk növbədə, onun ideoloji qolu qeyd oluna bilər, çünki dil və ideologiya bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədədir, yəni ideologiya dilə böyük təsir göstərir, lakin dilin də ideologiyaya təsiri az deyil. Dil və ideologiyanın qarşılıqlı əlaqələri hazırkı dövr üçün müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Bir tərəfdən semiotika və dilin fəlsəfəsinə artan maraq, digər tərəfdən isə ideologiya və dil kontekstində mövcud olan saysız-hesabsız problemlər məsələni daha da aktual edir. Dünya alimləri belə qənaətə gəlirlər ki, semiotik yanaşma elmi tədqiqatların aparılmasında və müvafiq nəticələrin əldə edilməsində əhəmiyyətli dərəcədə böyük potensial imkanlara malikdir. Təbii ki, qeyd edilən konseptdə araşdırmaların aparılması ideoloji fenomenlərin də mahiyyətini aydınlaşdırmaq imkanları yarada bilər.

Dil semiotik sistemdir və o, gerçəkliyi yalnız passiv şəkildə əks etdirmir, əksinə, dil gerçəkliyin ifadə olunmasında, həmçinin bu və ya digər cəmiyyətdə reallığın dərk edilməsində çox aktiv bir qüvvədir. Dünyanın anlaşılması düşüncə, dil və mənanın məntiqi dərkindən kənarda mümkün deyil. Bunun fəlsəfi mahiyyəti ondan ibarətdir ki, qeyd edilən kontekst xalqın mədəniyyətini yaradır və bu da, öz növbəsində, sosial təcrübəni müəyyənləşdirir...

Avropa elmi və mədəniyyəti üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən hadisə olaraq “lingvistik dönüş” XX əsr fəlsəfəsində dilin mahiyyətinin və onun rolunun yenidən dəyərləndirilməsinə tələbatdan yaranmışdır. Siyasi anlamda “lingvistik dönüş” siyasi elmin daxili məntiqinin müstəqil inkişafı ilə deyil, humanitar və ictimai elmlərin metodologiyasında yaranan böhranla əlaqədardır. Böhranı doğuran səbəb isə, ilk növbədə, onunla şərtlənir ki, artıq mövcud situasiyaların mahiyyətinin aydınlaşdırılmasında metadilin universal, ümumi təsvir modeli müvafiq nəticənin əldə edilməsinə imkan yarada bilmədiyindən, təbii olaraq, burada siyasi elmdə təfəkkürün və idrakin vəziyyətinə uyğun çoxparadixmalılığa keçidə tələbat yarandı. Bu baxımdan

“lingvistik dönüş” siyasi elmdə məhz bu elmə məxsus metadilin dərk edilməsi zərurətini ortaya qoydu. Siyasi elmdə metadil problemi daha çox ön plana o zaman keçir ki, elmi ictimaiyyət yeni siyasi kontekstlərin təsvirində qəbul edilmiş elmi dilin yetərsizliyini müəyyən edir. Metadil konsepsiyasının köməyi ilə siyasi refleksiyanın metodoloji strukturunun aydınlaşdırılmasına şərait yaranır. Burada bir məqam da qeyd edilməlidir ki, metadil birbaşa siyasətə yönəlməyib, onun əsas funksiyası siyasi reallığın təqdim və təhlil edilməsidir.

Cəmiyyətin siyasi vəziyyətinin tarixi təkamülü bir sıra mərhələlərdən keçmişdir. Bu mərhələlərin hər birində dövrə müvafiq siyasi şəraitə uyğun müəyyən immanent durum hökmranlıq edib. Yəni cəmiyyətlərdə ideya və simvolların strukturlarında fərqli ideya mənbələri yaranır və bu təməlin əsasında hakimiyyətdə münasibətlərin qurulması üçün başlanğıclar, prinsiplər, dəyər və məqsədlər məkanı formalaşır. Elmi ədəbiyyatda siyasi, hakimiyyət, cəmiyyət və insan haqqında fundamental fərqlərin mövcud olduğu tarixi metaparadixmaları müəyyənləşdirmək haqqında, əsasən, belə fikirlər mövcuddur:

-Siyasət mifologiyası kontekstində. Burada sakral və dünyəvinin bir an içində bir-birinə keçməsi, mifologiyada personajın zahirli görünüşünün magik dəyişməsi, cismanilik, alogizm (məntiqsizlik), dilin və dünyanın, obyektin və subyektin fərqləndirilməməsi və s. kimimiflik strukturlar hökm sürürdü.

-Siyasət dini kontekstində. Siyasi varlıq təcrübəsinin ilahiliyi. Gerçəklik vəhy kimi mifik forma daşıyır. Xolizm, hakimiyyətin özünə haqq qazandırmasının əsasını Allah adından əxlaqi dəyərlərin təşkil etməsi. Siyasi etikanın əsas anlayışlarının vəzifə, namus, vicdan, şərəf kimi ifadələri əhatə etməsi. Sokral və dünyəvi olanın dəqiq şəkildə bir-birindən fərqləndirilməsi. Cəmiyyətin sosial-siyasi quruluşunun sokral, ali dəyərlər nizamina əsaslanması.

-Siyasət ideologiyası kimi. Antroposentrizm. Siyasi varlığın təcrübəsinin rəşionallığı. Siyasətin subyektinin abstrakt,

universal düşüncəyə malik olması. İctimai müqavilə, vətəndaş cəmiyyəti, sosial-siyasi formasiyaların təkamülü və s.

- Siyasət narrativlik kimi. Siyasi varlığın xəyaliliyi (virtuallığı), ideologiyanın dekonstruksiyası, “kütlənin imploziyası” (imploziya- eyni televiziyadan istifadə edən, eyni filmlərə baxan, eyni radio verilişlərinə, eyni musiqiyə qulaq asan insanların tez bir zaman içərisində birləşməsi).⁶⁶ Burada söhbət hakimiyyətin legitimləşməsinin klassik, rəşional modellərinin iflasından gedir. Postmodernşəraitdə klassik elmi prosedurların verifikasiyasına, yəni obyektivlik, rəşional izah, təkrar əks olunma imkanlarına və s. ehtiyac duyulmadan, subyektiv, siyasi təcrübə dəyər qazanır.⁶⁷

Sadələn bu tarixi metaparaqramların hər birində xüsusi siyasi həqiqət kodu və onun daxili siyasi məkanına müvafiq simvollar, ideyalar, təsəvvürlər sistemi mövcuddur. Qeyd olunanlar belə qənaət yaradır ki, onların fərqli cəhətləri, oxşar cəhətlərindən daha çoxdur. Bu səbəbdən də, siyasət çoxşəxəli və çoxqatlıdır. Siyasətin müasir dövrdə ifadəsi üçün isə artıq metadillərin “monoloqu” deyil, “poliloqu” tələb olunur.

Təqdim edilən fikirlərdən aydın olur ki, hər bir ölkənin uğurlu inkişafının təməlinə duran mühüm məsələlərdən biri həmin ölkədə dil siyasətini adekvat ifadə edə biləcək müvafiq metadilin müəyyənləşdirilməsindən çox asılıdır, çünki məhz bu təqdirdə ölkədə fəaliyyət göstərən dil siyasəti cəmiyyətin inkişafına münbit zəmin yarada bilər. Bu baxımdan Azərbaycan dili istər ifadə imkanlarının zənginliyinə, qrammatik quruluşunun mükəmməlliyinə, istərsə də ahəngdarfonetik quruluşuna görə rəəcdadlarımızdan, dilimizi inkişaf etdirən, onu qoruyan dühalardan bizə gələn misilsiz sərvətdir. Bu fikirləri ölkəmizin Prezidenti cənab İlham Əliyev daha dəqiq şəkildə ifadə edib: “*Ana dilimiz öz imkanlarının zənginliyi, səs quruluşunun səlis-*

*liyi və qrammatik quruluşunun sabitliyi ilə səciyyəliyə. Müasir Azərbaycan ədəbi dili siyasi-ictimai, elmi-mədəni sahələrdə geniş işlənmə dairəsinə malik yüksək yazı mədəniyyəti olan və daim söz ehtiyatını zənginləşdirən bir dildir”.*⁶⁸

Hazırda Azərbaycanda dil siyasəti ölkənin milli birliyinə xidmət edir və bu mənada Azərbaycan dili Azərbaycanın milli rəmzlərindəndir. Rəsmi dil siyasəti Azərbaycanda xüsusi qanun və fərmanlarda ifadə tapmışdır. Bu mühüm sənədlər, respublikamızda yaşayan başqa xalqların ünsiyyət vasitələrinin fəaliyyət dairəsini məhdudlaşdırmadan, Azərbaycan dilinin tətbiqi üçün geniş imkanlar yaradır.

Qeyd etmək lazımdır ki, azərbaycançılığın ideologiyaya çevrilməsində Azərbaycan dilinin müstəsna rolu vardır. Çoxmillətli dövlətlərdə dil məsələsi mühüm amildir və bu sahədə düzgün siyasətin qurulmasının əhəmiyyəti olduqca böyükdür. Bu bərdə Azərbaycanı unikal dövlətlər sırasına aid etmək olar, çünki burada yaşayan xalqlar öz ana dillərini, mədəniyyətlərini, adət-ənənələrini qoruyub saxlamaqla yanaşı çox sərbəst şəkildə bir-birləri ilə ünsiyyət qura bilirlər. Bu isə ölkədə milli həmrəyliyin mövcud olmasına, onun inkişaf etdirilməsinə çox gözəl şərait yaradır. Bunun sayəsində isə həyatın bütün sahələrində - siyasi, iqtisadi, mədəni - uğurlu inkişafın əldə edilməsinə münbit zəmin yaranır.

Azərbaycan çoxmillətli dövlətdir. Burada əksəriyyəti Azərbaycan türklərindən ibarət olan, müxtəlif xalqların nümayəndələri yaşayır. Azərbaycançılıq ideologiyasının əsasını da məhz bu xalqların tarixən formalaşmış milli-mənəvi dəyərləri təşkil edir. Bu ideologiya tolerantlıq, humanizm, xeyirxahlıq kimi yüksək insani keyfiyyətləri özündə ehtiva edir və Azərbaycan vətəndaşı olaraq, burada yaşayan bütün xalqlar azərbaycançılıq ideologiyasını və ölkəmizdə tarixən formalaşmış mədəniyyəti özünün mənəvi-mədəni sərvəti hesab edir. Vətən-

⁶⁶http://lit.lib.ru/m/martxjanow_w_s/metalanguageofpoliticalscience.shtml

⁶⁷lit.lib.ru/m/martxjanow_w_s/metalanguageofpoliticalscience.shtml

⁶⁸<http://xalqqazeti.com/az/news/6817>

daşlıq mövqeyi azərbaycançılığın əsas qayəsini təşkil edir və dövlətçiliyin inkişafında mühüm əhəmiyyət daşıyır. Belə ki, məhz vətənpərvər insan öz xalqına, sözün gerçək mənasında, bağlı ola bilər, onun tərəqqi etməsində məsuliyyətini dərk edə bilər. Məhz vətənpərvərlik və dövlətçilik azərbaycançılığın əsas qayəsini təşkil edir, çünki dövlətçiliyin qurulmasında, onun inkişaf etdirilməsində vətənpərvərlik, Vətənə sevgi hissi önəmli mahiyyət daşıyır. Bir məqamı xüsusilə qeyd etmək istərdik ki, vətənpərvərlik hissi vətəndaşlıq hissindən daha yüksəkdə durur, çünki vətəndaş olmaq üçün, ilk növbədə, vətənpərvər olmaq lazımdır. Təbii ki, Azərbaycanda qeyd edilən şəraitin formalaşmasında Azərbaycan dilininəslər boyu burada yaşayan xalqların ünsiyyət vasitəsi, doğma dili olmasının mühüm rolu vardır.

Doğma dil hər bir xalqın mili-mənəvi sərvəti, mədəni irsidir. İstər Azərbaycan, istərsə də Azərbaycan dili tarix boyu təcavüzlərə məruz qalmışlar. Buna baxmayaraq, öz varlıqlarını qoruyub saxlaya bilmişlər. Bugün Azərbaycanın əhalisi 10 milyonu keçmişdir. Soydaşlarımız Yer üzünün 5 qitəsində məskunlaşmışlar. Onlar dünyanın 70 ölkəsində yaşayırlar.⁶⁹ Azərbaycan dili İran İslam Respublikasında yaşayan 35 milyondan artıq azərbaycanlının doğma dilidir. Bir neçə yüzilliklər ərzində müxtəlif ölkələrin sakinləri olsalar da, azərbaycanlılar bir-birlərini asan şəkildə başa düşürlər. Yəni hal-hazırda Yer üzündə 50 milyondan çox insan Azərbaycan dilində danışır. Azərbaycan xalqının etnik tərkibinin əsasını təşkil edən türklər (Azərbaycan türkləri) burada eradan əvvəl mövcud olmuşlar. Türk mənşəli Azərbaycan dili təqədim zamanlardan burada yaşayan xalqların ünsiyyət dili olmuşdur. Bu ərazidə yaşayan türk tayfalarının sayı artıqca, həmçinin iqtisadi, siyasi mədəni əlaqələr genişləndikcə dilin fəaliyyət dairəsi də genişlənməmişdir. Nəticədə, bura-

⁶⁹<http://kayzen.az/blog/Az%C9%99rbaycan-co%C4%9Ffratias%C4%B1/2410/az%C9%99rbaycan-%C9%99halisi.html>

da yaşayan etnik qruplar öz etnik, antropoloji xüsusiyyətlərini saxlamaqla, burada fəaliyyət göstərən ümumünsiyyət dilinin sayəsində ümumi dini, mədəni dəyərlərə malik vahid xalqa çevrilə bilmişlər. *Digər mühüm məqam isə ondan ibarətdir ki, Azərbaycan türkləri kiçik bir xalq deyil, əksinə, çox qədim, şanlı tarixə malik böyük bir millətdir. Azərbaycan türklərinin Qafqazın, Yaxın Şərqi tarixində özünəməxsus yeri vardır. Bu fikri bir çox dünya alimləri də qeyd edirlər. Məsələn, Litva tarixinə dair sanballı əsərlərin müəllifi olan Algimantas Lekis "Переселение народов на Кавказе XX в." (Qafqazda XX əsrdə xalqların köçürülməsi) əsərində qeyd edir: "Bir çox yüzilliklər boyu azərbaycanlıların özlərinə məxsus dövlətçilikləri olub. Qafqazda ən erkən dövlət e.ə.IX əsrdə azərbaycanlıların ulu əcdadları tərəfindən yaradılmış Manna çarlığı 200 il mövcud olub"*⁷⁰.

Azərbaycan dili uzun təkamül yolu keçmiş, qədim dillərdən biridir. "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanı Azərbaycan xalq ədəbiyyatının ən qədim yazılı abidəsidir. Bu kontekstdən çıxış edilərsə Azərbaycan dilinin ünsiyyət dili kimi mövcudluğunun, ən azı, 1300 illik yaşı vardır, lakin belə bir bitkin əsərin araya gəlməsi, təbii ki, qısa zaman içərisində baş verə bilməzdi. Yəni bunun üçün kifayət qədər inkişaf etmiş şifahi xalq ədəbi dili mövcud olmalı idi. Bununla yanaşı, Azərbaycanca və farsca yazıb, yaratmış sufi şair İzzəddin Həsənoğlunun qəzəlləri və ya XIII əsrdə Azərbaycan dilində qələmə alınmış "Dastani Əhməd Hərami" və s. sübut edir ki, Azərbaycan ədəbi dili öz köklərini çox qədimdən götürür.

Azərbaycan dilininbugün formalaşmış və inkişaf etmiş dillər sırasında özünəməxsus yeri vardır. Dilimizin belə bir səviyyəyə çatması, birmənalı şəkildə, Ulu öndər Heydər Əliyevin dil siyasəti istiqamətində apardığı ardıcıl və məqsədyönlü fəa-

⁷⁰АльгимантасЛ. Переселение народов на Кавказе XX в. Вильнюс, 2016, с. 9.

liyyəti ilə bağlıdır. O, hələ sovetlər dövründə hər zaman dilimizə son dərəcə böyük sayğı və sevgi ilə yanaşmış, bütün təsir və təzyiqlərə baxmayaraq hər vasitə ilə onu qorumağa, inkişaf etdirməyə səy göstərmişdir.

Tarixin müxtəlif dövrlərində Azərbaycan dili dövlət dili kimi elan edilsə də, yalnız Ulu öndər Heydər Əliyev 1969-cı il-də hakimiyyətə gəldikdən sonra və bütün ömrü boyu Azərbaycan dili onun fəaliyyətinin diqqət mərkəzində olub. Təbii ki, bu təsadüfi deyildi, çünki, yaxşı bilirdi ki, dil milli varlığı şərtləndirən mühüm amildir. Qətiyyətlə deməkləzə ki, Ulu öndərin keçən əsrin 70-80-ci illərindən yeritdiyi siyasəti Azərbaycan elminin, ədəbiyyatının inkişafı ilə yanaşı, xalqın milli özünüdərkində müstəsna rol oynayıb.

1995-ci il oktyabrın 31-də Konstitusiyanın dövlət dili haqqında maddəsi ilə əlaqədar keçirilən müzakirələrin nəticəsi olaraq həmin il noyabrın 12-də qəbul olunmuş Konstitusiyada Azərbaycan dili Azərbaycan Respublikasının Dövlət dili kimi təsbit edildi (21-ci maddə). Ayrıca olaraq Konstitusiyanın II bəndində Azərbaycan Respublikasında əhalinin danışdığı başqa dillərin də sərbəst işlədilməsi və inkişafının təmin edilməsi bəndi yer aldı.

1991-ci ildə latın qrafikalı Azərbaycan əlifbası qəbul olundu, lakin qərar icra olunmadı. Yalnız Heydər Əliyevin verdiyi “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” 2001-ci il 18 iyun tarixli və “Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili gününün təsis edilməsi haqqında” 2001-ci il 9 avqust tarixli fərmanlarından sonra respublikada bütün yazılı sənədləşmələr latın qrafikası ilə aparıldı. 2 yanvar 2003-cü ildə “Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə imzalanan fərmanlar sayəsində ədəbi dilimizin fəaliyyət dairəsi daha da genişləndi, dil mədəniyyətinin inkişaf etdirilməsi sahəsində yeni imkanlar açıldı. “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı”nda

deyilir: “Dilimiz xalqın keçdiyi bütün tarixi mərhələlərdə onunla birgə olmuş, onun taleyini yaşamış, üzləşdiyi problemlərlə qarşılaşmışdır. O, xalqın ən ağır günlərində belə onun milli məniyyətini, xoşbəxt gələcəyə olan inamını qoruyub möhkəmləndirmişdir. İnkişaf etmiş zəngin dil mədəniyyətinə sahib olan xalq əyilməzdir, ölməzdir, böyük gələcəyə malikdir. Ona görə də, xalqımıza ulu babalardan miras qalan bu ən qiymətli milli sərvəti hər bir Azərbaycan övladı göz bəbəyi kimi qorumalı, daim qayğı ilə əhatə etməlidir. Bu, onun müqəddəs vətəndaşlıq borcudur”⁷¹.

Cənab İlham Əliyev prezidentliyə başladığı dövrdən, bütün sahələrdə olduğu kimi, dil siyasəti sahəsində də mühüm tədbirlər həyata keçirir. Bu baxımdan Prezidentin “Azərbaycan Milli Ensiklopediyasının nəşri haqqında” və “Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında” 2004-cü il 12 yanvar tarixli sərəncamları olduqca böyük ictimai-tarixi mahiyyət kəsb edir. Bu sərəncamlardan sonra 150 cildlik “Dünya ədəbiyyatı kitabxanası”, 100 cildlik “Dünya uşaq ədəbiyyatı kitabxanası”, 100 cildlik “Azərbaycan ədəbiyyatı kitabxanası” seriyasından olan yeni nəşrlər respublika kitabxana şəbəkəsinin latın qrafikalı ədəbiyyat fondunu zənginləşdirdi və bu istiqamətdə işlər bugün də davam etdirilir.

Hər dövr öz reallıqlarını ortaya qoyur və hazırda dil problemləri hər zaman olduğundan daha artıq ön plana çıxır, çünki texnika və texnologiyanın sürətli inkişafı, dünya miqyasında qloballaşma proseslərinin geniş şəkildə yayılması özü ilə müsbət tendensiylər gətirməklə yanaşı, mənfi çalarlar da gerçəkləşdirir. Sözsüz ki, bu proseslər ictimai həyatın bütün sahələri ilə yanaşı dil hadisələrini də əhatə edir. Bunlar nəzərə alınaraq “Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı” adlı mühüm sənədin hazırlanıb Azərbaycan Prezi-

⁷¹<https://az.wikisource.org/wiki>

dentinin 2013-cü il 9 aprel tarixli sərəncamı ilə təsdiq edilməsi dövrün tələblərini əhatə edən tarixi hadisədir.⁷² Sərəncamda mövcud situasiya dərinlən təhlil edilmiş, qloballaşma şəraitində ortaya çıxan problemlərin aradan qaldırılması sahəsində görüləcək işlər ətrafı şəkilə öz ifadəsini tapmışdır.

Bugün Azərbaycanın gələcəyini təmin edən, onu nüfuzlu dövlətlər sırasına çıxaran bütün sahələrin inkişafı ölkəmizin Prezidenti İlham Əliyevin daima nəzarətindədir və hazırda bu istiqamətdə respublikada ölkəmizin rəhbəri tərəfindən bu istiqamətdə apardığı dərin islahatlara nümunədir. Təbii olaraq, görülən işlər yaxın dələcəkdə öz bəhrəsini verəcək və Azərbaycan daha yüksək inkişaf mərhələsinə qədəm qoyacaq. Xalqımızın milli varlığının təcəssümü olan Ana dilimizə qayğı dahu sırada müstəsna yer tutur. Bünövrəsi Milli liderimiz Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan bu siyasəti hazırda dövrün tələblərinə və zamanın çağırışlarına müvafiq olaraq ölkəmizin Prezidenti İlham Əliyev müvəffəqiyyətlə davam etdirir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT:

1. Альгимантас Л. *Переселение народов на Кавказе XX в. Вильнюс, 2016, с. 9.*
2. Баранов А.Н. Введение в прикладную лингвистику/МГУ им. М.В.Ломоносова. Философский факультет. – М.: Эдиториал УРСС, 2001, с. 245-246.
3. Laswell H.D., Leites N. Language of politics: Studies in quantitative semantics. – N.Y.: Sewart, 1949, p.9.
4. www.rusnauka.com/20_DNII_2012/Philologia/3_114258.doc.htm
5. http://lit.lib.ru/m/martxjanow_w_s/metalanguageofpoliticalscience.shtml
6. lit.lib.ru/m/martxjanow_w_s/metalanguagcofpoliticalscience.shtml
7. <http://xalqqazeti.com/az/news/6817>
8. <http://www.president.az/articles/7744>
9. <http://kayzen.az/blog/Az%C9%99rbaycan-co%C4%9Ffratias%C4%B1/2410/az%C9%99rbaycan-%C9%99halisi.html>
10. <https://az.wikisource.org/wiki>

İradə Hüseynova

Bakı Dövlət Universitetinin

*“Qafqaz xalqları tarixi” kafedrasının
müdiri, tarix elmləri doktoru, professor*

HEYDƏR ƏLİYEV İRSİ AZƏRBAYCAN DÖVLƏTÇİLİYİ TARİXİNDƏ

“İndi Azərbaycan Respublikası müstəqil dövlət kimi öz dövlətçiliyinin bütün sahələrində çox iş görməlidir. Dünya miqyasında bir müstəqil dövlət kimi yaşamaq, beynəlxalq aləmdə layiqli yer tutmaq üçün Azərbaycan xalqı həm bugünkü potensialından səmərəli istifadə etməli, həm də öz gələcəyi haqqında düşünməlidir”

HEYDƏR ƏLİYEV

Dünyada yaşayan bir sıra xalqların və millətlərin tarixində qeyri-adi istedadlı insanlar, yaradıcı sənətkarlar, ictimai və dövlət xadimləri, müdrik ağsaqqallar, igid sərkərdələr, qəhrəman döyüşçülər olub. Mənsub olduqları xalqların müxtəlif təbəqələri bu cür insanları unutmayaraq, daim qəlblərində yaşatmış, əsrlərdən-əsrlərə ötürmüş, adlarını əbədləşdirmişlər. Təbiidir ki, belə dahi insanlar, xalqın taleyində əhəmiyyətli rol oynayan şəxslər nadir hallarda, bəlkə də yüz ildə bir dəfə dünyaya gəlir və özlərindən sonra məktəb – həyat məktəbi qoyurlar. Xoşbəxtlikdən Azərbaycan xalqının tarixində və taleyində belə bir insan Heydər Əliyev olmuşdur və biz bu gün o əfsanəvi şəxsiyyətin bir vaxtlar müasiri olmağımızla fəxr edirik.

Ümummilli liderimiz, müasir Azərbaycanın memarı Heydər Əliyevin bütünlüklə Azərbaycan xalqına və dövlətçiliyinə həsr etdiyi fəaliyyəti bir-birinə zidd olan iki müxtəlif ictimai-siyasi sistemin qovuşuğundan keçmiş və bunların hər ikisindən o, bacarıqla istifadə edib respublikamızın hərtərəfli inkişafını təmin etmişdir.

Böyük iftixar hissi ilə bəyan edirik ki, yeni, müstəqil, bugünkü Azərbaycan Respublikası Heydər Əliyevin şah əsəri olmaqla, xalqımızın, millətimizin, dövlətçiliyimizin XX əsrdəki ən böyük milli sərvətidir. Müstəqil Azərbaycan yeni əsrə, yeni minilliyə milli dövlətçiliyimizin əvəzsiz lideri Heydər Əliyev ideyaları ilə, müstəqil, azad, demokratik, sivil, dünyəvi dövlət olaraq, Şərq və Qərb sivilizasiyalarını özündə harmonik şəkildə əks etdirən çağdaş mədəniyyətə sahib olan xalq kimi, Asiya ilə Avropanı bir-birinə qovuşduran çox əhəmiyyətli geosiyasi və geostrateji coğrafi məkanda yerləşən ölkə kimi daxil oldu. Bu gün Azərbaycanın səsi dünyanın ən nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlarından gəlir, Azərbaycanın müstəqilliyi dünya tərəfindən tanınır və geniş müdafiə olunur, dünyanın hər yerində Azərbaycan himni səslənir, ücrəngli bayrağımız yüksəklikdə dalğalanır, dövlət gerbimiz Azərbaycan dövlətçiliyini nümayiş etdirir.

Ulu öndər Heydər Əliyevin unikal və əsrlərə sığmayan fəaliyyətini qısaca təhlil etmək üçün 50 il bundan əvvəlki dövrə qayıtmaq lazımdır. Məlum olduğu kimi, ötən yüzilliyin 60-cı illərinin axırlarında – ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycana başçılıq etməsi ərəfəsində keçmiş Sovet İttifaqının müttəfiq respublikalarından biri olan vətənimiz iqtisadi cəhətdən çox geridə qalmış vəziyyətdə idi. İttifaq əhəmiyyətli müəssisələr istisna olmaqla, əslində, sənayenin digər sahələrinə diqqət yetirilmir, respublikanın təbii sərvətlərindən və potensial imkanlarından lazımınca istifadə olunmurdu. Neft sənayesi əvvəlki səviyyədə işləmirdi, energetika, qara metallurgiya, kimya və neft kimyası sənayesində mütəmadi dayanmalar baş verirdi, bir çox sahələrin texniki-iqtisadi göstəriciləri getdikcə aşağı düşürdü. Kənd təsərrüfatında və sənayedə durum daha kəskin hal almışdı. Yığılıb qalmış çoxsaylı problemlər isə Azərbaycana rəhbərlik etmək kimi çətin vəzifəni daşıyacaq insandan həddən artıq böyük cəsarət və yüksək idarəçilik qabiliyyəti tələb edirdi.

Qeyd etmək istəyirəm ki, böyük siyasi liderlər üçün bir

çox mühüm əhəmiyyət kəsb edən xüsusiyyətlər xarakterikdir. Bu səciyyəvi cəhətlərindən yalnız birini vurğulayaq ki, o da siyasi intuisiya və uzaqgörənlik, hadisələrin gedişinə təsir göstərmək və ya onu qabaqlamaq bacarığıdır. Tarixən bir çox nüfuzlu liderlərin siyasətdə qarşıya qoyduqları məqsədlərə yetişərək uğur qazanmaları, rəhbərlik etdikləri kütləni, xalqı böyük fəlakət və faciələrdən hifz etməsi məhz iti fəhm, intuisiya və uzaqgörənliyin nəticəsi olmuşdur. Azərbaycan xalqının ümummilli lideri də məhz belə uzaqgörən, siyasi proseslərin inkişaf trayektoriyasını duyan, çoxgedişli kombinasiyalar qurmağı bacaran, hadisələrə pozitiv təsir göstərən fenomenal şəxsiyyət Heydər Əliyev idi! Heydər Əliyev məhz millətinin gələcəyini düşünən lider olaraq bütün şüurlu həyatını canından artıq sevdiyi Azərbaycanın tərəqqisinə, inkişafına həsr etmişdir [15, s.46-58].

Ümummilli liderin hakimiyyətinin birinci dövründə - 1969-cu ildən başlayaraq iqtisadiyyatımız, bütövlükdə respublikamız tənəzzüldən inkişafa doğru istiqamət götürdü. Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etməsinin məhz bu dövründə ölkəmiz geridə qalmış respublikadan çiçəklənən bir diyara çevrildi. Ən böyük, ittifaq əhəmiyyətli sənaye obyektlərinin tikilib istifadəyə verilməsi, kadr hazırlığı, gənclərin dünyanın ən nüfuzlu ali məktəblərində təhsil almağa göndərilməsi və digər istiqamətlərdə əldə olunan uğurlar ümummilli lider Heydər Əliyevin titanik fəaliyyətinin nəticəsi idi. Məhz həmin dövrdə ictimai-siyasi və iqtisadi sahədə həyata keçirilən islahatların səviyyəsi baxımından, habelə xalqın sosial rifahının və məişət şəraitinin keyfiyyətə yeni mərhələyə daxil olması səbəbindən Azərbaycanın quruculuq və inkişaf tarixinə ən parlaq, unudulmaz, əbədi qürur dolu səhifələr yazılmışdır. *Hazırkı dövrdə Azərbaycanın dövlət suverenliyi və iqtisadi müstəqilliyi, onun xarici iqtisadi əlaqələrinin sistemli olaraq genişlənməsi və dünya iqtisadiyyatına daha dərin bir şəkildə integrasiya prosesi hələ 1970-1980-ci illərdə ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən təməli qoyulmuş potensiala əsaslanır* [27].

Bu, bir danılmaz faktdır ki, respublikamızın çoxəsrlik dövlətçilik tarixində Heydər Əliyev dövrü misilsiz əhəmiyyət kəsb edir. Dünya şöhrətli siyasətçi, görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyev öz müdrik fəaliyyəti ilə çağdaş Azərbaycan tarixinin ən şanlı və parlaq səhifələrini yaradıb. Ulu öndər Azərbaycanı dünyaya tanıdıb, onun etibarlı və nüfuzlu tərəfdaş olduğunu sübut edib. Bu dahi şəxsiyyət bir qərinəni əhatə edən dövrdə Azərbaycana rəhbərlik edib, 5 ildən artıq SSRİ kimi böyük bir dövlətin ali rəhbərlərindən olub. Müasir Azərbaycanın memarı Heydər Əliyev bu barədə belə deyirdi: “14 il burada çalışdım. Beş ildən artıq Moskvada işləyərkən yenə də Azərbaycana daha çox vəsait ayırmaqla, respublikamızın işini daha da irəliyə aparmaqla məşğul oldum. Mən üst-üstə 20 il bu işləri gördüm” [27].

14 iyul 1969-cu il - Azərbaycan tarixində məhz yeni bir mərhələnin başlanğıcı. Azərbaycan tarixində tamamilə yeni inkişaf erasının təməlinin qoyulduğu gün. Xoşbəxtlikdən Azərbaycan KP MK-nın məhz həmin gün keçirilən plenumunda partiyanın Birinci katibi vəzifəsinə Heydər Əliyev təyin edildi. Azərbaycan KP MK-nın bu təyinatdan təxminən 20 gün sonra keçirilən 5 avqust 1969-cu il tarixli plenumu respublikada əvvəlki illərdə baş verən nöqsanların tənqid olunduğu dönüş plenumuna çevrildi.

Bütün əsrlər boyu qədim əkinçilik diyarı kimi tanınmış Azərbaycan Heydər Əliyevin rəhbərliyi dövründə nəhəng aqrar respublikalardan birinə çevrilmişdi, meliorasiya və irriqasiya sahəsində mühüm tədbirlər həyata keçirilir, aqrotexniki qaydalar sürətlə təkmilləşir, taxılın, pambığın, tərəvəzin, üzümün, çay yarpağının və başqa kənd təsərrüfatı məhsullarının artımı ildən-ilə nəzərəcarpacaq dərəcədə yüksəlirdi. Əvvəllər yol verilən kobud nöqsanları, yəni iri obyekt və müəssisələrin əksəriyyətinin bir qayda olaraq Bakı və Sumqayıt şəhərlərində cəmləşməsinə nəzərə alaraq, ucqar rayon mərkəzlərində, müxtəlif bölgələrdə respublika əhəmiyyətli obyektlər tikilir, yeni iş

yerləri açılırdı. Ona görə də hesab edirəm ki, sözün əsl mənasında, Azərbaycanın müasir tarixində 1969-cu ildən sonrakı dövr dönüş mərhələsi, inkişaf təməllərinin quruculuğu dövrü olmuşdur. Bütün ictimaiyyətin, tarixçilərin də etiraf etdikləri kimi, Heydər Əliyevin Azərbaycana birinci dəfə rəhbərlik etdiyi sovet dövrü – 1969-1982-ci illər Azərbaycanın quruculuq salnaməsinin ən məhsuldar, işıqlı səhifələri olmuşdur. Həyata keçirilən tutumuna və həcminə görə böyük və nəhəng dəyişikliklər, iqtisadi və sosial sahələrdə tətbiq olunan islahatlar Azərbaycan xalqının maddi rifah vəziyyətinin keyfiyyətcə yeni mərhələyə çatmağa böyük təkan vermişdi. Hələ o zaman SSRİ hökuməti Azərbaycanla bağlı beş xüsusi qərar qəbul etmişdi. Həmin qərarların həyata keçirilməsi ilə respublikamızın xalq təsərrüfatında hərtərəfli yüksəliş, ardıcıl inkişaf dövrü başlanmışdı. Fəhlə və kolxozçular, respublika ziyalıları xalqımızın maddi və mənəvi inkişafında yüksək nəticələr qazanmışdılar. *Haqlı olaraq bu gün biz fəxrlə qeyd edə bilərik ki, indiki dövlət suverenliyimiz və iqtisadi müstəqilliyimizin təməli 1970-1985-ci illərdə qoyulmuşdur* [8, s.188-190].

Xalqımızın müdrik oğlu, dövlətimizin rəhbəri Heydər Əliyevin gərgin əməyi nəticəsində respublika başdan-başa, kənd-kənd, rayon-rayon, şəhər-şəhər dəyişərək inkişaf etmiş, müasir, qabaqcıl bir ölkəyə çevrilmişdi. Hələ o zaman nüfuzlu alimlər, tarixçilər və politoloqlar dərindən təhlil edərək, belə bir qənaətə gəlmişdilər ki, SSRİ-də cəmi iki respublika tam müstəqil olaraq yaşayıb, fəaliyyət göstərə bilər. Onlardan biri Azərbaycan idi [10, s.148].

Böyük rəhbərimiz Heydər Əliyev haqqında ilk doktorluq dissertasiyasının müəllifi kimi və ulu öndərin irsini, həyat və fəaliyyətini dərindən araşdıran tarixçi kimi bu illərdə bir çox maraqlı faktların üzə çıxarılmasına nail olmuşam. Qeyd etdiyim kimi, ümummilli liderin hakimiyyətinin birinci dövründə respublikamız, iqtisadiyyatımız tənəzzüldən inkişafa doğru istiqamət götürdü. Həmin dövrün statistikasına nəzər salanda bunu

əyani şəkildə görmək olar. Məsələn, 1971-ci ildə respublikanın neftçixarma tarixində ilk dəfə olaraq milyardıncı ton neft çıxarılmışdı. Pambıq istehsalı 1971-ci ildə 381,6 min ton idisə, 1981-ci ildə 1 milyon tona, üzüm istehsalı 381,9 min tondan 1 milyon 616 min tona, taxıl istehsalı 211,9 min tondan 1 milyon 150 min tona çatmışdı. Ulu öndərin ölkəmizə rəhbərlik etdiyi birinci dövrdə (yəni cəmi 14 ildə) iri sənaye müəssisələrinin ümumi sayı 1048-ə çatdırılmışdı. Əsas istehsal sahəsi olan neft sənayesi, energetika, qara metallurgiya, kimya və neft kimyası sənayesi inkişaf etdikcə Azərbaycan keçmiş SSRİ-nin ən qabaqcıl respublikalarından birinə çevrilirdi. 1982-ci ildə kimya və neft-kimya sənayesinin, maşınqayırma və metal emalının, yüngül və yeyinti məhsulları sənayesinin xüsusi çəkisi sənayenin strukturunda 1913-cü ildəki 14,8 faizə qarşı 75,6 faiz təşkil edirdi.

Diqqəti statistik göstəricilərə cəlb etməklə, Heydər Əliyevin rəhbərliyi dövründə təkcə iqtisadiyyatın inkişaf etdiyini vurğulamaq istəmirik. Uzaqgörən strateq xalqımızın və respublikamızın bütün sahələrdə inkişafını təmin etməyi öz məqsədi hesab edirdi. Məsələn, maraqlı bir fakt. Sovet hakimiyyəti dövründə qeyri-adi sayılan rəsmi mərasimlərdə ana dilində danışmaq təşəbbüsü ilk olaraq Heydər Əliyev tərəfindən qaldırılmışdı və bununla da bu sahədə olan “status-kvo”ya son qoyulmuşdu. Böyük rəhbərin doğma dilimizlə bağlı mühüm addımları bununla bitməmişdi. Belə ki, böyük müqavimətləri dəf edərək Azərbaycan SSR-in 1978-ci il Konstitusiyasına Azərbaycan dilinin dövlət dili olması barədə məşhur 73-cü maddənin salınması Heydər Əliyevin böyük siyasi iradəsinin və gələcək məqsədinin ifadəsi idi. 1995-ci il oktyabrın 31-də müstəqil Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya layihəsinin dövlət dili haqqında maddəsinin müzakirəsində Konstitusiya Komissiyasının sədri Heydər Əliyev 1978-ci il Azərbaycan SSR Konstitusiyasına 73-cü maddənin salınmasının əhəmiyyətindən danışaraq demişdir: “...O zamanın şəraitində respublika-

mızda, ümumiyyətlə, ölkəmizin tarixində çox böyük hadisə idi” [29].

Bu tarixi iş məhz Heydər Əliyevin səyi və gərgin mübarizəsi nəticəsində baş tutmuşdur. Çünki bu tələb Moskvada çox böyük etirazlara səbəb olmuşdu. Hesab edirdilər ki, müttəfiq respublikaların Əsas qanunlarında buna bənzər maddə yoxdur, ona görə də Azərbaycanda da buna ehtiyac yoxdur. Heydər Əliyev isə Sovetlər İttifaqının rəhbərliyi ilə çox gərgin danışıqlar aparır, sübut edir ki, biz dövlət dilinin Azərbaycan dili olduğunu öz Konstitusiyamıza yazmalıyıq və yazdı [30].

Bu, bir həqiqətdir ki, Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycanın Sovet dövründə qazandığı ən böyük nailiyyət həmin dövrdə yaranmış iqtisadi, elmi-texniki və mədəni potensialın respublikamızın tam müstəqil dövlət kimi fəaliyyət göstərməsi üçün möhkəm zəmin yaratmasıdır.

Lakin Heydər Əliyev fenomeninin unikallığı ondadır ki, o, öz siyasətini heç bir zaman birtərəfli qurmurdu. Ümummilli liderin gördüyü işlər kompleks tədbirlər sistemindən ibarət idi. Bu baxımdan, 1970-ci illərdə Azərbaycanda milli hərbi kadr hazırlığına başlanılması xüsusi olaraq maraq doğurur. Məlumdur ki, sovet hakimiyyəti illərində azərbaycanlılar hərbi kadr hazırlığına və SSRİ hərbi elitasına yaxın buraxılmırdılar. Halbuki, Azərbaycan ərazisində SSRİ səviyyəsində strateji əhəmiyyət kəsb edən bir neçə ali hərbi məktəb var idi. Həmin məktəblərdə təhsil alan kursantların milli mənsubiyyəti Azərbaycan üçün həqiqətən acınacaqlı idi. Respublika ərazisində yerləşməsinə baxmayaraq, bu məktəblərin minlərlə məzunu arasında yalnız beş-altı azərbaycanlı vardı və onların da çoxu “beynəlmiləl” ailələrin üzvləri idilər. Təbii ki, bu tendensiya həmişə azərbaycanlı olması ilə fəxr edən Heydər Əliyev kimi böyük şəxsiyyəti narahat etməyə bilməzdi. Dövlət başçısının şəxsi müdaxiləsi və qayğısı ilə 70-ci illərdən başlayaraq, Bakıdakı ali hərbi məktəblərə qəbul olunan gənclərin sırasında azərbaycanlıların sayı intensiv şəkildə artmağa başladı. Artıq 1979-

cu ilin statistikasına görə, kursantların 65 faizini azərbaycanlılar təşkil edirdi. Lakin, bununla belə, Heydər Əliyev milli hərbi kadr hazırlığı sahəsində daha bir addım atdı. Cəmişid Naxçıvanski adına hərbi liseyin yaradılması imkan verdi ki, gənclərin marağı hərbi sahəyə yönəldilsin. Birmənalı şəkildə etiraf edilməlidir ki, bu da Azərbaycanın çox da uzaq olmayan gələcək dövlət müstəqilliyinə hesablanan addımlardan biri idi.

Etiraf olunmalıdır ki, intellektual baza olmadan dövlət müstəqilliyinin təmin edilməsi mümkün deyil. Statistik rəqəmlər təsdiqləyir ki, 1970-ci illərə kimi Cənubi Qafqaz respublikaları arasında azərbaycanlıların SSRİ-nin nüfuzlu ali məktəblərində təhsil almalarına süni maneələr yaradılır, hətta müəyyən limit qoyulurdu. Azərbaycanlılara, bir qayda olaraq, əsasən ədəbiyyat, musiqi və s. sahələr üzrə ittifaq miqyaslı ali məktəblərdə təhsil almağa icazə verilirdi. Lakin 1970-ci illərdən etibarən bu istiqamətdə də ciddi dönüş əldə edildi və həmin dövrdən başlayaraq, hər il yüzlərlə azərbaycanlı gənc ittifaqın ən nüfuzlu ali məktəblərinin iqtisadiyyat, hüquq, beynəlxalq hüquq, diplomatiya, texnika və s. kimi mühüm elmi sahələrinə təhsil almağa göndərilirdi. Bu siyasət Heydər Əliyev tərəfindən Azərbaycan dövlətçiliyinin intellektual bazasının yaradılmasına yönələn cəsarətli addımlar idi. Təbii ki, sonradan müstəqil dövlət quruculuğunda bu addımın oynadığı əvəzsiz rol göz qabağında idi [16, səh. 31-45].

Gənclərimiz üçün keçmiş İttifaqın ən iri ali təhsil mərkəzlərində oxumaq üçün geniş imkan yaranmışdı. Ölkə başçısı Heydər Əliyevin bilavasitə təşəbbüsü və İttifaq rəhbərliyində böyük nüfuz sahibi olması nəticəsində Azərbaycan gəncləri Moskva, Leningrad, Kiyev, Donetsk, Novosibirsk və digər şəhərlərin ali məktəblərinə göndərilirdi. Keçmiş SSRİ-nin 46 şəhərinin 50-yə qədər təhsil ocağında, tək Moskvanın isə 30-dək ali məktəbində mindən çox tələbəmiz təhsil alırdı. Bütün bunlar Azərbaycan gənclərinə Heydər Əliyevin göstərdiyi atalıq qayğısının təzahürü idi.

Azərbaycan xalqının dahi oğlu, tarixi şəxsiyyət Heydər Əliyevin 1969-1982-ci illərdə Azərbaycana rəhbərliyi onun keçmiş SSRİ-də ən görkəmli siyasi xadim, rəhbər və dövlət başçısı olduğunu göstərdi. Nəticədə, 1982-ci ilin sonunda o, Moskvaya, partiya və dövlət hakimiyyətinə, yüksək vəzifəyə irəli çəkildi. SSRİ Ali Sovetinin 22 noyabr 1982-ci il tarixli qərarı ilə Heydər Əlirza oğlu Əliyev SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini təyin edildi [24]. Onun həyatında və siyasi-dövlətçilik fəaliyyətində yeni dövr başlandı. Bununla da bütün SSRİ-nin sosial-iqtisadi və mədəni inkişafına rəhbərlik etmək, hökumətin iqtisadi inkişaf strategiyasının həyata keçirilməsini təşkil etmək, istiqamətləndirmək, xarici iqtisadi siyasətin aparılması, xarici dövlətlərlə qarşılıqlı münasibətlər yaradılması uğrunda məsuliyyətli və çətin vəzifələrin gerçəkləşdirilməsi kimi çoxşaxəli və gərgin fəaliyyət dövrü başlandı.

Ulu öndərimiz 1987-ci ilin oktyabrında Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsi Siyasi Bürosunun və şəxsən Baş katib Mixail Qorbaçovun yeritdiyi siyasi xəttə etiraz əlaməti olaraq, tutduğu vəzifələrdən istefa verdi. Heydər Əliyevin SSRİ rəhbərliyindən uzaqlaşdırılması, hər şeydən öncə, ermənipərəst M.Qorbaçovun Azərbaycana qarşı mənfur siyasətini reallaşdırmaq üçün əvvəlcədən düşünülmüş planlarını həyata keçirmək kimi çirkin məqsəddən irəli gəlirdi.

Ümummilli liderin SSRİ rəhbərliyindən uzaqlaşdırılmasının səbəbləri və xalqımız üçün ağır nəticələri tezliklə aşkar oldu. O, bu haqda demişdir: «Siyasi Bürodan istefa verdikdən 15 gün sonra Qarabağ məsələsi ortaya çıxdı. Qorbaçovun ən yaxın adamı, iqtisadi məsələlər üzrə müşaviri, milliyyətçə erməni olan professor Aqanbəqyan Parisdə keçirdiyi bir mətbuatkonfransında “Dağlıq Qarabağ Ermənistanı verilməlidir»-demiş, bu məsələ ilə əlaqədar Qorbaçovu da qızışdırmışdı. Moskvanın Qarabağ əməliyyatı mənim Siyasi Bürodan getməyimdən 15 gün sonra həyata keçirilməyə başladı. Deməli, bu plan hələ əvvəlcədən hazırlanmışdı, lakin tətbiq olunmasında mən ciddi maneə imişəm” [25].

Ulu öndər Vətənin ağır günlərində xalqının yanında olmağa qərar verdi və bu məqsədlə də Azərbaycana qayıtdı. 20 iyul 1990-cı ildə Moskvadan Bakıya, iki gün sonra isə ağır blokada vəziyyətində olan Naxçıvana gələn Heydər Əliyevi xalq böyük coşğunluqla qarşıladı. Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədri Vəlif Təlibovun dediyi kimi: “Moskvadan Naxçıvana qayıdış o dövrün bəzi qəzetlərində yazıldığı kimi, əyalət mərkəzinə yox, Vətənə qayıdış idi; böyük siyasətə yenicən və fəal şəkildə, birmənalı, ardıcıl, qətiyyətli qayıdış idi”.

Həmin vaxt Naxçıvan son dərəcə çətin bir şəraitdə yaşayırdı. Bir tərəfdən, iqtisadiyyat dağılaraq tamamilə iflic vəziyyətinə düşmüş, əhalinin maddi durumu isə böhranlı həddə çatmışdı, siyasi burulğanlar, hərə-mərcilik burada da baş alıb gəlirdi. Digər tərəfdən isə ermənilərin aramsız hücumları bölgədəki ağır situasiyanı daha da mürəkkəbləşdirmişdi. O zamankı Azərbaycan rəhbərliyinin Naxçıvana olan biganə münasibəti nəticəsində muxtar respublikanın acınacaqlı durumu son nöqtəyə gəlmişdi. Belə bir vaxtda xalqımızın böyük oğlu Heydər Əliyevin Naxçıvana gəlişi əhalinin əsl nicatına çevrilmişdi, insanlar onun təmsalında öz böyük xilaskarlarını tapmışdılar. 22 iyul 1990-cı il tariximizə böyük bir mərhələnin başlanğıcı kimi daxil olmuşdur. Muxtar respublikanın əhalisi müxtəlif şəhər və kəndlərdən ümummilli liderimizin ziyarətinə gəlirdilər, onun ətrafında sıx birləşmək arzusunda olduqlarını bəyan edirdilər.

Elə həmin gün Naxçıvan şəhərinin mərkəzi meydanında keçirilən möhtəşəm mitinqdə yüz minə yaxın insanın iştirakı da dahi rəhbərə xalqın hüdudsuz məhəbbət və inamının təntənəsi idi. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin bildirdiyi kimi, Sovet İttifaqının dağıldığı ərəfədə və ondan sonra Naxçıvan çox ağır günlər yaşayıb. O illərdə ancaq ulu öndər Heydər Əliyevin əzmkarlığı, qətiyyəti və siyasi bacarığı Naxçıvanı böyük bəlalardan qorudu. Onun gəlişi Naxçıvanı böyük bəlalardan qurtardı. Naxçıvanlılar Heydər Əliyevi qoru-

dular, Heydər Əliyev isə Naxçıvanı qorudu. “Doğma Vətən torpağına heç də yenidən hakimiyyətə qalxmaq ... üçün yox, ancaq və ancaq respublikanın bu ağır və çətin dövründə xalqın dərdinə şərik olmağa, vətəndaşlıq borcunu yerinə yetirməyə, azadlıq uğrunda mübarizəyə qoşulmağa gəlmişəm”, - deyən ulu öndər xalqın ən ağır günündə onun yanında oldu. Naxçıvana gəlişindən az sonra, 1990-cı ilin avqustunda gənclərlə görüşdə Heydər Əliyevin dediyi aşağıdakı sözlər onun əsas amalıni konkret şəkildə ifadə edirdi: *“Mənim başlıca arzum Azərbaycanı siyasi və iqtisadi cəhətdən müstəqil, demokratik respublika kimi görməkdir”*.

30 sentyabr 1990-cı ildə keçirilən seçkilərdə Naxçıvan Muxtar Respublikasının əhalisi yekdilliklə ulu öndəri Azərbaycan SSR-in və Naxçıvan MSSR-in xalq deputatı seçdi. 1990-cı il noyabrın 17-də keçirilən Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin ilk sessiyası Heydər Əliyevin sədrliyi ilə fəaliyyətə başlamışdı. Həmin sessiyada təkcə Naxçıvan üçün deyil, ümumən, Azərbaycan üçün son dərəcə böyük əhəmiyyətə malik tələyüklü qərarlar qəbul olunmuşdu. Belə ki, sessiyada Naxçıvan Muxtar Sovet Sosialist Respublikasının adından “Sovet Sosialist” sözlərinin çıxarılması, Naxçıvan MSSR Ali Sovetinin Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi adlandırılması, milli istiqlal rəmzi olan üçrəngli bayrağın Naxçıvan Muxtar Respublikasının dövlət bayrağı kimi qəbul edilməsi haqqında tarixi qərarlar qəbul olunmuşdu. Həmçinin, Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi həmin bayrağın Azərbaycan Respublikasının rəsmi dövlət rəmzi kimi tanınması haqqında Azərbaycan SSR Ali Soveti qarşısında vəsatət də qaldırmışdı. Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin ilk sessiyasında müzakirə edilən ən mühüm məsələlər sırasında 1990-cı ilin 20 Yanvar faciəsi və Dağlıq Qarabağ münaqişəsi də var idi. Yeri gəlmişkən, qeyd edək ki, Naxçıvan MR Ali Məclisinin qəbul etdiyi bu tarixi əhəmiyyətli qərarlar xeyli sonra Azərbaycan parlamenti tərəfindən də qəbul olunmuşdu. 1990-cı ilin 21 no-

yabrında Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi böyük dövlət xadimi Heydər Əliyevin işləyib hazırladığı “1990-cı ilin yanvar ayında Bakı hadisələrinə siyasi qiymət verilməsi haqqında” tarixi qərar qəbul etmişdi. Ümumiyyətlə, həmin vaxt böyük rəhbərimiz muxtar respublikanın ictimai-siyasi həyatında yaxından iştirak etmiş, xalqımızın demokratiya və müstəqillik uğrunda mübarizəsinə misilsiz xidmətlər göstərmişdir.

Azərbaycanda siyasi şəraitin ağırlaşması, o zamankı ölkə rəhbərliyinin sərəştərsizliyi, daxilə çəkişmələrin artması respublikanın dövlət müstəqilliyi üçün təhlükə yaradırdı. Müstəqilliyimizin ilk illərində hökumət böhranının son dərəcə kəskinləşməsi ilə ölkədə vətəndaş müharibəsinin baş verməsi və müstəqilliyin itirilməsi təhlükəsi yarandıqda Azərbaycan xalqı ümummilli lider Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışı tələbi ilə ayağa qalxdı. Yeni Azərbaycan uğrunda siyasi hərəkət genişləndi. 1992-ci il oktyabrın 16-da Azərbaycanın bir qrup ziyalısi Heydər Əliyevə müraciətlə Azərbaycanda yeni siyasi partiyanın yaradılmasını və onun bu partiyada iştirak etməsini xahiş edirlər. Xalqın böyük əksəriyyətinin istəyinin ifadəsi olan 91 nəfər ziyalının ulu öndər Heydər Əliyevə müraciətində həmin dövrün yaşantılarından narahatlıq aydın şəkildə qeyd olunmuşdu: *“Yaşadığımız dövrün səciyyəvi cəhətlərinin, cəmiyyətin inkişaf meyillərinin iqtidar tərəfindən düzgün qiymətləndirilməməsi, fərsiz kadr siyasəti, idarəetmə sərəştəsi olmayan təsadüfi adamların dövlət strukturlarında yüksək vəzifələrə təyin edilməsi respublikamızın ağır olan durumunu daha da dərinləşdirir. ... Axırı görünməyən, minlərlə insan ömrü aparan, saysız-hesabsız ailələri doğma yurdlarından didərgin salan Qarabağ fətnəkarlığı bir çoxları üçün siyasi oyunbazlığa, məqam, vəzifə qamarlamaq girəvəsinə, qazanc mənbəyinə dönübdür”*. Müraciətdə dahi şəxsiyyət Heydər Əliyevin Azərbaycanda geniş xalq kütləsini əhatə edəcək çox böyük, güclü, nüfuzlu və işlək bir partiya yaratmağa qadir olduğu xüsusi vurğulanaraq, bu inam ifadə olunmuşdu ki, əgər bu partiyanın bünövrəsini ulu öndər

Heydər Əliyev kimi güclü dövlət xadimi qoyarsa, o uzun illər xalqımızın bir neçə nəsli üçün də siyasi yetkinlik məktəbi olar.

Böyük vətənpərvər Heydər Əliyev xalqın bu ağır günündə şübhəsiz ki, kənardan baxa bilməzdi. O, müraciətə müsbət cavabı ilə bir daha xalqla bir, həmrəy olduğunu nümayiş etdirdi. Oktyabrın 24-də ulu öndər müraciətə cavabında bildirmişdi: “Azərbaycanın bugünkü həyatı və gələcək taleyinə dair digər problemlər də məni narahat edir. ... Zənnimcə, onların ən qısa müddətdə həlli müstəqil Azərbaycan dövləti üçün son dərəcə vacibdir. Azərbaycanın çağdaş və gələcək taleyi ilə bağlı bu problemlərinə biganə qalmağa heç kəsin haqqı yoxdur”. Dahi şəxsiyyət Heydər Əliyevin yeni yaradılacaq Yeni Azərbaycan Partiyasının Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında fəal iştirak edəcəyinə, yeni müstəqil Azərbaycan dövlətinin möhkəmləndirilməsində və inkişafında tarixi rol oynayacağına böyük inamını ifadə etməsinin əsassız olmadığı sonrakı dövrlərdə bir daha özünü təsdiqlədi.

Noyabrın 5-də Yeni Azərbaycan Partiyası Təşkilat Komitəsinin yığıncağında Heydər Əliyev Təşkilat Komitəsinin sədri seçildi. Noyabrın 21-də Naxçıvan şəhərində Yeni Azərbaycan Partiyasının təsis konfransı keçirildi və Heydər Əliyev partiyanın sədri seçildi.

Qətiyyətlə demək lazımdır ki, Heydər Əliyev şəxsiyyəti, onun Azərbaycana gəlməsi ilə Yeni Azərbaycan Partiyasının yaranması zərurəti meydana gəlmişdi.

Heydər Əliyev Yeni Azərbaycan Partiyasının əsas məqsəd və vəzifələrini belə izah edirdi: “Yeni Azərbaycan Partiyası parlament tipli partiyaadır və qəbul etdiyi proqrama uyğun olaraq, aşağıdakıları özünün məqsədləri hesab edir: Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsi; milli, din və dil mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, bütün vətəndaşlarının bərabər hüquqlara malik olduğu sivilizasiyalı, demokratik, hüquqi dövlət yaradılması. Lakin ön planda Azərbaycanın qarşısında duran ən mühüm və təxirəsalınmaz problemlərin həlli

dayanır – hər şeydən əvvəl respublikanın genişmiqyaslı xarakter almış müharibə vəziyyətindən çıxarılması, Qarabağ probleminin həll olunması, habelə ağır sosial-iqtisadi böhranın dəf edilməsi” [21, s. 366].

Xatırladaq ki, Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışı məsələsi hələ xeyli əvvəl, müstəqilliyin ilk illərindən aktuallıq kəsb etməyə başlamışdı. 1993-cü ildə isə xalqın iradəsinin ifadəsi olan bu rəy daha da möhkəmləndi. Lakin ilk vaxtlar Heydər Əliyev onun hakimiyyətə gəlməsinin vacibliyini ifadə edən çağırışlara heç bir cavab verməmişdi. Böyük rəhbər Azərbaycana hakimiyyət üçün qayıtmadığını dəfələrlə bəyan etmişdi. 1993-cü ildə də o, öz mövqeyinə sadıq qalaraq, bu çağırışlara, hətta hakimiyyət rəhbərlərinin xahişlərinə reaksiya vermədi. Ancaq vəziyyətin gərginləşməsi, ölkəni gözləyən real təhlükə və xalqın təkidi Heydər Əliyevi Bakıya gəlmək üçün razılıq verməyə məcbur etdi.

Müstəqil dövlətimizin istiqlalının elə ilk illərində ona “başçılıq” edən səriştəsiz rəhbərlərin “xidmətləri” sayəsində ölkəmizi bir dövlət kimi məhv olmaq təhlükəsi təhdid edirdi. Daxili və xarici düşmənlərin birgə fəaliyyəti nəticəsində Azərbaycan Respublikası idarəolunmaz vəziyyətə düşmüş, respublikanın müxtəlif hissələrə parçalanması məqsədilə separat hərəkatlar genişlənməmiş, hakimiyyətə qanunsuz yolla gəlmək arzusunda olan ayrı-ayrı başıpozuq dəstələrin cinayətkar fəaliyyəti o zamanlı iqtidara əslində ən vacib problemi – cəbhəni unutturmuşdu. Nəticədə isə Azərbaycan əraziləri bir-birinin ardınca itirilməyə başlamışdı.

Müstəqil, müasir Azərbaycan dövlətini yaratmaq xilaskar kimi ulu öndər Heydər Əliyevə nəsib oldu. Onun 1993-cü ildə hakimiyyətə qayıdışı ilə milli ideologiyamızın əks olunduğu dövlətçilik konsepsiyası hazırlandı. Prezident İlham Əliyevin 21 yanvar 2013-cü il tarixli “Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin 90 illik yubileyi haqqında» sərəncamında vurğulandığı kimi, «Azərbaycanda müasir, demokratik, hü-

quqi və dünyəvi dövlət quruculuğu, vətəndaş cəmiyyətinin təşəkkülü, milli-mənəvi dəyərlərə qayıdış və elmin, təhsilin, mədəniyyətin inkişafı əbədi surətdə Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Ölkəmizin əsas qanunu Konstitusiyanın qəbul edilməsi, hakimiyyətlərin bölünmə prinsipinin təsbit olunması, hüquq normalarının və qanunvericilik bazasının beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması, müasir idarəetmə üsullarının bərqərar olması və müvafiq dövlət qurumlarının formalaşdırılması Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə gerçəkləşən genişmiqyaslı quruculuq proqramının tərkib hissəsidir”.

Heydər Əliyevin çağdaş tariximizə Milli Qurtuluş günü kimi daxil olmuş 15 iyun 1993-cü ildə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin sədri seçilməsi ilə respublikada demokratiyanın, qanunçuluğun, hüquqi dövlət quruculuğunun bünövrəsi qoyuldu. Ümummilli liderin parlamentə sədr seçilməsindən sonra Milli Məclisdə verdiyi bəyanatda müstəqil dövlətçiliyin inkişaf konsepsiyası və yolları sistemli şəkildə açıqlandı. Bu istiqamətdə məqsədyönlü tədbirlərin həyata keçirilməsinə başlandı. 1993-cü ilin iyun-oktyabr ayları və sonrakı dövrdə müstəqil Azərbaycan dövlətinin qorunması və möhkəmləndirilməsi uğrunda Heydər Əliyevin mübarizəsi strateji məqsəd daşıyırdı. O, strateji və demokratik yolun mahiyyətini belə səciyyələndirirdi: “Azərbaycan Respublikası öz dövlət quruculuğunda, sosial-iqtisadi problemlərin həllində tutduğu strateji yolla gedir. Bizim bu yolumuz Azərbaycanda demokratik, hüquqi, sivilizasiyalı dövlət qurmaqdan, demokratik prinsipləri gündən-günə inkişaf etdirməkdən, dünyanın əldə etdiyi bütün demokratik nailiyyətləri Azərbaycanda yaymaqdan, onlardan bəhrələnməkdən ibarətdir” [3, səh. 30].

1993-cü ildə ümummilli lider Heydər Əliyev xalqın təkidilə ikinci dəfə Azərbaycanda siyasi hakimiyyətə gələrək ölkəni dünyanın siyasi xəritəsindən silinməkdən, bir dövlət olaraq parçalanmaqdan xilas etdi. Dövlətimizin bütün sahələrində əsaslı islahatlara qədəm qoyuldu və inkişafın əhəmiyyətli fak-

torlarından biri - daxili ictimai-siyasi sabitlik bərqərar oldu.

Ulu öndər Heydər Əliyevin ən böyük xidməti ondan ibarətdir ki, o, Azərbaycan dövlətçiliyini qoruyub saxladı. Dövlətçiliyimizin qorunub saxlanılması isə müstəqilliyimizin, azadlığımızın möhkəmlənməsi deməkdir. O vaxtdan keçən müddət ərzində Azərbaycanda həyatın bir sıra sahələrində pozitiv dəyişikliklər, köklü islahatlar aparılmış, ictimai-siyasi sabitlik təmin edilmiş, demokratiyanın inkişafı yolunda mühüm addımlar atılmışdır. Azərbaycan nüfuzlu və etibarlı tərəfdaş, perspektiv imkanları olan bir dövlət kimi dünya dövlətləri birliyinə daxil olmuş və layiqli yerini tutmuşdur [11, s. 13].

Eyni zamanda, 1994-cü ilin oktyabr, 1995-ci ilin mart hadisələrində Heydər Əliyev Azərbaycan dövlətçiliyini faciələrdən və iflasdan xilas edə bildi. 1994-cü ilin oktyabr hadisələri zamanı televiziya və radio ilə xalqa müraciətində milli təhlükəsizliyimizə qarşı yaranmış vəziyyətlə əlaqədar hamını həmrəy olmağa çağıran Heydər Əliyev deyirdi: “Əziz həmvətənlər, Azərbaycan vətəndaşları! Bu ağır dəqiqələrdə bir daha sizə müraciət edirəm. Sizi əmin edirəm ki, Azərbaycanın dövlətçiliyini qorumaq üçün son nəfəsimə qədər, son damla qanıma qədər öz yerimdəyəm. Xalqla birlikdəyəm. Xalqın təhlükəsizliyini qorumağa çalışacağam. Bundan ötrü lazımi imkanlardan istifadə edəcəyəm. Eyni zamanda, əziz həmvətənlər, sizə güvənirəm, sizə arxalanıram” [2, səh. 356].

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev siyasi sabitliyi təmin etməklə yanaşı, demokratik dövlət modeli konsepsiyasını həyata keçirməyə başladı. Həmin illərdə Heydər Əliyevin Azərbaycan dövlətçiliyi uğrunda apardığı fəal mübarizəyə hey-rətlənməmək olmur. Onun ölkədə siyasi sabitliyi təmin etməsini Azərbaycan dövlətçiliyinə qarşı çıxan anarxist qüvvələrin məhvi kimi də dəyərləndirmək olar. Siyasi sabitlik imkan verdi ki, Azərbaycan dövlətinin iqtisadi və hüquqi əsasları formalaşdırılsın. Təsədüfi deyil ki, Heydər Əliyev anarxist qüvvələrin zərərsizləşdirilməsindən sonra hüquqi, iqtisadi və demokratik

sahədə ciddi islahatlar proqramının həyata keçirilməsinə start verdi.

Ümummilli lider Heydər Əliyev Azərbaycanda demokratik dövlət quruculuğu prosesini həyata keçirərkən aşağıdakı əsas prinsip və meyarları prioritet hesab etmiş və onların yüksək səviyyədə təmin olunmasını daim nəzarətdə saxlamışdır: 1) Çoxluğun hakimiyyətinin bərqərar olması, çoxluğun qəbul etdiyi qanun və qərarların həyata keçirilməsində hamının iştirakının təmin edilməsi; 2) Cəmiyyətdə qanunun aliliyinin təmin edilməsi, bunun üçün real maddi, sosial-siyasi və mənəvi təminat sisteminin formalaşdırılması, hüquqi dövlət anlayışının reallaşdırılması; 3) Milli, dini, siyasi mənsubiyyətindən asılı olmayaraq vətəndaşların hüquq bərabərliyi və azadlıqlarının qorunması; 4) Millətlərarası etnik və dini ədavət, ayrı-seçkilik hallarına yol verilməməsi, xalqlar dostluğu ideyasının gündəmə gətirilməsi; 5) Qanunvericilik və icraedicilik orqanlarının seçkili əsaslarla formalaşdırılması, xalq qarşısında hesabatlılıq, konstitusiyanın toxunulmazlığı; 6) Çoxpartiyalılığa, fikir plüralizminə meydan verilməsi.

Heydər Əliyevin ikinci dəfə hakimiyyətə qayıdışı respublikamızın mövqelərini və müstəqilliyini daha da möhkəmləndirdi. Çünki böyük rəhbərin hər bir siyasi gedişi gələcəyə hesablanmışdı. 1993-cü ilin iyunundan başlayaraq, bütün sahələrdə olduğu kimi, elm və təhsil sahəsində də tənəzzülün, təhlükəli, dağıdıcı meyillərin qarşısı alındı. Milli təhsil sisteminin bərpası və yeni şəraitin tələblərinə uyğun olaraq inkişaf etdirilməsi üçün əlverişli siyasi, iqtisadi, hüquqi mühit yarandı. Ulu öndər Heydər Əliyevin bir qərindən artıq davam edən ölkəyə rəhbərlik, millətə liderlik fəaliyyətində təhsilə və elmə, bütövlükdə, xalqın intellektual səviyyəsinin yüksəldilməsinə qayğı bütün dövrlərdə üstün yer tutmuş, prioritet istiqamətlərdən biri olmuşdur. Əslində, Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə tariximizin 34 illik milli intibahı mahiyyət etibarilə xalqın təhsillənmə səviyyəsinin yüksəlişi, fundamental elmin yaranması, milli mədəniy-

yətin tərəqqisi ilə sıx bağlı olmuşdur. Bütün bunların hamısı təhsil sistemi və ondan səmərəli istifadə edilməsi nəticəsində mümkün olmuşdur. Bu mənada, təhsilin milli tərəqqidəki böyük rolundan danışarkən, Heydər Əliyevin dediyi kimi, "...təhsil sisteminin nə qədər dəyərli olduğunu ondan görmək olar ki, Azərbaycanda yüksək savada, biliyə, ixtisasa, yüksək elmə malik insanlar var və onlar cəmiyyətin çox hissəsini təşkil edir. Əgər bunlar olmasaydı, Azərbaycanın iqtisadiyyatı belə güclü inkişaf edə bilməzdi. Bunlar olmasaydı, Azərbaycanın elmi inkişaf edə bilməzdi. Bunlar olmasaydı, biz indi Azərbaycanı müstəqil dövlət kimi idarə edə bilməzdik. Onları qiymətləndirmək lazımdır və on illərlə əldə etdiyimiz nailiyyəti heç vaxt unutmamalıyıq..." [31].

Qeyd etmək lazımdır ki, təhsilə, elmə belə bir münasibət Heydər Əliyev siyasətinin aparıcı istiqaməti, onun daxili ziyalılığının, məarifpərvərliyinin mühüm təzahürü olub xalqını, millətini sivil dünyanın inkişaf etmiş xalqlarından biri kimi görmək istəyinin parlaq ifadəsidir.

Dövlətin, millətin həyatında təhsil kimi eynən mühüm əhəmiyyət kəsb edən sahələrdən biri də iqtisadiyyatdır. Güclü, inkişaf etmiş iqtisadiyyat güclü, qüdrətli dövlət deməkdir. Azərbaycanda neft sənayesi yalnız müstəqil Azərbaycan Respublikasının yaranmasından sonra xalqın milli sərvətinə, malına çevrilmişdir. Neft Azərbaycanın gələcək inkişafı üçün əsas, təməl, bünövrədir. Neft sənayesinin inkişaf etdirilməsi Azərbaycan dövləti qarşısında duran ən ümdə vəzifələrdəndir. Azərbaycan Respublikası Prezidenti Heydər Əliyev 1994-cü il sentyabrın 16-da keçirdiyi brifinqdə demişdi: "... biz indi də, gələcəkdə də Azərbaycanın təbii sərvətlərindən, xüsusən, ən böyük təbii sərvətimiz olan neft yataqlarından çox ehtiyatla, səriştəli istifadə olunmasına çalışmalıyıq. Çalışmalıyıq ki, bu sərvətlərdən Azərbaycan xalqının bu günü və gələcəyi üçün maksimum mənfəət götürək".

Üç ildən çox müddətdə aparılan danışıqlar nəticəsində

1994-cü il sentyabrın 20-də Azərbaycan Dövlət Neft Şirkəti ilə dünyanın 11 böyük neft şirkəti arasında Bakıda, «Gülüstən» sarayında Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda olan «Azəri», «Çıraq» və «Günəşli» yataqlarından birgə neft çıxarılması haqqında ilk neft müqaviləsi imzalandı. Bu müqavilə dünyada böyük əks-səda doğurdu. Qərbin neft şirkətləri ilə bağlanmış neft sazişi müstəqil Azərbaycan Respublikasının yeni tarixinin şanlı səhifəsini açdı. Sonradan haqlı olaraq “Əsrin müqaviləsi” adlandırılan bu saziş həqiqətən müstəqil Azərbaycanın neft salnaməsinə əbədi həkk olundu. “Əsrin müqaviləsi” adı ilə indi bütün dünyada tanınmış bu müqavilənin imzalanması və gerçəkləşməsi müstəqil Azərbaycanın iqtisadi inkişaf konsepsiyasını təşkil edən və böyük siyasətçi Heydər Əliyev tərəfindən işlənib hazırlanmış neft strategiyasının həyata keçirilməsinin parlaq təzahürüdür. Azərbaycanın “Əsrin müqaviləsi”ndən başlanan yolu haqqında Heydər Əliyev demişdir: “1994-cü ildən Azərbaycan dövləti özünün yeni neft strategiyasını həyata keçirir və bu strategiyasının da əsas mənası, əsas prinsipləri Azərbaycanın zəngin təbii sərvətlərindən, o cümlədən neft və qaz sərvətlərindən Azərbaycan xalqının rifahı naminə daha da səmərəli istifadə etməkdən ibarətdir” [11, 472 səh.].

Neft müqaviləsi - «Əsrin müqaviləsi» imzalandıqdan sonra Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev böyük iftixarla bildirirdi: *«Mən bu müqavilənin hazırlanmasında, imzalanmasında iştirak etdiyimə görə özümü çox xoşbəxt hesab edirəm. Üzərimə götürdüyüm məsuliyyəti dərk edirəm və ümidvaram ki, gələcək nəsillər bu gün burada baş verən tarixi hadisəni layiqincə qiymətləndirəcəklər»* [2, səh. 262].

Ulu öndər Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasəti nəticəsində birinci neft müqaviləsindən sonra xarici dövlətlərin iri neft şirkətləri ilə digər müqavilələr də imzalandı. Əgər 1994-cü il sentyabrın 20-də 7 ölkədən 11 böyük neft şirkəti ilkin müqavilə imzalamışdısa, 1997-ci ilin noyabrına kimi əlavə 8 neft-qaz yatağında müştərək işləmək üçün müqavilələr imzalanmışdı. Belə

ki, həmin vaxtda artıq Xəzərin Azərbaycan sektorunda imzalanmış müqavilələrdə 12 ölkədən 20 böyük neft şirkəti iştirak edirdi.

Azərbaycanın iqtisadi həyatında əldə etdiyi yuxarıda vurğuladığımız uğurlar onun siyasi nüfuzunun artmasına da öz təsirini göstərdi. Əbədi rəhbərimiz Heydər Əliyev 1994-cü il sentyabrın 29-da BMT Baş Məclisinin 49-cu sessiyasındakı çıxışında Azərbaycan həqiqətlərini bütün dünyaya çatdırır, respublikamızın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası sahəsində atdığı ilk addımları həyan edirdi. Xüsusi məmnuniyyətlə qeyd edirdi ki, “Biz addım-addım irəliləyərək xarici dünya ilə əməkdaşlıq binasını ucaldırıq. Biz beynəlxalq əməkdaşlığa xüsusi əhəmiyyət veririk və mən böyük məmnuniyyət hissi ilə Sizə bildirmək istəyirəm ki, Azərbaycan Respublikası sentyabrın 20-də Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda neft yataqlarının birgə istismarı sahəsində bir sıra iri dünya şirkətlərinin konsorsiumu ilə 30 illik müqavilə imzalamışdır”.

Azərbaycan Respublikasının TASİS və TRASEKA proqramları çərçivəsində Avropa İqtisadi Komissiyası ilə sıx əməkdaşlığı yaradılmışdır. Bunun nəticəsində 1995-1998-ci illərdə Avropa-Asiya istiqamətində tranzit yüklərinin daşınmasında respublikamızın nəqliyyat kommunikasiyasından istifadə edilmiş və onun yükdaşıma dövriyyəsi 10 dəfə artmışdı. Bu sahədə fəaliyyətin genişlənməsində Heydər Əliyevin uzaqgörən, genişmiqyaslı və böyük perspektiv əhəmiyyətli xarici siyasəti Azərbaycanın beynəlxalq birliyə iqtisadi inteqrasiyası işində yeni bir addım olmuşdu. 1993-cü ildə «Avropa-Qafqaz-Asiya Transqafqaz nəqliyyat dəhlizi (TRASEKA)» proqramı qəbul olunmuşdu. Avropa Birliyi Komissiyasının təklifi ilə Azərbaycan, Gürcüstan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Ermənistan, Tacikistan, Türkmənistan, Özbəkistan nümayəndələrinin 1993-cü ilin mayında Brüsseldə görüşü keçirilmiş və orada regionun nəqliyyat infrastrukturunun inkişafı məsələləri müzakirə edilmişdi. Heydər Əliyev Azərbaycanın əlverişli coğrafi-siyasi mövqeyin-

dən respublikamız üçün səmərəli istifadə etmək üçün bu proqramın reallaşmasında təşəbbüsü ələ almış və 1998-ci il sentyabrın 7-8-də Bakı şəhərində tarixi «Böyük İpək yolu»nun bərpası üzrə beynəlxalq konfransın keçirilməsinə nail olmuşdu. Konfransda 32 ölkənin və 13 beynəlxalq təşkilatın nümayəndə heyəti iştirak edirdi. 32 dövlətin nümayəndə heyətinin 9-u dövlət və bir nəfəri isə hökumət başçısı idi. Konfransda Azərbaycan, Türkiyə, Gürcüstan, Özbəkistan, Moldova, Qırğızıstan, Ukrayna, Rumıniya və Bolqarıstan dövlətlərinin prezidentləri iştirak edirdilər. Ümummilli liderimiz tədbirdə çıxış edərkən konfransın böyük tarixi əhəmiyyətə malik olduğunu, qədim «Böyük İpək yolu»nun bərpası proqramının XXI əsr üçün çox böyük əhəmiyyət daşıdığını qeyd etmişdi. Konfransda yeni yaradılan beynəlxalq təşkilatın mənzil-qərargahının Bakıda yerləşdirilməsi də qərara alınmışdı. Beynəlxalq təşkilatın mənzil-qərargahının Bakıda yerləşdirilməsinin bir əhəmiyyəti də ondan ibarət oldu ki, Azərbaycanın artıq beynəlxalq strukturun mərkəzinə çevrildiyi bir daha təsdiqləndi. Bu, habelə böyük insan Heydər Əliyev şəxsiyyətinin, onun beynəlxalq nüfuzunun ifadəsi idi.

Ümummilli liderimiz müasir Azərbaycanın inkişafını demokratik dövlət quruculuğunda, plüralist cəmiyyətin formalaşmasında, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının qorunmasında görürdü. Heydər Əliyev ölkədə demokratik, dünyəvi, hüquqi dövlət quruculuğunun əsasını qoydu və apardığı islahatlarla dövlətçiliyimizi getdikcə daha da inkişaf etdirməyə başladı. Ulu öndər ölkə prezidenti seçildikdən cəmi bir il sonra – 1994-cü il sentyabrın 29-da BMT Baş Məclisinin 49-cu sessiyasındakı çıxışında insan hüquqları və azadlıqlarının qorunmasının onun üçün prioritet əhəmiyyət kəsb etdiyini nəzərdə tutaraq söyləmişdir: “Respublikamızda artıq çoxpartiyalı sistem mövcuddur, siyasi plüralizm, şəxsiyyət, söz, mətbuat, vicdan azadlıqları, insan hüquqlarının müdafiəsi və qanunun aliliyi prinsipləri möhkəm bərqərar olmuşdur. Dərisinin rəngindən, din və dil mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, çoxmillətli Azər-

baycanın bütün vətəndaşları bərabər hüquqlardan istifadə edirlər. Qarşımızda duran ən mühüm vəzifə Konstitusiyanın əsas prinsiplərini dərinlən mənimsəmək, respublika həyatına tətbiq etmək və onun verdiyi təminatları reallaşdırmaqdan ibarətdir” [1, 612 s.].

Heydər Əliyevin Azərbaycan dövlətçiliyi qarşısında say-sız-hesabsız xidmətlərindən biri də Əsas Qanunun – Azərbaycan Konstitusiyasının hazırlanması və qəbul edilməsidir. Azərbaycanın yeni Konstitusiyasının hazırlanması üçün 1991-ci il fevralın 9-da Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin qərarı ilə 74 nəfərdən ibarət komissiya yaradılsa da, bu istiqamətdə uzun müddət heç bir əsaslı iş görülməmişdi. 1991-ci il oktyabrın 18-də «Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında Konstitusiya Aktı» qəbul olunmuşdu. Heydər Əliyevin qeyd etdiyi kimi «Bu, çox mühüm bir sənəddir və həmin sənəddə Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi haqqında çox dəyərli müddəalar var». Lakin bu sənədin həyata keçirilməsi ləngimişdi. Çünki dövlət müstəqilliyi haqqında Konstitusiya Aktı oktyabrın 18-də qəbul olunmuşdusa da, onun ümumxalq referendumu yolu ilə təsdiqlənməsi işi gecikdirilmişdi. Yalnız 1991-ci il dekabrın 29-da belə bir referendum keçirilmişdi. Həm də Azərbaycan Respublikasının dövlət orqanları və Konstitusiya Komissiyası müstəqil Azərbaycanın Əsas Qanununu - Konstitusiyasını yaratmaqla məşğul olmamışdı. Bu istiqamətdə Dövlət Komissiyası tərəfindən heç bir addım atılmamışdı. O dövrdən 3 il yarımından çox vaxt keçməsinə baxmayaraq, hələ müstəqil Azərbaycanın Əsas Qanunu qəbul edilməmişdi [17]. *Müstəqil Azərbaycan Konstitusiyasının yaradılması missiyasını məhz Heydər Əliyev öz üzərinə götürdü. Bununla da, o, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının yaradıcısı kimi tarixi missiyanı uğurla həyata keçirdi. Müstəqil dövlətimizin ilk Konstitusiyasının yaradılmasının təşəbbüsçüsü, rəhbəri və yaradıcısı məhz Heydər Əliyev oldu.*

1995-ci ilin iyul ayında Milli Məclisin iclasında Prezi-

dent Heydər Əliyevin sədrliyi ilə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasını hazırlayan Dövlət Komissiyası təşkil edildi.

Müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk Konstitusiyası ölkəmizdə demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət quruculuğu prosesinin hüquqi bazasını yaratdı və onun inkişafına təkan verdi. Konstitusiya qəbul edilən gündə, noyabrın 12-də respublika parlamentinə - Milli Məclisə ilk dəfə olaraq çoxpartiyalılıq əsasında demokratik seçkilər də keçirildi. Azərbaycan Prezidenti ilk Konstitusiyanın qəbul edilməsinin milli dövlətçilik tarixində müstəsna əhəmiyyətini nəzərə alaraq 1 noyabr 1996-cı il tarixli fərmanı ilə hər il noyabrın 12-ni ölkəmizdə Konstitusiya günü kimi qeyd edilməsini qərara aldı.

Ulu öndərin dövlətçilik konsepsiyasının uğurlu istiqamətlərindən biri də ölkəmizin 2001-ci il yanvarın 25-də Avropa Şurasına tamhüquqlu üzv qəbul olunmasıdır. Bu nüfuzlu qurumla hərtərəfli əməkdaşlıq edən ölkəmizin qazandığı ən mühüm nailiyyətlərdən biri müstəqillik tarixində ilk dəfə olaraq Azərbaycan nümayəndəsinin Avropa Şurasının rəhbərliyində təmsil olunması idi. Avropa Şurası Parlament Assambleyasının 2003-cü ilin yanvarında keçirilən qış sessiyasında Azərbaycanı bu nüfuzlu qurumda təmsil edən nümayəndə heyətinin rəhbəri İlham Əliyevin AŞPA-nın vitse-prezidenti və Büro üzvü seçilməsi Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə qazandığı nüfuzun ən uğurlu və ən bariz göstəricilərindən biri sayılmalıdır.

Heydər Əliyev dövlətçilik irsinin əsas istiqamətlərindən biri də dövlətin milli təhlükəsizliyinin və ərazi bütövlüyünün təmin olunması sahəsində kompleks tədbirlərin görülməsidir. Əslində, ölkənin hərbi qüvvələrinin yaradılması dövlətçiliyin əsas atributu və qarantı hesab olunsaydı, təəssüf ki, SSRİ dağıldıqdan sonra Azərbaycanda hakimiyyəti ələ keçirməyə müvəffəq olmuş qüvvələrin səbatsız siyasəti nəticəsində bu amil Azərbaycanın dövlətçiliyi üçün qarantiya deyil, təhlükəyə çevrilmişdi. Ordu quruculuğunda və ölkənin milli təhlükəsizlik sisteminin formalaşdırılmasında yol verilən kobud səhvlər son nə-

ticədə ölkədə qanunsuz hərbi birləşmələrin timsalında vətəndaş müharibəsi subyektlərinin meydana çıxmasına səbəb olmuşdu. Ordunun siyasiləşməsi və onun dövlətçilik prinsiplərinə əsasən deyil, şəxsi siyasi maraqlara nəzərən formalaşdırılması sonda Azərbaycanın müstəqilliyi üçün ciddi təhlükə mənbəyi idi. Yalnız Heydər Əliyev hakimiyyətə gəldikdən sonra bu tendensiya-ya qarşı ciddi mübarizə apardı və son nəticədə, dövlətin milli təhlükəsizliyinin və ərazi bütövlüyünün təminatçısı funksiyasını yerinə yetirən sabit, güclü silahlı qüvvələrin yaradılmasına nail oldu.

Bu gün Azərbaycan öz texniki və maddi təchizatına görə başqa dövlətlərin silahlı qüvvələrindən heç də geri qalmayan hərbi qüvvələrə sahibdir. Bu da Heydər Əliyevin müstəqilliyin dövlətləşdirilməsi istiqamətində yürütdüyü ardıcıl və məqsədyönlü siyasətinin əsas nəticələrindən biridir. Azərbaycan Silahlı Qüvvələri dövlətin ərazi bütövlüyünün təminatçısı olmaqla yanaşı, həm də beynəlxalq hərbi qurumlarla bərabərtərəfli əməkdaşlıq edir. Heydər Əliyevin səyləri nəticəsində Azərbaycanda Silahlı Qüvvələr üçün milli kadr potensialının yaradılması istiqamətində ciddi işlər görülmüşdür. Dünyanın ən nüfuzlu hərbi məktəblərinə təhsil almağa göndərilən gənclərimiz Azərbaycanın müstəqilliyinin əsas qarantlarından biri olan ordunun güclənməsində mühüm rol oynayacaqdır.

Azərbaycan təhsilinə, elminə, mədəniyyətinə böyük hörmətlə yanaşan Heydər Əliyev bu sahədəki böhrandan çıxmaq yollarını ətraflı araşdırmaq, ziyalılarla bu milli problemləri müzakirə etmək məqsədilə ilk olaraq 1993-cü il sentyabrın 21-də Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasında akademiyanın rəhbərləri, alimlər və ziyalılarla görüş keçirdi. Heydər Əliyev həmin görüşdə Elmlər Akademiyasının yarandığı gündən Azərbaycan elminin inkişaf etdirilməsində böyük xidmətlər göstərdiyini qeyd etdi və onu Azərbaycan xalqının tarixi nailiyyəti kimi qiymətləndirdi: «*Elmin keçdiyi inkişaf yoluna yüksək qiymət verməli, onu əldə saxlamalı, itirməməliyik*».

Ulu öndər görüşdə qeyd edirdi ki, uzun müddət ziyalılarla görüşmək imkanından məhrum olduğu vaxtlarda da «yalnız qəlbim, ürəyim həmişə Vətənlə, xalqımla və xalqımızın qabaqcıl dəstəsi olan ziyalılarla, onların yaradıcılığı, işləri ilə bağlı olmuşdur. Ziyalılarla görüşmək həmişə böyük bir bayram təsəvvürü yaradır. Mən həyatım boyu belə düşünmüşəm, belə fikirləşmişəm» [1, səh. 148].

Heydər Əliyev bu çıxışında respublikada yaranmış vəziyyəti geniş təhlil edərək, qarşıda duran vəzifələrdən ətraflı danışdı. Son illər Azərbaycanda gedən proseslərin respublikanın iqtisadiyyatına, sosial həyatına, elminə, mədəniyyətinə böyük zərbə vurduğunu açıqladı.

Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlməsinə qədər ictimai-siyasi mühitin kəskinləşməsinə təsir edən faktorlardan ən başlıcası heç şübhəsiz Ermənistan silahlı qüvvələrinin bir-birinin ardınca Azərbaycan ərazilərini işğal etməsi və bundan irəli gələn mənəvi-psixoloji, hərbi-siyasi böhran idi ki, bu da nəticə etibarilə ictimai həyatda dərin iz buraxırdı.

Ulu öndər Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin sülh yolu ilə və ədalətli şəkildə həll olunması, ümumiyyətlə Qafqaz regionunda bütün münaqişəli durumların dinc vasitələrlə və danışıqlarla çözülməsi, beləliklə də regionun sülh və sabitlik regionuna çevrilməsi istiqamətində yorulmadan çalışırdı. Hazırda Qafqaz qloballaşan və qloballaşdıqca terrordan əziyyət çəkən narahat dünyamızın ən qaynar nöqtələrindən və strateji baxımdan ən əhəmiyyətli geosiyasi məkanlarından sayılır. «Qafqaz indi bütün dünyanın diqqət mərkəzindədir. Ona görə də Qafqazda gedən prosesləri düzgün istiqamətə, sülh istiqamətinə yönəldib Qafqazda sülhə, əmin-amanlığa nail olmaq çox böyük, müqəddəs məqsəddir, ali məqsəddir və biz bu məqsəd uğrunda bundan sonra da əzmlə çalışacağıq» – deyərək, Heydər Əliyev Gürcüstanda yaşayan azərbaycanlılarla görüşdə söyləyirdi [8, s. 87]. Bütün tarixi reallıqları, zamanımızın gerçəkliklərini, çağdaş dünyada baş verən global və regional hadisələri

düzgün qiymətləndirən ümummilli lider Heydər Əliyevin xarici siyasət kursunda «Vətəndə sülh, bölgədə sülh, dünyada sülh!» konsepsiyası mühüm yer tuturdu.

Məlum olduğu kimi, Qafqaz geostrateji mövqeyinə, iqtisadi potensialına görə Şərqlə Qərb, Şimalla Cənub arasında körpü rolunu oynayır. Bu amil Qafqaz xalqları və dövlətlərinə bölgədə və dünyada sülh və integrasiya prosesində dominantlıq, aparıcılıq, liderlik mövqeyi qazandırır. Bu mövqedən səmərəli və beynəlxalq hüquq normalarına uyğun şəkildə istifadə edən Azərbaycan rəhbərliyi bilir ki, sülh mədəniyyətinin tərkib hissəsinə təkcə sülh uğrunda deklarativ mübarizə, bəyanatlar, bəyannamələr səviyyəsində siyasi gedişlər deyil, həm də geosiyasi-iqtisadi siyasət, coğrafi transsiyasət, azad ticarət və iqtisadi məkan uğrunda mübarizə də daxildir.

Ulu öndərin hakimiyyətə qayıdışından sonra respublikamızda ictimai-siyasi sabitliyin tam bərqərar olması, vətəndaşların təhlükəsizlik təminatının və qanunçuluğun gücləndirilməsi, sosial-iqtisadi problemlərin həlli istiqamətində ardıcıl addımların atılması insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində də əsaslı irəliləyişlərə zəmin yaratmışdır. Ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycanın həqiqi müstəqilliyinin təmin edilməsi üçün hər bir fərdin mənafeyinə cavab verən hüquqi islahatların aparılmasını da təmin etmişdir. 1995-ci ilin 12 noyabrında ümumxalq səsverməsi yolu ilə qəbul edilmiş müstəqil Azərbaycanın ilk Konstitusiyası ölkənin gələcək inkişaf prioritetlərini müəyyənləşdirməklə yanaşı, insan hüquq və azadlıqlarının təminatını da dövlətin ali məqsədi kimi ön plana çıxarmışdır. Konstitusiyada hakimiyyətin bölünməsi prinsipləri dəqiq əksini tapmış, zamanın tələbi ilə səslənən məhkəmə-hüquq islahatlarının həyata keçirilməsinə fundamental hüquqi zəmin yaradılmışdır. Konstitusiyada əksini tapmış müddəaların üçdə ikisinin sırf insan hüquqları ilə bağlı olması da, hesab edirəm ki, ulu öndərin insan hüquqlarına necə böyük həssaslıqla yanaşmasının bariz təəcəssümüdür.

İnsan hüquqları və azadlıqlarının qorunması, humanizm, sosial ədalət prinsiplərinin möhkəmlənməsi həmişə Heydər Əliyev hakimiyyətinin mahiyyətini təşkil edən dəyərlər kimi qavranılıbdır. Həyata keçirilmiş genişmiqyaslı hüquq islahatları, məhkəmə orqanları sisteminin təkmilləşdirilməsi həmin prinsiplərin hüquqi bazasını yaratmışdır. Buna görə də 1993-cü ildən sonrakı dövrü ölkəmizdə insan hüquq və azadlıqlarının inkişafı tarixində dönüş mərhələsi kimi səciyyələndirməliyəm [19, 673 s.].

Bütün dövrlərdə olduğu kimi, əsrin sonlarında da Azərbaycan xalqının inkişaf yolu hamar olmamışdı. İnkişaf, tərəqqi, sabitlik həmişə sıldırımlı qayalardan, çətin yollardan keçmişdir. Müstəqilliyimizin möhkəmlənməsi yolunda 1993-cü ilin iyunundan sonra Azərbaycanda başlamış uğurlu işlər xarici aləmdə bizi qarşı inam və sevinc yaratdığı kimi, respublikamızın daxilindəki bəzi qüvvələrdə isə qeyri-adi qısqanclıq hissləri doğurmuşdu. Onlar müxtəlif xarici dairələrin təsiri və köməyi ilə kövrək müstəqilliyimizə əl qaldırmaqdan belə çəkinməmişdilər. Başıpozuq, cinayətkar silahlı dəstələr daxilimizdəki bəzi üzdanıraq ziyalılarla birləşərək guya elmi araşdırma, proqnozlaşdırma mərkəzləri yaradır, həqiqətdə isə orada gənc müstəqil dövlətimiz haqqında böhtan və iftiralar söyləyir, dövlət çevrilişləri planı hazırlayırdılar. Bütün bunlardan cana doymuş xalq öz Prezidentinin ətrafında sıx birləşmişdi. Rəhbərimizin birca çağırışıyla Prezident iqamətgahının ətrafına yüz minlərlə adam yığışdı, dövlət çevrilişinə cəhdin qarşısı alındı. 1994-cü ilin oktyabrındakı, eləcə də 1995-ci ilin mart ayındakı dövlətçiliyimizə qarşı edilən qəsd cəhdlərinin qarşısı bacarıqla alındı, qanunsuz silahlı dəstələr, cinayətkar qruplar öz layiqli cəzalarını aldılar. Bu, bir daha Azərbaycanın bütövlüyünə meydan oxuyan qüvvələrə kəsərli dərs oldu: Heydər Əliyevin qurduğu Azərbaycan dövləti, Azərbaycanın müstəqilliyi əbədi-dir, sarsılmazdır, dönməzdir.

Milli-mənəvi dəyərlərin qorunması məsələsi də ümumi-

milli liderimiz Heydər Əliyevin fəaliyyətində aparıcı xətdir. Ulu öndər istər ailədə, istər hansısa dar çevrədə, istərsə də dövlət idarəçiliyində və cəmiyyətdə daim milli-mənəvi, əxlaqi dəyərlərə sadıq qalmış, etnik-mental tipi etibarilə əsl azərbaycanlı-türk dünyagörüşünə malik olmuşdur. Əbədi öndərimizin idarəçiliyin bütün mərhələlərində qanunçuluğa, hüquq qaydalarına, ədalətə bağlı olması da, əslində, onun zəngin mənəviyyatından rəşalənmişdir. Heydər Əliyev gücün siyasətinə qarşı qanunun gücünü qoyaraq «haqlı həmişə güclüdür» düsturundan çıxış etmişdir.

Heydər Əliyevin fəaliyyətində və siyasətində azərbaycançılıq həmişə öndə olub və bu ideoloji prinsip dövlət siyasəti səviyyəsinə qaldırılıb. Əslində, müstəqil Azərbaycanın dövlətçilik ideologiyası olan azərbaycançılıq məfkurəsi konsepsiyasının da müəllifi Heydər Əliyevdir, bu ideologiyayı gerçəkləşdirən, həyata keçirən də Heydər Əliyevdir. Heydər Əliyevin müəllifi olduğu bu ideologiyanın əsas konseptual müddəaları içərisində başlıca yeri Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsi, onun dönməzliyinin və əbədiliyinin təmin edilməsi, Azərbaycan xalqının bütövlüyünün, milli həmrəyliyin təmin olunması, vətəndaş cəmiyyətinin formalaşması, dünya azərbaycanlılarının AZƏRBAYCAN ideali ətrafında birliyinə nail olunması, Azərbaycanın iqtisadi müstəqilliyinin, azad bazar münasibətlərinin bərqərar olması, milli ideologiyanın ifadə vasitəsi olan müstəqil Azərbaycanın dövlət dilinin – Azərbaycan dilinin hərtərəfli inkişaf etdirilməsi və tətbiqi dairəsinin genişləndirilməsi, xalqımızın milli-mənəvi dəyərlərinin, milli mentalitetinin inkişaf etdirilməsi, Azərbaycanın milli dövlətçiliyində ümumbəşəri dəyərlərin, dünyəvi, hüquqi, demokratik, sivil dövlət quruculuğu prinsiplərinin təmin olunması, dövlətçilik atributlarının milli ideologiyanın tərkib hissələrindən biri olması, azərbaycançılıq milli ideologiyasının əsas müddəalarının, prinsiplərinin təhsil müəssisələrində öyrədilməsi, tədrisi, təbliği, təhsilin məzmununda milli-mənəvi və ümumbəşəri də-

yərlərin geniş əks olunması, milli vətənpərvərlik tərbiyəsinin ön plana çəkilməsi və s. bu kimi məsələlər mühüm yer tutur.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti tərəfindən vaxtilə xalq düşməni adı ilə unudurulmuş şəxslərin adlarının tarixə qaytarılması, bərpa edilməsi elmdə böyük tarixi xidmətdir. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti uzun illər tarixin unudulmuş səhifəsi idi. Azərbaycanın müstəqilliyinin bərpa edilməsindən sonra Xalq Cümhuriyyəti tarixinin həqiqətlərinin üzə çıxarılmasında, onun Azərbaycan tarixində yerinin və əhəmiyyətinin göstərilməsində Heydər Əliyevin nəinki siyasi xadim kimi, eyni zamanda böyük tarixçi kimi yüksək xidməti vardır. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 80 illik yubileyi haqqında Prezidentin 1998-ci il 30 yanvar tarixli sərəncamı böyük tarixi hadisə oldu. Prezident sərəncamının yerinə yetirilməsinin nəticəsi olaraq Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin tarixinə dair sənədlər və materiallar külliyyatı VII cildə hazırlanıb 1998-ci ildə nəşr edildi. Cümhuriyyət tarixinə dair elmi-tədqiqat işləri aparılmağa başlandı. Prezident Heydər Əliyevin 1 fevral 2003-cü il tarixli fərmanı ilə Bakı şəhərində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin xatirəsinə abidə ucaldılması qərara alındı. Heydər Əliyevin göstərişi ilə MEA-nın Tarix İnstitutu tərəfindən 7 cildlik «Azərbaycan tarixi»nin akademik nəşri buraxılmışdır. Ümumiyyətlə, Heydər Əliyevin tarix elminin inkişaf etdirilməsində xidmətləri böyükdür. O, tarix elminin mühüm problemlərinin obyektiv tədqiq edilməsi sahəsində özünün konsepsiyasını irəli sürmüşdü ki, bu da tariximizin işlənməsində mühüm elmi-metodoloji əhəmiyyət kəsb edir. Son dövrə qədər Azərbaycan tarix elmində unudulmuş səhifələrin açılmasında, bir çox problemlərin təhrif edilmiş şəkildə yazılmasının açıqlanmasında, tarix elmində yeni tədqiqat istiqamətlərinin meydana çıxarılmasında, bir çox məsələlərin yeni konsepsiyada işlənilməsi metodikasının müəyyən edilməsində ulu öndərin xidmətləri böyük elmi-nəzəri əhəmiyyət daşıyır. Onun azərbaycanlıların soyqırım məsələlərinin, Qərbi Azərbaycan tarixinin öyrənilməsinin

zəruriliyini tarix elminin mühüm bir problemi kimi rəsmi şəkildə əsaslandırması tariximizə, millətimizə böyük elmi xidmət nümunəsidir. Heydər Əliyev elmdə nihilizmə, diletantlığa, subyektivliyə, populizmə qarşı qəti mübarizə aparmağı tələb edirdi.

Siyasi fəaliyyətinin bütün mərhələlərində Vətənə, xalqa, torpağa sonsuz məhəbbət hissi, qurub-yaratmaq amalı ilə yaşamış ümummilli lider Azərbaycanın gələcəkdə daha qüdrətli dövlət olması üçün ölkəyə rəhbərliyə layiq ola biləcək namizədini də tövsiyə etmişdir. Vətəninə canından artıq sevən ulu öndər 2003-cü il prezident seçkilərindən öncə xalqa müraciətində bildirmişdir: *“İlham Əliyev yüksək intellektli, pragmatik düşüncəli, müasir dünya siyasətini və iqtisadiyyatının gözəl bilən, enerjili və təşəbbüskar bir şəxsiyyətdir. Sizi əmin edirəm ki, həm İlham Əliyev, həm də Yeni Azərbaycan Partiyası bundan sonra da xalqımızın ən layiqli övladlarını öz ətrafında sıx birləşdirərək, Azərbaycan dövlətinin inkişafı və xalqımızın firavanlığı yolunda çox işlər görəcəklər. İnanıram ki, mənim axıra çatdırı bilmədiyim tələyüklü məsələləri, planları, işləri Sizin köməyiniz və dəstəyinizlə İlham Əliyev başa çatdırı biləcək. Mən Ona özüm qədər inanıram və gələcəyinə böyük ümidlər bəsləyirəm”* [33].

Hesab edirəm ki, tariximizin ən yeni mərhələsində 2003-cü ildən sonrakı dövr İlham Əliyev dövrünün parlaq fəaliyyəti və uğurlu illəri kimi yadda qalacaqdır. Prezident İlham Əliyevin ölkəyə rəhbərlik etdiyi 16 illik müddət Azərbaycanın şanlı tarixinə hərtərəfli və sürətli inkişaf dövrü kimi daxil olmuşdur. Məlum olduğu kimi, ictimai-siyasi sabitliyin qorunmasının, mövcud iqtisadi inkişafın, hərtərəfli tərəqqinin fundamentini ümummilli lider Heydər Əliyevin inkişaf strategiyası, onun müəyyənləşdirdiyi daxili və xarici siyasət xətti təşkil edir. Hazırlanan dövlət proqramları, onların dəqiq icra mexanizmi bütün xalq tərəfindən dəstəkləndiyindən ölkəmizin sürətli inkişafı üçün əlverişli şərait yaranmışdır. Dövlətimizin əsaslarının möhkəmləndirilməsi və həyata keçirilən strategiyanın səmərəli-

liyi məhz İlham Əliyevin varislik keyfiyyətləri, müdrikliyi, siyasi iradəsi və uzaqgörənliyi, ümumilikdə, rəşadətli davranış modeli sayəsində mümkün olmuşdur. Prezident İlham Əliyev şəxsiyyəti müasir cəmiyyətdə liderlik fenomeninin ən önəmli və qəbəriq cəhətlərini özündə birləşdirir.

Prezident kimi fəaliyyətə başladığı gündən xalqı qarşısında görəcəyi işlərin prioritetlərini açıqlayan cənab İlham Əliyev «Azərbaycanı daha güdrətli dövlətə çevirmək üçün ən başlıcası ölkədə Heydər Əliyevin siyasəti davam etdirilməlidir. Mən Azərbaycan xalqına söz verirəm ki, bu siyasətə sadıq qalacaq, heç vaxt bu yoldan dönməyəcəyəm» söyləyərək, bu vədini əməli işi ilə təsdiqlədi. 2003-2018-ci illərdə gördüyü işlər, qazanılan uğurlar onun 2018-ci il prezident seçkilərində yəni-dən qələbəsinə təmin etdi. Dövlətimizin başçısı İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi, son illərin statistikası Azərbaycanın hərtərəfli inkişafı barədə aydın təəvvür yaradır. Bu gün ölkəmizin sürətli inkişafı yəni-yəni istiqamətləri əhatə edir və regionda lider dövlət olduğunu təsdiqləyir. Azərbaycanın Cənubi Qafqaz regionu iqtisadiyyatının 85 faizinə sahib olması uğurlu sosial-iqtisadi islahatlara əsaslanır. Ölkəmiz beynəlxalq maliyyə qurumlarının hesabatlarında da liderliyini qoruyur.

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev strategiyasının ardıcıl şəkildə davam etdirildiyi Azərbaycan Respublikası hazırda sürətlə, davamlı şəkildə bütün sahələr üzrə inkişaf etməkdədir. Bunun yeganə səbəbi isə Prezident cənab İlham Əliyev tərəfindən ulu öndərin müdrik və alternativli olmayan siyasətinin uğurla davam etdirilməsində, Heydər Əliyev ideyalarına sadıqlıqda və xalqın da bu siyasəti dəstəkləməsindədir. İqtisadi, sosial, mədəni və həyatımızın digər vacib sferalarında həmçinin müşahidə olunan tərəqqi, vətəndaş həmrəyliyi, sosial rifah ölkə vətəndaşlarının istək və arzularına uyğun şəkildə təmin olunur. Bu baxımdan, Azərbaycanda bərqərar olmuş ictimai-siyasi sabitlik, tolerant mühit, multikulturalist cəmiyyət bir daha sübut edir ki, ölkəmiz düzgün yoldadır.

Dövlətimizin başçısı Azərbaycanın seçdiyi yolun yeganə

düzgün yol, inkişaf və tərəqqi yolu olduğunu vurğulayaraq demişdir: *“Bugünkü Azərbaycan uğurla inkişaf edir. Bugünkü Azərbaycan, müstəqil Azərbaycan Heydər Əliyevin əsəridir. Bu, sadəcə olaraq sözlər deyildir. Bu, reallıqdır, bu, həqiqətdir. 1993-2003-cü illərdə siyasi sistemin möhkəmlənməsi, dövlətçilik ənənələrinin yaradılması, azərbaycançılıq məfkurəsinin bərqərar olunması nəticəsində bu gün Azərbaycan uğurla inkişaf edən ölkəyə çevrilibdir. O illərdə həm siyasi islahatlar, dünya birliyinə integrasiya siyasətimiz, həm daxildə aparılan iqtisadi və sosial islahatlar uğurlu inkişaf üçün möhkəm zəmin yaratmışdır. Bu gün müasir Azərbaycan bu möhkəm təməl üzərində uğurla inkişaf edir. Azərbaycan bu gün Heydər Əliyev yolu ilə gedir. Heydər Əliyev siyasəti Azərbaycanda yaşayır və özünü bütün istiqamətlərdə göstərir”*.

Azərbaycan xalqı müstəqilliyimizin memarı və qurucusu Heydər Əliyevin dövlətçilik xəttini çox böyük müvəffəqiyyətlə irəli aparan cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi altında, ulu öndərin milli dövlətçilik ideyalarını əsas tutaraq müstəqillik yolu ilə inamla irəliləyir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT:

1. Əliyev Heydər. Müstəqilliyimiz əbədidir. Birinci kitab. Bakı: Azərənşr, 1997, 612 s.
2. Əliyev Heydər. Müstəqilliyimiz əbədidir. İkinci kitab. Bakı: Azərənşr, 1997, 604 s.
3. Əliyev Heydər. Müstəqillik yolu. Seçilmiş fikirlər. Bakı, 1997, səh. 30
4. Əliyev İlham. İqtibaslar və təhlil. Bakı: Azərbaycan, 2006, s. 62
5. Əliyev İlham. İnkişaf – məqsədimizdir. Bakı: Azərənşr, 2009, 416 s.
6. İlham Əliyevin sədrliyi ilə Nazirlər Kabinetinin ilin birinci rübünün yekunlarına və qarşıdaduran vəzifələrə həsr olunan iclası keçirilib, Azertac, 30 aprel 2019
7. Həsənov Əli. Geosiyasət. Dərslik. Bakı: Aypara-3, 2010, 604 s.
8. Hüseynova İradə. Tarix.Zaman.Düşüncələr. I cild. Bakı: Elm və təhsil, 2016, 512 s.
9. Hüseynova İradə. Müstəqilliyimizin təminatçısı. Bakı: Təhsil, 2003, 504 s.
10. Hüseynova İradə. Dövlətçilik naminə. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2001, 294 s.
11. Hüseynova İradə. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu. Bakı: "Təhsil", 2004, 472 səh.
12. Hüseynova İradə. Siyasi kurs: davamlılıq konsepsiyası // Dirçəliş – XXI əsr, 2007, №110-111, s. 70-81;
13. Hüseynova İradə. Liderlik missiyası //Strateji təhlil, 2013, sayı 6, s. 29-45
14. Hüseynova İradə. Heydər Əliyev və Qafqazda sülh prosesi. Bakı: Çarşıoğlu, 2008, s. 471-472

15. Hüseynova İradə. Lider missiyası. "Tarix və onun problemləri, №2, 2013, s.46-58
16. Hüseynova İradə. Azərbaycan dövlətçiliyi tarixində Heydər Əliyev irsi. «Dirçəliş-XXI əsr» jurnalı, №88-89, 2004, səh. 31-45
17. Hüseynova İ. Müasir dövrdə Qafqazda integrasiya prosesi: real durum, problemlər və perspektivlər - Azərbaycanın mühüm tədris və tədqiqat mərkəzi (məqalələr toplusu). Bakı, 2002
18. Mehdiyev Ramiz. Azərbaycan: tarixi irs və müstəqillik fəlsəfəsi. Bakı: Azərbaycan Milli Ensiklopediyası Nəşriyyatı, 2001, 276 səh.
19. Mehdiyev Ramiz. Milli məfkurə, dövlətçilik, müstəqillik yolu ilə. II cild (məqalələr, çıxışlar, müsahibələr). Bakı: XXI – Yeni Nəşrlər Evi, 2006, 673 s.
20. «Milli Məclis» jurnalı, 2009, №5, s.1-2
21. Qətiyyətin təntənəsi. Bakı, 1995, s. 366
22. Prezident İlham Əliyevin sədrliyi ilə Nazirlər Kabinetinin 2016-cı ilin sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına və qarşıda duran vəzifələrə həsr olunan iclası keçirilib, Azertac, 10 yanvar 2017
23. Prezident İlham Əliyev Münxen təhlükəsizlik konfransı çərçivəsində "Şaxələndirmə strategiyaları" mövzusunda "dəyirmi masa"də iştirak edib / Respublika, 7 fevral 2015-ci il
24. Rusiya Federasiyasının Dövlət Arxivi, Fond 7523, siyahı 134, iş 184, vərəq 107
25. Bəşəriyyətə qarşı amansız cinayət // Azərbaycan, 18 fevral 2014
26. Ümummilli lider Heydər Əliyev – 90 // Tarix və onun problemləri, 2013, № 2, s.15
27. 14 iyul 1969-cu il – milli tariximizin dönüş anı // Səs, 13 iyul 2015
28. Xoşməramlı səfir. Bakı, 2005, 192 s.
29. «Azərbaycan» qəzeti, 2 noyabr 1995

30. «Azərbaycan» qəzeti, 11 noyabr 1995
31. «Xalq qəzeti», 20 aprel 1999-cu il
32. <http://heydar-aliyev-foundation.org/az/content/index/84/>
33. Sülh və sabitlik prezidenti// http://azertag.az/xeber/sulh_va_sabitlik_prezidenti-320061
34. Гусейнова Ирада. Мультикультурализм и его практическая реализация на Кавказе // Geostrategiya, 2013, № 06 (18), noyabr - dekabr, səh. 21-24

Ариф Гулиев

*доктор юридических наук, профессор
заслуженный работник образования Украины*

АЗЕРБАЙДЖАНСТВО, В НАСЛЕДИИ ГЕЙДАРА АЛИЕВА КАК НАЦИОНАЛЬНО- ГОСУДАРСТВЕННАЯ ИДЕОЛОГИЯ НАРОДА

История Азербайджанской Республики богата многими величайшими событиями. Но я так думаю, что, особенное значение и место среди этих событий имеет очень важную роль приход во власти великого лидера Гейдара Алиева. Богатая биография общенационального лидера Гейдара Алиева насыщена яркими и значимыми событиями, которые касались и его личной жизни, и, вместе с тем, судьбы всего азербайджанского народа. Он занимал высокие государственные посты, был первым лицом в республике, а затем – в независимом Азербайджанском государстве, но никогда не стоял над людьми, а находился рядом с ними, среди них. Именно этим он и снискал себе огромную всенародную любовь. Сам же Гейдар Алиев всегда верил в творческую, созидательную силу народа.

Гейдар Алиев родился под солнечным небом Азербайджана и вобрал в душу свет родного солнца, — чтобы вернуть этот свет всем и каждому, вернуть родной земле. Судьба отвела ему 80 лет. Звезда Алиева будет светить Азербайджану десятки и сотни лет.

Когда он явился в этот мир, его нарекли Гейдаром. Гейдар — имя-эпитет Святого Али, символа силы и мощи в мире правоверного Востока, воплощения мудрости и праведности. Роль родителей, среды и воспитания в судьбах людей неоспорима. Но думается, что и выбор имени человека также является неким знаком, предначертанием.

И люди на протяжении жизни несут на себе печать этих предназначений (1, С.373.).

В его сердце любовь и верность азербайджану

Приятно вспомнить и привести золотые строки украинского философа, писателя, ученого, общественного и политического деятеля Ивана Франко:

*«Любить азербайджанцев – это гордость,
Забывать азербайджанцев – это подлость,
А быть азербайджанцем – это честь,
Что не у всех народов есть! (20)»*

Именно Гейдар Алиев своими действиями подтвердил эти штрихи азербайджанского народа, высоко поднял планку идеалов и нравственности, что, в свою очередь, сделало его образ народным идеалом на все времена. Гейдар Алиев во время встречи с нашими земляками, на которой до этого знал и присутствовал, подчеркивал, что азербайджанцы, живущие на Украине, и в других странах мира, всегда борются за сохранение национальных нравственных и культурных ценностей и, вместе с тем, делают все возможное для их обогащения путем интеграции с общечеловеческими ценностями.

«Концепция национально-государственной идеологии Азербайджана, сформулированная Гейдаром Алиевым в его речах и выступлениях, явилась стержнем стратегического курса на строительство нового Азербайджана, защиту завоеваний национальной свободы и государственной независимости азербайджанского народа, послужив мировоззренческой основой практической деятельности интеллигенции, представителей всех социальных слоев, надежной опорой лидера за свой народ. Бессмертный творец азербайджанской национальной идеи - азербайджанства, наш общенациональ-

ный лидер Гейдар Алиев навсегда войдет в историю как спаситель азербайджанской нации. Именно ему принадлежит историческая миссия обнародования и доведения до мировой общественности вопиющих фактов геноцида азербайджанского народа, депортации наших соотечественников, экспансионистской политики Армении в разные периоды истории; а также открытие миру незаслуженно забытых имен людей, составляющих силу и цвет азербайджанской нации» (2, С.14-15.).

В центре особого внимания общенационального лидера находился азербайджанский язык. Он был твердо убежден в том, что только «родным языком создается каждый народ». Гейдар Алиев добился предоставления азербайджанскому языку статуса государственного языка, что было законодательно закреплено в Конституции 1978 года (3, С.14.). В то время такой шаг равнялся героизму.

«Если взять азербайджанский язык, — рассуждал он, — допустим, начала века, и если взять азербайджанский язык сегодня, то это очень богатый язык. То есть мы язык свой обогатили, наш язык постоянно развивался. Мы сохранили наши национальные школы, мы сохранили национальную печать, мы сохранили национальную науку, национальные кадры. Все сохранили. И поэтому когда мы приобрели независимость, у нас не было с этим проблем. Появилось даже преимущество — многие азербайджанцы хорошо владеют русским языком. Это тоже очень нужно, это один из языков мирового значения. Правда, есть люди, которые лучше владеют русским языком, чем своим родным. Это тоже есть. Но это временное явление. Я думаю, они тоже, сохраняя хорошее знание русского языка, научатся лучше использовать свой национальный язык» (4, С.553).

Гейдар Алиевич с тревогой говорил о том, что есть люди, которые ассимилируются, теряют свои национальные корни, теряют родной язык

Сквозь тернии к успеху

В декабре 1982 года Алиев вошел в Политбюро Центрального Комитета Коммунистической Партии Советского Союза и был назначен на пост первого заместителя председателя Совета Министров СССР. Будучи членом правительства Советского Союза, он непосредственно руководил важнейшими социально-экономическими отраслями огромной страны, начиная от здравоохранения и просвещения до транспорта, от культуры до товаров народного потребления. Его, как первым азербайджанцем, нахождение на этом посту имело огромное значение для Азербайджана.

Многое сделал Гейдар Алиев для азербайджанской науки и культуры, находясь в правительстве СССР. В то время, когда во многих других республиках Советского Союза было сильное давление и преследование со стороны тоталитарной системы, Гейдар Алиев, благодаря своему бесстрашию, решительной и твердой воле, создал в Азербайджане такую обстановку, которая предоставляла творческим лицам возможность свободно мыслить, полностью реализовывать задуманное. Он всегда был уверен в том, что только «народ, обладающий высокой культурой, всегда будет идти вперед, будет жить и развиваться». В те годы в Баку были построены архитектурные комплексы, институты, издательства, возведены памятники выдающимся людям, созданы дома-музеи великих исторических личностей.

Последующие годы стали для Гейдара Алиева испытанием на прочность и преданность своему народу. В октябре 1987 года осуществляемый под руководством Михаила Горбачева план по устранению Алиевас должности, сопровождался гонениями и клеветой. Как вспоминал впо-

следствии сам Гейдар Алиев, самым ужасным для него в этот период было то, что «Комитет Государственной Безопасности, в котором он проработал тридцать лет, стал относиться к нему как к врагу советского строя».

Воспользовавшись некомпетентностью азербайджанского руководства, происходящей в стране анархией, нескончаемой борьбой за власть, Армения начала создавать в исконно азербайджанских землях неконституционные структуры власти. В итоге Нагорный Карабах попал под полную оккупацию сепаратистов и армянских вооруженных формирований.

Есть прямое свидетельство Гейдара Алиева о том, что 19 января 1990 г., за день до трагедии в Баку, ему вдруг позвонил Горбачев, «это был первый наш разговор после 1987 года, и происходил он на повышенных тонах, — рассказывал Гейдар Алиевич. — Он заявил, что в Азербайджане творятся беспорядки и что виновником этих беспорядков являюсь я. Я, дескать, виноват в том, что в республике фактически свергли Советскую власть, и потому мне следует принять срочные меры и повлиять на события. Он пригрозил, что, если я этого не сделаю, они найдут на меня управу. А в Азербайджане все равно наведут порядок. Однако виноват во всем буду я. Я ему очень резко ответил, сказал, что все это клевета: во-первых, у меня нет никаких связей с Азербайджаном, а, во-вторых, народное движение в Азербайджане возникло как протест против несправедливой политики Москвы и азербайджанского руководства, так что протест этот абсолютно законный. Словом, я категорически отверг все обвинения Горбачева...» (5, С. 134)

После известных кровавых январских событий в Баку находившийся тогда в опале Гейдар Алиев, подвергая свою жизнь опасности, выступил в постоянном представительстве Азербайджана в Москве перед журналистами и общественностью с резким заявлением, осуждая и требуя

наказать тех, кто учинил страшное преступление против азербайджанского народа. Тем самым он проявил мужество, стойкость, преданность родному народу. Он был одним из первых, кто с высокой трибуны бесстрашно бросил справедливые обвинения в адрес руководителей бывшего советского государства, выступил на защиту территориальной целостности своей Родины. Это был очень смелый шаг с его стороны, так как после этого преследования Гейдара Алиева усилились.

Однако ситуация уже изменилась, азербайджанский народ верил в своего великого сына и настойчиво требовал его возвращения на родину. Гейдар Алиев на самолете прилетел в Баку, а оттуда в Нахичеван. Это возвращение усилило веру народа в него, на центральной площади Нахичевана свыше 80 тысяч человек приветствовали своего великого лидера.

«На 30 сентября 1990 года были назначены выборы Верховный Совет Азербайджана. В большом селе Неграм, кандидатом в депутаты выдвинули Гейдара Алиева. Теперь это село знаменито и тем, что, вопреки желанию властей, оно возвратило из политического забвения выдающегося государственного деятеля Гейдара Алиева... Благодаря жителям Неграма началось его новое блистательное восхождение, приведшее к заслуженной славе основателя новой государственности Азербайджана.

За Алиева в Нахичеванской республике проголосовало почти сто процентов избирателей, принявших участие в выборах. Это был щелчок по носу всем, кто утверждал, что народ не хотел его возвращения. Те, кто монополизировал право говорить от имени народа, снова жестоко просчитались. Народ голосованием четко и недвусмысленно выразил свое отношение к Гейдару Алиевичу и его противникам» (6, С. 160-161).

В том же году после возвращения в Баку Гейдар Али-

ев был избран депутатом Верховного Совета Азербайджана, а с 1991 по 1993 год занимал пост председателя Верховного Меджлиса Нахичеванской Автономной Республики.

От мудрой теории к успешной практике: эпоха мудрого правления политика-патриота Г. Алиева

Благодаря мудрой дипломатии общенационального лидера, усилилось влияние Азербайджана на международной арене, он занял достойные позиции в мире, успешно развивая отношения со многими государствами. В основу своей миролюбивой внешней политики Гейдар Алиев ставил принципы укрепления национальной независимости, уважение к правам государств, мирное разрешение всех спорных вопросов, установление взаимовыгодного экономического, научного и культурного сотрудничества.

«К началу 1993 года политическая ситуация в Азербайджане крайне обострилась, часть территории Азербайджана стремительно оккупировалась армянскими вооруженными формированиями, тысячи азербайджанцев превратились в беженцев, страна находилась на грани гражданской войны, ее государственности угрожала опасность. В те страшные и тяжелые дни азербайджанцы начали терять веру в будущее. Они нуждались в сильном лидере, способном стабилизировать обстановку и защитить свой народ от нависшей беды. Таким лидером и стал Гейдар Алиев. В нем азербайджанский народ увидел свой путь к спасению и настойчиво потребовал смены существующей власти, желая доверить свою судьбу Гейдару Алиеву» (7, С. 14-17.). Единственный выход из сложившейся ситуации народ видел в приходе к власти выдающегося политического деятеля Гейдара Алиева. Видя страдания своего народа, Алиев вновь вернулся 15 июня 1993 года к руководству страной. В октябре 1993 года азербайджанский народ избрал его президентом Азербайджанской Республики.

Общенациональный лидер Гейдар Алиев в очень короткие сроки вывел Азербайджан на путь развития и процветания. Подтвердив каждым своим шагом сказанные им 10 октября 1993 года на церемонии инаугурации слова: *«Азербайджанский народ переживает сложный, трагический период своей истории. Я глубоко осознаю степень ответственности, которая возложена на меня в это сложное время, и хочу заверить, что всей своей деятельностью, всей своей жизнью постараюсь оправдать высокое доверие, надежды народа»* (9).

Гейдар Алиев стал инициатором разработки теоретических основ идеологии, призванной объединить все общество. Это — азербайджанство. В докладе на I съезде азербайджанцев мира, я как делегат первого источника ашподисментами встречали слова: «Мы — азербайджанцы. Родина всех нас — Азербайджан. Эта земля вырастила нас, как народ, как нацию, как личность. Поэтому в существе каждого из нас живет дух азербайджанства. И дух азербайджанства, идея азербайджанства должны стать тем, что связывает нас друг с другом и побуждает к еще более тесному сплочению. У каждого государства существует национальная идеология. И национальная идеология независимой Азербайджанской Республики — идеология Азербайджанства» (9, С.340).

Наш лидер первый, кто обосновал «идею мирового азербайджанства» (10, С.113-16). До него этого не сделал никто. К этой мысли Гейдар Алиевич не раз возвращался в своих выступлениях, размышлениях. Конечно, у него были не только сторонники, но и оппоненты — и дома, и за рубежом. «...в современной идеологической жизни республики достаточно явно проявились две линии или тенденции, — писал в этой связи академик Афранд Дашдамиров. — Первая направлена на растворение азербайджанской идеи в общетюркской, общеисламской идее. Вторая отстаивает формулу азербайджанизма, интегрирующего многослойную

этническую культуру Азербайджана, включая тюркские корни, кавказские реалии, национально-демократические традиции, исламские истоки» (11, С. 340).

«Азербайджан — неотъемлемая часть тюркского мира. В советские годы связи Азербайджана с Турцией, культурные контакты, взаимообмен духовными ценностями строго ограничивались. Но с обретением независимости Азербайджана идеологические шлагбаумы ушли в прошлое.

Первой независимость Азербайджана признала Турция. Гейдар Алиев неоднократно напоминал об этом. Президента очень тронуло то, что в Корее были созданы парк и бульвар, названный его именем» (12, С.343).

Одной из важных задач, предстоящих перед независимой Азербайджанской Республикой было обеспечение сохранения достойного места Азербайджана в мировом обществе, создание процесса государственного строения республики, и Гейдар Алиев удачно осуществил эту обязанность. Свобода человека, слова и религии, свобода языка и совести в Азербайджане являются основными условиями демократического и цивилизованного государства, которые смогли образоваться в независимом Азербайджанском государстве, именно начиная с 1993 года.

Гейдар Алиев, как он дал клятву об этом, стал обеспечителем развития Азербайджанской Республики как демократическое юридическое государство. Создание демократичного общества, казалось очень легкой и быстро достигнутой целью во время принятия Конституционного Акта о Государственной Независимости.

Если взглянуть в дела осуществляемые Гейдаром Алиевым со дня его руководства правительством, сможем увидеть очень важную диалектику развития: сначала государство, потом отсрочка, затем богатство. То есть, сначала создание государства, потом обеспечение прав об осуществлении правосудия личности являются из важных кон-

цепций Конституции. Эта концепция охватывает право о получении помощи, защита в суде, воспользоваться помощью защитника в суде, пожаловаться на решение суда, право презумпции о невиновности и другие права.

Надо отметить что, «конституционные основы плодотворного обеспечения прав и свобод человека в Азербайджане усовершенствовались именно после референдума проводимого 24 августа 2002 года, по инициативе Гейдара Алиева и впервые были закреплены концепции о создании положения Уполномоченного Азербайджанской Республики о Правах Человека. Конституционный Закон «О регулировании осуществления прав и свобод человека Азербайджанской Республики принятый в 2002 году имеет очень важную роль по охватыванию вопросов. Этот Закон принят с целью осуществления согласования прав и свобод человека Конвенции «О защите прав и свобод человека» (13, С.5-7).

Благодаря Гейдару Алиеву в наше время патриотизм стал неотъемлемой составной частью общественного сознания и главным содержанием эпохи (14, 14-15).

Кроме того, с первых дней своего пребывания на посту президента Гейдар Алиев правильно оценил потребность страны в новой Конституции, которая бы отражала волю народа и обеспечивала строительство светского демократического унитарного государства. «Государство должно быть гарантом всего населения, проживающего на его территории» – такова была позиция великого лидера азербайджанского народа. Реализуя эту идею, Милли Меджлис в июле 1995 года создал под председательством Гейдара Алиева Государственную комиссию по подготовке Основного Закона. И уже в ноябре того же года всенародным голосованием была принята новая Конституция Азербайджанской Республики, которая основывалась на принципах разделения ветвей власти, юридических основ демократического права и строительства светского демо-

кратического унитарного государства, а также безусловно-го обеспечения прав и свобод человека и гражданина.

«Принцип Конституции об обеспечении равных прав женщин и мужчин, имея в виду современную степень развития нашего государства, полноценно выражался в этой Конституции. 33-я статья Конституции гласила о том что, мужчины и женщины обладают равными правами и свободами в Азербайджанской ССР. Обязательно важно отметить что, несмотря на то что, Азербайджан находился в составе Советского государства, наше государство превзошло многих ведущих и демократических государств в отношении к женским правам. Например, этот вопрос, связанный с женскими правами разрешился только примерно после 50 лет Азербайджана, в огромном государстве Востока – в Турецкой Республике. Права женщин на выборы во многих Европейских государствах были признаны только, после II Мировой Войны. Успех Азербайджана в этой сфере, является одним из наших важных достижений. Азербайджанская женщина, в прошлом угнетенная и без всяких прав, выбросила чадру, которая веками служила для нее символом социального и религиозного рабства и присоединилась в общественную и культурную жизнь. После принятия новой Конституции открылась новая страница в жизни Азербайджанской женщины...

В это же время широкий размах в стране приобрело создание независимых государственных институтов. Полным ходом шел процесс государственного строительства, в основе которого была принятая независимым Азербайджаном первая Конституция. Дальнейшее укреплениеправового, демократического государства неразрывно связано с именем Гейдара Алиева, который вел азербайджанский народ по этому пути, будучи твердо убежденным в том, что «демократия – это изменение в сознание людей. Это изменение происходит не революционным, а эволюцион-

ным путем, постепенно...» (15, С.46-55).

Общенациональный лидер заложил основу новой идеологии, которая выносит на первое место такие общечеловеческие ценности, как независимость, государственность, справедливость, демократия, национальный прогресс и светскость. Проводимая Гейдаром Алиевым внутренняя политика была направлена на обеспечение каждого гражданина Азербайджана правом на свободную жизнь и создание возможностей для улучшения собственного благосостояния. Поэтому приоритетным направлением в деятельности Гейдара Алиева было последовательное проведение экономических реформ, обеспечение экономического развития, интеграция Азербайджана в мировую экономику.

Чтобы завоевать всеобщую любовь, не достаточно быть только хорошим политиком, необходимо обладать и исключительными общечеловеческими качествами. **«Большую политику нельзя подчинить мелким чувствам и интересам»**, – в этом был уверен, снискавший всенародную любовь Гейдар Алиев. Его неисчерпаемая энергия вселяла в азербайджанский народ веру в обновленный, созидательный, счастливый Азербайджан. Гейдар Алиев никогда не давал неисполнимых обещаний народу, напротив, всегда излагал результаты, которые могли быть достигнуты. Его ключевыми качествами были исключительная честность и твердая воля, а также высочайшая организованность и требовательность, прежде всего к себе, умение слушать и слышать каждого человека.

Сетлая память и благодарность великому лидеру нации

Благодаря дальновидности общенационального лидера, в республике были заложены основы новых экономических отношений, создан частный сектор, привлечены большие иностранные инвестиции, для предпринимателей созданы широкие возможности, местным и иностранным предпринимателям предоставлены фабрики и заводы, оставшиеся с советского времени, для производства товаров, способных выйти на мировой рынок. Тем самым не только были созданы новые промышленные сферы, но и открыты новые рабочие места. «Государство, имеющее сильную экономику, может все» – таким принципом руководствовался Гейдар Алиев.

Оценивая политическую деятельность Гейдара Алиева следует отметить, что ему в довольно короткие сроки удалось превратить в то время отсталую аграрную Азербайджанскую Республику, производившую лишь сырье, в развитую промышленную страну, занявшую лидирующие позиции по производству нефти и хлопка. В те годы под руководством Гейдара Алиева удалось создать сильную экономическую базу, заложить основы будущей независимости Азербайджана. В итоге, за довольно короткий исторический срок в республике произошли существенные изменения в лучшую сторону: были построены новые заводы, фабрики, электростанции, нефтепромыслы, оросительные и транспортные системы.

Одной из самых больших заслуг общенационального лидера является разработка новой нефтяной стратегии. Огромную роль в экономическом развитии Азербайджана сыграло подписание в сентябре 1994 года так называемого «Контракта века» – первого нефтяного договора и про-

дление СРОКА с крупнейшими нефтяными компаниями мира, стал закономерным этапом развития Азербайджана. А легендарный нефтепровод Баку-Тбилиси-Джейхан, железнодорожный путь Баку-Тбилиси - Карс ведущие мировые политологи и экономисты впоследствии назовут гарантией независимости Азербайджана. Словом, был взят решительный курс на активизацию внутренней и внешней политики Азербайджана. В этом нашему общенациональному лидеру виделся залог дальнейших успехов в области демократизации и суверенитета Азербайджанской Республики, построения развитого гражданского общества и правового государства.

Благодаря рациональной политике, финансовые средства, получаемые от реализации нефти, были направлены на улучшение всех сфер общества. Установившаяся после этого внутри страны относительная стабильность и укрепление Азербайджана на международной арене только подтверждают действенность, разработанной Гейдаром Алиевым нефтяной стратегии.

Истоки дипломатических отношений Азербайджана и Украины.

Подтверждением афоризма азербайджанцев во время открытия первого в мире памятника Гейдару Алиеву в Киеве 4 июня 2004 г. Президент Украины Леонид Кучма сказал: «Наши азербайджанские гости, несомненно, знают, что Гейдар переводится с древнетюркского как всадник, скачущий впереди.

Это гордое имя полностью отвечает духу, энергичности и целеустремленности незабываемого Гейдара Алиевича Алиева. В его характере, его стиле работы органично сочетались основательность и прагматичность – с одной стороны, и нетерпимость ко всему отжившему и рутинному – с другой. Он был политиком-реалистом.

Жизнь Гейдара Алиевича стала символом беззаветно-

го служения своему народу. Весь свой талант организатора и дар дипломата он направлял на то, чтобы независимый Азербайджан достиг новых, невиданных в своем развитии высот.

Благодаря его последовательной, взвешенной внешней и внутренней политике были остановлены боевые действия в Нагорном Карабахе, а к решению конфликта привлечено международное сообщество.

Неоднократно убеждался в том, что народ Азербайджана искренне любил Гейдара Алиевича – как отца нации, мудрого и дальновидного политика. Знаю, что эту неугасимую любовь и почтение азербайджанцы несут в своем сердце и сегодня.

Особую роль в формировании отношений дружбы, взаимного уважения и поддержки между Украиной и Азербайджаном сыграло то, что Гейдар Алиевич лично уделял неустанный внимание развитию стратегического партнерства между нашими странами, всегда был верным другом Украины.» (16)

Любовь и уважение к Гейдару Алиевичу не ограничиваются государственными границами Азербайджана.

Народная дипломатия (или неофициальная, гражданская дипломатия) как явление существует уже многие столетия, начиная с древних времен и вплоть до наших дней.

Одновременно при поддержке земляков появились в городе Ирпень памятники Тарасу Шевченко и Зарифе Алиевой, а также в г. Ирпене парк и школа названная именем Зарифы Алиевой, а в Баку — парк имени Леси Украинки и ее памятник. В Сумгаите и Черкассах названы улицы в честь городов-побратимов. В городе Закатала давно был памятник Тарасу Шевченко и в Баку новый установлен. Благодаря успешной работе компании SOCAR вместе с Посольством Азербайджана в Украине, на карте Киева появился парк имени Гейдара Алиева, который стал одним

из любимых мест отдыха жителей и гостей города. А в Баку установлен памятник – Гейдара Алиеву Украинского круга.

Украинцы помнят и чтят Гейдара Алиева: он удостоен звания Почетного гражданина города Киева, Почетного доктора Академии государственного управления при Президенте Украины. В память о нем переименованы улица 26 Бакинских комиссаров — в Азербайджанскую, (я живу это улица. А.Г.), а улица Шаумяна — в Бакинскую.

Память о Гейдаре Алиеве не гаснет и в сердцах азербайджанцев, проживающих как в стране, так и за ее пределами, он стал поистине отцом азербайджанцев диаспоры.

В XX столетии Азербайджан, как и братская Украина, дважды добивался государственного суверенитета. После распада царской России в наших странах образовались демократические республики. Между двумя странами были установлены дипломатические отношения и государства начали совместно бороться против большевизма. В частности, во время Версальской конференции делегации Азербайджана и Украины постоянно контактировали и координировали свои усилия во имя независимости и суверенитета своих государств.

Благодаря настоящей дружбе и политической воле глав государств между Азербайджаном и Украиной налажен механизм политических контактов всех ветвей власти и граждан обеих стран. Несмотря на значительную насыщенность, а также на дальнейшую диверсификацию каналов общения, уделяется неослабное внимание регулярным встречам на уровне глав государств, правительств, внешнеполитических ведомств двух стран.

Теплые дружеские отношения между Азербайджаном и Украиной сложились гораздо раньше официального установления дипломатических отношений между Киевом и Баку. С началом президентства Гейдара Алиева дружба

между двумя президентами Кучма-Алиев ещё больше укрепилась глубокой традиционной дружбой между народами.

Во время пребывания Гейдара Алиева в высшем руководстве советского правительства он сделал очень многое и для Украины. Приведу такие факты. В конце 80-х годов появился проект о соединении Дуная с Днестром, что могло привести к крупной экологической катастрофе. Тогдашний премьер-министр Украины В. Фокин не найдя поддержки в Москве, обратился за помощью прямо к Гейдару Алиеву, который сумел убедить авторов отказаться от этого проекта. Кроме того, экс-вице премьер-министра М.А.Орлик обратился за помощью прямо к Гейдару Алиеву в связи с благоустройством культурных заведений Украины, именно благодаря его заботе, Киевская Национальная филармония сегодня так отлично выглядит — он вовремя изыскал необходимые средства на ее реставрацию. Завод «Оболонь», фабрика детского питания и помощь в строительстве киевского метрополитена, тоже был построен и сдан в эксплуатацию при его содействии (17, С. 129-132).

На днях Азербайджанского информационного агентства бывший премьер-министр Украины Анатолий Кинах отметил: «Россия в тот год (1997 г.) заоблачно повысила нам цены на горючее, и мы искали другие источники его поставок. Медлить было нельзя, поскольку уборочные работы были в самом разгаре. И тогдашний президент Украины Кучма позвонил Гейдару Алиевичу и попросил помочь горючим. Несмотря на то, что и в самом Азербайджане шла уборочная страда, Алиев безотлагательно дал поручение правительству, и в кратчайшие сроки нам было доставлено горючее. Украинские фермеры до сих пор помнят этот жест доброй воли вашего руководства...

...Благодаря Гейдару Алиевичу и Ильхаму Гейдаро-

вичу Азербайджану удалось избежать негативных процессов, которые происходили в регионе. Им удалось консолидировать народ для укрепления государства. Все мы помним, в каком сложном положении была республика в первые годы независимости, но теперь Азербайджан просто не узнать. Ваша страна прошла трудный путь своего развития, и сейчас самое главное - сохранить ту стабильность, которой добилась страна. На примере Украины и других стран можно видеть, как трудно после разного рода потрясений удержать стабильность. Считаю, что вам повезло с руководством» (18).

Благодаря поддержке экс-послов Азербайджанской Республики в Украине, доктора философии по политическим наукам Талата Алиева и доктора исторических наук Эйнуллы Мадатли, была успешно реализована инициатива сотрудничества между городами-побратимами: Баку и Киевом, Черкассами и Сумгаитом, Шамкирским районом и Заводским районом Николаевской области, городом Ирпень и Гарадагом. А также между учебными заведениями: Киевским национальным университетом имени Тараса Шевченко и Национальной Академией государственного управления при Президенте Украины и Бакинским государственным университетом, Киевским национальным медицинским университетом имени А. Богомольца и Бакинским медицинским университетом, Национальным авиационным университетом Украины (НАУ) и между Азербайджанской национальной авиационной Академией, Национальным техническим университетом «Харьковский политехнический институт» (НТУ ХПИ), и Бакинским техническим университетом и Бакинским государственным университетом.

Ученые советы НАУ и Одесской академии связи (который закончил в 1957 году) избрали нашего земляка, ректора Национальной академии авиации Азербайджана

(НААА), академика Арифа Мир Джалал оглу Пашаева почетным доктором этих вузов и почетным профессором Харьковского Национального аэрокосмического университета им. Н.Е. Жуковского.

Открытие факультета азербайджанского языка при Филологическом институте Киевского национального университета имени Тараса Шевченко нашего земляка доцента Замина Алиева стало важным событием в истории украинско-азербайджанских отношений.

Киевская городская организация нашей диаспоры во главе чемпионом мира по борьбе, «Заслуженного деятеля физической культуры и спорта Азербайджана» Олегом Крапивиним, организовала в школах № 37, 135, 188, 247, 291 г. Киева учебу более 120 юных украинских азербайджанцев каждый год под руководством преподавателя Сафая Наибова успешно изучают азербайджанском язык, культуру, обычаи своей исторической родины — Азербайджана. Было налажено успешное сотрудничество между Бакинской школой № 164 и киевской школой № 247, которые заботятся о том, чтобы дружба между нашими школами и детьми крепла на благо обоих народов в практических опытом аккумулирован в сотрудничестве управлений образования г. Баку и г. Киева.

Регулярная поддержка Киевской публичной библиотеки имени Самеда Вургун. В мае 2003 года организовано футбольный матч ветеранов между "Динамо" (Киев) и "Нефтчи" (Баку). Массу удовольствия получили и украинские, и азербайджанские болельщики. Стадион был переполнен, так как играли все звезды "Динамо" и "Нефтчи", спорт действительно объединяет народы и укрепляет дружбу.

«Для многих нынешних и будущих поколений он останется примером Лидера, воплотившего в себе лучшие качества политика и человека.

Убежден, что памятник ему в украинской столице станет ярким символом искренней дружбы наших стран, братских чувств украинцев к азербайджанскому народу», – о Гейдаре Алиеве сказал Леонид Кучма.

ПОСЛЕСЛОВИЕ...

Автор целого ряда книг, замечательных идей и проектов, практически воплощенных в различные сферы духовной и материальной культуры нашей республики на различных исторических этапах, Гейдар Алиев по праву считается идеологом, архитектором и строителем нового Азербайджана.

...Заслуги Гейдара Алиева перед Азербайджаном и азербайджанским народом настолько велики, что, сколько бы поколений ни сменилось, благодарные потомки всегда будут говорить о нем как об отце нации, общенациональном лидере, выдающейся личности, великом азербайджанце. Его имя – бессмертно, оно уже стало историей, частью азербайджанского народа. О нем всегда будут вспоминать, снимать фильмы, писать книги, его именем будут называть улицы, школы, площади...

...Его миссия была великой спасительной миссией. Его великие дела, созданное им государство, светлые идеи будут жить вечно...

Гейдар Алиев умел разговаривать с народом, представителями диаспорских организации Азербайджана так, что каждый гражданин воспринимал сказанное как обращение лично к нему. А это не каждому дано. Тонкий психолог и дипломат, он умел улавливать мельчайшие нюансы настроения собеседника.

Благодаря всем этим качествам, своему яркому политическому уму и таланту великий лидер создал новый

Азербайджан, а период его деятельности вошел в историю азербайджанского народа как эпоха Гейдара Алиева.

Сегодня политико-экономический курс Гейдара Алиева, выражающий интересы всех слоев общества, защищающий права и свободу людей, интересы национально-государственной структуры и наивысшие ценности открытого общества, успешно продолжается нынешним Президентом Азербайджанской Республики Ильхамом Алиевым.

Политологи и журналисты иногда называли его "мастером власти". В ответ Алиев улыбался и говорил, что есть лишь один источник власти – это народ. «Секреты его политического мастерства и долголетия, по его мнению, надо искать в доверии народа, в живом воплощении не просто доверия, но и надежды людей. Надежды на то, что завтра будет мирный счастливый день. Без войны, без беженцев на родной земле, с миром в душе и хлебом в доме. И суть веры в Гейдара Алиева определяется этой надеждой...» (19, – С. 262-268)

Его неисчерпаемая энергия вселяла в азербайджанский народ веру в обновленный, созидающий, счастливый Азербайджан. Гейдар Алиев никогда не давал неисполнимых обещаний народу, напротив, всегда излагал результаты, которые моли быть достигнуты. Его ключевыми качествами были исключительная честность и твердая воля, а также высочайшая организованность и требовательность, прежде всего к себе, умение слушать и слышать каждого человека...

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Андриянов Виктор, Мираламов Гусейнбала. Жизнь замечательных людей. Москва. Молодая Гвардия. 2005. – С.373
2. Сеидов Анвер. Гейдар Алиев и Конституция Азербайджанской Республики. Учебное пособие. - Б. - 2013. – С. 14-15
3. Там же. – С. 14
4. Николай Зенкович. Гейдар Алиев, Зигзаги судьбы. Москва «ЯУЗА» «ЭКСМО». 2007. - С. 553
5. Николай Зенкович. Указанный работа. – С. 134
6. Николай Зенкович. Указанный работа. – С. 160-161
7. Гулиев А. Батько нації, або Чому мудрий азербайджанский народ звернувся з проханням до Гейдара Алієва взяти на себе відповідальність за порятунок республіки., Політика і культура. – 2000. – № 32(67). –С. 14-17.
8. Алиев Г. Наша независимость вечна. Выступления, речи, заявления, интервью, письма. В 13 т. Баку, 1993—2005 (на азерб. яз.).
9. Андриянов Виктор, Мираламов Гусейнбала. Указанный работа. – С.340
10. Гулиев А.Д. Украина - Азербайджанские отношения: право, политика, дипломатия. Сборник научных трудов. – Харьков: Факт, 2018. – Т. 2., Гейдар Алиев: Национальная идея Азербайджанство – самая большая ценность, система миропонимания нации. –С.113-116.; <http://versii.com/news/394059/>
11. Андриянов Виктор, Мираламов Гусейнбала. Указанный работа. – С.340.
12. Андриянов Виктор, Мираламов Гусейнбала. Указанный работа. – С.343

13. Сеидов Анвер. Указанный работа. – С. 5-7
14. Там же. – С.14-15
15. Гулиев Ариф. Штрихи до портрету Гейдара Алієва. жур. ПРЕЗИДЕНТ. – 2001. – № 6. – С.46-55.
16. Леонид Кучма. Выступление во время открытия памятника Гейдару Алиеву в г. Киеве 4 июня 2004 г.
17. Орлик М.А. Материалы Международной научно-практической конференции «Азербайджан-Украина: перспективы развития стратегического сотрудничества» посвященной 80 –летию Президента Азербайджанской Республики Гейдара Алиева. Незабываемые встречи.-Х. Форт. - 2003. – С. 129-132.
18. Анатолий Кинах. Экс-премьер Украины: «Так Гейдар Алиев спас Украину». 29 март 2018 г. <https://haqqin.az/news/125565>
19. Гулиев А.Д. Украина - Азербайджанские отношения: право, политика, дипломатия. Сб. науч. трудов. – Харьков: Факт, 2018. – Т. 3., Мастер власти рождается действием слова. – С. 262-268
20. <https://www.google.com>

Əli İbrahimov

AMEA Fəlsəfə İnstitutunun "Heydər Əliyevin siyasi irsi və azərbaycançılıq fəlsəfəsi" şöbəsinin aparıcı elmi işçisi, fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

AZƏRBAYCAN MİLLİ İDEOLOGİYASINDA AZƏRBAYCANÇILIQ VƏ MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏR

Müasir elmi fəlsəfi tədqiqatlarda danılmaz bir həqiqət özünün hərtərəfli əsaslandırılmış obyektiv ifadəsini Azərbaycan xalqının müqəddəratı üçün önəmli hadisə olan Heydər Əliyevin 1969-cu ildə Azərbaycanın siyasi rəhbərliyinə gəlişində, bütövlükdə Azərbaycan dövlətçiliyi tarixində mahiyyətə dönüş xarakterli ən yeni mərhələnin başlanğıcı, özündə ənənəvi milliliklə ümumbəşəri dəyərləri dialektik vəhdətdə uzlaşdıran milli dövlətçilik ideologiyasının formalaşması və qərarlaşmasının möhkəm təməlinə tapmış oldu.

Məhz həmin mühüm andan etibarən Azərbaycan xalqının tarixdən süzülüb gələn həyati problemlərinə, milli tələyüklü məsələlərinə prinsipcə sosial-siyasi və fəlsəfi-ideoloji yanaşmanın əsası qoyulur.

Xalqımızın tarixində Heydər Əliyevin ən böyük xidmətlərindən biri də ondan ibarətdir ki, o, özünün uzaqgörən müdrik siyasəti və gərgin fəaliyyəti ilə müstəqil dövlətçiliyimizin strateji kursu, prioritet istiqamətləri, sosial-siyasi, mənəvi-mədəni amilləri ilə yanaşı, onun möhkəm ideoloji təminatının əsaslarını da müəyyənləşdirmişdir. Məğzini azərbaycançılıq ideyası təşkil edən müasir milli ideologiyanın formalaşması, təşəkkülü məhz müstəqil Azərbaycan dövlətinin memarı və yaradıcısı, ümummilli lider Heydər Əliyevin adı və fəaliyyəti ilə bağlıdır. Elmi tədqiqatlarda əsaslı şəkildə deyilir ki, "hər bir siyasi lider... dövlət quruculuğu və idarəçiliyi ilə yanaşı milli-ideologiyanın əsas istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi, bu sahədə ye-

ni mükəmməl elmi konsepsiyanın yaradılması və onun həyata keçirilməsi sahəsində Heydər Əliyev qədər şəxsi əzmkarlıq göstərməmişdir" Səlahəddin Xəlilov. Lider dövlət, cəmiyyət. Bakı. Azərbaycan Universiteti nəşriyyatı, 2001, səh.83-84.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətindən sonrakı 70 illik totalitar sovetlər rejimində marksizm-leninizm ideologiyası, proletar beynəlmiləçiliyi prinsipləri yeridildikcə milli kökümüzdən, milli məfkurəmizdən, mənəvi dəyərlərimizdən uzaqlaşdırılmaq, keçmişimizi, tariximizi unutmurmaq səyləri də güclənirdi. Fəlsəfəyə, ədəbiyyata, incəsənətə bir növ siyasi don geyindirmək məcburiyyətində idik. O dövrün stereotiplərinin, ideologiyasının nəticəsi tariximizin reallıqlarına çevrilmişdi. Bütün bunları dərinliyi və vətən təəssübkeşliyi ilə təhlil edərək Heydər Əliyev, 1993-cü ilin sentyabrın 21-də Azərbaycan EA-da ziyalılarla görüşündəki çıxışında qeyd etmişdir: "Hər bir sistemin ideologiyası olmalıdır. Məsələn, o zaman tarixçilər bir şəxsin fəlsəfi görüşlərini araşdırarkən, bir əsər yazarkən çalışırdılar ki, bunu marksizm-leninizm ideologiyasına uyğunlaşdırsınlar. Çalışırdılar ki, bir səbəb tapsınlar ki, guya Nizami Gəncəvi də marksist-leninçi olmaq istəyirmiş. Axı bu belə deyildir. Düzdür, məsələn, əgər axtarıb tapmasaydılar və layiqincə göstərə bilsəydilər ki, dünyanın böyük filosofu Höte (1749-1832) özünün bəzi fəlsəfi müddəalarını Nizami Gəncəvinin fəlsəfi fikirləri əsasında izah etmişdir – bu isə tarixi həqiqətdir – əgər bunu sübut etsəydilər, əlbəttə ki, obyektivlik olardı... Bu o zamankı quruluşumuzun, dövrün ümumi bəlaları idi".⁷³ Belə ictimai bəlalardan qurtulmaq üçün isə ilk növbədə həyata yeni milli ideoloji baxış tələb olunurdu. Azərbaycançılıq milli ideya axtarışlarının tarixi-məntiqi nəticəsi idi ki, burada da Heydər Əliyevin əvəzsiz xidmətləri olduqca önəmli və misilsizdir. Azərbaycan, azərbaycançılıq milli ideyası ideologiyaya çevrilmə prosesində

⁷³ Əliyev Heydər. Müstəqilliyimiz əbədidir. Birinci kitab Bakı, Azərneşr, 1997, səh.155

tarixi inkişaf baxımından ilkin maarifçilik – vətənpərvərlik, vətənsəverlik mərhələsindən başqa, həm islamçılıq – ümmətçilik, həm də turançılıq – türkçülük kimi mərhələləri yaşamış, nəticə etibarı ilə Azərbaycan milli dövlətçiliyinin meydana gəlməsi üçün ideoloji zəmin hazırlamışdır. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması, türkçülük, islamçılıq və müasirlik kimi təməl ideoloji prinsiplərə söykənən milli istiqlal məfkurəsinin, azərbaycançılıq ideyasının ilkin tarixi təcəssümü oldu. Göründüyü kimi, azərbaycançılıq ideyasının dövlətçiliyin inkişaf və möhkəmləndirilməsində dərin önəm kəsb etməsi, onun siyasi proqrama daxil edilməsi ilə milli ideologiyanın siyasi təməlinin formalaşmasında başlıca prinsip və müddəalara malik olması bütünlükdə Heydər Əliyevin böyük amalı və uzaqgörənliyi ilə bağlıdır.

Azərbaycançılıq, vətənpərvərlik, vətənsəverlik, milli müstəqillik, milli dövlətçilik müasir Azərbaycan milli ideologiyasının əsasını təşkil edən başlıca ideyalardır. Məsələnin dərin mahiyyətinə gəlincə isə bu ideologiya konkret olaraq azərbaycançılıq ideologiyasıdır. Çağdaş milli ideologiyanın ruhunu, məğzini təşkil edən azad və müstəqil Azərbaycan, məkanında yaşayanların və bu məkanın torpağına, ərazisinə tam bağlı insanların müqəddəs diyarıdır. Həmişə azərbaycanlı olmağı ilə fəxr edən Ulu Öndərin dövlətçilik fəaliyyətində dərin ictimai-siyasi məna daşıyan və polietnik tərkibli ölkəmiz üçün xüsusilə önəmli olan azərbaycançılıq başlıca leytmotiv olmuşdur.

Ümummilli lider milli ideologiyanın təməl prinsiplərini təkcə müəyyən etməmiş, həm də bu prinsiplərin siyasi-fəlsəfi mənasını da tam dərinliyi ilə açıqlamışdır. Yeni Azərbaycan Partiyasının yaradılmasının VI ildönümü münasibəti ilə keçirilən mərasimdə Ulu öndər demişdir: “Azərbaycanın müstəqil dövlət kimi milli ideologiyası Yeni Azərbaycan Partiyasının məramnaməsində öz əksini tapıbdir. Bizim həm xarici siyasətdə, həm də daxili siyasətdə, həm ictimai-siyasi sahədə, həm də sosial-iqtisadi sahədə gördüyümüz işlər həmin milli ideologiya-

nın üzərində qurulur. Bu milli ideologiya nədən ibarətdir? Birincisi, dövlətçilik. İkincisi, dövlətçilik bu gün və gələcəkdə bizim həm vətəndaşımız, cəmiyyətin, dövlətin əsas vəzifəsidir. Dövlətçilik Azərbaycanın müstəqilliyini, ərazi bütövlüyünü qoruyub saxlamaqdır. Azərbaycanın müstəqilliyini möhkəmləndirməkdir. Dövlətçilik hər bir vətəndaşın qəlbində olmalıdır” “Azərbaycan” qəzeti, 24 noyabr, 1998, səh.3.

Müstəqil Azərbaycan Respublikasının Prezidenti olduğu andan Ulu Öndər milli ideologiyada azərbaycançılıq ideyasının əhəmiyyətini xüsusilə önə çəkmiş, ona elə böyük dəyər vermişdir ki, bunun da əlbəttə olduqca dərin tələyüklü mənası vardır. Bu münasibətlə akademik R.Ə.Mehdiyev yazır: “Müstəqilliyin qəti qələbəsi, suverenliyin həlledici təntənəsi, milli inkişafın qüdrətli amili hamılıqla uca tutulan azərbaycançılıq ideyasının ümummilli miqyasda şəriksiz hakim mövqe qazanması ilə əlaqədardır. Ona görə də dövlətimizin başçısı bu gün qarşımızda duran və gələcəkdə meydana çıxıb bilən bütün problemlərin uğurla həlli üçün azərbaycançılıq ideologiyasını onun bütün atributları ilə birlikdə möhkəm mənimsənilməsinə zəruri şərt hesab edir”⁷⁴ [2. s.380-381].

Məhz bu baxımdan da Heydər Əliyev təkcə azərbaycançılıq ideyasının milli məfkurəyə çevrilməsinin əsasını qoyan şəxsiyyət kimi yox, həmçinin dünya azərbaycanlıların bu məfkurə ətrafında birləşməsinin başlıca ideoloji-nəzəri müddəaları ilə bu birliyin siyasi-təşkilatı əsaslarının yaranması və möhkəmlənməsinə nail olan bir rəhbər kimi nəzərimizdə canlanır.

Azərbaycan milli ideologiyası Azərbaycanın modernləşməsi prosesi ilə yanaşı gedərək yeni əsrin başlanması ilə yeni vüsət alır. Prezident İlham Əliyevin yeritdiyi konstruktiv daxili və xarici siyasət nəticəsində Azərbaycan dünya birliyi ölkələri arasında özünün müstəqil siyasəti, sosial-iqtisadi və mədəni in-

⁷⁴ Mehdiyev Ramiz. Milli məfkurə, dövlətçilik, müstəqillik yolu ilə, iyun 1971 – iyun 2001, 1-ci cild, Bakı, VNE, 2006, səh.380-381

kişəfi ilə xüsusi yer tutur. Son illərdə ölkəmizdə keçirilən bir sıra beynəlxalq tədbirlər onun nüfuzunu daha da artırmış, tolerantlıq, milli və dini inkişaf sahəsində yeni Azərbaycan modelinin yaranmasına səbəb olmuşdur. Bu, hazırkı şəraitdə “Qərb hamıya qarşı” şüarının tərkib hissəsinə çevrilmişdir. Halbuki hazırkı dövrün inkişaf meyilləri tələb edir ki, mədəniyyətlərin və sivilizasiyaların toqquşması onların dialoqu şəklində başa düşülsün. Bu, onların mübarizəsini deyil, əməkdaşlığını təmin etmiş olar. Azərbaycan milli ideologiyasında hazırda Azərbaycan mədəniyyətinə xas olan əsas cəhətlərin aşağıdakılardan ibarət olmasına bir daha nəzər salıb təhlilinə varmaq, bundan uğurlu nəticələrin əldə edilməsi müstəqil dövlətçiliyimizin inkişafı üçün başlıca bir önəmdir. Tolerantlıq, multikulturalizm, dialoq və əməkdaşlıq, milli olanla qlobal olanı uyğunlaşdırmaq, şovinizm və irqçiliyin bütün təzahürlərinə qarşı barışmazlıq kimi əsas cəhətlər siyasi mənsəbləşməyimizi ehtiva edən azərbaycançılıqda birləşən Azərbaycan xalqının da gündəlik məişəti, yaşayışı, davranışı, ünsiyyətində çox önəmli rol oynamalıdır.

Fəlsəfəelmləri doktoru, professor İlham Məmmədzaadənin yazdığı kimi hazırkı Azərbaycan cəmiyyəti üçün multikulturalizmin aktual rolu danılmazdır və qloballaşma şəraitində multikulturalizm ən aktual problemlərdən birinə çevrilib. Onun aktuallığını nə bəzi Qərb siyasətçi və alimlərinin multikulturalizmin ölümündən xəbər verməsi, nə də digərlərindən qloballaşmanın ayrılmaz nəticəsi kimi elan etdikləri “interkulturalizm” anlayışından istifadəni ləğv etmir. Anlayış və münasibətlərin bu cür geniş diapazonu onunla bağlıdır ki, bir konsept kimi multikulturalizmdən daha çox bu və ya digər ölkənin konkret təcrübəsindən çıxış edən hüquqşünaslar, politoloq, sosioloq və kulturoloqlar tərəfindən istifadə olunurdu. Tədqiqatçı alim, professor Ə. Tağıyev yazır: “Onlar üçün “multikulturalizmin ölümü” ilə bağlı çıxarılan nəticə də bu və ya digər sosial təcrübədə müxtəlif mədəniyyətlərin inteqrasiyasını ifadə etmək üçün yanaşmaların axtarışı da tamamilə təbii olub. Lakin bu və ya di-

gər ölkənin mədəni müxtəlifliyində olan ümumi, bilavasitə fəlsəfəyə aid olanları anlamaq üçün ilk növbədə mədəniyyətlərin dialoqunun mahiyyətinin təhlilinə, dərkinə və onun (ölkənin) mədəniyyətinin müxtəlifliyinin inteqrasiyasına kömək edən mədəniyyətinə müraciət olunmalıdır.”⁷⁵

Tədqiqatçılar yazırlar ki, bu təcrübələri Bakıda keçirilən beş humanitar forumun, elmi-nəzəri-praktik konfransların, nəhayət birinci Avropa oyunlarının təmsalında yaşadığı. Azərbaycan Respublikasının bu kimi tədbirlərin mərkəzinə çevrilməsi onda yaşayan xalqların dərin humanizmindən və qədim mədəni ənənələrə malik olmasından xəbər verir. Azərbaycanlıların tolerantlığı və bundan digər qonşu xalqların və dini qurumların tarixən və indinin özündə də yararlanmaları bir daha göstərir ki, ölkəmizdə birgə yaşayış normalarının pozulmasına heç bir əsas yoxdur və ola da bilməz. Hazırkı Azərbaycan cəmiyyətində baş verən sosial-siyasi proseslər onu sübut edir ki, respublika siyasi inkişaf və modernizasiya istiqamətində irəliləyir. Məlumdur ki, azərbaycançılıq – Azərbaycan türklərinin, eləcə də bu məkanda yaşayan digər aborigen xalqların bu coğrafi məkana məxsusluğunu və ciddiliyini ifadə edən məfkurə məsələsidir, ideologiyadır. Bu məsələ habelə sadəcə bir məsələ olmayıb, metodologiya məsələsidir.⁷⁶

Azərbaycançılığın metodologiya məsələsi kimi gündəmə gəlməsi, bu sahədə elmi araşdırmaların aparılması onun azərbaycançılıq fəlsəfəsinə əsaslanmasını sübut edir. Bu anlayışın siyasi fəaliyyətə və istiqamətə çevrilməsi Azərbaycanda yaşayan bütün xalqların birinci dərəcəli amalı, dəsti-xətti və hətta həyat tərzini olmalıdır. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ideologu M.Ə. Rəsulzadənin 1915-ci ildə “Açıq söz” qəzetində yazdığı kimi “Əgər XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ideyası

⁷⁵ Ə. M. Tağıyev. Milli kimlik və multikultural proseslər. “Gənclik” 2017, səh. 7

⁷⁶ Yəni orada, səh. 11

coğrafi məkandan ziyadə inkişaf edərək mənəvi-siyasi sahələrə doğru inkişaf edirdisə..." indi siyasi, mədəni və mənəvi sahələrdən yeni coğrafi məkana doğru inkişaf edir. Bu yeni coğrafi məkana Azərbaycandan qoparılıb alınmış torpaqlar da daxildir. Azərbaycançılıq – Azərbaycanı tam şəkildə qavramağı və dərk etməyi tələb edir. Hər bir azərbaycanlı harada yaşamağından asılı olmayaraq özünü bu vətənin övladı sanmalı, Azərbaycanı bütöv şəkildə dərk etməlidir. Azərbaycanlı olan hər kəs onun mentallığına sahib olmalı, dil və mədəniyyətini, tarixini və coğrafiyasını əxz etməli, onu ürəkdən sevməli və qəlbən ona bağlı olmalıdır. Yeri gəlmişkən qeyd edilməlidir ki, azərbaycançılıq multikulturalizmlə yaxın anlayışlardır. Hər iki anlayışa xas olan ümumi universal cəhətləri iki aspektdən izah etmək olar. Birincisi, Azərbaycandakı bütün xalqlar və konsepsiyalar bir sosio-humanitar məqsədə – yəni Azərbaycan cəmiyyətinin vəhdətinə və bütövlüyünə xidmət edir. İkincisi, Azərbaycan xalqı qonşu xalqlarla hərtərəfli əlaqələrin yaranmasına və inkişafına tərəfdar olmuşdur. Hətta bu prosesdə daim mərkəzdə ötürücü rol oynamağa çalışmış, xalqların milli dil və mədəniyyətinin zənginləşməsində müsbət rol oynamışdır. Multikulturalizm bizim kredomuz, yəni əqidəmizdir. Bizdə hamıya bütövlükdə və hər kəsə ayrılıqda öz əqidəsinə sığınmağa yer də tapılır, məkan da. Bu da o deməkdir ki, bütün dinlər və millətlər bizim mövcud əxlaqi-mənəvi dəyərlərimizdən bəhrələyə bilərlər. XX əsrin ortalarındakı müxtəlif tarixi səbəblər ucbatından tariximiz, mədəniyyətimiz və dilimiz əsaslı tədqiqatların obyektinə olmamışdır, daha doğrusu öyrənilməmişdir. Biz hələ mədəniyyətlərin dialoqu, onun Şərq-qərb müstəvisində tədqiqi, Azərbaycan mədəniyyətinin sosio kultur problemləri və s. məsələləri demir. XX əsrin ortalarından başlayaraq dil və mədəniyyətimizin bütün aspektləri elmi-tədqiqat mərkəzləri, alimlər, universitetlər və s. tərəfindən ciddi surətdə tədqiq olunmağa başladı. Azərbaycançılıq ən əvvəl ideologiyanın və məfkurəçiliyin ödə çəkilməsi ilə səciyyələnir. Buraya habelə milli-mənəvi dəyərlər

rin hər cür aşınmadan qorunması vəzifələri də daxildir. Tolerantlıq və mədəniyyətlərin dialoqu şəraitində öz milli özgürlüyünü saxlamaq və onu daha da inkişaf etdirmək azərbaycançılıq sferasına daxil olan məsələlərdəndir.⁷⁷

Tədqiqatçılara məlumdur ki, Heydər Əliyev "Xalqın birliyini və milli identikliyin saxlanmasının zəruriliyini dəfələrlə qeyd etmişdir. Zamanın çağırışlarına yalnız xalqın ümumi məqsədlərini, vəzifələrini və dəyərlərini nəzərə almaqla cavab vermək mümkündür. XX-XXI əsrlərdə etnik amil dünyada xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan bu sahədə tarixi təcrübəsi olan bir ənənəvi multikultural dövlət kimi bəşəriyyətin siyasi zorakılıq üzərində, mədəni varislilik və multikultural dəyərlərin saxlanmasının üstünlüyü şəraitində inkişafa doğru fəaliyyətini müəyyənləşdirə bilir və milli-mənəvi və ənənəvi dəyərlərə söykənən multikulturalizm siyasətini yürüdür.

Fəlsəfə elmləri doktoru, tədqiqatçı-alim Ziba Ağayeva "Azərbaycan sivilizasiya identikliyinə multikultural dəyərlərin yeri" məqaləsində çox haqlı olaraq qeyd edir ki, "hal-hazırda Azərbaycan lazımi səviyyədə tanınsa da, bir çoxları xüsusilə Şərq-müsəlman aləmi yenə də Azərbaycana rus bölgəsi kimi baxır. Bununla yanaşı qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan kiçik dövlət olsa da, etnomədəni siması rəngarəngdir. Azərbaycanda multikulturallığın kökləri qədim dövrlərə gedib çıxır. Ölkənin cənub, qərb, şimal bölgələrində yaşayan azsaylı xalqlar əsrlərlə buralarda məskunlaşmış və öz identiklərini qoruyub saxlaya bilmişlər". Əsrlərlə insanlar birgəyaşayış əmək fəaliyyətində olmuş, çətinliklərlə, ağır üzüntülü anlarla qarşılaşmış, bunlara qarşı təkbəşinə mübarizə aparmağın faydasızlığını dərk edəndən sonra dostluq, beynəlmiləllilik, qonşuluq, nəhayət insani dəyərlərin telləri əsasında birləşməyi vahid mübarizə aparmağın yollarını seçmişlər. Burada insanları din, dil, irqi fərqlər

⁷⁷Ə.M.Tağıyev. Milli kimlik və multikultural proseslər. "Gənclik" 2017, səh.14

düşündürməmişdir. Öz mənafeyini xalqın mənafeyi ilə birləşdirməklə zülmkarlığa, ədalətsizliyə qarşı birlik, vahidlik amaldan çıxış etmək təzahür edirdi ki, bu barədə bəhs ediləcəkdir.

İnsanlar arasında mövcud olan etnik, irqi, dini və mədəni müxtəlifliklərin tənzimlənməsi üçün multikultural dəyərlərin inkişaf etməsinə daha geniş yer verilməlidir. "Multikulturalizm" sözü ingilis dilində "multi" – çox, "culture" – mədəniyyət anlamını ifadə etməklə ilk dəfə 1971-ci ildə Kanadada istifadə edilmişdir. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, Kanadada bu gün 200-dən çox etnik qrup bu siyasət sayəsində sülh və qarşılıqlı əmin-amanlıq, sabitlik şəraitində yaşayırlar. Multikulturalizm termini yeni yaransa da çoxmədəniyyətliliyin tarixi ümumdünya dinlərinin və imperiyaların yaranması dövrünə təsadüf edir. Əgər bir problemə tarixi baxımdan yanaşsaq, bu zaman multikultural dəyərlərin tarixinin daha keçmişlərə istinad etməsinin şahidi olarıq.

Zəngin təbii sərvətlərə, əlverişli coğrafi şəraitə malik, mərkəzi ticarət yollarının ipək yolu adı ilə ərazisindən keçən Azərbaycan etnik və dini müxtəlifliyi özündə əks etdirməklə bütün zamanlarda, o cümlədən orta əsrlərdə müxtəlif xalqlar və mədəniyyətlərin daşıyıcıları üçün cazibədarlığı ilə diqqət çəkmişdir.

Orta yüzilliklərin spesifik xüsusiyyətlərindən biri dinin hakim ideologiyaya çevrilməsi və ictimai həyatın bütün sferalarını onun çox güclü təsirinin olması ilə bağlıdır. Bu dövrlərdə cəmiyyətin ictimai-siyasi, iqtisadi-mədəni həyatının bütün sahələri əhəmiyyətli dərəcədə dinlə bağlı olub, hadisə və proseslərin izahı və həllinə dini prizmadan yanaşılırdı. Bu baxımdan orta əsrlərdə ölkə ərazisində multikultural mühitin yaranması və tolerant münasibətin formalaşması bir xeyli dərəcədə dini düşüncədən asılı idi. Azərbaycan əsrlər boyu mədəniyyətlərin qovuşduğu bir məkanda yerləşməklə müxtəlif millətlər və dinlər arasında aparıcı rol oynamışdır ki, nəticədə ölkədə mövcud

olan dözümlülük, dostluq və həmrəylik yaranmışdır. Odur ki, Azərbaycanda hər bir etnos digər etnosların mədəni hüquqlarını tanıyır və bu hüquqlara hörmətlə yanaşır. Tarixə ekskurs edərkən bunu söyləmək də yerinə düşərdi ki, orta əsrlərdə Azərbaycanda tolerant və multikultural mühitin formalaşmasında, hakim ideologiyaya çevrilmiş İslamın başqa dinlərə loyallıq və müsbət münasibəti böyük rol oynadı və əhəmiyyət kəsb etdi. İslam düşüncəsi, onun fundamental əsasları sayılan Quran və sünənə müxtəlifliyə dözümlü münasibət sərgiləyərək, digər din və mədəni qrupların mövcudluğunu qəbul edirdi. İslamın digər iman sahiblərinə mülayim davranması, eləcə də bu dinin yayıldığı arealda irəli sürülən bərabərlik, ədalət, doğruluq ("Bütün insanlar qardaşdirlar; bütün insanlar Allah qarşısında bərabərdirlər) və s. kimi əxlaqi prinsiplərin vəd olunması, ayin (sitayiş forması) məsələsində sadəliyi və s. kimi amillər onu cazibədar edirdi. İslam həm din olaraq, həm də bir dünyagörüşü və mədəniyyət kimi özündən əvvəlki və mövcud dünyadakı mədəni dəyərlərdən faydalananaraq bu mədəniyyəti ortaya qoya bilmişdir. Mirzə Kazım bəy (1802-1870) yazırdı: ... bu təlimin çox ehkamları xalqın mövcud mövhumatı inancını, yaxud onun məişəti ilə özünü əhatə edən təbii şəraitlə uyğunlaşırdı. Özü də o özündə yalnız büt-pərəst ərəblərin deyil, həm də xristianların da, yəhudilərin də, maqların da, budd dinindən olanların da mövhumatı inancını və ehkamlarını elə birləşdirmişdi ki, bütün dinlərin nümayəndələrinin fikrinin heç olmasa bir hissəsini (bir-biri ilə) uyğunlaşdırı bilmişdi."⁷⁸ İslamın əhli kitab dinlərinə qanun kontekstində, yəni xeyirxahcasına, vicdanla yanaşması, loyallıq münasibəti bu dinlərə sitayiş edən xalqların İslam arenasında sərbəst həyat sürmələrinə geniş imkanlar yaradırdı. Orta çağlarda İslam dünyası, o cümlədən Azərbaycanda yaşayan müxtəlif xristian və yəhudi icmaları İslam dünyası içində öz dünyalarını yaratmışdılar. Kilsələr və sinaqoqlar həmişə özləri-

⁷⁸ М.Казем-бек. История ислама, Рисское слово, 1860, №2, стр.151-152

nin muxtariyyətliliklərini qoruyub saxlayırdılar. Onlar müxtəlif bağlaşmalarla özlərinə güvənclər qazanırdılar.

Əməvilər dövründə başlayan və Abbasilər dövründə artaraq çoxalan ərəb dilinə tərcümələrin təsiri ilə, başqa qədim yunan mədəniyyətinə aid olmaqla bir çox fəlsəfi və kulturoloji ideyalar bu mədəniyyətin inkişafında və rəngarəng olmasında önəmli rol oynamışdır. Orta yüzilliklərdə İslamın hakim olduğu dövrlərdə ayrı-ayrı xalqların mədəni özünəməxsusluğunu qoruyub saxlaya bilməsi və bir çox fərqli məzhəblərin və dinlərin bir arada yaşaya bilməsi İslam dünyasında tolerant və multikultural mühitin olması haqqında mülahizələr yürütməyə imkan verir. Azərbaycan da İslam dünyasına aid belə məkanlardan biri idi. Orta əsrlərdə Azərbaycanın zəngin dini, etnik-mədəni ənənələrə, eləcə də inkişaf etmiş iri şəhərlərə və təsərrüfat həyatına malik olması Azərbaycanı İslam dünyasının qabaqcıl, inkişaf etmiş mərkəzlərindən birinə çevirmişdi. Təbriz, Marağa, Ərdəbil, Şamaxı, Gəncə, Naxçıvan, Lənkəran və s. kimi şəhərlər İslam mədəniyyətinin inkişaf etdiyi mərkəzlərdən sayılırdı. Ancaq İslam mədəniyyətinin ciddi təsirlərinə baxmayaraq, Azərbaycan ərazisində yaşayan xalqlar, o cümlədən azərbaycanlılar mədəni özünəməxsusluğunu qoruyub saxlaya bildilər.

İnsanlar arasında birliyin, həmrəyliyin vacib amillərdən olması barədə İslamın çağırışları nə qədər xoşagələndirsə, ayrılıq, parçalanmağa doğru təhrikedici amillər, təfriqə yaratmaqdan çəkinməmək kimi cəhətlər pislənir və insanların belə hallardan uzaq olmağı tövsiyə olunur. Quranın əl-Ənfəl (Qənimət) surəsinin 46-cı ayəsində deyilir: "Allaha və Onun Peyğəmbərinə itaət edin. Bir-birinizlə çəkişməyin, yoxsa qorxub zəifləyər və gücdən düşərsiniz. Səbr edin, çünki Allah səbr edənlərdir."⁷⁹

Qurani-Kərimin əl-Ənfəl surəsinin 46-cı ayəsinin ontologiyasından məlum olur ki, insan adını daşıyan hər bir şəxs, ya-

xud bəndə irqindən, dinindən, rəngindən, inancından asılı olmayaraq birlik, həmrəylik, insani dəyərlərdən möhkəm yapışmalı, bir-birinə çətin, ağır məqamlarda arxa olmalı, çoxmədəniyyətliliyi dəyərləndirməli, bir-birindən öyrənməli, bir-birini sevməlidir. İnsan ünsiyyət, rabitə, əlaqə saxlayanların ümumiləşdirilmiş anlayışıdır. Bu nominallığın qarşısında yalnız hörmət, ehtiram, bir-birini anlamaq, dərk etmək kimi anlayışlar əsas tutulur. İnsan öz ağılı, kamalı ilə digər insanları çəkişmələrdən uzaqlaşdırmalı, çəkişən insanların isə gücdən düşüb fiziki cəhətdən, qorxudan üzülüb zəifləməsi isə ürək ağrısıdır. Bütün bunları yetərli hesab etmək olmaz. Hələ dərin düşüncələrə varmalı olsaq, yaxşılığa çağırışın və pisləkdən çəkəndirmənin vacibliyində daha hansı hikmətlərin, möcüzələrin dayandığını dərk etmək olar. Multikultural dəyərlərin insanlar tərəfindən mənəvi bir borc, vəzifə kimi dərk edilməsi, buna başqa məna verənlərlə mübarizə aparmağın əhəmiyyətini dərk etdikcə insana, insanlığa verilən dəyərlərin təbliğinə çağırışlar daha da sürətlənir və inkişaf edir.

Yaşadığımız indiki dövrdə biz insanların müxtəlif baxışlı, müxtəlif dünyagörüşlü, müxtəlif temperamentli olmalarımız ona əsas verir ki, müxtəliflik, rəngarənglik, cürbəcürlük insanların əqidəsində, varlığında formalaşmış, bunlarsız həyatın, cəmiyyətin real təsəvvürü mümkünsüzdür.

Lakin Azərbaycan orta əsr cəmiyyətində başqa xalqlara, millətlərə və müxtəlif etnik qruplara, onların adət-ənənələrinə və milli-mənəvi dəyərlərinə həssaslıqla yanaşan ölkə olmuşdur. Bunu da Azərbaycan xalqında olduğu qədər heç bir başqa xalqda və cəmiyyətdə müşahidə etmək olmur. Çünki tolerantlıq, yaxud multikulturalıq ələcsizlik və ya çarəsizlikdən hansısa azlığa və ya etnosa göstərilən rəhm və yaxud mərhəmət deyil. O, xalqın, millətin qanında və canında, əxlaqında və mənəviyyatında çağlayan atəşin və insanpərvərlik hisslərinin təzahürüdür. Azərbaycan xalqı tarixən məhz belə atəşin hissə və insanpərvərlik duyğularına malik olmuşdur və müasir şərait sübut edir

ki, buna indi də malikdir. Hüquq elmləri doktoru Aqşin Quliyev yazır: “Bəs nə üçün Qafqazın və Şərqi bir çox xalqları, etnik qrupları özləri üçün tarixən həmişə Azərbaycanı doğma yurd-yuva hesab etmişlər? Bəlkə onlar da sonradan ermənilər kimi öz qarşılıqlarına gələcəkdə torpaq payı almaq xülyası ilə yaşamışlar? Bu sualın cavabını tarix özü verdi. Barbar, faşist xislətli ermənilər istisna olmaqla, Azərbaycanda yaşamış digər xalqlar belə iddiada olmamışlar. Onları Azərbaycanla tarixən bağlayan, fikrimizcə, aşağıdakı amillər olmuşdur:

1) Azərbaycan xalqının müxtəlif xalqların nümayəndələri və eləcə də öz qonşuları ilə həmişə səmimi ünsiyyət və mehriban münasibətlər saxlaması;

2) Azərbaycan xalqının müxtəlif xalqların mədəniyyətinə və digər mülki dəyərlərinə dərin hörmətlə yanaşması;

3) Azərbaycan xalqının, ölkəsinin ərazisində məskunlaşmış xalqların milli sərvətlərini və mədəniyyətini özününkü səviyyədə mühafizə və müdafiə etməsi;

4) Azərbaycan xalqının tarixən haqqsevər, sülhsevər və qarşılıqlı anlaşma, dinclik şəraitində yaşamaq istəyi olan bir xalq olması və s.”⁸⁰

Qeyd olunanlarla birlikdə biliklərimiz artdıqca, elmi dünyagörüşümüz genişləndikcə məsləhətə tamamilə başqa gözlə baxmağa başlamış, millətimizin və ümmətimizin keçmişini öyrənib, gəldiyimiz nəticələrin kökündən səhv olduğunu anlamış, milli və dini varlığımızın gələcəyini düşünməyə başlamışıq. Bəşəriyyət durmadan təkamül etməkdə, həmin təkamülün ayrı-ayrı mərhələlərində bəzi xalqlar zəlalətdən kəmalətə, əsarətdən istiqlaliyyətə yüksəlməkdə, digərləri isə kəmalətdən zəlalətə, istiqlaliyyətdən əsarətə yuvarlanmaqdadır. Tarixi təkamül mərhələləri bir-birini əvəz etdikcə müsəlmanların istiqlal qazanma-

⁸⁰ Aqşin Quliyev. Azərbaycanda multikulturalizmin tarixi-ənənəvi köklərinin siyasi-hüquqi aspektləri. Bakı, “Xəzər Universiteti” nəşriyyatı, 2016, səh.15

sını gördüyümüz kimi, Qərb imperiyalarının da bir-birinin ardınca necə çökdüyünü və müstəmləkələrini necə itirdiyini müşahidə etməkdəyik. Böyük Britaniya və Sovet imperiyalarının tarixi iflası deyilənləri sübut etmək üçün kifayətdir.

Ölkəmizdəki xalqların ümumi səciyyəvi cəhəti onların insani dəyərlərə möhkəm bağlı olması, insanpərvərliyi, vətənpərvərliyi dəyərləndirmək özəlliklərinə malik olmalarıdır.

1918-1920-ci illərdə cəmi 23 ay yaşayan müstəqil cümhuriyyətin süqutundan sonra Azərbaycan 70 il sovetlər rejiminin tərkibində fəaliyyət göstərdi. Azərbaycan xalqı istiqlalının itirilməsi ilə heç cür barışa bilməmişdir. Onun rəsmi dövlət dilinin, adət-ənənələrinin, milli-mənəvi dəyərlərinin məhv olması kimi böyük təhlükə qarşısında qalması dözülməz idi. Erməni faşistləri və onların havadarları Azərbaycan torpaqlarının bütövlüyünə qarşı açıq bir mübarizəyə keçmişdilər. Demokratik, müstəqil Azərbaycan dövlətinin bərqərar olması xalqımızın həm iqtisadi, həm də mənəvi qələbəsi olmuşdur.

Bu gün Azərbaycan dövlətçiliyi öz milli-mənəvi qaynaqlarından qidalanaraq Heydər Əliyevin qoyduğu ənənə, qayğı və diqqət sayəsində daha möhtəşəm bir dövrünü yaşayır. Müstəqillik dövründə tarixi şəxsiyyətlərimizin, milli mədəniyyətimizin görkəmli nümayəndələrinin, habelə ayrı-ayrı milli bayramların və tarixi günlərin qeyd edilməsi ilə bağlı tədbirlər dövlət başçısı İlham Əliyevin imzaladığı fərman və sərəncamlarla keçirilir.

2001-ci ilin noyabrında ümummilli lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə Bakıda dünya azərbaycanlılarının I qurultayının keçirilməsi azərbaycançılıq ideologiyasının qərarlaşması yolunda mühüm addım oldu. Həmin tarixi qurultayda söylədiyi proqram xarakterli nitqində Ulu öndər demişdir: “... Azərbaycan dövləti müstəqilliyini əldə edəndən sonra azərbaycançılıq aparıcı ideya kimi həm Azərbaycanda, həm də bütün dünyada yaşayan azərbaycanlılar üçün əsas ideya olubdur. Biz həmişə bu ideya ətrafında birləşməliyik. Azərbaycançılıq öz milli mənsubiyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini qoruyub saxlamaq, eyni zamanda onların

ümumbəşəri dəyərlərlə sintezindən, integrasiyasından bəhrələnmək və hər bir insanın inkişafını təmin etmək deməkdir.”⁸¹

XXI əsr multikulturalizm və mədəniyyətlərin dialoqu üzrə bütün dünya mədəniyyətlərinin: istər milli, istərsə də bəşəri mədəniyyətlərin toplusu, birliyi və onların daşıyıcılarının bir araya gələ bilməyin zamanı, həm də deyure siyasəti və sosial-siyasi proseslərə yanaşma fəlsəfəsinin metodu kimi dərk olunan, yüksək mədəni səviyyəni özündə ehtiva edən bir əsr kimi qiymətləndirmək olar. Aydınır ki, YUNESCO multikulturalizm siyasətinin nəzəri aspektlərinin hazırlanması ilə ciddi məşğul olur. YUNESCO 2005-ci il oktyabrın 20-də Parisdə “Mədəni özünüifadə müxtəlifliyinin qorunması və təşviqi” haqqında konvensiya qəbul etmişdir. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi 2009-cu il noyabrın 26-da Konvensiyaya qoşulmaq barədə qanun qəbul etmiş və həmin qanun prezident İlham Əliyev tərəfindən imzalanmışdır. Konvensiyada 9 bənd, I maddədən ibarət istiqamətlər mövcuddur. Bu istiqamətlər içərisində mədəniyyətlərarası hörmət və sülh mədəniyyəti naminə dünyada geniş və tarazlı mədəni mübadiləni təmin etmək üçün mədəniyyətlərarası dialoqu təşviq etmək, xalqlar arasında mənəvi körpülərin qurulması ruhunda mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqələrini inkişaf etdirməkdən ötrü şərait yaradır. Multikulturalizm siyasətini müasir dünyada gedən mədəni və etnik müxtəliflik təzahürlərinə qarşı işlənib hazırlanmış proqram sənədi kimi səciyyələndirmək olar. Çoxmillətli dövlətlərin sosial qanunvericiliyində plüralizm baxışları və prinsiplərinin mövcudluğu mədəniyyətlərarası tolerantlıq ideyalarının cəmiyyətdə yayılması üçün münbit şərait yaradır. Multikulturalizm ictimai tarazlıq və mədəniyyətlərarası tolerantlıq ideologiyası kimi ictimai-siyasi ideologiya səviyyəsinə qalxaraq müasir cəmiyyətdə yaranan sosial, etno-mədəni, siyasi problemlərin bütün istiqamətlərini əhatə edir.

⁸¹ Əliyev Heydər. Müstəqilliyimiz əbədidir. İkinci kitab Bakı, Azərneşr, səh.51

Sənən Həsənov

AMEA Fəlsəfə İnstitutunun “Heydər Əliyevin siyasi irsi və azərbaycançılıq fəlsəfəsi” şöbəsinin aparıcı elmi işçisi, siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

senanhasanov77@gmail.com

XALQIN SEÇİMİ - GÜCLÜ DÖVLƏTÇİLİYƏ VƏ PARLAQ GƏLƏCƏYƏ VERİLƏN TARİXİ DƏYƏR

“Heydər Əliyevin əsəri olan müasir Azərbaycan dövləti daha da güdrətli, zəngin olacaq, hərtərəfli inkişafa nail olacaqdır”

İLHAM ƏLİYEV

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Tarixin çətin anında siyasi lider axtarışında azərbaycan xalqı müdriklik göstərərək 1993-cü ildə düzgün tarixi qərar verdi. Bu qərar 1993-2003-cü illər tariximizdə sabitlik, islahatlar və inkişafilləri ləvazimə gətirən siyasi lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycanı nəinki məhv olmaq təhlükəsindən qurtatdı, hətta bəşər tarixinə nümunə olacaq dövlətçiliyimizin sarılsın, möhkəm, dayanıqlı inkişaf strategiyasının əsaslarını formalaşdırmış oldu. Azərbaycançılıq ideologiyası milli həmrəylik fəlsəfəsinə çevrildi, ölkəmiz beynəlxalq təcridəndən çıxarıldı, milli dəyərlərimiz və ənənələrimiz özümüzə qaytarıldı, ən nəhayət isə Dağlıq Qarabağ həqiqətləri haqqında dünyaya obyektiv informasiya çatdırıldı.

Ulu Öndər Heydər Əliyevin dövlətçilik fəaliyyəti müasir tariximizdə rəndən dərənəyə gətirən zəngin xəzinədir. Dahi dövlət xadiminin Azərbaycan tarixindəki roluna qaynaqlarda hələ uzun əsrlər yazılacaq və danışılacaqdır. Lakin bu gün bir tarixi məqam bizdən tələb edir ki, dahi siyasi xadimin bu qədər etdiklərə

rindən sonra onun xalqına olan sonsuz məhəbbətinin təzahürü kimi özündən sonrakı Azərbaycanı daha da firavan, çiçəklənən vəsabit görmək istəyini düzgün qiymətləndirərkən nəticələr çıxaraq. Elmi təhlil göstərir ki, Ulu Öndər Heydər Əliyev Azərbaycan tarixində özü varislik missiyasını şəərəflə yerinə yetirərək özündən sonrakı Azərbaycanın taleyinə də biganə qalmamışdır. Deməli, bu Vətənə və xalqa olan sonsuz məhəbbətin təzahürü idi. 2003-cü il oktyabrın 1-də dahi siyasi xadim xalqının böyüklüyünə inanaraq ona tarixi çağırış etdi. Burada xüsusi qeyd olunmalı bir məqam o idi ki, ötən illərdə görülmüş işlərin xalqımıza yaxşı məlum olduğunu bildiren böyük öndərimiz hələ tamamlanmamış perspektivli planlarının reallaşdırılmasının vacibliyinə diqqət çəkərək demişdir. “Üzümü sizə - həmvətənlərimə tutaraq, qarşıdan gələn prezident seçkilərində prezidentliyə namizəd, mənim siyasi varisim, Yeni Azərbaycan Partiyası sədrinin birinci müavini İlham Əliyevi dəstəkləməyə çağırıram. O, yüksək intellektli, pragmatik düşüncəli, müasir dünya siyasətini və iqtisadiyyatı gözəl bilən, enerjili və təşəbbüskar bir şəxsiyyətdir. Sizi əmin edirəm ki, həm İlham Əliyev, həm də Yeni Azərbaycan Partiyası bundan sonra da xalqımızın ən layiqli övladlarını öz ətrafında sıx birləşdirərək Azərbaycan dövlətinin inkişafı və xalqımızın firavanlığı yolunda çox işlər görəcəklər. İnamıram ki, mənim axıra çatdıra bilmədiyim tələyüklü məsələləri, planları, işləri sizin köməyiniz və dəstəyinizlə İlham Əliyev başa çatdıra biləcək. Mən ona özüm qədər inanıram və gələcəyinə böyük ümidlər bəsləyirəm”⁸². Bəli, bu belə də oldu. Həmin tarixi müraciətin əvvəlində Azərbaycana rəhbərliyinin 34, müstəqil Azərbaycan Respublikasına rəhbərliyinin 10 ilinin tamam olduğunı diqqətə çatdıran Ulu Öndər həyatının mənasını bütün varlığı qədər sevdidi xalqma, dövlətə,

⁸² Azərbaycan xalqına müraciət: [Prezidentliyə namizədliyini İlham Əliyevin xeyrinə geri götürməsi ilə əlaqədar] / Heydər Əliyev // *Dirçəliş-XXI* əsr.- 2003.- № 67-68.- S.4-6.

ölkəsinin iqtisadi, siyasi və mədəni inkişafına xidmətdən ibarət olduğunu bildirdi: “Bu yolda bütün gücümü və iradəmi yalnız müdrik və qədərbilən xalqımdan almışam. Ən çətin anlarda, ən mürəkkəb vəziyyətlərdə yalnız və yalnız xalqıma arxalanmışam. Bu da mənə dözümlü, iradə verib və bütün uğurlarımı təmin edib”⁸³. Ümummillə liderimiz həmin müraciəti ilə xalqa onun alternativsiz siyasi kursunu davam etdirə biləcək dəqiq ünvanı göstərirdi.

Tarixin sınaqlarından nəticə çıxaran və yenidən parçalanmaq təhlükəsi və xaosla qarşılaşmaq istəməyən Azərbaycan xalqı yeni minilliyin ilk prezident seçkilərində müdriklik göstərdi: Bu həmin zaman idi ki, Heydər Əliyevdünya azərbaycanlılarının liderinə cəvrilmiş, xalqını varlığı və mütəşəkkilliyi onun siyasi zəkasının gücü ilə formalaşmaqda idi. Bu istiqamətdə mühüm məqamlardan biri Ulu Öndər Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə 2001-ci ilin noyabrında ölkəmizdə Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayının keçirilməsi idi. Həmin qurultay soydaşlarımızın birliyi, həmrəyliyi istiqamətində mühüm hadisə kimi məhz o zamandan başlayaraq ənənəvi qaydada hər 5 ildən bir keçirilməsi qərara alındı və bu addım dünyadakı soydaşlarımızın ilk dəfə olaraq mütəşəkkil, vahid ideyalar ətrafında birləşməsi ideyasını qarşıya qoydu və reallaşdı⁸⁴.

Dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşayan hər bir azərbaycanlı öz tarixi taleyini Heydər Əliyev siyasi xəttinin layiqli davamçısı olan İlham Əliyevə etibar etdi. 2003-cü ilin 15 oktyabr seçkilərində xalqın mütləq əksəriyyətinin etimadını qazanaraq İlham Əliyev Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçildi. Bu doğru seçimlə də Azərbaycan xalqı bir daha gələcək taleyini müəyyənləşdirmiş oldu.

⁸³ Yəni orada səh 5.

⁸⁴ İsmayıl, E. Böyük öndər / Eldar İsmayıl; red. H. İsmayilov; Ən sözün müə. V. Hüseynov.- Bakı: Nurlan, 2004.- 408 s. 585. Kəzımlı, G. Heydər Əliyevin yadigarları: [məqalələr]

Dövlət başçısı xalqın ona etimadını həmişə yüksək qiymətləndirərək 2008-ci il oktyabrın 24-də Prezident kimi and içərək bu məqamlara bir neçə dəfə toxunmuşdur. Bu seçimlə xalqımız bütün dünyaya sübut etdi ki, xalq Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyevin müəyyənləşdirdiyi siyasətin və İlham Əliyevin quruculuq fəaliyyətinin uğurla davam etməsini arzulayıyır. Çünki məhz bu siyasət Azərbaycan Respublikasını dünya birliyində layiq olduğu yerə qaldırmış, Cənubi Qafqaz regionunda isə ən qüdrətli dövlətə çevirmişdir ⁸⁵.

Prezident İlham Əliyev sülh və sabitliyin, inkişaf və tərəqqinin keşiyində

2003-2008-ci illərdə həyata keçirilən bir-birindən uğurlu islahatlar bir daha təsdiqlədi ki, xalq öz seçimində yanılmayıb. Qazanılan nailiyyətlər Ulu Öndər

Heydər Əliyev siyasi xəttinin alternativsizliyindən xəbər verirdi. Bu illər ərzində Azərbaycanın mövqeləri daha da möhkəmlənmiş, dövlət quruculuğu prosesi uğurla davam etdirilmiş, siyasi-iqtisadi islahatlar və demokratikləşmə prioritet olaraq dövlət siyasətinə çevrilmişdir. Siyasi elmin konseptual nəzəriyyələri sübut edir ki, bu illər Azərbaycan tarixində sülhü və sabitliyi, inkişaf və tərəqqini təmin edəcək islahatlar dövrü kimi tarixləşmişdir. Prezident İlham Əliyevin dediyi kimi, "Azərbaycanın təşəbbüsləri böyük uğur gətirmiş, bölgədə aparılan işlər həm ölkənin mövqeyinin möhkəmlənməsinə, həm də regional inkişafa güclü təkan vermişdir. Azərbaycançılıq fəlsəfəsi - əsas dəyərimizdir. Milli layaqət, qürur, milli-dini tolerantlıq, xalqların mehribanlıq şəraitində yaşaması - budur uğurların əsas şərtləri. Şadam ki, son 5 il ərzində bizim əsas ideoloji dəyərlərimiz daha da gücləndirilib, ölkədə sabitlik, vətəndaş

⁸⁵Prezident İlham Əliyevin 2008-ci ildə andıcmə mərasimindəki çıxışı. "Respublika" qəzeti. 25 oktyabr 2008-ci il

həmrəyliyi bərqərar olub və cəmiyyət açıq-aydın bunları görür və bilir Azərbaycan hansı istiqamətdə irəliləyir". Azərbaycan Prezidenti 2008-ci ildə andıcmə mərasimində görülmə işlər barədə xalqımıza hesabat verərkən demişdir: "Həyata keçirdiyimiz siyasətin əsas məqsədi - milli maraqların qorunması, möhkəmlənməsi, güclü siyasi potensialın yaradılması, xalqın təhlükəsizlik və rifah içində yaşamasıdır. Buna görə də ölkəmiz bütün ölkələrlə ikitərəfli əməkdaşlığın dərinləşməsində maraqlıdır. Bizim əsas istəyimiz bölgədə sülh və sabitlik, iqtisadi əməkdaşlığın möhkəmlənməsidir. Son 5 il ərzində bir çox ölkələrlə bizim münasibətlər strateji partnyorluq pilləsinə qalxıb, bütün ölkələrlə dostluq və münasibətlərin davamında maraqlıyıq, bu münasibətlər bərabər hüquqludur. Beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığımız daha da dərinləşib, üzv olduğumuz təşkilatlarda Azərbaycan çox fəal olub və mövqələrimiz güclənib ki, bütün beynəlxalq təşkilatlarda maraqlarımıza cavab verən qərarlar qəbul edilib və şübhə etmirəm ki, növbəti illərdə də xarici siyasətimiz çox çevik olacaq, bununla da ölkəmizin beynəlxalq mövqeləri daha da möhkəmlənəcək" ⁸⁶.

Prezident İlham Əliyev 2003-cü ildə verdiyi vədlərin uğurla davam etdirilməsi barədə məlumat verərkən demişdir ki, "Beş il əvvəl mən xalqa söz vermişdim ki, 5 il ərzində ölkədə bir dənə də olsun çadır şəhərciyi qalmayacaq. Buna biz 4 il ərzində nail olmuşuq. 2004-cü ildə qəbul edilmiş məcburi köçkünlərə dair Dövlət Proqramının icrası uğurla aparılıb və bu müddət ərzində 12 çadır şəhərciyi ləğv edilib, onların əvəzinə müasir evlər, binalar, məktəblər, tibb məntəqələri tikilib, 36 yeni qəsəbə salınıb və minlərlə soydaşımız yeni evlərə köçüb. 2007-ci ildə bu proqrama əlavələr edilib və əminəm ki, bunun nəticəsində biz soydaşlarımızın yaşayışının yaxşılaşmasına nail olacağıq". Bütün bunları deyərkən Prezident xalqımızın qarşı-

⁸⁶Prezident İlham Əliyevin 2008-ci ildə andıcmə mərasimindəki çıxışı. "Respublika" qəzeti. 25 oktyabr 2008-ci il

sında hər bir nailiyyəti faktlarla izah etmiş, onların göz önündə olduğunu bildirmişdir.

2003-2008-ci illər ərzində respublikamızda bütün sahələr üzrə qazanılan nailiyyətlər, həyata keçirilən uğurlu islahatlar, iri infrastruktur layihələrin reallaşdırılması və ölkəmizin beynəlxalq aləmdə nüfuzunun getdikcə yüksəlməsi xalqın Ulu Öndər Heydər Əliyev siyasi siyasi kursunun layiqli davamçısı olan Prezident İlham Əliyevə inamını daha da artırmışdır.

Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münafişəsinin həllində məqsədyönlü siyasi kurs

Ötən illərin beynəlxalqaləmdə regionda baş vermiş siyasi hadisələrinin təhliligöstərir ki, bu münafişə Cənubi Qafqazdakı işəfə və əməkdaşlığı zərbə vuran başlıca amildir. Aparılan diplomatik mübarizə isəbir daha dünyaya sübut etmişdir ki, Azərbaycan təcavüzə məruz qalmış vəişğaldan əziyyət çəkən, on minlərlə günahsız vətəndaşlarını itirmiş ölkədir. Prezident dəfələrlə bu faktları beynəlxalq dairələrdə geniş izah etmiş və kəskin mövqe ortaya qoymuşdur. Dünyanın bu vəziyyətə münasibətinin olmaması yaxud təsirsiz bəyanatları isə dövlət başcımızın ciddi etirazı ilə qarşılanmışdır. İlham Əliyevin bu istiqamətdə cəsarətli gedişləri, bəzi ölkələrin siyasi liderlərinə və beynəlxalq təşkilatların rəhbərlərinə tətbiq etdiyi iradlar artıq bütün dünyaya məlumdur. Məhz bu mövqenin nəticəsidir ki, danışıqlarda Azərbaycanın baxışları vəirəli sürdüyü ədalətli prinsiplər çox böyük dəyər qazanmağa başlamışdır. Prezident İlham Əliyev məsələyə dair mövqeyini belə izah etmişdir: *"Bizim addımlar mövqələrimizin güclənməsinə, bu məsələ ilə məşğul olan tərəflərin fəallaşmasına gətirib çıxarıb və bu gün dünyada açıq-aşkar dərk edilir ki, dondurulmuş münafişələr həllini tapmalıdır. Bu, ancaq beynəlxalq norma və hüquq çərçivəsində ola bilər. Azərbaycanın ərazi bütövlüyü bərpa olunmalıdır, bu, danışıqlar mövzusu deyil, olmayıb və olmayacaq! Heç vaxt - nə*

bu gün, nə sabah, nə də 50 il sonra Dağlıq Qarabağa müstəqillik verilməyəcək və Azərbaycan onu heç vaxt tanımaya-cacq". Dağlıq Qarabağ münafişəsinin həlli işində bizim prinsipi al mövqeyimizdə heç bir dəyişiklik olmayacaq. Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münafişəsi ölkəmizin ərazi bütövlüyü çərçivəsində öz həllini tapmalıdır. Bunun başqa yolu yoxdur. Biz heç vaxt imkan verə bilmərik ki, tarixi torpağımızda ikinci erməni dövləti yaradılsın. Beynəlxalq hüququn normaları tam tətbiq edilməlidir, BMT Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələri tam icra olunmalıdır, Azərbaycanın suverenliyi və ərazi bütövlüyü bərpa edilməlidir. Bu, prinsipi al mövqedir. Bu mövqe tarixə və beynəlxalq hüquqa əsaslanır. Çünki Dağlıq Qarabağ bizim tarixi, əzəli torpağımızdır. Bütün dünya, bütün ölkələr Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü tanıyır və ona hörmətlə yanaşır. Dağlıq Qarabağ isə Azərbaycanın ayrılmaz hissəsidir. Bu il bunu təsdiqləyən növbəti hadisə baş vermişdir. Yenə də Ermənistanın ağılsızlığı nəticəsində Dağlıq Qarabağda keçirilmiş qanunsuz referendum bütün dünya ictimaiyyəti tərəfindən qəbul edilmədi. Qonşu ölkələr, Minsk qrupuna həmsədr olan ölkələr, Avropa İttifaqı və digər təşkilatlar bu referendumun nəticələrini tanımadılar. Tanımamaqla bir daha təsdiqlədilər ki, Dağlıq Qarabağ Azərbaycanın ayrılmaz hissəsidir"⁸⁷. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin xalq qarşısında legitimliyi fikrimizcə ondan qaynaqlanır ki, o 17 il ərzində verdiyi bütün vədləri həyata keçirmiş və prinsipi al mövqeyindən bir addım olsun belə geri çəkilməmişdir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, 2003-cü ildə ordu quruculuğunu prioritet məsələ kimi qarşıya qoyan Prezident İlham Əliyev bu gün bu sahədə verdiyi vədlərdən də çox və həm də uğurlu, işlər islahatlar aparmışdır. Bu islahatlar nəticəsində əminliklə demək olar ki, Azərbaycan ordusu Cənubi Qafqazda ən güclü və müasir orduya çevrilmişdir.

⁸⁷ Heydər Əliyev. İki cildə II cild. AMEA A.A. Bakıxanov adına Tarix İnstitutu. Bakı, "Turxan" 2013-cü il.

Yeni Azərbaycan Partiyası Azərbaycanın müstəqillik tarixinin bələdcisidir

“Yeni Azərbaycan Partiyası saflıq, əqidə və mənəviyyət təmizliyi partiyasıdır. Bura hər kəsöz razılığı və vicdanının səsi ilə gəlməli və xidmət etməlidir”. Bu tarixi kəlam 1992-ci ildə partiyanyaradılması ərəfəsində Ulu Öndər tərəfindən deyilmişdir. Bu ideyalar ətrafındaxalqın tarixi birliyinə hələ 1992-ci ilin noyabrında Yeni Azərbaycan Partiyasının yaradılması ilə nail olan dahi siyasi xadim Azərbaycanın gələcək inkişafının istiqamətlərini müəyyənləşdirmiş, geniş təcrübəsi və müdrik düşüncəsi ilə müstəqilliyimizin qarantı olacaqideoloji bazanın formalaşmasına nail olmuşdur. Yeni Azərbaycan Partiyasının 21 noyabr 2001-ci il tarixində keçirilən II qurultayında Ulu Öndər Heydər Əliyev demişdir: “Bəziləri indi deyirlər ki, müstəqilliyi biz əldə etmişik. Əgər siz həqiqətən bu müstəqilliyi almırsınızsa, bəs bunu nə üçün qoruyub saxlaya bilmirdiniz? Nə üçün? Təxminən 1 il 6-7 ay yaşı olan müstəqil Azərbaycan dövləti artıq dağılırdı, parçalanırdı, vətəndaş müharibəsi başlanmışdı. Təbiidir ki, Azərbaycanın müstəqilliyi böyük təhlükə altında idi... biz müstəqilliyin 10-cu ildönümünü artıq dünyada tanınmış, daxildə ictimai-siyasi vəziyyəti sabitləşdirmiş, ölkəni iqtisadi, sosial, siyasi böhrandan çıxarmış və nəhayət, 1995-ci ildən başlayaraq bütün sahələrdə inkişafı təmin etmiş bir müstəqil Azərbaycan dövləti olaraq qeyd etdik. Bunlara görə də bizim əsasımız vardır deyək ki, Yeni Azərbaycan Partiyası, bizim hamımız və təbiidir ki, Azərbaycanın Prezidenti və partiyanın sədri müstəqilliyin həyata keçirilməsinin əsas qüvvəsidir. Təkcə onun qorunub saxlanılmasının yox, Azərbaycanın müstəqil dövlət kimi ağır şəraitdə inkişaf etməsinin təminatçısıdır”. Ulu Öndərqısa bir vaxtda partiyanın qarşıya qoyduğu mütərəqqi ideyaları azərbaycan xalqının milli idealına çevirdi. Prezident İlham Əliyevin isə bu ideyalara sadiqliyi və əməli işləri ilə Ye-

ni Azərbaycan Partiyasının xalqla vəhdətini formalaşdırdı. Bunun sübutu odur ki, bu gün Yeni Azərbaycan Partiyası Cənubi Qafqazın ən böyük siyasi qüvvəsi olaraq öz sıralarında 8 yüz min nəfərə yaxın üzvübirdəşdirir⁸⁸.*Bu gün deməyə haqqımız var ki, “Yeni Azərbaycan Partiyası Azərbaycanın müstəqillik tarixinin bələdcisidir”*

Multikulturalizm, tolerianthq və islam dəyərlərinə əsaslanan inkişaf modeli

Son onillikdə modernləşmə Azərbaycanın dövlət siyasətinin ana xəttini təşkil etmişdir. Azərbaycanınneft siyasətinin məntiqi davamı olaraq qeyri-neft sektorunun inkişafı istiqamətində atdığı addımlargetdikcə beynəlxalq birliyin əsas müzakirə mövzusunə çevrildi. Neft kapitalının insan kapitalına çevrilməsi ideyası Azərbaycanın inkişafında1995-ci ildə Ulu Öndər Heydər Əliyevin birbaşa rəhbərliyi ilə qəbul olunmuş “Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası”na2009-cu ildə“Dövlətin ali məqsədi” maddəsinə belə bir əlavə olundu ki, “dövlətin ali məqsədi insan hüquq və azadlıqlarının qorunması və yüksək həyat səviyyəsinin təmin edilməsidir”. Bu dövlətçilik strategiyasında milli ənənələrimizə söykənərək hüquqi, demokratik, dünyəvi dövlət qurmaq yolundaPrezidentin növbəti tarixi addımı idi. Bir qədər sonra isə Azərbaycanın 20 illik müstəqillik tarixində qazandığı uğurlara söykənərək 2011-ci ildə təsdiqlənən “Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış”. İnkişaf Konsepsiyasında qarşıdakı illərin hədəfləri öz əksini tapdı.Prezident İlham Əliyev bu məsələyə toxunaraq demişdir: “Azərbaycanı inkişaf et-

⁸⁸Yeni Azərbaycan Partiyasının II qurultayında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin çıxışı - 22 noyabr 2001-ci il. Azərbaycan qəzeti 23 noyabr 2001-ci il

miş ölkələr sırasında görmək istəyimizi ortaya qoymuşuq. Bunun üçün bütün imkanlar mövcuddur. Əgər dünya inkişafın Azərbaycan modelindən bəhs edərsə, bu, möhkəm təmələ əsaslanan siyasətin nəticəsidir”⁸⁹.

Məlumdur ki, Prezident İlham Əliyevin Fərmanı ilə 2016-cı il Azərbaycanca multikulturalizm ili elan olundu. Çünki, məhiyyət baxımından tolerianlığın və multikulturalizmin düzgün dərk edilməsidigər millətlərə, baxışlara, düşüncə sistemlərinə, mədəniyyətlərə, mentalitetlərə dözümlülük və hörmətlə yanaşmaq prinsipini ifadə edir. Müasir dünyada Avropa və Qərb mü-təxəssislərinin multikulturalizmin iflası uğraması, toleriantlığın isə milli identikliyin (yəni milli xüsusiyyətlər toplusunun) zəifləməsinə gətirib çıxarması fikirlərinə intellektual səviyyədə yaşayan Azərbaycan Prezidenti öz fəundamental düşüncəsi ilə bu sahədə dünyaya yeni bir ideya bəxş etdi. Bakı Həumanitar Forumunda Prezident İlham Əliyev bu barədəki tarixi nitqində demişdir: *“Müasir dünyada belə bir fikir dolayır ki, multikulturalizm, toleriantlıq arxada qalıb və bunlar qəbul edilməzdir. Bəs nədir dünyanın gələcəyinə xidmət edən ideya? Ksenofobiya?, irqi ayrışdırıcılıq?, ikili standartlar?. Bunların təbliği dünyanı məhvə apır. Bizim isə bu ideyalarımız bəşəriyyətin xilaskarlığına bir çağırışdır. Dünyanın indiki vəziyyətində yeganə çıxış yoludur. İnsanlığa yüksək münasibətdir”*. Ona görə də Ulu Öndər Heydər Əliyevin Azərbaycan Respublikasında milli azlıqların və etnik qrupların hüquq və azadlıqlarının qorunması, həmçinin dilinin və mədəniyyətinin inkişafına dövlət yardımı haqqında verdiyi Fərmanlar, Prezident İlham Əliyevin siyasi kursunda daha da inkişaf etdirilərək yeni mərhələyə qədəm qoydu. 2000-ci ilədək belə 7 böyük tədbirə ev sahibliyi edən Azərbaycan, 2003-cü ildən sonra isə davamlı olaraq 10 dan çox möhtəşəm beynəlxalq tədbirə ev sahibliyi edərək, dünyanın si-

⁸⁹Həsənov S.S. Azərbaycan multikulturalizminə və toleriantlığa elmi-nəzəri baxış. SİA.az 29 noyabr 2016-cı il

yasi və dini liderlərinin bir araya gətirməklə bu sahədə Azərbaycan modelini dünyaya qəbul etdirdi.

2001-ci il oktyabrın 17-də - Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin bərpa olunmasının 10-cu ildönümünə həsr edilmiş yubiley toplantısında Ulu Öndər demişdir: *“Biz Azərbaycanın 1918-ci ildə yaranmış ilk müstəqil Xalq Cümhuriyyətinin varisiyik. Onların işinin davamçısıyıq - ancaq yeni şəraitdə, yeni zamanda”*. Bu tarixi əhəmiyyət daşıyan fikirlərlə varislik prinsipini dövlət idarəciliyində ödə cəkarək Ulu Öndər təkcə 1998-ci ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinə dair 4 sərəncam imzaladı. Bu Sərəncamlarla dövlətçilikdə ənənə və tarixi yaddaşın dərkini kimi ümummilli məsələ dəyərdim ki, zamanında düşüncələrimize hökm etməyə başladı⁹⁰.

Prezident İlham Əliyev 2018-ci il 10 yanvar tarixli sərəncamı ilə 2018-ci ili Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ili elan etdi. 2017-ci il martın 17-də VI Qlobal Forumda çıxışı zamanı isə demişdir: *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti qurucuları Azərbaycanın indiki vəziyyətini görsəydilər çox sevinərdilər. Azərbaycanla və bizim gördüyümüz işlərlə fəxr edərdilər. Eyni zamanda isə biz də onlarla fəxr edirik. Onların görəcəyi işləri davam etdiririk. Bu Prezident İlham Əliyevin Azərbaycan dövlətçiliyində varislik məsələsinə yanaşmasındakı həssaslığın göstəricisidir. Təsədüfi deyil ki, Prezident İlham Əliyevin İslam həmrəyliyi barədə ideyası İordaniyalı məşhur xadim, politoloq Miad Hater tərəfindən belə qiymətləndirilmişdir: “Prezident İlham Əliyevin 2017-ci ili “İslam Həmrəyliyi İli” elan etmək qərarı ciddi ideoloji və beynəlxalq əhəmiyyət kəsb edir. Bu, dövlət başçısının islam dünyasının həmrəyliyinə verdiyi dəyərin göstəricisidir. Azərbaycan prezidenti özünün bu təşəbbüsü ilə tarixdə ilk dəfə bütün aktual məsələlər və dünyaya inteqrasiya*

⁹⁰Xalqa bağışlanan ömür /Tərt. Ə.Əliyev; elmi red. M.Urud.- Kitab 5.- Bakı: Şəms, 2004.- 428 s. Kitab Heydər Əliyevin Azərbaycanda hakimiyyətə gəlməsinin 35 illiyinə həsr olunur.

problemi üzrə vahid mövqelərdən çıxış etməyin zəruri olması barədə islam dünyasına siyasi ismarıq ünvanladı. Bu nəcib təşəbbüsə görə prezident dərin hörmətə və böyük təşəkkürə layiqdir. Təəccüblü deyil ki, islam dünyasının ehtiyac duyduğu belə bir təşəbbüs sülhsevər, sabit və firavan ölkədən gəlib. Bu ölkənin lideri ərəb, müsəlman və bütün başqa dünya ölkələri arasında çox böyük nüfuz sahibidir. "İslam Həmrəyliyi İli" müxtəlif problemlərin və münaqişələrin həllinə, müsəlman ölkələri arasında həmrəyliyin möhkəmlənməsinə, dünyanın bütün ölkələri ilə harmonik münasibətlər və əməkdaşlıq qurmağa kömək edəcək. Hesab edirəm ki, bütün ərəb dövlətləri və müsəlman cəmiyyətləri Azərbaycan Prezidentinin bu təşəbbüsünə ciddi yanaşmalı, dəstəkləməli və onun reallaşdırılması üçün birgə işləməlidirlər".

Bu gün birmənalı olaraq demək mümkündür ki, Prezident İlham Əliyevin timsalında Azərbaycan həqiqi islami dəyərlərinin dünyada təbliğində və qorunmasında, mədəniyyətlərarası dialoqun nizamlanmasında mühüm rol oynayır. Son illər dövlətimiz həm də zəngin tolerantlıq, multikulturalizm, dini etiqad azadlığı və dini dözümlülük ölkəsi kimi məhz bu siyasətin nəticəsi olaraq dünyada öz sözünü deməkdədir. Bu gün biz fəxrli deməliyik ki, Azərbaycanda bütün millətlərin, bütün konfessiyaların və mədəniyyətlərin nümayəndələri sülh və həmrəylik şəraitində yaşayırlar. Bu təcrübə hesab edirik ki, müsəlman ölkələri tərəfindən öyrənilməli və təqdir olunmalıdır. Tarix sübut edir ki, Azərbaycan sivilizasiyaların və mədəniyyətlərin qovuşduğu bir məkan olaraq dünyadakı çoxlu mühüm tarixlərə başlanğıc vermişdir. Bu tarix prezident İlham Əliyevin əksər çıxışlarında xalqımız zəngin dövlətçilik ənənələri olaraq dünyaya sübut edilir. Deməli, dünya gedən proseslərdə Azərbaycanın aktorluğu təsadüfi məsələ deyil. Bütün bunlar Azərbaycan Prezidentinin siyasi əzminin, ölçülüb-biçilmiş strategiyasının, uzaqgörən müdrik siyasətinin nəticəsidir. Prezident İlham Əliyev bu ideyalar əsasında bu gün də dünya ölkələrini sülhə və

əməkdaşlığa çağırır. Bu da öz növbəsində xalqların birliyi, əməkdaşlığı və nəhayət, dünyada sülhün qorunmasına olan təşəbbüsdür⁹¹.

Beləliklə, elmi təhlil danılmaz bir həqiqəti sübut edir ki, Azərbaycan xalqı müdrik xalq olduğu üçün ona rəhbərlik edən şəxs də müdrik olmalıdır. Cəmiyyətin, dövlətin, xalqın milli mənafeələrini düşünüb-daşınan məsuliyyət hissini dərk edən siyasi təcrübəsi, dünyagörüşü yüksək olan, dünya siyasi liderləri tərəfindən qəbul edilən və qiymətləndirilən bir şəxs olmalıdır. Buna görə də sabitliyin, inkişafın keşiyində dayanan siyasətində uzun tarixə davamlılığının qorunub saxlanması üçün hər birimiz Prezident İlham Əliyevin ətrafında sıx birləşməliyik.

⁹¹Vəliyev İ. Sabitlik və rifah naminə siyasət. Bakı, təhsil, 2018-ci il, 672 səh.)

Nağdəli Zamanov
Azərbaycan Tibb Universitetinin
dosenti, tibb üzrə fəlsəfə doktoru,
AMEA Nəsimi adına Dilçilik
İnstitutunun dissertantı

HEYDƏR ƏLİYEVİN NİTQLƏRİNDƏ AZƏRBAYCANÇILIQ VƏ MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN VƏHDƏTİ

Azərbaycan nitq mədəniyyətinin inkişafında mühüm rolunu oynayan Ulu Öndərin-Heydər Əliyevin çıxışlarında səslənən istənilən fikirlər bu gün də öz aktuallığını saxlayır. Bu cazibədar xüsusiyyətinin proqnostikliyi, uzaq gələcəyə tuşlanması ilə izah olunur. Sivil dünyanın bu gün yüksək qiymətləndirdiyi multikulturalizm ideyalarının böyük nətiqin dilində necə səslənməsi elmi ictimaiyyət üçün maraqlı olardı.

Akademik R.Mehdiyevə [2] görə qlobalizasiya erasında əxlaq və mədəniyyət multikulturalizm və tolerantlıq kimi başa düşülür. Müasir mədəniyyət, o cümlədən Azərbaycan mədəniyyəti getdikcə multikultural xarakter daşıyır. Milli mədəniyyət multikulturalizmi qəbul edərək tarixə, fəlsəfə tarixinə baxışların dəyişməsinə tələb edir [2, 3].

Heydər Əliyev mənəvi tərbiyədə, yüksək mənəviyyat tərbiyəsində ümumbəşəri dəyərlərlə yanaşı, Azərbaycan xalqının etno-mədəni və milli-mənəvi dəyərlərinin mənimsənilməsinə birinci dərəcəli yer verirdi [3]. Bütün bu məsələlər Ulu Öndərin "Müstəqilliyimiz əbədidir" seriyası adı altında çap olunmuş çoxcildlikdə öz əksini tapmışdır [4, 5, 6]. Siyasi hakimiyyətə qayıdan Ulu Öndərin ilk çıxışları ölkə ərazisində yaşayan xalqların, millətlərin yekdilliyinə çağırışdan ibarət olmuşdur: "Azərbaycan on illərlə, yüz illərlə bu torpaqda yaşayan bütün insanların vətəni olub, bundan sonra da vətəni olmalıdır. Azər-

baycan Respublikasının ərazisində olan hər bir vətəndaş milliyətindən, dinindən, siyasi mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, eyni hüquqa malik olmalıdır. Əgər biz bu məfhumları rəhbər tutarılsək və bunu əməli surətdə həyata keçirə bilsək, biz Azərbaycan Respublikasında olan bütün xalqların, bütün millətlərin tam birləşməsinə təmin edə bilərik. Bu bizim əsas vəzifələrimizdən biridir. *Güman edirəm ki*, biz buna nail olacağıq [İc.s.11]. Azərbaycanda yaşayan millətlər arasındakı münasibətlərin qiyməti aşağıdakı mətndə öz əksini tapmışdır. Bu mətndə nitqin şüurlara çatdırılmasında Azərbaycan dilinin cazibədarlığından, ahəngdarlığından, xəlqiliyindən maksimum istifadə olunmuşdur. "Bəli" təsdiq ədatı ilə başlanan nitq ardıcıl ritorik suallarla auditoriyanı silkələyir, səfərbər edir. Növbəti nitq mərhələsində qaçqınların acınacaqlı vəziyyəti estetik bir tabloda (*İnsanlar çöllərə tökülüb. İndi hələ ki, hava istidir, yaşamaq olur. Ağac altında, çadır altında yaşayırlar. İlan vurur onları*) dinləyicilərə göstərilir. "Bəs onlar insan deyildilərmidi" ardıcılığı ilə ritorik cümlələrin ikinci dalğası gəlir. Auditoriya "bunu da tamamilə açıq demək lazımdır" ifadəsi ilə Ulu Öndərin yenidən səmimiyyət dolu nitqinin seyrinə düşür. Sonra "ləyaqət" etik kateqoriyası ilə talış əhalimizə müraciət edir, bu gün bizlərin obrazlı şəkildə işlətdiyi "qlobalizasiya" terminini xalqın dilində əsrlərlə mövcud olan hazır ifadələrlə—"əti dirnaqdan ayırmaq olmaz", "birləşmə", "qovuşma"—əvəz edir. Azərbaycançılıq yolunda ən kəsərli sayıla biləcək nitq parçası xalqın adından danışmaq səlahiyyətləri olan dövlət başçısı kimi inkar əvəzliliklərinin (Bizim birliyimizi *heç kəs* poza bilməz, bizi bir-birimizdən *heç kəs* ayıra bilməz) köməyi ilə prinsipial, qəti mövqe nümayiş etdirilir: "*Bəli*, həmin zonada, həmin bölgədə sosial-iqtisadi problemlər var. Ancaq gəlin fikirləşək. Azərbaycanın hansı zonasında sosial-iqtisadi problemlər yoxdur? Dedilər Lənkəranda işsizlər var. Azərbaycanın hansı zonasında işsizlər yoxdur?

– Burada çıxış edənlər qeyd etdilər ki, 600 minə qədər

qaçqın var. Evi yox, eşi yox, çöllərdə yaşayır. Biz getdik Qarabağa, Ağcabədidə olduq, Bərdədə olduq. **İnsanlar çöllərə tökülüb. İndi hələ ki, hava istidir, yaşamaq olur. Ağac altında, çadır altında yaşayırlar. İlan vurur onları. Bəs** onlar insan deyildilərmə? Onlara sosial-iqtisadi təminat lazım deyilmə? Belə çıxır ki, onlar da respublika yaratmalıdırlarmı? Onlar da silahlı dəstələr qurub cürbəcür cinayət etməlidirlərmə? Demək istəyirəm ki, Lənkəran rayonunun, Lənkəran zonasının, bu cənub zonasının sosial-iqtisadi problemləri tamamilə şəxsizdir. Bu məsələ ilə biz məşğul olmuşuq. Nazirlər kabineti müvafiq qərarlar qəbul edib və edəcəkdir. Məsələlər həll olunacaqlar. Ancaq bu da həqiqətdir ki, Lənkəranın və bu zonanın bugünkü sosial-iqtisadi vəziyyəti başqa zonaların vəziyyətindən üstündür. Bunu da tamamilə **açıq demək** lazımdır [İc.s.78-79].

Əlikram Hüseynov və onun ətrafındakı mafioz dəstələr öz çirkin niyyətlərini həyata keçirmək üçün bir məsələ ortaya atmışlar: guya "Talış Respublikası" yaratmaq istəyirlər. Bilirsiniz, bizim Azərbaycan vahid Azərbaycandır. Onun vətəndaşlarının hamısı eyni hüquqlara malikdir. İndiyədək Azərbaycanda heç vaxt talış-azərbaycanlı, türk və sair söhbəti olmamışdır. Bu süni surətdə ortaya atılmış şeydir. Talış köklü olan adamların hamısı azərbaycanlı **kimi**, Azərbaycanın **ləyaqətli** vətəndaşları **kimi** yüz illərlə Azərbaycanın vahid ailəsində yaşamışlar. Birləşmişlər, bir-birinə qovuşmuşlar. Onları bir-birindən ayırmaq olmaz. Bu, **əti dırnaqdan ayırmağa** bərabərdir. Ayrı-ayrı avontüristlərdən savayı buna heç kəs yol verməz. Ona görə də bizim, şəxsən mənim talış köklü adamların hamısına həmişə böyük hörmətim olub, o bölgənin adamlarına şəxsən mən, nəinki mən, bütün Azərbaycan rəhbərliyi böyük hörmət və rəğbətlə, qayğı ilə yanaşmışıq və bundan sonra da bu davam edəcəkdir. Bizim birliyimizi **heç kəs** poza bilməz, bizi bir-birimizdən **heç kəs** ayıra bilməz [İc.s.97].

Bir vaxtlar bütün Qərb, elə Şərq də sovet xalqlarının hamısına ən böyük şəxsi baxırdılar, səbəb də onların, Allaha

"inanmaması" idi. Bəs indi, adamlar, xalqlar Allaha, dinə üz tutduqları vaxtda necədir, onlar yenə də günahkardırlar? ...Sonra, təməlçilik niyyətləri və sair təhlükəli meyillər barəsində söhbətlərin əksəriyyəti mənə uydurma kimi görünür... o ki qaldı milli xüsusiyyətlərə, burada hətta səthi etnoqrafik bilik, **zənnimcə**, hər şeyi ətraflı şəkildə izah edir. Türk və Azərbaycan dilləri qohum dillərdir, elə bunun özü də yaxınlığın labüdlüyünü qabaqcadan müəyyənləşdirir. İranda on milyonlarla azərbaycanlı yaşayır. Məgər bu amillər iki böyük ölkə ilə yaxınlığın olmasını zərurətə çevirmirmi?

Daha bir məsələ barəsində. Yetmiş ildən artıq bir müddətdə biz cənub qonşularımızdan, demək olar, tamamilə ayrı düşmüşdük, indi, birləşmə, integrasiya əhvali–ruhiyyəsi bütün dünyaya hakim kəsildiyi bir vaxtda nəyə görə də bizim qonşularla normal münasibətlərimiz olmasın? [İc.s.121].

Yəhudi xalqı dünyada, demək olar, ən çox əzab-əziyyət çəkmiş və böyük soyqırımlarına məruz qalmış xalqdır. İkinci dünya müharibəsi, alman faşizmi dünyanın bir çox xalqlarına faciələr gətirmişdir. Ancaq ən çox faciəyə yəhudilər məruz qalmışlar.

Amma bu itkilər, yəhudilərə qarşı edilmiş bu vəhşilik, vandalizm heç də onların iradəsini sındırmamışdır. Onlar öz dövlətini qurmuşlar və onun hüduqlarından kənarda da dünyada elmin, mədəniyyətin, iqtisadiyyatın inkişafında çox görkəmli yer tuturlar. Azərbaycan iləsrail arasında olan dostluğun dərin kökləri var. Azərbaycanda yəhudilər əsrlər boyu yaşamış, Azərbaycanın bərabər hüquqlu insanları kimi yaşamışlar. Azərbaycanlılar heç vaxt onları burada hansısa əcnəbi xalqın nümayəndəsi kimi hesab etməmişlər. Bizim xalqımız heç vaxt unutmayacaqdır ki, Azərbaycanda yaşayan yəhudilər XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəlindən başlayaraq indiyə qədər Azərbaycan elminin, mədəniyyətinin, səhiyyəsinin, iqtisadiyyatının, sənayesinin inkişafında böyük xidmətlər göstərmiş və çox silinməz izlər qoymuşlar.

Bunlar ona görə mümkün olmuşdur ki, Azərbaycan xalqı

sülhsevər xalqdır. Azərbaycan xalqı heç vaxt heç bir millətə qarşı pis niyyətlər, mənfi münasibət göstərən xalq deyildir. Məhz buna görə də yəhudilər Azərbaycanda əsrlər boyu sərbəst yaşamış, öz həyatlarını qurmuş, Azərbaycanın həyatının bütün sahələrində fəaliyyət göstərmiş və Azərbaycanın inkişafında fəal iştirak etmişlər. Bu gün də müstəqil dövlətimizdə yəhudilər Azərbaycanın bərabər hüquqlu vətəndaşları kimi yaşayırlar. Onlar burada öz ölkələri, vətənləri kimi yaşayırlar [XXVIIc.s.147-148].

Heydər Əliyev dilində mühüm bir multikultural dəyər də dünya xalqlarının, Azərbaycanda yaşayan xalqların dilinə olan etik münasibətdir [7, 8, 9]. Dünya xalqlarının dilinə olan münasibət sonda Azərbaycan dövlətinin müstəqilliyinə xidmətdir: “Böyük bir nailiyyət kimi yox, sadəcə olaraq xalqıma xidmət kimi deyə bilərəm ki, Moskvada işlədiyim dövrdə Nizami Gəncəvinin “Xəmsə”sinə daxil olan əsərlərin rus dilində ayrı-ayrılıqda nəşr olunmasına nəzarət etdim. Lakin Moskvada mənə dedilər ki, Nizaminin əsərlərinin rus dilinə tərcüməsi istənilən səviyyədə deyildir. O zaman Mirzə İbrahimovdan və başqalarından xahiş etdim ki, mən artıq Azərbaycanda deyiləm, görün nə etmək olar ki, Nizami Gəncəvinin əsərləri rus dilinə yenidən tərcümə edilsin. Bəzi adamlar isə buna etiraz edirdilər. *Axi* rus dili böyük dildir, Rusiya böyük dövlətdir. Rusiyadan kənarda, başqa dövlətlərdə də rus dilində oxuyurlar. Əgər məktəblilərimiz ingilis, fransız, alman dillərində dərs keçirlərsə, bu, böyük nailiyyətdir, əgər rus dilində də təhsil alırlarsa, bu da böyük nailiyyətdir [Ic.s.157]. Təkcə “axı” qüvvələndirici ədatının köməyi ilə rus dilinin böyüklüyü ilə yanaşı böyük bir ərazidə məskunlaşmış slavyan və türkdilli xalqların Nizami irsini tamması məsələsi gündəmə gəlmişdir.

Hələ keçən əsrin axırlarında Heydər Əliyev qlobalizasiya prosesinin hamar gedəcəyini iddia edən filosofların əksinə olaraq burada da “Nədənsə, çox əcaib adət-ənənələr meydana çıxıb” ifadəsi ilə antietik dəyərlərin də cəmiyyətə ayaq açmasını

şifahi nitqdə, sadəcə xalq dilində şüurlara yönəldirdi: “Gənclər arasında son vaxtlar elə bir təbəqə yaranıb ki, təhsil onları o qədər də maraqlandırmır, mədəniyyət də maraqlandırmır. *Nədənsə, çox əcaib adət-ənənələr meydana çıxıb* ki, nə qədər *mədəniyyətsiz* olsan, *ədəbsiz* olsan, *kobud* danışsan, bəzən hətta ədəbsiz sözlər də işlətsən, o qədər də qəhrəman görünərsən, başqalarından seçilərsən. Bunlar dövrün bəlalarıdır, keçib gedən hallardır. Bu adətlər, belə hallar *uzun sürə bilməz, yaşaya bilməz*.”

Əsrlər boyu inkişaf etmiş dünya sivilizasiyası möhkəm təhsil və elm üzərində qurulmuşdur, yüksək tərbiyə üzərində qurulmuşdur. Mən bizim gənclərimizi də bu yola dəvət edirəm. *Güman edirəm ki*, müstəqil Azərbaycan Respublikası gənclərinin yolu da bu yoldur, onlar bu yolla getməlidirlər. Biz də bu yolla getməkdə sizə kömək edəcək, şərait yaradacağıq [Ic.s.169]. Təhsil etik kateqoriya kimi böyük nətiqin çıxışlarında həmişə öndə olmuşdur. Hələ XX əsrin 90-cı illərində qloballaşan dünyada təhsilin rolunu dəqiq qiymətləndirirdi. “Güman edirəm ki” modal sözü ilə başlayan nitqdə Heydər Əliyevin qarşıya qoyduğu ideyalar proqnostik cəhətdən bu gün özünü real həyatda tam doğrultmuşdur: “Mən təhsil məsələsi üzərində çox dayandım. Çünki təhsili olmayan gənc, *şübhəsiz*, həyatda lazımı yer tuta bilməz. İndi dünya mədəniyyət *dünyasıdır*, intellektual *dünyadır*, elmi-texniki tərəqqi *dünyasıdır*. Azərbaycanı elmi-texniki tərəqqi səviyyəsində inkişaf etdirmək üçün *şübhəsiz ki*, yüksək təhsilə, elmə nail olmalıyıq. Bununla yanaşı istərdik ki, gənclərimiz həm milli ənənələrimiz əsasında, həm də bəşəri mənəvi dəyərlər əsasında əxlaq, mənəviyyət məsələlərinə çox fikir versinlər” [Ic.s.172]. Həyatda yüksək idealara çatmağın yolunun təhsildən keçdiyini “şübhəsiz” qəti təsdiq modal sözlə gənclər auditoriyasına ünvanlayır, təkrarların köməyi ilə dünyanın – qloballaşan dünyanın tərifini verirdi.

Dini tolerantlıq böyük nətiqin nitqlərində xüsusi yer alır. Bütün nitqlərində olduğu kimi burada da əminlik, nikbinlik Ulu

Öndərin nitqlərinə hakimdir: “Bildiyiniz kimi Azərbaycanda islam dini ilə yanaşı, xristianlıq və iudaizm dinləri də var və onlar bir-biri ilə çox mehriban şəraitdə fəaliyyət göstərirlər. Biz bunu bəyan etmişik. Azərbaycanın prezidenti kimi, mən dəfələrlə qeyd etmişəm ki, ölkəmizin vətəndaşları dini, irqi mənsubiyyətindən, siyasi baxışlarından asılı olmayaraq eyni hüquqlara malikdirlər və onların hüquqları Azərbaycan dövləti tərəfindən qorunur. **Əmin ola bilərsiniz** ki, biz bu prinsiplərimizə daim sadıq qalacağıq və Azərbaycan vətəndaşlarının din, dil mənsubiyyətindən və siyasi baxışlarından asılı olaraq bir-biri ilə münaqişəyə girməsinə gələcəkdə də yol **verməyəcəyik**” [Ic.s.387].

Bir milli ideya kimi azərbaycançılıq etniklərarası tolerantlığın, milli həyat harmoniyasının, demokratik konsolidasiyanın əsasıdır. Azərbaycançılıq yüksək nizam-intizamın, dövləti şüurun, birgəyaşayış və birgəfəaliyyət mədəniyyətinin həm səbəbi, həm də nəticəsidir [173]. Heydər Əliyevin nitqlərində azərbaycançılıqla bağlı səslənən fikirlərin araşdırılması filosoflarımızın, dilçilərimizin [2, 3] bu gün də aktuallığını qeyd etdiyi bir sıra məsələlərə aydınlıq gətirilir: “Azərbaycanda tarixən çox millətlər yaşamışdır. Burada azərbaycanlılarla yanaşı ruslar, ermənilər, yəhudilər, gürcülər, ukraynalılar və başqaları da yaşamış və gələcəkdə də yaşayacaqlar. Azərbaycan Respublikasının çoxmillətli dövlət olmasını ölkəmiz üçün böyük üstünlük hesab edirik” [Ic.s.389].

Ölkəmizdə birgə yaşayan dindarların dini bayramlarında onun bayram təbrikləri xüsusi diqqət çəkir. Bu təbriklərdə səslənən fikirlər müxtəlif dinlərə etik münasibəti əks etdirir: “Siz xristianlığın ən müqəddəs və əziz bayramı – pasxa münasibətilə səmimi qəlbədən təbrik edir, bu bayram günlərində sizə xoş əhvali-ruhiyyə, əmin-amanlıq və səadət arzulayıram. Azərbaycan torpağı əsrlər boyu müxtəlif etiqadlara tapınan insanlar üçün doğma vətən olmuşdur. Onlar da həmişə bu vətənin qeyrətini çəkmiş, onun uğrunda canlarını belə əsirgəməmişlər. İn-

diki ağır və məşəqqətli günlərimizdə də xristian həmvətənlərimiz Azərbaycanın digər övladları ilə birlikdə çətinliklərə sinə gərir, müqəddəs torpaqlarımızı rəşadətlə qoruyurlar” [Ic.s.545].

Sovetlər imperiyası çökəndən sonra Azərbaycanda islam hansı yolu tutacaq, ölkənin modernizasiyasında islamın rolu necə olacaq kimi filosofları düşündürən sualların dolğun və dəqiq cavabı böyük nətiqin elmi üsluba söykənən qətiyyətli nitqlərində öz əksini tapır: “Müsəlman xalqları və ölkələri dünyada gedən mürəkkəb proseslərlə üzləşirlər. Bir tərəfdən elm və texnika güclü sürətdə inkişaf edir, yeni ixtiralar, texnologiyalar Yer kürəsinin simasını dəyişdirir, o biri tərəfdən bir çox xalqlar **aclıqdan, yoxsulluqdan, cəhalətdən** əzab çəkirlər. Ona görə biz tərəqqi ilə ayaqlaşmalıyıq, inkişaf etmiş ölkələrin səviyyəsinə qalxmalıyıq. Son illər ərzində Azərbaycan müsəlman ölkələri ilə siyasi, iqtisadi, ticarət və mədəni əlaqələri xeyli inkişaf etdirmişdir. Həm İslam Konfransı Təşkilatı, həm də başqa beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində əməkdaşlığımız məhsuldar və faydalı olmuşdur” [XIIIc.s.339].

Feilin “gərək” arzu şəkli ilə çıxış edən Ulu Öndər milliliyin qorunub saxlanmasını təkid edir. “Həm”, “həm də” iştirak bağlayıcıları ilə azərbaycançılığın əsas ideya olduğunu auditoriyaya bəyan edir. “Sintez”, “inteqrasiya” sinonimlərini birgə işlədərək ümumbəşəriyyəti önə çəkir: “İnsan hansı ölkədə yaşamırsa, hansı ölkədə yaşayarsa, gərək öz milliliyini qoruyub saxlasın. Dünyada eyni zamanda assimilyasiya prosesi də var. İnsanlar – mən azərbaycanlılar haqqında danışiram – gərək yaşadıkları ölkədə, yenə deyirəm, o şəraiti mənimsəyərək, orada özləri üçün yaxşı mövqelər tutsunlar. Ancaq daim öz milli-mənəvi dəyərlərinə, milli köklərinə sadıq olsunlar. Bizim hamımızı birləşdirən məhz bu amillərdir. Bizim hamımızı birləşdirən, həmrəy edən azərbaycançılıq ideyasıdır, azərbaycançılıqdır.

Azərbaycan dövlət müstəqilliyini əldə edəndən sonra azərbaycançılıq aparıcı ideya kimi, həm Azərbaycanda, həm də bütün dünyada yaşayan azərbaycanlılar üçün əsas ideya olub-

dür. Biz həmişə bu ideya ətrafında birləşməliyik. Azərbaycançılıq öz milli mənsubiyyətini qoruyub saxlamaq, milli-mənəvi dəyərlərini qoruyub saxlamaq, eyni zamanda onların ümumbəşəri dəyərlərlə sintezindən, integrasiyasından bəhrələnərək hər bir insanın inkişafının təmin olunması deməkdir [XXXVIc. s.431-432].

Digər xalqlarla qarşılıqlı münasibəti əks etdirən “dostluq, mehribanlıq” kimi etik dəyərlər Azərbaycanın milli bayramlarında öz əksini tapır: “Novruz dostluq, mehribanlıq, mənəviyyət, mədəniyyət bayramıdır, xalqımızın qəhrəmanlığını, rəşadətini, şücaətini nümayiş etdirən bayramdır. Novruz bayramı bizim xalqımızı bir-biri ilə həmişə daha da sıx birləşdirib, insanlarımız arasında **dostluq, mehribanlıq** əlaqələri yaradıb, insanları bir-birinə dost edibdir [XVc.s.74].

Rus xalqının nümayəndələrinin Azərbaycanda sərbəst, sıxıntısız yaşaması sadə, lakonik, prinsipiallıq bildirən ifadələrlə həyata keçirilir. “Nə...nə də” inkar bağlayıcıları ilə, “həqiqətən” modal sözü, eləcə də “heç kim”, “heç bir” əvəzlilikləri ilə dönməz xarakterli nitq nümunəsi yaradılır. “Yox” inkar ədatı və “ona görə ki” səbəb bağlayıcısı “hesab edirəm ki” modala qoşularaq ruslara qarşı tolerant dövlət siyasətini açıqlayır: “Mən çox şadam ki, *nə* uydurulması, *nə də* gizlədilməsi mümkün olmayan bu faktlara siz özünüz diqqət yetirmisiniz. Həqiqətən də, rus mədəniyyəti və ümumiyyətlə, ruslar burada tam hüquqa malikdirlər, – heç kimə qarşı heç bir məhdudiyyət yoxdur. Bu, təsadüfi hal yox, düşünülmüş siyasətin nəticəsidir. Biz rus mədəniyyətinə ona görə belə hörmətlə yanaşırıq ki, Rusiya böyük ölkədir və onunla hesablaşmaq lazımdır. Yox. Ona görə ki, əgər biz elan etmişiksə ki, milliyyətimdən, dərisinin rəngindən, dini etiqadından asılı olmayaraq Azərbaycanın bütün vətəndaşları bərabər hüquqa malikdirlər, deməli, bu hüquq bərabərliyinə işdə nail olmalıyıq.

Mən hesab edirəm ki, ölkəmizin bu xüsusiyyəti Rusiyada lazımınca qiymətləndirilmir. Əgər orada bütün bunları dərk et-

səydidlər, onda Azərbaycana qarşı münasibət daha səmimi, daha keyirxah, daha mehriban olardı” [XVc.s.160].

Qafqaz multikultural dəyərlərindən danışan Ulu Öndər ağsaqqal sözünün etik dəyərlər baxımından tərifini verir. Elə buradaca ağsaqqal sözünün sinonimlərlə Heydər Əliyev tərif edilir (seçilən adam, cəmiyyətdə mötəbər din xadimi, özündə yüksək mənəvi dəyərləri cəm edən insan, müdrik insan, dünyagörmüş insan, ağsaqqal insan). Elə bu məqamda Aristotelin etik kredosu [10] ilə Heydər Əliyev etik kredosu qoşalaşır. “Xatirimdədir” modalla auditoriyanı keçmişə aparan böyük nətiq məişət üslublu, nağılvary bir nitq söyləyir. “O vaxt deyə bilmirdim ki” ifadəsi ilə səmimiyyət yaradır. “Həqiqətən” modalı ilə o vaxt deyə bilmədiyini bu gün təsdiqləyir: “Qafqazın adət-ənənələrindən biri ondan ibarətdir ki, Qafqazda həmişə ağsaqqala hörmət olubdur. Bu, bizim islam dininin xüsusiyyətlərindən biridir. Cəmiyyətdə *seçilən adama, cəmiyyətdə mötəbər din xadiminə, özündə yüksək mənəvi dəyərləri cəm edən insana, müdrik insana, dünyagörmüş insana, ağsaqqal insana* həmişə hörmət olub, ehtiram olub və onun da sözünə həmişə baxıblar. *Xüsusən* gənclər, cəmiyyətin başqa hissəsi. Bu, gözəl adət-ənənədir. Başqa yerlərdən, başqa diyarlardan, şimaldan, qərbdən Qafqaza gələn qonaqlar bəzən bizim bu xüsusiyyətimizə təəccüb edirlər, bəzən də heyran qalırlar. Xatirimdədir, 70-ci illərdə mən Azərbaycanda rəhbər olan zaman Azərbaycana cürbəcür qonaqlar gəlirdilər. Onlar ayrı-ayrı məntəqələrə, kəndlərə, şəhərlərə gedirdilər, görürdülər ki, məsələn, bir meydanda gənclər, insanlar oturublar. Bu qonaq ora daxil olan kimi hamı ayağa qalxır. Sonra gəlib bunu mənə çox təəccüblə danışdılar ki, bu nə gözəl adətdir! Nə gözəl ənənədir, siz buna nə cür nail *olmusunuz*? Mən isə deyirdim ki, biz buna nail olmamışıq. Bu, bizim xalqımızın nəsil-dən-nəslə keçən xüsusiyyətidir. Bu, bizim xalqımızın mənəvi dəyərləridir. Sizinlə açıq danışsam, – o vaxt deyə bilmirdim ki, bu, islam dininin mənəvi dəyərləridir. Çünki biz hamımız o vaxtlar islam dinini

qadağan edən adamlar idik. Amma bu gün deyirəm ki, bu, həqiqətən islam dininin bəşəriyyətə və islam aləminə bəxş etdiyi çox yüksək mənəvi dəyərlərdir [XVIIc.s.398].

Söhbət zamanı Azərbaycanda fəaliyyət göstərən dini konfessiyalar “əvvəla” və “ikincisi” davamiyyət bildirən modallarla fəaliyyətlərini açıqlayır. “Bu” işarə əvəzliyi ilə təkrar olunan “reallığın” feilin qəti gələcək zamanında (qoruyub saxlayacaq, möhkəmləndirəcək və inkişaf etdirəcəyik) həyata keçirildiyini bəyan edir: “Rus pravoslav kilsəsi Baki-Xəzəryanı yeparxiyasının başçısı yepiskop Aleksandr ilə görüşdə söhbət Sizli-bizli hamımızın çox mühüm nailiyyətidir ki, Azərbaycanda bütün dini konfessiyalar – müsəlman dini də, Pravoslav-xristian dini də, yəhudi dini də, əvvəla, öz vəzifələrini sərbəst surətdə həyata keçirir, *ikincisi*, sizin doğru dediyiniz kimi, bir-biri ilə xoş münasibətdədir, qarşılıqlı fəaliyyət göstərir və bununla bütün Azərbaycan vətəndaşlarının həmrəyliyinə möhkəmlənməsinə kömək edirlər.

Bildiyiniz kimi, mən bütün çıxışlarımda deyirəm ki, milli və dini mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, bütün Azərbaycan vətəndaşları Azərbaycanın tam hüquqlu vətəndaşlarıdır. Siz bilirsiniz ki, *bu*, sadəcə olaraq sözlər, sadəcə olaraq bəyannamə deyildir, bugünkü Azərbaycanın *reallığıdır*. Biz bu vəziyyəti, bu fəallığı qoruyub saxlayacaq, möhkəmləndirəcək və inkişaf etdirəcəyik. Bu baxımdan dini konfessiyaların səyləri çox böyük əhəmiyyətə malikdir və bizim üçün, dövlət üçün böyük köməkdir” [XIXc.s.163-164].

Multikultural dəyərlərdən, ümubəşəriyyətdən öncə milliliyə xüsusi qiymət verən Ulu Öndər milliliyin əsasında dilindənandığını qeyd edir. Rus dilinə münasibətdə bu dilə qiymət verir (o dünya səviyyəli dillərdən biridir), “doğrudur” modal sözlə Azərbaycan dilini rus dilindən pis bilənləri də yada salır. “Hesab edirəm ki” modalla onların da Azərbaycan dilini yaxşı öyrənəcəkləri inamını itirmir: “Biz, milli respublikalar Sovetlər İttifaqının tərkibində heç nə itirmədik. Biz azad deyildik, yəni

müstəqilliyimiz, dövlətçiliyimiz yox idi. Amma öz dilimiz vardı, onu qoruyub saxladıq, nəinki saxladıq, həm də zənginləşdirdik. Məsələn, əgər əsrin əvvəlindəki Azərbaycan dilini və bugünkü Azərbaycan dilini müqayisə etsək – bugünkü çox zəngin dildir. Yəni biz öz dilimizi zənginləşdirmişik, dilimiz tədricən inkişaf etmişdir. Biz milli məktəblərimizi, milli mətbuatımızı, milli elmimizi qoruyub saxlamışıq, bütün milli kadrları – hər şeyi qoruyub saxlamışıq. Ona görə də müstəqillik qazananda heç bir problemimiz olmadı. Amma bir üstünlük var, rus dilini yaxşı bilən adamlar vardır – bu da çox lazımdır, o, dünya səviyyəli dillərdən biridir – onlar öz dillərini də yaxşı bilirlər. Doğrudur, elələri var ki, rus dilini öz dilindən yaxşı bilir. Bu da var. Amma bu da müvəqqəti haldır. Hesab edirəm ki, onlar da rus dilini yaxşı bilməklə yanaşı, öz milli dilində danışmağı, ondan yaxşı istifadə etməyi öyrənəcəklər [XXIXc.s.232-233].

Dağ yəhudilərinə münasibətdə azərbaycanlı mentalitetinin xarakterik xüsusiyyətlərini (yüksək toleranlıq, milli dözümlülük, humanizm sadalayır, bir sıra antietik halların (ırqı, milli, dini ayrı-seçkilik, antisemitizm) azərbaycanlı mentalitetinə aidliyi olmamasını dilə gətirir: “Qafqazın dağ yəhudiləri” Beynəlxalq Elmi Simpoziumuna qədim və keşməkeşli tarixi keçmişə malik dağ yəhudiləri yüz illərdir ki, Azərbaycanın digər xalqları ilə birgə çiyn-çiynə, dostluq, mehribanlıq və əmin-amanlıq şəraitində yaşayırlar. Məmnuniyyət hissi ilə qeyd etmək istəyirəm ki, yüksək toleranlıq, milli dözümlülük və humanizm ilə səciyyələnən azərbaycanlı mentalitetinə yad olan ırqı, milli, dini ayrı-seçkilik, o cümlədən antisemitizm halları tarixən Azərbaycanda mövcud olmamış, burada məskunlaşan hər bir xalq etnik özünəməxsusluğunu, milli adət-ənənələrini qoruyub saxlamışdır [XXXIII c.s.361].

“Layiqli övladlıq borcu” deməklə Azərbaycanda yaşayan, Azərbaycan vətəndaşlığını qəbul edən hər bir vətəndaşın övlad olduğunu bəyan edir [7]. “Öyrənilməli”, “xidmət etməlidir” ifadələri ilə elmi simpozium iştirakçılarına elmi istiqamət verir,

“əminəm ki” modal sözü ilə Qafqazda yaşayan xalqların Ümumqafqaz dəyərlərinə sadiqliyinə əminliyini bildirir: “Dağ yəhudiləri Azərbaycanın ictimai-siyasi, elmi-mədəni həyatmda, müstəqil dövlət quruculuğu prosesində yaxından iştirak edir, vətən qarşısında layiqli övladlıq borcunu yerinə yetirirlər.

Qafqaz fenomeninin nadir xüsusiyyəti onun etnik baxımdan rəngarəngliyi ilə yanaşı, həm də pozulmaz bütövlüyündədir. Buna görə də bölgədə yaşayan xalqların tarixi, mədəniyyəti, dili, etnik özünəməxsusluğu, adət-ənənələri Ümumqafqaz dəyərlərinin tərkib hissəsi kimi öyrənilməli və bu sahədə atılan hər bir addım Ümumqafqaz evinin qorunub saxlanılmasına, regionda sülhə, xalqlar arasında əmin-amanlığa xidmət etməlidir. Bu baxımdan Bakıda dağ yəhudilərinə həsr olunmuş beynəlxalq elmi toplantını Qafqazın, eləcə də Azərbaycanın elmi-ictimai həyatmda mühüm hadisə kimi qiymətləndirirəm. Əminəm ki, keçirəcəyiniz elmi müzakirə və diskussiyalar xalqlarımızın bir-birinə daha da yaxınlaşması işinə layiqli töhfəsini verəcək və belə xoşməramlı tədbirlər bir ənənə halını alacaqdır [XXXI-IIc.s.362].

Azərbaycan yəhudi icmasına ünvanlanan müraciətdə onları Ro-ha-şana təqvim ili münasibətlə təbrik edir, “ən” qüvvətləndirici ədatla arzularını dilə gətirir. “Demokratik hüquqi-siyasi şərait bərqərar edilmişdir” fikriylə hüquqi etikadan danışır. “Dini etiqadından asılı olmayaraq” söz birləşməsi həm dini tolerantlığı, həm də multikultural dəyəri özündə əks etdirir: “Hörmətli həmvətənlər! Sizi yəhudi təqvini ilə yeni il – Roş-ha-şana münasibətilə ürəkdən təbrik edir, respublikamızın bütün yəhudi vətəndaşlarına ən səmimi arzu və diləklərini yetirirəm. Azərbaycan yəhudiləri, respublikamız digər milli və dini azlıqları kimi, öz bayram və mərasimlərini azad və sərbəst şəkildə, böyük təntənə ilə qeyd edirlər. Bu, Azərbaycanda tarixən formalaşmış tolerantlığın, xoşməramlı milli-dini münasibətlərin, mehriban dostluq və qardaşlıq mühitinin göstəricisidir. Müstəqil Azərbaycan Respublikasında yaşayan milli azlıqlara

öz tarixi köklərini, adət-ənənələrini qoruyub saxlamaq, dil və mədəniyyətini inkişaf etdirmək üçün beynəlxalq normalara uyğun demokratik hüquqi-siyasi şərait bərqərar edilmişdir. Bu gün hər bir Azərbaycan vətəndaşı milli mənsubiyyətindən, dini etiqadından asılı olmayaraq, milli dövlətçiliyimizin və demokratiyanın bu əvəzsiz bəhrələrindən yararlanmaqdadır.

Əsrlərdən bəri ölkəmizdə məskunlaşıb yaşayan yəhudilər Azərbaycanda heç zaman təqiblərə, ayrı-seçkiliyə məruz qalmamış, milli-mədəni adət və ənənələrini qoruyub saxlamışlar. Hazırda yəhudi vətəndaşlarımız respublikamızın elmi-mədəni, ictimai-siyasi həyatında yaxından iştirak edir, müstəqil dövlət quruculuğu prosesində vətəndaşlıq borclarını sədaqətlə yerinə yetirirlər [XXXVIc.s.65].

Vatikan dövlətinin başçısı, Roma Papası II İohann Pavelin rəsmi qarşılanma mərasimindənitqdə “Bütün dünyanın vətəndaşına çevrilmisiniz” müraciəti ilə Roma papası II İohann Pavelin Azərbaycan xalqının da problemlərinə yanaşmağı xahiş edir. Sinonim cərgələrlə Roma papasının başçılığı qarşısında ki xidmətlərini sadalayır (şəfqət və rəhmdillik ideyalarının təbliği, səbir və təsəlli diləmə): “Zati-Müqəddəsləri! Vatikan dövlətinin başçısı və Roma papası kimi, Siz əsrlər boyu mövcud olan ənənələrin həddlərini cəsarətlə aşmısınız. Siz dini, irqi, milli mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, bütün insanların və xalqların dostu kimi tanınmış, bütün dünyanın vətəndaşına çevrilmisiniz.

Həmişə öz dini dözümlülüyü, tolerantlığı ilə seçilən Azərbaycan xalqı Sizin fəaliyyətinizin bu nəcibliyini və insanpərvərliyini yaxşı başa düşür və yüksək qiymətləndirir.

Azərbaycan da daxil olmaqla, islam dininin geniş yayıldığı ölkələrə Sizin səfərləriniz iki böyük dünya dini arasında sülhə və qarşılıqlı etimada xidmət edir.

Siz insanlar arasında şəfqət və rəhmdillik ideyaları təbliğ edir, ağır fəlakətə düşənlərə səbir və təsəlli diləyirsiniz. Azərbaycanda da belə fəlakət qurbanları var. Onlar qonşu Ermənisi-

tanın Azərbaycan torpaqlarını işğal etməsi nəticəsində öz yurduvalarını itirmiş bir milyondan çox azərbaycanlı qaçqınlardır. Bu insanlar Sizin xeyirxah sözlünü, təsəllinizə ehtiyac duyurlar. Onlar haqqın öz yerini tutmasında Sizdən də kömək umurlar [XXXVIIIc.s.358].

Ölkədə fəaliyyət göstərən yəhudi konfessiyasını “demək” modal sözü ilə, eləcə də davamiyyət bildiren “birincisi”, “ikincisi”, “üçüncüsü” modallarla tərkib hissələrinə ayırır. Azərbaycandakı dini konfessiyaların mehribanlığını, dostluğunu mürəkəb tərz-i-hərəkət zərfləri ilə (qol-qola gəzirlər, yan-yana oturlar) auditoriyaya ünvanlayır. Miqdar sayını (100 faiz səs aldın) işə salaraq dostluq etik kateqoriyasını [10] dilə gətirir: “Demək, bizdə üç yəhudi icması vardır. Birincisi, dağ yəhudiləri, ikincisi, Avropa yəhudiləri, üçüncüsü, gürcü yəhudiləri. Hər icmanın öz başçısı vardır. Amma mən onlarla görüşəndə üç icmanın başçıları bir yerdə gəlirlər. Ancaq xarakterik cəhət bir də ondan ibarətdir ki, bizdə müsəlman konfessiyası, xristian, pravoslav konfessiyası – əsasən ruslardır – bir də yəhudi konfessiyası var. Demək, bizim üç dini rəhbərimiz vardır. Həmişə üçü də qol-qola gəzirlər. Bizim dövlət tədbirlərində həmişə üçü də yan-yana oturlar. 1998-ci ildə prezident seçkilərində onlar üçü də bir yerə yığılıb bəyanat verdilər ki, Heydər Əliyevin namizədliyini dəstəkləyirlər və axıra qədər də dəstəklədilər. Mən yəhudilərdən 100 faiz səs aldım. Bu bizim əlaqələrimizə aid kiçik bir xülasədir. Mən bununla bir daha bəyan etmək istəyirəm ki, bizim dostluğumuz sarsılmazdır” [XXXc.s.24].

Roma Papası II İohann Pavelin Azərbaycanın din, elm və incəsənət xadimləri ilə görüşündəki nitq auditoriyanın təhsil səviyyəsindən, dünyagörüşündən asılı olaraq söylənilən möhtəşəm nitq nümunəsidir.

“Bütün insanlara xidməti özünün həyat idealına çevirmiş böyük humanistsiniz” fikri, yaxud Papanın keçdiyi yolların “məhz” dəqiqləşdirici ədatıyla təsnifi bu qəbildəndir. Bu nitq

növbəti mərhələdə din tarixinə səyahət xarakterli bir şəkil alır. XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində Bakıda katolik icmasının gördüyü işlər xatırlanır, “təəssüf ki” modalı ilə stalinizim dövrünün repressiyaları yaddaşlarda təzələnilir, bu gün Azərbaycanda yaşayan katoliklərin real vəziyyəti Roma Papasına təqdim olunur: “Roma Papası II İohann Pavelin Azərbaycanın din, elm və incəsənət xadimləri ilə görüşündən itq Siz müasir dünya tarixində mühüm rol oynayan şəxsiyyətsiniz, dini, irqi, milli sosial və siyasi fərqlərindən asılı olmayaraq, bütün insanlara xidməti özünün həyat idealına çevirmiş böyük humanistsiniz. Məhz buna görə Sizin yolunuz yalnız xristian katoliklərin yaşadığı ölkələrdən deyil, digər dinlərin, mədəniyyətlərin mövcud olduğu, insanların yaşadığı hər yerdən keçir. Bu gün həmin yol Sizi Azərbaycan torpağına gətirmişdir.

Azərbaycan ən qədim zamanlardan dinlərin, dillərin və mədəniyyətlərin təmas və ünsiyyət yeri olmuşdur. Azərbaycanlılar artıq 1300 ildən çoxdur ki, islam dininə etiqad edirlər. Onlar eyni zamanda, dini dözümlülükləri ilə seçilir, başqa xalqların dinlərinə və mədəniyyətlərinə ehtiramla yanaşırlar.

Digər dini icmalar kimi, katoliklər də Azərbaycanda hər zaman hörmət və etimad görmüşlər. Tarixçilərin verdiyi məlumatlara görə, Azərbaycanda ilk katolik icması XIX əsrin 30-cu illərində formalaşmağa başlamışdır.

XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində katolik icmasının nümayəndələri Bakının mədəni-ictimai həyatında mühüm rol oynamış, xüsusən də səhiyyə, mədəniyyət və memarlıq sahələrində bu gün də minnətdarlıqla xatırlanan izlər qoymuşlar. 1912-ci ildə yerli katolik icmasının təşəbbüsü və əhalinin ianəsi ilə Bakının mərkəzi hissəsində “Müqəddəs Məryəm” kilsəsi ucaldılmışdı. *Təəssüf ki*, stalinizm dövründə islam, xristianlıq və yəhudiliklə bağlı bir çox din ocaqları kimi, bu katolik məbədi də dağıdılmışdı. Din və etiqad sərbəstliyinin hökm sürdüyü Azərbaycanda indi digər dini icmalar kimi, katoliklər də bütün hüquq və azadlıqlara malikdirlər [XXXVIIIc.s.362-363].

“Yəni” aydınlaşdırma bağlayıcısı ilə (tarixi seçimimizi bəyan edir, “üz tutmaq” frazeologizmi ilə milli simamızı qoruyaraq) çağdaş dəyərlərə doğru gedən yolu auditoriyaya nişan verir. Dini-publisistik bir dillə bir milyondan çox qaçqının necə bir humanitar fəlakətlə üzləşdiyi haqqında aydın təsəvvür yaradır: “Mənəvi dəyərlərimizi dirçəldirik. İnsan haqlarının qorunmasına, əsas hüquq və azadlıqların təmin edilməsinə çalışırıq.

Biz tarixi seçimimizi etmişik, yəni, öz ənənələrimizdən qopmadan, milli simamızı itirmədən Qərb dünyasına, onun humanist və çağdaş dəyərlərinə üz tutmuşuq” [XXXVIII c.363].

Beləliklə, Heydər Əliyevin nitqlərində səslənən multikultural dəyərlərimiz etik fəlsəfənin prizmasından süzülərək dünyaya-Ulu Öndər demiş-“mədəniyyət dünyasına, intellektual dünyaya, elmi-texniki tərəqqi dünyasına” – yayılır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT:

1. Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. Azərənəşr, 2005, I-XLIII cildlər.
2. Mehdiyev R.Ə. Fəlsəfə, Dərs vəsaiti. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2010, 360 səh.
3. Nağısoylu Möhsün. “Multikulturalizm və klassik Azərbaycan ədəbiyyatı”//“Azərbaycan multikulturalizmi: Din və Dil siyasətinin inkişaf perspektivləri” beynəlxalq konfransın materiallar toplusu, Bakı, 8-9 sentyabr 2016-cı il. səh.307-314.
4. Zamanov Nağdəli. “Heydər Əliyevin nitqində multikultural dəyərlər. “Azərbaycan multikulturalizmi: Din və Dil siyasətinin inkişaf perspektivləri” beynəlxalq konfransın materiallar toplusu, Bakı, 8-9 sentyabr 2016-cı il. səh.120-126.
5. Zamanov Nağdəli. “Heydər Əliyev və Azərbaycan nitq mədəniyyəti” (I kitab), Bakı, “Elm və təhsil”, 2013, 480 səh.
6. Zamanov Nağdəli. “Heydər Əliyev və Azərbaycan nitq

mədəniyyəti” (II kitab), Bakı, “Elm və təhsil”, 2014, 496 səh.

7. Məmmədova Ülkər. Orta əsrlər ərəbdilli Azərbaycan ədəbiyyatı və dil siyasəti. “Azərbaycan multikulturalizmi: Din və Dil siyasətinin inkişaf perspektivləri” beynəlxalq konfransın materiallar toplusu, Bakı, 8-9 sentyabr 2016-cı il, səh.58-62.

8. Qasımova Sevdə. İsmayılı rayonunda dil əlaqələri. “Azərbaycan dilinin nitq mədəniyyəti problemləri” // “Azərbaycan multikulturalizmi: Din və Dil siyasətinin inkişaf perspektivləri” beynəlxalq konfransın materiallar toplusu, Bakı, 8-9 sentyabr 2016-cı il. səh.69-74.

9. Həsənova Sədaqət. “Azərbaycan dilinin nitq mədəniyyəti problemləri”. “Azərbaycan multikulturalizmi: Din və Dil siyasətinin inkişaf perspektivləri” beynəlxalq konfransın materiallar toplusu, Bakı, 8-9 sentyabr 2016-cı il. səh.43-47.

10. Aristotel. Nikomax etikası. Bakı, Qanun, 2007, 340 səh.

Məmmədəğa Sərdarov
AMEA Fəlsəfə İnstitutunun "Heydər Əliyevin siyasi irsi və azərbaycançılıq fəlsəfəsi" şöbəsinin aparıcı elmi işçisi, siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

AZƏRBAYCAN DÖVLƏTİNİN DİASPOR SİYASƏTİNDƏ HEYDƏR ƏLİYEV İRSİ

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra dövlətin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri də xarici ölkələrdə yaşayan azərbaycanlıların təşkilatlanması, onların ölkəmizin ümumi maraqlarının müdafiəsi işinə cəlb edilməsi olmuşdur. 1993-cü ildə Heydər Əliyevin xalqın tələbi və təkidi ilə ikinci dəfə hakimiyyətə qayıtması digər sahələrdə olduğu kimi, diaspor quruculuğu işində də əsaslı dönüş yaratmışdır. Dövlət başçısı bütün xarici səfərlərində Azərbaycan diasporunun nümayəndələri ilə görüşür, onların problem və qayğıları ilə maraqlanır, həmvətənlərimizi yenidən müstəqillik qazanmış respublikamızın tarixi mənafeələrinin reallaşdırılması prosesində fəal iştirak etməyə çağırırdı.

Zaman keçdikcə diaspor quruculuğu Azərbaycan Respublikasının dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərindən birinə çevrildi. Əsas ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş bu siyasətin məqsədi dünya azərbaycanlılarının tarixi Vətənə əlaqələrini inkişaf etdirmək, soydaşlarımızın milli özünəməxsusluğunu qoruyub saxlamaq, diasporun potensialından milli maraqlarımızın daha etibarlı şəkildə qorunması istiqamətində faydalanmaq, diasporlararası əlaqələri genişləndirmək, onların mədəni-siyasi hüquqlarını müdafiə etməkdən ibarətdir.

Dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşayan soydaşlarımızın və həmvətənlərimizin müstəqil Azərbaycan Respublikası ilə

əlaqələrinin daha da möhkəmləndirilməsi onlar arasında birliyin və həmrəyliyin təmin olunması, habelə Azərbaycan icmaları, cəmiyyət və birliklərin fəaliyyətinin gücləndirilməsi və əlaqələndirilməsi ilə bağlı məsələlərin birgə müzakirəsi zərurəti yarandı.

Bu məqsədlə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin 23 may 2001-ci il tarixli sərəncamı ilə Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayının 2001-ci il noyabrın 9-10-da Bakı şəhərində keçirilməsi qərara alındı.

Göstərilən tarixlərdə Bakıda keçirilən Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayı Azərbaycan tarixinə böyük bir prosesin başlanğıcı kimi daxil olmuşdur. Qurultayda 36 ölkədən 200-dən çox müxtəlif təşkilatı təmsil edən 406 nümayəndə və 63 qonaq iştirak etmişdir. Bu qurultayda Azərbaycan Respublikası 130-dan çox dövlət və ictimai qurumlardan, elm, təhsil, mədəniyyət və digər yaradıcı təşkilatlardan, 25 siyasi partiyadan 702 nümayəndə və 844 qonaq ilə təmsil olunmuşdur. (1, 36, 421)

Qurultayda ulu öndər Heydər Əliyevin söylədiyi olduqca dolğun və mənalı nitqi dünyada yaşayan azərbaycanlılarla əlaqələrin inkişaf etməsində, onların həmrəyliyinin möhkəmləndirilməsi və azərbaycançılıq ideyası ətrafında birləşməsində əvəzsiz rol oynamışdır.

Dövlət başçısı Heydər Əliyev nitqinin əvvəlində qurultay iştirakçılarını səmimi salamlayandan sonra demişdir: "Biz, Azərbaycanda yaşayan azərbaycanlılar öz həmvətənlərimiz haqqında daim düşünmüşük. Uzun illər Sovetlər İttifaqı kimi böyük bir super dövlətin tərkibində ikən xaricdəki soydaşlarımızla, həmvətənlərimizlə əlaqə saxlamaq mümkün olmadığı halda, biz daim düşünmüşük ki, müxtəlif ölkələrdə azərbaycanlılar necə yaşayırlar, nə edirlər və məhdud imkanlardan istifadə edərək onlarla əlaqələr qurmağa çalışmışıq.

1991-ci ildə Sovetlər İttifaqının dağılması və Sovetlər İttifaqının tərkibində olan 15 müttəfiq respublikanın öz müstəqilliyini əldə etməsi, Azərbaycan xalqının milli azadlıq arzuları

nın yerinə yetməsi, Azərbaycanın öz istiqlaliyyətini bəyan etməsi və 1920-ci ildə itirilmiş müstəqilliyi bərpa etməsi bizə imkan verdi ki, müxtəlif ölkələrdə yaşayan azərbaycanlılarla öz əlaqələrimizi genişləndirək, onlarla həmrəyliymizi bildirək və dünya azərbaycanlılarının daha da həmrəy olması üçün öz xidmətlərimizi göstərək. Biz hələ müstəqilliyimizin ilk aylarında, 1991-ci il dekabr ayının 31-də Dünya azərbaycanlılarının həmrəylik günü haqqında qərar qəbul etdik. Biz bu günü böyük bayram kimi qeyd edirik və o vaxtdan da dünyada yaşayan azərbaycanlılarla əlaqələrimiz tədricən inkişaf etməyə başladı. Bunlar hamısı Azərbaycanın müstəqilliyinin və Azərbaycan xalqının milli azadlığının nəticəsidir" (1, 36, 423).

Ümummilli lider Heydər Əliyev iştirakçıların diqqətini xalqımızın qədim tarixinə yönəldərək fikrini belə ifadə etmişdir. "Azərbaycan xalqı böyük, qədim tarixə malikdir. Çoxəsrlik tariximizdə xalqımız bir çox smaqlardan çıxmış, yaşamış, öz mənliliyini itirməmiş, öz milliliyini itirməmiş, dünya sivilizasiyasına dəyərli töhfələr vermiş, dünya sivilizasiyasını zənginləşdirmişdir. Ancaq tarixin müxtəlif mərhələlərində azərbaycanlılar bəzi məhrumiyyətlərə düşər olmuşlar. Ona görə də bütün dünyaya səpələnmiş azərbaycanlıların birliyi, həmrəyliyi indi həm bizim üçün, müstəqil Azərbaycan dövləti üçün, həm də dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşayan azərbaycanlılar üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan öz dövlət müstəqilliyini elan edəndən sonra çox böyük, şanlı-şöhrətli, eyni zamanda məşəqqətli yol keçmişdir. Biz bu günlər Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin elan olunmasının 10-cu ildönümünü böyük təntənə ilə bayram etdik. Biz on il ərzində keçdiyimiz yolu bir də təhlil etdik, əldə etdiyimiz nailiyyətləri bəyan etdik, eyni zamanda qarşımızda duran vəzifələri müəyyən etdik. Hələ həll olunmamış bir çox problemləri təhlil edib, onların həll olunması üçün lazımtədbirlər görməyə başladıq" (1, 35, 424).

Heydər Əliyev ölkədə gedən inkişaf proseslərindən dam-

şaraq qeyd etmişdir ki, Azərbaycanın müstəqilliyi və on il müstəqil dövlət kimi yaşaması bizim çoxəsrlik tariximizdə ən əhəmiyyətli, ən vacib, ən dəyərli bir hadisədir. Bizim üçün, müstəqil Azərbaycan üçün bu 10 il asan yol olmayıbdir. Biz Azərbaycanda yeni həyat qurmağa başlamışıq. Azərbaycanın demokratiya yolu ilə getməsinə bəyan etmişik. Azərbaycanda hüquqi, demokratik, dünyəvi dövlət qurulması işinə başlamışıq. Azərbaycanın iqtisadiyyatını dünya iqtisadiyyatı, inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadiyyatı ilə inteqrasiya etmək, bazar iqtisadiyyatı sisteminə keçmək prosesinə başlamışıq. Bunlar hamısı Azərbaycanın ağır və çətin bir şəraitdə yaşadığı zaman baş vermişdir.

Ulu öndər həmindövrə Azərbaycanın üzləşdiyi çətinlikləri iştirakçıların nəzərinə çatdıraraq belə demisdir: "Azərbaycan öz dövlət müstəqilliyini əldə edərkən, yəni bəyan edərkən Ermənistan tərəfindən hərbi təcavüzə məruz qalmışdı və dörd il idi ki, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münəqişəsi davam edirdi. Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi olan Dağlıq Qarabağ bu illərdə, demək olar ki, Azərbaycanın nəzarətindən çıxmış, Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən işğal olunmuş və onun ətrafında olan yaşayış məntəqələrinə də təcavüzlər başlanmışdı. Məhz belə bir tarixi şəraitdə Azərbaycan öz dövlət müstəqilliyini elan etmişdir. Təbiidir ki, belə bir şəraitdə müstəqil dövlət qurmaq çox ağır və çətin bir iş idi. Eyni zamanda Azərbaycanın həm müstəqilliyi elan etməsi ərəfəsində, həm də özünü müstəqil dövlət elan etdikdən sonrakı həyatında çox mürəkkəb proseslər baş vermişdir. Ermənistan silahlı qüvvələri torpaq iddiası ilə çıxış edərək, Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ vilayətini əlinə keçirmək məqsədi ilə hərbi əməliyyatlara başladıq və ermənilərin hamısı bu amal ətrafında bir yumruq kimi birləşdiyi bir halda, təəssüf ki, bu, Azərbaycanda olmamışdır. Çünki o illər Azərbaycanda bütün xalqı birləşdirib, səfərbər edib torpaqlarımızı qorumaq və Ermənistan silahlı qüvvələrinə lazımi cavab vermək əvəzinə, hakimiyyət mübarizəsi getmiş,

daxili çəkişmələr mövcud olmuş, ayrı-ayrı siyasi qüvvələrə məxsus silahlı dəstələr meydan sulamışlar. Bu da, təbii ki, Azərbaycanın, xalqın birliyini zəiflətməmiş və nəhayət, 1993-cü ildə Azərbaycan vətəndaş müharibəsi ilə üzleşmiş, Azərbaycanın varlığı təhlükə altına düşmüş və ölkəmizin parçalanması artıq başlanmışdı. Buna görə də müstəqillik elan olunandan sonra Azərbaycanda dövlət quruculuğu işi çox zəif getmişdir. Bunlar hamısı Azərbaycanda ictimai-siyasi sabitliyi pozmuş, xalqın rifah halını ağırlaşdırmışdır (1, 36, 425).

Sonra həmin illərdə ölkədə mövcud olan ictimai-siyasi və iqtisadi vəziyyətin ağırlığından Ermənistanın necə istifadə etdiyini dövlət başçısı Heydər Əliyev belə izah edir: "Bizim üçün bunların ən zərərli nəticəsi o idi ki, bu fürsətdən istifadə edən Ermənistan silahlı qüvvələri Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ ətrafında olan inzibati rayonlarının bir neçəsini işğal etmiş, o torpaqlarda yaşayan azərbaycanlıları zorla öz yerindən-yurdundan çıxarmışdır. Beləliklə, Azərbaycan torpaqlarının 20 faizi Ermənistan silahlı qüvvələrinin işğalı altına düşmüş, həm Ermənistan ərazisindən çıxarılmış, həm də işğal olunmuş torpaqlardan çıxarılmış bir milyondan artıq azərbaycanlı indiyədək ağır vəziyyətdə, çadırlarda yaşayır. Azərbaycan belə bir şəraitdə müstəqil dövlət kimi, ilk illərini yaşamışdır. Ona görə də bizim qarşımızda duran vəzifə ondan ibarət idi ki, mənfi proseslərin qarşısı alınsın, Azərbaycanın torpaqlarının müdafiə olunması üçün bütün güclər, səylər səfərbər olunsun və Azərbaycan müstəqil dövlət kimi yaşasın, inkişaf etsin. (yenə orada)

Dövlət başçısı daha sonra qeyd edir ki, biz Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həll edilməsi ilə ciddi məşğul olsaq da, 1994-cü ilin mayında atəşkəs haqqında razılığa gəlsək də, hələ də Azərbaycanın torpaqlarının bir qismi Ermənistan silahlı qüvvələrinin işğalı altındadır və o torpaqlardan çıxarılmış qaçqınlar, köçkünlər ağır vəziyyətdə yaşayırlar.

Heydər Əliyev Azərbaycanın müstəqilliyinin sonrakı mərhələsində ölkəmizin daxilində ictimai-siyasi vəziyyəti sa-

bitləşdirmək, Azərbaycanın dünyada mövqelərini möhkəmləndirmək, Azərbaycanı bir müstəqil dövlət kimi yaşatmaq və inkişaf etdirmək sahəsində görülən işləri inandırıcı şəkildə qurultay iştirakçılarına çatdırır. O, qürur hissi ilə qeyd edir ki, indi dünyada müstəqil Azərbaycan dövləti var. Onun milli dövlət bayrağı, milli himni, milli gerbi var. Azərbaycan Dünya Birliyində özünə layiq yer tutubdur. Azərbaycanın dövlət bayrağı bütün beynəlxalq təşkilatların iqamətgahları qarşısında, müstəqil Azərbaycanın başı üstündə dalğalanır və daim dalğalanacaqdır, bu yüksəkliklərə qalxmış bayraq bundan sonra heç vaxt enməyəcəkdir (yenə orada, səh. 426).

Təcrübəli siyasətçi və dövlət xadimi Heydər Əliyev müstəqil dövlət kimi Azərbaycanda gedən dövlət quruculuğu prosesindən məlumat verərək konkret faktlarla göstərir ki, ölkədə artıq demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət qurulubdur. Azərbaycan tarixdə ilk dəfə özünün milli Konstitusiyasını qəbul edibdir, azad seçkilər vasitəsilə Milli Məclisini - parlamentini seçibdir, ölkənin prezidentini seçibdir. Azərbaycanda bütün sahələrdə islahatlar həyata keçirilir. Azərbaycan 70 il SSRİ kimi böyük dövlətin tərkibində olmuş və başqa ölkələrdəkindən tamamilə fərqli olan siyasi-iqtisadi sistem şəraitində yaşamışdır. O illər biz müstəqilliyimizdən məhrum olsaq da, Azərbaycan xalqımızın, millətimizin daxili potensialını hərəkətə gətirərək inkişaf etmiş, böyük nailiyyətlər qazanmış və müstəqilliyini elan edərkən böyük iqtisadi və intellektual potensiala malik olmuşdur.

Daha sonra ümummilli lider müstəqillik dövründə Azərbaycan vətəndaşlarının şüurunda gedən dəyişikliklərdən, siyasi, iqtisadi, sosial, humanitar və digər sahələrdə həyata keçirilən islahatlardan, əldə olunan uğurlardan danışmışdır.

Eyni zamanda o qarşıda duran böyük problemlərdən və çətinliklərdən danışaraq demişdir: "Sovetlər İttifaqı vaxtı Azərbaycanda yaradılmış böyük sənaye müəssisələrinin bir qismi indi işləmir, bir qismi isə çox az gücü ilə işləyir. Bu, böyük iş-

sizlər dəstəsi yaradıbdır. Bu da Azərbaycanın əsas problemlərindən biridir. Qeyd etdiyim kimi, bir milyondan artıq qaçqın, köçkünün bir tərəfdən, yaşamaq üçün lazımı şəraiti yoxdur, ikinci tərəfdən, onlar işlə təmin olunmayıblar və dövlətin yardımı, humanitar təşkilatların yardımı ilə yaşayırlar. Bu da bizim üçün böyük bir problemdir. Ancaq biz bu problemləri ardıcıl surətdə həll edirik. Biz onları Azərbaycanın vətəndaşlarına da, bütün dünyaya da açıq-aydın etiraf edirik. Məhz bu yol ilə biz Azərbaycanın qarşısında duran problemləri həll edə və ölkənin inkişafını daim təmin edə biləcəyik" (1, 36, 428).

Ulu öndər öz geniş və məzmunlu nitqində vurğulamışdır ki, ölkədəki problemlərin həllində Azərbaycanın dövlət neft strategiyasının xüsusi əhəmiyyəti vardır. Biz bu strategiyayı 1993-1994-cü illərdə hazırlayıb həyata keçirməyə başlamışıq, Azərbaycanın zəngin sərvətləri olan neft və qaz yataqlarının dünyanın böyük, müasir texnikaya, texnologiyaya malik olan neft şirkətləri ilə müştərək işlənilməsinə təmin etmişik. İndi bu işlər gedir. Azərbaycanın Xəzər dənizindəki yataqların, ümumiyyətlə, Azərbaycan ərazisində olan neft-qaz yataqlarının müştərək işlənilməsi üçün 21 müqavilə imzalanıb, xarici ölkələrdən 32 böyük neft şirkəti bu müqavilələrin iştirakçısıdır. Artıq biz gördüyümüz işlərin, neft strategiyasının real nəticələrini əldə etmişik. Bizim neft strategiyamız təkcə bilavasitə neft hasilatı ilə məşğul olan şirkətlərin yox, eyni zamanda bir çox başqa şirkətlərin Azərbaycanda çalışması üçün və beləliklə, olkəyə külli miqdarda xarici investisiyanın daxil olması, üçün şərait yaradıbdır. Bu, Azərbaycanın yeni mənzərəsidir. Bu ancaq və ancaq Azərbaycanın müstəqilliyi şəraitində ola bilərdi.

Heydər Əliyev qurultayda iştirak edənlərə xatırlatmışdır ki, Azərbaycan nefti dünyada məşhurdur. Hələ 150 il bundan öncə dünyada ilk dəfə Azərbaycanda sənaye üsulu ilə neft hasil olubdur. Sonrakı illərdə neft hasilatı artıb, ancaq bu Azərbaycan xalqına məxsus olmayıbdır. Bizim hasil etdiyimiz zəngin neft və qaz 70 il Sovetlər İttifaqının ümumi iqtisadiyyatına qa-

tılıbdır. Biz bundan lazım olan bəhrələri götürə bilməmişik. Məhz dövlət müstəqilliyi, milli azadlığımız, taleyimizi özümüzün həll etmək imkanları bizə bu şəraiti yaradıbdır və biz də bu şəraitdən səmərəli istifadə edirik (yenə orada, səh. 429).

Ölkə rəhbərinin qeyd etdiyi kimi, Azərbaycan çox mühüm bir coğrafi-strateji mövqeyə malikdir. Bunun həm iqtisadi əhəmiyyəti var, həm də siyasi əhəmiyyəti var. Bu baxımdan, biz Avropa Birliyi ilə, başqa beynəlxalq təşkilatlarla müştərək işlər görürük.

Prezident Heydər Əliyev ölkədə həyata keçirilən global layihələr barədə qurultay iştirakçılarını məlumatlandırdıqdan sonra xarici ölkələrdə yaşayan azərbaycanlıların həmrəyliyi, onların doğma vətənləri ilə əlaqələrinin möhkəmləndirilməsi məsələləri üzərində geniş dayanmışdır.

O, qeyd etmişdir ki, dünya azərbaycanlılarının I qurultayının keçirilməsi həm Azərbaycan üçün, həm də bütün dünya azərbaycanlıları üçün çox böyük əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycanlılar dünyada gedən miqrasiya prosesi nəticəsində bir çox ölkələrə səpələnmişlər. Bu, təbii bir prosesdir, onun qarşısını almaq olmaz, almaq da lazım deyil və ümumən müsbət xarakter daşıyır. Doğrudur, indi müstəqil dövlət olandan sonra bəzi müxalifət dairələri bizi tənqid edirlər ki, Azərbaycan əhalisinin xeylisi - biri deyir 1 milyon, biri deyir 2 milyon - kənarda yaşayır. Ancaq mən bunu heç də mənfi bir hadisə kimi qəbul edə bilmərəm. Çünki hər bir millət, hər bir xalq yalnız öz doğma torpağı çərçivəsində, milli məhdudiyyət şəraitində yaşaya bilməz. Bir də qeyd edirəm, dünyada miqrasiya prosesi bütün ölkələrə, xalqlara aiddir. Əgər azərbaycanlılar bu proses nəticəsində dünyanın bir çox ölkələrində məskunlaşıblarsa, orada özləri üçün həyat qurublarsa, özlərinin həyat şəraitini təmin edəblərsə - bunlar hamısı dünyada azərbaycanlıların nə qədər geniş şəkildə yayıldığını göstərir. Biz hesab edirik ki, müxtəlif ölkələrdə yaşayan azərbaycanlıların hər biri yaşadığı ölkədə həyatını özü istədiyi kimi qurub yaşayır. Yaşadığı ölkənin vətəndaşı-

dır, onun qanun-qaydaları ilə yaşamalıdır və istədiyi yol ilə getməlidir (yenə orada, səh. 430).

Eyni zamanda ulu öndər xüsusi vurğulamışdır ki, indi azərbaycanlıların bir müstəqil dövləti mövcud olduğu halda, dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşayan azərbaycanlıların bir-biri ilə daha da sıx əlaqə qurması, öz həmrəyliklərini bəyan etməsi və müstəqil Azərbaycan dövləti ilə əlaqələr yaratması tarixin bu mərhələsində çox əhəmiyyətli bir vəzifə kimi meydana çıxır. Bizim vəzifəmiz, Azərbaycan dövlətinin vəzifəsi ondan ibarətdir ki, bütün ölkələrdə yaşayan azərbaycanlılara mümkün olan qayğı, diqqət göstərsin, onların həyatı ilə maraqlansın və dövlətimizlə ayrı-ayrı ölkələrdə olan Azərbaycan icması arasında əlaqələri daha da inkişaf etdirdirsin. Azərbaycanın xaricində yaşayan azərbaycanlılar isə gərək indi müstəqil Azərbaycan ilə daha da sıx əlaqələr qursunlar. Bunlar hamısı dünyada olan bütün azərbaycanlıların birliyinin, həmrəyliyi təmin olunması üçün əsas şərtlərdir.

Heydər Əliyevin nitqində qeyd olunmuşdur ki, dünyanın bir çox ölkələrində - Avropada, Şimali Amerikada artıq böyük Azərbaycan icmaları yaranıb. Bu icmalar get-gedə təşkilatlanır, genişlənir və azərbaycanlıların yaşadıkları ölkələrdə onların birliyini, həmrəyliyi təmin edir. Son illər bu proses sürətlə gedir. Məhz müstəqil Azərbaycanın varlığı bu həmrəyliyin inkişafının əsasını təşkil edir.

Heydər Əliyevin söylədiyi aşağıdakı fikir bütün azərbaycanlıları dərinlən düşünməyə və əsil vətənpərvər olmağa çağırır: “Biz istəyirik ki, müxtəlif ölkələrdə yaşayan azərbaycanlılar həmin ölkələrin vətəndaşı kimi, istədikləri kimi yaşasınlar. Ancaq heç vaxt öz milli köklərini, milli mənsəbiyyətlərini itirməsinlər. Bizim hamımızı, azərbaycanlıları birləşdirən milli mənsəbiyyətimizdir, tarixi köklərimizdir, milli-mənəvi dəyərlərimizdir, milli mədəniyyətimizdir - ədəbiyyatımız, incəsənətimiz, musiqimiz, şeirlərimiz, mahnılarımızdır, xalqımıza mənsəb olan adət-ənənələrdir” (1, 36, 431).

Bu fikri davam etdirərək, ulu öndər qeyd edir ki, insan hansı ölkədə yaşamasından asılı olmayaraq, gərək öz milliliyini qoruyub saxlasın. Dünyada eyni zamanda assimilyasiya prosesi də var. İnsanlar gərək yaşadıkları ölkədə o şəraitə mənimsəyərək, orada özləri üçün yaxşı mövqelər tutsunlar. Ancaq daim öz milli-mənəvi dəyərlərinə, milli köklərinə sadıq olsunlar. Bizim hamımızı birləşdirən məhz bu amillərdir. Bizim hamımızı birləşdirən, həmrəy edən azərbaycançılıq ideyasıdır, azərbaycançılıqdır.

Dahi siyasətçi azərbaycançılıq ideyasının mahiyyətini qurultay nümayəndələrinə çatdıraraq belə demişdir: “Azərbaycan dövlət müstəqilliyini əldə edəndən sonra azərbaycançılıq aparıcı ideya kimi, həm Azərbaycanda, həm də bütün dünyada yaşayan azərbaycanlılar üçün əsas ideya olubdur. Biz həmişə bu ideya ətrafında birləşməliyik. Azərbaycançılıq öz milli mənsəbiyyətini qoruyub saxlamaq, milli-mənəvi dəyərlərini qoruyub saxlamaq, eyni zamanda onların ümumbəşəri dəyərlərlə sintezindən, inteqrasiyasından bəhrələnərək hər bir insanın inkişafının təmin olunması deməkdir” (1, 36, 432).

Qurultayı keçirməkdə məqsəddən danışan dövlət başçısı demişdir: “Güman edirəm ki, qurultay nümayəndələri, dünyanın bir çox uzaq ölkələrindən Azərbaycana, doğma vətənə gəlmiş soydaşlarımız burada, qurultay günlərində bir-biri ilə daha da sıx ünsiyyətdə olacaqlar, bir-birini anlamaya çalışacaqlar, müxtəlif ölkələrdə olan icmaların bir diaspor kimi formalaşmasında daha fəal iştirak edəcəklər və Azərbaycan ilə dünyada, digər ölkələrdə olan azərbaycanlıların əlaqələrini möhkəmləndirəcəklər. Hesab edirəm ki, qurultay bu sahədə azərbaycançılıq ideyalarının həyata keçirilməsi üçün, dünya azərbaycanlılarının həmrəyliyi genişləndirilməsi və inkişaf etdirilməsi üçün çox mühüm tarixi bir mərhələdir. Umid edirəm ki, bu qurultay bizim qarşımızda duran vəzifələrin yerinə yetirilməsində çox böyük rol oynayacaqdır, öz xidmətlərini göstərəcəkdir” (1, 36, 433).

Qeyd olunmuşdur ki, müstəqil dövlət kimi, Azərbaycan öz milli mənafehlərinə uyğun olan müstəqil xarici siyasət aparır. Müstəqil xarici siyasət aparmaq müstəqilliyi daha da möhkəmləndirmək deməkdir.

Heydər Əliyev böyük inamla söyləmişdir ki, Azərbaycan sülhsevər dövlətdir. Biz dünyanın bütün ölkələri ilə lazım olan səviyyədə iqtisadi, siyasi, ictimai, elmi, humanitar əlaqələr yaratmışıq, yaradırıq və bu əlaqələri inkişaf etdiririk və etdirəcəyik. Ancaq Azərbaycan heç vaxt öz müstəqil siyasətindən geri çəkilməyəcəkdir. Onun müstəqil xarici siyasəti Azərbaycanın müstəqilliyinin əsas rəmzidir, əsas göstəricisidir. Hazırda Azərbaycan dünyanın bütün beynəlxalq təşkilatlarının üzvüdür.

Ulu öndər qurultayın yüksək tribunasından qürur hissi ilə demişdir: “Azərbaycan dünyəvi dövlətdir və dünyəvi dövlət kimi, dünyada öz yerini tutubdur. Bu bizim strateji yolumuzdur. Hüquqi, demokratik və dünyəvi dövlət - bizim dövlət quruculuğunda əsas prinsipimiz budur. Həyatımızda əsas prinsiplər budur. Biz bu yol ilə gedirik və bundan sonra da gedəcəyik. Azərbaycanın böyük təbii sərvətləri, əlverişli coğrafi-strateji mövqeyi, güclü iqtisadi, intellektual potensialı və azərbaycanlılarının yüksək mədəni səviyyəsi müstəqil ölkəmizin gələcəyinin çox xoşbəxt və fəxrəvar olmasını təmin edəcəkdir. Əmin ola bilərsiniz ki, bu yol, qarşıda duran üfuqlər, perspektiv tam realdır. Apardığı iqtisadi siyasət sayəsində bir neçə ildən sonra Azərbaycan zəngin ölkələrdən biri olacaqdır. Azərbaycan xalqının rifah halı çox yaxşılaşacaqdır. Azərbaycanda hər kəs sərbəst, azad yaşayacaqdır. Azərbaycanda demokratik quruculuq işləri, söz azadlığı, insan azadlığı, vicdan azadlığı, mətbuat azadlığı - bütün azadlıqlar təmin olunub və bundan sonra da təmin olunacaqdır. Yəni siyasi dünyagörüşündən asılı olmayaraq, hər bir Azərbaycan vətəndaşı burada, doğma vətəninə rahat, özü istədiyi kimi yaşayacaqdır” (1, 36, 434).

Heydər Əliyev nitqini yekunlaşdırarkən bir daha Ermənistan - Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsindən, onun tö-

rətdiyi fəlakətlərdən danışmış, problemin sülh yolu ilə həll olunması, işğal edilmiş ərazilərin azad edilməsi, qaçqınların və məcburi köçkünlərin öz doğma yurdlarına qaytarılmasını təxirəsalınmaz məsələ hesab etmişdir. Xatırlatmışdır ki, hələ 1993-cü ildə Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsini həll etmək üçün ATƏT-in Minsk qrupu yaradılıbdır. Minsk qrupuna 1997-ci ilin əvvəlindən üç böyük dövlət - Rusiya, Amerika Birləşmiş Ştatları və Fransa rəhbərlik edir. Bu problemə bağlı görülən işləri sadalayaraq o demişdir: “Biz bir daha bəyan etmişik ki, məsələnin sülh yolu ilə həll olunmasının tərəfdarıyıq və bunu hər iki tərəfdən müəyyən kompromislər nəticəsində həll etmək olar. Ancaq bu, beynəlxalq hüquq normaları əsasında, dünyada hamı tərəfindən tanınmış prinsiplər - ölkələrin ərazi bütövlüyü, suverenliyi və sərhədlərinin toxunulmazlığı prinsipləri əsasında həll olunmalıdır” (1, 36, 435).

Dövlət başçısı böyük narahatlıqla qeyd etmişdir ki, bu çətin problemin həlli sahəsində beynəlxalq təşkilatlarla yanaşı, Azərbaycan diasporuna da böyük ehtiyacımız var. O demişdir: “Məmnuniyyətlə qeyd edirəm ki, Azərbaycan diasporu son illər təşkilatlanır və Azərbaycan icmaları, diasporu yaşadıqları ölkədə, ümumiyyətlə, beynəlxalq aləmdə artıq özlərini göstərirlər. Amma bu bizim diasporun formalaşmasının ilkin mərhələsidir. Hamımız - siz də, biz də çox iş görməliyik ki, Azərbaycanın güclü diasporu yaransın. Müxtəlif ölkələrdə yaşayan azərbaycanlılar daha da güclənsinlər. İqtisadi cəhətdən daha da möhkəmlənsinlər, yaşadıqları ölkələrin ictimai-siyasi həyatında fəal iştirak edə bilsinlər. O ölkələrin həyatına öz təsirlərini göstərə bilsinlər. Beləliklə də, müxtəlif ölkələrdə Azərbaycanın müstəqilliyini, onun xarici siyasətini təbliğ etməklə yanaşı, Azərbaycanın problemlərinin həll olunmasına yardım etsinlər. Hesab edirəm ki, dünya azərbaycanlıları bu yol ilə getməlidir və bu yolda hələ istifadə olunmamış böyük imkanlar vardır. Bu gün işinə başlayan qurultay da məhz bu məqsədi daşıyır. ... Arzulayırdıq ki, hər bir azərbaycanlı yaşadığı ölkənin ictimai-siyasi hə-

yatında fəal iştirak etsin, özünə görkəmli bir yer tutsun, müəyyən təsir imkanına malik olsun. Bu barədə müəyyən xidmətlər göstərmək üçün biz dövlətimizin tərkibində Azərbaycan diasporu ilə iş üçün xüsusi bir orqanın yaradılması haqqında da qərar qəbul edəcəyik. Güman edirəm ki, belə mərkəzləşmiş bir orqan, yəni Azərbaycan icmaları ilə daim əlaqə saxlayan orqan həm icmaların və ümumiyyətlə, Azərbaycan diasporunun formalaşmasına, həm də bizim əlaqələrimizin daha da inkişafına xidmət edəcəkdir” (1, 36, 436).

Ulu öndər nitqinin sonunda öz ürəyindən keçən fikirləri belə ifadə etmişdir: “Hər bir insan üçün milli mənsubiyyəti onun qürur mənbəyidir. Həmişə fəxr etmişəm, bu gün də fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsas ideyası azərbaycanlıqdır. Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir və biz azərbaycançılığı - Azərbaycanın dilini, mədəniyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini, adət-ənənələrini yaşatmalıdır.

... Biz Azərbaycanda Azərbaycan dilinin hakim olmasını, Azərbaycan dilinin getdikcə inkişaf etməsini təmin edəcəyik. Ancaq-eyni zamanda arzu edirik ki, hansı qitədə, hansı ölkədə yaşamasından asılı olmayaraq, hər bir azərbaycanlı o ölkənin dilini də mənimsəsin, o ölkənin adət-ənənələrindən də istifadə etsin, o ölkənin şəraitinə uyğunlaşsın. Amma Azərbaycan dilini yaşatsın və inkişaf etdirdsin.

... Xalqları dil qədər, milli-mənəvi ənənələr qədər, dəyərlər qədər birləşdirən başqa bir vasitə yoxdur. Biz bu vasitədən daim istifadə etməliyik. Xüsusən, başqa ölkələrdə yaşayan azərbaycanlılar. Ona görə də mən arzu edərdim ki, hər bir ölkədə Azərbaycan icmasında azərbaycanlılar həmrəy olsunlar, bir-birinə dayaq olsunlar, bir-birinə yardım etsinlər, bir-birinin dərdinə yansınlar və bizim milli adət-ənənələrimizi, milli dəyərlərimizi birlikdə gözləsinlər, milli bayramlarımızı qeyd etsinlər. Təkcə müstəqillik bayramını, Novruz bayramını deyil, bütün başqa bayramları da qeyd etsinlər. Azərbaycan dilini yeni nə-

lə, uşaqlara çatdırmaq üçün müəyyən tədris imkanları yaratsınlar. Biz bu barədə kömək edəcəyik ki, bizdən sonra gələn nəsillər, sizin övladlarınız, bizim övladlarımız azərbaycançılığı daha da yüksəklərə qaldırsınlar, Azərbaycan dilini, milli-mənəvi dəyərlərimizi daim yaşatsınlar” (1, 36, 437). Görün nə qədər ləkonik, səmimi, qəlbindəki böyük Vətən sevgisi ilə deyilmiş sözlərdir!..

Ümummilli lider Heydər Əliyev qurultay iştirakçlarına müraciət edərək böyük məmnunluqla demişdir: “Əziz dostlar, müstəqil Azərbaycan həmişə sizin dayaq yeriniz olacaq, pənah gətirdiyiniz yer olacaqdır və təbiidir ki, Azərbaycanda biz də sizi özümüzün elçiləri hesab edirik, sizə çox ümidlər bəsləyirik, sizə arxalanırıq, sizi özümüzlə dayaq hesab edirik. Müstəqil Azərbaycan dövləti gənc olduğu kimi, Azərbaycanın həmrəyliyi də, dünya azərbaycanlılarının birliyi də, müxtəlif ölkələrdəki Azərbaycan icmaları da gəncdirlər. Ancaq indi biz yeni bir mərhələyə keçmişik. Biz formalaşırıq, müstəqilliyimiz möhkəmlənir, xarici ölkələrdə yaşayan azərbaycanlılar daha sürətlə təşkilatlanır və bizim hamımız birlikdə azərbaycançılığı yaşadacağıq, daimi edəcəyik, əbədi edəcəyik” (yenə orada, səh. 438).

Ulu öndər olduqca maraqla dinlənən və qurultay iştirakçılarını həyəcanlandıran nitqini aşağıdakı sözlərlə bitirmişdir:

“Qoy, çaylarımız qurumasın! Qoy, ağaclarımız kəsilməsin! Qoy, çırağımız sönməsin!

Azərbaycan xalqına eşq olsun!

Yaşasın müstəqil Azərbaycan, Azərbaycan, Azərbaycan!” (2).

2001-ci il noyabrın 10-da “Gülüstən” sarayında Dünya azərbaycanlılarının birinci qurultayının iştirakçıları şərafinə təşkil edilmiş rəsmi qəbulda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev demişdir: “Dünya azərbaycanlılarının I qurultayı öz işini bitirdi. Biz tam qətiyyətlə deyə bilərik ki, qurultay qarşısına qoyulmuş vəzifələri uğurla yerinə yetirdi. Qurultay dünya azərbaycanlılarının həmrəyliyi və birliyi daha

da inkişaf etdirmək üçün çox əhəmiyyətli sənədlər qəbul etdi. Qurultayın ab-havası, nümayəndələrin əhval-ruhiyyəsi, onların qurultaydakı çıxışları, ayrı-ayrı komissiyalarda aparılan çox gərgin iş qurultayın uğurla başa çatmasına şərait yaratdı.

... Dünya azərbaycanlılarının həmrəyliyinə, birliyinin yaranması və inkişaf etməsi sahəsində I qurultay mühüm əhəmiyyətə malikdir və demək olar ki, dünya azərbaycanlılarının həyatında, müstəqil Azərbaycanın həyatında tarixi bir hadisə olmuşdur və dünya azərbaycanlılarının bundan sonra daha da həmrəy olması, daha da təşkilatlanması üçün yeni bir mərhələnin başlanğıcıdır...” (1, 36, 440).

Qurultaydan sonra ötən illər və həmin dövrdə bu istiqamətdə həyata keçirilən irimiqyaslı, səmərəli tədbirlər ulu öndərin uzaqgörən siyasətinin nə qədər düzgün olduğunu bir daha sübut etdi.

Dünya azərbaycanlılarının I qurultayı xaricdəki soydaşlarımızın ümumi məqsəd, vahid ideya ətrafında birləşməsi yolunda böyük addım, gələcəyə istiqamətlənmiş önəmli tədbirlərdən idi. Qurultay milli ideologiyamız olan Azərbaycançılıq ideyası ətrafında soydaşlarımızın birlik və həmrəyliyinə nümayiş etdirdi. Qurultayda xaricdəki həmvətənlərimizlə sistemli iş aparılmasını təşkil etmək, soydaşlarımız arasında milli birliyin möhkəmləndirilməsini təmin etmək məqsədilə xüsusi dövlət qurumunun yaradılması ideyası irəli sürüldü. Prezident Heydər Əliyevə məxsus olan bu ideya Azərbaycan diasporunun formalaşdırılması prosesini sürətləndirməyə xidmət edirdi.

2002-ci il iyulun 5-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev “Xaricdə Yaşayan Azərbaycanlılarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin yaradılması haqqında” Fərman imzaladı. Fərman Azərbaycan diasporunun fəaliyyətinin mütəşəkkil qaydada əlaqələndirilməsi, dünya azərbaycanlılarının siyasi və ideoloji birliyinin təminatı baxımından müstəsna əhəmiyyət kəşb edən mühüm tarixi sənəd olmuşdur. Xarici Ölkələrdə Yaşayan Azərbaycanlılarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin yaradılma-

sı bu sahədə olan problemlərin aradan qaldırılması istiqamətində əhəmiyyətli addımlar atmağa və Azərbaycan diasporunun fəaliyyətini milli maraqlarımızın gerçəkləşdirilməsi istiqamətində mərkəzləşdirməyə imkan vermişdir.

Altı il sonra, dəqiq qeyd etsək, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2008-ci il 19 noyabr tarixli 54 sayılı Sərəncamı ilə Xarici Ölkələrdə Yaşayan Azərbaycanlılarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin əsasında Diasporla İş üzrə Dövlət Komitəsi yaradılmışdır.

Müasir dövrdə diaspor anlayışı beynəlxalq münasibətlərin vacib elementinə çevrilir. Qloballaşan dünyanın realıqları diaspor quruculuğu sahəsində Azərbaycanın qarşısında yeni vəzifələr qoyur. Xalqlar arasında gedən sürətli integrasiya prosesləri, diaspor və lobbi təşkilatlarının beynəlxalq siyasətdə artan rolu bu sahədə daha genişmiqyaslı fəaliyyət göstərilməsini tarixi zərurətə çevirmişdir.

Diasporla İş üzrə Dövlət Komitəsinin yaradılması digər xalqların diaspor qurumları və müxtəlif ölkələrin bilavasitə bu sahəyə məsul olan dövlət orqanları ilə birbaşa əməkdaşlığın qurulması imkanlarını xeyli genişləndirmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Dünya azərbaycanlılarına müraciətində deyilir: “Qəlbi həmişə doğma yurda sevgi hissi ilə döyünən soydaşlarımızın milli-mənəvi dəyərlərə bağlılığı və Azərbaycanla əlaqələrinin daha da möhkəmləndirilməsi daim dövlətimizin diqqət mərkəzindədir. Ümummilli lider Heydər Əliyevin irəli sürdüyü azərbaycançılıq məfkurəsinə əsaslanan ardıcıl tədbirlər xaricdə yaşayan həmvətənlərimizin daha sıx birliyinin təşəkkül tapmasına təkan vermiş, ölkəmizin dünya dövlətləri ilə qarşılıqlı faydalı münasibətlərinin inkişafında diaspor təşkilatlarının rolunu xeyli gücləndirmişdir(3). Bunu son vaxtlarda Diasporla İş üzrə Dövlət Komitəsinin fəaliyyətində baş verən müsbət dəyişikliklər və yeniliklərdən də aydın görmək olur.

Hamıya məlumdur ki, hazırda Azərbaycan Respublikası

böyük iqtisadi, siyasi və mədəni potensiala malikdir. Bu potensial dövrün mürəkkəb çağırışlarına adekvat cavab vermək üçün bizə geniş imkanlar açır. Müstəqil dövlət kimi öz yolunu inamla davam etdirən ölkəmizdə global maliyyə-iqtisadi böhranın təsirləri aradan qaldırılmış, sosial-iqtisadi inkişafın dayanıqlığı və davamlı ictimai-siyasi sabitlik təmin olunmuşdur. Fərqlə qeyd etmək olar ki, Azərbaycan transmilli layihələrin həyata keçirilməsində yüksək nailiyyətlər qazanmışdır. Nəhəng neft şirkətləri ilə “Əsrin müqaviləsi”nin 2050-ci ilə qədər uzadılmasına dair sazişin imzalanması, Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolunun istifadəyə verilməsi, Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizinin ölkəmizdən keçən hissəsində işlərin başa çatdırılması, digər layihələrin həyata keçirilməsi respublikamızın tərəqqisi və xalqımızın rifahının yüksəlməsinə xidmət edir, Azərbaycanın dünyadakı geostrateji əhəmiyyətini artırır.

Ölkə başçısının müraciətində qeyd olunduğu kimi, mədəniyyətlərarası dialoqun təşviqi və ümumbəşəri problemlərin həlli sahəsində dövlətimizin ardıcıl və qətiyyətli mövqeyi beynəlxalq aləmdə rəğbət hissi ilə qarşılanır. 2017-ci ilin ölkəmizdə “İslam Həmrəyliyi ili” elan edilməsi, IV Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumunun və IV İslam Həmrəyliyi Oyunlarının uğurla keçirilməsi Azərbaycanın multikulturalizm və tolerantlıq ənənələrinə sadıq olduğunu bütün dünyaya bir daha nümayiş etdirdi.

İslam Həmrəyliyi təcrübəsi ilə əlaqədar tarixçi alim Eynulla Mədətli öz fikrini belə ifadə edir: “Dinin dövlətdən ayrı olduğu dünyəvi ölkələrdə, o cümlədən, bizim ölkədə həm din daxili, həm də dinlərarası münasibətləri tənzimləmək, onları ümummillə dəyərlərlə uzlaşdırmaq vacibdir, lakin bütün hallarda milli dəyərlərin, vətən təəssübkeşliyinin aparıcı, üstün mövqeyini qorumaq önəmlidir. Azərbaycan tarixində və ədəbiyyatında vətən eşqinin ali məqamı hər zaman vurğulanmışdır” (5,168). Zənnimizcə, bu fikirlə razılaşmamaq olmaz.

Hazırda xalqımız vətənimizin hərtərəfli inkişafı ilə bağlı

qarşıya qoyulan məqsədlərə çatmaq üçün böyük əzmlə çalışır. Şübhəsiz, ölkəmizin beynəlxalq əlaqələrinin genişlənməsində, qədim və zəngin mədəniyyətinin təbliğində, Azərbaycana qarşı tənqidçi əməllərin qarşısının alınmasında diaspor təşkilatlarının da üzünə mühüm vəzifələr düşür. Ona görə də xaricdə yaşayan həmvətənlərimiz milli maraqlarımızın müdafiəsi naminə azərbaycançılıq ideyası ətrafında sıx birləşməli, məqsədyönlü və birgə fəaliyyət göstərməlidirlər. Bu cür səmərəli birgə fəaliyyət dövlətimizin gücünü daha da artıracaq, xalqımızı dərindən narahat edən Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin tezliklə nizamlanmasına, ölkəmizin ərazi bütövlüyünün bərpasına sanballı töhfə vermiş olacaqdır.

Qətiyyətlə deyə bilərik ki, bu gün bünövrəsi ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan azərbaycançılıq ideyası məqsədyönlü şəkildə və ardıcılıqla həyata keçirilir, ictimai həyatın bütün sferalarında, dövlət siyasətində, vətəndaşların davranışında, ölkəyə, vətənə, xalqa münasibətdə özünü parlaq şəkildə təzahür edir.

Sonda akademik İsa Həbibbəylinin məqaləsindən bir iqtibas gətirmək istərdik. “Prezident İlham Əliyevin məqsədyönlü və yorulmaz fəaliyyəti ilə Heydər Əliyev yolu Azərbaycan xalqının əbədiyyət yoluna çevrilmişdir. Müstəqil dövlətin rəhbəri kimi İlham Əliyev Azərbaycan dövlətçiliyini yaradıcı şəkildə daha da inkişaf etdirmiş və ölkəmizin tarixində yeni epoxa yaratmışdır” (3, 9). Zamanın çətin sınaqlarından çıxmış bu möhtəşəm yol Azərbaycan xalqını və müstəqil dövlətimizi hər gün irəli aparır və ümid edirik ki, gələcəkdə də aparacaqdır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT:

1. Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir, 36-cı cild, Bakı, Azərənşr, 2011, 497 səh.
2. Dünya azərbaycanlılarının I qurultayında Heydər Əliyevin nitqi. 2001-ci il, 9-10 noyabr. Dünya azərbaycanlılarının I qurultayı. Bakı, 2002.
3. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Dünya azərbaycanlılarına müraciəti. "Respublika" qəzeti, 26 dekabr, 2017-ci il.
4. İsa Həbibbəyli. Heydər Əliyev yolu və Prezident İlham Əliyevin miqyası (ön söz əvəzi). Heydər Əliyevin siyasi irsi və azərbaycançılıq. Bakı, 2018, ADPU-nun mətbəəsi, 270 səh.
5. Eynulla Mədətli. Heydər Əliyevin siyasi irsində islam Həmrəyliyi təcrübəsi və milli dəyərlər. Heydər Əliyevin siyasi irsi və azərbaycançılıq. Bakı, 2018, ADPU-nun mətbəəsi, 270 səh.

Əntiqə Paşayeva
AMEA-nın Fəlsəfə İnstitutunun
"İslam Fəlsəfəsi" şöbəsinin böyük elmi işçisi,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru.
pashayeva.ph@mail.ru

ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEVİN HÜQUQİ DÖVLƏT QURUCULUĞUNDA ETİK PRİNSİPLƏR (fəlsəfi, hüquqi, ictimai-siyasi təhlil)

*"Biz hüquqi dövlət qururuq. Hüquqi dövlətin də əsasını
təşkil edən qanunlardır. Ona görə bizim hamımızın üzərinə
çox vəzifələr düşübdür"*

HEYDƏR ƏLİYEV

Azərbaycan Respublikası müstəqil olduğdan sonra demokratik, hüquqi və etik normaları özündə birləşdirən güclü bir dövlətə ehtiyac duyulurdu. Belə bir zamanda təkcə təcrübə və siyasi elmlərə yiyələnmək və bunların funksiyalarını bilmək kifayət etmirdi, burada uzun illər bu sahədə dayanmadan çalışan, bütün sahələrdə millətə xidmətlər göstərən, xalqın etimadını qazanan və ən əsası isə dövlət və dövlətçiliyi dərinədən bilən nüfuzlu bir şəxsiyyətin olması tələb olunurdu. Belə çətin və acınacaqlı bir dövrdə dinindən, dilindən və milli mənsubiyyətindən asılı olmayaraq bütün insanlar meydana toplaşaraq Heydər Əliyevin hakimiyyətə rəhbərlik etmək tələbini irəli sürdülər və tələb etdilər ki, belə bir vəziyyətdə olan ölkənin rəhbərliyini öz üzərinə götürsün. Çox keçmədi ki, dahi şəxsiyyət yenidən bu böyük və çox çətin məsuliyyəti öz üzərinə götürdü və daim xalqının yanında olmasına söz verdi. O, Azərbaycan və Azərbaycançılıq ideyalarını birləşdirərək vahid, Müstəqil Azərbaycan Respublikasının hüquqi dövlətini yaratmaqla yanaşı, həm də ölkəmizi beynəlxalq aləmdə nüfuzu olan və inkişaf edən ölkələr sırasına daxil etdi.

Müstəqil ölkədə yaşayan hər bir insan yaşadığı ölkəni, onun qayda-qanunlarını, bu qayda-qanunların necə yarandığını, hansı qurumlar tərəfindən idarə olduğunu və bunların fəaliyyəti barədə tam məlumatla sahib olmalıdır. Elə bu səbəbdən də insanı daim düşündürən məsələlərdən biri də bizi əhatə edən, həyatımızın əsasını təşkil edən haqlar-hüquq və buna mənsub olan qanunlardır; yəni burada hüquqla bağlı olan üstün cəhətlərdir ki, insanı daim düşündürür. Çünki hüquq təkcə ictimaiyyətdə qanunların işlənmə mexanizmi deyil, hüquq təkcə cinayət, mülki məcəllə və mülki prosessual məcəlləsi deyil, bu hüququn görünən və zahirî tərəfləridir ki, bunları bizə hüquq elmi təlim edir, hüquq eyni zamanda insanın ruhuna bağlı olan müqəddəs bir əmdir; hüquq bütün varlıq aləmini özündə birləşdirən və bu varlıqları müəyyən ölçüyə (qanunlara) tabe edən vahid bir sistemdir. Nəzərə almaq lazımdır ki, əsrlər boyu haqlar təkcə dövrə uyğun olaraq öyrənilməmiş, həm də ictimaiyyətdə tətbiq olunmasına səy göstərilmişdir. Haqların daim zaman və məkanə uyğun olaraq etik məsələlərlə birlikdə işlənməsi hazırkı əsrimizdə müstəqil Azərbaycan Respublikasının hüquqi dövlət quruculuğunda da özünü tam olaraq göstərir.

Azərbaycan Respublikasında hüquqi dövləti və ona mənsub olan qanunları təhlil edərkən məlum olur ki, Ulu öndər Heydər Əliyev hüququn bütün sahələrini əhatə edən normativ aktlara xüsusi diqqət etmiş və daim işlənməsinə zəmin yaratmışdır. *“Qanunun aliliyi təmin edilməlidir və hər bir vətəndaş qanuna tabe olmalıdır. Biz öz tərəfimizdən qanunun aliliyini təmin etməyə çalışacağıq və hər bir vətəndaşı qanuna tabe olmağa dəvət edirik”*.⁹²

Ulu Öndərin həyat və fəaliyyətini öyrənərkən diqqəti cəlb edən mühüm və daim təhlil olmasına ehtiyac olan mövzulardan biri də bu böyük şəxsiyyətin Azərbaycan Respublikasının hüquqi dövlət quruculuğunda gördüyü və heç vaxt unudulmayan

misilsiz xidmətləridir. Müstəqil və davamlı inkişafa əsaslanan hüquqi dövlət təkcə ictimai-siyasi və hüquqi məsələləri deyil, ən başlıcası əxlaq normalarını əsas tutaraq daim irəliləmişdir. Şübhəsiz ki, dahi şəxsiyyətin hüquqi dövlət quruculuğunda misilsiz siyasəti və xidməti zaman-zaman təhlil olunaraq yeni ictimai-siyasi nəzəriyyənin yaranmasına səbəb olacaqdır. Çünki bu nəhəng insanın elmin bütün sahələrinə aid olan əhatəli fikirlərini oxuduqda, məlum olur ki, söylədiyi kəlamlarda elə ifadələr mövcuddur ki, bu ifadələr təkcə bu günümüzü deyil, həmçinin gələcək dövrün ictimai-siyasi, mədəni həyatını da əks etdirir. O, hüquqi dövlət quruculuğunda əxlaqi, ictimai və siyasi prinsipləri rəhbər tutaraq, bunların həyatda tətbiq olunmasına nəinki nail olmuş, hətta müstəqil Azərbaycan Respublikasının hüquqi dövlət quruculuğunda bu prinsiplərin təməlini qoymuşdur.

Müstəqil Azərbaycan Respublikasının hazırkı dövrümüzdə hər bir sahəsinin səmərəli və davamlı inkişafı, dövlətin aparıcı nəhəng miqyaslı və hərtərəfli siyasəti ilə yanaşı, həm də dövlət hakimiyyətinin əsaslandığı, ictimaiyyətdə mövcud olduğu *hüquqi dövlət normalarının* tətbiq olunması və yerində işlənməsidir. Ölkəmizin davamlı inkişafının tədqiq və təhlil olunması nəinki müasir dövrümüzdə və bundan sonra da zaman-zaman öyrənilməsinə ehtiyac vardır.

Hüquqi dövlət anlayışı və onun əsas prinsipləri

Hüquqi dövlət və onun prinsiplərini təhlil etdikdə, ilk olaraq dövlətin statusuna diqqət etmək lazımdır. Dövlət istər xüsusi və istərsə də ümumi mənada olsun hüquqi statusa, yəni xüsusi və müstəqil bir səlahiyyətə malikdir. Çünki ictimaiyyət dövlət nəzarəti altında qərara gəlir, dövlətin müəyyənləşdirdiyi vəzifələri yerinə yetirir və bu mənada ictimaiyyət dövlətin bir hissəsi hesab olunur. Elə buna görə də dövlətin hüquqi statusundan

⁹² Heydər Əliyev: Dövlət xalq üçündür. “Adiloğlu”, Bakı: 2008, 75.

bəhs edərkən ictimai prinsipləri nəzərdən qaçırmaz, çünki dövlət ictimaiyyət əsasında hüquqi statusa və səlahiyyətə sahibdir.

Məlum olduğu kimi hər bir insan şəxsiyyət olaraq özünə xas olan iradəyə malikdir. O, müstəqil olaraq qərara gəlir və hər hansı bir məsələni yerinə yetirməkdə azad və müstəqil iradəyə əsaslanır. Bundan əlavə, insan haqlara, müxtəlif öhdəliklərə yiyələnir və insan çalışır ki, onun üçün müəyyən edilmiş normalara söykənsin və təbii ki, o qanunlara doğru hərəkət edir. Amma hüquqi şəxsi fiziki şəxslə müqayisə etsək, hüquqi şəxsin səlahiyyətləri müəyyən həddə əsaslanır. Burada hüquqi şəxs dedikdə dövlət nəzərdə tutulur, yəni dövləti idarə edən şəxs əslində hüquqi səlahiyyətə malik deyil, çünki dövlətin hüquqi səlahiyyəti fiziki şəxslə müqayisədə məhdud hesab olunur. Səbəbi odur ki, dövlətə səlahiyyəti verən şəxsdir, ictimaiyyətdir; əgər ictimaiyyət olmasa dövlət hansı səlahiyyətdən, hüquqdan və hakimiyyətdən danışa bilər? Buna görə də dövlət məfhumunu və onun prinsiplərini təhlil etdikdə, ilk növbədə ictimai məsələlər önə çəkilməlidir. Burada ictimai məsələlər dedikdə, kütlələrin bir-birinə bağlılığı nəzərdə tutulur. Bu bağlılıqlar arasında xüsusi bir tələbat mövcuddur və həmin tələbat hüquqi-siyasi bir məfhumdur ki, bunun vasitəsi ilə insanlar bir-birlərinin ətrafında toplaşaraq müəyyən bir qurum yaradırlar; yəni insan təbii varlıq olduğu üçün bəzən ətrafda olanları təbii olaraq qəbul etmək istəyir. Onun təbiətindən yaranan bu istək onu digər insanlarla qarşılaşdırır. Belə olan halda bu istəklər daha da genişlənərək böyük bir toplumun yaranmasına səbəb olur. Bu kütlələrin iradəsi və istəyi müəyyən bir qurumun yaranmasına təkan verir və bu həmin hüquqi qurumdur ki, bu gün biz onu *dövlət* adlandırırıq.⁹³

Hüquq elmində, dövlət və hüquq nəzəriyyəsində hüquqi dövlət anlayışı və onun prinsipləri adətən vətəndaşın hüquq və

azadlıqlarını ifadə edən bir sistem kimi göstərilir. Hüquq elminin verdiyi tərifə əsasən: "hüquqi dövlət elə bir fəaliyyət formasıdır ki, hüquq normaları əsasında fərdlərlə və onların birlikləri ilə qarşılıqlı münasibətdə qurulur, hüququn köməyi ilə məhdudlaşır və hüquqi normalarda həyata keçirilir".⁹⁴ Təbii ki, hüquqi dövlət hər bir vətəndaşın hüquq və azadlıqlarının təmin olunması deməkdir. Amma bir az da dərinlən düşünsək məlum olar ki, hüquqi dövlət dedikdə burada təkcə vətəndaşın hüquq və azadlıqlarının təmin olunması deyil, bütün hallarda insan və dövlət arasında olan qarşılıqlı münasibətlər sistemi nəzərdə tutulur. Eyni zamanda, nəzərə almaq lazımdır ki, hüquq və dövlət geniş və əhatəli məfhum olaraq, həm də dövlət və hakimiyyətin hərtərəfli, əhatəli fəaliyyət sistemidir.

Hüquqi dövlət anlayışı və onun əsas prinsipləri dedikdə dövlət məfhumuna xüsusi diqqət yönəltməliyik. Məlum olduğu kimi dövlət siyasi bir təşkilatdır və bu barədə əgər filosoflara müraciət etsək görərik ki, Kant və Fredman dövləti sadə bir formada tərif edirlər. Onları fikrincə, dövlət çoxlu insan toplusundan ibarətdir⁹⁵ və ictimaiyyət hüquqi qaydalar əsasında idarə olunur⁹⁶. Amma həqiqətdə isə etik normalar dövlətin bütün qərarlarında özünü göstərir; yəni etik normaları və hüququn prinsiplərini, dəyərlərini dövlət üzərində görməmək mümkün deyil. Hegelin təbirincə desək: "dövlət etik ideyaların praktiki reallığıdır".⁹⁷ Ümumiyyətlə, bəzi filosoflar dövləti ümumi hüququn əsas məfhumlarından biri hesab edirlər. Bu ixtisasda olan bütün

⁹⁴. Eldar Həsənov. Azərbaycanın dövlət və hüququnun əsasları. Bakı: Azərnəşr, 2009, s. 182-183.

⁹⁵. Kant, İmmanuel. "The Moral Law: Kant's Groundwork of the Metaphysic of Morals". A new translation with analysis and notes by H. J. Paton, London 1956, pp. 65, 66, 67.

⁹⁶. Wolfgang Gaston Friedmann. "Legal Theory". Stevens & Sons, Limited. London 1947, pp. 67 & 68.

⁹⁷. Friedrich, Carl Joachim. "The Philosophy of Law in Historical Perspective". The University of Chicago Press 1969, pp. 131 & 134.

⁹³. Əntiqə Paşayeva. Hüququn fəlsəfəsi. Bakı: "Avropa", s. 110-111.

məsələlər insan və dövlət arasında olan əlaqələri əks etdirir. Dövlət sadəcə bir məfhumdur və hər bir insan bunu ictimai həyatında dərk edir. Çünki dövlət nizam-intizam yaradır, ölkənin maraqlarını müdafiə edir, qanunsuzluğa yol verənləri cəzalandırır, mənsub olduğu imtiyazı tələb edir, qanunlar hazırlayır, həmçinin ümumi xidməti öz öhdəsinə götürür, milli sərvətləri idarə edir və qoruyur.⁹⁸ Bundan əlavə, bir çox hallarda dövlət “*qüdrət*” və “*hakimiyyət*” adlandırılır; daha dəqiq desək, bir qrup filosoflar və hüquqşünaslar (legal philosophers) dövləti *böyük qüvvə* adlandırmış və digər hissəsi isə dövlətin qüdrətini məhz hüquqi qaydalar vasitəsi ilə idarə olunduğunu bildirmişlər.⁹⁹ Əgər bu barədə Hegelin *Hüquq fəlsəfəsinə* müraciət etsək, məlum olar ki, Hegel dövlət və hüququ ictimai birliklərlə əlaqələndirir: ümumi qanunlar dövlətlə bağlı olan təşkilatlardan yaranır və şəxs vicdanla bağlı olan məsələlərdə gərək özünü qanuna və ictimai tələblərə tabe edib dövlətin üzvü olmaqla yaşayış tərzini qursun. Dövlət hər hansı bir şəxsin tələb olunan ehtiyaclarının ən son hədəfidir və dövlətdə baş verən hər nə varsa xüsusi bir reallığa əsaslanır.¹⁰⁰

Buradan məlum olur ki, dövlət və qanunun mövcudluğu cəmiyyətdə tutduğu dərəcə ilə müəyyənləşir və dövlətin mövcudluğu təkəcə adına görə deyil, əsas funksiyasına görədir. Burada dövlətin hər hansı bir qərarı hüquqa, etik normaya uyğun olmalıdır və bunlardan kənar hər hansı bir əmr hədəfə çata bilməz. Daha aydın desək, burada ictimaiyyət və hakim qüvvə nəzərdə tutulur; yəni dövlət hüquqi, ictimai-siyasi bir məfhum olaraq, ölkənin etik dəyərlərini əks etdirir və bu dəyərlər həm dövlətin ictimai-siyasi fəaliyyətində və həm də normativ aktlar-

⁹⁸ Антига Пашаева. Философия права. Перевод с азербайджанского С. Саттарова. Украина, Сватово: Соборность 2019, стр. 105.

⁹⁹ Cairns, Huntington. *Legal Philosophy from Plato to Hegel*. The Johns Hopkins Press, Baltimore 1949, pp. 259 & 261.

¹⁰⁰ Hegel, Georg Wilhelm Friedrich. *Philosophy of Right*. Translated with notes by T. M. Knox. Oxford University Press, London 1967, pp. 155 & 156.

da mövcuddur. Normativ aktların etik prinsiplərə əsaslanması Müstəqil Azərbaycan Respublikasının hüquqi dövlət quruculuğunda özünü daha çox göstərir.

Hüquqi dövlət – ictimai, siyasi və etik prinsiplər

Tarix baxımından dövlət (hakimiyyət) və qanun həmişə yanaşı mövcud olmuş və inkişaf etmişdir. Qəbul etmək lazımdır ki, bir çox hallarda hakimiyyət qanunu üstələmiş və öndə getmişdir. Dövlət hakimiyyəti ilk olaraq qanunla deyil, mübarizə ilə yaranır; daha dəqiq desək, dövlət ictimai-siyasi proseslər və tarixi hadisələr nəticəsində meydana gəlir və yalnız sonradan qanunla təsbit olunur. Dövlət yarandığı vaxtdan hüquqla bağlı olan məsələlərə, o cümlədən ictimai nizam-intizama ehtiyac olmuşdur.¹⁰¹ Amma mənbəyinə, təkamülünə görə isə üstünlük hakimiyyətə məxsusdur. Bununla belə, özbaşnalığın qarşısını almaq üçün qanun hakimiyyətə nəzarət etməli və qanunun aliliyi xalqın ümumi iradəsinə əsaslanmalıdır. Belə olan halda qanunverici dövlətin yaranması ehtiyacı önə çəkilir. Burada *qanunverici dövlət* dedikdə, yəni qanunvericilik üçün nəzərdə tutulan dəyərli bir dövlət təşkilatı nəzərdə tutulur. Həmçinin, deyilir ki, hüququn əsasları dövlətin iradəsinə əks etdirir və burada əsas məqsəd dövlət təşkilatı nəzərdə tutulur ki, bu təşkilat hüquqi qaydaların yaranmasında səlahiyyətə malikdir. Təbii ki, bunlar ümumi mənaya dəlalət edir. Bunları dövlətin xüsusi məfhumu ilə səhv salmaq olmaz.

Dövlətlə bağlı olan prinsipləri təhlil edərkən, Azərbaycan Respublikasının əsaslandığı hüquqi dövlətə, onun xüsusiyyətlərinə və funksiyalarına diqqət etmək zəruridir. 1991-ci ilin 18 oktyabrında Azərbaycan Respublikası müstəqil olduqdan sonra demokratik, hüquqi və etik normalara əsaslanan hüquqi dövlətin yaranmasına ehtiyac olduğunu bilərək, bu yolda çalışmağı

¹⁰¹ Əntiqə Paşayeva. *Hüququn fəlsəfəsi*. Bakı: “Avropa”, s. 27.

qarşıya məqsəd qoydu. Amma unutmamaq olmaz ki, müstəqil Azərbaycan Respublikasında mövcud olan hüquqi dövlətin yaranması heç də asan olmamışdır. Məlum olduğu kimi Azərbaycan müstəqilliyin ilk illərində tarixin ən mürəkkəb və gərgin dövrlərini yaşamışdır. Məhz belə bir çətin və acınacaqlı şəraitdə təcrübəli, ictimai-siyasi məsələləri dərinlən dərk edən, dövlətçilik- dövlət quruculuğunu bilən, həm həyat və həm də ictimai-siyasi təcrübədə tam məlumatlı olan nəhəng bir şəxsiyyətə ehtiyac duyulurdu. Şübhəsiz ki, belə bir şəxsiyyət Ulu öndər Heydər Əliyev idi. Belə bir zamanda dahi rəhbərin apardığı hərtərəfli, davamlı və uğurlu siyasətin nəticəsində Azərbaycan Respublikasının dövlət və hakimiyyəti yeni və müasir tələblərə cavab verən ictimai-siyasi bir qurum kimi təsdiqləndi.

Uzun illərdir ki, ölkəmizdə hüquqi, demokratik dövlət quruculuğu prosesi davam edir. 1995-ci ildə Konstitusiyanın qəbul edilməsi ilə məhkəmə-hüquq sisteminin ilk mərhələsi yaranmışdır. Hüquqi, demokratik və dünyəvi dövlətin əsaslarını yaratmaq məqsədi ilə Ulu Öndərin rəhbərliyi altında müstəqil Azərbaycanın ilk Konstitusiyası hazırlanmış və 1995-ci ilin noyabr ayının 12-də referendumda xalq tərəfindən qəbul edilmişdir. Konstitusiyada xalqın dövlət hakimiyyətinin yeganə mənbəyi olması, idarəçiliyin hakimiyyət bölgüsü əsasında təşkil olunması, həmçinin insanın hüquq və azadlıqlarına, habelə onların təminatlarına xüsusi yer ayrılması, insanların təmin edilməsində dövlət siyasətinin həlledici istiqaməti və bütün dövlət orqanlarının fəaliyyətinin əsas məqsədi kimi təsbit edilmişdir.¹⁰²

Dahi rəhbər Heydər Əliyevin əsasını qoyduğu *hüquqi dövlət* yalnız ədaləti, vicdanı, insafı, azadlığı, bərabərliyi, qarşılıqlı əlaqəni, hüquq və etik normaları rəhbər tutan dövlət təşkilatıdır. Bu təkcə siyasi və dövlətin vəzifələrini yerinə yetirən

¹⁰² Rəşad Hüseynov. Hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyəti. Bakı: "Elm və təhsil", 2017, s. 84-85.

təşkilat deyil, ən əsası ictimai və hər bir qərarında əxlaq normalarını önə çəkən, ona söykənən, insanların iradəsini ifadə edən ümumi milli bir təşkilatdır. Burada ümumi milli dedikdə, təkcə vətəndaşların tələb və arzuları nəzərdə tutulmur, həm də bütün hallarda insanların tarixi kökləri, milli dəyərləri, adət və ənənələri, bu adət və ənənələrin öyrənilməsi, tətbiq olunması nəzərdə tutulur. Milli ideologiyaya elmi əsaslarla yiyələnmək hər bir insanın mənəvi tələbidir. Ulu Öndər bu barədə çıxışlarının birində buyurmuşdur: "*Milli ideologiyamız mənəvi sərvətimizdir. Azərbaycan dövlətinin milli ideologiyasının özəyini, əsasını təşkil edən azərbaycançılıqdır. Dövlətçilik, milli-mənəvi dəyərlər – bunlar hamısı azərbaycançılıq anlayışının tərkib hissəsidir*".¹⁰³

Nəzərə almaq lazımdır ki, hüquqi dövlətin üstünlükləri digər dövlətlərdən təkcə bununla bitmir, ən əsası hüquqi dövlətdə əxlaq normaları daha çox özünü göstərir. Çünki hüquqi dövlətdə hər hansı bir qanun, siyasi qərar və ya fəaliyyət proqramı qəbul olunarkən insan amilinə xüsusi diqqət olunmalıdır. Hüquqi dövlətin yaranmasında əsas məqsəd vətəndaşların öz hüquq və azadlıqlarını reallaşdırması və müstəqil olaraq fəaliyyət göstərilməsidir; yəni burada əsas məqsəd insan azadlığının gerçəkləşməsi və həyata keçirilməsidir. Bəzən digər dövlətlərin konstitusiyalarında insan hüquq və azadlıqları barədə geniş bəhs olunur və buna çox yer verilir. Bu cür səthi xarakterli yanaşmalar və hüquqi sənədlərin mövcudluğu hələ ölkədə hüquqi dövlətin yaranması demək deyil. Hətta qayda-qanunlara ciddi riayət edən dövlətlər belə hüquqi hesab olunmur; yəni qanuna əsaslanmaq hüquqi dövlət qurmaq demək deyil, hər şeydən əvvəl qanun özü özlüyündə humanist olmalı, bütün kateqoriyalarda insanın hüquq və azadlıqlarını təmin etməli və onun ictimaiyyətdə reallaşdırılmasına xidmət göstərməlidir. Amma əgər verilən bəyanat yalnız kağız üzərində olsa, dövlət bunun real hə-

¹⁰³ Heydər Əliyev: Dövlət xalq üçündür. "Adiloğlu", Bakı: 2008, s. 53.

yatda tətbiqinə diqqət ayırmasa və bu maddənin tələblərinin yerinə yetirilməsi üçün iradə nümayiş etdirməsə, onda hüquqi dövlətdən söhbət belə gedə bilməz. Hüquqi dövlətin əsas hədəfi insan faktoru və insan haqlarının bütün hallarda tətbiq olunması və qorunmasıdır. Bu barədə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 12-ci maddəsində oxuyuruq: *İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi dövlətin ali məqsədidir.*¹⁰⁴

Diqqət etmək lazımdır ki, konstitusiyada göstərilən maddədi bir bəyanat deyil, burada hər hansı bir maddənin tələblərinin yerinə yetirilməsində yüksək iradə tələb olunur. Hüquqi dövlətdə bütün hakimiyyət orqanlarının, vəzifəli şəxslərin fəaliyyətləri insanların bütün təbəqələrinin maddi və mənəvi həyatının yaxşılaşdırılmasına istiqamətlənir. İnsan ona mənsub olan haqları öyrənməli və yeri gələndə ona verilən imtiyazdan istifadə etməlidir. Dövlət səlahiyyəti çərçivəsində ondan asılı olan hər bir şeyi vətəndaş üçün yerinə yetirməli və konstitusiyada təsbit olunan maddəni gerçəkləşdirməlidir: *Xalq dövlət üçün yox, dövlət xalq üçün olmalıdır.*¹⁰⁵ *Bizim konstitusiyamız xalqın konstitusiyasıdır.*¹⁰⁶ *Konstitusiya birinci növbədə dövlətlə, hakimiyyətlə xalqın arasında olan münasibətləri özündə əks etdirir.*¹⁰⁷

Təbii ki, hər hansı bir maddənin gerçəkləşməsində təkcə dövlət deyil, həm də vətəndaşın dövlətlə qarşılıqlı əlaqəsi olduqca zəruridir. Dövlət vətəndaşının təminatçısı olduğu kimi vətəndaş da öz növbəsində bir sıra öhdəliklərin yerinə yetirilməsində böclüdür və bunun üçün ciddi məsuliyyət daşıyır. Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olan hər bir insan, hər

¹⁰⁴ Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Dövlətin ali məqsədi, maddə 12.

¹⁰⁵ Heydər Əliyev: Dövlət xalq üçündür. "Adiloğlu", Bakı: 2008, s.17.

¹⁰⁶ Həmin mənbə, s. 63.

¹⁰⁷ Həmin mənbə, s. 63.

bir gənc ölkəsinə, dövlətinə onun təsbit etdiyi bütün qanun və qərarlarına hörmətlə yanaşmalı, kənar qüvvələrin təsirinə düşməməli, dövlətini onun bütün simvollarını həm daxildə və həm də xaricdə üstün tutmalıdır. Bu vətəndaşın mənsub olduğu ölkəsi və dövləti qarşısında ən mühüm vəzifəsidir: *Gəncliyimizin mətanətli, qüdrətli, məqsədyönlü xarakteri onların vətən məhəbbətində, əməyə vicdanlı münasibətlərində və xalqın düşmənlərinə qarşı barışmazlığına təcəssümünü tapır.*¹⁰⁸

Hüquqi dövlətin əsas və mühüm xüsusiyyətlərindən biri də iqtisadiyyatla bağlıdır. Burada dövlətin əsas fəaliyyətindən biri insanların sosial vəziyyətinin, onların rifah halının yaxşılaşdırılmasıdır. Hüquqi dövlətin siyasəti hər şeydən əvvəl insanların sosial problemlərinin həll olunmasına yönəlmişdir. Sosial problemləri həll edən dövlət cəmiyyətin hər bir layəqətli üzvünün inkişafını təmin etmiş olur. Ulu Öndər hüquqi dövlət quruculuğunda təkcə vətəndaşın hüquq və azadlıqlarının təmin olunmasını deyil, ən əsası vətəndaş və onun bütün tələblərini, sosial ehtiyaclarını və istəklərini nəzərə alaraq, əxlaqi və siyasi prinsipləri önə çəkmiş və bütün hallarda buna riayət olunmasını tələb etmişdir: *Bir dövlət olaraq, hökumət olaraq biz xalqımızın, millətimizin, vətəndaşlarımızın sosial tələblərini təmin etməliyik.*¹⁰⁹

Ulu Öndərin əsasını qoyduğu hüquqi dövlətin etik prinsiplərindən bəhs edərkən, burada dövlət və vətəndaş arasında olan qarşılıqlı münasibəti və əlaqəni nəzərdən qaçırmamalıyıq. Bu inkar edilməzdir ki, dövlət leqal güc tətbiq etmək imkanlarına sahib olan yeganə təşkilat olmaqla yanaşı, həm də vətəndaşla qarşılıqlı münasibətdə üstünlüyə sahibdir. Amma hüquqi dövlətdə isə bu fərq aradan qalxır; yəni hüquqi dövlətdə vətəndaşlar yüksək vətəndaşlıq mövqeyinə nail olaraq, daha çox müstəqilliyə sahib olur, mənsub olduğu haqlarda daha çox irə-

¹⁰⁸ Həmin mənbə, s. 250.

¹⁰⁹ Həmin mənbə, s. 59.

liləyir. Hüquqi dövlətin digər bir üstün cəhəti də ondan ibarətdir ki, burada vətəndaşın dövlət orqanlarının qanunsuz işinə münasibətdə iddia irəli sürmək üçün real imkanı təmin olunur və hüquqi dövlətin vətəndaşı olan hər bir fərd dövlət işlərində müstəqil iştirak etmək hüququna malikdir və dövlətin idarə olunmasında vətəndaşın iştirakı vacibdir: *Hər bir şəxs Konstitusiyaya və qanunlara dönmədən əməl etməli, ondan irəli gələn dövlət və cəmiyyət qarşısında vəzifələri layiqincə yerinə yetirməli, ölkəmizdə gedən demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət quruculuğu prosesində yaxından iştirak etməlidir.*¹¹⁰ Dahi rəhbərin fikirlərini oxuduqda məlum olur ki, hüquqi dövlət və onun etik normalara əsaslanan prinsipləri hər hansı bir insanın və onun yaşadığı məkandan asılı olmayaraq mütəmadi və mükəmməl şəkildə qanunun aliliyini qəbul etməsi deməkdir.

Bu mövzuda mühüm məsələlərdən biri də hüquqi dövlətdə *ədliyyə sistemi*dir. Hüquqi dövlətin yaranmasında ədliyyə sisteminin formalaşması mühüm şərtidir; yəni güclü ədliyyə sistemi olan dövlətdə vətəndaşların hüquq və azadlıqları, qanun qarşısında bərabərliyi və onun hər kəs tərəfindən icrası, etibarlı təmin olunmasıdır. Ümummilli lider Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrdə onun təşəbbüsü ilə Ədliyyə Nazirliyinin fəaliyyəti yenidən təşkil olunmuş və bununla da Azərbaycan ədliyyəsi tarixində yeni mərhələ başlanılmış, ədliyyə işi təkmilləşdirilərək onun gələcək inkişafı üçün əlverişli şərait yaradılmışdır. Ölkəmiz müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra da ümummilli liderin rəhbərliyi ilə hüquqi dövlət quruculuğu prosesi çərçivəsində ədliyyə orqanlarında əsaslı islahatlar aparıldı, ədliyyə sisteminin hərtərəfli inkişafı üzrə tarixi əhəmiyyətli qərarlar qəbul olundu, bu orqanların fəaliyyətində köklü müntəzəqi dəyişikliklərə başlanıldı. İlk növbədə penitensiar müəssisələrin Daxili İşlər Nazirliyindən Ədliyyə Nazirliyinə verilməsi işi başa çatdırıldı. Bu addımın atılmasında məqsəd məhkəmə qərarlarının ic-

rası sistemini təkmilləşdirmək, cəza və tərbiyə işini humanistləşdirmək, ən əsası isə insan hüquqlarının, azadlıqlarının gözlənilməsini təmin etmək idi.¹¹¹ *Respublikamızda hüquqi dövlət qurulması demokratik, sivilizasiyalı cəmiyyət yaradılması, insan azadlığının, söz, vicdan azadlığının, müasir plüralizmin təmin edilməsi, çoxpartiyalı sistemin bərqərar olması bizim əvəldən qəbul etdiyimiz prinsiplərdir.*¹¹² Məhz ümummilli liderimizin başladığı köklü islahatların nəticəsidir ki, müasir Azərbaycan ədliyyəsinin inkişafı davamlı prosesə çevrilmiş, onun təməlini qoyduğu hüquqi islahatlar bu gün ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə uğurla həyata keçirilir.

Azərbaycan Prezident İlham Əliyevin hüquqi dövlət və demokratiya quruculuğunda, ölkədə vətəndaş cəmiyyətinin formalaşmasında öz baxışı, yəni özünə xas yanaşma və tətbiq etmək tərzidir. O, ölkənin hərtərəfli tərəqqisini dövlət və ictimaiyyət arasında olan vəhdətdə görür. Cənab Prezident insan və ictimaiyyət, ictimaiyyət və dövlət arasında olan məsuliyyəti nəinki dərk edir, həttə hər bir çıxışında ölkəmizdə hüquqi, demokratik dövlət quruculuğunun mövcudluğunu, bunun hər bir anda ali məqsəd olduğunu diqqətə çatdırır: *“Azərbaycanda demokratik cəmiyyətin, hüquqi dövlətin yaranması bizim başlıca məqsədimizdir. Harada tərəqqi, inkişaf varsa, o yerdə demokratik cəmiyyət mövcuddur. Bu gün Azərbaycanda bütün azadlıqlar mövcuddur. Ancaq eyni zamanda, qanun-qayda da var. Azərbaycanda Konstitusiyada təsbit olunmuş bütün azadlıqlar, hüquqlar qorunur. Eyni zamanda hər bir vətəndaş da məsuliyyətini hiss etməlidir*”¹¹³.

Nəticə olaraq qeyd etmək lazımdır ki, hüquqi dövlət əsas iki aspektdə tədqiq olunmalıdır: fəlsəfi-hüquqi, ictimai-siyasi. Çünki təkcə hüquq, etik normalar, dövlət, ictimaiyyət, ictimai

¹¹¹ <http://www.justice.gov.az/news/1158>

¹¹² Heydər Əliyev: Dövlət xalq üçündür. s. 76.

¹¹³ İlham Əliyev: İqtibaslar və təhlil. Tərtib edənlər: Elnur Aslanov, Fərhad Məmmədov və Ceyhun Osmanlı. “Azərbaycan nəşriyyatı”, 2006, s. 53-54.

¹¹⁰ Heydər Əliyev: Dövlət xalq üçündür. s. 64.

məsuliyyət və digər məsələlərə diqqət etmək mövzunu tam olaraq əhatə etmir; daha aydın desək, yəni məsələyə ancaq hüquqi, ictimai siyasi baxımdan yanaşmaq bəzi məsələlərin tədqiqdən kənarda qalmasına gətirib çıxarır. Çünki hüquq, əxlaq, dövlət, ictimaiyyət və mövzu ilə bağlı digər sözlər müxtəlif mənalara dəlalət etdiyi üçün burada fəlsəfi düşüncə tələb olunur. Çünki bunlardan biri-hüquq zati və digəri isə-əxlaq nəfslə bağlı olan bir məfhumdur.

Hüquqi dövlətin əsaslandığı ən mühüm məsələ insan və ona verilən dəyərlərin real həyatda tətbiqidir. Hüquqi dövlətin əsaslandığı etik prinsiplər hüququn bütün sahələrini əhatə etmişdir. Hüquq və əxlaq arasında qarşılıqlı əlaqə həm dövlətə və həm də ictimai münasibətlərə təsir edir. Bir az da dərinlən düşünsək, görürük ki, bu iki məfhum həm söz və həm də mənə baxımından fərqli olsa belə, amma hüquqi, ictimai-siyasi baxımdan hədəf eynidir. Əxlaq və ona mənsub olan xüsusiyyətlər insanın nəfsi ilə bağlı olan və sonradan yaranan üstün cəhətlərdir ki, biz buna əxlaq deyirik. Əxlaq zati məfhum deyil, sonradan yaranan və nəfslə bağlı olan bir xüsusiyyətdir. Amma haqlar-hüquq əxlaqdan fərqli olaraq zati bir məfhumdur ki, insan yarandığı vaxtdan onunla birlikdə yaranır və heç bir qüvvə də onu insandan almağa qadir deyil, çünki bu onun təbii haqqıdır. Məhz bu səbəbdən də haqlar bütün həyatı və ictimai-siyasi məsələlərdə həmişə özünü göstərmişdir və hətta insan istəməsə belə bu təbii istəklər onu haqqa-təbii tələblərinə doğru yönəltmişdir.

Amma məsələnin hüquqi, ictimai və siyasi tərəflərinə gəldikdə isə,¹¹⁴ burada dahi şəxsiyyət Heydər Əliyevin başlıca məqsədi hüquqi dövləti yaratmaqdan əlavə, həm də ən əsas məqsədi Azərbaycan ölkəsini, onun insan haqlarına tam olaraq cavab verə bilən və etik normalara əsaslanan konstitusiyasını dünyaya tanıtdırmaq idi. Çünki Azərbaycan dövlət qanunveri-

¹¹⁴ Burada həm də mənəvi cəhətlər özünü açıq-aydın göstərir.

ciliyi hər bir addımında insana onun haqlarına, qnunun aliliyinə diqqət etmiş, bütün hallarda haqların və qanunun müqəddəsliyini həm nəzəriyyədə və həm də əməldə qorumuşdur. Hüquqi dövlətin əsasını təşkil edən qanunların hər bir maddəsi, bəndi əxlaqi dəyərlərə söykənir: ədalət, insaf, vicdan, bərabərlik, azadlıq, humanizm və digər insani keyfiyyətlər Müstəqil Azərbaycan Respublikasının bütün qanunlarında təsbit olunmuşdur. Etik normalara əsaslanan Azərbaycan qanunvericiliyi hər bir qərarında bu normalara riayət etməyi nəinki qarşıya məqsəd qoyub, hətta yerində tətbiq olunmasına ciddi əmrlər vermişdir. Əxlaqi dəyərlərin mövcudluğunda, davamlı inkişafında təbii ki, insan və dövlət, dövlət və ictimaiyyətin vəhdəti əsas şərtlərdən biridir. Dahi rəhbərin əsas hədəflərindən biri bu idi ki, insan dövlətə yaxın olsun; yəni dövlət və ictimaiyyət arasında bağlılıq yaransın və həmişə çıxışlarında dövlətin xalqa xidmət etməsini təkidlə bildirirdi. Çıxışlarının birində dərin mənə kəsb edən – *xalq dövlət üçün yox, dövlət xalq üçün olmalıdır*” tarixi cümləsiməhz bu mənaya dəlalət edir.

Günəl Məlikli

*AMEA Fəlsəfə İnstitutunun
"Sosial Psixologiya" şöbəsinin müdiri,
siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru*

HEYDƏR ƏLİYEV MİLLİ VARLIĞIMIZIN XİLASKARIDIR

1969-cu ilin 14 iyulunu əbədi olaraq Azərbaycan xalqının, Azərbaycan Respublikasının tarixinə həkk olunub. Məhz həmin gün möhtərəm Heydər Əliyev Azərbaycanda ilk dəfə siyasi hakimiyyətə gəldiyi gündür. Azərbaycan dövlətinin həqiqi inkişafına həmin gündən başlayır. 1993-cü il iyunun 15 isə müstəqil Azərbaycanın qurtuluş günüdür. Əgər cənab Heydər Əliyev xalqın təkidi ilə Naxçıvandan Bakıya gəlməsəydi və ikinci dəfə Azərbaycana rəhbərlik etməyi öz üzərinə götürməsəydi, bu gün dünyanın siyasi xəritəsində "Azərbaycan Respublikası" adlı dövlətin mövcudluğu mümkün olmayacaqdı.

Hər bir xalq və millət üçün müstəqillik əvəzənilməz nemətdir. Xalqların öz taleyini müstəqil şəkildə müəyyən etməsi, suveren dövlət halında təşkilatlanması onun milli potensialının, maddi və mənəvi resurslarının tam gücü ilə üzə çıxarılmasına imkan yaradır, iqtisadi, siyasi, intellektual, mədəni qüvvələrinin maneəsiz inkişafına təkan verir, xalqın və millətin nəyə qadır olduğunu nümayiş etdirir. Xalqın müstəqil dövlət halında yaşamaq qabiliyyəti, milli təsisatların inkişafı, dünya birliyində müstəqil dövlətin yeri bu halda bütün əyaniliyi ilə üzə çıxır.[15 s.10]

Qayıdış 1993-cü ilin iyunun 9-da baş verdi. Heydər Əliyev onu qarşılayanların alqışları altında böyük Azərbaycan torpağına, Bakıya qədəm qoydu. Azərbaycan xalqının taleyində önəmli bir hadisə baş verdi.

"Müstəqilliğin əldə olunması nə qədər çətindirə, onun

saxlanılması, daimi, əbədi olması bundan da çətindir" [7, s. 7].

Xalqın tələbi ilə Bakıya gələn Heydər Əliyevin iyun ayının 13-də Gəncəyə yola düşməsi və orada S. Hüseynovla aparıldığı danışıqlar bir çox müəkkəb və ziddiyyətli məsələlərin müəyyənəşdirilməsində, Azərbaycanın müstəqil dövlətçiliyini sarsıda biləcək planların üzə çıxmasında özünəməxsus rol oynadı.

1993-cü ilin iyun ayının 15-də keçirilən Milli Məclisin iclasında iqtidar nümayəndələrinin Heydər Əliyevin respublikanın ali rəhbərliyində təmsil olunmasma maneçilik törətmək cəhdləri ortaya çıxdı. Həmin şəxslərin Heydər Əliyevin Ali Sovetinin sədri seçilməsi məsələsini arxa plana keçirərək, müzakirələri özlərinə sərf edən istiqamətə yönəltməyə çalışmaları, görünür, onların artıq taleyi həll edilmiş AXC –Müsavat hakimiyyətinin yaşayacağına hələ də ümid etmələrindən, bu şərəfsiz iqtidarı nəyin bahasına olursa-olsun yaşatmaq cəhdlərindən irəli gəlirdi.

Şübhəsiz ki, bu cür illuziyalarla yaşayanlar Azərbaycan xalqının iradəsinin əleyhinə getməklə çirkin məqsədlərini reallaşdırma bilməzdi. Həqiqət də, iclasda hadisələri müəkkəbləşdirmək niyyətini güdənlərin spekulyasiyaları kəskin etirazla qarşılandı. Böyük əksəriyyətinin tələbinə əsasən, Ali Sovetinin sədriyyə Heydər Əliyevin namizədliyi irəli sürüldü və bu görkəmli dövlət xadimi səs çoxluğu ilə Azərbaycan parlamentinin sədri seçildi. Elə həmin iclasda Heydər Əliyev proqram xarakterli çıxışında mövcud dövlət böhranının aradan qaldırılması yollarını, müstəqil Azərbaycan Respublikasının daxili və xarici siyasətinin əsas istiqamətlərini müəyyələşdirdi: "Mənə bu gün böyük etimad göstərdiyinə görə Milli Məclis üzvlərinə, Azərbaycan Ali Sovetinə öz minnətdarlığımı bildirirəm və sizi əmin edirəm ki, bütün imkanlarımdan istifadə edib bu böyük vəzifəni, ağır bir yükü aparmağa çalışacam və bu vəzifənin ləyaqətlə yerinə yetirilməsinə səy edəcəyəm. Bu sahədə mən daim çalışacağam və heç kəsin şübhəsi olmasın ki, ömrümün bundan sonrakı his-

səsini harada olursa-olsun, yalnız və yalnız Azərbaycan Respublikasının müstəqil dövlət kimi inkişaf etməsinə həsr edəcəyəm”.

Prezident İlham Əliyev müstəqilliyin ilk illərində olan sosial problemlərdən danışarkən qeyd etmişdir: “Ölkə 1991-1993-cü illərdə, demək olar ki, total böhran yaşayırdı. İqtisadi, siyasi, hərbi, böhran Azərbaycanı çox ağır vəziyyətə salmışdı və daxili çəkişmələr, özbaşınalıq, anarxiya və xaos, demək olar ki, Azərbaycanın gələcəyini də şübhə altına qoyurdu. 1993-cü ildə xalqın təkidli tələbi ilə Heydər Əliyevin siyasi hakimiyyətə qayıtmasından sonra vəziyyət sabitləşməyə başladı, bütün xoşagəlməz hallarının qarşısı alındı və Azərbaycan uğurlu inkişaf yoluna qədəm qoydu” [33, s.247].

1991-94-cü illərdə istehsal müəssisələrinin əksəriyyəti dayanmışdı. Azərbaycan “müharibəyə bərabər daha bir faciəni AXC hakimiyyəti dövrünü yaşamağaməcbur qalanda” ümumi daxili məhsulun azalması ilə 20-23, sənayedə illik geriləmə 20-24, kənd təsərrüfatında 15-20, kapital qoyuluşunda 40 faizə çatmışdı.

1992-93-cü illərdə Milli Bank ölkənin valyuta ehtiyatlarına nəzarət edə bilmirdi. O, vəsaitin çox hissəsini xüsusi valyuta büdcəsindən alırdı. Bu dövrdə dövlətin maliyyə sahəsində də hərc-mərclik yaranmışdı. Bütün bunlarsa müstəqil ölkəmizin iqtisadi inkişafına mənfi təsir göstərmişdir.

Xalqın arzu və tələbi ilə yenidən ölkə rəhbərliyinə qayıdaraq müstəqilliyimizin banisi, qaranlıq və dövlətimizin qurucusuna çevrilən Heydər Əliyev bir neçə istiqamətdə apardığı işləri bir nöqtəyə yönəltməklə yanaşı, vahid məqsədə - xalqın güzəranının yüksəldilməsinə və müstəqil dövlətçiliyin möhkəmlənərək inkişaf etdirilməsinə şərait yaratmışdır.

Bu dövrdə sözsüz ki, ən böyük nailiyyət Azərbaycanda möhkəm və dönməz sabitliyin yaradılması olmuşdur. Ölkədə sabitliyi yaratmaq nə qədər çətin idisə, bir o qədər də vacib sayılırdı. Lakin sabitliyin asan məsələ deyildir. Bu dövrdəki anarxi-

ya və qanunsuzluğun qarşısını almaq, ayrı-ayrı adamların vəzifə kürsüsünə gətirilməsinə xidmət edən qanunsuz silahlı dəstələri zərərsizləşdirmək cəsarətə və cəsarətə sipər çəkmək, qanunların aliliyini təmin etməkdən ötrü çoxlu qüvvə və enerji sərf olunmuşdu.

Heydər Əliyevin yenidən siyasi hakimiyyətə qayıdışından sonra qısa müddət ərzində istər milli müstəqilliyimizin qorunub saxlanması, istərsə də müstəqil dövlət quruculuğu yönündə aparılan məqsədyönlü siyasət və onun mühüm tarixi əhəmiyyət daşıyan nəticələri xalqımız tərəfindən yüksək qiymətləndirildi. Milli Məclisin 27 iyun 1997-ci il tarixli qərarı ilə 15 iyun günü Azərbaycan xalqının Milli Qurtuluş günü elan edildi.

“Məsuliyyətlə onu demək olar ki, Heydər Əliyevin müdrikliyi sayəsində təcavüzə meyilli deyil, müharibə qabiliyyətli milli ordumuz yaradılıb. Xalqımızın döyüşkənliyinə, qəhrmanlıq ənənələrinə istinadla yaradılmış ordumuzun varlığı isə cənab Heydər Əliyev demişkən, “Azərbaycan xalqının böyük milli nailiyyətidir”. Buradan da göründüyü kimi Heydər Əliyev hakimiyyətə başladığı ilk gündə Azərbaycanda güclü ordu hissələrinin yaranmasına xüsusi diqqət yetirmişdir.

XX əsrdə Azərbaycan artıq II dəfə idi ki, müstəqillik qazanırdı. Tələyin hökmünə bax, Azərbaycan müstəqilliyini elan etdiyi vaxtdan yenə də heç iki il keçməmiş onu itirmək təhlükəsiz qarşımda idi. lakin bu dəfə tələh Azərbaycanın üzünə gəlmişdi. Tarixi şans hələ tam əldən getməmiş onu reallaşıdır biləcək tarixi şəxsiyyət, siyasət meydanına qayıtdı. Müstəqillik aktından düz 23 ay keçdikdən sonra müstəqil Azərbaycanda prezident seçkiləri başlandı. Azərbaycan xalqı öz müdrik oğlu Heydər Əliyevi ən yüksək kürsüyə seçməklə müstəqillik erasına doğru özünün ən qətiyyətli addımını atdı. Heydər Əliyev 1993-cü il oktyabr ayının 3-də keçirilən prezident seçkilərində xalqın əksəriyyətinin səsini qazandı və oktyabrın 10-da, andiçmə mərasimindən sonra öz səlahiyyətlərinin icrasına başladı.

Heydər Əliyev respublikada hakimiyyətə qayıtdıqdan

sonra ötən illər ərzində neçə dövlət çevrilişinin, terror aktlarının, təxribatların qarşısı alındı, ordu quruculuğunda təxirəsalınmaz tədbirlər həyata keçirildi. Lakin bütün bunlara baxmayaraq respublikanın vəziyyəti hələ də mürəkkəb və qarışıq idi. AXC – Müsavat iqtidarından Heydər Əliyevə çox ağır bir miras qalmışdı. Ən böyük problem ondan ibarət idi ki, daxili çəkişmələrdən, müxtəlif qrupların hakimiyyət iddiası ilə dövlətçiliyimizə qanım kəsilməsindən istifadə edən Ermənistan silahlı qüvvələri son vaxtlar hücumlarını daha da şiddətləndirərək Füzuli, Zəngilan və Cəbrayıl rayonlarını işğal etmiş, yaşayış məntəqələrini dağıtmış, on minlərlə vətəndaşımızı doğma yurd-yuvasından qovmuşdu. Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyev Ermənistanla müharibəyə son qoyulmasına, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin dinc yolla nizama salınmasına çalışırdı. Təəssüf ki, danışıqlar aparılması məqsədi ilə cəbhə xəttində elan olunan atəşkəs erməni qüvvələri tərəfindən dəfələrlə pozulmuşdur.

1993-cü ilin iyunundan sonrakı bütün dövr ərzində Azərbaycanın dövlət siyasəti iki fundamental yanaşma-realizm və pragmatizm üzərində qurulmuşdur. Hər iki yanaşma müstəqil və güclü dövlətçiliyin təmin edilməsinə, geniş sosial zəminə söykənən, fəal və aydın sosial siyasət yeridən unitar, demokratik dövlət qurulmasına yönəldilmişdir. Həmin sosial siyasətin məqsədi əhalinin yaşayış səviyyəsini yüksəltmək və sabit şəkildə təmin etmək, vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını qorumaq və həyata keçirmək, müasir səhiyyə, təhsil, sosial təminat sistemiyaratmaq, yoxsul və aztəminatlı təbəqələrə kömək etmək, sosial münaqişələrin qarşısını almaq və bunları həll etməkdir [26, s. 41].

1993-cü il noyabrın 2-də Azərbaycan Respublikası prezidenti Heydər Əliyev televiziya və radio vasitəsilə Azərbaycanın düşar olduğu fəlakətlərin, vətənimizin düşməndən müdafiəsi sahəsində yaranmış ağır vəziyyətin səbəblərini dərinlən təhlil etdi. Azərbaycanın bu ağır vəziyyətdən çıxarılması üçün

hamını ayağa qalxmağa var qüvvə ilə orduya kömək göstərməyə, döyüşkənlik və intellektual potensiallarından səmərəli istifadə etməyə çağırıldı. Heydər Əliyevin xalqa bu müraciəti döyüş əməliyyatları zonasında əsaslı dönüşün başlanğıc nöqtəsi oldu. Çox keçmədi ki, Azərbaycan qüvvələri Füzuli rayonunun Horadiz yaşayış məntəqəsi istiqamətində erməni ordusunun mövqelərinə əhəmiyyətli zərbə endirdilər. Nəticədə bu istiqamətdə işğal olunmuş 20-dən çox kənd azad edildi. Horadiz əməliyyatı Azərbaycan ordusunun Qarabağ müharibəsi dövründə qazandığı ən böyük qələbə idi və bu, artıq Ermənistanda ciddi təşviş doğurmuşdu. Azərbaycanda hərbi quruculuğun çox sürətlə getməsi qarşı tərəfin işğalçılıq planlarını davam etdirmək arzusunun çəkirdirdi və 1994-cü ilin may ayının 12-də Ermənistan prezidenti atəşkəs haqqında sazişin imzalamasına razılıq verməli oldu. Atəşkəsin əldə olunması Azərbaycana restorasiya şansı qazandırdı və çox qısa vaxt ərzində ölkədə ictimai-siyasi sabitlik yaratmaq, iqtisadi titrəyişləri aradan qaldırmaq mümkün oldu. Lakin razılaşmanın əhəmiyyəti yalnız bunlardan ibarət deyildir. Məhz atəşkəsdən sonra Azərbaycan münaqişənin ədalətli və obyektiv həlli üçün siyasi-psixoloji zəmin yaratmaq istiqamətində uğurlu diplomatik manevrlər etdi. İlk növbədə münaqişənin niyə, necə və nə vaxt başlaması haqqında beynəlxalq ictimaiyyətdə dolğun təsəvvürlərin formalaşdırılması, nüfuzlu beynəlxalq təşkilatların və dövlətlərin problemə münasibətində ikili standartları aradan qaldırmaq lazım idi və indi biz bu mürəkkəb vəzifələrin uğurla həyata keçirildiyini tam əminliklə söyləyə bilərik.

Heydər Əliyevin qısa müddət ərzində respublikada sabitlik yaratması, vətəndaş müharibəsinin qarşısının alınması, dünyanın nüfuzlu dövlətləri, beynəlxalq təşkilatları ilə əlaqələrin mphaşkləndirilməsi, xarici ölkələrdə özünə sığınacaq tapmış hakimiyyət hissələrini çox narahat edirdi. Öz bəd niyyətlərini həyata keçirmək üçün onlar respublika daxilindəki nökrələrinin yardımını ilə sabitliyi pozmağa, vətəndaş qarşıdurması yaratma-

ğa çalışırdılar. 1994-cü ilin oktyabr, 1995-ci ilin mart dövlət çevrilişlərinə cəhdləri məhz xarici qüvvələrdən dəstək alan da-xildəki düşmənlərin məkrli planlarının nəticəsi idi.

1994-cü ilin oktyabr hadisələri zamanı Heydər Əliyev öz çıxışlarının birində qeyd etmişdir: “Biz humanistik, demokratik dövlət qururuq, demokratik prinsiplər əsasında yaşamaq istəyirik. İnsan hüquqlarının, insan şəxsiyyətinin qorunmasımba çalışırıq. Ancaq gərək insan da dövlətin qanunlarına əmələtsin. Dövlətin qanunlarına riayət etməyən insan dövlətin qanunları əsasında cəzalanmalıdır. Başqa yol yoxdur. Biz özbaşınalıq, hərc-mərcliyə yol verə bilmərik. Bu müddətdə keçdiyimiz dövrdə, təəssüf ki, belə hallara yol verilmişdir. Oktyabr hadisələri göstərdi ki, bunlara yol vermək mümkün deyildir. Şəxsiyyətdən, keçmiş xidmətlərindən, adından-sanından asılı olmayaraq hər kəs qanuna tabe olmalıdır. Qanunun aliliyi hamı üçün eyni olmalıdır – adi vətəndaş üçün də, vəzifəli şəxs üçün də, prezident üçün də. Mən də qanunun aliliyi keşiyində duracağam”.

1994-cü ilin sentyabrın 20-də Azərbaycanın “Gülüstən” sarayında ABŞ, Böyük Britaniya, Rusiya, Norveç, Türkiyə və Səudiyyə Ərəbistan dövlətləri ilə Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorundakı “Azəri”, “Çıraq” yataqlarının və Günəşli” yatağının dəriliklərində yerləşən hissəsinin birgə işlənilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti ilə həmin ölkələrin neft şirkətləri arasında sazişin imzalanmasını yuxarıda deyilənlərin məntiqi nəticəsi kimi göstərmək olar.

Hazırda həmin müqavilənin imzalanmasından keçən dövr ərzində Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə artan nüfuzu və mövqeyi, ölkənin iqtisadi durumunda tezliklə baş verən müsbət dəyişikliklər bir daha göstərir ki, onun müəyyən müddət gecikdirilməsi ciddi təhlükələr ortaya çıxara bilərdi. Dünya şöhrətli dövlət xadimi Heydər Əliyev tarixin belə məsuliyyətli anında ölkə rəhbərliyində olması Azərbaycanın qismətinə düşən həmin imkanlardan düzgün istifadə edilməsinə imkan verdi.

1992-1993-cü illərdə ölkəyə rəhbərlik edənlərdən fərqli olaraq, Heydər Əliyev obyektiv surətdə cəmiyyətin sosial problemlərə və münaqişələrə qiymət verən, cəmiyyətin və dövlətin proqram məqsədlərini əhatə edən ideyalar sistemində ehtiyacı olduğuna bir an belə şübhə etmirdi[28,s. 577].

Sonrakı illərdə Azərbaycanın neft strategiyasının uğurla həyata keçirilməsi istiqamətində bir sıra dəyərli addımlar atılmışdır. Dünyanın 14 ölkəsinin 32 neft şirkəti ilə imzalanmış 21 müqavilə özrə ölkəmizə 60 milyarda ABŞ dolları həcmində investisiya daxil olacağı planlaşdırıldı. Təkcə bir faktı qeyd edək ki, 90-cı illərin sonlarında “Əsrin müqaviləsi” üzrə razılaşmalardan Azərbaycanın gəliri 900 milyon dolları ötüb keçmişdir. 1999-cu ildən etibarən ölkəyə ildə 25-30 milyon dollar dəyərinə də əlavə vəsait gəlir.

2002-ci il sentyabrın 18-də paytaxtımızın cənubunda Səngəçal terminalının genişləndirilmiş sahəsinə Bakı – Tbilisi – Ceyhan əsas ixrac boru kəmərinin tikinti mərhələsinin başlanması təntənəli surətdə qeyd edildi. Boru kəməri ərazilərindən keçəcək üç ölkənin – Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyev, Gürcüstan prezidenti E. Şivarnadze və Türkiyə prezidenti Ə. N. Sezer tikintinin başlanmasını ifadə edən xatirə lövhəsini açdılar və içərisinə gələcək nəsillərə ünvalanan məktub qoyulmuş “Zaman kapsulu”nu – polad silindri torpağa basdırdılar. Bu, Azərbaycan prezidentinin həyata keçirdiyi yeni neft strategiyasının bəlkə də indiyədək müşahidə olunan ən yüksək nöqtəsi idi. Bu andan etibarən təkcə Azərbaycanda deyil, bütün Cənubi Qafqaz bölgəsində baş verən hadisələr əfsanədən reallığa çevrilən layihəni sözün əsl mənasında həyata keçirdi. Artıq təkcə nəzəri deyil, həmçinin bütün regionda sabitliyin bərqərar olunmasında aparıcı amildir.

Heydər Əliyevin müəyyənləşdirdiyi iqtisadi inkişaf konsepsiyasının özəyini 3 mərhələdə həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan islahatlar təşkil edirdi: birinci mərhələdə güclü dövlət tənzimlənməsi ilə böhrandan çıxmaq, ikinci mərhələdə iqtisadi

diyyatın sabitliyini təmin etmək, üçüncü mərhələdə isə iqtisadiyyatın dirçəlişinə nail olmaq gərəkdi. Hər bir mərhələyə uyğun olaraq işlənmiş məqsədli kompleks proqramların uğurla həyata keçirilməsi artıq 1996-cı ildə müşahidə olunan iqtisadi sabitlik, 1997-ci ildən etibarən isə sosial-iqtisadi inkişafda müsbət meyllərin özünü biruzə verməsi ilə nəticələndi.

Bazar islahatlarının ardıcıl və sistemli şəkildə aparılması- na əsaslanan Heydər Əliyev iqtisadi siyasətində öncül yeri dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi tutur. Dövlət başçımızın fikrincə, “respublika bazar iqtisadiyyatına, sərbəst qitəsadiyyata keçmək üçün mülkiyyət forması dəyişməlidir, özəlləşdirmə getməlidir”. Çünki dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi sərbəst bazar rəqabəti prinsiplərinin, xüsusi mülkiyyətçiliyin bərqərar olması deməkdir, iqtisadiyyatımızın dünya iqtisadi sisteminə qovuşması, formasiya dəyişikliyi, insanların şüurunda, həyat tərzində, idarəetmədə çevriliş deməkdir. Heydər Əliyev anlamında özəlləşdirmənin sosial-iqtisadi məqsədi hər bir vətəndaşın iqtisadi islahatlarda şəxsi marağını təmin etmək və əhəlinin həyat səviyyəsini yüksəltmək, sırf iqtisadi məqsədi isə sağlam rəqabətə əsaslanan istehsal üçün şərait yaratmaqdır.

1994-95-ci illərdə ölkədə siyasi vəziyyət normallaşandan sonra islahatlar proqramı məqsədyönlü şəkildə həyata keçirilməyə başladı. Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra qarşısında duran həmin vacib məsələlərdən biri də məhz torpaq siyasətini həyata keçirilməsi, torpaq islahatlarının aparılması idi. müstəqil Azərbaycanın yeni həyata başlaması üçün vacib olan bütün digər məsələlər kimi bu islahatların aparılması da məhz möhtərəm prezidentimizin hakimiyyətə gəlişindən sonra başladı. İndi vətəndaşlara yararsız torpaqlar deyil, keçmiş kolxoz və sovxozların ən yararlı, ən məhsuldar torpaqları verilmişdir. Respublikanın ərazisində yaşayan bütün vətəndaşlara harada yaşamasından asılı olmayaraq torpaqlardan istifadə və icarə hüququ verilmişdir.

Azərbaycan iqtisadi islahatları ən gərgin və əlverişli şəra-

itdə başlamasına baxmayaraq cəmiyyətdə siyasi sabitliyin qərarlaşması, makroiqtisadi tarazlığa nail olunmasına gətirib çıxarmış və bunun nəticəsində sahibkarlığın inkişafına şərait yaradılmışdır.

Bu gün qeyri-dövlət müəssisələri ölkə üzrə istehsal edilən ümumi məhsulun yarıya qədərini verir. Sözsüz ki, bütün bu rəqəmlərin arxasında cənab Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə dövlətin həyata keçirdiyi iqtisadi islahatlar nəticəsində formalaşan və tədricən milli burjuaziya sinfinə çevrilən sahibkarlar durur. Ölkənin yeni siyasi və iqtisadi münasibətlər sisteminə keçidində rəhbərlik etmək, bu prosesin sükanı arxasında dayanmaq təcürbə və səriştədən savayı, məsuliyyət də tələb edir. Azərbaycanda dövlət səviyyəsində yerli sahibkarlığın inkişafına qayğı göstərilməsinə iqtisadi islahatların keçirilməsinə qərar verildiyi ondan başlayıb. Həmin məqsədlə əvvəlcə iqtisadiyyatda sözügedən sahənin təşəkkül tapmasını və sonra inkişafını qanuniləşdirmək üçün hüquqi baza yaradıldı. Bu barədə ölkə prezidenti Heydər Əliyev 2002-ci il aprelin 25-də yerli iş adamları ilə keçirdiyi görüşdə: “Bizim görəcəyimiz işlər ondan ibarət idi ki, islahatları həyata keçirmək üçün, bazar iqtisadiyyatının tələblərini ödəmək üçün lazım olan qanunlar qəbul etməli idik, qaydalar yaratmalı idik və ölkəmizin də bu qanunların həyata keçirilməsini, onlara riayət edilməsini təmin etməliydik. Biz deyə bilərik ki, bunu etmişik. Biz sizin işinizə qanunsuz müdaxilə edənlərin, sizə mane olanların, qanunsuz olaraq sizdən bəhrələnməyə çalışanların hamısının qarşısını alacağıq. Bilin ki, Azərbaycan przidenti bütün sahibkarların himayədarıdır və dağağdır”.

İndi Azərbaycan iqtisadiyyatı bazar iqtisadiyyatı yolu tutubdur. Azərbaycan böyük nailiyyətlər əldə edir və prezident Heydər Əliyev tərəfindən bu istiqamətdə lazımi islahatlar həyata keçirir. Bütün bunlar bir tərəfdən Azərbaycanın dövlət quruluşunu təmin edir, ikinci bir tərəfdən isə sərbəst iqtisadiyyatın inkişafını tənzimləyir. Məhz bunların nəticəsidir ki, Azər-

baycanda qısa müddətdə iqtisadiyyatın inkişafına xeyli sərmayə qoyulmuşdur. Qeyd etmək yerinə düşərdi ki, 1994-cü ildən indiyədək ölkə iqtisadiyyatına bütün mənbələr hesabına 11,4 milyard dollar investisiya qoyulmuşdur. Qısa müddətdə Azərbaycanda aparılan iqtisadi siyasət nəticəsində respublikada istehsal olunan ümumi daxili məhsulun 71%-ni özəl sektor verir. Azərbaycanda aparılan iqtisadi siyasət nəticəsində ölkəəhalisinin maddi vəziyyəti də xeyli yaxşılaşmışdır.

İqtisadiyyatın inkişafı iqtisadi münasibətlərin tərkib hissəsi olan maliyyə münasibətlərinin səviyyəsindən çox asılıdır. Başqa sözlə, güclü maliyyə - bank sisteminin yaradılması iqtisadi sistemin gücləndirilməsinə müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Ümumiyyətlə, Heydər Əliyev siyasətinin strateji məqsədi ondan ibarətdir ki, Azərbaycanın maliyyə sistemi müasir beynəlxalq standartlara tam müvafiq olsun, dünya maliyyə mərkəzləri və bankları ilə əlaqə yarada bilsin.

Sosial yönümlü bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində eyni zamanda sərt büdcə və pul-kredit siyasəti yeridilmişdir. Nəticədə milli valyutamızın – manatın məzənnəsi Amerika dolları ilə nisbətdə xeyli möhkəmlənmiş və sabitləşmiş, inflyasiya kəskin sürətdə azadılmışdır.

Heydər Əliyev iqtisadi konsepsiyasının mühüm istiqamətlərindən biri də ölkə iqtisadiyyatının mövcud potensialının dağıdılmasına qarşı kompleks tədbirlərin işlənib hazırlanması və onların tətbiqi yolu ilə cəmiyyətdə sağlam sosial-iqtisadi, mədəni və siyasi mühitin formalaşdırılmasına nail olmaqdır.

2001-ci ilin sonlarında “Korrupsiyaya qarşı mübarizə haqqında” qanun layihəsinin qəbul olunması prezidentimizi korrupsiya və iqtisadi cinayətkarlığa qarşı amansız və ardıcıl mübariz olduğunu nəinki Azərbaycanda, hətta beynəlxalq aləmdə də bir daha sübut etmişdir. Nəticədə bazar iqtisadiyyatı yolunu seçən, islahatlara uğurla, ardıcıl həyata keçirən Azərbaycan Respublikası bu gün sosial-iqtisadi inkişafın möhkəm təməlini yaratmaqla, güclü iqtisadi yüksəlişin astanasında dayanmışdır.

1995-ci il may ayının 2-də Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin qərarı ilə prezident Heydər Əliyevin sədrliyi ilə konstitusiya komisiyası yaradıldı. Komisiyanın tərkibinə Azərbaycanın görkəmli dövlət xadimləri və hüquqşünasları, müxtəlif ictimai-siyasi təşkilatların üzvləri, elm və mədəniyyət xadimləri daxil edildi. Yeni konstitusiya müstəqil Azərbaycan Respublikasının hüquqi, demokratik dövlət quruculuğu yolunda tutduğu strateji yolun hüquqi təsisatlarını yaratdı. Bu konstitusiyanın ana xəttinə xalqın və onun dövlətinin ümumi mənafeyi, xalqın iradəsi və dövlətin suverenlik hüququ, dövlətçiliyin mütləq üstünlüyü və əhalinin hüquqi təminatı təşkil edir. Dövlətlərin idarə olunmasında həmişə mübahisəli məsələ olan hakimiyyət bölgüsü ilə bağlı yeni konstitusiyadakı müddələrdə respublikamızın reallıqları demokratik inkişaf yolu, siyasi plüralizm siyasi sistemdə baş verən dəyişikliklər, çox partiyalılıq və s. beynəlxalq təcrübələr nəzərə alınmışdır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT:

1. Əliyev Heydər. Müstəqillik yolu. Bakı: Azərbaycan Universiteti nəşriyyatı, 1997,
2. Heydər Əliyev və müasir Azərbaycan. Bakı, Azərbaycan Universiteti nəşriyyatı, 2003, 362 s.
3. Mehdiyev R.Ə. Milli məfkurə, dövlətçilik, müstəqillik yolu ilə. II cild. Bakı: “XXI- Yeni Nəşrlər Evi”, 2007
4. Mehdiyev R.Ə. Vətəndaş cəmiyyətinə yol açan ideyalar. Bakı: CBS 2006,
5. Müasir Azərbaycan dövrün baxışında: 1-ci cild. Bakı, 2011, “Azərbaycan” qəzetinin redaksiyası, buraxılışa məsul Bəxtiyar Sadiqov.

Elnur Hacıyev
AMEAFəlsəfə İnstitutunun
aparıcı elmi işçisi,
siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru
E-mail: elnurhacali@mail.ru

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCANDA DEMOKRATİK SİYASİ SİSTEMƏ KEÇİDİN TƏMİN EDİLMƏSİ

Dünyanın aparıcı ölkələrinin siyasi sistemində olduğu kimi, Azərbaycan Respublikasının da özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır. Müstəqillik əldə etdikdən sonra ölkəmizdə siyasi sistemin strukturunun formalaşması prosesinin əsası qoyuldu. Digər ölkələrdə olduğu kimi (əsasən), Azərbaycan Respublikasının siyasi sistemi özünəməxsus struktura malikdir, bu struktur hakimiyyətin üç səviyyəsinin yarınsistemindən və siyasi münasibətlərdən təşəkkül tapır: yüksək və ya yuxarı (makrosəviyyə), orta və ya aralıq (mezosəviyyə) və aşağı, kütləvi (mikrosəviyyə).

Azərbaycan Respublikasının siyasi sisteminin makrosəviyyəsi özündə dövlət hakimiyyətinin mərkəzi aparatını birləşdirir. Siyasi sistemin mezosəviyyəsi idarəetmə aparatı, hakimiyyətin seçkili və təyinatlı orqanları tərəfindən yaradılır və bilavasitə makrosəviyyə strukturuna qovuşur, lakin bu strukturun periferiyasını hakimiyyətin mərkəzdən uzaq yerli orqanları təşkil edir. Mezo və ya orta səviyyə strukturunu siyasi sistemin makrostrukturuna ilə cəmiyyət arasında əlaqələndirici halqa kimi səciyyələnilir, onların qarşılıqlı münasibətlərini təşkil edir.

Azərbaycan Respublikasının siyasi sisteminin mikrosəviyyə strukturunu ictimai qrupların, təbəqələrin, cəmiyyət üzvlərinin siyasi həyatda kütləvi iştirakı sayəsində yaranır. Mikrosəviyyədə siyasi xalq hərəkəti formalaşır, siyasi qruplaşmalar və

partiyalar yaranır, ictimai rəy formalaşır, cəmiyyətin əhəmiyyətli tərkib hissəsi və xarakteristikası kimi səciyyələnən siyasi mədəniyyət təşəkkül tapır. Cəmiyyətimizin siyasi sisteminin bütün struktur səviyyələri ölkəmizin keçid dövrünə qədəm qoyduğu zamandan etibarən təşəkkül tapmış və formalaşmışdır. Bu formalaşma Azərbaycan Respublikasının siyasi sisteminin mahiyyət etibarilə modernləşməsinin zəruri zəmini kimi çıxış edir.

Azərbaycanın siyasi sisteminin formalaşması və modernləşməsi baxımından onun funksional mahiyyətinin açıqlanması da vacibdir. Struktur-funksional təhlildən kənarda tədqiq edilən məsələyə aydınlıq gətirmək qeyri-mümkündür. Cəmiyyətin siyasi sisteminin xüsusiyyətləri və strukturu onun funksiyalarının məzmununu əhəmiyyətli dərəcədə müəyyənləşdirir.

Bütün ölkələrin, eləcə də Azərbaycanın siyasi sisteminin başlıca funksiyası cəmiyyətin idarə edilməsi, dövlətin siyasi rəhbərliyi funksiyasıdır. Bu funksiya strateji məqsədlərin və ictimai inkişafın perspektivinin müəyyənləşdirilməsində, strateji modernləşmədə, siyasi kursun işlənilib hazırlanmasında və reallaşmasında təzahür edir.

Siyasi sistemin digər əhəmiyyətli funksiyası integrativ funksiyadır. Bu funksiyanın məqsədi ictimai-siyasi quruluşun birliyini təmin etməkdən, bütövlükdə cəmiyyətin dinamik sabitliyinə nail olmaqdan ibarətdir. Nəhayət, siyasi sistemin spesifik əhəmiyyət kəsb edən funksiyalarından biri tənzimləmə funksiyasıdır. Bu funksiya dövlət sistemində siyasi davranışın və siyasi münasibətlərin qaydaya salınmasına və reqlamentləşdirilməsinə istiqamətlənir. Tənzimləmə funksiyası insanların ictimai cəhətdən faydalı davranışının yüksək səviyyəsini işləyib hazırlamaqdan və əsaslandırmaqdan ibarətdir.

Hakimiyyətin bölünməsi prinsipinə uyğun olaraq Azərbaycanı müstəqil şəkildə formalaşan və fəaliyyət göstərən üç hakimiyyət qolu qərarlaşmışdır: qanunverici hakimiyyət səlahiyyətlərini həyata keçirən Azərbaycan Respublikasının parlamenti, icra hakimiyyətini həyata keçirən onun prezidenti, məh-

kəmə hakimiyyətini həyata keçirən Azərbaycan Respublikasının ümumi və ixtisaslaşdırılmış məhkəməsi (5, 420).

Dövlət hakimiyyətinin həyata keçirilməsi formasına görə Azərbaycanda prezident idarəçiliyi qərarlaşmışdır. Ölkəmizdə prezidentlik institutu müasir konstitusion təcrübəni, milli ənənləri, bütün dünyada, eləcə də keçmiş SSRİ respublikalarında siyasi reallıqları nəzərə almaqla daha əlverişli modeli seçməklə tətbiq edilir. Azərbaycan Respublikasında icra hakimiyyəti prezidentə mənsubdur və konstitusiya ilə ona geniş səlahiyyətlər verilmişdir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 8-ci maddəsinə uyğun olaraq, Azərbaycan dövlətinin başçısı Azərbaycan Respublikası Prezidentidir. Prezident ölkənin daxilində və xarici münasibətlərdə dövləti təmsil edir, Azərbaycan xalqının vahidliyini təmin edir. Prezident həmçinin dövlət müstəqilliyinin, ərazi bütövlüyünün, ölkəmizin tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə əməl edilməsinin təminatçısı kimi çıxış edir.

Prezident daxili və xarici siyasətə rəhbərlik edir, ölkənin Silahlı Qüvvələrinin Ali Baş Komandanıdır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti ümumi və birbaşa seçki əsasında 7 il müddətinə seçilir. Geniş səlahiyyətləri çərçivəsində Milli Məclisin razılığı ilə Baş naziri təyin və azad edir. Prezident Milli Məclisdə qanunvericilik təşəbbüsü hüququna da malikdir. Prezident üsuli-idarəsinin xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq konstitusiya ilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinə Milli Məclisi buraxmaq səlahiyyəti verilməmişdir.

Bütün bunlar təsdiqləyir ki, prezident geniş səlahiyyətlərə malikdir. Prezidentli respublikanın siyasi təcrübəsi sübut edir ki, siyasi idarəetmə sistemində real aparıcı qüvvə prezidentdir, icraedici hakimiyyətdir. İlk prezidentli respublika ABŞ-da təsis edilmişdir.

Prezidentli respublika daha çox Latın Amerikası ölkələri üçün səciyyəvidir. Azərbaycan Respublikasında hakimiyyətin digər qolu qanunvericilik səlahiyyətlərini həyata keçirən Milli Məclisdir. Bütövlükdə parlament qanunvericilik fəaliyyətinin

başlıca subyektidir. Milli Məclisin fəaliyyət və səlahiyyət statusu iki başlıca istiqamətdə reallaşır: birincisi geniş məsələlər toplusu üzrə ümumi qaydaları müəyyənləşdirir (1, maddə 94). Həmin qaydalar çərçivəsində icraedici hakimiyyət konkret idarəçilik funksiyası həyata keçirir. İkincisi parlamentin bilavasitə həll etdiyi məsələlərdir (1, maddə 95).

Milli Məclisin səlahiyyət müddəti beş ildir. O, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 125 millət vəkiliyin səlahiyyətləri təsdiq olunduqdan sonra səlahiyyətli hesab olunur və ilk iclasını keçirə bilər.

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisində qanunvericilik təşəbbüsü hüququ Milli Məclisin deputatlarına (millət vəkillərinə), Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə, Ali Məhkəməyə, Azərbaycan Respublikasının seçki hüququ olan 40 min vətəndaşına, respublika Prokurorluğuna və Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisinə mənsubdur. (1, maddə 96).

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyev Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti parlamentinin başa çatdıra bilmədiyi işləri davam etdirmək üçün müasir dövrdə demokratik əsaslarla fəaliyyət göstərən qanunverici orqanın yaradılmasına nail olmuşdur. Ümummilli lider Heydər Əliyevin 1993-cü il iyunun 15-dən oktyabrın 3-dək Azərbaycan Respublikası parlamentinə rəhbərlik etdiyi dövr Azərbaycan parlamentarizmi tarixinin qızıl səhifələrini təşkil edir. Ümummilli lider «Azərbaycan Respublikasının bugünkü ağır, mürəkkəb və gərgin vəziyyətini tam məsuliyyətlə dərk edirəm. Bu vəzifəni üzərimə götürərək öz məsuliyyətimi anlayıram və bunların hamısını rəhbər tutaraq əlimdən gələni edəcəyəm» deməklə, Azərbaycanı məhv olmaqdan xilas etmişdi. Belə bir ağır şəraitdə böyük öndər Heydər Əliyevin müdrikliyi, uzaqgörənliyi və mahir idarəetmə qabiliyyəti sayəsində Azərbaycan fəlakətdən qurtardı, qısa müddətdə siyasi, iqtisadi sabitlik təmin edilərək respublikanın inkişafına yol açan qanunlar qəbul edildi. 1995-ci il seçkilərindən sonra nümunəvi parlamentin formalaşmasına nail olundu (6, 26).

Heydər Əliyev siyasi kursunun layiqli davamçısı cənab İlham Əliyev prezidentliyi dövründə bütün sahələrdə olduğu kimi parlamentin ölkə həyatındakı rolunu yüksək dəyərləndirmiş, onun maddi-texniki bazasının yeniləşməsi, iş üsul və vasi-tələrinin müasirləşdirilməsi prosesinə öz töhfəsini vermişdir. Dövlət başçısının təşəbbüsü ilə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin inzibati binası əsaslı şəkildə ən müasir səviyyədə təmir edilmiş, infrastrukturunu yeniləşdirilmiş, bir sözlə, deputatların səmərəli və normal fəaliyyəti üçün bütün zəruri tədbirlər həyata keçirilmişdir. 2008-ci ildə Azərbaycan Parlamentinin yaranmasının 90-cı, 2018-ci ildə isə 100-cü ildönümünü təntənəli şəkildə qeyd olunmuş, bu əlamətdar tədbirdə dərin məzmunlu nitq söyləyən dövlət başçısı İlham Əliyev Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin fəaliyyətini hüquq dövlət quruculuğu sahəsindəki fəaliyyətini yüksək qiymətləndirmişdir.

2010-cu ilin noyabrında keçirilmiş seçkilər nəticəsində formalaşmış IV çağırış Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin ilk iclasındakı nitqində Prezident İlham Əliyev demişdir: "Azərbaycanda demokratiyanın inkişafı təmin edilir. Azərbaycanda hüquqi dövlət quruculuğu işində çox vacib işlər görülmüşdür. Demokratiya bizim şüurlu seçimimizdir. Azərbaycan müasir demokratik ölkə kimi uğurla inkişaf edir. Ölkədə bütün azadlıqlar təmin edilibdir. Söz azadlığı, vicdan azadlığı, sərbəst toplaşmaq azadlığı, siyasi plüralizm təmin edilibdir. Ölkədə siyasi sistemin formalaşması işində çox vacib addımlar atılıbdir. Azərbaycanda siyasi mübarizə sivil qaydalarla tənzimlənir. Əminəm ki, yeni tərkibdə Milli Məclis bu gözəl ənənələrini daha da möhkəmləndirəcəkdir». (7, 38-40).

Bütün bunlar göstərir ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə formalaşmış parlamentarizm ənənələri keyfiyyətcə yeni mərhələdə də yaşayır, inkişaf edir, ölkəmizin tərəqqisinə, yüksəlişinə töhfə verir.

Azərbaycan Respublikasının siyasi sisteminin struktur formalaşmasında məhkəmə hakimiyyəti də əhəmiyyətli yer tu-

tur. Məhkəmə hakimiyyəti insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını müdafiə edən, hüquq qaydasını cinayət və digər hüquq pozmalardan mühafizə edən və dövlət orqanlarının fəaliyyətinin hüquqi çərçivəsindən kənara çıxmasına nəzarət edən dövlət hakimiyyətinin bir qoludur.

Məhkəmə hakimiyyətini ədalətli mühakimə vasitəsilə ancaq məhkəmələr həyata keçirir. Məhkəmə hakimiyyətini Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi, Ali Məhkəmə, Azərbaycan Respublikasının apelyasiya məhkəmələri, ümumi və digər ixtisaslaşdırılmış məhkəmələri həyata keçirir.

Azərbaycan Respublikasının siyasi sisteminə çoxpartiyalılıq, müxtəlif ictimai birliklərin, siyasi hərəkətlərin formalaşması xüsusiyyəti xasdır. Siyasi sistemi təşkil edən siyasi təsisatlar arasında siyasi partiyalar əhəmiyyətli yer tutur. Partiyaların ictimai təşkilatlardan fərqləndirən səciyyəvi cəhət hakimiyyət uğrunda mübarizə aparmaq və ya hakimiyyətə təsir göstərməkdir. Siyasi partiyalar, birincisi, yüksək dərəcədə təşkilatlanmağa qadirdir, ikincisi, öz məqsədlərini hakimiyyət uğrunda mübarizə yolu ilə reallaşdırmağa cəhd edir.

Azərbaycan Respublikasının demokratik siyasi sisteminin formalaşmasının əhəmiyyətli istiqamətlərindən biri məhz partiyalaşma prosesinin sürətli və əhatəli təzahürüdür, siyasi partiyaların nəinki sayca xeyli artmasıdır, eləcə də partiya sistemlərinin (bloklarının) təşəkkülü və inkişafıdır. Hazırda respublikamızda 50-yə yaxın partiya rəsmi olaraq qeydiyyatdan keçmişdir. Hakim Yeni Azərbaycan Partiyası öz sıralarında 600 mindən artıq insanı birləşdirir. Bu əhəmiyyətli siyasi hadisə və dəyişikliklər nəinki ölkəmizdə demokratik siyasi sistemin qərarlaşmasını, eləcə də onun modernləşməsinə əyani əks etdirən məqamlardandır. Bir sözlə, Azərbaycan Respublikasının siyasi sistemi siyasi plüralizm, çoxpartiyalılıq, müxtəlif ictimai birliklərin formalaşması kimi çox mühüm xüsusiyyətləri özündə əks etdirir.

Azərbaycanda yeni siyasi sistemin struktur formalaşma-

sına uyğun olaraq ictimai birliklər haqqında qanunvericiliyin əsasını ölkənin Əsas Qanunu, "Qeyri-hökumət təşkilatları haqqında" qanun, "Siyasi partiyalar haqqında" qanun və digər normativ aktlar təşkil edir. 1991-ci ilin oktyabrında qəbul olunmuş Konstitusiyaya aktı respublika vətəndaşlarına imkan verdi ki, siyasi partiyalarda və hərəkatlarda birləşsinlər. Azərbaycanda ilk antikommunist təşkilat olan Xalq Cəbhəsi məhz 1991-ci ilin oktyabrında qeydiyyatdan keçdi.

İctimai birliklər təsis sənədlərində müəyyən edilmiş məqsədlərlə ümumi maraqlar əsasında birləşmiş bir neçə fiziki və ya hüquqi şəxsin təşəbbüsü ilə yaradılmış könüllü, özünidarəedən, öz fəaliyyətinin əsas məqsədi kimi gəlir əldə etməyi nəzərdə tutmayan və əldə edilən gəliri öz üzvləri arasında bölməyən qeyri-hökumət təşkilatıdır(8).

İctimai birliklərə siyasi partiyalar, kütləvi hərəkatlar, dini birliklər, həmkarlar ittifaqları və vətəndaşların digər assosiasiyaları (qadınlar, veteranlar, gənclər təşkilatları, yaradıcı ittifaqları və s.) aiddir.

Kütləvi ictimai təşkilatlar – siyasi və yaxud digər məqsədlər uğrunda mübarizə aparan və qəti müəyyən edilmiş üzvlüyə malik olmayan birliklər hesab olunur. Belə təşkilatlarda üzvlüyün olmaması ictimai hərəkatları digər birliklərdən fərqləndirir.

Cəmiyyətin siyasi sistemində həmkarlar ittifaqları da böyük rol oynayır. Həmkarlar ittifaqları qəti müəyyən olunmuş fərdi üzvlüyə malikdirlər.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına uyğun olaraq, bütün ictimai təşkilatlar və kütləvi hərəkatlar siyasi sistemdə qanun çərçivəsində fəaliyyət göstərməlidir.

Yeni, demokratik siyasi sistemə keçid qarşılıqlı əlaqədə olan üç məsələnin yerinə yetirilməsinin başa çatması hesab olunur: 1) azad ümumi seçkilər nəticəsində hakimiyyətə yeni hökumətin gəlməsi; 2) bu hökumətin öz kursunu həyata keçirmək üçün tam imkana malik olması; 3) hakimiyyətin əsl bölgüsü mövcuddur (12, 204).

Demokratik siyasi sistemə keçid yeni siyasi sistemin başlıca siyasi təsisatlarının yaradılması və vətəndaşların və idarə edən elitanın siyasi davranışının tənzimlənməsinin yeni qaydalarının formalaşmasından ibarətdir. Demokratik siyasi sistemə keçid üçün əlverişli şəraitin yaradılması həm də onun modernləşməsi üçün vacib şərtidir. Lakin bu tədrici və uzun prosesə cəmiyyətin bütün başlıca siyasi qüvvələri cəlb olunmalıdır.

Hələlik Azərbaycanda transformasiya, postsovet respublikalarının əksəriyyətində olduğu kimi, səfərbədedici, başqa sözlə, yuxarıdan idarə olunan xarakter daşıyır və bu dəyişikliklərin subyektini "yuxarılar" təşkil edir.

Azərbaycan Respublikasının yeni siyasi sisteminin modernləşməsi sistemində dövlət hakimiyyətinin modernləşməsi problemi çox əhəmiyyətli yer tutur. Bununla bağlı qeyd etmək lazımdır ki, müasir dünyada həyata keçirilən milli modernləşmələrin nəticələri birmənalı deyildir, istər-istəməz qloballaşma çox vaxt xeyli sosial, iqtisadi və siyasi proseslərin qeyri-sabitliyinə səbəb olur. Belə şəraitdə hər hansı milli dövlət açıq mükəmməl olmayan global sistemin elementi kimi çıxış etməklə, onun inkişafına müəyyənəddici təsir göstərir. Buna görə ölkənin ümumi modernləşməsinin istiqaməti dövlət hakimiyyəti və iqtisadiyyatla təsəvvür olunan onun daxili determinantından başlayır.

Cəmiyyətin siyasi sisteminin inkişafı prosesində dövlət hakimiyyətinin modernləşməsi fenomeninin tədqiqi müasir siyasi elmin ən mürəkkəb və eləcə də ən aktual problemlərindən biridir. Dövlət hakimiyyəti ölkənin milli dövlət mənafeyinin reallaşmasının başlıca vasitəsi kimi çıxış edir. Ümummilli lider Heydər Əliyevin dediyi kimi, bu gün Azərbaycan suveren və inkişaf etmiş dövlətdir. Biz arzu edirik ki, müstəqilliyimiz əbədi olsun, öz taleyimizin sahibi olaq, dünya birliyində müstəqil dövlət kimi öz yerimizi tutaq (9, 75).

Dövlət hakimiyyəti siyasi hakimiyyətin yüksək formasıdır, eləcə də siyasi hakimiyyət idarəetmə ilə eynilik kəsb etmir,

çünki idarəetmə elə vasitədir ki, onun köməyi ilə hakimiyyətin məqsədyönlü təsir göstərməsi gerçəkliyə çevrilir. Dövlət hakimiyyətinin modernləşməsinin optimal modeli müasir şəraitdə inkişaf meylinin və perspektivinin siyasi proqnozlaşdırılmasını aktuallaşdırır. Buna görə siyasi sistemin və xüsusilə onun özəyi olan dövlət hakimiyyətinin modernləşməsi Azərbaycan cəmiyyətinin təkamül xarakterli inkişafının əhəmiyyətli amilinə çevrilir, həmçinin onun sosial sabitliyini möhkəmləndirir, cəmiyyətin sabit inkişafı üçün yeni imkanlar yaradır.

Dövlət hakimiyyəti fenomenal hadisə olmaqla, bütövlükdə siyasi fenomen kimi səciyyələnir. Dövlət hakimiyyəti siyasi hakimiyyətin mühüm növüdür, ölkəni idarə etmək üçün hakimiyyət funksiyalarına malikdir. Modernləşmənin milli modeli dövlət idarəçiliyinin optimallaşdırılması üçün real imkan yaradır, siyasi və vətəndaş aktorlarının qarşılıqlı fəaliyyətini şərtləndirir, bazar iqtisadiyyatına effektiv təsir göstərir və nəticə etibarilə, cəmiyyətin birliyini təmin edir.

Dövlət hakimiyyətinin modernləşməsi bilavasitə onun siyasi fəaliyyətinin başlıca vəzifələri ilə şərtlənir. Bütövlükdə bu modernləşməni təmin edən həmin vəzifələrə aiddir:

- milli dövlət maraqları – millət və xalqın yaşaması, həyatı tələbatının reallaşması, özünümühafizəsi, özünüdəstəyi və öz təhlükəsizliyini təmin etməsi;
- bütün cəmiyyətin, eləcə də ayrı-ayrı sosial birliklərin mənafeyi naminə müxtəlif sosial proseslərin uyğunlaşdırılması;
- ümumi məqsədlərə və ya hakim sosial qrupların mənafeyinə müvafiq olaraq ictimai, siyasi münasibətlərə müəyyən istiqamət verilməsi;
- müəyyən ictimai sistemin sabit fəaliyyətinin təşkili, qorunub saxlanması və keyfiyyətcə inkişafı;
- ictimai normalar halında legitim məcburetmənin həyata keçirilməsini nəzərə almaq.

Dövlət hakimiyyətinin, bütövlükdə siyasi hakimiyyətin modernləşməsinə tədqiq edərkən onu hakimiyyətin resursları və

ya mənbəyi ilə əlaqələndirmək zəruridir. Siyasi fikir tarixində bu məsələyə həmişə mühüm diqqət yetirilmişdir. Makiavelli iddia edirdi ki, hakimiyyəti uğurla həyata keçirmək üçün insanın maddi mənfəətə və özünü qoruyub saxlamağa cəhdini nəzərə almaq tamamilə vacibdir. Müasir tədqiqatçılar da bu məsələyə diqqət yetirirlər.

Görkəmli Amerika alimi R.Dahlm təsnifatına görə, hakimiyyətin mənbəyinə – resurslara aiddir: sosial vəziyyət, iqtisadi imkanlar, qanun və qanunçuluq mədəniyyəti, nüfuz, işçi yerinə nəzarət, informasiyaya yiyələnmək. Bu tədqiqatçının fikrincə, müasir cəmiyyətdə hakimiyyətin resursları qeyri-bərabər bölünərsə də, bu və ya digər dərəcədə cəmiyyətin bütün üzvləri üçün əlçatandır.

Dövlət hakimiyyətinin əsası olmaq etibarilə resursların modernləşmə baxımından həlledici əhəmiyyəti R.Blaunun “sosial mübadilə” nəzəriyyəsində də öz əksini tapmışdır. Bu nəzəriyyəyə görə, hakimiyyətin əsasını aztapılan resursların qeyri-bərabər səviyyədə bölüşdürülməsi təşkil edir. Resurslara malik olmayan insanlar onları tabeliyində olduqları insanların sərəncamlarını icra etmək müqabilində (deməli, mübadilə yolu ilə) əldə edirlər. Beləliklə, cəmiyyət üzvlərinin müəyyən qrupu başqalarından asılı vəziyyətə düşür, daha dəqiq desək, hakimiyyətin “aşağılar” tərəfindən modernləşməsi çətinləşir və modernləşmə, bir qayda olaraq, “yuxarılar” tərəfindən həyata keçirilir, cəmiyyətdə müxtəlif istiqamətli islahatların həyata keçirilməsi məhz hakimiyyətin səlahiyyətləri çərçivəsində reallaşır. Bununla yanaşı, məşhur Amerika sosioloqu Olvin Tofflerin belə bir fikrini də xatırlatmaq zəruridir: “İctimai inkişafın gedişində hakimiyyətin məcburetmə və sərvət kimi ənənəvi resursları tam aradan qalxmasa da, öz təsirini itirir. Əsl hakimiyyət isə biliklərə və informasiyaya sahib olur” (10, 16).

Cəmiyyətimizdə siyasi sistemin fəaliyyətinin və funksiyasının aktual problemlərindən biri, eləcə də onun modernləşməsini şərtləndirən çox mühüm amil siyasi sistemin sabitliyinin

təmin edilməsidir. Bu, dəyişikliyə məruz qalan sosial mühitdə onun öz təsisatlar sistemini saxlamasını ifadə edir. Sabitlik siyasi sistemin elə möhkəmliyidir ki, baş verən dəyişikliklər mövcud nümunələrə təsir göstərmir, onlar olduğu kimi qalır. Sabitliyin daim fəaliyyət göstərən amillərinə sosial, ideoloji və sosial-psixoloji xarakterli amillər aiddir.

Sabitlik siyasi cəmiyyətin və iştirakçılığın təsisatlaşma səviyyəsindən asılıdır. İnkişaf etmiş dövlətlər zəif inkişaf etmiş, qeyri-sabit siyasi sistemlərə malik olan təsisatlaşmanın yüksək səviyyəsinə, vətəndaşların dövlətin və ictimai həyatın idarə edilməsində iştirakı səviyyəsinə görə fərqlənirlər. Sabitliyin ən mühüm siyasi amili kimi dövlət hakimiyyəti ilə siyasi partiyaların təsirinin sistemli tarazlığı çıxış edir. Avropa ölkələrində siyasi sistemin İsveç modelinin sabit mahiyyəti daha çox dəyərləndirilir. İsveç siyasi sisteminin möhkəmliyi, şübhəsiz, daha çox ənənəvi siyasi kursla bağlıdır. Bu siyasi kurs kapitalizm çərçivəsi daxilində tədrici islahatlara, qarşıya qoyulan məqsədlərə və onun əldə edilməsi vasitələrinə pragmatik münasibət göstərilməsinə əsaslanır (11, 7-10).

Əlbəttə, siyasi sistemin sabitliyinə aid İsveç modelindən müəyyən ölkələrin, eləcə də Azərbaycanın istifadə etməsi məqsədəuyğun olardı.

Siyasi sistemin sabitliyinin pozulması siyasi böhrana gətirib çıxara bilər. Siyasi böhranın əlamətlərinə aid edilə bilər: hakimiyyət strukturlarının qeyri-legitimliyi; hakimiyyətin müxtəlif mərkəzinin qarşılıqlı əlaqəsinin kəsilməsi; hakimiyyətin bir qolu tərəfindən digərinin bloka alınması; paralel hakimiyyət strukturlarının yaradılması; leqal, legitim strukturlarla yanaşı, qeyri-leqal və ya leqal, lakin qeyri-legitim strukturların yaradılması və s. Bəzi ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, siyasi həyatın sabitliyi o zaman uzun müddət təmin edilə bilər ki, hakimiyyət ölkədə baş verən durğunluğu saxlamağa deyil, məhz siyasi sistemin köhnəlmiş, həyat qabiliyyətini itirmiş elementlərini düşürülmüş səviyyədə yenisi ilə əvəzləməyə cəhd edir.

Azərbaycan Respublikasında demokratik siyasi sistemlə yanaşı, yeni iqtisadi sistemin, milli iqtisadiyyatın formalaşması və modernləşməsi cəmiyyətimizin transformasiya mərhələsinin obyektiv qanunauyğunluğudur. SSRİ-nin dağılması vahid iqtisadi məkanın parçalanmasına, bu məkandakı bazarların Azərbaycan müəssisələri üçün itirilməsinə, xarici ticarət əlaqələrinin təşkili prinsipi və qaydalarının kökündən dəyişdirilməsinə gətirib çıxartdı. Müəssisələrin istehsal etdikləri məhsullar keyfiyyət göstəriciləri baxımından daxili bazardakı idxal malları ilə rəqabət apara bilmədi. Respublikanın zavod və fabriklərinin əksəriyyətinin fəaliyyəti dayandırıldı. İqtisadi böhranlar, siyasi hərcmərclik başlandı. Belə sosial-iqtisadi və siyasi şəraitdə Azərbaycan Respublikasında hüquqi dövlət qurmaq və bazar sistemində keçmək məqsədilə iqtisadi və siyasi islahatlar paralel həyata keçirilməyə başlandı.

Azərbaycanda islahatların aparılması şəraitində prinsip etibarilə yeni sosial-iqtisadi situasiya təşəkkül tapdı. İqtisadiyyatın idarə edilməsində inzibati-amirlik sisteminin ləğv edilməsi və bazar iqtisadiyyatı elementlərinin – bank və ticarət infrastrukturunun yaradılması, əmtəə qıtlığının aradan qaldırılması, qiymətlərin sürətlə artmasının qarşısının alınması və s. yeni sosial-iqtisadi situasiyanın təzahürünün aydın ifadəsidir. Bununla yanaşı, islahatlar neqativ meyillərlə müşayiət edildi: istehsalın həcmi azaldı, korrupsiya xeyli genişləndi, geniş əhali kütlələrinin həyat keyfiyyəti və səviyyəsi aşağı düşdü (12, 138).

Modernləşmə yalnızsiyasidəyərlərsəyəsində deyil, eləcə də digərmənəviəmillərintəsirinəticəsində reallaşanfenomenkimisəciyyələndir. Cəmiyyət elmdə, təhsildə, mədəni həyatın bütün sferalarında cəmlənmiş intellektual, mədəni potensialı hər vasitə ilə fəallaşdırmadan ictimai həyatın yeniləşməsi və modernləşməsi qeyri-mümkündür. Azərbaycanın mədəni həyatında, xüsusilə təhsildə islahatların uğurla həyata keçirilməsinə baxmayaraq, təhsil sisteminə ciddi problemlər də az deyildir. Bu problemlər nəinki təhsilin idarə edilməsində, eləcə də onun

məzmununda təzahür edir. Ümumiyyətlə, həm elmi-texniki, həm də siyasi-mənəvi nailiyyətlər cəmiyyətin bütün sferalarını modernləşməsinə müəyyənədici təsir göstərir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı: "Biznes xəbərləri", 2014, 63 s.
2. İsmayılov D. Azərbaycanın transformasiya prosesində ideologiyalar: konservatizm, liberalizm, sosial-demokratiya. Bakı: Adiloğlu, 2005, 344 s.
3. Зеркин Д.П. Основы политологии. Ростов на Дону, 476 с.
4. Гражданское общество: теория, история, современность. М.: Юнита, 1999, 165 с.
5. Ведомости Верховного Совета Азербайджанской Республики. Баку, 1991, №23.
6. Heydər Əliyev, Müstəqillik yolu, Bakı, 1997. s, 26.
7. O.Əsədov, R.Cəbrayilov. Azərbaycan Respublikasının parlamenti, Bakı: Çarşıoğlu: 2008, 520s.səh 38-40.
8. Qeyri-hökumət təşkilatları haqqında Azərbaycan Respublikasının 13 iyun 2000-ci il tarixli Qanunu.
9. Əliyev H. Müstəqilliyimiz əbədidir. XXV kitab, Bakı, 2009, 520 s.
10. Тоффлер О. Проблема власти на пороге XXI века // Свободная мысль. 1992, №2, с. 14-29.
11. Волков А.М. Швеция: Социально-экономическая модель. М.: Логос, 1991, 349 с.
12. Гасанов Р.М. Формирование гражданского общества в условиях трансформации. Bakı: Kitab aləmi, 2003, 271 s.
13. Allahverdiyev H.B., Qafarov K.S., Əhmədov Ə.M. Milli-iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi. Bakı: İqtisad Universiteti, 2012, 508 s.

14. Mehdiyev R. Gələcəyin strategiyasını müəyyənləşdirərkən: Modernləşmə xətti. Bakı: Şərq-Qərb, 2008, 214 s.
15. Eisenstadt S.N. Multiple Modernities // Daedalus. Winter 2000, v. 29, N1, p. 3-29.
16. Становление рыночных отношений в Азербайджане в условиях трансформации социально-экономической системы. Баку, 1998, 318 с.
17. Бюллетень международных договоров. http://www.jurizdat.ru/editions/official/bmd/archive_list.htm.
18. Gökalp Ziya. Türkçülüğün Esasları. İstanbul, Varlık Yayınları Evi, 1972, 272 s
19. https://azertag.az/xeber/Bas_nazirin_birinci_muavini_Olkedeki_sahibkarliq_subyektlерinin_sayi_42_defe_artib-1192266

Eynulla Mədətli

*AMEA Fəlsəfə İnstitutunun elmi işlər üzrə
direktor müavini, tarix elmləri doktoru,
dosent, fəvqəladə və səlahiyyətli səfir*

Səkinə Əliyeva

*AMEA Fəlsəfə İnstitutu "Heydər Əliyevin siyasi irsi
və azərbaycançılıq fəlsəfəsi" şöbəsinin kiçik elmi işçisi*

HEYDƏR ƏLİYEV İRSİ QAZAXISTANDA

Ulu öndər Heydər Əliyevin parlaq şəxsiyyəti və müdrik dövlətçilik siyasəti, məharətli idarəetmə təcrübəsi, zəngin siyasi irsi və gələcək nəsillərə ötürdüyü siyasətin varisliyi ənənəsi təkcə bizim ölkəmizdə deyil, yaxın və uzaq xarici ölkələrdə də politoloji tədqiqatlar üçün aktual mövzulardandır. Dünyanın bir sıra ölkələrində Heydər Əliyev barəsində kitablar, məqalələr nəşr edilmiş, sənədli filmlər çəkilmiş, ulu öndərin xatirəsi əbədləşdirilmiş, heykəlləri, büstləri qoyulmuş, adına küçələr, parklar, institutlar verilmişdir. Heydər Əliyev siyasi irsinə maraq onun vəfatından illər keçdikcə daha da artmaqdadır. Xüsusilə də, türk xalqları arasında Heydər Əliyevin şöhrəti, nüfuzu hər zaman diqqətçəkici olmuşdur və SSRİ hökumətinin rəhbərliyindəki yüksək məqamı daha əzəmətli və görünən edən şəxsiyyəti ilə o bu xalq ehtiramını qazanmışdı.

Biz bu məqalədə Beynəlxalq Türk Akademiyasının (Xalqkaralık Türki Akademiyası) təşəbbüsü ilə hazırlanmış və Qazaxıstanda nəfis şəkildə qazax dilində nəşr edilmiş "Elinə yol açan" ("Elinə yol aşkan") kitabından söz açacağıq.

Ulu öndər Heydər Əliyevin 95 illiyinə həsr edilmiş bu kitabın müəllifləri İ.Ağasıyev, Q.Bordyuqov, A.Vlasov və A.Ka-

sayevdir. Maraqlı illustrasiyalar, foto şəkillər, rəsmi sənədlərlə müşayiət olunan bu kitaba Qazaxıstanın keçmiş prezidenti Elbası (Elbaşı) Nursultan Nazarbayev ön söz yazmışdır. Bu qısa, çox yığcam, ancaq məna tutumlu, səmimi, dostana yazıda qazax xalqının böyük lideri Heydər Əliyev şəxsiyyətinə, onun şəxsinə bütün Azərbaycan xalqına bəslədiyi səmimi hissləri ifadə etmişdir. Nursultan Nazarbayev qeyd edir ki, müasir Azərbaycanın qurucusu, tələyüklü və çətin dövrdə ölkəsinə səmimiyyətlə xidmət edərək özündən sonra layiqli iş saxlayan görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin adı qardaş xalqların tarixində xüsusi yerə sahib olub. Qazax xalqının rəhbəri-Elbası Nursultan Nazarbayev yazır: "Mənim Heydər Əlirza oğlu ilə tanışlığım Sovet İttifaqı dövrünə təsadüf edib və Müstəqillik zamanı bizim əlaqələrimiz sədaqətli dostluq və qarşılıqlı hörmət müstəvisində daha da möhkəmlənib. Biz ölkələrimiz arasında münasibətlərin inkişaf etdirilməsi, beynəlxalq arenada qarşılıqlı dəstək verilməsi və bir çox digər məsələlərlə bağlı fikirlərimizi bölüşürdük. O, həqiqətən də öz ölkəsini sonsuz dərcədə sevirdi və eyni zamanda, təbiətə xüsusi insan idi."¹¹⁵

Qeyd etmək lazımdır ki, iki xalqın böyük liderlərinin uzun illər davam edən bu nümunəvi dostluq və əməkdaşlığı bu gün Azərbaycan Respublikası ilə Qazaxıstan arasında bərqərar olmuş etibarlı dostluq və strateji tərəfdaşlığın əsas təməl daşı olmuşdur. Bu gün, vəfatından illər keçəndən sonra da Türkiyədə və digər türk cümhuriyyətlərində Heydər Əliyevin xatirəsinin əziz tutulması və ehtiramla anılması heç də təsadüfi deyildir.

Nursultan Nazrabayev bu məsələyə də öz münasibətini bildirmiş və vurğulamışdır ki, Heydər Əliyevin qardaş xalqlar arasında şəxsiyyətinin dahiliyi, eyni zamanda, bu gün qohum xalqların maraqları naminə fəaliyyət göstərən Türk Şurası, Türk Parlament Assambleyası, Beynəlxalq Türk Akademiyası

¹¹⁵ Eline yol aşkan. Astana, 2018, s. 5

kimi dövlətlərarası təşkilatların Heydər Əlirza oğlunun vətəninə, Naxçıvan şəhərində təsis olunması təsdiq edir. Buradan aydın görünür ki, qazax lideri Türk xalqlarının hazırki iş birliyi və yaxınlaşmasında, bunun institutlaşmasında keçən əsrin sonlarında Moskvadan müstəqil Azərbaycana qayıdan Heydər Əliyevin hələ Naxçıvan Muxtar Respublikasına rəhbərlik etdiyi zamandan həyatının sonunadək necə əhəmiyyətli rol oynadığını diqqətlə izləmişdir. Həqiqətən də ulu öndərin 1992-ci ildə Türkiyə Cümhuriyyəti rəhbərləri, yüksək vəzifəli şəxsləri, ictimai-siyasi xadimləri, elm və təhsil sahəsində görkəmli simaları ilə müntəzəm təmasları çoxəsrlik dövlətçilik təcrübəsinə malik, dünya siyasətində öz yeri və çəkisi olan Türkiyə Cümhuriyyəti ilə qardaşlıq əlaqələrinin qurulması və etibarlı şəkildə inkişaf etdirilməsində Heydər Əliyevin müstəsna xidmətləri var idi. Buna görə Elbasının həmin fikirlərinin nə qədər haqlı və yerində olduğu riqqət doğurur. Nursultan Nazarbayev ön sözün sonunda yazır: “Əminəm ki, Heydər Əliyevin parlaq obrazı, ölkəsinin rifahı naminə əvəzsiz xidmətləri, türkdilli ölkələr arasında əməkdaşlığın inkişafına verdiyi töhfələr qohum xalqların yadlığında həmişəlik həkk olunacaq.”¹¹⁶

Burada ayrıca qeyd etməyi lazım bilir ki, hörmətli Elbası da hazırki şəraitdə türk xalqları arasında mehriban qonşuluq, səmimi dostluq, etibarlı iş birliyi üçün öz söylərini əsirgəmir, ulu öndərin bu sahədəki siyasətini ardıcılıqla yerinə yetirən və daha da zənginləşdirən Azərbaycan Respublikası prezidenti İlham Əliyevə hər zaman mənəvi dəstək nümayiş etdirir. Türk Şurasının VII Zirvə Görüşünə Prezident İlham Əliyev tərəfindən Qazaxıstanın keçmiş prezidenti və Qazax xalqının lideri olaraq dəvət edilməsi də təsadüfi deyildir. Zirvə Görüşündə Nursultan Nazarbayevin “Türk sözü, bu sözün hər bir hərfinin mənim üçün xüsusi mənası var” deməsi ilə 27 il bundan əvvəl 1992-ci ilin 5 oktyabrında ulu öndər Heydər Əliyevin Naxçı-

vanda Türkiyədə təhsil almağa göndərilən 75 nəfər gəncə Muxtar Respublika Ali Məclisində keçirdiyi görüşdə dediyi sözlərlə necə həmahəngdir. Heydər Əliyev demişdi ki, 1976-cı ildən sonra hər il 800-900 nəfər və böyük əksəriyyəti 95 faizi azərbaycanlılar (Azərbaycan türkləriE.M) gənclər Sovet İttifaqının təxminən 50 şəhərindəki institutlarda təhsil almağa göndərilirdilər. Ulu öndər deyirdi: “.....Mən o dövrdə gənclərimizin bir qisminin də Türkiyədə təhsil almasının çox həsrətində olmuşam. Çünki, Türkiyə ilə Azərbaycan tarixən son dərəcə yaxın olublar. Bunu sübut etməyə ehtiyac yoxdur. Lakin o vaxtlar belə bir imkan yox idi.”¹¹⁷

Tələbə gənclərə tarixi öyüdlərini verən, onlara yol göstərən Heydər Əliyev həmin görüşdə aşağıdakı fikirləri ayrıca vurğulamışdı: “Bizim dilimiz birdir. Biz Naxçıvanda da türkük. Ancaq Türkiyənin türkcə dili var, Azərbaycanda azərbaycanca türk dili var. Bunların müəyyən fərqləri var. Biz güman edirik ki, bizim gənclər orada türk dilinə dərindən yiyələnəcəklər”¹¹⁸

Ulu öndərə həsr edilmiş bu maraqlı kitabın “Tarixə başvuru” adlandırılan birinci fəslində cəlbədicə surətdə ölkəmizin ən qədim dövrlərdən birinci respublika öndər tarixindən, qədim dövlətçilik ənənələrindən söz açılır, ulu öndərin doğulub ərşəyə gəldiyi Nuh yurdu Naxçıvandan bəhs edilir. Burada müəlliflər Tur Xeyerdalın 2001-ci ildə Moskvada nəşr edilmiş “Adəm atanın izi ilə” kitabından maraqlı məlumatlardan, xüsusilə onun 1981-ci ildə akademik Həsən Əliyevlə, 1994-cü ildə isə Prezident Heydər Əliyevlə görüşündən danışır, xalqımızın keçmişinin bu günümüze işıq tutduğunu dilə gətirirlər.

Kitabın birinci fəslində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin tarixi öz əksini tapmışdır. Burada ulu öndərin Azərbaycanın zəngin dövlətçilik tarixinə, xüsusilə 1918-1920-ci illərdə fəaliyyət göstərmiş AXC irsinə münasibəti ayrıca göstərilmiş

¹¹⁷ Qayıdış, s.287

¹¹⁸ Qayıdış, s.289

dir. 2000-ci ilin mayında AXC-nin 102-ci ildönümü ilə əlaqədar keçirilən təntənəli mərasimdə ulu öndər demişdi:....”

Bu fəsildə həmçinin Birinci Respublikanın süqutu, Bakıda 1920-ci ildə Şərqi xalqlarının qurultayının keçirildiyi, Azərbaycan SSR tərkibində Dağlıq Qarabağ Muxtar vilayətinin təşkilinə və sair məsələlər əks olunmuşdur.

“Əlirza ilə İzzətın oğlu” adlandırılan ikinci fəsildə 1918-ci ilin yazında erməni daşnaqlarının Azərbaycanın Zəngəzur bölgəsində xalqa divan tutduğu, 115 kəndin dağıdılıb-talan edildiyi, əhalinin qaçqına çevirilib öz doğma yurdlarını tərk etməyə məcbur edildiyi təsvir edilir. Bu qaçqın ailələr sırasında doğma Cəmərddli kəndini tərk edən Əliyevlər ailəsi də var idi.

Burada Heydər Əliyevin həyatının Naxçıvan dövrü daha çox onun özünün xatirələri əsasında maraqlı şərh edilir, eyni zamanda həmin illərdə Naxçıvanda elmi-ədəbi mühitdəyərləndirilir, bu bölgənin XIX əsrin 30-cu illərindən üzü bəri buradakı rus-tatar məktəbi, burada yetişən yaradıcı ziyalılardan görkəmli şəxsiyyətlərdən bəhs edilir.

Müəlliflər Heydər Əliyevin necə güclü iradəyə və qətiyyətə sahib olan bir gənc olduğunu, onun öz məhəbbəti uğrunda mübarizə etdiyini “Savaş və məhəbbətin sınağı” fəslində oxuculara təqdim edirlər. Burada Heydər Əliyevin Dövlət Təhlükəsizlik Xidmətindəki fəaliyyətləri, 1941-1945-ci illərdə Sovet qoşunlarının İranda olduğu Seyid Cəfər Pişəvərinin başçılığında Təbrizdə Azərbaycan Milli Hökumətinin qurulduğu zaman onun Naxçıvandakı çəkistlik fəaliyyətinə toxunulmuş, bu mühüm sahədə onun həyat yolu 1969-cu ilədək rəğbətlə izlənmişdir.

Kitabın növbəti fəslə “Respublikaya xidmət” adlanır. Burada Heydər Əliyevin Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin Birinci katibi vəzifəsinə təyin edildiyi, 1969-cu ilin avqust plenumundan sonra respublikanın iqtisadi sosial, mədəni, mədəni sahələrdə inkişafına Heydər Əliyevin rəhbərliyi, hətta SSRİ-nin xarici siyasətinə aid olan məsələlərə belə

cəlb edilməsi, sonra isə 1982-1987-ci illəri əhatə edən mürəkkəb Kreml həyatı izlənmiş, onun xarizmatik bir siyasi Lider olaraq ölkə həyatında və siyasətində oynadığı rol əksini tapmışdır.

SSRİ-nin İraqa əlaqələrinin möhkəmləndirilməsi məsələsi ortaya çıxanda bu ölkəyə səfər edəcək Sovet lideri olaraq Heydər Əliyev seçildi. Kitabda Heydər Əliyevin bu səfəri ilə əlaqədar çox maraqlı bir təfərrüat yer almışdır. Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitənin Birinci katibi Heydər Əliyevin 2 avqust 1972-ci ildə Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinə ünvanladığı “Məxvi” qrifli 412-ci saylı məktub belə adlanır. “Sovet – İraq siyasi və mədəni əlaqələrinin bundan sonra inkişafı və möhkəmləndirilməsinə dair bir sıra təkliflər”. Burada qeyd olunur ki, 1971-ci ilin dekabrında İraqda Azərbaycan SSR-in təmsalında İraq-Sovet dostluğu dekadası keçirildi. İraqdakı Sovet səfirinin məlumatına görə bu dekada İraqda böyük siyasi hadisəyə çevrilmiş, Azərbaycan xalqının Sovet hakimiyyəti illərində qazandığı nailiyyətlərin böyük təbliğati əhəmiyyətə malik olduğu vurğulanmışdır. Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin Kreml qarşısında SSRİ-nin, xüsusən Azərbaycan SSR-in nailiyyətlərinin İraqda təbliğinin genişləndirilməsi, o cümlədən İraqın türkmən əhalisi arasında bu işlərin aparılmasını təklif etməsi diqqətçəkicidir. İraq gənclərinin, o cümlədən türkmən gənclərinin Bakıda təhsilə cəlb edilməsi, mədəniyyət günləri çərçivəsində bundan sonra da mədəniyyət və incəsənət xadimlərinin, şair və yazıçıların, kino işçilərinin müntəzəm əlaqələr qurmasının vacibliyinin təklif edilməsi onu göstərir ki, Azərbaycanın rəhbəri Heydər Əliyev mənsub olduğu xalqa onun digər qardaş türk xalqları ilə əlaqələrinə necə önəm verirdi.

Bu fəsildə həmçinin Heydər Əliyevin SSRİ-nin əksər ümumittifaq əhəmiyyətli layihələrinə rəhbərlik sahəsindəki geniş miqyaslı fəaliyyətinə yer ayrılmışdır. Baykal-Amur magistralına rəhbərlik, ölkənin meqalayihələrinin reallaşmasında

Heydər Əliyevin xidmətləri öz əksini tapmışdır. SSRİ Ali Sovetinin Kommunist Partiyası və Sovet dövləti qarşısındakı xidmətlərinə görə Heydər Əliyevə sosialist əməyi qəhrəman adı verməsi, Heydər Əliyevin ali təhsil, səhiyyə, mədəniyyət sahəsində gördüyü işlər, qazandığı ümumxalq məhəbbəti əks olunmuşdur. Kitabda Sovet rəhbərliyinin həyat yoldaşını vaxtsız itirən Heydər Əliyevə başsağlığı, həmçinin 21 oktyabr 1987-ci il tarixində Heydər Əliyevin öz ərizəsi əsasında səhhəti ilə əlaqədar pensiyaya göndərilməsi və SSRİ Nazirlər Sovetində Dövlət müşaviri təyin edilməsi haqqında sənədlərin verilməsi diqqətçəkicidir. Kitabın “Birlik meydanında”, “Xalq Liderinin qayıdışı”, “İrs və varislik” fəsiləri ulu öndərin Kremldən sonrakı həyat və fəaliyyətini işıqlandırır, Sovet rejiminin Azərbaycan xalqına təcavüz etdiyi 20 yanvar 1990-cı il tarixindən sonra onun böyük bir cəsarətlə xalqının dərdinə şərik çıxması və Azərbaycan xalqına qarşı qanlı cinayət törədən Sovet rejimini kəskin ittiham etməsi, Vətənə dönüşü Naxçıvanda həyata keçirdiyi tarixi fəaliyyət, Azərbaycan dövlətçiliyinin qorunması və inkişaf etdirilməsi sahəsində atdığı addımlar, Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədri kimi ağır blokada şəraitində qalan bu qədim türk yurdunun qorunması sahəsində həyata keçirdiyi tədbirlər, qonşu Türkiyə və İran respublikaları ilə yaratdığı yüksək münasibətlər şərh edilmişdir. Xüsusilə Heydər Əliyevin Naxçıvandan xalqın iradəsi və o zamankı Azərbaycan Respublikası rəhbərliyinin ısrarlı dəvəti ilə Bakıya, Azərbaycan rəhbərliyinə gəlişi, erməni işğalına qarşı ağır mübarizə şəraitində, həm xaricdən təcavüzə, həm də daxildən parçalanma və separatizmlə üz-üzə qalmış gənc respublikanın idarəsini öz üzərinə götürməsi hüsn-rəğbətlə şərh edilmişdir. 1993 və 1998-ci illərdə xalqın böyük əksəriyyətinin səsini qazanan Heydər Əliyev on illik prezidentliyi dövründə Azərbaycanda etibarlı daxili sabitlik və təhükəsizliyin təmin edilməsi, tarazlı xarici siyasət kursunun götürülməsi, ölkənin dayanıqlı inkişaf və demokratiyaya yoluna çıxarılması bir sözlə, müstəqil dövlət quruculuğunun

təmin edilməsi sahəsində həyata keçirdiyi məqsədyönlü tədbirlərə ətraflı yer ayrılmışdır. Kitabda Azərbaycan prezidentinin ölkənin bütün gələcək inkişafını və eyni zamanda beynəlxalq münasibətlər sistemində layiqli yerini təmin edən xarici siyasət kursunun, uğurlu neft strategiyasının, xüsusilə Rusiya ilə, aparıcı Qərbi ölkələri ilə bərabər münasibətlərin memarı kimi təqdim olunan Heydər Əliyevin siyasi kursunun prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilməsi, siyasətdə varislik xəttinin Azərbaycanın iqtisadi, siyasi, mədəni yüksəlişinə və çiçəklənməsinə gətirib çıxardığı hüsn-rəğbətlə vurğulanır.

Kitabın sonuncu fəslində dünyanın görkəmli adamlarının, ictimai-siyasi xadimlərinin ulu öndər haqqındakı fikirləri, xatirələri sırasmda (ulu öndərin yetirməsi və uzun illər mübarizə yoldaşı olmuş) akademik Ramiz Mehdiyevin, Zbiqnev Bjezinski, Şimon Peresin, Eduard Şevardnadzenin, Leonid Kuçmanın, Yevgeni Primakovun və başqalarının dəyərli xatirələri və dəyərləndirmələri yer almışdır. Burada onlardan yalnız bir örnek vermək istərdik: Leonid Kuçma, 1994-2005-ci illərdə Ukraynanın prezidenti ulu öndərlə bağlı çox geniş müsahibəsi yer almışdır. Burada Leonid Kuçma ulu öndəri müdrik və uzqögərən dövlət adamı, güclü iradəyə və mətinliyə malik siyasətçi kimi, etibarlı və diqqətli dost kimi anılması diqqətçəkicidir. Leonid Kuçma Ukraynada Heydər Əliyevə Yaroslav Mudrıy ordenini təqdim edərkən demişdi: “Müdriklik və şöhrət, - bu sözlər tam anlamında Heydər Əliyevi təcəssüm etdirir. Siz bir prezident kimi dövlətin siyasi və iqtisadi məsələlərini həll edərkən zəkanızı nümayiş etdirirsiniz, öz fəaliyyətinizlə Azərbaycanın şöhrətini bütün dünyaya, Avropaya, ən əsası isə bütün Qafqaz regionuna yayırırsınız”¹¹⁹

1990-cı illərin əvvəllərində dərin böhrana sürüklənmiş, parçalanma və müstəqilliyin itirilməsinin astanasında olan, iqtisadi

¹¹⁹ “Heydər Əliyevin siyasi irsi və Azərbaycançılıq fəlsəfəsi” I kitab, Bakı, 2018, s.57

sadi-siyasi və mənəvi çöküş mərhələsi keçirən bir ölkəni üzləşdiyi fəlakətdən xilas edib, sabitlik və inkişaf yoluna yönəldən, öncə qonşular, ardmdan dünyanın böyük gücləri ilə milli maraqlar zəminində münasibətlər quran Heydər Əliyevin xilaskarlıq missiyası, xalqı birləşdirib öz ardınca apara bilmək qabiliyyəti bir sıra ölkələr üçün əsil ustad dərsləri oldu. Buna görə Heydər Əliyev haqqında yazılan mötəbər əsərlər xarici ölkələrdə hər zaman maraqla qarşılanmış, yüksək səviyyədə təqdim edilmişdir.

Habil Həmidov

AMEAFəlsəfə İnstitutunun

*“Müasir siyasətin fəlsəfəsi” şöbəsinin
aparıcı elmi işçisi, p.e.ü. fəlsəfə doktoru*

HEYDƏR ƏLİYEV İRSİNDƏ TƏHSİL SİYASƏTİ: PROBLEMƏ SİYASİ-TARİXİ-NƏZƏRİ BAXIŞ

*“Təhsilimiz xalqımızın bu günü, millətimizin,
dövlətimizin gələcəyi üçün ən vacib bir sahədir”*

Ulu öndər

HEYDƏR ƏLİYEV

Ulu Öndər Heydər Əliyev irsi araşdırılarkən bəlli olur ki, onun çox maraqlı, mürəkkəb, zəngin, keşməkeşli bir ömür yolu olmuşdur. Onun fenomen şəxsiyyət olması istər-istəməz möhtəşəm bir irsi özündə ehtiva edir. Bu da indimizin, sabahımızın və gələcəyimizin strategiyamızın əsasını qoymuşdur.

Ümummillə lider Heydər Əliyevin fenomen şəxsiyyətlərdən olmasına fikir bildirməkdən ötrü dərin elmi araşdırmaya zəruri ehtiyac vardır. Təbii olaraq bunu vacib edən amillərdən birisözsüz ki, onun şəxsi keyfiyyətləri ilə bağlıdır. Bu mənada Heydər Əliyevin şəxsiyyət kimi formalaşması prosesinə və onudigərlərindən fərqləndirən cəhətlərə diqqət yetirməyə çalışaq.

Qeyd etməliyik ki, ictimai münasibətlər sferasında dayanan bu sualın cavabı siyasi məzmun daşıyır və insanın fəaliyyətinin qiymətləndirilməsini tələb edir, fəaliyyət isə ölçü ilə müəyyənləşir. Qədim ellinlərsə deyir: «Ölçüdən yüksək heç bir şey yoxdur. Ölçü –səadət və harmoniyanın əsasıdır, istehsalda ölçü; qurub-yaratmaqda ölçüsüzlük». Bu sözlərbelə bir fikir doğurur: fəaliyyət bütün dövrlərdə insanın xarakterini müəyyənləşdirir. İkinci sualın məzmununa bu deyimin harmonik

prizmasından baxsaq görəcəyik ki, Heydər Əliyevin fəaliyyəti heç bir ölçüyə sığmayan fenomenlikdir. Bir gündə on dörd, on altı saat fasiləsiz işləmək nə deməkdir?! Göründüyü kimi yüksək intellektual təfəkkürəmalik olan bu fenomenin həyat konsepsiyası xalqa xidmət, xalqın böyük dərdçəkənliyi olmuşdur. Digər tərəfdən, yeni rəsmi baxımdan bu sualın belə konkret bir cavabı da var: o, tarixçi, arxitektör, iqtisadçı, siyasətçi idi, xarakteri bütöv idi. Hamının gördüyü şeyi görür, hamının eşitdiyini eşidirdi, lakin mənalandırıb nəticə çıxarmaqda tələsmirdi. Başqa bir cəhətinə diqqət yetirdikdə məlum olur ki, yaddaşı işıqlıdır, fikirləri parlaq və aydındır, səbirlidir. Bunların hamısı müdrikliyəməxsus əlamətlərdir. Onun hər bir fikri istər fəlsəfi, istərsə də ictimai-siyasi, yaxud dinibir fikri müasirlərini hərəkətə gətirirsə, o böyük adamdır, şəxsiyyətdir. Müdrik el kəlamlarında deyildiyi kimi, "Şəxsiyyəti olmayan xalq bədbəxtədir, olanı qiymətləndirməyən, qorumayan xalq isə ikiqat bədbəxtədir".

Məhz fenomen şəxsiyyət, milli lider, Heydər Əliyevin hakimiyyətə xalq tərəfindən gətirildiyi 1993-cü ilin ikinci dönməninə milli liderin gördüyü işlərin qismən də olsa xronologiyasına diqqət yetirsək, bəlli olar ki, Heydər Əliyev müasir Azərbaycan dövlətçiliyinin təməl prinsiplərinin möhkəmlənməsi üçün hansı fədakarlıqlar etmişdir. Hər şeydən əvvəl atəşkəsə nail olmuş, Azərbaycanın haqq səsinə dünya dövlətlərində inam yaratmış, bazar iqtisadiyyatına sərbəstlik vermiş, qardaş qırğınının qarşısını almış, ölkədə sabitliyi və əmin-amanlığı bərqərar edərək müstəqilliyin "əbədi və sarsılmaz" olduğunu təmin etmişdir.

Digər tərəfdən bəllidir ki, fenomen şəxsiyyətlərdə sabit əxlaqi davranış vərdişlərinin bərpası və möhkəmləndirilməsi, ictimai mənafeyin onun öz şəxsi mənafeyi kimi, mənəvi ideala çevrilmiş fərdi nailiyyəti, əxlaqi məqsədlə qırılmaz surətdə bağlanmış olur ki, bu da cəmiyyətə xidmətdir. Bu proses Heydər Əliyevin öz ləyaqət hissini həmişə olduğu kimi ömrünün sonu-

na kimi qoruyub saxlamasına, özünün ictimai qiymətini daha artıq dərk etməsinə səbəb olmuşdur. Bu, məsuliyyətlə sıx surətdə bağlıdır. Çünki Heydər Əliyevdə məsuliyyət hissi, xalq mənafeyini qoruyub saxlamaq cəhətdən güclü və üstündür. Axı, məsuliyyət-cəmiyyətin mənafeyi nəminə azad iradənin məhdudlaşdırılmasıdır, eynizamandabir şəxsiyyət kimi Heydər Əliyevin siyasi fəallığının yaradıcılıq baxımından ifadəsidir, yəni onun azad iradəsinin ifadəsidir. Məsuliyyətin dərk edilməsi passivliyin, laqeydliyin, etinasızlığın ziddinə olan bir şeydir. Bu mənada, Heydər Əliyevin dövlətin mühüm təməl prinsiplərindən olan təhsil siyasətini daim diqqət mərkəzində saxlaması onun tarixi fenomen şəxsiyyət olmasını bir daha təsdiqləyir. Çünki, bəşəriyyət, xalqlar və millətlər bilirlər ki, mədəniyyət, elm və təhsil dövlətin özülünün möhkəmləndirilməsinin mühüm amillərindən biridir. Ulu Öndər Heydər Əliyev irsini araşdırarkən məhz onun müasir Azərbaycanda təhsil siyasətinin fəlsəfi mahiyyətinin nüvəsində əsasən bu amil dayandığı bəlli olur.

Dünya təcrübəsinə əsaslanaraq deyə bilərik ki, global dəyişikliklər baş verən çağdaş dövrdə biz bütün söylərimizi bu böyük sərvətin qorunub saxlanmasına sərf etməliyik. Digər tərəfdən, bəlli olduğu kimi məhz yüksək intellektual potensialı olan bir ölkədə qüdrətli vətəndaş cəmiyyəti yarana bilər. Transformasiya dövründə, yəni keçid dövründə təhsil siyasətinin mərhələli inkişafının müəyyən zaman kəsiyində, totalitarizmin buxovlarından qurtulan hər bir ölkə zahirən bu bələdan xilas olsa da, hələ uzun müddət insanların şüurunda, hərəkət və davranışında, cəmiyyətdə stereotip səviyyəsində bərqərar olmuş normalarda totalitarizmin qalıqları rastlaşılındır. Uzun illər boyunca dövlətin hər bir insanın şəxsiyyəti üzərində ucaldılmış nəzarət sistemini, «hər şey qadağandır, əgər buna xüsusi icazə yoxdursa», - tərbiyə konsepsiyasını bir anlığa ancaq sözdə alt-üst etmək mümkündür. Açıq vətəndaş cəmiyyətinin qurulması sistemi uzun bir prosesdir və heç bir fərman və ya sərəncamla həyata keçirilə bilməz. Bu proses müxtəlif vasitələrlə həyata keçir-

rilə bilər. Müstəqil dövlət quruculuğu uğrunda gedən ən mü-
rəkkəb və mühüm işlər təhsil və yeni nəslin təlim-tərbiyəsi mə-
sələləri ilə daha çox bağlıdır. Təhsil və tərbiyə cəmiyyətin hə-
yatının az qala bütün sahələri ilə bağlı olan, saysız- hesabsız
problemlərdən asılı olan humanitar siyasət sahəsidir. Cəmiy-
yətdə təhsillə, tərbiyə ilə, adamları peşə və ümumi mədəni ha-
zırlığı ilə bu və ya digər dərəcədə bağlı və maraqlı olmayan və-
təndaş qurumları, ailələr, şəxsiyyətlər tapmaq çətindir. Ona gö-
rə təhsil və tərbiyə sahəsində islahatlar proqramı hazırlayıb, cə-
miyyətin müzakirəsinə çıxarmaq, cəmiyyətin bütün təbəqə və
qurumlarını, sosial xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq islahatlar ke-
çirmək olduqca çətin və məsuliyyətlidir. Həmin məsuliyyəti zə-
rurətə çevirən isə onun nüvəsini təşkil edən fəlsəfi mahiyyətdir.
Təhsil siyasətinin bəzi fəlsəfi mahiyyətinə aydınlıq gətirmək
üçün müstəqilliyimizin ilk illərindən başlayaraq müasir dövrə
qədər keçilmiş yollara siyasi- tarixi-nəzəri kontekstdə diqqət
yetirməyi vacib hesab edirik. Bu mənada keçid dövrü Azərbay-
canda təhsil siyasətini bir neçə mərhələyə bölmək olar. Yəni,
yaxın tariximizə müraciət etməklə bunları belə qruplaşdırmaq
olur:

- Azərbaycanın Rusiyaya birləşdirilməsindən sonrakı
dövr;
- 1918-1920-ci illər Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti
(AXC) dövrü;
- 1920-1991-ci illərin zaman kəsiyində sovet təhsil sistemi;
- 1992-1993-cü illər;
- 1993-cü ilin iyun ayının ikinci yarısından bu günə qə-
dərki dövr.

Göstərilən mərhələləri araşdırarkən bu proseslərin əsas
qayəsini yenə də fəlsəfi yanaşmalar təşkil etdiyinə şahidi olu-
ruq. Lakin həmin fəlsəfi yanaşmalar bəzən dövrün təsirinə mə-
ruz qalmışdır. Əvvəlki tədqiqatlardan fərqli olaraq biz hər şey-
dən əvvəl, Şərqdə ilk demokratik dövlət sayılan AXC-nin möv-
cud olduğu 23 ay ərzində aparılan təhsil siyasətini araşdırmaya

cəlb etməyə üstünlük verməyi zəruri saydıq. Çünki bunu zər-
rətə çevirən mühüm amillərdən biri ulu öndər Heydər Əliyevin
dəfələrlə qeyd etdiyi fikirlərindəki bir məqamdır. O, haqlı ola-
raq bildirirdi ki, müasir Azərbaycan Azərbaycan Xalq Cümhu-
riyyətinin varisidir. Ona görə də biz çalışdıq ki, AXC dövründə
təhsil siyasəti məsələlərinə də qısa nəzər yetirək. Həmin illərdə
təhsil siyasətinin ən mühüm amillərindən biri, yəni Azərbaycan
təhsilinin fəlsəfəsində dünyəvi təhsil ənənələrinin təməl prin-
sipləri üzərində qurulmasına cəhdlərin edilməsidir. Belə ki, res-
publikanın müxtəlif bölgələrində ibtidai təhsil məktəblərinin,
orta ixtisas verən kursların təşkili və Azərbaycanda ilk univer-
sitətin yaradılmasının qərarlaşdırılması fikrimizin təsdiqi kimi
qəbul edilə bilər. Bu barədə gəldiyimiz qənaəti əsaslandırmaq,
həmin dövrdə həyata keçirilən təhsil siyasətinin məqsəd və mə-
ramına aydınlıq gətirmək üçün bu prosesdə keçid dövründə
mərhələli inkişafı nəzərdə tutan islahatlara diqqət yetirməyi zə-
ruri hesab edirik. Məxəzlərə istinadən deyə bilərik ki, Azərbay-
can Xalq Cümhuriyyəti hökuməti Gəncəyə köçdükdən sonra
iyunun 30-da Azərbaycan hökumətinin qərarı ilə Azərbaycan
Xalq Maarifi Nazirliyinin ştatı təsdiq olunur. Buraya nazir,
onun müavini, nazirliyin idarə, şöbə və dəftərxana aparatı işçi-
ləri daxil idi. Nazirliyin səlahiyyətinə xalq maarifinə aid qanuni
aktların layihələrini hazırlayaraq müvafiq qanunvericilik idarə-
lərinə təqdim etmək, respublikada elmin və maarifin inkişafına
kömək edən tədbirlər planı işləyib hazırlamaq, nazirlik sistemi
üzrə maliyyə smetası tərtib etmək, nazirlik sisteminə olan bü-
tün idarələrin və tədris müəssisələrinin illik hesabatlarını müza-
kirə etmək, nazirin şurasında baxılacaq məsələləri hazırlamaq.
Şuranın iclaslarına müzakirə olunan məsələnin mövzusunda
asılı olaraq nazirin göstərişi ilə elm və tədris məsələləri ilə
məşğul olan mütəxəssislər də dəvət oluna bilərdilər. Xalq Maa-
rifi Nazirliyinin məktəblər idarəsi nəzdində ali və orta ixtisas
təhsili, xalq təhsili və peşə təhsili işləri üzrə üç müstəqil şöbə
yaradılır. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin maarif

iş sahəsində həyata keçirdiyi ilk tədbirlərdən biri türk (Azərbaycan) dilinin dövlət dili kimi elan edilməsi oldu. Bu Azərbaycan hökumətinin 1918-ci il 27 iyun tarixli qərarı ilə həyata keçirilir. Lakin Azərbaycan dilini mükəmməl bilən ixtisaslı kadrların olmaması işi çətinləşdirirdi. Buna görə də müvəqqəti olaraq inzibati idarə orqanları, məhkəmə işi və s. sahələrdə Azərbaycan dilini bilən ixtisaslı kadrlar hazırlanana qədər rus dilindən istifadəyə də yol verilirdi. Azərbaycan Cümhuriyyəti öz varlığının ilk günlərindən milli kadrların yetişdirilməsinə, bu sahədə təhsilin tamamilə yenidən qurulmasına xüsusi əhəmiyyət verir. Bu işdə Xalq Maarifi Nazirliyinin işi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Nazirliyin məktəb təhsili sahəsində həyata keçirdiyi ilk tədbir məktəblərin milliləşdirilməsi işi oldu. Azərbaycan hökumətinin 1918-ci il 28 avqust tarixli qərarı ilə müəyyən olunurdu ki, bütün ibtidai tədris müəssisələrində təhsil şagirdlərin öz ana dilində aparılmalı, dövlət dili olan Azərbaycan dilinin tədrisi məcburi surətdə həyata keçirilməlidir. Ali, ibtidai və orta tədris müəssisələrinə dərslər məcburi surətdə dövlət dilində, yəni Azərbaycan dilində aparılmalı idi. Azərbaycan dili bilməyən şagirdlər üçün 3-cü və 4-cü siniflərdə rus şöbələri açılır və burada Azərbaycan dili ilə intensiv surətdə tədris olunur ki, iki ildən sonra həmin şagirdlər artıq Azərbaycan dilində təhsillərini davam etdirə bilsinlər. 5-ci sinifdən sonra isə tədris prosesi rus dilində aparılır. Azərbaycan dili isə həmin siniflərdə məcburi fənn kimi tədris olunur. Bu siniflərdə Azərbaycan dilinin tədrisi həftədə 4 saatdan az olmamalı idi. AXC-nin təhsil siyasətinin fəlsəfəsini təşkil edən cəhətlərdən biri də bu idi ki, o öz fəaliyyətinin ilk günlərindən demokratik mövqelərdə dayanaraq tədris işini milliləşdirərkən azlıqda qalan millətlərin mənafeyini də nəzərə almışdı. Hökumətin 1918-ci il 7 sentyabr tarixli qərarı ilə əgər sinifdə 10 nəfərdən az olmayaraq başqa millətdən olan şagird var idisə onda onlara öz dillərində ilahiyət və ana dili dərsləri keçilməli idi. Məktəblərin milliləşdirilməsi ilə əlaqədar olaraq Azərbaycan dilini bil-

məyən çoxlu uşaq təhsildən kənarda qalır. Buna görə də 1918-ci il noyabrın 13-də Azərbaycan hökuməti özünün xalq təhsili haqqındakı əvvəlki qərarlarına dəyişikliklər edir. Yeni qərarla o şəhərlərdə ki, bir orta təhsil müəssisəsi var idi, orada yuxarı hazırlıq siniflərindən başlayaraq Xalq Maarifi Nazirliyinin icazəsi ilə paralel olaraq rus bölmələri də açmağa icazə verilir. O şəhərlərdə ki, bir neçə eyni tipli təhsil ocağı fəaliyyət göstərirdi onda onların bir hissəsi milliləşdirilir, qalan hissəsində isə təhsil rus dilində aparılır. Lakin həmin məktəblərin hamısında Azərbaycan dili məcburi fənn tədris olunur. Həmin qərarla azərbaycanlı uşaqlarından tələb olunurdu ki, onlar məcburi surətdə yalnız milliləşdirilmiş yaxud milliləşdirilməsi nəzərdə tutulan məktəblərdə oxusunlar. Azərbaycan Cümhuriyyəti xalq maarif naziri Nəsim bəy Yusifbəyli 1918-ci il dekabrın 31-də Azərbaycan qubernatorlarına yazdığı məktubda göstərirdi ki, indi Xalq Cümhuriyyətində maarif işi sahəsində qarşıda çox böyük və çətin vəzifələr dayanır. Nazirlik bütün qüvvəsini sərf edir ki, mümkün qədər qısa müddətdə ölkədə yeni məktəblər, müəllimlər hazırlayan kurslar açmaqla maarif işi sahəsində ölkəni qısa vaxtda lazımi səviyyəyə qaldıra bilsin. O öz məktubunda sonra qeyd edirdi ki, indiki zamanda yalnız yüksək maarifli xalqın yaşamağa haqqı var. Azərbaycan hökumətinin həyata keçirdiyi tədbirlər nəticəsində artıq 1919-cu ilin əvvəllərində Azərbaycanda dövlət hesabına 23 orta ixtisas təhsili və 637 ibtidai məktəb fəaliyyət göstərirdi. Orta məktəblər arasında 6 kişi və 4 qadın gimnaziyası, 5 realni məktəb, 3 müəllimlər seminariyası, 3 müqəddəs Nina qadın tədris müəssisəsi, politexnik məktəb və kommersiya məktəbi var idi. 1919-cu ilin əvvəllərində Bakı qadın müəllimlər seminariyası kişi müəllimlər seminariyasına çevrilir. 1919-cu ilin iyulundan Lənkəran kişi və qadın gimnaziyaları da xalq maarif nazirliyinin sərəncamına keçir. Həmin il avqustun 11-də Xalq Maarif Nazirinin qərarı ilə Bakı, Gəncə və Nuxadakı müqəddəs Nina qız tədris müəssisələrinin adı dəyişdirilir. Bakıda birinci Azərbaycan qız gimnazi-

yası, Gəncə və Nuxada isə qız gimnaziyaları adlandırılır. 1919-cu ildə Xalq Maarif Nazirliyi Göyçay şəhərində realnı məktəb, Bakıda qız, Nuxada kişi və qadın, Şuşada kişi məktəb və seminariyaları açmaq barədə Azərbaycan parlamentinə qərar layihələri təqdim edir. Onlardan 1919-cu ildə yalnız Göyçayda realnı məktəb açmaq haqqında qanun layihəsi təsdiq olunur. Müəllim seminariyalarında oxuyanlar istisna olmaqla 1919-1920-ci tədris ilində Azərbaycanın orta məktəblərində 9611 şagird təhsil alırdı ki, onlardan da 3115-i azərbaycanlı, qalan 6496 nəfəri isə başqa millətlərin nümayəndələri idi. Bakı kommersiya və politexnik məktəbləri, Bakıdakı 3-cü və 4-cü kişi, 2-ci, 3-cü və 4-cü qadın gimnaziyalarından başqa qalan bütün orta ixtisas təhsil müəssisələri milliləşdirilmişdi. Bakıdan başqa Azərbaycanın digər şəhərlərindəki milliləşdirilmiş məktəblərdə Azərbaycan hökumətinin 1918-ci il 28 avqust və 13 noyabr tarixli qərarlarına uyğun olaraq milliləşdirilmiş siniflərlə yanaşı, tədrisin rus dilində aparıldığı siniflər də fəaliyyət göstərirdi. Lakin dərslərin rus dilində aparıldığı siniflərdə məcburi surətdə həftədə 3-4 saat Azərbaycan dili dərsləri də keçirilirdi. Xalq təhsilini milli zəminlər üzərində yenidən qurmaq üçün ixtisaslı müəllim kadrlarına və dərs vəsaitinə böyük ehtiyac var idi. O dövrdə Azərbaycanda mövcud olan müəllim kadrları bu işin öhdəsindən heç cür gələ bilməzdi. Bunun üçün təcili olaraq yeni yollar axtarmaq lazım idi. Bu vəzifəni yerinə yetirmək üçün başlıca yol Türkiyədən müəllim kadrları dəvət etmək və qısamüddətli kurslarda Azərbaycan dili bilən savadlı şəxslərdən müəllim kadrları hazırlamaq idi. 1918-ci il iyunun 22-də Azərbaycan tədris müəssisələri üçün Türkiyədən müəllim kadrları dəvət etmə və dərs vəsaiti tədarük etmək haqqında Azərbaycan hökuməti xüsusi qərar qəbul edir. Bu məqsəd üçün hökumət Türkiyə həyatı ilə yaxşı tanış olan Əhmədbəy Ağayevi bu işləri təşkil etmək üçün İstanbula ezam etməyi Xalq Maarif Nazirliyinə tövsiyə edir. Tədris müəssisələrinin milliləşdirilməsi işini daha müvəffəqiyyətlə həyata keçirmək məqsədilə 1919-cu ilin ya-

yında ibtidai və orta məktəblərin aşağı siniflərini müvafiq milli müəllim kadrları ilə təmin etmək məqsədilə qısa müddətli pedaqoji kurslar təşkil olunur. Hökumətin qərarı ilə bu məqsədlə Xalq Maarif Nazirliyinin sərəncamına 2 milyon 390 min manat vəsait ayrılır. Bakıda, Gəncədə və Nuxada kişi və qadın, Şuşada, Qazaxda, Qusarda, Salyanda və Zaqatalada isə kişi pedaqoji kursları açılır. Hər kursda ən azı 50 nəfər müdəvim təhsil alırdı. Kursları qurtaranların demək olar ki, hamısına məktəblərdə müəllim yeri verildirdi. Bundan əlavə Türkiyədən 50 nəfərə yaxın müəllim dəvət olunur. Müəllim kadrlarının hazırlanması və dəvəti ilə yanaşı Xalq Maarif Nazirliyi məktəblər üçün dərslərin hazırlanması və nəşri ilə də ciddi məşğul olur. Bunun üçün Maarif Nazirliyinin xüsusi komissiyası təşkil edilir. 1919-cu ildə «Türk əlifbası», «Təzə elmi hesab», «İkinci il», «Yeni məktəb», «Ədəbiyyat dərsləri», «Müntəxəbat», «Türk çələngi», «Tarixi-təbii», «Rəhbər cəbr» dərsləkləri qısa müddətdə hazırlanaraq kütləvi tirajlarla nəşr olunub məktəblər arasında paylanır. Dərsləklərin hazırlanmasında Azərbaycan maarifi və ədəbiyyatının görkəmli xadimləri Hüseyn Cavid, Mahmudbəy Mahmudbəyov, Abdulla Şaiq, Camo Cəbrayılbəyli, Səmədbəy Acalov, Fərhad Ağayev, Ağabəy İsrəfilbəyov, Abdullabəy Əfəndizadə və başqaları fəal iştirak edirlər. Bundan əlavə Azərbaycan məktəblərinin kitabxanaları Türkiyədən alınmış türk dilli dərsləklər, dərs vəsaitləri və başqa kitablarla da təmin olunurlar. (bax: Azərbaycan, 06.03.08). Qeyd etməliyik ki, təhsil siyasəti prosesində keçid dövrünün mühüm vasitələrindən biri, məhz ali təhsilli mütəxəssislərin hazırlanmasında müstəsna əhəmiyyət kəsb edən universitetin yaradılması olmuşdur. Tarixdən bəllidir ki, müxtəlif elmlərin təlim-tədris prosesinin birliyini ifadə edən universitet – hələ qədim zamanlardan bəşəriyyətin elm və sivilizasiyasının inkişafına xidmət etmişdir. Qədim Yunanıstan və Romada mövcud olmuş akademiya orta əsrlər Şərqində öz yerini indiki mənada universitetlərə verdi. Əlbəttə, bunlar universitet adlanmırdı və qarşısına

qoyduğu məqsədlərinin fəlsəfəsi də – indki universitetlərin məqsədlərindən xeyli uzaq idi. Lakin arzu və qayə bir idi – bəşər mədəniyyətini inkişaf etdirmək üçün yeni, savadlı nəsillər tərbiyə etmək. Məhz bu amil AXC-nin təhsil siyasətinin əsasını təşkil edirdi. Bunun ən böyük təntənəsi isə 1919-cu ildə Bakıda Dövlət Universitetinin yaradılması ilə nəticələndi.

Təhsil siyasətinin ikinci dövrü sovet dövrünə düşür. Bu həmin dövrüdür ki, bizim nəsil tərbiyə və təhsil almış, dünyəvi təhsilin müxtəlif komponentlərini əxz etmiş, həmin çərçivədə müəyyən uğurlar əldə etmişdir. Etiraf etmək lazımdır, həmin zaman kəsiyində dünyəvi təhsil, beynəlmiləpçilik təhsil siyasətinin fəlsəfəsinin əsasını təşkil edirdi. Lakin, bu proseslər vahid sərhədlər çərçivəsində həyata keçirilirdi. Bu amil isə beynəlxalq təhsilə inteqrasiyanın qarşısında məhdudiyyət yaradırdı. Lakin, belə bir qadağaların tətbiq edildiyi bir dövrdə Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasəti nəticəsində Azərbaycan təhsili böyük uğurlara nail oldu.

Məqsədimiz Heydər Əliyev irsində təhsil siyasətinin bəzi tarixi-siyasi-nəzəri aspektləri olduğunu nəzərə alaraq sovet dövrünə qismən toxunaraq əsas diqqətimizi müstəqilliyimizin bərpasından sonrakı dövrə yönəltməyə çalışmaqdır. Yəni, XXI əsrin astanasında olduğumuz bir dövrdə təhsilin fəlsəfəsində təhsil islahatları barədə mülahizələrimizin, təkliflərimizin bildirilməsinin əhəmiyyəti şübhəsizdir. Ən başlıcası odur ki, Azərbaycanda təhsil islahatı dövlətin siyasətində xüsusi yer tutur. Buna müvafiq olaraq dövlət komissiyasının yaradılması, təhsil sahəsində islahatlar proqramının hazırlanması və s. tədbirlər islahatın müvəffəqiyyətlə başa çatacağına inamı artırır, eləcə də Təhsil Nazirliyi tərəfindən təhsilin idarə edilməsi, xüsusilə islahatı əhatə edən baş sxemdə struktur aydınlığı yaradılması duyulur, həmin sahəyə sistemli yanaşmanın irəli sürülməsi islahatın elmi əsaslarla həyata keçiriləcəyindən xəbər verir. Texniki tərəqqi və texnologiya, təbiət, cəmiyyət, insan haqqındakı elmi nailiyyətlərin və nəticələrin tədris planlarında, proqramlarında

çoxvariantlı əks olunmasının tövsiyə edilməsi təqdirəlayiqdir. Bunlara əlavə olaraq bildirmək istərdik ki, XXI əsrdə təhsilin, elmin inkişafının istiqamətləndirilməsində ən mühüm məsələlərdən biri də təbiət elmləri ilə ictimai elmlər arasında inteqrasiya yaradılmasına səy göstərməkdir. Həmin məqsədlə müxtəlif elm sahələrindəki nailiyyətlərin səmərəli əlaqələndirilməsi qarşımızda böyük tələblər qoyur. XXI əsrdə əməli olaraq təbiət və cəmiyyət münasibətlərinin yeni əsaslar və yeni istiqamətlərlə nizamlanmasının sistemli təhlili coğrafi (epigenetik) proseslərin öyrənilməsinə tələb edir. Eyni zamanda ətraf mühitin coğrafi mahiyyətinin təhlili, təbiət, cəmiyyət elmlərindən bəhs edən sahələr üçün idarəetmənin bir çox sahələrində çalışanlara da geniş məlumatlar verir və antropokosmik, bifurkasiya, enerji istehsal dövryyələri, təbii dinamikliyi, regional siyasət, cosiyasət (geosiyasət) və s. kimi biliklər mənbəyi yaradır. Keçid adlandırılan dövrdə ilk növbədə elm sahələrinin transformasiya edilməsi, elmin strukturlaşması, elmlərarası əmək bölgələrinin aydınlaşdırılması və s. tələb olunur. Ən başlıcası, fəlsəfə, təbiətşünaslıq, iqtisadiyyat, coğrafiya, əhalişünaslıq, mədəniyyətşünaslıq və s. kimi sahələrdə klassik mahiyyətlər bərpa edilməlidir. 70 ildə bir çox siyasətləşdirilmiş elmi ideyalar, konsepsiyalar təhsildən kənarlaşdırılmalıdır. Təbiət və cəmiyyət elmləri arasındakı inteqrasiya həddini ixtisasların tələblərinə uyğun interpretasiya etmək məqsədilə elmlər və fənlərarası əlaqələrin elmi-metodik əsaslarını işləmək lazım gəlir. Qeyd olunanlar isə təbii ki, Azərbaycanda təhsil siyasətini bir qədər də aktuallaşdırır. Həmin amil istər-istəməz təhsil islahatlarının həyata keçirilməsini zəruriləşdirir ki, bu da xüsusistateji konsepsiyaların yaradılmasını vacib edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, tarixi fenomen şəxsiyyət Heydər Əliyevin həyat fəlsəfəsində təhsil siyasəti mühüm strateji mahiyyət daşıyır. Ulu öndər Heydər Əliyev irsinin öyrənilməsinin mühüm və strateji istiqamətlərindən biri də davamlı inkişaf, insan kapitalının formalaşmasında mühüm əhəmiyyətə malik

amillərdən biri, məhz elm və təhsil sahəsidir. Böyük siyasi xadimlər yalnız təmsil etdikləri xalqın və dövlətin tarixində oynadığı müstəsna rolla deyil, həm də bütövlükdə bəşəriyyətin idarə olunmasına və gerçək tələyinə hesablanmış elmi-nəzəri baxışları ilə tanınırlar. Yüksək xarizması və idarəçilik keyfiyyətləri, uzaqgörənliyi, müdrikliyi ilə müstəqil dövlətimizin milli inkişaf yolunu müəyyənləşdirən milli lider Heydər Əliyev fenomenini də məhz belə şəxsiyyətlərdən biri kimi çağdaş tariximizdə özünə əbədi yer qazanmış, «ölməz ideyaları cəmiyyətin tərəqqisinin» başlıca rəhninə çevirmişdir.

Ötən əsrin 90-cı illərindən başlayaraq Sovet İttifaqının süqutu nəzərəcarpacaq dərəcədə sürətləndi və yeni müstəqil dövlətlər yaranmağa başladı. Məhz həmin suveren dövlətlərdən biri də 1991-ci ilin 18 oktyabrında özünün müstəqilliyini elan edən Azərbaycan Respublikası oldu. Təbii olaraq yeni yaranan dövlətlərlə yanaşı Azərbaycanın da dünyaya inteqrasiyasını, yəni modernləşməsinə və aktiv diplomatiya kursunu çevik şəkildə müəyyənləşdirməsini zərurətə çevirdi. Beləliklə, Azərbaycan Respublikasında damodernləşmə diplomatiya kursunun mühüm prioritetinə çevrildi. Yəni, Azərbaycanda daxili və xarici siyasətin, «iqtisadiyyatın»[1;], ordu quruculuğunun, aqrar sahənin, sənayenin və s. mövcud strukturların modernləşdirilməsi siyasəti dövlət siyasətinin strategiyasının əsasını təşkil etməyə başladı.

Həmin prosesdə mühüm həyati əhəmiyyətə malik bu məqsədlərə nail olmaqdan ötrü, strateji mahiyyət kəsb edən daha vacib bir sahə diqqətdən qaçırılmamalı idi. Bu da elm və təhsil sahəsi idi. Zənnimcə, yenicə müstəqillik əldə etmiş, Ermənistanın təcavüzünə məruz qalmış, keçid dövrünü yaşayan Azərbaycan Respublikasında elm və təhsil diqqət mərkəzindən kənarda qalsaydı və nəticədə savadsız, bacarıqsız və inkişaf etmiş dünya dövlətlərinin elmi nailiyyətlərindən və təcrübəsindən xəbərsiz kadrlarla məqsədimizə necə çata bilərdik? Bu sualın bir cavabı var. Əgər belə bir vəziyyət olsaydı biz heç vaxt

dövlətimizin inkişafından və möhkəmləndirilməsindən, bugünkü, nailiyyətlərimizdən danışa bilməzdik.

Demək, Azərbaycan Respublikasında elm və təhsilin modernləşdirilməsi siyasəti strateji mahiyyət daşıdığından dövlətin təməl prinsiplərindən birinə çevrilir ki, bu da zərurətdən yaranır.

Qeyd olunan mühüm strateji amilləri nəzərə alan Milli lider Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyinin ilk günlərindən elm və təhsilin modernləşdirilməsini dövlət siyasətinin mühüm tərkib hissəsi kimi daimi diqqət mərkəzində saxladı və bu sahənin inkişafına xüsusi yer ayırdı. Beləliklə də elm və təhsilin modernləşdirilməsi istiqamətində xüsusi strategiyalar, konsepsiyalar layihələr, qanunlar işlənib həyata keçirilməyə başlandı. Bu da Azərbaycan elminin və təhsilinin beynəlxalq inteqrasiyasına geniş imkanlar yaratdı. Sadalananlardan 1992-ci ildə qəbul olunmuş yeni təhsil qanunu, 1993-cü ildən başlayaraq elm və təhsilin perspektiv inkişafını təmin edəcək yeni təhsil qanunun – xalqın bir neçə dəfə müzakirəsinə təqdim edilən layihələri, müstəqilliyimizin ilk dövrlərində Azərbaycan elminin məbədgağı sayılan Elmlər Akademiyasının bağlanması təkid edilənlərdən fərqli olaraq onun fəaliyyətini zəruri edən elm siyasəti layihələri (hazırda elm siyasəti qanunu Azərbaycan Milli Məclisinin payız sessiyasında müzakirəyə çıxarılaçaq), Azərbaycan Respublikası prezidentinin 4 yanvar 2003-cü il tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmiş Milli Elmlər Akademiyasının Nizamnaməsi[6;], Azərbaycan Respublikası prezidentinin 2007-ci il 03 iyul tarixli sərəncamı ilə təsdiq edilmiş AR-da texniki peşə təhsilinin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı (2007-2012-ci illər), Azərbaycan Respublikası prezidentinin 05 sentyabr 2009-cu il tarixli Fərmanı ilə təsdiq olunmuş «Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununun[6;] təsdiq edilməsi barədə Fərmanı»nı və s. misal gətirmək olar.

Gətirilən iqtibaslar Azərbaycanda həyata keçirilən elm və təhsilin modernləşdirilməsi siyasətinin müəyyən qisminin göstəricisidir.

İstər-istəməz belə bir sual yaranır. Bunları zəruri edən nədir?

İnkişaf etmiş dünya dövlətlərinin təcrübəsini dərinlən bi-lən yüksək xarizması və idarəçilik keyfiyyətləri, uzaqgörənliyi, müdrikliyi ilə müstəqil dövlətimizin milli inkişaf yolunu müəy-yənləşdirən Heydər Əliyev çağdaş tariximizdə özünə əbədi yer qazanmış, onun «ölməz ideyaları cəmiyyətin tərəqqisinin» baş-lıca rəhninə çevirmişdir. Ümumilli lider Heydər Əliyevə yaxşı bəlli idi ki, dövlətin, xalqın gələcək taleyi onun malik olduğu elmi-intellektual və mənəvi potensialından asılıdır. Reallıqlar sübut edir ki, daxili və xarici siyasətin strateji nüvəsini təşkil edən ümumi inkişaf konsepsiyasını elmi əsaslar üzərində qur-maqla təhsilin səviyyəsinin yüksəldilməsini dövlət quruculuğu prosesinin mühüm təminatı sayan, hər zaman progressiv yeni-liklərə istinad edən dövlətlər həmişə tərəqqiyə nail olaraq dün-ya arenasında özünəlayiq yer tuturlar. Yəni milli intibahın tə-minatında başlıca vasitə sayılan elm və təhsil həm də cəmiyyət qarşısında dayanan bir çox problemlərin həllində mühüm rol oynayır. Məhz müasir Azərbaycanın qurucusu və memarı olan ümumilli lider Heydər Əliyevin də bu yoluseçməsi əsasən elm və təhsil siyasətinin strateji mahiyyətindən irəli gəlir. Dün-yəvi təhsilə integrasiya yolunu seçən Azərbaycan Respublika-sında müstəqilliyin bərpasından sonra bu strateji sahəyə milli təhlükəsizliyin mühüm amillərindən biri kimi xüsusi diqqətin yetirilməsi onu deməyə əsas verir ki, ölkədə həmin məsələ ümumi inkişaf və dövlət siyasəti ilə vəhdət təşkil edir. Dövlət siyasətinin strateji mahiyyətindən irəli gələn mühüm amillərin təsiridir ki, avroatlantik məkanına integrasiya kursu seçmiş res-publikamız Avropa ölkələrinin 1999-cu il iyunun 19-da Bolo-niya şəhərində imzaladıqları birgə bəyanata qoşulmaqla bu coğrafi məkanda qəbul olunmuş vahid təhsil standartlarını də-s-təkləmişdir. Beləliklə də Boloniya prosesinə qoşulan ölkələr, o cümlədən Azərbaycan müəyyən olunmuş altı əsas prinsipə ri-ayət etməklə, ümumavropa məkanında təhsil və tələbə mübadi-ləsini asanlaşdırmışdır.

Lakin sadalananlarla yanaşı təhsilimizin çağdaş vəziyyə-tinin həmin prosesə tam adekvat olduğunu da demək çətindir və bu sahədə hələ xeyli işlər görülməlidir. Təbii olaraq inkişaf etmiş dünya təhsil məkanına integrasiyanın sürətləndirilməsi üçün progressiv ruhlu islahatları davam etdirməli, bu sahədəki çatışmazlıqları aradan qaldırmaq zəruridir. Məhz bunu elm və təhsil siyasətinin strateji mahiyyəti zəruri edir.

Buna rəğmən Ulu Öndər həmişə təklif və tövsiyələrində elm və təhsilin mövcud problemlərinin müsbət həllinə yönələn bir sıra fərmanların, sərəncamların verilməsi və mühüm dövlət proqramlarının həyata keçirilməsi onu göstərir ki, təhsil infrast-rukturunu yeniləşdirmədən, müasir tipli yeni məktəblər inşa et-mədən, təlim-tədris prosesinə şərait yaratmadan, dünya ölkə-lərinin mütərəqqi təhsil ənənələrini nəzərə almadan gənc nəslin intellektual inkişafına nail olmaq mümkün deyildir. Əsasən 1998-ci ildən başlayaraq davamlı olaraq elmi-tədqiqat müəssi-sələrinin və ali məktəblərin 1500-ə qədər əməkdaşı müxtəlif ölkələrdə – ABŞ, Böyük Britaniya, Fransa, Rumıniya, Polşa, Ru-siya, Pakistan, Türkiyə, İspaniya, Almaniya, Yunanıstan və s. yerlərdə yaradıcı ezamiyyətlərdə olmuş, Azərbaycan elmini yüksək səviyyədə təmsil etmişdir.

Milli lider Heydər Əliyev irsindən bizə örnək olacaq digər bir məsələyə də münasibətbildirmək yerinə düşər. Yəni elmi-tədqiqat-ların nəticələrinin istehsalatda tətbiq edilməsində çətinliklər yenə də mövcuddur. Həmişə məlumdur ki, elm ilə istehsalat arasındakı münasibətlərin düzgün tənzimləndiyi cəmiyyətlərdə elmə və təhsilə qoyulan vəsait çox səmərəli olur. İnkişaf etmiş ölkələrdə elm ən çox gəlir gətirən sahələrdən biridir. Bu sahəyə sərf edilən hər manatın gətirdiyi gəlir faizlərlə deyil, böyük vəsaitlərlə ölçülür. Ona görə də bu gün dövlətin və cəmiyyətin qarşısında duran əsas vəzifələr-dən biri elmi potensialın qorunub saxlanması və ondan milli inkişaf naminə maksimum səmərəli istifadə olunmasıdır.

1993-cü ilin ikinci yarısından başlayaraq intensiv inkişaf dövrünü yaşayan təhsil siyasətimiz bir başa ümumilli lideri-

miz Heydər Əliyevin məqsədyönlü fəaliyyəti ilə bağlıdır. Mənbələnin birində bildirilir ki, «Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyev martın 1- də Prezident sarayında Türkiyənin milli təhsil naziri Mehmet Sağlamı qəbul etmişdir. Dövlətimizin başçısı qonağı səmimi salamlayaraq, onun ölkəmizə səfərinin gedişi ilə maraqlandı» [17;3]. Görüş üçün təşəkkür edən Mehmet Sağlam səfərin çox yaxşı keçdiyini, Azərbaycanda olduğu üç gün ərzində orta məktəblərə, BDU-ya, tibb, «Qafqaz» universitetlərinə getdiyini bildirdi. Nazir əlavə etdi ki, Bakıya bundan əvvəl də gəldiyinə görə, bu dəfə daha çox qeyri-dövlət təhsil müəssisələri ilə maraqlanır. Qonaq türk dünyasının çox görkəmli dövlət adamı, Azərbaycanın siyasi və iqtisadi müstəqiliyini qoruyan prezident Heydər Əliyev ilə görüşüb onu salamlamaqdan böyük məmnunluq duyduğunu, ölkəmizdə görülən işlərin onlarda qürur doğurduğunu vurğuladı. Respublikamızın işğal altında qalan ərazilərinin dövlətimizin başçısı Heydər Əliyevin söyləri sayəsində azad ediləcəyinə ümidvar olduğunu söyləyən Mehmet Sağlam bildirdi ki, Azərbaycan torpaqlarının ATƏT-in Lissabon Zirvə görüşündə bəyan edilmiş prinsiplər əsasında həqiqi sahiblərinə qaytarılması üçün Türkiyə hökuməti əlindən gələn köməyi göstərməkdə davam edəcəkdir[7;] Mehmet Sağlam prezident Süleyman Dəmirəlin və Baş nazirin birinci müavini Tansu Çillərin salamlarını prezident Heydər Əliyevə yetirdi və dedi ki, Türkiyə rəhbərliyi prezident Heydər Əliyev cənablarının dost ölkəyə gözlənilən səfəri zamanı parlamentdə də çıxış etməsini arzulayır. Daha sonra bildirilir ki, «Ölkələrimiz, xalqlarımız arasında dostluq, qardaşlıq əlaqələrinin bütün istiqamətlərdə inkişafının zəruri olduğunu vurğulayan prezident Heydər Əliyev təhsil sahəsində əməkdaşlığı da yüksək qiymətləndirdi. Dövlətimizin başçısı dedi ki, təhsil cəmiyyətin, demək olar, hamısını əhatə edir. Uşaqdan başlamış yaşlı adama qədər hamı təhsillə bağlıdır. Elmlə məşğul olmaq, dövlət işində çalışmaq, biznes sahəsində fəaliyyət göstərmək üçün təhsil almaq lazımdır» [18;3]. Sonra prezident qeyd edir ki, respublikamızda

təhsil sahəsində aparılan islahatlar Türkiyə ilə əlaqələrin daha da sıx olmasını tələb edir. Azərbaycanın keçmişdən qalan öz təhsil sistemi var və indi biz bunu yeniləşdirmək, daha da mükməll etmək istəyirik. Bu baxımdan Türkiyənin təhsil sisteminin təcürübəsini öyrənmək, mənimsəmək və ondan istifadə etmək lazımdır. Dövlətimizin başçısı dedi: Güman edirəm, burada olduğunuz müddətdə Azərbaycanda bu sahədəki vəziyyəti özünüz üçün müəyyən etdiniz. Yəqin ki, Azərbaycanın Təhsil Nazirliyi də Türkiyədən nəyi götürüb özümüzə tətbiq etməyimizin mümkünliyünü bilir və bundan sonra da bilməlidir. Türkiyə prezidenti Süleyman Dəmirəlin və Baş nazirin birinci müavini Tansu Çillərin salamlarını çatdırdığına görə təşəkkürünü bildirən prezident Heydər Əliyev onlara özünün salamlarım, hörmət və ehtiramını yetirməyi xahiş etdi. Bu yaxınlarda Türkiyəni ziyarət etmək arzusunda olduğunu bildirən dövlətimizin başçısı dedi ki, səfər zamanı hansı proqram təklif olunsay, onu da həyata keçirməyə hazıram, o cümlədən sizin təklifinizi də qəbul edirəm. Dövlətimizin başçısı bir daha xatırlatdı ki, biz Türkiyə ilə bütün sahələrdə əməkdaşlığı inkişaf etdirmək istəyirik və Türkiyə-Azərbaycan dostluq, qardaşlıq[7;3] əlaqələri bizim üçün strateji xarakter daşıyır. Bu əlaqələrin daha da genişlənməsi və inkişafı üçün bu gün də çalışırıq və gələcəkdə də çalışacağıq. Belə bir məqamda Ulu Öndər Heydər Əliyev qətiyyətlə deyir ki, Azərbaycanın ən ağır probleminin həllində – işğal olunmuş torpaqlarımızın azad edilməsi və ölkəmizin ərazi bütövlüyünün bərpa olunması uğrunda mübarizəmizdə Türkiyə, onun rəhbərləri, Türkiyənin bütün xalqı bizi dəstəkləyir. Biz dəfələrlə bunun şahidi olmuşuq, xalqımız da bunu bilir. Daha sonra o bildirir ki, biz Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin ATƏT-in Lissabon Zirvə toplantısında əldə olunmuş prinsiplər əsasında aradan qaldırmaq istəyirik. Dövlətimizin başçısı əmin olduğunu dedi ki, Türkiyə bundan sonra da bu məsələdə Azərbaycanı dəstəkləyəcək və biz münaqişənin sülh yolu ilə həllinə nail olacağıq. Göründüyü kimi milli lider Heylər Əliyev

bir görüşdə təhsilimizin inkişafının çoxsaylı problemlərinə toxunmaqla əlavə olaraq digər məsələlərə də siyasi nöqteyi-nəzərdən düşünülmüş diplomatik gedişlər edir. Müstəqilliyin bərpasından sonra keçid dövrü təhsil siyasətinin mərhələli inkişafının dünya təhsil sisteminə inteqrasiyasını əks etdirən bir məqam da BDU-nun 80 illik yubileyinə həsr olunmuş mərasimlərdə təzahür edir. Məsələn, Türkiyənin Kırıkkale Universitetinin rektoru, doktor Təhsin Nuri Durlu deyir: «Bakı Dövlət Universitetinin yaranmasının 80-ci ildönümündə belə gözəl toplanmada ilk dəfə ölkəmdən kənarda öz dilimdə – türkçə danışib, öz dilimdə başa düşülməyimdən böyük məmnunluq, qürur duyur, hamımızı sayğı və sevgi ilə salamlayıram. Bakı Universitetinin nə qədər yüksək olduğunu son on ildə universitetimizə gələn elm adamlarından lazımcına bildirdik. Buraya gələndə gördük ki, bildiyimizdən daha yüksəkdir. Gəldiyimiz gündən bəri bunu anladım və dünyanın hörmətli dövlət başçımızla görüşdə də müşahidə etdik. Türkiyə Cümhuriyyətində təhsil sistemimizin bir təməl prinsipi vardır. Bu, Türkiyə Cümhuriyyətinin qurucusu, böyük Atatürkün bir sözüdür: «Həyatda ən doğru yol göstərən elmdir, bilikdir». Dünəndən bəri gördüklərimiz Bakıda da, bu universitetdə də bu prinsipin rəhbər tutulduğunu göstərdi və biz bundan böyük məmnunluq və fəxr duyduq.

Digər bir mənbədə isə, yəni «ABŞ-Azərbaycan cəmiyyəti Bakıda universitet idarə edir» [8;4] adlı Refet Kaplının məqaləsində də Azərbaycan təhsilinin dünya təhsil sisteminə inteqrasiyasının bir məqamı əks olunur. Məqalədə bildirilir ki, ABŞ Azərbaycan münasibətlərinin ilbəl genişlənməsi 1995-ci ildə iki ölkə arasında qarşılıqlı əlaqələrin möhkəmlənməsi sahəsində göstərilən səylərin rəmzi olan bir institutun – Bakıda Amerika Universitetinin (BAU) qurulmasına gətirib çıxardı. 1994-cü ildə yaradılmış beynəlxalq qeyri-dövlət təşkilatı olan Azərbaycan-Amerika Cəmiyyətinin təsis etdiyi bu ali məktəb beynəlxalq əlaqələr biznes, idarəetmə və kompüter elmləri sahəsində 60 tələbəyə dərs verir. «Qafqazdakı başqa ali təhsil ocaqların-

dan fərqli olaraq bu məktəb tipik Amerika universitetləri kimi modelləşdirilmişdir. Tələbələr (bir neçə xaricini çıxmaq şərti ilə) azərbaycanlılardan ibarət olan universitetin müəllim heyətinin 70 faizdən çoxu ABŞ təhsil ocaqlarındandır. BAU-nun Vaşinqtonda yerləşən vitse- prezidenti Mahir İbrahimov deyir ki, «universitet ABŞ-Azərbaycan əlaqələrinin genişlənməsinə güclü təsir edəcək bir körpü rolunu oynayır». Cənab İbrahimov BAU-nun Amerika universitetləri, araşdırma mərkəzləri və digər təşkilatlarla olan işlərini əlaqələndirir. Məktəbin proqramları 32 ictimai universiteti birləşdirən Texas Beynəlxalq Təhsil Konsorsiumu tərəfindən hazırlanmışdır. Konsorsium Yaponiya, Malayziya, Qətər və Türkiyənin də daxil olduğu bir çox ölkələrdə analoji fəaliyyət göstərmişdir. BAU öz tələbələrinin sayını artırmaq və ana dili ingilis dili olan gəncləri də oraya qəbul etmək niyyətindədir. Sayı artırmaqda olan xarici şirkətlər Azərbaycana işçilər göndərir və [8;3] BAU-nun rəhbərliyi bu işçilərin uşaqlarının ali təhsil almasına tələbat olacağını görür. BAU ali təhsil vermək funksiyaları ilə yanaşı, K-12 hazırlıq məktəbi də qurmaq istəyir ki, universitetdə tədris olunan amerikasayağı təhsil üçün azərbaycanlıları hazırlasın. Bu proqram bir neçə aya başlanacaqdır. Özəl olmasına baxmayaraq, universitet Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyev və hökumətin digər nümayəndələri tərəfindən möhkəm dəstəklənir. Cənab Mahir İbrahimov dedi ki, prezident universitetə mənəvi dəstəyini vermişdir və indi onun çiçəklənməsini gözləyir. Cənab Əliyevin marağı sırf təhsilin çərçivəsindən kənara çıxır. Cənab İbrahimov deyir ki, universitet tədris standartlarını yüksəltmək və ABŞ-Azərbaycan münasibətlərini yaxşılaşdırmaqla yanaşı, «Azərbaycanın müstəqilliyini möhkəmləndəcək və onun beynəlxalq cəmiyyətlərlə münasibətlər yaratmasına kömək göstərəcəkdir». Bir çox müşahidəçilərin fikrincə, bu keçmiş sovet respublikasına lazım olan şeydir. Azərbaycan texnologiya, kommersiya-ticarət sahəsində hələ də Rusiyadan asılıdır. Keçmiş sovet respublikaları arasında Rusiyanın ən az təsirinə məruz

qalmasına baxmayaraq, azərbaycanlılar bu təsirin daha da azalmasını istəyirlər. Azərbaycan təhsilinin dünya təhsil sistemində inteqrasiyasını əks etdirən daha bir fakta diqqət yetirək. Məxəzlərin birində qeyd edilir ki, «Alman aliminə BDU-nun diplomu təqdim olunmuşdur» [9;4]. Mənbəyə istinadən demək olar ki, Hans-Peter Əhməd Şmideni türk dünyasında, xüsusilə Azərbaycanda yaxşı tanıyırlar. Türk xalqlarının mədəniyyət, incəsənət və ədəbiyyatına ürəkdən bağlanan professor Əhməd Şmidenin yaradıcılığının zirvəsini, özünün dediyi kimi, məhz «Dədə Qorqud» eposunun alman dilinə tərcüməsi təşkil edir. Qeyd olunan dövrdə Hans-Peter Əhməd Şmide Bakı Dövlət Universitetinin fəxri doktoru adına layiq görüldüyü, Bonn şəhərində doktorluq diplomunun alimə təqdim olunması mərasimi keçirildiyi bildirilir. Türkiyə və Orta Asiya respublikaları səfirlərinin, sülh mükafatı laureatı, islamşünas professor Anna Mariya Şimmelin, alman və Azərbaycan ziyalıların iştirak etdiyi mərasimdə Azərbaycanın Almaniyadakı səfiri Hüseynağa Sadıqov Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyevin təbriklərini və səmimi salamlarını Əhməd Şmideyə çatdırmış, Azərbaycan ictimaiyyəti və BDU rəhbərliyi adından görkəmli alimi təbrik etmiş, ona ünvanlanan teleqramları oxumuş, universitetin fəxri doktoru diplomunu və medalını təqdim etmişdir. Hans-Peter Əhməd Şmidenin yaradıcılığından, Azərbaycan ədiblərinin alman dilinə tərcümə olunmuş əsərlərindən söz açan səfir «Kitabi-Dədə Qorqud»un alman dilinə çevrilməsinin alman mədəniyyəti ilə türkdilli xalqların mədəniyyəti arasında tarixi-mənəvi bir ənənənin davam etdirilməsi olduğunu və bu sahədə Əhməd Şmidenin əvəzsiz xidmətlərini vurğulamışdır. «Almaniya-Azərbaycan forumunun üzvü, professor Rotfus, Diyanət İşləri Türk İslam Birliyinin təmsilçisi Abdulla Uzunəlioğlu, professor Səid Ossami, «Zaman» qəzetinin Almaniya təmsilçisi İlhan Bardakçı, Almaniya Xarici İşlər Nazirliyinin şöbə müdiri Barker və başqaları çıxış edərək türkdilli xalqlar ədəbiyyatının Almaniya təbliğində Əhməd Şmidenin müstəsna rol oynadığını

qeyd etmişlər». Əhməd Şmide yüksək ada layiq görüldüyünə görə şəxsən Azərbaycanın dövlət başçısı Ulu Öndər Heydər Əliyevə, habelə universitet rəhbərliyinə minnətdarlığım bildirmiş, milli ədəbiyyatımız, folklorumuzun geniş təbliği üçün bundan sonra da qüvvə və bacarığımı əsirgəməyəcəyini söyləmişdir. «Mərasim Hessen Musiqi Akademiyasının tələbəsi, pianocu Elnarə İsmayilovanın və Mənhənqlədxadakı Almaniya Dövlət Operasının konsertmeysteri, skripkaçı Faiq Əliyevin ifasında Azərbaycanın klassik və müasir musiqi nümunələrindən ibarət konsertlə başa çatmışdır» [10;4]. Bu amil özü Azərbaycan təhsilinin səviyyəsini göstərən fakt kimi qəbul oluna bilər. Azərbaycan-Almaniya təhsil əlaqələri müstəqiliyin bərpa-sından sonra daha intensiv şəkildə inkişaf etməyə başlamışdır. Məsələn, elmi-texniki əməkdaşlıq kontekstində Azərbaycanın beynəlxalq təhsil əlaqələrini əks etdirən bir mənbədə (Yenə ada,, səh. 4.) bildirilir ki, Almaniyanın Haydelberq Universitetində yanma prosesləri üzrə beynəlxalq simpozium öz işini başa vurmuşdur. Simpoziumda respublikamızı Azərbaycan Texniki Universitetinin rektoru professor Rafiq Mehdiyev təmsil etmişdir. Onun «Yeni tipli yanma kameralı avtomobil mühərriki» mövzusunda məruzəsi marağa səbəb olmuş, mühərrikin sınaqdan keçirilmə dövründə İsveçdə, Rusiyada, Türkiyədə müvəffəqiyyətlə patentləşdirilməsi xüsusi qeyd edilmişdir. Azərbaycan aliminin tədqiqatının elmi və təbiiqi nəticələri yüksək qiymətləndirilmiş və təsdiq olunmuşdur. Haydelberqdəki müvəffəqiyyətdən sonra professor Rafiq Mehdiyev əvvəlcədən razılaşmaya əsasən, rəhbərlik etdiyi universitetlə Almaniyanın Köln Ali Texniki Məktəbi arasında əməkdaşlıq müqaviləsini imzalamaq üçün Kölnə gəlmişdir. Avqustun 4-də bu iki ali təhsil ocağı arasında əməkdaşlıq haqqında müqavilə imzalanmışdır. Mərasimdə Almaniya tərəfindən Köln Ali Texniki Məktəbinin rektoru professor Metsner, prorektoru professor Bley, həmin ali məktəbin professoru azərbaycanlı Rza Dəryani, Azərbaycan tərəfindən professor Rafiq Mehdiyev, respublikamızın Almaniya-

dakı səfirliyinin nümayəndələri iştirak etmişlər. Güclü elmi potensiala malik olan bu iki təhsil ocağının əməkdaşlıq haqqında müqavilə imzalamasından məqsəd Almaniya ilə Azərbaycan arasında ümumi elmi- mədəni əməkdaşlıq barədə sazişi əsas götürərək, Köln Ali Texniki Məktəbi və Azərbaycan Texniki Universiteti arasında elmi-texniki, iqtisadi, sosial-mədəni sahələrdə əməkdaşlığı inkişaf etdirməkdən ibarətdir. Əməkdaşlıq edən tərəflər professor və müəllimlərini, görkəmli alimlərini, tələbələrini, habelə təlim, elmi ixtiralar sahəsində layihələrini mübadilə edəcəklər. Köln Ali Texniki Məktəbi Azərbaycandan qəbul etdiyi müəllimlərin, alimlərin ixtisasını təkmilləşdirməyi, müəyyən layihələr əsasında onları təlimə cəlb etməyi, Bakıda təhsillərini başa vurmuş tələbələrə Almaniyanın sənaye müəssisələrində bir illik peşə təcrübəsi keçmək üçün yer ayrılmasını təmin etməyi öz üzərinə götürür. Əməkdaşlıq haqqında müqavilə imzalandıqdan sonra AzərTAc-ın xüsusi müxbiri Köln Ali Texniki Məktəbinin rektoru professor Metsner və Azərbaycan Texniki Universitetinin rektoru professor Rafiq Mehdiyev ilə söhbət etmişdir. Professor Metsner demişdir: «Köln Ali Texniki Məktəbi dünyanın 20 ölkəsi ilə müqavilə əsasında əməkdaşlıq edir. bunların sırasına ABŞ, İngiltərə, Yaponiya, Fransa, Çin, Rusiya və yüksək elmi potensiala malik başqa ölkələr daxildir. Almaniya qlobal miqyasda beynəlxalq əməkdaşlıq edən üç universitet var. Bunlardan biri də Köln Ali Texniki Məktəbidir. Azərbaycan Texniki Universitetini əməkdaş kimi seçməyimiz təsadüfi deyildir. Bu təhsil ocağının alimləri, onların elmi axtarışları, kəşflərinin istehsalatda tətbiqi səviyyəsi bizə bellidir. Almaniya tərəfi Azərbaycan Texniki Universitetinin alim və tələbələrini diplomlarını qəbul edir və tanıyır. Onu da qeyd edirəm ki, Azərbaycan MDB dövlətləri içərisində Rusiyadan sonra bizim ali məktəblə əməkdaşlığa qəbul olunan ikinci ölkədir». Professor Rafiq Mehdiyev həmkarının fikrinə bu sözləri əlavə etmişdir: «Müstəqil Azərbaycanın yeni iqtisadiyyatının formalaşması ölkəmizin təbii- iqtisadi potensialına arxalan-

maqla dünya təcrübəsindən bəhrələnmək tələbini irəli sürür. Azərbaycan alimlərinin elmi potensialı güclüdür. Elmi, iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş Almaniya kimi bir ölkə nəzəriyyənin iqtisadiyyata əməli tətbiqi işini yüksək səviyyədə qurmuşdur. Bizim elmdən onlar, onların elmindən isə biz qarşılıqlı surətdə bəhrələnməyə çalışacağıq. Məqsədimiz istedadlı, hərtərəfli biliyə malik mütəxəssislər yetişdirməkdir. Respublikamızda iqtisadi islahatlar sürətlə həyata keçirilir, neçə-neçə əməkdaşlıq müqaviləsi imzalanır. Göründüyü kimi tarixi fenomen şəxsiyyət Heydər Əliyev irsinin tədqiqindən bəlli olur ki, aparılan islahatların, beynəlxalq təhsilə inteqrasiyanın mahiyyəti bəşəri xarakter daşıyır. Yəni, Azərbaycanın təhsil siyasətində millilik, dünyavilik, modernlik, Qərbə inteqrasiya həmin prosesin nüvəsini təşkil edir.

Böyük qürur hissi ilə qeyd etməliyik ki, məhz Ulu Öndər Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə 1996-cı ildən başlayaraq Azərbaycan gənclərinin forumları keçirilməyə başladı. Forumlarda ulu öndər Heydər Əliyevin proqram xarakterli çıxışlarının nəticəsi olaraq hər bir gəncin qarşısında duran vəzifələr müəyyənləşdirilmiş, gənc nəslin hərtərəfli inkişafı, problemlərinin həlli sahəsində tədbirlərin görülməsi əlaqədar təşkilatların qarşısında vəzifə kimi qoyulmuşdu. 1996-cı il fevralın 2-də keçirilən birinci forumda iştirak edən ulu öndər Heydər Əliyev gənclər qarşısında tarixi bir vəzifə qoydu: «Hər bir Azərbaycan gənci hər şeydən çox, hər şeydən artıq müstəqil Azərbaycanın bu gününü, gələcəyi haqqında düşünməlidir» [11;4]. Ulu öndər Heydər Əliyev gənclərin birinci forumundan sonra respublikanın hər yerində gənclərlə aparılan işin nəzərəcarpacaq dərəcədə canlandığını nəzərə alaraq 1997-ci ildə imzaladığı sərəncamla tədbirin keçirildiyi günü - fevralın 2-ni Azərbaycan Gənclər Günü elan etdi. Gənclərə göstərilən diqqət və qayğı dövlət proqramlarında da öz əksini tapıb. «Gənc ailə», «Gənclərdə vətənpərvərlik və vətəndaşlıq hisslərinin yüksəldilməsi», «Bədən tərbiyəsi və idmanın inkişafı», «Uşaqların təlim-tərbiyəsinin yaxşılaşdırılma-

sı və hüquqlarının qorunması haqqında», «Ordudan tərxis olunmuş gənclərin məşğulluğu ilə bağlı» və s. dövlət proqramları gənclər siyasətinin uğurla həyata keçirilməsinin təsdiqi sayıla bilər. 2002-ci ildə isə Milli Məclis «Dövlət gənclər siyasəti haqqında» qanunu qəbul edib. Bu qanunda gənclər siyasətinin məqsədləri, prinsiplər və əsas istiqamətləri təsbit olunub. Bu sənədlər gənc nəslin mütəşəkkil qüvvə kimi formalaşmasına, mənəvi-ideoloji cəhətdən tam yetkinləşməsinə, sosial problemlərinin həllinə əsaslı təsir göstərmişdir.

Bütün bunlar dünya təcrübəsinin Azərbaycan təhsilində tətbiqinin zərurətindən irəli gələn zərurətdir. Eyni zamanda təlimdə İKT-nin tətbiqinin artıq zərurətə çevrildiyi bir vaxtda mühazirənin səbəbdən ali məktəblərimizin əksəriyyətində bu cür məsələyə yetərincə diqqət yetirilir. Yəni, müasir tələbə yalnız mühazirələri dinləməklə, seminarlarda iştirak etməklə savadlı mütəxəssis kimi yetişə bilməz. Geniş informasiya məkanına daxil olmasına şərait yaradılmaqla bərabər, tələbədə elektron vasitələrdən istifadəyə marağın oyadılması çox vacibdir. Boloniya bəyannaməsinin zəruri müddəalarından biri də məhz bundan ibarətdir. Elmi-texniki tərəqqinin sürətli inkişafı, informasiya cəmiyyətlərinin yaranması indiki zamanda müəllim-tələbə münasibətlərinin fəlsəfi mahiyyətini xeyli dəyişib. Müəllimin əsas funksiyası get-gedə daha çox istiqamətverici xarakter alır, o, tələbəyə necə öyrənməyin yollarını göstərməli, aldığı bilikləri təhlil və tətbiq etmək bacarıqları aşılamalıdır. Bu mənada müəllim özü də, təlim üsulları da dəyişməlidir. Əgər müəllimin mühazirəsi vaxtı keçmiş məlumatlara əsaslanırsa və tələbə üçün maraqlı deyilsə, hansı səmərəlilikdən danışmaq olar?

Zənnimcə, qeyd etdiyimiz və deyə biləcəklərimizə yetərincə diqqət yetirilərsə müasir Azərbaycanda təhsil siyasətinin mərhələli inkişafında həm milli, həm də dünyəvi təhsilin yüksək pilləsinə çatmaq mümkün olar. Bax budur bir nümunəsi də Ulu Öndər Heydər Əliyev irsində Azərbaycan təhsil siyasətinin ümumbəşəri mahiyyətidir.

Öndə qeyd etmişdik ki, əsası Milli Lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş dövlət gənclər siyasətini Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev uğurla davam etdirir. 2005-ci ildə Azərbaycan gənclərinin Heydər Əliyev adına sarayda keçirilən IV forumunun yekun toplantısı dövlət başçısının və gənc nəslin ulu öndərin ideallarına sadiqliyini bir daha nümayiş etdirdi. Prezident İlham Əliyevin forumdakı çıxışı göstərdi ki, hakimiyyətin gənclərlə bağlı siyasəti uğurla həyata keçirilməkdədir: «Çox şadam ki, Azərbaycan gəncləri ölkənin ictimai-siyasi həyatında çox fəal iştirak edirlər. Bu, çox təqdirəlayiq bir haldır. Mən hesab edirəm ki, gənclər irəliyə doğru daha da inamla getməlidirlər, müvafiq dövlət, hökumət orqanlarında gənclərə böyük yer ayrılmalıdır, onlara inam olmalıdır. Çünki bugünkü gənc sabah ölkəmizi idarə edəcəkdir. Bugünkü gənclər bir neçə ildən sonra Azərbaycanın bütün idarəetmə sistemində əsas rol oynayacaqlar. Ona görə gəncləri inamla qabağa çəkmək lazımdır, məsul vəzifələrə təyin etmək lazımdır ki, onlar işləsinlər, gözəl təcrübə əldə etsinlər və beləliklə, gələcək fəaliyyət üçün hazır olsunlar»[34;].

Azərbaycan Prezidenti bir daha vurğulayır ki, dövlət gənclərin üzərindən diqqət və qayğısını əsirgəməyəcək, həm onların problemlərinin aradan qaldırılması, həm də cəmiyyətin bütün sahələrində fəal iştiraklarını təmin etmək üçün bütün zəruri tədbirləri həyata keçirəcəkdir. Prezident İlham Əliyevin 2005-ci ilin avqustunda təsdiq etdiyi «Azərbaycan Gəncliyi Dövlət Proqramı (2005-2009-cu illər)» isə dövlət gənclər siyasətinin ən mühüm tərkib hissəsidir. Bu proqram Azərbaycanda gənclərə qayğının əyani təzahürüdür. Hazırda proqrama uyğun olaraq gənclərin sosial müdafiəsi, məşğulluğunun təmin edilməsi, hərbi-vətənpərvərlik tərbiyəsinin gücləndirilməsi, milli ruhda təhsil və tərbiyəsi, onların yaradıcılıq axtarışlarının stimullaşdırılması, sağlam həyat tərzinin təbliği və sair istiqamətlərdə kompleks tədbirlər keçirilir. Prezident İlham Əliyevin «Azərbaycan Respublikasında ipoteka kreditlərinin verilməsi

mexanizminin təkmilləşdirilməsi haqqında» sərəncamı da gənclərə qayğıdan irəli gəlir. Bu sərəncamla ipoteka krediti almaq şərtləri yumşaldılmış və beləliklə də gənclərin mənzil probleminin həlli istiqamətində çox ciddi addım atılmışdır. Bu gün də prezident İlham Əliyev idarəçilik fəlsəfəsinin nüvəsində həmin siyasət prioritet təşkil edir.

Aparılan tədqiqatın nəticəsinə əsasən belə qənaətə gəlmək olar:

-Ulu öndər Heydər Əliyev irsində təhsil siyasətinin mahiyyətində olan əsas amillərdən biri yüksək intellektə malik insan kapitalının formalaşması və davamlı inkişafa zəmin yaranan güclü iqtisadiyyatın qurulmasında təhsilin rolu əvəzsiz olmasıdır. Eyni zamanda hər bir dövlətin inkişafı onun təbii sərvətlərinin bolluğu ilə deyil, bu sərvətlərin hansı dərəcədə insan kapitalına çevrilməsi ilə birbaşa bağlıdır. Təsadüfi deyil ki, ABŞ, Yaponiya, Cənubi Koreya, Finlandiya və digər inkişaf etmiş ölkələr malik olduqları maddi resurslardan deyil, təhsil sisteminin yetişdirdiyi insan kapitalından daha çox gəlir əldə edirlər.

Bununla yanaşı, gələcək müəllimlərin praktik hazırlığını, pedaqoji ünsiyyət və idarəetmə bacarığını təmin etmək məqsədilə müvafiq ixtisaslar üzrə mütəxəssis hazırlığında pedaqogika, psixologiya, İKT və digər vasitələrdən yararlanmaqla məqsədə nail olmaq mümkündür.

Tarix boyu elmin və təhsilin inkişafına meyilli olan xalqımız quruculuq, maarifçilik işlərinə olan xüsusi qayğını, diqqəti milli lider respublika rəhbərliyinə gəldiyi 1969-cu ildən sonra daha aydın hiss etmişdir. Həyat fəlsəfəsinin məğzini xeyirhəlxlik təşkil edən insanUlu öndər Heydər Əliyev uzaqgörənliklə aydın dərk edirdi ki, milli təhsili inkişaf etməyən millətin ümumi tərəqqisini təmin etmək qeyri mümkündür. O dövürdə hökumətin fəaliyyətinin üstün istiqaməti kimi Azərbaycan təhsilinin özünəməxsus inkişafı üçün uğurlu formalar axtarılıb tapıldı. Bu gün biz tam tutumu ilə başa düşürük ki, 70-80-ci illər-

də böyük rəhbər təhsil sayəsində nə üçün bu qədər strateji önəm verirdi. Azərbaycanın müstəqilliyinin bərpasından sonra ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyi dövründə təhsil və elm sahəsinə diqqət daha da gücləndi. Yəni, yeni təhsil konsepsiyasının hazırlanması təhsil islahatlarının aparılması, bu prosesin həyata keçirilməsi üçün dövlət komissiyasının, digər müvafiq qurumların yaradılması qanuniləşdirildi. Nəticədə ötən dövr ərzində təhsil konsepsiyası elmi-nəzəri, təcrübə baxımdan aprobeşiyadan keçirilərək, dünya standartlarına uyğunlaşdırılaraq təhsilin dövlət standartları müəyyənləşdirilmişdir. Yəni, yeni qanun vətəndaşların Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında təsbit olunmuş təhsil hüququnun təmin edilməsi sahəsində dövlət siyasətinin əsas prinsiplərinin ümumi şərtlərini müəyyən edir, təhsilin ayrı-ayrı pillələri üzrə müvafiq qanunların və digər normativ hüquqi aktların qəbul edilməsində baza rolunu oynayır. Daha doğrusu, Azərbaycan Respublikasında təhsil dünyəvi və fasiləsiz xarakter daşımaqla, vətəndaş cəmiyyətli dövlətin maraqlarını əks etdirən strateji əhəmiyyətli prioritet fəaliyyət sahəsidir. Yeni Azərbaycan Respublikasında təhsil insan hüquqları haqqında beynəlxalq konvensiyalara və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı digər beynəlxalq müqavilələrə əsaslanır, təhsil sahəsində milli-mənəvi və ümumiyyəti dəyərlərin prioritetliyi əsasında dünya təhsil sistemində inteqrasiya olunaraq inkişaf edir. Azərbaycanda təhsil siyasəti kontekstində dövlət siyasətində əsas prinsiplər aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilib;

–Keyfiyyətlik – təhsilin mövcud standartlara, normalara, sosial-iqtisadi tələblərə, şəxsiyyətin, cəmiyyətin və dövlətin maraqlarına uyğunluğu;

–Səmərəlik – təhsilin və elmi yaradıcılığın daim inkişaf edən, faydalı və son nəticəyə istiqamətlənən müasir metodlarla təşkili;

–Fasiləsizlik, vahdətlik, daimlik – mövcud təhsil standartları, tədris proqramları və planları əsasında təhsilin bir neçə səviyyədə əldə edilməsi imkanı, təhsilin ayrı-ayrı pilləri arasında

sıx dialektik qarşılıqlı əlaqənin təmin olunması və onun insanın bütün həyatı boyu ardıcıl davam etməsi;

– Varislik – təhsil sahəsində əldə olunmuş bilik və təcrübənin ardıcıl olaraq növbəti nəsə (dövrə) ötürülməsi;

– Liberallaşma – təhsil sahəsinin və təhsil fəaliyyətinin açıqlığının genişləndirilməsi;

– İnteqrasiya - milli təhsil sisteminin dünya təhsil sisteminə səmərəli formada qoşulması, uyğunlaşması və qovuşması əsasında inkişafı.

– Humanistlik – milli və ümumi bəşəri dəyərlərin, şəxsiyyətin azad inkişafının, insan hüquqları və azadlığının, sağlamlığın və təhlükəsizliyin, ətraf mühitə və insanlara qayğı və hörmətin, tolerantlıq və dözümlülüyn prioritet kimi qəbul olunması;

– Demokratitlik – təhsilənlərin azad düşüncə ruhunda tərbiyə edilməsi, təhsilin dövlət-ictimai əsaslarla təşkilində və idarə edilməsində səlahiyyət və azadlıqların genişləndirilməsi, təhsil müəssisələrinin muxtariyyətinin artırılması;

– Bərabərlik – bütün vətəndaşların bərabər şərtlər əsasında təhsil almasına imkanlar yaradılması və təhsil hüququnun təmin olunması;

– Millilik və dünyəvilik – milli və ümumi bəşəri dəyərlərin qorunması və onların dialektik vəhdətinin təmin edilməsi əsasında dünyəvi təhsil sisteminin yaradılması və inkişaf edilməsi və s. məsələlər. Azərbaycan Respublikasının prezidenti İlham Əliyevin 05.08.09-tarixli fərmanı ilə qanuniləşdirdi.

– Azərbaycan dövlət qarşısında öz məsuliyyətini dərk edən, xalqının milli ənənələrinə və demokratiya prinsiplərinə, insan hüquqları və azadlıqlarına hörmət edən, vətənpərvərlik və azərbaycançılıq ideyalarına sadıq olan, müstəqil və yaradıcı düşünən vətəndaş və şəxsiyyət yetişdirmək;

– Milli-mənəvi və ümumi bəşəri dəyərləri qoruyan və inkişaf etdirən, geniş dünyagörüşünə malik olan, təşəbbüsləri və yenilikləri qiymətləndirməyi bacaran, nəzəri və faktiki biliklərə

uyğunlaşdırılmış bilik, bacarıq və vərdislərin mənimsənilməsinə və ixtisasın daim artırılmasına təmin etmək, təhsil alanları ictimai həyata və səmərəli əmək fəaliyyətinə hazırlamaq və s.

– Sistemləşdirilmiş bilik, bacarıq və vərdislərin mənimsənilməsinə və ixtisasın daim artırılmasına təmin etmək, təhsil alanları ictimai həyata və səmərəli əmək fəaliyyətinə hazırlamaq və s.

– Göründüyü kimi Azərbaycanda təhsil siyasəti konseptual nöqteyi-nəzərdən tam olaraq dünyəvi, humanist, insan hüquqlarına uyğun demokratik məqsəd daşıyır.

Azərbaycan xalqı möhtərəm prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi altında müstəqillik yolunda inamla addımlayaraq demokratik, sivil bir cəmiyyət qurur. Bu baxımdan indiki dövr, həqiqətən də Azərbaycan tarixində həm olduqca şərəfli və həm də çox məsuliyyətli bir dövrdür. Bu dövrdə aparılan xarici və daxili siyasətin xarakteri çox şeydən asılıdır və şübhəsiz, xalqımızın inkişafı tarixində ən yadda qalan və fərəhli səhifələrdən biri olacaqdır. Çünki Azərbaycan nəhayət ki, müəyyən zaman keçdikdən sonra uzun sürən mübarizələrin nəticəsi olaraq müstəqilliyə qovuşmuş və suveren Azərbaycan dövləti yaradılmışdır. İndiki müstəqillik baxımından ölkənin ictimai-iqtisadi əsası yenidən qurulur və yeni əsasda, yeni prinsiplər şəraitində Azərbaycan dövləti formalaşır. Ölkənin bazis və üstqurumunda köklü islahat aparılır və cəmiyyətin iqtisadi-sosial bazası əsaslı sürətdə dəyişir. Təbii ki, digər sahələrdə olduğu kimi Azərbaycan dövlətinin atributlarından biri olan təhsil sistemi də yenidən qurulur və dünya təhsil sistemi bütün ölkələrdə dövlətin ən strateji sahələrindən biri sayılır və o, ümumi bəşəri və milli dəyərlər əsasında formalaşır. Azərbaycan təhsil sistemi də, məhz bu əsasda formalaşmalı və beynəlxalq standartlara cavab verən təhsil sistemi olmalıdır. Bu istiqamətdə Azərbaycanda son dövrdə şübhəsiz, çox böyük işlər görülmüşdür və aparılan uğurlu siyasətin nəticəsi kimi müəyyən nailiyyətlər əldə edilmişdir.

Zənnimizcə, Ulu öndər Heydər Əliyev irsinin uğurlu da-

vamı həm Azərbaycan, həm də dünya dövlətləri üçün qlobal strateji əhəmiyyətli yeni layihələrin hazırlanaraq həyata keçirilməsidir. Əminliklə demək olar ki, Milli Lider Heydər Əliyevin müəyyən məqamlarda hətta həyatın itirilmək qorxusu yaransa belə xalqın gələcək xoşbəxtliyi naminə riskə getmək yolunu seçməsi yalnız fenomen şəxsiyyətlərə xas olan xüsusiyyətlərdir. Belə bir müqəddəs yolun seçilməsi isə tarixi fenomenal şəxsiyyət olan milli lider Heydər Əliyevin həyat amalı olmuşdur ki, bu da onunbizə qoyub getdiyi böyük bir irsdir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT:

1. Maqşudov F. «Universitet – Fəxri elm məbədi». Azərbaycan, 10.02.02
2. Mərdanov M. «Azərbaycan təhsil sisteminin inkişafında Bakı Dövlət Universitetinin rolu». Azərbaycan, 12.02.02
3. Məhərrəmov A. «Tarixini yaşadan elm və təhsil məbədi». Azərbaycan, 05.01.02.
4. Sadıqov V. «Azərbaycanın təhsilinin dünya təhsil sisteminə inteqrasiyası vacibdir». Azərbaycan, 01.04.97
5. Əliyeva İ. «Ana dilinin qorunması dövlət siyasətinin mühüm istiqamətini təşkil edir». Azərbaycan, 01.2007
6. Azərbaycan Respublikasının birinci Təhsil Qanunu. 1992-ci il
7. «Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyev Türkiyənin milli təhsil nazirini qəbul etmişdir». Azərbaycan qəz. 04.03.97
8. Refet Kaplı. («Vaşinqton tayms», 25 yanvar 1997-ci il).
9. «Alman aliminə BDU-nun doktorluq diplomu təqdim olunmuşdur». Azərbaycan qəz. 06.03
10. Yusif Xəlilov. Almaniya-Azərbaycan: Elmi-texniki əməkdaşlıq. Azərbaycan, 07.08.99.

11. Cəfərli R. «Ölkəmizdə gənclər siyasəti uğurla həyata keçirilir». Azərbaycan, 12.09.07
12. «Əsas meyar bilikdir». Azərbaycan, 24.07.07
13. «2006-2007-ci dərs ilinin yekunları və qarşıda duran vəzifələr». Azərbaycan müəllimi qəzeti, 07.08.07.
14. «Qrant proqramı çərçivəsində altı müqavilə imzalanmışdır». Respublika, 15.08.07
15. «Avstriyanın İMC Krems Tətbiqi Elmlər Universiteti Azərbaycandaturizm mütəxəssislərinin hazırlanmasına kömək edəcəkdir». Azərbaycan, 05.07.07.
16. «Beynəlxalq Ümumtəhsil Məktəbi». Azərbaycan, 25.06.07
17. Əliyev Y. «Təhsil Nazirliyində memorandum imzalandı». Azərbaycan müəllimi qəz. 28.09.07
18. «Əsas meyar bilikdir». Azərbaycan, 24.07.07
19. Təhsil sahəsində islahatlar üzrə dövlət komissiyasının iclasında Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyevin yekunnitqi, Azərbaycan qəz., №62 (2174) 19.03.99
20. Əliyev H.Ə. Təhsil sisteminə münasibət çox diqqətli, ciddi və həssas olmalıdır. Respublika qəz. 19 mart, 1999
21. Həmidov H.A. Azərbaycanda təhsil siyasəti strategiyası. Bakı, Qartal nəşr. 2008, s.11
22. Ensiklopedik politologiya lüğəti. Bakı, 1998
23. Qədim mütəfəkkirlər, siyasi dövlət xadimləri və politoloqlar siyasət haqqında (tərtibedənlər Abrik Hüseynov və Vəli Həbiboglu). Bakı, Qartal, 1998. 108 s.
24. Həmidov H. Heydər Əliyev və Azərbaycanda təhsil siyasəti. Bakı, Qartal nəşr. 2007
25. Sanisteban L.S. Siyasət elminin əsasları. Bakı, 1994, nəşr kodu: 027. 63s.
26. Ojeqov S.İ. Sl. Rus. əz.Mos. «Russkiy əzık». 1983. 816 s.
27. Qlobalistika. Moskva, 2003, s. 967.
28. Suat İlhan. Türkiyənin və Türk dünyasının geopolitiki. Ankara, 1993

29. Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Xalq qəz. № 1999 (262557)

30. Vəliyev T. Təhsil ilə elmin üzvi vahəddə təşkilinin zəruriliyi. Azərbaycan,

31. «Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu». Respublika qəz. 8 sentyabr, 2009

32. Xəlilov S. Özəl təhsil və təhsildə özəllik. Azərbaycan, 01.05.1999

33. Azərbaycan. 02.02.2005

34. HəbilHamidov "Upbringing and Education: Social, Political, Philosophical Analysis". American Journal of Humanities and Social Sciences Research (AJHSSR) e-ISSN :2378-703X Volume-3, Issue-3, pp-77-93

35. Həbil Hamidov. "HEYDAR ALİYEV AND THE FOREIGN POLICY OF AZERBAIJAN" American Journal of Humanities and Social Sciences Research (AJHSSR) 2019 A J H S S R J o u r n a l. e-ISSN :2378-703X Volume-03, Issue-10, pp-135-156

Göstərilən mənbələrdən əlavə son dövrlərə qədər nəşr olunan dövrü mətbuatdan, elmi jurnallardan, internet resurslarından da istifadə olunmuşdur.

Fuad Babayev

*Heydər Əliyev İrsini Araşdırma Mərkəzinin
(www.aliyevheritage.org) baş direktoru,
siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru,
əməkdar jurnalist*

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ DAĞLIQ QARABAĞ PROBLEMİ BEYNƏLXALQ MÜSTƏVİDƏ: BUDAPEŞT, LİSSABON, İSTANBUL... (xronika)

*Biz işğal altında olan torpaqlarımızı geri qaytaracağıq.
Biz buna inanırıq.
Bu yolda çox addımlar atılıb...*

25 oktyabr 2019-cu ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Qoşulmama Hərəkatına üzv ölkələrin dövlət və hökumət başçılarının XVIII Zirvə Görüşündə söylədiyi nitqdə qeyd etdi: "Azərbaycanın tarixi torpağı olan Dağlıq Qarabağ və ətrafındakı yeddi rayon - ölkəmizin beynəlxalq səviyyədə tanınmış ərazilərinin təxminən 20 faizi iyirmi beş ildən artıqdır ki, Ermənistanın işğalı altındadır. Ermənistan azərbaycanlılara qarşı etnik təmizləmə siyasəti aparmış və nəticədə bir milyondan artıq azərbaycanlı qaçqın və məcburi köçkün vəziyyətinə düşmüşdür. O vaxt Azərbaycanın əhalisi 8 milyon idi və qaçqınların, məcburi köçkünlərin əhalinin adambaşına düşən sayına görə ölkəmiz dünyada ilk yerləri tuturdu. Ermənistan azərbaycanlılara qarşı Xocalı soyqırımını törətmişdir. Xocalı soyqırımı nəticəsində 613 günahsız insan, o cümlədən 106 qadın və 63 uşaq yalnız azərbaycanlı olduqlarına görə vəhşicəsinə qətlə yetirilmişdir. Mindən çox insan itkin düşmüşdür.

Xocalı soyqırımı dünyanın 10-dan çox ölkəsi tərəfindən tanınmışdır. 1993-cü ildə BMT Təhlükəsizlik Şurası tərəfindən qəbul edilmiş dörd qətnamədə Ermənistan qoşunlarının Azərbaycanın ərazisindən tam və qeyd-şərtsiz çıxarılması tələb

olunmuşdur. Təəssüf ki, həmin qətnamələr həyata keçirilməmişdir. Bəzən Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələri bir neçə günün içində icra edilir. Bəzən isə Azərbaycanın üzləşdiyi münaqişəyə münasibətdə olduğu kimi, 26 ildir ki, kağız üzərində qalır.

Bu ikili standartlar siyasətinə son qoyulmalıdır. İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı, Türkdilli Dövlətlərin Əməkdaşlıq Şurası, Avropa Parlamenti, Avropa Şurasının Parlament Assambleyası, ATƏT və digər nüfuzlu təşkilatlar Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün bərpa olunmasını tələb edən qətnamə və qərarlar qəbul etmişlər. Fürsətdən istifadə edərək Qoşulmama Hərəkatının indiyə qədər qəbul olunmuş sənədlərində münaqişənin BMT Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələrinə uyğun olaraq Azərbaycanın ərazi bütövlüyü çərçivəsində həllinə dəstək ifadə etdiklərinə görə üzv dövlətlərə təşəkkürümü bildirirəm.

Bu kiçik yazı 1994-1999-cu illərdə atılmış 3 mühüm addıma həsr edilib.

Bəli, bu yazı ötən əsrin son onilliyində Macarıstanda, Portuqaliyada və qardaş Türkiyədə baş tutmuş 3 böyük görüşdən və Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin bu tədbirlərdə ədalətin zəfər çalması üçün etdiyi titanik səylərdən bəhs edir.

Bu sadəcə olaraq xronikadır. Əlbəttə, tam olmayan, amma faydalılığa şübhə etmədiyimiz xronika.

1994-cü ilin dekabrında ATƏM üzvü olan dövlət və hökumət başçılarının Budapeşt Zirvə görüşü baş tutdu.

Zirvə görüşündən əvvəl Azərbaycanın dövlət başçısı Heydər Əliyev sülhməramlı qüvvələr məsələsinə toxunmuşdu: *"Budapeşt Zirvə görüşündə Ermənistanla Azərbaycan arasında gedən hərbi münaqişə, müharibə ilə əlaqədar məsələ də müzakirə olunacaq, xüsusən ATƏM-in sülhməramlı qüvvələrinin yaradılması və bizim bölgəyə göndərilməsi məsələləri müzakirə ediləcəkdir. Bu da bizim üçün çox əhəmiyyətlidir. Çünki demək olar, ilk dəfədir ki, belə zirvə görüşündə bu məsələ xüsusi bir*

məsələ kimi gündəliyə salınıbdır və müzakirə olunacaqdır, ona görə də biz bu görüşdən çox şeylər gözləyirik."

Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin ilk dəfə müzakirə olunduğu ATƏM-in təşkilatı cəhətdən təkmilləşdirilərək (ATƏT) elan edildiyi Budapeşt Zirvə görüşündəki çıxışında Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev Rusiyanın vasitəçilik fəaliyyətinin effektivliyini təsdiqləyib. O, çıxışında tənzimləmə prosesində Minsk qrupu-Rusiya ziddiyyətlərini də ifadə edib: *"Minsk qrupunun üzvləri arasında fikir ayrılıqlarının aradan qaldırılmasından, onların səylərinin Azərbaycan ilə Ermənistan arasında sülhün və sabitliyin bərqərar edilməsi üçün birləşdirilməsindən də çox şey asılıdır."*

Budapeşt Zirvə görüşündə əsas sənəd - "Yeni dövrdə həqiqi əməkdaşlığa doğru" adlı bəyannamə qəbul olunub. Eyni zamanda ilk dəfə olaraq ATƏT-in sülhməramlı qüvvələrinin yaradılması qərara alınıb. Həmin qüvvələrin məhz Dağlıq Qarabağa göndərilməsi nəzərdə tutulub. Bu addım Azərbaycanın birinci dəfə iştirakçısı olduğu ATƏM-in üçüncü, 1992-ci il Helsinki Zirvə görüşü bəyannaməsinin III fəslinə uyğun olaraq atılıb.

Məhz həmin fəsildə ATƏM-in sülhyaratma fəaliyyətinin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulurdu.

1 avqust 1975-ci il Helsinki Yekun Aktı ilə elan olunan ATƏM o zaman bütün Avropa (Albaniya istisna olmaqla) və böyük dövlətlər- SSRİ və ABŞ arasında "soyuq müharibə" şəraitində qitədə mövcud sərhədləri (status-quo) qəbul edirdi. Heydər Əliyev Budapeştdə həmin qaydanın yeni dövrə də tətbiq olunmasını istəyib. O, yeni Avropa üçün yeni ATƏM formulasını irəli sürüb.

Budapeşt Zirvə görüşü sənədinin "Regional məsələlər" hissəsinin "Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı ATƏM-in fəaliyyətinin artırılması" bölməsində Ermənistan və Azərbaycan arasında bu münaqişəyə dair Budapeşt görüşünün bütün haqlarında danışılan müddəaları əks olunub. Eyni zamanda Rusiya-

nın həmin dövrdə münaqişəyə xüsusi təsirə malik olması da bölmədə bir daha təsdiqlənib: "...Onlar (iştirakçı dövlətlər) ATƏM-in Minsk qrupunun vasitəçilik söylərini qəti şəkildə bəyəndilər və Rusiya Federasiyasının həlledici yardımını yüksək qiymətləndirirlər."

Heydər Əliyev də sammitdəki çıxışında Rusiyanın rolunu qiymətləndirib: *"Rusiya Federasiyasının vasitəçilik fəaliyyətini qeyd etməyi zəruri sayıram. Onun söyləri və ATƏM-in köməyi ilə yeddi aya yaxındır ki, atəşkəs əməl edilir və qan tökülmür."*

Budapeşt Zirvə görüşünün qərarı sülhməramlı qüvvələr məsələsində nəzarətin ATƏM-ə verilməsinə xidmət edib. Bu, ehtimal edilən sülhyaratma fəaliyyətinin bir dövlətin inhisarında qalmasına qarşı nəzərdə tutulub.

Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev Budapeşt görüşündən bir gün sonra, 7 dekabr 1994-cü ildə Bakıya qayıdarkən təyyarədə jurnalistlərə müsahibəsində Rusiyanın çoxmillətli qüvvələrin tərkibində iştirakı məsələsini bir qədər də dəqiqləşdirib: *"...ATƏM-in çoxmilli qüvvələri tərkibində Rusiya qüvvələrinin də olması nəzərdə tutulur. MDB qüvvələrinin daxil edilməsindən söhbət getmir. Rusiya çoxmillətli qüvvələrdə kifayət qədər təmsil olunacaqdır... Əlbəttə ATƏM-in qüvvələrində hansı ölkəyə nə qədər yer veriləcəyini ATƏM-in sədri müəyyən edəcəkdir."*

Budapeşt Zirvə görüşünün Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı addımlarından biri də vasitəçilik funksiyasını həyata keçirən Minsk qrupunun həmsədrlik institutunun yaradılması olub. Qrupa daha çox sədrin rəhbərlik ehtiyacını Heydər Əliyev açıq ifadə edib. Prezident əvvəllər quruma bir sədrin rəhbərlik etməsinin çətinlik yaratdığını söyləyib.

ATƏT-in Minsk qrupu həmsədrliyi institutu formalaşdırılan vaxt Rusiyaya Dağlıq Qarabağ münaqişəsində maraqlı tərəf statusunda həmsədrlik vəzifəsi verilib.

Budapeştdə Ermənistan - Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə dair qərarlar ABŞ və Rusiya arasında razılaşma-

lar nəticəsində qəbul olunub. Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev Budapeşt Zirvə görüşünün Dağlıq Qarabağ məsələsi ilə bağlı qərarını altı il gedən müharibə ərzində Azərbaycan üçün çox böyük əhəmiyyətli ilk beynəlxalq sənəd adlandırır.

Minsk prosesində məhz müxtəlif dövrlərdə vasitəçilərin ayrı-ayrı təşəbbüs cəhdləri, yol verilən tərəf saxlama halları və məsələyə ikili standartlarla yanaşılması səbəbindən Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həllində müvafiq razılığa gəlinməsinə yol verməyib.

Azərbaycan rəhbəri Heydər Əliyev 7 dekabr 1994-cü il Budapeşt sammitindən bir gün sonrakı müsahibəsində həmin vəziyyəti ətraflı təsvir edib: *"Bilirsiniz ki, ATƏM-in nümayəndələri, Minsk qrupunun başçıları ilə dəfələrlə uzun-uzadı söhbətlər aparmışam, buna çox vaxt sərf etmişəm və ATƏM-in bilavasitə bu məsələyə nəinki qarışmasını, həm də təşəbbüsü öz əlinə almasını istəmişəm. İndiyədək bu, sizə məlum olan səbəblər üzündən baş tutmurdu. Mən çalışmışam ki, ATƏM-in Minsk qrupunun fəaliyyətini və Rusiyanın vasitəçilik söylərini bir-birinə yaxınlaşdırım, hətta onları birləşdirim. Bu tövsiyələri mən ATƏM-in Minsk qrupunun başçısı Yan Eliassona da, Rusiyanın vasitəçilik missiyasının rəhbəri Vladimir Kazimirova da etmişəm. Onların həm Bakıda, həm də Moskvada görüşlərinin təşkil olunmasına çalışmışam. Biz bu işdə də müəyyən nailiyyətlər əldə etmişik. Ancaq istədiyimiz nailiyyətə çatı bilməmişik. Çünki bu müddətdə Minsk qrupunun fəaliyyəti ilə Rusiyanın vasitəçilik söylərini birləşdirməyə nail olmamışıq."*

Sülhməramlıların yerləşdirilməsindən əvvəl hərtərəfli siyasi sazişin əldə edilməsi ilkin şərt idi. Buna nail olunmadığından Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli üçün müvafiq addımlardan biri olan 5-6 dekabr 1994-cü il ATƏM-in Budapeşt Zirvə görüşündə qəbul edilmiş sülhməramlı qüvvələrin formalaşdırılması qərarı praktik nəticə vermədi. Budapeşt zirvə görüşündən sonra Azərbaycan və Ermənis-

tan arasında Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli ilə əlaqədar danışıqlar ATƏT-in Minsk qrupundan çox, onun ayrı-ayrı üzv dövlətlərinin təşəbbüsləri ilə yenidən gücləndi. Rusiya tərəfindən təşkil olunan 6-11 fevral 1995-ci il Moskva danışıqlarının uğursuzluqla nəticələnməsindən sonra həmin il ABŞ-in Minsk qrupundakı nümayəndəsi münaqişə regionuna ayrıca səfər edib. Həmin ilin martında vasitəçi qrupun Rusiya və İsveçdən olan həmsədrələrinin səfəri isə əslində tərəflər arasında sülh prosesinin pozulmasını meydana çıxardı.

1995-1996-cı ilin sonlarına qədər Qərb, Rusiya və ATƏT-in danışıqlarda vasitəçiliyi Dağlıq Qarabağ məsələsinin həllində konkret nəticə verməyib. Bunun səbəbləri tərəflər arasındakı ziddiyyətlər, xüsusilə Rusiyanın bitərəflik bəyanatlarına baxmayaraq Ermənistanla hərbi ittifaqı gücləndirməsi və ABŞ və Minsk qrupunun isə danışıqlarda bəzən Azərbaycanı təmin etməyən təkliflər verməsi idi.

Beləliklə, ATƏT-in növbəti, Lissabonda keçiriləcək dövlət başçılarının beşinci Zirvə görüşü ərəfəsində yeganə nailiyyət Azərbaycan və Ermənistan arasında atəşkəsin qorunması olub.

2-3 dekabr 1996-cı ildə Lissabonda ATƏT dövlət və hökumət başçılarının Zirvə toplantısı 52 Avropa dövləti, ABŞ, Kanada və 10 Asiya-Afrika dövlətləri başçılarının müşahidəçi statusunda iştirakı ilə keçirilib. Qafqaz regionu, xüsusilə Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin yüksək səviyyədə ilk dəfə geniş müzakirə olunacağı Lissabon sammiti buna görə də Azərbaycan üçün Budapeşt Zirvə görüşündən daha əhəmiyyətli idi.

Zirvə toplantısının Azərbaycanla bağlı əsl mahiyyətini və əhəmiyyətini Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev zirvə görüşünə yola düşməzdən qabaq, 1996-cı il noyabrın 30-da Binə hava limanında jurnalistlərə bəyanatında bildirib. O, Lissabon sammitinin məhkəmə qismində Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı qəti qərar verə biləcək qurum olmadığını elan edib.

Eyni zamanda Heydər Əliyev bu zirvə görüşünə böyük əhəmiyyət verdiyini, sammit ərəfəsində Minsk qrupu tərkibində Helsinkidə, Vyanada fəaliyyət göstərildiyini və Azərbaycan nümayəndə heyətinin günlərlə Lissabonda işlədiyi haqda məlumat verib.

Prezident həmçinin Budapeştdən Lissabona qədər keçən dövrü də müsbət qiymətləndirdiyini bildirib.

Heydər Əliyev 1996-cı il 2 dekabr Zirvə görüşündəki nitqində Dağlıq Qarabağ münaqişəsi, erməni təcavüzü barədə ümumi məlumat verib, Rusiyanın təsiri ilə atəşkəsin əldə edilməsini təqdir edib və Azərbaycanın sülh müqaviləsi bağlanana qədər atəşkəs rejiminə əməl edəcəyini bildirib. Azərbaycan rəhbəri atəşkəsin əhəmiyyətini Ermənistanla ikitərəfli danışıqlar kanalının yaradılması, hərbi əsirlərin və girovların qarşılıqlı azad edilməsi addımları ilə izah edib.

Heydər Əliyev 1996-cı ilin aprelində Lüksemburqda Ermənistan prezidenti və özünün verdiyi bəyanatı münaqişənin aradan qaldırılması istiqamətində mühüm addım hesab etdiyini də Lissabondakı nitqində bildirib: *"Həmin bəyanat əslində tərəflərin silahlı münaqişəyə beynəlxalq prinsiplər və normalar əsasında son qoymaq əzmini nümayiş etdirən ilk Ermənistan-Azərbaycan sənədidir."*

Nəhayət, Heydər Əliyev Lissabon görüşündən əvvəl ATƏT üzvü olan dövlət və hökumət başçalarına göndərdiyi məktubda münaqişənin həlli üçün məşhur ümumi çərçivə qaydalarını-Lissabon prinsiplərini göstərdiyini söyləyib. O, ATƏT prinsipləri, BMT nizamnaməsi və beynəlxalq hüququn ümumi qaydalarına uyğun hesab etdiyi bu müddəaları Zirvə toplantısındakı nitqində də elan edib:

- Azərbaycan və Ermənistanın ərazi bütövlüyünün tanınması;
- Azərbaycanın tərkibində Dağlıq Qarabağa ən yüksək özünüidarə statusunun verilməsi;
- Dağlıq Qarabağ əhalisinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi.

Həmin prinsiplər ATƏT-in sədri Flavio Kottinin 1996-cı ilin fevralında münafişə regionuna səfəri zamanı verdiyi təkliflərə də uyğun idi.

Heydər Əliyev çıxışında Ermənistan tərəfinin Dağlıq Qarabağ münaqişəsində məqsədini təcavüzün nəticələrini qanuniləşdirmək və Azərbaycan ərazisində ikinci erməni dövləti yaratmaq niyyəti kimi qiymətləndirib. Azərbaycan Prezidenti zirvə görüşündəki nitqində bütün bunlara yol verilməyəcəyini iştirakçı dövlətlərin başçalarına elan edib.

O, Azərbaycan və Ermənistan arasında Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin göstərilən prinsiplər əsasında aradan qaldırılacağı təqdirdə mütarəqqi nəticələr verəcəyini ifadə edib: "Əminəm ki, münaqişənin BMT nizamnaməsi, ATƏT prinsipləri və beynəlxalq hüquq əsasında aradan qaldırılması az bir vaxt ərzində Ermənistan ilə Azərbaycan arasında uzunmüddətli möhkəm sülh yaranmasına imkan verəcək, erməni və Azərbaycan xalqları arasında xoş münasibətləri bərpa edəcək, Dağlıq Qarabağın bütün əhalisi üçün ən əlverişli şərait yaradacaqdır."

Heydər Əliyev Lissabon sammitindəki çıxışında Ermənistan prezidentinə və xalqına da sülh çağırışları edib. O, ATƏT üzvlərinin hamısını bütövlükdə Dağlıq Qarabağ məsələsinin həllinə kömək etməyə çağırıb: *"Mən ATƏT-in Lissabon Zirvə görüşünün iştirakçısı olan dövlət və hökumət başçalarına üz tutub onlardan xahiş edirəm ki, Avropada sürəkli və viranedici münaqişələrdən biri olan Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin tezliklə aradan qaldırılması üçün səylərini əsirgəməsinlər."* Bütün bu çağırışlara baxmayaraq Ermənistan nümayəndə heyəti Heydər Əliyev tərəfindən irəli sürülən həmin prinsiplərin Lissabon bəyannaməsinin 20-ci maddəsinə salınmasına veto qoyub. Azərbaycan dövlət başçısı isə ATƏT-in Lissabon sənədinə bütövlükdə veto tətbiq edərək ABŞ nümayəndə heyətinə başçılıq edən vitse-prezident Albert Qorun təklifi ilə prinsiplərin ATƏT-in fəaliyyətdə olan sədrinin ayrıca bəyanatında səsləndirilməsinə nail olub. ATƏT-in rəsmi sənədləri sırasına

daxil olan bəyanatda bu müddəaların Zirvə görüşündə iştirak edən 53 ATƏT üzvü tərəfindən bəyənilməsi də göstərilib.

ATƏT sədrinin bəyanatından dərhal sonra Ermənistan nümayəndə heyəti də bəyanat verərək bununla razılaşmadığını elan edib. Gələcək uğursuz danışıqların əsasını qoyacaq bu bəyanatda məsələnin həllinin hər şeydən əvvəl öz müqəddəratını təyin etmə prinsipi əsasında əldə oluna biləcəyi bildirilib.

Heydər Əliyev isə sammitin başa çatdığı gün 3 dekabr 1996-cı ildə Lissabonda jurnalistlərə verdiyi müsahibədə Zirvə görüşünün qərarından razı qaldığını deyib. O, Lissabon layihəsinin hətta Azərbaycanda tam təmin etmədiyini, amma Ermənistanın yenə də bununla razılaşmadığını bir daha elan edib. Azərbaycan rəhbəri Ermənistanı beynəlxalq prinsiplərə qarşı çıxmaqda ittiham edib: *"Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün Ermənistan tərəfindən tanınmasından imtina edilməsi ATƏT-in əsas prinsiplərindən imtina deməkdir."*

Rusiya nümayəndə heyətinin rəhbəri baş nazir Viktor Çernomırdin də ATƏT sədrinin bəyanatı ilə razılaşdığını, münaqişənin məhz həmin prinsiplər əsasında tənzimlənməsinin mümkünlüyünü təsdiq edib. Heydər Əliyev Çernomırdinin Dağlıq Qarabağ məsələsi ilə gələcəkdə də məşğul olacaqlarını bəyan etdiyini də bildirib.

Azərbaycan dövlət başçısı Ermənistan prezidentinin Azərbaycan danışıqları kəsməsi haqda bəyanatına da münasibət bildirərək prezidentlərin nümayəndələri arasında birbaşa danışıqların davam etdiriləcəyini qeyd edib.

Prezident Heydər Əliyev Lissabonda olarkən zirvə görüşündə fəaliyyəti və Dağlıq Qarabağ münaqişəsi barədə Rusiya, Türkiyə, Portuqaliya, Danimarka və Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri televiziyalarına da müsahibə verib. Rusiyanın "Vesti" informasiya-televiziya proqramının müxbiri ilə söhbətində o, baş nazir Çernomırdinin təmsalında Rusiyanın ATƏT sədrinin məlum bəyanatını müdafiə etdiyini yenidən təsdiqləsə də, ATƏT-in Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həllində rolunu irəli çəkib: "Bu

münaqişə ilə ATƏT məşğul olur. Lap əvvəldən belə olmuşdur. Minsk qrupu ATƏT-in tərkibindədir və o, məhz ATƏT-in qərarı ilə 1992-ci ildə yaradılmışdır."

Danimarka televiziya məsahibəsində Heydər Əliyev Dağlıq Qarabağ münaqişəsi haqda ümumi məlumat verib və Lissabon zirvə görüşündə danışıqlara müvafiq mandat aldığına hesab etdiyini bildirib. Portuqaliya televiziya müxbirinə məsahibəsində Azərbaycan dövlət başçısı yenidən Rusiyanın təsiri məsələsinə qayıdaraq onun Ermənistanla əlaqələrinin fəal olduğunu bildirib. O, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin törədilməsində Sovet İttifaqı rəhbərliyini günahlandırır. Bundan başqa Heydər Əliyev Rusiyanın Ermənistanı təsir göstərməsinin mümkünliyünü və Rusiyanın əvvəldən bu münaqişənin qarşısını almaq, qırğına yol verməmək imkanlarının olduğunu da irəli sürüb. Azərbaycan Prezidenti ATƏT sədrinin məlum bəyanatı müqabilində Ermənistan tərəfinin düşünməli olduğunu da ifadə edib.

Heydər Əliyev Lissabon Zirvə görüşündə fəaliyyəti, məlum prinsiplərin qəbul etdirilməsi istiqamətində mübarizəsi haqda 5 dekabr 1996-cı ildə Bakıya qayıdarkən təyyarədə jurnalistlərə daha ətraflı məlumat verib. Azərbaycan rəhbəri toplantıdan əvvəl vəziyyətin əlverişli olmadığını, Lissabon sammitinin əsas sənədi-"Avropada XXI əsrdə ümumi və hərtərəfli təhlükəsizlik modeli" adlı bəyannamədə Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi ilə bağlı təminədiçi olmayan bənd də salındığını bildirib. Heydər Əliyev Minsk qrupunun fəaliyyətinin indiyə qədər nəticə verməməsində Ermənistanı günahlandırır. Prezident erməni tərəfinin həmin prinsipləri qəbul etməməsini əsas maneə hesab edib.

Azərbaycan dövlət başçısı Bakıya qayıtdıqdan sonra 6 dekabr 1996-cı ildə ictimaiyyət nümayəndələri ilə görüşündə ATƏT-in və onun Minsk qrupunun Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli istiqamətində Budapeşt sammitindən Lissabon görüşünə qədər keçdiyi yolu ətraflı təsvir edib. Prezident bildirib ki,

Böyük Sülh Sazişinin əldə edilməməsi Ermənistanın işğal etdiyi ərazilərdən istifadə edərək Dağlıq Qarabağa müstəqillik status almaq cəhdindən irəli gəlir.

Azərbaycan prezidenti Ermənistan rəhbəri ilə birlikdə verilən Lüksemburq bəyanatına qayıdaraq münaqişənin həllinə aid ilk birgə bəyanatın da son məqsədə çatmağa kömək etmədiyini deyib. O, məsələnin həlli üçün göstərilən prinsiplərin qəbul olunması məqsədilə Lissabon sammiti ərəfəsində ATƏT üzvü ölkələrinin dövlət və hökumət başçılarına məktublar göndərdiyi haqda məlumat verib. Cavabında isə onlar tərəfindən Azərbaycanın mövqelərinin müdafiə olunduğu bildirilib. Heydər Əliyev ayrıca olaraq ABŞ prezidenti Bill Klintonun da məktub göndərərək təkliflərlə razılaşdığını vurğulayıb.

Heydər Əliyev Lissabon qərarını erməni təbliğatına da zərbə hesab edib. O, Ermənistanın Dağlıq Qarabağ münaqişəsi məsələsində təbliğatda indiyə qədər Azərbaycandan üstün olduğunu, Lissabonda baş verən veto qarşılıqlılaşmadan sonra isə bu münaqişə ilə bağlı iştirakçı dövlət rəhbərlərinin maraqlandığını, eyni zamanda sammitin fəaliyyətini izləyən dünya miqyaslı mətbuat orqanlarına da münaqişə haqda məlumatların verildiyini bildirib.

Prezident Heydər Əliyev elə həmin gün mətbuat nümayəndələrinə Lissabon sənədinin danışıqlarda yeni mərhələ açdığını, toplantıda destruktiv fəaliyyət aparan Ermənistan tərəfi ilə anlaşma niyyətində olduğunu bir daha elan edib.

Heydər Əliyev 6 dekabr 1996-cı ildə Lissabon görüşünün əhəmiyyətini erməni tərəfinin həmin prinsipləri qəbul etməməsi ilə deyil, onların səsləndirilməsi uğrunda aparılan gərgin mübarizəyə görə qiymətləndirib: *"Lissabon Zirvə görüşünün Azərbaycan üçün böyük əhəmiyyəti bir də ondan ibarətdir ki, biz həmin toplantıda Ermənistan - Azərbaycan münaqişəsinin mahiyyətini açıb həm Zirvə görüşünün iştirakçılara, həm də bütün dünya ictimaiyyətinə bildirdik."*

Lissabon zirvə görüşündən sonra Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı sülh danışıqları və ATƏT-in İstanbul sammiti (18-19 noyabr 1999-cu il) ATƏT-in Lissabon Zirvə toplantısında Ermənistan istisna olmaqla Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin Azərbaycan üçün nisbətən əlverişli həll prinsipləri ATƏT-in bütün üzvlərinin təqdiri ilə elan olundu. Amma ən müxtəlif səbəblərdən Ermənistan üzərində həmin prinsiplərə görə real təzyiq görməyərək onlara uyğun həll variantlarından imtina edib.

1997-ci ilin yanvarından ABŞ, Rusiya və Fransa Minsk qrupunda həmsədrlər kimi fəaliyyətə başlayıb. Məhz həmin ilin aprelində Azərbaycanın böyük narazılığma səbəb olan, Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsində açıq tərəf-kəşlik kimi qiymətləndirilən Rusiyanın Ermənistanla 1 milyard dollar dəyərində silahın əvəzsiz olaraq verməsi hadisəsi meydana çıxıb.

Ermənistan elə bu hadisədən iki ay sonra, 1997-ci ilin iyununda Minsk qrupunun "paket", sentyabrda isə "mərhələli" həll variantları adlandırılan tənzimləmə layihələrindən imtina edib. Hətta Ermənistanın o zamankı prezidenti Levon Ter-Petrosyanın vəziyyəti real qiymətləndirərək "mərhələli" üsulla razılaşmaq cəhdi də vəziyyəti dəyişməyib. Fransanın "Le Monde" qəzetinin qeyd etdiyi kimi "o, Dağlıq Qarabağ məsələsində təslimçilikdə günahlandırılaraq millətçi müxalifətin təzyiqi ilə istefa verməyə məcbur olub".

Sülh prosesində bu böyük böhrandan sonra 1997-2002-ci illər arasında Minsk qrupunun tam tərkibdə heç bir toplantısı keçirilməyib. Yeni Robert Koçaryan hakimiyyəti "mərhələli" həll variantından 1998-ci ilin mayında rəsmi şəkildə imtina edib.

Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü təhlükə altında qoyan "ümumi dövlət" adlı həll variantı isə 1998-ci ilin noyabrında Minsk qrupu həmsədrləri tərəfindən əsasən Rusiyanın təşəbbüsü ilə hazırlanıb. Bu dəfə əvvəlki iki layihədən fərqli olaraq Azərbaycan öz mənafeyinə tam zidd təklifin müzakirəsini rədd edib.

Lissabondan sonra ATƏT-in növbəti, dövlət və hökumət başçıların altıncı, 18-19 noyabr 1999-cu il İstanbul zirvə görüşü Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin tənzimlənməsi cəhdlərinin bu ziddiyyətli, nəticəsiz və dramatik mərhələsində keçirilib. İstanbul Zirvə toplantısından əvvəl yenidən baş verən Azərbaycan və Ermənistan dövlət başçılarının birbaşa danışıqlarının ən son görüşündən dərhal sonra, 1999-cu ilin oktyabrında Ermənistan parlamentinin elə növbəti iclası gedən zaman bir qrup silahlı şəxs zala soxularaq ölkənin baş nazirini, parlament sədrini, onun iki müavini, ölkənin operativ məsələlər üzrə nazirini və parlamentin üç deputatını güllələyərək qətlə yetirib.

Robert Koçaryan ittiham edərək kənarlaşdırdığı Ter-Petrosyan kimi əvvəlcə Azərbaycan üçün də qəbul edilməsi mümkün münaqişəni tənzimləmə variantını müzakirəyə razılaşsa da, bu müəmmalı qətlərdən və həmin vaxt Rusiyaya qəfil səfərdən sonra verdiyi vədlərdən geri çəkilib.

Baş verən hadisələrə görə o zaman Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev ATƏT-in İstanbul Zirvə görüşü ərəfəsində verdiyi bəyanatlarda və sammitdəki nitqində Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə kənar təsirlər üzərində daha çox dayanıb.

17 noyabr 1999-cu ildə İstanbula yola düşməzdən əvvəl Binə hava limanında jurnalistlərlə söhbətində Heydər Əliyev Dağlıq Qarabağ uğrunda Ermənistanla müharibədə çox əhəmiyyətli bir məsələ - Azərbaycanın silah kvotası məsələsi haqda ətraflı danışdı.

Bu hədd 1990-cı ildə, hələ SSRİ-nin mövcudluğu dövründə NATO və socialist düşərgəsinin hərbi bloku- Varşava Müqaviləsi Təşkilatı arasında tərəflərin nə qədər silah-sursat saxlamasına dair bağlanmış sazişdən irəli gəlir. Sovet İttifaqının parçalanması və 15 yeni dövlətin yaranmasından sonra isə xüsusilə Dağlıq Qarabağda erməni təcavüzünə məruz qalan Azərbaycan üçün həmin sazişə yenidən baxılması çox əhəmiyyətli idi.

1992-ci ildə isə Rusiyanın təşəbbüsü ilə Daşkənddə bu haqda saziş imzalanıb.

Azərbaycan tərəfi Qafqazda ərazisi və əhalisinin sayına görə daha çox sayda silaha malik olmasını nəzərdə tutan layihəni ölkə daxilində siyasi-hərbi böhran baş verdiyinə görə qəbul etdirə bilməyib. Nəticədə o, Gürcüstan, xüsusilə Qarabağ müharibəsində qarşılaşdığı Ermənistanla eyni miqdarda silah əldə etmək hüququ ilə kifayətlənməli olub.

Eyni zamanda o vaxt ABŞ da həmin sazişin imzalanmasını istəyirdi. Azərbaycan Prezidenti hələ Lissabon toplantısı dövründə də Amerika tərəfinin bunu təkid etdiyini bildirib. O, həmin dövrdə kvotanın artırılması ümidilə razılıq verməsə də İstanbul zirvə görüşündə vəziyyətlə əlaqədar "Avropada adi silahlar haqqında müqavilə"ni imzalayıb.

Heydər Əliyev ATƏT-in 18 noyabr 1999-cu il İstanbul Zirvə görüşündəki nitqində Lissabondan indiyə qədər sülh prosesinin istənilən nəticə vermədiyini bir daha elan edib.

O, Minsk qrupu həmsədrələrini Lissabon prinsiplərinin Ermənistan tərəfindən qəbul edilməsi üçün lazımı fəaliyyət aparmamaqda günahlandırıb.

Azərbaycan dövlət başçısı Heydər Əliyev Ermənistan rəhbəri ilə birbaşa danışıqların sülh üçün ümidlər yaratdığını desə də bunun ATƏT-in Minsk qrupunun vasitəçilik funksiyasını əvəz edə bilmədiyini də bildirib. Prezident eyni zamanda münaqişənin həll edilməsinin qarşılıqlı güzəşt və kompromislərdən keçməsi məsələsini də səsləndirib.

Heydər Əliyev Minsk sülh prosesinin bərpası üçün konkret olaraq həmsədr dövlətlərin rəhbərlərinə müraciət edib. O, münaqişənin aradan qaldırılması məqsədilə bəyan edilən prinsiplərin qüvvəsinin təmin edilməsinin zəruriliyini xatırladıb.

ATƏT-in İstanbul Zirvə görüşündəki nitqində Prezident Heydər Əliyev Qafqazda təhlükəsizlik və əməkdaşlıq paktı adlı layihə təklif edib. Bu sazişin başlıca müddəalarından biri regiondan xarici hərbi qüvvələrin çıxarılması idi.

Azərbaycan dövlət başçısı 18-19 noyabr 1999-cu il İstanbul sammiti haqda yekun mülahizələrini və onun nəticələri haqda fikirlərini 20 noyabr 1999-cu ildə Bakıya qayıdan zaman təyyarədə jurnalistlərə çatdırıb.

Ümumilikdə ATƏT-in İstanbul zirvə toplantısında üç sənəd qəbul olunub: Avropa Təhlükəsizlik Xartiyası, İstanbul Bəyannaməsi, Avropada adi silahlar haqqında müqavilə.

Xartiyada XX əsrin sonlarına yaxın Avropada ATƏT prinsipləri yenidən əks olunub.

Azərbaycan tərəfinin də təkliflərinin nəzərə alındığı bildirilən Avropa Təhlükəsizlik Xartiyasında ölkə üçün başlıca əhəmiyyət daşıyan prinsiplər - ərazi bütövlüyü, müstəqilliyin qorunması, təhlükəsizliyin təminatı məsələləri idi.

Siyasi xarakterli İstanbul bəyannaməsində konkret olaraq Avropa münaqişələri, həmçinin Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi haqqında danışılır. Məlum Lissabon sammitindən fərqli olaraq İstanbul Bəyannaməsində bu məsələ öz əksini tapıb.

Heydər Əliyev Bəyannamənin 20-ci maddəsində göstərilən Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə dair müddəanın reallığı əks etdirdiyini bildirib.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin xüsusilə sammitdən əvvəl dəfələrlə bildirdiyi münaqişənin həllində qarşılıqlı güzəştlərin vacibliyi məsələsinin dəqiqləşdirilməsinə isə indiyə qədər nail olunmayıb. O, toplantıda çıxışında həmin güzəştlərin beynəlxalq hüquq normalarına uyğunluğunun vacibliyini də irəli sürüb.

Azərbaycan dövlət başçısının ümumilikdə Dağlıq Qarabağ ermənilərinin təhlükəsizliyi məsələsi barədə fikri də İstanbul sammitindəki çıxışında göstərilib: *"Azərbaycan Respublikasının Dağlıq Qarabağ regionunda ermənilər və azərbaycanlılar sülh və təhlükəsizlik şəraitində birgə yaşaya bilərlər və yaşamalıdırlar."*

Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə yanaşı Bakı-Tbilisi-Cey-

han neft kəməri, Türkmənistan qazının nəqlində tranzit statusu almaq kimi enerji layihələrinin təmin olunması ilə bağlı fəaliyyət göstərdiyi İstanbul Zirvə toplantısını Heydər Əliyev Budapeşt və Lissabona nisbətən daha yüksək səviyyəli adlandırır.

(Məqalə Heydər Əliyev İrsini Araşdırma Mərkəzi tərəfindən nəşr edilmiş "Heydər Əliyev: "Biz Azərbaycan ərazisində ikinci bir erməni dövlətinin yaranmasına yol verə bilmərik" kitabının materialları əsasında yazılıb.)

Fikrət Nəbiyev

AMEA-nın Fəlsəfə İnstitutunun
"Məntiq" şöbəsinin aparıcı elmi işçisi,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Minayə Nəbiyeva

AMEA-nın Kataliz Qeyri Üzvi Kimya
İnstitutunun elmi işçisi

MÜSTƏQİLLİK İLLƏRİNDƏ AZƏRBAYCANDA HÜQUQİ DÖVLƏTİN FORMALAŞMASINDA HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU

İndi hamı Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünü qoruyub saxlamaq, işğal olunmuş torpaqlarımızı geri qaytarmaq məqsədinə xidmət etməlidir.

HEYDƏR ƏLİRZA OĞLU ƏLİYEV

1993- cü il iyul- avqust aylarında siyasi uzaqgörənlik nümayiş etdirməyə çalışan separatçı qüvvələr Azərbaycanın cənub bölgəsində qondarma "Talış Muğan Respublikası" adlı hakimiyyət strukturunu elan etdilər. Vahid, milli dövlətçilik prinsiplərinə zidd olan bu hadisələrə rəsmi münasibət bildirilməsi məsələsi milli münasibətlərə əsaslanan hadisə olduğu üçün ehtiyatlı olmağı tələb edirdi. Belə bir problemi tələsik həll etmək olmazdı. Əks halda, biz ümumi düşmənlərimizin qələbəsini reallaşdırmış olardıq.

Eyni zamanda, o dövrdə Gəncə qiyamı ilə əlaqədar yaranmış gərginlik son dərəcə hələ təhlükə mənbəyi olaraq qalırdı. Bu hadisələrlə bağlı Azərbaycanı ümumi düşmənlərə qarşı yönəltmək son dərəcə çətin idi. İqtidar məhz buna görə hadisəyə rəsmi münasibət bildirməyə tələsmirdi.

Nəzərə almaq lazımdır ki, respublikada seperatizmi dəş-

təkləyən qüvvələr qələbə çalacaqlarına əmin idilər. Birinci, onlar öz hərəkətləri ilə respublika ərazisində yaşayan etnik azlıqlarda milli əhval-ruhiyyə yaratmaq ümidində idilər. İkinci, onlar Azərbaycan Respublikasından narazı olan dövlətlərin dəstəyinə ümid edirdilər. Üçüncü, sosial- iqtisadi vəziyyətin gərginliyi şəraitində ölkədə siyasi hərəkətin güclənəcəyinə inanırdılar. (Lənkəranda SSRİ-nin qırmızı bayrağının qaldırılması faktı buna sübutdur). “Azərbaycanda prezident üsul- idarəsi lazımdır mı?” ifadəsi ilə xalqı çaşdırmağa çalışan qüvvələr ölkədə əvvəlcə “Talış Muğan Respublikası”nın hüquqi cəhətdən tanınmasını və sonra Azərbaycanın Federativ Respublika kimi formalaşmasına nail olmaq istəyirdilər...

Nəhayət, avqustun 13-də Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətlərini icra edən Heydər Əliyev ölkənin cənubunda yaranmış vəziyyətlə bağlı həmin bölgənin tanınmış nüfuzlu adamları ilə görüşdü. Görüşdə dövlətçilik prinsiplərinə, Dövlət Müstəqilliyi haqqında qanunlara zidd olan hərəkətlər pislənilirdi.

Yaranmış vəziyyəti siyasi yolla aradan qaldırmaq üçün Heydər Əliyev avqustun 22-də xalqa müraciət etdi. O, ictimaiyyəti siyasi oyunların qurbanı olmamağa, kimlərsə hakimiyyət ehtiraslarına uymamağa, vahid Azərbaycan dövlətçiliyi uğrunda həmrəylik nümayiş etdirməyə çağırırdı. Bu çağırışa cavab olaraq cənub rayonlarından on minlərlə insan separatçılara qarşı etiraz aksiyalarına başladılar. “Talış Muğan Respublikasının” rəhbərliyindən qan tökülmədən silahlı qüvvələrin buraxılması tələb edildi. Müəyyən insan tələfatları olsa da xalqın təzyiqi nəticəsində “Talış Muğan Respublikası” ideyası reallaşa bilmədi.

Əlbəttə, bu hadisəyə siyasi hüquqi qiymət verildi. Onu qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikası kimi bir çox etnik azlıqlara malik olan dövlətdə kiçik bir ehtiyatsızlıq partlayışlara gətirib çıxara bilərdi. Baş vermiş “Talış Muğan Respublikası” hadisəsinin yaranma səbəblərinin tam araşdırılması bir problem olaraq strateji əhəmiyyət kəsb edir.

Aydındır ki, Respublikamızın cənubunda baş vermiş hadisələri Qarabağdakı erməni separatizmi ilə eyniləşdirmək olmaz. Məlum olduğu kimi hadisələr zamanı ərazidə yaşayan xalq “Talış Muğan Respublikasının” separatçı qüvvələrini deyil, prezident səlahiyyətlərini icra edən Ulu öndərimiz Heydər Əliyevin və onun şəxsinə Azərbaycan dövlətinin qanuni hakimiyyət orqanlarının mövqeyində dayandılar. Bu xarici dövlətlərin dəstəyinə arxalanan, öz şəxsi maraqları naminə etnik separatizm hərəkətini həyata keçirməyə çalışan bir qrup cinayətkarın dövlətə qarşı silahlı qiyamı idi.

Bununla belə Heydər Əliyevin siyasi uzaqgörənliyi olmasaydı belə bir qiyamı yatırmaq mümkün olmazdı. Nəzərə almaq lazımdır ki, Qarabağ separatizmi kimi “Talış Muğan Respublikası”nın da yaranma səbəbləri vardır. Bildiyimiz kimi 1988-ci ilin fevralında ortaya çıxan Qarabağ separatizm hərəkəti SSRİ-nin dağıldığı dövrdə yeni yaranmış qüvvələrin siyasi təsir və nüfuz dairəsini saxlamağa imkan verən bir vasitə rolunu oynadı. Eyni zamanda düşmənlərin Azərbaycana qarşı iqtisadi maraqları və ərazi iddiaları var idi. Bundan başqa o dövrdə Azərbaycanda rəhbərliyin regionda və dünyada baş verən prosesləri təhlil edərək gələcək hadisələri proqnozlaşdırmaq bacarığının olmaması səbəb kimi qiymətləndirilə bilər.

“Talış Muğan Respublikası” ilə bağlı hadisələrin obyektiv əlamətləri Azərbaycan dövlətinin müstəqil siyasi xətt aparmaq istəyinin olması və Azərbaycanın müstəqil siyasətinin nəticəsində onun təsir dairəsinin güclənməsi prosesinə cavab olaraq daxili və xarici qüvvələrin yenidən SSRİ dövlətini yaratmaq planları idi.

Beləliklə, Qarabağ separatizmi və “Talış Muğan Respublikası” ilə bağlı hadisələr arasında paralellər aparıla bilər. Ancaq, bu o demək deyil ki, bu hadisələr obyektiv olaraq baş vermişdir. Nəzərə almaq lazımdır ki, eyni qəbildən olan bu hadisələrdə ancaq subyektiv münbit daxili şərait olduqda separatçılıq meyilləri reallaşa bilər. Bu mənada Azərbaycanda “Talış Muğan

Respublikası” ilə bağlı hadisələr, həm də subyektiv səbəblər əsasında baş verdi. Belə ki, o dövrdə qanunsuz silahlı dəstələrin formalaşması faktı var idi ki, bu da etnik müstəqilliyin silah gücünə əldə olunması meyllərini yaratmışdı. Belə ki, hələ Milli Məclisin 19 fevral 1993-cü il tarixli qapalı iclasında Daxili İşlər naziri İsgəndər Həmidov “Azərbaycanda üç hakimiyyətin mövcud olduğunu bildirmişdi. Bakıda bizim, Gəncədə, Lənkəranda liderlik xəstəliyinə tutulmuş dövlətçilik və idarəçilik prinsiplərinə məsuliyyətsiz yanaşan “başbilənlərin” hakimiyyətləri.

Ordu quruculuğunda Ulu Öndərimiz Heydər Əliyevin fəaliyyəti xüsusilə qeyd edilməlidir. Belə ki, 1993-cü il avqustun 19-da “liderlərə” məxsus batalionların buraxılması haqqında əmr verilmişdi. Bu addımın əhəmiyyəti onda idi ki, müxtəlif siyasi partiyalara və qurumlara tabe olan dəstələrə arxalanaraq qələbə çalmaq olmaz. Bunun əvəzində Azərbaycan ordusu peşəkar kadrlarla komplektləşdirildi və ordunun siyasiləşməsi prosesinin qarşısı alındı. Fərarilik halları nəzarətə götürüldü, vətəndaşlarla vətənpərvərlik ruhunun gücləndirilməsi istiqamətində tədbirlər həyata keçirildi.

Atəşkəs şəraitində hərbi işin daha da təkmilləşdirilməsi ön plana çəkildi. Müdafiə üçün ordu quruculuğunun əsas prinsip və istiqamətləri müəyyən edildi. Beləliklə, müdafiə və sülh naminə ordu quruculuğunu həyata keçirmək mümkün oldu...

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev tarixi proseslər kontekstində Azərbaycanda baş verən hadisələrə nəzər salaraq qeyd edir ki, o dövrdəki Azərbaycan rəhbərliyi sadə bir həqiqəti nəzərə almırdı ki, dünyanın siyasi mənzərəsi böyük sürətlə dəyişməkdə idi. Dəyişmiş coğrafi-siyasi vəziyyət yeni strategiyaların formalaşmasını tələb edirdi. Təəssüf ki, Azərbaycan günün bu tələblərinə cavab verə bilmədi.

Heydər Əliyev “Dağlıq Qarabağ böhranı” yarandığı dövrdə Azərbaycanın kommunist rəhbərliyi ilə Xalq Cəbhəsi rəhbərlərinin Respublikanın ərazi bütövlüyünün pozulmasına qarşı

deyil, hakimiyyət uğrunda mübarizə apardığını qeyd edir. O, real vəziyyəti qiymətləndirərkən qeyd edir ki, Azərbaycan Xalq Cəbhəsi hərəkatı qısa bir müddətdə özünü Azərbaycan ziyalılarının əsas kütləsindən təcrid etdi, dərin elmi təhlil və siyasi-hüquqi proqnozlar əsasında ümummilli platforma yaratmaq əvəzinə, populist çıxışlara və meydan əhval-ruhiyyəsinə üstünlük verdi. Nəticədə Kommunist Partiyası - Xalq Cəbhəsi xətti üzrə formalaşmış qarşıdurma hakimiyyət uğrunda mübarizə müstəvisinə yönəldildi... Əfsuslar olsun ki, xalq adından çıxış edən bu insanlar öz şəxsi maraqlarını, öz şəxsi ambisiyalarını, hakimiyyət hərisliyini ümummilli mənafehlərdən üstün tutdular. Ümummilli lider Heydər Əliyev Dağlıq Qarabağ probleminə qiymət verərək göstərirdi ki, əgər Dağlıq Qarabağ faciəsinin bir qütbündə erməni separatçılığı, erməni terrorizmi, Azərbaycana qarşı torpaq iddiaları durursa, digər qütbündə, nə qədər acı olsa da, bunu etiraf etmək lazımdır, bizim bəzi siyasətçilərinizin səriştəsizliyi, hakimiyyət hərisliyi, hədsiz- hüdudsuz şəxsi ambisiyaları durur.

Bu, o dövrdəki Azərbaycan gerçəkliyində baş verən hadisələrə real tarixi qiymət idi. Həmin dövrü əks etdirən bu acı həqiqətləri başqa cür qiymətləndirməyə cəhd edənlər bilməlidirlər ki, onların əsassız fikirləri heç bir reallığa uyğun deyildir. O zaman Azərbaycan xalqının başına gətirilmiş müsibətlərin qarşısını almağa dair Ulu öndərin fikirləri onun təcrübəli və əvəzsiz siyasətçi olduğunu göstərir. Zənnimizcə, dünya şöhrətli dövlət başçımızın bu hikmətli kəlamlarını xatırlamaq kifayətdir: “Yaxın və uzaq tarix göstərir ki, bütün bu hücumlara və təqiblərə Azərbaycan xalqı layiqincə cavab verməyə qadir idi. Əgər bütün Azərbaycan xalqını hiddətləndirən, vahid sarsılmaz bir qüvvə kimi Azadlıq meydanına toplayan milli qürur, milli oyanış, milli dirçəliş hisslərindən konstruktiv şəkildə istifadə olunsaydı, biz bu gün Dağlıq Qarabağ probleminin həlli ilə məşğul olmazdıq”.

Doğrudan da o zamankı Dağlıq Qarabağ faciəsinin qarşı-

sını almaq o halda mümkün olardı ki, ölkəyə məhz Heydər Əliyev səviyyəli bir siyasətçi başçılıq etmiş olardı. O dövrdə Azərbaycan rəhbərliyinin öz xalqına qarşı tutduğu laqeyd münasibət əsl cinayət idi. Dağlıq Qarabağ hadisələrini və 20 Yanvar qırğınının tarixini olduğu kimi gələcək nəsillərə elan edən müraciətində Heydər Əliyev Sovet ordusunun, xüsusi təyinatlı dəstələrin və daxili qoşunların iri kontingentlərinin 1990-cı il yanvarın 20-də fəvqəladə vəziyyət elan edilmədən Bakını zəbt etməsini və bunun xüsusi qəddarlıq və misli görünməmiş vəhşiliklərlə həyata keçirildiyini vurğulayırdı. Eyni zamanda Heydər Əliyev gələcək nəsillərə acı həqiqəti açaraq göstərirdi: «Hələ Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti dövründə 20 yanvar faciəsi ilə bağlı olan və geniş xalq kütlələri tərəfindən yığılıb dövlət istintaq-komissiyasına təhvil verilmiş konkret dəlil və sübutlar qəsdən Azərbaycandan çıxarılıb aparılmışdı. O dövrdə Azərbaycanın prokurorluq və hüquq-mühafizə orqanları müvafiq istintaq tədbirləri həyata keçirməmiş, əksinə, 20 yanvar faciəsi ilə bağlı bir sıra məxfi sənədlər, o cümlədən mühüm arxiv sənədləri bütövlükdə və ya qismən məhv edilmişdir».

Bütün bunlara əsas səbəb kimi onu qeyd etmək olar ki, göstərilən dövrdə yerli rəhbərlər öz xalqı ilə birləşməli olduğu halda, onların iradəsinə qarşı çıxış edirdilər. Müraciətdə qeyd olunur ki, o zamankı respublika rəhbərliyi Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinə var gücü ilə müqavimət göstərir və onun artıq dağılmış SSRİ-dən çıxmasına hər vəchlə mane olurdu. Heydər Əliyevin müraciəti tarixi reallığa əsaslanır və obyektiv həqiqəti olduğu kimi əks etdirən qiymətli tarixi sənəddir.

Müraciətdə bir mühümməqam da öz əksini tapır. Burada qeyd edilir ki, bəzi müxalifət liderləri XX əsrin axırlarında SSRİ-nin dağılmasına gətirib çıxaran prosesləri, dünya miqyasında baş verən global dəyişiklikləri görməyərək və ya bunları görməməzliyə vuraraq, xalqın əzməlumətli dairələrini öz arxalarınca aparmaq üçün dəridən-qabıqdan çıxırlar. Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyini əldə etməsi 80-ci illərin

birinci yarısından başlayaraq, keçmiş Sovetlər İttifaqında və bütün dünyada gedən ictimai-siyasi proseslərin zəruri nəticəsi idi. Bu tarixi və obyektiv proseslər SSRİ-nin dağılmasına, Kommunist Partiyasının tarixi səhnədən çıxmasına və müttəfiq respublikaların hər birinin müstəqil dövlətə çevrilməsinə gətirib çıxarmışdır. Bunun ardınca baş verən hadisələr - yeni müstəqil dövlətlərin, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının dünya ölkələri, müxtəlifbeynəlxalq təşkilatlar, Birləşmiş Millətlər Təşkilatı tərəfindən tanınması beynəlxalq hüquq normalarının qanuni təzahürü idi. Buna görə də Azərbaycanın müstəqillik əldə etməsini heç bir vəchlə müəyyən ictimai-siyasi qüvvələrin, təşkilatların, ayrı-ayrı şəxslərin müstəsna xidmətləri hesab etmək olmaz. Bu, tarixi obyektiv proseslərin qanunauyğun nəticəsi, taleyin Azərbaycan xalqına və bütün keçmiş SSRİ respublikalarının xalqlarına əvəzsiz töhfəsi idi.

Dahi siyasətçi həyatının bütün dövrlərində doğma xalqının rolunu qiymətləndirmişdir: O, bütün mühüm məsələlərdə öz münasibətini bildirərək qeyd edir ki, keçdiyimiz tarixi yola nəzər salarkən aydın olur ki, Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi bütün Azərbaycan xalqının milli sərvətidir və bu sərvətin ayrı-ayrı qurumların, şəxslərin inhisarına alınması yolverilməzdir.

Böyük siyasətçi və dahi şəxsiyyət Heydər Əliyev 1991-ci il oktyabrın 18-də «Müstəqillik haqqında Konstitusiya Aktı»nın qəbul edilməsi ilə XX əsrdə Azərbaycan tarixində yeni dövrün başladığını qeyd edərək göstərir: «Biz o vaxtdan azad, sərbəst yaşayırıq, müstəqil dövlətik». Xalqımız öz taleyinin, torpaqlarının, öz ölkəsinin sahibidir. Heydər Əliyev öz xalqına müraciətində «Müstəqillik haqqında Konstitusiya Aktı»nın qəbul edilməsindən sonrakı dövrün hərtərəfli elmi təhlilini verir, həmin dövrün hadisələrinə həm ölkədaxili və həm də ümumdünya hadisələri aspektindən yanaşır, müqayisələr əsasında baş vermiş bütün gerçəkliklərə zəngin praktiki biliyə malik siyasətçi kimi qiymət verir. O belə nəticəyə gəlir ki, 1991-1993-cü illər Azərbaycanın müstəqillik tarixində nəinki itirilmiş illər he-

sab olunur, həm də bu illərdə Azərbaycan “olum, ya ölüm” dilemması qarşısında qalmışdı”. Bu dövrdə hökumətin daxili və xarici siyasətini xarakterizə edən əsas cəhət həm də ardıcıl, prinsiplial bir kursun olmaması idi. Dövlət idarəçiliyi vahid konsepsiya və sistem əsasında deyil, ayrı-ayrı məsul vəzifə sahiblərinin qrup maraqlarını ifadə edən təsadüfi bəyanatlar, əks-ərs hallarda bir-birini təkzib edən ziddiyyətli və emosional çıxışlar üzərində qurulmuşdu. Heydər Əliyev təfəkkürünün məhsulu olan müraciətdə bir çox elmi nəticəyə gətirib çıxaran məqamlar diqqəti cəlb edir: “Hakimiyyətdə olan siyasi qüvvələr tərəfindən tez- tez səsləndirilən məsuliyyətsiz bəyanatlar müstəqil Azərbaycan dövlətinin ali məqsədləri və vəzifələri, prinsipləri və istiqamətləri haqqında beynəlxalq aləmdə yanlış rəy yaradır, onun sivil dünya dövlətlərindən təcrid edilməsinə səbəb olurdu... Qısa vaxtda düşüncəsiz və səriştəsiz AXC - Müsavat hakimiyyətinin ölkə daxilində öz nüfuzunu büsbütün itirməsinə, ölkəmizin regionda və dünyada təklənməsinə, respublika ətrafında faktiki olaraq antiazərbaycan koalisiyasının formalaşmasına gətirib çıxardı. Nəticədə, 1993-cü ilin yayında Azərbaycan dövlətçiliyi böhran və məhv olma təhlükəsi qarşısında qaldı, ölkə vətəndaş müharibəsi və parçalanma həddinə gətirildi. Vəziyyət elə təhlükəli xarakter almışdı ki, 1991-ci ildə əlverişli tarixi şəraitin və taleyin xalqımıza bəxş etdiyi imkandan yararlanmış müstəqil dövlətimiz qəsdən və yaxud səriştəsizlikdən yaranan idarəsizlik nəticəsində real itirilmək təhlükəsi ilə üzlə qalmışdı”.

1991-1993-cü illərin acı həqiqətlərini öz gözləri ilə görənlər bilirlər ki, Heydər Əliyevin Müraciətində göstərilən real tarixi salnamə əsl elmi əsaslara söykənmiş, elmi dəyərə malik bir sənəddir. Göründüyü kimi uçurum qarşısında olan Azərbaycanı bu fəlakətli vaxtlarda xalqımızın ümid yeri olan Heydər Əliyev qurtara bilirdi. Müdrik xalq o zaman qəti və düzgün addım ataraq öz xilaskarını, dünyanın ən böyük siyasi rəhbərini hakimiyyətə gətirdi. 1993-cü ilin iyununda xalqın təkidli tələbi

ilə ölkədə hakimiyyət dəyişikliyi baş verdi və müstəqil dövlətçilik tarixinin ikinci dövrü başlandı.

Heydər Əliyevin xalqa müraciətində 1993-cü ilin iyununda yaranmış tarixi şərait haqqında, xalqımızın qarşısında duran mürəkkəb vəzifələr, görülmüş işlər haqqında faktlara əsaslanan orijinal fikirlər əks olunur: 1993-cü ilin iyunundan başlayaraq, ilk növbədə hakimiyyət boşluğu aradan qaldırıldı, respublikanın müxtəlif bölgələrində baş qaldırmış separatçı qüvvələr və parçalanma meyilləri sağlam düşüncəli vətəndaşların, xalqın böyük əksəriyyətinin real köməyi ilə zərərsizləşdirildi, vətəndaş müharibəsi təhlükəsinin qarşısı alındı. Ayrı-ayrı şəxslərə və siyasi qruplaşmalara xidmət edən silahlı birləşmələr ləğv edilməyə başladı, Azərbaycan dövlətçiliyinə, müstəqilliyə, ərazi bütövlüyünə qəsdlər təşkil edən cinayətkar ünsürlər cəmiyyətdən təcrid edildi və cəzalandırıldı. Dövlət qurumları ilə xalqın birliyi, yekdilliyi təmin edildi, etnik və dini mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, bütün vətəndaşlarda dövlətə və Vətənə mənsubluq hissləri aşılamağa başlandı.

Beləliklə, o zaman Azərbaycanı düşdüüyü, düşər olduğu bələdan tarixi bir şəxsiyyət xilas etdi. Bu, Heydər Əliyev idi!

Erməni millətçiləri M.Qorbaçovun hakimiyyətə gəlişindən istifadə edərək Dağlıq Qarabağı Azərbaycandan qoparmağı qərara aldılar. O dövrdə Heydər Əliyev Siyasi Bürodə böyük nüfuza malik idi və ermənilərin Dağlıq Qarabağı ələ keçirməsinə mane olan bir şəxs idi. Ona görə ermənilər əvvəlcə Heydər Əliyevə qarşı mübarizədə öz çirkin məqsədlərini həyata keçirməyə nail oldular. Heydər Əliyevin Siyasi Bürodən uzaqlaşdırıldıqdan sonra Aqambekyan Parisdə keçirdiyi mətbuat konfransında demişdir: “Dağlıq Qarabağ Ermənistanı verilməlidir”. Dəhşətli Qarabağ əməliyyatının başlanmasının ilk anında olduqca narahat olan və bu məsələ ilə əlaqədar Qorbaçovla mümkün olmasa da, Liqaçov, Çebrikov və Kryuçkovla danışmağa nail olan Heydər Əliyev bildirmişdi: Əlimdə sənədlər, sübutlar var, Qarabağ Azərbaycanın öz torpağıdır. Onların cavabı isə

belə idi: “Biz Qarabağdakı erməni-azərbaycanlı münaqişəsi ilə bağlı problemi özümüz həll edəcəyik”¹²⁰.

Həmin dövrlərdə hadisələrin gedişi göstərdi ki, respublika rəhbərliyi olduqca təhlükəli Qarabağ oyununun qarşısını nəinki almadı, əksinə bu işdə laqeydlik və qətiyyətsizlik nümayiş etdirdi. Həmin məsələdən narahat olan Heydər Əliyev teatr tənqidçisi Andrey Karaulovla söhbətində demişdir: Dağlıq Qarabağda və onun ətrafında vəziyyət, Ermənistanla Azərbaycan arasında millətlərarası münaqişələr məni dərinlən həyəcanlandırır, narahat edir. Hesab edirəm ki, bütün bunların qarşısını vaxtında almaq olardı. Qəti ölçü götürmək lazım idi. Məhz qəti ölçü götürülməməsinin nəticəsi olaraq, yuxarıda deyildiyi kimi, fevralın 20-də (1988-ci ildə) Dağlıq Qarabağ Vilayət Sovetinin növbədənəknar sesiyasında “DQMV-nin Azərbaycan SSR tərkibindən çıxarılıb Ermənistan SSR tərkibinə verilməsi haqqında” qərarın qəbul olunması, fevralın 22-də iki nəfər ağıdamlı gəncin (Əli və Bəxtiyar), fevralın 25-də Əsgəranda daha iki azərbaycanlının qətlə yetirilməsi, Sumqayıt hadisələri və s. münasibətləri getdikcə gərginləşdirdi və bununla da 1988-ci ildə azərbaycanlılar ermənilər tərəfindən doğma yerlərindən amansızlıqla qovuldular, qətlə yetirildilər. Mərkəzin havadarlığına arxayın olan Ermənistan daha da fəallaşdı və daha böyük faciələr törətdi. Belə ki, 1989-cu ilin axırlarınadək 216 azərbaycanlı xüsusi qəddarlıqla qətlə yetirildi. Bunların da 57 nəfəri qadın, 23 nəfəri isə müxtəlif yaşlı uşaqlar olmuşdur¹²¹.

1990-cı il yanvarın 19-dan 20-sinə keçən gecə sovet qoşunları Bakıya hücum etdi və dinc əhalinin kütləvi qırğını həyata keçirildi. O vaxt Heydər Əliyev Moskvada Barvixa sənatoriyasında müalicədə idi. Baş verən hadisədən xəbər tutan Heydər Əliyev yanvarın 21-də Azərbaycanın Moskvadakı daimi nümayəndəliyinə gəldi. Burada Moskvada yaşayan azərbay-

canlıların və Qərb jurnalistlərinin iştirakı ilə keçirilən yığıncaqda iştirak edən Heydər Əliyev dəhşətli hadisədən xəbər tutaraq gəldiyini bildirdi və faciə ilə bağlı xalqımıza başsağlığı verdi. Bu yığıncaqda Dağlıq Qarabağda baş verən hadisələrə dair ölkə rəhbərlərinin vaxtında tədbirlər görmədiyini bildirən Heydər Əliyev qeyd edirdi ki, şübhəsiz, lazımi tədbirlər vaxtında görülmüş olsaydı, gərginlik bu həddə çatmazdı. O, respublika rəhbərlərinin yanlış siyasi manevrləri haqqında məlumat verərək bildirdi ki, respublika rəhbərliyi xalqla öz aralarında uçurum yaratmışdır. Heydər Əliyev Azərbaycanda neçə ordu birləşməsinin olmasına baxmayaraq kənardan respublikaya gətirilən və görünməmiş qəddarlıq nümayiş etdirən əsgərlərin hərəkətlərindən dəhşətə gəldiyini bildirmişdi. Heydər Əliyev çıxışında tədbirlərin vaxtında görülməməsinin günahının ölkə rəhbərliyində olduğunu söyləmişdir. O, tələb edirdi ki, bu məsələ aydınlaşdırılsın, günahkarlar cəzalarına çatdırılsın.

Dünyanın bir çox dövlətlərində artıq erməni təbliğatının nəticəsi olaraq Dağlıq Qarabağın Ermənistanın qədim ərazisi olması haqqında yaranmış fikirləri Azərbaycanı çox pis vəziyyətdə qoymuşdu. Azərbaycanın çətin dövründə - 1991-ci ilin fevralında Azərbaycan SSR-in xalq deputatı kimi Heydər Əliyev “DQMV-də vəziyyəti normallaşdırmaq tədbirləri haqqında” məsələsinin müzakirəsi ilə əlaqədar çıxış etdi. Onun çıxışında respublika rəhbərliyinin yol vermiş olduğu nöqsanlar düzgün olaraq qeyd edilməsinə baxmayaraq öz qiymətini almadı. Xalqımızı fəlakətdən qurtarmaq lazım olduğu halda həmin sessiyada “xalqın başbilənləri” Heydər Əliyevin özünü müzakirə obyektinə çevirdilər.

Türkiyə ilə sıx əlaqələrin yaradılmasına xüsusi əhəmiyyət verən Heydər Əliyev Sədərəkdə Naxçıvanla Türkiyə arasında körpünün inşasına və 28 may 1992-ci ildə onun açılışına nail oldu. Bu münasibətlə Türkiyənin baş naziri Süleyman Dəmirəl Naxçıvana gəlmişdi. O qeyd edirdi: “Azərbaycan özünün ədalətli mübarizəsində tək deyildir. Biz dünyanın Azərbaycan haq-

¹²⁰“Qətiyyətin təntənəsi” Sənədli xronika. s. 10

¹²¹ Yəni orada

qında həqiqəti bilməsi üçün özümüzdən asılı olan hər şeyi edir və edəcəyik. Sizi əmin etmək istəyirəm ki, Türkiyə həmişə Azərbaycanla olmuş və olacaqdır. Biz kədərli və sevinci sizinlə birlikdə bölüşəcəyik”.

Rusiya ilə əlaqələrin olması məsələsinə də xüsusi əhəmiyyət verən Heydər Əliyev iyulun 23-də Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin dinc yolla aradan qaldırılması üzrə Rusiyanın vasitəçi nümayəndəliyinin rəhbəri Vladimir Kazimirovu qəbul etmiş, onunla səmərəli söhbət etmiş və Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin dinc yolla həll edilməsi sahəsində Rusiya hökumətinin söylərini bəyəndiyini bildirmişdi. Dekabrın 15-də Moskvada çıxan “Nezavisimaya qazeta” Naxçıvan MR Ali Məclisinin sədri Heydər Əliyevlə müsahibə dərc etmişdi. Həmin müsahibədə verilən suala cavabında Heydər Əliyev demişdir: “Artıq beş ildir ki, Azərbaycanla Ermənistan arasında müharibə davam edir. Azərbaycan ərazisinin böyük bir hissəsi itirilmişdir, Ermənistanla həmsərhəd yaşayış məntəqələrinin çoxu dağıdılmış, minlərlə adam həlak və əlil olmuşdur. Respublikada ağır vəziyyətdə olan yüz minlərlə qaçqın vardır. Respublikaya külli miqdarda maddi və mənəvi ziyan dəymişdir. Lakin Qarabağ probleminin həllinin siyasi imkanları hələ tükənməmişdir və Ermənistanla Azərbaycan arasında bu qanlı müharibənin dayandırılması üçün həmin imkanlardan təxirə salınmadan istifadə olunmalıdır.”¹²²

İşğalçılıq əməliyyatlarını davam etdirən erməni quldurları martın 30-da Kəlbəcər rayonuna hücum etdilər. Heydər Əliyev bu hadisə ilə bağlı öz münasibətini bildirərək bu hadisəni Azərbaycanın ərazi bütövlüyünə qarşı qəsd adlandırdı. Heydər Əliyevin yorulmaz fəaliyyəti nəticəsində dünyanın bir sıra ölkələri – Böyük Britaniya, Pakistan, Misir və digər ölkələr Kəlbəcərin işğal edilməsini pisləyən və Qarabağdakı hərbi əməliyyatları yubanmadan dayandırmağa çağıran bəyanatlar qəbul et-

dilər. BMT Təhlükəsizlik Şurasının 30 aprel tarixli iclasında Azərbaycanla Ermənistan arasında münasibətlər məsələsinə dair 822 nömrəli qətnamə qəbul edildi. Tarixi faktlar göstərir ki, Naxçıvan MR Ali Məclisinin sədri Heydər Əliyev MR-də işlədiyi müddətdə bütün varlığı ilə Dağlıq Qarabağ hadisələrinə diqqət yetirmiş, Azərbaycanın müstəqil, azad bir dövlət kimi yaşaması və inkişaf etməsi uğrunda əzmlə mübarizə aparmışdır. Azərbaycanın yaşadığı ağır bir dövrdə Bakıya dövlət olunmuş Heydər Əliyev 1993-cü il iyunun 15-də Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin sədri seçildi. Həmin tarixdə keçirilən Respublika Milli Məclisinin iclasında çıxış edən Heydər Əliyev demişdi: “Respublikanın qarşısında çox böyük və ağır vəzifələr durur. Müstəqilliyi, suverenliyi təmin etmək üçün Azərbaycan Respublikasının Ermənistan tərəfindən işğal olunmuş torpaqları geriye qaytarılmalıdır. Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyü təmin olunmalı, müharibə qurtarmalı və sülh yaranmalıdır”. Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin sədri seçilən vaxt müstəqilliyimiz təhlükədə idi. Belə mürəkkəb və olduqca ağır bir dövrdə zəngin təcrübəyə malik olan Heydər Əliyev xalqın tələbi ilə hakimiyyətə gətirildi. Azərbaycan xalqı özünün xilaskarı kimi ona çox inanırdı. Buna görə də o, 15 iyun – yəni Heydər Əliyevin hakimiyyətə yenedən qayıdışını Qurtuluş günü elan etdi. Qısa müddətdə onun dövləti idarəetmə sahəsində gördüyü tədbirlər, qanunçuluğu bərpa etməsi, ictimai-siyasi prosesləri nəzarətə götürməsi xalqın ona olan inamını artırdı. Prezident Əbülfəz Elçibəy Heydər Əliyev Ali Sovetin sədri seçildəndən az sonra iyunun 17-dən 18-nə keçən gecə xəlvəti Bakıdan Naxçıvana, oradan da Ordubadın Kələki kəndinə getdi. İyunun 18-dən 24-dək olan müddətdə dəfələrlə Əbülfəz Elçibəylə telefon danışqları aparıldı. Azərbaycan Elmlər Akademiyasının prezidenti başda olmaqla ziyalıların böyük bir qrupu Kələkiyə getdi. Bütün təşəbbüslər – onu Bakıya qaytarmaq cəhdləri heç bir nəticə vermədi. Belə olduqda Milli Məclis 24 iyun (1993-cü il) tarixli qərarı ilə preziden-

¹²²“Qətiyyətin təntənəsi” Sənədli xronika. s.48, 274, 312, 334, 367

tin səlahiyyətlərini Azərbaycan Ali Sovetinin sədrinə - Heydər Əliyevə həvalə etdi. Bu hadisə Azərbaycanda ictimai-siyasi vəziyyətin mürəkkəb olduğu bir şəraitdə baş verdi. Heydər Əliyev iyulun 4-də "Ostankino" Dövlətlərarası Televiziya Şirkətinin "Birbaşa efirdə dialoq" proqramına verdiyi müsahibəsində demişdi: Sonralar görülmüş tədbirlər və təşkilati işlər, yəni respublika rəhbərliyindəki dəyişikliklər bu gərginliyi müəyyən dərəcədə aradan qaldırmışdı. Ən başlıcası isə, zənnimcə, respublikamızı ciddi şəkildə hədələyən vətəndaş müharibəsinin qarşısını ala bilmişik. Bununla belə, vəziyyət hələ də mürəkkəb olaraq qalır, lakin Ermənistan silahlı qüvvələrinin son üç gündə Azərbaycan ərazisinə başladıkları hücum bu çətinlikləri artırır¹²³.

1993-cü il iyulun 5-də Heydər Əliyev BMT-nin Azərbaycanı səfirlərin nümayəndəsi ilə görüşür. Heydər Əliyev səfirlərin nümayəndələri və səfirlərlə keçirdiyi görüşdə cəbhədəki vəziyyəti onların nəzərinə çatdırır. O zaman artıq Ermənistanın Ağdam, Füzuli və Cəbrayıl hücumunun nəticəsi olaraq çoxlu insan tələfatı var idi. Görüşdə o bir çox dövlətlərdən - ABŞ, Rusiya və Türkiyədən qətiyyətli addımlar gözlədiyini diqqətə çatdırdı. Görüşdən sonra Dağlıq Qarabağ üzrə ATƏT-in Minsk konfransının sədri Mario Pafaelli Bakıda, Yerevanda, Xankəndində və yenə Bakıda oldu. Ancaq bunların heç bir əməli təsiri olmadı. Belə ki, elə həmin dövrdə - iyulun 23-də Ağdam şəhəri erməni quldurları tərəfindən zəbt edildi. Vəziyyətlə əlaqədar iyulun 25-də Bərdəyə gələn Heydər Əliyev Bərdə, Ağcabədi və ətraf rayonlardan gəlmiş insanlarla, məcburi köçkün və qaçqınlarla ərzaq, su, ticarət, tibbi təminatla bağlı təxirəsalınmaz tədbirlər haqqında müzakirələr apardı. Elə həmin gün Türkiyə prezidenti Süleyman Dəmirəlin sədrliyi ilə keçirilən iclasda Ermənistanın Azərbaycana qarşı hücumu nəticəsində Ağdamın zəbt edilməsi ilə bağlı müzakirə aparıldı. İclasda Azərbaycan torpaqlarının boşaldılması ilə bağlı BMT və

¹²³"Qətiyyətin təntənəsi" Sənədli xronika. s.395, 424

ATƏT-in təşəbbüs göstərməsi haqda qərar qəbul olundu. Təhlükəsizlik Şurasının bütün üzvləri Azərbaycanda yaranmış vəziyyət, erməni təcavüzünün genişlənərək başqa ərazilərə keçməsi və bununla da Ermənistan və Azərbaycan arasında münasibətlərin daha da gərginləşməsi ilə əlaqədar olaraq avqustun 18-də verilmiş həmin bəyanatı bəyəndilər. Rusiya Federasiyası Xarici İşlər Nazirliyi İnformasiya və Mətbuat departamenti-nin direktoru Qriqori Karasin dedi: "Təhlükəsizlik Şurası Ermənistan Respublikasının hökumətini, Dağlıq Qarabağ ermənilərini Təhlükəsizlik Şurasının 822 və 853 sayılı qətnamələrini yerinə yetirməsi üçün öz təsirindən istifadə etməyə çağırırdı. Göstərilən qətnamələrin yerinə yetirilməməsi dünya ictimaiyyətini narahat edir və bütün sülhməramlı səylərə ciddi zərbə vurur"¹²⁴.

1993-cü il avqustun ortalarında Rusiya Xarici İşlər Nazirinin müavini Boris Kolokolov başda olmaqla Rusiya Federasiyasının nümayəndə heyəti Bakıya gəldi. Bu tərkibdə Rusiya Federasiyası prezidentinin Dağlıq Qarabağ üzrə səfiri B.Kazimirov da var idi. Avqustun 20-də Azərbaycan Respublikası prezidentinin səlahiyyətlərini həyata keçirən Ali Sovetin sədri Heydər Əliyev onları qəbul etdi. Qəbulda Rusiya rəsmiləri qəti olaraq bildirdilər ki, münaqişə tezliklə sülh yolu ilə həll ediləcəkdir. Respublikanın olduqca ağır bir dövərində prezident Elçibəyin hələ də Kələkidə oturması heç də yaxşı hal deyildi. Belə bir vəziyyətlə əlaqədar olaraq Milli Məclis iyulun axırlarında keçirilən iclasında Elçibəyə etimad barədə referendum keçirilməsi haqqında qərar qəbul etdi və referendumun 29 avqust 1993-cü ildə keçirilməsi nəzərdə tutuldu. Avqustun 29-da referendum müvəffəqiyyətlə keçirildi. Elçibəyə etimad göstərilmədi. Bu, xalqın haqq səsinin yekunu oldu. Elçibəy başda olmaqla AXC liderləri ilk vaxtlardan səhvlərə yol verdilər. Xalqı Azadlıq meydanına yığıb "Topxana" məsələsini qəti qoyarkən onlar

¹²⁴"Azərbaycan" qəz., 6 iyul 1993

xalqı birliyə səsləmək əvəzinə, tətilərə səslədilər. Bununla da respublikada iş pozuldu, ali və orta məktəblərdə dərslərin dayandırılması hallarına yol verildi. Bakıda gedən bu proseslər tezliklə digər şəhər və rayonlara da təsir etdi və bu da ümumən Azərbaycanın iqtisadiyyatına ağır zərbə vurdu. Bunun ardınca “istefa” şüarları meydana atıldı. Bu da siyasi vəziyyətə, sabitliyə öz mənfi təsirini göstərdi. Dağlıq Qarabağ hadisələrindən çox xalqın diqqəti tətil və istefaya cəlb edildi. Bütün bunlar cəbhədə uğursuzluqlara öz mənfi təsirini göstərdi. Respublikada sabitlik pozuldu, özbaşınalıq həddini aşdı, şəhərlər, rayonlar, kəndlər yandırılıb məhv edildi. Plansız keçirilən tətillərin və istefa şüarlarının nəticəsi belə oldu. Mitinqlərə toplaşb qarışıqçıq salanlara gəldikdə onların əksəriyyəti cəbhəçilər idi. Onların içərisində vətən eşqi ilə deyil, müəyyən vəsait əldə etmək xatirinə mitinqlərə toplaşanlar da az deyildi. Elə bunun nəticəsi idi ki, torpaqlarımız əldən getdi, yaşayış yerləri yandırıldı, viran qaldı, iqtisadiyyat isə iflic vəziyyətə salındı. AXC-nin bir illik hakimiyyəti dövründə respublikaya 300 milyard rubldan artıq iqtisadi ziyan vuruldu. Əlvan metallar su qiymətinə ixrac edilir, kürü dünya bazarında olduğundan 10 dəfələrlə ucuz qiymətə satılırdı. Bir sözlə, respublikanın sərvətləri talan edildi.

Bir sözlə, Azərbaycanda vəziyyət son dərəcə ağır idi. Belə bir məqamda ölkədə baş vermiş dəhşətli faciələrin, özbaşınalığın hökm sürdüyü bir şəraitdə Heydər Əliyev prezident səlahiyyətlərini öz üzərinə götürmüşdü. Prezident seçilməsi ilə bağlı referendumun nəticəsi bir daha göstərdi ki, xalq ümidlərini yalnız Heydər Əliyevə bağlamışdır. Heydər Əliyev az müddət ərzində respublikada ilk növbədə siyasi sabitliyin yaranmasına nail oldu. Həmin dövrdə eyni zamanda müharibənin qarşısını almaq və məsələni danışıqlar yolu ilə, sülh yolu ilə həll etmək təşəbbüsləri edildi. Azərbaycanın, 20% ərazimizin işğal olunduğu bir dövrdə əlbəttə ki, müharibəni davam etdirmək əlverişli deyildi. Belə vəziyyətdə Rusiya Federasiyası ilə münasi-

bətlərin nizama salınması ön plana çəkildi. Bu məqsədlə 1993-cü il sentyabrın 5-8-də H.Əliyev Moskvada oldu. Heydər Əliyev Moskvada olduğu müddətdə Rusiya Federasiyasının prezidenti B.N.Yeltsinlə, RF Ali Sovetinin sədri R.İ.Xasbulatov, Nazirlər Sovetinin sədri V.S.Çernomyrdin, Nazirlər Soveti sədrinin müavini S.M.Şaxray, Xarici İşlər naziri A.V.Kozirev, Müdafiə naziri P.S.Qraçov və Moskvanın Bələdiyyə rəisi Y.M.Lujkovla görüşdü. Azərbaycan-Rusiya münasibətləri, sərhəd toxunulmazlığı prinsipinə qarşılıqlı əməl edilməsi, münasibətlərin yaxşılaşdırılması istiqamətində əməli fəaliyyət əzmi təsdiq edildi. Görüşdə Ermənistanın Azərbaycana qarşı apardığı müharibə məsələsi müzakirə predmeti oldu. BMT Təhlükəsizlik Şurasının 822 və 853 sayılı qətnamələrinə əməl edilməsi, münasibətlərin siyasi yolla həll olunması haqqında qərar qəbul edildi. Məlum olduğu kimi, Heydər Əliyev özünün Moskvaya ilk əməli səfərinin yekunlarına dair mətbuat konfransı keçirdi. Həmin konfransda bildirdi ki, “Rusiya rəhbərliyinin onu tamamilə başa düşdüyünü görmüşdür”¹²⁵.

Türkiyənin baş naziri Tansu Çillərlə olan görüşə gəldikdə Heydər Əliyev dedi ki, “Bu görüşdə iki dost və qardaş ölkənin münasibətlərinin daha da dərinləşməsi məsələləri ilə yanaşı, Azərbaycanın Rusiya ilə, habelə digər MDB ölkələri ilə əməkdaşlıqlarının perspektivləri də nəzərdən keçirildi və Tansu Çillər bu əlaqələrin daha da yaxşılaşmasına Türkiyənin də tərəfdar olduğunu bildirdi”. Moskva səfəri ərəfəsində Avropa Birliyinin Dağlıq Qarabağa dair qəbul etdiyi 3 sentyabr (1993-cü il) tarixli bəyanatı da az əhəmiyyət kəsb etmədi. Bəyanatda deyilirdi: Birlik və onun üzvü olan dövlətlər Azərbaycanın içərilərinə doğru irəliləyən erməni qüvvələrinin hücumunu pisləyirlər. Birlik və onun üzvü olan dövlətlər istərdilər ki, erməni qüvvələri BMT TŞ-nin 822 və 853 nömrəli qətnamələrinə hörmət etsinlər. Buna görə də onlar erməni qüvvələrinin Kəlbəcər, Ağ-

¹²⁵“Azərbaycan” qəz., 09 sentyabr 1993

dam, Füzuli və Cəbrayıl rayonlarından çıxarılmasını tələb etdilər.¹²⁶

Respublika rəhbərliyinin gördüyü tədbirlər və eləcə də beynəlxalq təşkilatların qəbul etdikləri qərarlar tədricən Qarabağ ermənilərinin mövqeyində müəyyən dəyişikliyə səbəb oldu. Bu, Robert Koçaryanın dediklərindən aydın görünür. O bildirdi ki, münaqişənin dincliklə aradan qaldırılması yolunda əməli addımlar üçün zəmin yaranır. O, həmçinin Qarabağ probleminin dincliklə nizama salınması məsələlərinə, birinci növbədə atəşin dayandırılması və işğal olunmuş ərazilərdən qoşunların çıxarılması məsələlərinə ATƏT-in Minsk qrupunun sentyabrın 9-dan 11-dək Moskvada keçiriləcək görüşündə baxmağa hazır olduğunu bildirdi. Lakin ermənilər yenə də öz sözlərinə əməl etməyərək Azərbaycanın bir sıra rayonlarını atəşə tutdular. Belə bir şəraitdə MDB-nin parlamentlərarası qrupunun nümayəndə heyəti Bakıya gəldi. Nümayəndə heyətinin tərkibinə Rusiya Federasiyası, Qazaxıstan, Tacikistan və Qırğızıstanın nümayəndələri daxil idi. Həmin nümayəndə heyəti 1993-cü il sentyabrın 18-də Heydər Əliyev tərəfindən qəbul edildi. Qəbulda Heydər Əliyev bildirdi ki, dünyanın ən nüfuzlu təşkilatları olan BMT Təhlükəsizlik Şurası və ATƏT Ermənistanın Azərbaycana təcavüzünü pisləmiş, üstəlik erməni qüvvələrinin Kəlbəcər və Ağdam rayonlarından tamamilə çıxarılmasına dair qətnamələr də qəbul etmişdir. Lakin Ermənistan tərəfi heç nəyə məhəl qoymadan öz təcavüzkar əməllərini davam etdirir. Nümayəndə heyətinin rəhbəri Mədətxan Şerimkulov qeyd etdi ki, bizim gələcəyimizin əsas məqsədi Azərbaycanda baş verən hadisələri dərinlən öyrənmək və münaqişənin aradan qaldırılmasına kömək etməkdir. ("Azərbaycan" qəz., 23 sentyabr 1993). O, sözünə davam edərək bildirdi ki, növbəti səfərləri Yerevana olacaq, oradan da Bakıya qayıdacaqlar. Bundan az sonra 1993-cü il sentyabrın 24-də MDB-yə daxil olan ölkə rəhbərlərinin

¹²⁶"Xalq" qəz., 15 sentyabr 1993.

görüşü keçirildi. Azərbaycan bu birliyə daxil oldu və müxtəlif məsələlər üzrə danışıqlar apardı. Bu tədbirlər AXC-çiləri qane etmədi, hətta onların nümayəndəsi İbrahim İbrahimov Milli Məclisdə demokratiya pərdəsi altında 74 il buranı dağıtdılar – deyə çıxışında Rusiya ilə yaranan əlaqələrin əleyhinə olduğunu bildirdi.

Sentyabrın 29-da (1993-cü il) keçirilən Milli Məclisin iclasında Heydər Əliyev İ.İbrahimova və o əqidəli adamlara münasibətini bildirərək dedi: Nə qədər danışmaq olar ki, 74 il ərzində buranı dağıdıblar? Yoxsa buranı siz düzəltmişiniz? Yaşadığınız torpaq da, ev-eşik də, oxuduğunuz, işlədiyiniz məktəb də, bu bina da – hamısı 74 il ərzində yaradılıb. Bəs siz nə yaratmışınız? Hər şeyə düzgün qiymət vermək lazımdır. 74 il Azərbaycan xalqının tarixidir, bizim tariximizdir. 74 ildə bir neçə nəsil yaşayıb, qurub-yaradıb. İndi sizin nə haqqınız var ki, bu 74 ilin üstündən qara xətt çəkirsiniz? Göstərin görək hansı ağacı əkmisiniz? Hansı arxa su çəkmisiniz? Hansı evi tikmişiniz, hansı binanı ucaltmışınız?¹²⁷

1993-cü il oktyabrın 3-də Respublikamızda prezident seçkiləri keçirildi və 10 oktyabrda yeni seçilmiş prezident Heydər Əliyevin andıçma mərasimi oldu. Vətənə, Dövlətə, Xalqa sədaqət andı içən Heydər Əliyev bildirdi ki, Azərbaycan Respublikasına, Azərbaycan xalqına ləyaqətlə xidmət edərək, Azərbaycan Respublikasının tam müstəqilliyini və ərazi bütövlüyünü təmin etmək üçün əlindən gələni edəcək, Azərbaycanın dünyaya dövlətləri içərisində, dünya birliyində ləyaqətli yer tutması üçün çalışacaqdır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan xalqı dəhşətli faciələrlə üz-üzə qaldığı bir şəraitdə Heydər Əliyev prezident seçildi. Respublikada vəziyyəti aydın təhlil edən Heydər Əliyev demişdir: 1988-ci ildən Azərbaycana Ermənistan tərəfindən hərbi təcavüz başlanıb. Bu təcavüz 1988-ci ildə birdən-birə başlanmayıb, ondan əvvəlki illərdə hazırla-

¹²⁷"Xalq" qəz., 02 oktyabr 1993.

nıbdır. Onu duymaq, bilmək lazım idi, onun qarşısını almaq lazım idi. Ancaq təəssüf ki, Azərbaycanı idarə edən adamlar buna fikir verməyiblər, öz məsuliyyətlərini hiss etməyiblər və 1988-ci ildə belə bir kəskin şərait yaranan zaman ona cavab verməyə qabil olmayıblar. Heydər Əliyev daha sonra demişdir: “Təsəvvür etmək mümkün deyil ki, Azərbaycan ərazisində Dağlıq Qarabağda olan yüz minə qədər erməni əhalisi onu əhatə edən milyonlarla azərbaycanlı əhalisindən güclü oldu və Dağlıq Qarabağdan azərbaycanlıları zorla çıxardı. Bunlar hamısı o səbəbdən meydana gəldi ki, bir tərəfdən, Azərbaycanı idarə edənlər öz xalqına xəyanət etdilər, ikinci tərəfdən də ayağa qalxmış xalqın milli azadlıq hərəkatından ayrı-ayrı adamlar öz şəxsi məqsədləri üçün istifadə etməyə çalışdılar, hamısı birləşib Ermənistan təcavüzünün əleyhinə getmək əvəzinə, Azərbaycanın daxilində hakimiyyət mübarizəsi apardılar”.¹²⁸

Respublikanı belə çətin bir vəziyyətdən qurtarmaq, xalqı faciələrdən xilas etmək cəsarət tələb edirdi. Məhz Heydər Əliyev qüdrəti bu faciələrin qarşısını ala bildi. Heydər Əliyev əvvəlcə respublikanın ictimai-siyasi və iqtisadi həyatında dəyişikliklər aparmaq uğrunda mübarizə apardı. Birinci növbədə Respublikada hərc-mərcliyə son qoymaq üçün Heydər Əliyev 1993-cü il noyabrın 2-də Respublika televiziyası ilə xalqı birliyə çağırırdı.

Müraciətdə deyilirdi: İndi hamı Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünü qoruyub saxlamaq, işğal olunmuş torpaqlarımızı geri qaytarmaq məqsədinə xidmət etməlidir. Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyev noyabrın 17-də siyasi partiyaların və ictimai hərəkatların rəhbərləri ilə görüşdü. O, görüşdə bildirdi ki, bir çox məsələlərdə ayrı-ayrı mövqelər olsa da, işğal olunmuş torpaqların azad edilməsi,

¹²⁸Xalqın birliyi və həmrəyliyi dövlətçiliyimizi daha da möhkəmləndirməyin həlledici amilidir. 1996-cı il aprel 6-da Ümumxalq nümayəndələri toplantısında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin nitqi. “Azərbaycan” qəz. №68 1996-cı il

müstəqilliyin qorunması işində bütün səylər birləşdirilməlidir. O, sözlünə davam edərək dedi: Azərbaycan torpağının hər guşəsi bizim hər birimiz üçün müqəddəs yerdir. Əgər bu dartsımlar, çəkişmələr, son altı ildə Dağlıq Qarabağ problemindən istifadə edilərək aparılan bu hakimiyyət mübarizəsi davam edəcəksə, bütün bunlar isə müdafiə gücümüzün zəifləməsinə, Ermənistan silahlı qüvvələrinin təcavüzünün daha da genişlənməsinə səbəb olacaqsə, Azərbaycan dağılacaqsə, məhv olacaqsə, hakimiyyət davası aparənlər öz hakimiyyətlərini harada quraçaqlar? Yenə də deyirəm – Vətən birdir və hamı bu Vətən uğrunda çalışmalıdır.

Ermənistanın Azərbaycana qarşı apardığı təcavüzkar siyasətinin beynəlxalq təşkilatlarda ifşa edilməsi sahəsində də respublikada az iş görülmədi. Noyabrın 30-da (1993) Romada ATƏT-in Xarici İşlər Nazirləri Şurasının iclasında Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi məsələsi də müzakirə edildi. Respublika Xarici İşlər naziri Həsən Həsənov burada etdiyi çıxışmda ermənilərin “Böyük Ermənistan” yaratmaq iddiası ilə Azərbaycana qarşı apardıqları təcavüzkar siyasətin nəticəsi olaraq Azərbaycan ərazisinin 20% -dən çox hissəsinin zəbt edilməsi, 18 mindən çox adamın məhv edilməsi, 50 minə yaxın adamın yaralanması, 144 min yaşayış binasının, mindən çox iqtisadi obyektlər, 250 məktəb və təhsil müəssisəsinin, 250 tibb müəssisəsinin yandırılıb məhv edilməsinin əsl təcavüz olduğunu bildirdi. Ermənistan Respublikasının Azərbaycana qarşı siyasi və hərbi təcavüz yeritdiyini sübut edən bir sıra faktları misal gətirən nazir dedi: Ermənistan parlamenti 1989-cu il dekabrın 1-də beynəlxalq hüquq normalarını pozaraq “Ermənistanın və Dağlıq Qarabağın birləşməsi haqqında” qərar qəbul etdi və bu qərar indiyə qədər ləğv edilməmişdir; - 1990-cı ildə Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ regionunda qanunsuzluq edilərək Ermənistan parlamentinə seçkilər keçirildi və Ermənistan parlamentinin indiki tərkibinə Azərbaycan ərazisindən 12 deputat seçildi. Azərbaycan və Ermənistan BMT və ATƏT-ə daxil olduqdan sonra

Ermənistan həmin təşkilatların prinsiplərinə sadıq qalacağını, onlara əməl edəcəyini bildirdiyi halda, Şuşanı zəbt etdi. Bununla əlaqədar olaraq BMT-nin nümayəndə heyəti faktlar toplamaq üçün Azərbaycanda olduğu vaxt Ermənistan Laçın rayonunu işğal etdi. Cenevrədə "beş"liyin qeyri-rəsmi məsləhətləşməsi zamanı Ermənistan Kəlbəcəri, Minsk konfransının sədri Mario Rafaellinin regiona səfərindən sonra isə Ağdam rayonunu işğal etdi. İşğal edilmiş Azərbaycan ərazisindən erməni qüvvələrinin qeyd-şərtsiz çıxarılmasını tələb edən BMT TŞ-nin 853-cü qətnaməsi qəbul edildikdən sonra Ermənistan Füzuli rayonunu, ATƏT-in sədri Marqarita Af Uqlas regionda olan vaxt Zəngilan rayonunu zəbt etdi. Bundan sonra erməni qüvvələri noyabrın axırlarına yaxın Xudafərin körpüsü zonasını işğal etdi və beləliklə Azərbaycan ilə İran İslam Respublikası arasındakı sərhədin 161 kilometrini öz nəzarətləri altına aldılar.¹²⁹

Belə bir şəraitdə BMT Təhlükəsizlik Şurasının 1993-cü il oktyabrın 14-də Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi ilə bağlı 874 sayılı qətnaməsi qəbul edildi. Qətnamədə qeyd edilirdi ki, Təhlükəsizlik Şurası özünün 1993-cü il 30 aprelə qəbul etdiyi 822 sayılı, 29 iyulda qəbul etdiyi 853 sayılı qətnamələrini təsdiq edir.¹³⁰ Qətnamədə münaqişənin bölgədə sülh və təhlükəsizlik üçün qorxu yaratdığı nəzərə çatdırılır və tərəflər qətnamənin şərtlərinə əməl etməyə çağırılır.

¹²⁹"Azərbaycan" qəz. 19 noyabr, 02 dekabr 1993-cü il

¹³⁰"Azərbaycan" qəz. 04 dekabr 1993.

Salatın Əhmədli

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ İSLAMIN AZƏRBAYCAN MODELİ

1991-ci ildə müstəqilliyin bərpasından sonra Azərbaycanın qarşısında çox ciddi, həllini gözləyən problemlər dururdu. Azərbaycan cəmiyyətinin iqtisadi-siyasi, sosial sahələrində olduğu kimi dini zəmində də müəyyən boşluqlar, pərakəndəliklər səciyyəvi idi. 70 illik sovet rejimi dövründə ateizm və anti-islam təbliğatı öz işini görmüş, insanlarda ideolojişdirilmiş stereotiplərlə materialist baxışlar formalaşdırılmağa cəhd göstərilmişdi. Bu sistem insanlaraöyrədirdi ki, "Allah yoxdur, din mövhumat və xurafatdan başqa bir şey deyil, axirət inancı yanlış inanandır, ancaq dünya həyatı var və insan öləndən sonra hər şey bitir". Müstəqilliyin ilk dövründə vəziyyət tamamilə dəyişdi, insanlar gizlində icra etdiyi dini ritualları, Allaha bağlılığı heç bir təzyiqsiz icra etməyə başladı və Azərbaycan ictimai-mədəni, sosial mühitin yeni mərhələsinə qədəm qoydu.

Yaranan əlverişli mühitdən, boşluqdan istifadə etməyə çalışan daxili və xarici qüvvələr də vardı. Ölkədə xarici missioner təşkilatları islami dəyərlərə zidd olan aparan bir sıra destruktiv sektalar, qeyri-ənənəvi cərəyanlar yaratdılar. Erməni təcavüzü, ölkə ərazilərin işğalı, qaçqın və məcburi köçkün şəraitində sosial gərginliklərə dini problemlər də əlavə olundu. Tariximizə "Milli Qurtuluş Günü kimi daxil olan 1993-cü ilin 15 iyunundan sonra ümummilli lider Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışı Azərbaycanın siyasi tarixində keyfiyyətə yeni mərhələnin başlanğıcı oldu: "Ölkənin mürəkkəb katakalizmlərlə müşayiət edilən daxili siyasi böhrandan qurtulması məhz bundan sonra mümkün oldu. Belə ki, ümummilli lider Heydər Əliyevin zəngin dövlətçilik təcrübəsinə istinad etdiyi rəşadət se-

çim strategiyası sayəsində ölkədə hökm sürən qeyri-müəyyənliklə təzahür olunan deskruktiv proseslərin mərhələli şəkildə neytrallaşdırılmasına nail olundu. Yüksək dövlətçilik təcrübəsi və idarəetmə ustadı olan Heydər Əliyev Şərq dəyərlərini yaşadan Azərbaycan xalqının həyatında islamın böyük əhəmiyyət daşıdığını gözəl bilirdi. Heydər Əliyev 1997-ci ildə Mədinə şəhərində Peyğəmbər məscidinin şərəf kitabına yazdığı təəssüratını belə ifadə edirdi: "Allaha şükür olsun ki, uzun illər qəlbimdə yaşayan arzuma, niyyətimə nail oldum. Bu tarixi hadisə qəlbimdə böyük həyəcan və rahatlıq hissi yaratdı. Allahın böyüklüyünü dərk etdim".

Azərbaycan xalqının yenidən öz milli-mənəvi dəyərlərinə qayıdışı prosesini düzgün, tarixi əsaslara söykənərək həyata keçirən Heydər Əliyev din və dövlət münasibətləri konsepsiyasını bu şəkildə müəyyənləşdirirdi:

1. İslam Azərbaycan xalqının dini etiqadı olmaqla milli mədəniyyətin tərkib hissəsidir.

2. Din cəmiyyətin milli, əxlaqi və mənəvi bütövlüyünün önəmli amili kimi çıxış edir.

3. Müasir dövrdə dövlət-din münasibətlərinin düzgün qurulmasına ehtiyac duyulur və bu olduqca vacibdir.

4. Dinlər və xalqlar arasında anlaşma və dialoq yeni beynəlxalq şəraitin əsas tələblərindən biridir.

Heydər Əliyev cəmiyyətin bütün sahələrində olduğu kimi, islam mədəniyyətinin düzgün təbliğində, dini ayinlərin məzhəb ayrı-seçkiliyinə varmadan icrasında və dini kəsimin fəaliyyət istiqamətlərində əlverişli siyasət müəyyənləşdirən, həm də onun icra mexanizmlərini tənzimləyən praktik bir dövlət xadimi idi. Çoxsaylı problemlərə baxmayaraq ümummilli lider iqtisadi-siyasi proqram və layihələrlə yanaşı, din siyasəti sahəsində də mütərəqqi addımlar atdı. Müstəqilliyin ilk illərində, daha dəqiq desək, 1992-ci ildə bölgədə dini situasiyaya uyğun olmayan, tarixi şərait nəzərə alınmadan tələsik hazırlanmış qəbul edilən "Din azadlığı haqqında" qanuna iki dəfə dəyişiklik

edildi. 1996 və 1997-ci illərdə həyata keçirilən bu dəyişiklik dövlət-din münasibətlərində yeni mərhələ və imkanlar açdı. Heydər Əliyev ardıcıl olaraq din-dövlət münasibətlərini bütün spektrlərini əhatə edən argument və tarixi faktlarla zəngin açıqlama və bəyanatlar verir, müxtəlif tədbirlər həyata keçirirdi. "Təzə Pir" məscidində dindarlarla görüşündə ümummilli lider islami dəyərlərinin qorunması və icrası "Qurani-Kərim"-in hər bir müsəlman üçün əhəmiyyətini vurğulayırdı: "Qurani-Şərifin bizə verdiyi tövsiyələr, dərs, göstərdiyi yollar insanları paklığa, düzlüyə, doğruluğa, sədaqətə, qəhrəmanlığa, cəsərə, cəsurluğa dəvət edən tələblərdir, tövsiyələrdir. "Qurani-Kərim"-in bütün kəlamları bu gün Azərbaycanda Allahın yolu ilə getməyimiz üçün məşəldir... Biz azərbaycanlılar, bu, sonrakı gələcək bütün nəsillərə də tövsiyə olunur, heç vaxt inamımızdan, dinimizdən uzaqlaşmayacaq və bu mənəvi mənbələrimizdən istifadə edərək gələcəyimizi quracağıq". Heydər Əliyev milli-mənəvi dəyərlər sistemində islam faktorunu sadəcə dini ayinlərin icrası, axundların oxuduğu xütbələr şəklində deyil, elmi-araşdırma amili kimi nəzərdə tuturdu. Məhz ümummilli liderin hakimiyyəti dövründə ölkədə təkcə məscidlər açılmadı, ali-dini təhsil müəssisələri fəaliyyətə başladı və bu mövzuda ayrıca tədqiq olunmalıdır. Yüksək intellekti, mənəvi dəyərlərə bağlılığı örnek olan Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının tarixi inkişaf prosesində böyük şəxsiyyətlərin islama münasibətini də gözəl bilir, təhlil edirdi. Türk-islam dünyasının böyük mütəfəkkiri Əli bəy Hüseynzadə, Əhməd bəy Ağaoğlu, M.Şahtaxtinski və digər şəxsiyyətlərinin islama elmi baxışını yüksək dəyərləndirən Heydər Əliyev deyirdi: "Azərbaycan xalqının milli-mənəvi dəyərlərinin ən əsası bizim Qurani-Şərifdə öz əksini tapır. Ancaq bununla yanaşı, Azərbaycanın mütəfəkkir insanları, mütərəqqi insanları, böyük şəxsiyyətləri, hörmətli siyasi və dövlət xadimləri, böyük elm-mədəniyyət xadimləri Azərbaycanın milli-mənəvi dəyərlərini yaradıblar. Bu, bizim adət-ənənələrimizdir. Bu, bizim milli-əxlaqi mentalitetimizdir". Xalqın tarixi in-

kişaf prosesini, gənc Azərbaycan dövlətinin qarşılaşdığı çətinlikləri, həlli müşküllə çevrilən Qarabağ problemini və dövlətin strateji xəttini böyük ustalıqla izah edən Heydər Əliyev din amilinə məxsusi yanaşırdı. Çıxışlarının birində bildirirdi ki, Azərbaycanın strateji yolu demokratik, hüquqi dövlət quruculuğu prosesindən keçir. Əlbəttə, dünyəvi dövlətçilik prosesi və müasir siyasi-beynəlxalq vəziyyət dövlətin dindən ayrıldığını nəzərdə tutur. Ancaq, fərdlər, bütövlükdə isə xalq və millət dindən ayrı deyildir. Bütün bu faktları, qloballaşan dünyanın siyasi mənzərəsini gözəl bilən və bunları filosof kimi nəzərə alan bu böyük şəxsiyyət Qurban bayramı münasibətilə Mir Möhsün ağanın ziyarətgahında keçirilən bir görüşdə qeyd edirdi: "İslam dini bizim doğma dinimizdir. Xalqımızın milli-mənəvi dəyərləri, dinimizin adət-ənənələri bizim sərvətimizdir... Bizim ənənələrimiz, mənəvi, milli dəyərlərimiz ölməzdir və bundan sonra da yaşayacaqdır".

Ümummilli lider hakimiyyətə gələndə ölkədə cəmi 18 məscid fəaliyyət göstərirdi. Bir neçə il ərzində isə bilavasitə onun rəhbərliyi və göstərişi ilə əlverişli, praktik dini sistem müəyyənləşdirildi, məscidlərin sayı 1000-ə çatdı. Din-dövlət münasibətlərinin qanuni yolla inkişafı, Azərbaycan Konstitusiyada nəzərdə tutulan fərdin inanc sisteminin tətbiqi idarəçilikdə səmərəlilik yaratdı. Bununla da ümummilli liderin səyi ilə 70 ildən sonra yeni bir dini-klerekal zümrənin ortaya çıxması islamın Azərbaycan modelini qurdu. Tolerantlıq, dözümlülük, qarşılıqlı hörmət və məzhəb ayrılığının sonu olan bu modelin əsas müəllifi isə şübhəsiz Heydər Əliyev oldu. Azərbaycanda islam mədəniyyəti incilərinin qorunmasında, bərpasında ümummilli lider böyük titanik fəaliyyət göstərdi. Heydər Əliyev Azərbaycanın bir sıra məscidlərinin, islam mədəniyyətini qoruyub saxlayan tarixi abidələrin yenidən qurulmasında, bərpasında nöinki yaxından iştirak etdi, hətta bu işlərin ideya müəllifi, təşəbbüskarı oldu. Hakimiyyətə qayıdışın ilk illərində ümummilli lider ilk olaraq "Bibiheybət" məscidinin yenidən qurulması barədə

göstərişi verdi və görülməli işlərlə bağlı bir neçə dəfə məscidə baş çəkdi. Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinin Elmi-Dini Şurasında o günləri xatırlayan Heydər Əliyev deyirdi: "Təsəvvür edin, o yer müqəddəs yerdir. Orada 8-ci əsrdə Həzrəti Hökumənin qəbri olmuşdur. İmam Rzanın bacısı Həzrəti Hökumənin qəbri üzərində vaxtilə insanlar məscid qurmuşdular və ora ziyarətgah çevrilmişdi. Ancaq o müqəddəs yer, müsəlmanların, tək Azərbaycanda yox, dünyanın bir çox yerindən gələn müsəlmanların ziyarət etdiyi müqəddəs ocaq 1933-cü ildə partladılmış, dağıdılmışdır. Məscidi dağıdıb, partladılar, yerlə-yeksan ediblər, amma insanlar ayağını o yerdən çəkməyiblər. Həmişə "Bibiheybət" piri - bizdə ona pir deyirlər - müsəlmanların ziyarət yeri olubdur, müsəlmanlar gedib orada o yerə öz ehtiramını bildiriblər". Azərbaycan xalqının milli-mənəvi dəyərlərinə bağlılığını təbii bir prosesa çevirən Heydər Əliyev dini bayramlarda həmişə cəmiyyətlə birgə oldu, hər cür yasaq, məhdudiyyətlər aradan qaldırıldı. Dinə qayıdışı ruhi ehtiyacın tərkib elementi kimi götürdü. İslama cəmiyyəti birləşdirəcək faktor kimi yanaşan Heydər Əliyev işləyib hazırladığı azərbaycançılıq konsepsiyasında islami dəyərlərə xüsusi yer verərək bu sahədə ciddi addımlar atdı. "Bibiheybət" məscidi ilə yanaşı "Təzə Pir"-in, "Əjdər bəy" məscidinin, 744-cü ildən bu günə qədər möminlərin üzünə açıq olan "Şamaxı Cümə Məscid"-inin yenidən qurulması, bərpası işi həyata keçirildi. "Bibiheybət" məscidini 1994-cü ildə ziyarət edən Heydər Əliyev islam tarixi üçün böyük əhəmiyyət daşıyan məscidin yenidən inşasına qərar verdi. Bu məscid kompleksi 1998-ci ilin mayında başa çatdı və Prezident açılış mərasimində tarixi bir çıxış etdi. Çıxışın əsas məğzi ondan ibarətdir ki, dini etiqad azadlığını pozan siyasi sistemlər məhvə məhkumdur və siyasi-ideoloji təbliğat maşını insanların etiqadını sıradan çıxarmağa qadir deyil. Keçmişin siyasi tarixi mənzərəsini obyektiv şəkildə canlandıran bu böyük dövlət xadimi ibrətamiz bir fakt çəkir: "Qısa bir zamanda məlum oldu ki, əgər Azərbaycanda kommunist ideologiyası 70 il yox, 170 il

də hökm sürmüş olsaydı, insanları islam dinindən ayırmaq mümkün olmayacaqdır. Bu artıq faktdır. Eyni zamanda bu islam dinin nə qədər böyük gücə malik olduğunu sübut edir". 1999-cu ilin martında Qurban bayramı günü yenidən inşa olunan "Bibiheybət" məscidinin "Heydər" minarəsindən azan verildi. Bu böyük şəxsiyyətin islama, Allaha, "Qurani-Kərim"ə olan inamının, etiqadının və sonsuz məhəbbətinin nəticəsi idi. Sovetlər birliyinin ən yüksək vəzifə pilləsinə qalxan Heydər Əliyev müsəlman ölkə rəhbərləri ilə vaxtilə sıxı əməkdaşlığı Azərbaycanın müstəqillik illərinin ilk mərhələsində müsbət mənada özünü göstərdi. İslam Konfransı təşkilatlarının VII Zirvə görüşündən qayıdarkən jurnalistlərlə müsahibəsinə Heydər Əliyev deyirdi: "... İslam ölkələri mənim şəxsiyyətimə vaxtilə, şübhəsiz çox maraqlanıb. Xüsusilə mən Sovetlər İttifaqının rəhbərlərindən biri olduğum dövrdə hər bir müsəlman maraqlanıb ki, indi Sovetlər dövlətinin rəhbərliyində bir müsəlman da var". Ümummilli lider islam faktorunun tək Azərbaycan cəmiyyətinin həyatında deyil, müsəlman-türk dünyasında önəmini həmişə vurğulayır, əməli proqram və konsepsiyalar irəli sürürdü. İslam həmrəyliyi ideyasının müəllifi olan H.Əliyev Bakıda Şərq-Qərb sivilizasiyası dialoqu platformasını yaradaraq sağlam dini əsaslar üzərində həmrəyliyi önə çəkirdi. 1998-ci ilin 9-11 dekabr tarixlərində Bakıda keçirilən "İslam sivilizasiyası Qafqazda" adlı Beynəlxalq konfrans da bu ideyanın əsas elmi nəticələrindən biridir. Bu gün Azərbaycanda dini zəmində heç bir münaqişə ocağının olmaması, insanların sərbəst öz əqidə formasını seçməsi, dini zorakılığa yol verilməməsi və tolerantlıq şəraitində xalqın yaşaması, bu uğurların bir çox beynəlxalq təşkilatlar, dünyada nüfuzlu xadimlərivə böyük ölkələr tərəfindən etiraf olunması ümummilli lider Heydər Əliyevin din sahəsində balanslaşdırılmış siyasətinin nəticəsidir. Xüsusi vurğulanmalıdır ki, bu siyasət Prezident İlham Əliyev tərəfindən bu gün uğurla davam etdirilir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT:

1. Heydər Əliyev. Xalqımızın birliyi və dövlətimizin düzgün siyasəti sayəsində müstəqilliyimizi qoruyub saxlayacaq, daha da möhkəmləndirəcəyik. "Azərbaycan qəzeti" 28 may 1998-ci il.
2. Heydər Əliyev. Müstəqillik yolu. Bakı. 1997-ci il. səh. 81-93.
3. www.azadinform.az. Heydər Əliyevin milli-mənəvi dəyərlər haqqında müdrik fikirləri.
4. Heydər Əliyev. Azərbaycan XXI əsrin və üçüncü minilliyin ayrıcında. "Azərbaycan" qəzeti. 30 dekabr 2000-ci il.
5. Azərbaycan İslam Konfransı Təşkilatları sıralarında" Bakı-Apostrof. 2008-ci il səh. 28.
6. "Respublika" qəzeti 9 aprel 1998-ci il.
7. İsgəndərov Anar. Təzə Pir. Bakı. "Qismət" 2008-ci il.
8. Hikmət Babaoğlu. Heydər Əliyev irsinin politoloji aspektləri. Bakı. 2013. səh. 62.

Adil Sadıxov
dosent

AZƏRBAYCANÇILIQ İDEOLOGİYASININ FORMALAŞMASINDA HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU

Ulu öndər haqqında danışarkən adətən onu ümummilli lider kimi səciyyələndirmək olduqca azdır. O, eyni zamanda müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu və milli ideologiyamızın formalaşmasında böyük xidmətləri olmuş bir şəxsdir.

Biz Ulu Öndərin fəaliyyətinə, Azərbaycan xalqı qarşısında misilsiz xidmətlərinə nəzər saldıqda görəcəyik ki, Heydər Əliyev erası ayrı-ayrı dövrlərdən ibarətdir. Bu dövrlərin hər biri Azərbaycan xalqının tarixində ayrıca səhifədir. Əlbəttə ki, Ulu öndərin hakimiyyətinin ikinci dövrü onun SSRİ rəhbərliyinə aparılması ilə bağlıdır. Bu dövrdə də, yenə Azərbaycan da im Ulu öndərin diqqətində olmaqla, onun inkişafı başlıca məsələ kimi həm də SSRİ rəhbərliyinin diqqət mərkəzində dururdu. Genetik olaraq liderlik keyfiyyətlərinə və yüksək xarizmaya sahib olan Heydər Əliyev heç kəsə irəlicədən görə bilməyəcəyi proseslər baş verərkən, XX əsrin sonlarında bunları proqnozlaşdırmağı, həmçinin, öz yeri və mövqeyini bu hadisələrin içində zərgər dəqiqliyi ilə müəyyənləşdirməyi bacarırdı. Eyni zamanda onun qəbul etdiyi şəxsi qərarlar Azərbaycan xalqının ideologiyasına, onun gələcək taleyinə müsbət təsir göstərən uzaqgörən siyasi qərarlar idi.

Heydər Əliyevin çoxillik siyasi dövlətçilik fəaliyyətində Azərbaycan mədəniyyətinin davamlı inkişafı müstəsna yer tutmuşdur. Azərbaycan mədəniyyətinin yaşanmasında və inkişafında Ulu öndər Heydər Əliyevin həyata vəsiqə alan fasiləsiz sərəncam və tapşırıqlarının böyük əhəmiyyəti oldu. Azərbaycançılıq ideyası, mədəni irsimiz məhz bu dahi şəxsiyyətin sayə-

sində bu günkü inkişaf pilləsinə yüksələ bildi. Heydər Əliyev öz milli mənliliyini və azadlığını qoruya bilən yüksək mədəniyyətə malik olan xalqın həmişə irəlində olacağını, həmişə inkişaf edib və sərbəst yaşayacağını söyləmişdir.

Azərbaycan ideologiyasının təkmilləşməsində Ulu öndərin məhsuldar fəaliyyəti özünü böyük təbliğat vasitəsi olan radio və televiziyanın, kinomatoqrafiyanın, milli ədəbiyyatımızın və musiqimizin inkişafında göstərmişdir. Onun Azərbaycan ziyalılarına, xüsusən də qocaman müəllimlərə, alimlərə, yaradıcı insanlara göstərdiyi qayğı, onların həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması, dövlət mükafatları və prezident təqaüdləri ilə təmin olunması azərbaycançılıq ideologiyasının inkişafına, milli-mənəvi dəyərlərimizin qorunmasına verilən bir töhfə idi.

Müstəqil Azərbaycan dövlətinin memarı və qurucusu Heydər Əliyev özünün bütün həyat və fəaliyyətində Azərbaycan Respublikasının və xalqının daima çiçəklənməsinə, azərbaycançılıq ideologiyasının hər bir vətəndaşın qanına hopmasına, milli şüurda qərarlaşmasına çalışmışdır. Müstəqil dövlətimizin möhkəmlənməsi və yüksəlməsi onun əzmkar fəaliyyətinin nəticəsidir. O, Azərbaycan xalqının zəngin mədəni-mədəni irsini, onun tolerantlığa malik mübariz bir xalq olduğunu bütün dünyada tanıtmğa səy göstərmişdir. Heydər Əliyev dövlət-din münasibətlərini dindarların maraqlarını gözləməklə ölkəmizdə qüvvədə olan qanunlar və Azərbaycanın qoşulduğu konvensiyalar əsasında qurulmasına tövsiyə etmiş, respublikada tolerantlığın təsbit olmasına çalışmış, Azərbaycan dövlətçiliyinin qorunmasına, milli-mənəvi dəyərlərin saxlanılmasına xüsusi fikir vermişdir. Ümummilli lider azərbaycançılıq ideologiyasını xalqımız üçün və hətta özü üçün çətin dəqiqələrdə belə qorumuşdur. Belə ki, 20 Yanvar faciəsindən sonra Moskvada Azərbaycanın daimi nümayəndəliyinə gələrək, xalqının ağır günündə onun yanında olduğunu nümayiş etdirən Ulu öndərin bu addımı bütün dünyaya səs saldı. Əslində, bu, Azərbaycanın milli dövlətçilik prinsiplərinin elan olunması və hədəflərinin göstə-

rilməsi idi. Əlbəttə ki, Azərbaycan xalqının milli özünüdərkni bərpası və müstəqillik mübarizəmizin uğurla sona çatması üçün Ulu öndər Heydər Əliyev böyük xidmətlər göstərdi. O dövrdə, istər siyasi baxımdan, istər iqtisadi baxımdan, istərsə də mənəvi-psixoloji baxımdan daim məhdudiyyətlər və təzyiqlər altında fəaliyyət göstərirdi.

Azərbaycançılıq ideologiyasında bütün dünyaya səpələnmiş azərbaycanlıların vahid birləşməsini görürdü. Buna görə də heç təsadüfi deyildir ki, onun təşəbbüsü və müdrikliyi sayəsində Azərbaycan Respublikasında 31 dekabr günü dünya azərbaycanlılarının həmrəylik günü kimi qeyd olunur.

Heydər Əliyev azərbaycançılığın əsas ideyasını səciyyələndirərək deyirdi: “Azərbaycançılıq milli-mənəvi dəyərlərini qoruyub saxlamaq, eyni zamanda onların ümumbəşəri dəyərlərlə sintezindən, integrasiyasından bəhrələnmək və hər bir insanın inkişafının təmin olunması deməkdir”. O eyni zamanda öz çıxışlarında daim qeyd edirdi ki, “hər bir azərbaycanlı öz milli mənsəbiyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir və biz Azərbaycançılığı–Azərbaycan dilini, mədəniyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini, adət-ənənələrini yaşatmalıyıq”¹³¹.

Məhz Heydər Əliyevin dövründə Azərbaycan dövləti, bu dövlətin qədim tarixi, mədəniyyəti dünya səviyyəsinə çıxdı. Dünyanın bir çox ölkələrində Azərbaycanı tanımağa, bu torpaqda çox mədəni ənənələrə malik olan Azərbaycan xalqı haqqında məlumatlar yayıldı. Bu münasibətlə dünyanın müxtəlif ölkələrində keçirilən Azərbaycanın mədəniyyət günləri və başqa ölkələrin mədəniyyət günlərinin respublikamızda keçirilmə ənənələri Azərbaycan xalqının dünyada yüksək mədəniyyətə malik olan xeyirxah və qədim bir xalq kimi tanınmasına bir səbəb oldu. Deyilənlər həm Heydər Əliyevin böyük siyasi xidmətlərinin, həm də Azərbaycanın Avropaya integrasiya prosesində milli-mənəvi, mədəni ənənələri saxlayaraq harmonik

transformasiyasının strateji əhəmiyyətinin nəticəsidir.

Qeyd etməliyə ki, azərbaycanlıların milli ideyası onun milli idealının əsası olmuşdur. Milli idealımız isə müstəqil, vahid, bütöv, azad və suveren Azərbaycandır. Milli ideya və milli ideologiya problemlərinin formalaşmasında ümummilli lider Heydər Əliyevin rolu Azərbaycan alimləri tərəfindən hərtərəfli şəkildə tədqiq olunmuşdur. Milli ideyalar əvvəlcə etnik ideya kimi yaranıbinkişaf edərək sonradan artıq siyasi xarakter kəsb edir. Azərbaycançılıq-bizim milli amalımız və ideologiyamızdır. O, bu gün artıq milli-etnik ideyadan-milli dövlət ideologiyasına çevrilmişdir. Onun bu şəkllə düşməsi bilavasitə Heydər Əliyevin yorulmaz fəaliyyətinin nəticəsidir.

Milli ideyalar xotik şəkildə uzun illər xalqın içərisində yaşayır və sonradan onun qabaqcıl siyasət adamları və ziyalıları tərəfindən yenidən işlədilərək formulə edilir və sistemə salınır. Milli ideyanın milli ideologiyaya çevrilməsi üçün millət olmaq xüsusi rol oynayır. Millətin özünəməxsus müəyyən ərazisi, dövləti, ədəbi dili, milli mənliliyi, tarixi yaddaşı, millət uğrunda hər cür məhrumiyyətlərə dözən mərə oğlanları olmalıdır.

Azərbaycançılıq ideologiyasını əhatə edən multikulturalizm mövzusu müasir cəmiyyətlərdə yaranan sosial, etnomədəni, siyasi problemlərin bütün istiqamətlərini əhatə edir. Multikulturalizm milli dirçəlişin və qloballaşmanın müasir prosesləri zəminində meydana gəlmiş sosial, etnomədəni və siyasi-ideoloji fenomendir. Dinamik dəyişən cəmiyyətdə milli dirçəliş demografik, siyasiamillərlə uyğunluqda müasir milli dövlətlərin, bütövlükdə beynəlxalq sosial sistemin inkişaf istiqamətlərini müəyyən edir.

Azərbaycanda Ulu öndərin müdrik dövlətçilik siyasəti əsasında meydana gəlmiş multikulturalizm ənənələri prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla inkişaf etdirilir. Şeyxülislam Allahşükür Paşazadə demişdir: “Azərbaycanı dünyada nümunəvi multikulturalizm məkanı kimi tanıdığımızı iddia edir”. Şeyxülislam tolerantlığın dövlət siyasəti olaraq təməlinin Azərbay-

¹³¹ H.Əliyev və mənəvi dəyərlər. Bakı. “Səda”, 2003. səh.132

can xalqının ümümmilli lideri Heydər Əliyevin müdrik dövlətçilik ənənəsi ilə qoyulduğunu qeyd edir.

Bir daha bildiririk ki, Heydər Əliyev böyük hərflərlə yazılan azərbaycanlı idi. O demişdir: “Mən həmişə fəxr etmişəm, bu gün də fəxr edirəm ki, azərbaycanlıyam”. Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqı qarşısındakı xidmətləri böyük və əvəzsizdir. İstər iqtisadi, istər siyasi-ideoloji, istər xarici və daxili, istər sosial-mədəni-mənəvi sahələrdə qazanılan uğurlar bilavasitə onun adı ilə bağlıdır. Azərbaycan məfkurəsinin parlaq daşıyıcısı kimi Heydər Əliyev öz dönməz əqidəsi və uzaqgörənliyi sayəsində milli dövlətçilik ideyasını gerçəkləşdirməyə nail oldu.

Tarix göstərir ki, hər hansı milləti kölə vəziyyətinə salmaq üçün ona keçmişini, milli ənənələrini unutturmaq və yaxud da kökündən uzaqlaşdırmaq yaxın çağlara gətirmək yetərlidir. Xalqların qərinələr boyu formalaşmış yüksək əxlaqi-mənəvi meyarlarını pak və sağlam niyyətlərlə qoruyaraq bütövlükdə cəmiyyətin pozitiv ruhda inkişafına təsir göstərmək, onun genetik yaddaşını, tarixi kimliyini, milli irs və özünəməxsusluğunu gələcək nəsillərə ötürmək kimi çətinmissiya fenomenal şəxsiyyətlərin üzərinə düşür.

Azərbaycanda bu ağır və məsuliyyətli missiyanı ulu öndərimiz Heydər Əliyev öz çiyinlərinə götürərək hakimiyyətdə olduğu bütün dövrlərdə milli-mənəvi dəyərlərimizin, ideologiyamızın böyük himayədarı və daşıyıcısı qismində çıxış etmişdir. Ömrünün böyük hissəsini Azərbaycan dövlətinin, onun idarəçilik sisteminin möhkəmləndirilməsinə və təkmilləşdirilməsinə həsr etmişdir. Xüsusən, 1993-cü ilin iyun ayında Azərbaycan üçün çox ağır bir zamanda onun yenidən hakimiyyətə qayıdışı dövlətimizin, ölkəmizin və xalqımızın başınıüstünü almış təhlükənin aradan qaldırılmasına, müstəqil, azad, demokratik inkişaf yoluna qədəm qoyulmasına imkan yaratdı.

Azərbaycan xalqının milli məninin oyanışında Heydər Əliyev amili öz başlanğıcım ötən yüzilliyin yetmişinci illərindən götürür. 1969-cu ilin iyun ayında AzərbaycanKP MK-nın

birinci katibi seçilən gündən ulu öndər ölkənin ictimai-siyasi həyatının ən müxtəlif sferalarında düzgünlüyün bərqərar olunmasına çalışdı, qanun pozuntularına, əliyərliliyə, rüşvətxorluğa qarşı kəskin mübarizə apardı. Bununla o, milli şüurun sağlamlaşmasına, milli ideologiyanın ön plana çəkilməsinə nail oldu. Heydər Əliyev üçün doğma torpağa bağlılıq, milli mənsubiyyətə bağlılıq, Vətən anlayışı adi bir sözlər deyildir. Ancaq o həmişə qeyd edidi ki, yalnız torpağa bağlılıq hələ geniş mənada vətənpərvərlik demək deyildir. Buraya həmçinin öz tarixini bilmək və ona olan məhəbbət də daxil edilməlidir. Çünki milli ideologiyanın əsasında duran vətən təkcə torpaq və əraziylə məhdudlaşmır, eyni zamanda siyasi hakimiyyətin apardığı fəaliyyət, ictimai fəaliyyət, sosial problemlər və s. də əlavə edilməlidir.

Milli ideya anlayışının meydana gəlməsi Azərbaycan gerçəkliyinin Qərbi Avropa ölkələrinin iqtisadi və sosial-siyasi həyatında baş verən dinamik dəyişikliklərə cavab reaksiyasıdır. Bu halda milli özünüdərk etmə insanlar tərəfindən öz milli və etnik xüsusiyyətlərini dərk etmə dərəcəsini göstərir. Özünüdərk etmə prosesində millətin özünü başqa millətlərdən fərqləndirməsi qaçılmaz bir məqamdır.

Ulu öndərimiz hər zaman çıxışlarında bildirirdi ki, Qloballaşma proseslərinin nəticəsi kimi müasir dünyada ortaya çıxan sivilizasiyalararası ziddiyyətlər və toqquşma hər bir xalqın adət və ənənələrini, milli-mənəvi dəyərlərinin qorunmasını ən vacib və aktual problemlərdən birinə çevirmişdir. Problemin lazımlılığının başlıca amili budur ki, total əxlaqın yayılması və qloballaşma şəraitində kiçik dövlətlərin milli-mənəvi dəyərlərinə qarşı iri dövlətlərin nüfuz etməsi müasir şəraitdə milli ideologiyanın formalaşmasının əhəmiyyətini və rolunu daha da artırmışdır. Yuxarıda deyilənləri dərinlən başa düşən ulu öndər Azərbaycanın illərin sınağından çıxmış ənənəsinə, tarixinə, mədəniyyətinə ürəkdən bağlı olmaqla yanaşı, onların olduğu kimi xalqa qaytarılması üçün bacardığını eləmişdir.

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin böyüklüyü məhz bu təhdidi düzgün qiymətləndirməsi, daim diqqət mərkəzində saxlaması və potensial təhlükə mənbəyinə çevrilməsinin qarşısını almasıdır. Ulu öndər Heydər Əliyevin öz Vətəninə, xalqına, milli irs və ənənələrinə bağlılığı bu təhdidlərin önündə əzəmətlisipərə çevrilmiş, bütövlükdə xalqın genetik yaddaşını qorumuşdur.

Xalqın genetik yaddaşını, adət və ənənələrini, dili və ərazisini qorumaq üçün mütləq güclü Azərbaycan Dövləti lazım idi. Heydər Əliyev bu missiyanı şərəflə yerinə yetirdi, o, müasir, çiçəklənən Azərbaycan dövlətini yaratdı, onu Cənubi Qafqazın ən güclü, öndə gedən məmləkətinə çevirdi, xalqımız əbədi lideri statusunu qazandı. Heydər Əliyevin azərbaycançılıq ideyası həm ölkəmizdə, həm xaricdə yaşayan soydaşlarımız arasında, həm də bütün dünyada möhkəmlənməsi, qələbə çalması üçün fundamental baza rolunu oynamışdır. O, xalqa, hər birimizə Azərbaycan naminə, milli inkişaf və dirçəliş naminə dar, xəbis fərdi maraqların fəvqünə qalxmaq, Vətənə təmənnasız xidmət etmək kimi dəyərləri aşlamışdır. Suveren müstəqil, milli dövlət quruculuğu tarixində ilk dəfə olaraq məhz Heydər Əliyevin simasında siyasi təfəkkürlə milli-mənəvi meyarlar vəhdətdə və üzvi əlaqədə təzahür etmişdir. Nəticədə bütün dünyaya azərbaycanlılarını müstəşəkil siyasi qüvvəyə çevirmək yolunda çox böyük işlər görülmüşdür.

Məlumdur ki, insanların "öz xalqına" mənsub olmasını başa düşmələrindən kənarda milli mənlilik şüuru ola bilməz. Eyni zamanda, hər bir xalqın, millətin mənlilik şüurunun dərk etməsi müəyyən ciddi dəyişikliklər və şəraitlə bağlı olub, konkret tarixi səciyyə daşıyır. Belə vəziyyətdə milli ideologiyanın üzə çıxmasının əhəmiyyəti misilsizdir. Çünki inzibati amirlik sisteminə həm ayrı-ayrılıq fərdlər, hətta xalqlar itaətdə və qorxu altında saxlanılırdı. Bu sistem rəsmi ideologiyaya uyğun olmayan baxışları qadağan edirdi. Əhali ardıcıl şəkildə manqutlaşır və qabaqcadan proqramlaşdırılmış milli xarakterinə, adətinə

zidd təfəkkürə malik olmağa başlayır. Belə hal isə milli şüurun və ləyaqətin, özünüdərk inkişafının qabağını almaqdan başqa bir şey deyildir.

Hazırda Ulu öndərin qurduğu düzgün yolla gedən Azərbaycan xalqının artıq özünün hansı millətə, dövlətə mənsubiyyəti ilə bağlı olaraq heç bir çətinliyi yoxdur. Onlar öz dövlətlərini heç bir qonşu dövlətin əlavəsi, onun təsiri altında olan qurum hesab etmirlər. Bu isə xalqın böyük nailiyyəti, milli özünüdərkətinin bariz ifadəsidir. Şəxsiyyətin təfəkkürünün inkişafı, milli şüurun və milli ləyaqətin formalaşması onun azadlığından və ümumi hüquqlarının faktiki vəziyyətində xeyli dərəcədə asılıdır. Həyatın özünün təkmilləşməsi milli ləyaqətin və milli şüurun tarixi təsnifatı sübut edir ki, azərbaycanlılar özlərinin ictimai fikir tarixi və dəyərli şəxsiyyətləri, mədəniyyətləri ilə qürur hissi keçirməyə haqları vardır.

Milli ideologiyada özünüdərkətmə çox mürəkkəb bir struktura malik olan hadisədir. O, özündə ərazi, mədəniyyət, dil, tarixi keçmiş barədə təsəvvürlər və milli stereotipləri birləşdirir. Eyni zamanda milli ideologiyada özünüdərkətmə idrakı emosional komponentlərin məcmusundan ibarətdir. Emosional cəhət bir tərəfdən xalqın öz mədəni və tarixi sərvətlərinə, digər tərəfdən isə insanları fəaliyyətə təhrik edən milli mənafeələrə münasibətlərini əks etdirir. Çətin vaxtlarımızda bizim üçün ən vacib dayaq olan iradəmizi, milli ləyaqətimizi qoruyub saxlamaq, tez-tez öz şərəfli keçmişimizə, tarixi yaddaşımıza müraciət etməkdir. Çünki Azərbaycan xalqının milli təfəkkürü tarix boyu amansız sarsıntılara, sosial deformasiyalara, çətinliklərə məruz qalsa da, öz ictimai şüurunun, kimliyini (yəni mənlilik şüurunun) qoruyub saxlamağı bacarmalıdır. Eyni zamanda xalqımızın milli təfəkkürü türkəsilli xalqların çox güclü vətənpərvərliyi mühitində, tarixin bütün çətin anlarında sınaqlardan şərəflə keçmiş, türkçülük ideali zəminində fəaliyyət göstərmişdir. Bu mənada müasir dövrdə milli ideologiyanın formalaşması olduqca vacib məsələdir. Milli ideologiya heç də millətçilik deyildir,

O, xalqın mənəvi ləyaqətinin ideyasıdır, başqa millətlərə və xalqlara yuxarıdan aşağı baxmaq deyil, azərbaycançılıq adət və ənənələrinin, soy-kökümüzün qorunmasının ifadəsidir.

Hazırda müasir dünyada dörd minə yaxın xalq, millət və etnik birliklər mövcud olsa da, onlardan yalnız iki yüzünün müstəqil dövləti mövcuddur. Bu dövlətlərdən hər birinin meydana gəlməsi, formalaşması və mövcudluğu çox uzun sürən bir prosesin nəticəsidir. Azərbaycan xalqının qurduğu, yaratdığı dövlət də xalqın arzu, istək və məfkurəsini əks etdirir. Mütərəqqi ideologiya zümrəyə və qrupa deyil, xalqa, millətə, ölkəyə və cəmiyyətə, Azərbaycanın taleyüklü məsələlərinin və problemlərinin həll edilməsinə xidmət edir. Bu mənada azərbaycançılıq ideologiyası mütərəqqi, qabaqcıl bir ideologiya olub, demokratik, azad bir cəmiyyətin ideologiyasıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, xüsusən, indiki çətin və mürəkkəb zamanda milli ideologiyasız keçinmək olmaz. Məsələn: İngilis filosofu Arnold Toynbi hesab edir ki, biz elə bir dövrdə yaşayırıq ki, tarix hamımıza meydan oxuyur. Busözlərdə böyük həqiqət var. Doğrudan da, milli inkişafımızın indiki mərhələsində cəmiyyətin həyatında baş qaldıran müxtəlif konfliktlər, milli şüurumuzu narahat edən ideyalar, yeni texnologiyalar bəşəriyyəti böyük çətinliklər qarşısında qoymuş, planet miqyasında ekoloji problemlərin artması insanları görünməmiş təhlükə ilə üzləşdirmişdir. Böhran və fəlakətlər dövlətləri prinsipə qeyri-ordinar siyasət yeritməyə məcbur edir, gözlənilməz problemləri meydana gətirən transmilli korporasiyaların qətiyyətli diktəsi ilə hesablaşmağa vadar edir. Bir sözlə, tarix bütün xalqları, xüsusilə gənc demokratiyaları böyük sınağa çəkir. Görünür, bu da mental bir xüsusiyyətdir ki, böhranlı anlarda xalqlar bir qayda olaraq, tarixin sınaqlarından çıxmış öz milli təcrübələrinə müraciət etməli olurlar. Lakin intensiv surətdə cərəyan edən transformasiya proseslərinə məruz qalan cəmiyyət ənənəvitəcrübənin bu gün kifayət etmədiyini dərk edərək tarixin bu rəqəbatına atılmış xalqları seçim qarşısında qoymuşdur: ya xal-

qın yaradıcı potensialını artırıb yeni mürəkkəb şəraitə uyğun həyat tərzini formalaşdırmaq, ya da mədəniyyətin qədimqatlarında yuva tapmış dəyərlərlə kifayətlənib zamanın tələbləri qarşısında təslim olmaq. Belə şəraitdə neqativ təsirlərlə üzləşən xalqın əxlaqi idealını, milli varlığını, mənəviyyatını qorumaq, xilas etmək olduqca çətin və müşkül məsələdir. Məhz geniş miqyaslı təfəkkürə, böyük təcrübəyə, uzaqgörənliyə malik olan şəxsiyyət belə çətin vəziyyətdən çıxmaq qabiliyyətinə nail ola bilər. Şübhəsiz, belə bir şəxsiyyət yalnız Heydər Əliyev ola bilərdi. Onun çıxış və nitqlərinin analitik təhlili, dövrünün hadisələrini və problemlərini global şəkildə dərk edib, izah etməsi deyilənləri əsaslandırır.

Yeni cəmiyyətdə yaşayan azərbaycanlıların formalaşması baxımından maraqlı cəhət budur ki, Ulu öndər milli amil problemini xalqın mənəvi potensialında, milli mənlilik şüuru və milli mədəniyyət kontekstində başa düşülməsinə diqqət yetirirdi. Heydər Əliyev həmişə qeyd edirdi ki, "Azərbaycan xalqı tarix boyunca yüksək mənəvi keyfiyyətlərə malik xalq olub. İndi də belədir." Mətin iradəli, dövlətçilik təcrübəsinə malik olan böyük siyasətçi həmişə xalqın ağır günlərində dözümlü olmağa, ruhdan düşməməyə çağırır, xalqına öz mənəvi keyfiyyətlərini bir daha göstərməyi məsləhət bilirdi.

Heydər Əliyevin fəlsəfəsində "milli ideologiya" kateqoriyası millətin real iqtisadi, sosial-psixoloji və mədəni həyatının potensialını hərəkətə gətirən mexanizm kimi nəzərdən keçirilir. Həmin potensial öz ifadəsini ilk növbədə millətin mənlilik şüurunun xarakterik xüsusiyyətlərində, emosional-psixoloji cəhətlərində, ictimai inkişafa verdiyi töhfədə tapır.

Milli ideologiya o deməkdir ki, burada bu və ya digər xalq, millət təmsil olunur, deməli, onların dünya anlamı və xalqın ideya-psixoloji baxışları ehtiva edilir. İkincisi, mənəvi irs təkcə insanların təcrübəsi, bilikləri və fəaliyyətini deyil, həm də xalqın tarixi yaddaşını, onun dərk olunmuş mənafeələrini və məqsədlərini əhatə edir. Xalqı vəhdətdə birləşdirən bu subyek-

tiv amillər onun milli inkişafının mühüm müqəddəm şərtləridir. Bu mənada vətən amalından söhbət gedərkən milli mədəniyyət və milli mənilik şüuru, milli təfəkkürün mental xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır. Bu ideya Heydər Əliyevin baxışında mühüm və gərəkli metodoloji təhlil mexanizmi kimi çıxış edir. Heydər Əliyev şəxsiyyətinə etimad real vəziyyətimizin, çətinliklərimizin sosial-psixoloji tərəfindən yaranmışdır. Demək lazımdır ki, müxtəlif millətlər tarixi seçim qarşısında durmuş, cəmiyyətin həm siyasi, həm də mənəvi riskləri ilə üzləşmişdir. Bu mənada Azərbaycanda milli ideologiyanın formalaşması həm əhalinin düşüncəsində dərk olunmağa başlayan bir qanunauğunluq və zərurət amili kimi özünü göstərir. Ümumiyyətlə, Heydər Əliyevin əslində bütün fəaliyyəti milli Azərbaycan ideologiyasının hazırlanmasının əsaslarını təşkil edir. Milli ideologiyadan danışan Akademik Ramiz Mehdiyev düzgün olaraq qeyd edir ki, "ideologiya olaraq azərbaycançılıq mühüm funksional elmlərlə zəngindir və bunların da mahiyyəti ölkəni mənəvi və fiziki baxımdan zəiflətmək cəhdlərindən qorumaqdır."¹³²

Fikrimizcə, ölkəmizdə dövlət müstəqilliyi bərqərar olduqdan sonra, azərbaycançılıq ideologiyasının təbliğinin əsas mahiyyətini Dövlətimizin bütün istiqamətlərdə maraqlarını, onun sütunlarını daima qorumaqdan ibarət olmalıdır. Şübhəsiz ki, milli ideologiyanın inkişafı Azərbaycanın gələcəyi olan gənclərimizdən onlarda müsbət yeni mentalitetin və dəyərlərin formalaşmasından kənarda ola bilməz. Ulu öndər bu vacib məsələdən də kənarda qalmamışdır, xüsusilə gəncləri vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə etməyin yollarını və əsas istiqamətlərini göstərmişdir. Heydər Əliyev fəal həyat mövqeyinə yiyələnməyi gənclərimizin mühüm vəzifəsi hesab edərək onun əhəmiyyətinin təhlilini verir, fəal həyat mövqeyinin mənimsənilməsi yolunda gənc nəslin vəzifələrini müəyyən edir.

¹³² Bax: Dünya Azərbaycanlılarının I qurultayı. Bakı, 9-10 noyabr 2001-ci il. Qurultayın sənəd layihələri. Bakı. 2001. səh.7

Heydər Əliyev göstərir ki, "fəal mövqe şəxsiyyətin əqidəsini onun iradə zənginliyini, ideya-mənəvi düşüncələrini və keyfiyyətlərini ifadə edərək insana yeni-yeni məsələləri irəli sürüb həll etməkdə, çətin vəziyyətdə özünü itirməməkdə, qətiyyətli hərəkət etməkdə, öz üzərinə məsuliyyət götürməkdə kömək edir".¹³³ Fəal mövqe bəşəriyyətin hazırladığı çətinliklərdən və problemlərdən kənarda durmamaq, dünyanın sərvətlərinə imkan daxilində yiyələnmək və onları Azərbaycan naminə təbliğ etməklə öz mənəvi aləmini zənginləşdirməkdən ibarət olmalıdır. Həqiqətən də bugünkü Azərbaycanın ictimai inkişafının durumu elə vəziyyətdədir ki, hazırkı dünyagörüşümüzü Vətən anlayışı, Vətənə sevgi və məhəbbət hissi olmadan təsəvvür etmək, sadəcə, mümkün deyildir. Sarsıntılı sınaqlar keçirən xalqımız milli dirçəlişə, siyasi həyatının dönüşlü mərhələsində, milli yetkinlik çağında labüd olaraq vətənpərvərlik şüurunun saflaşdırılmasına dərin ehtiyac duyur. Belə bir sosial tələbatın bu gün ön plana çəkilməsini təsadüfi hesab etmək düzgün olmazdı.

Heydər Əliyevin gənclərimizin tərbiyəsi fəlsəfəsində başlıca amil – gənc insanlarda, xüsusən tələbələrdə vətənpərvərlik ruhu, vətənpərvərlik şüurunun formalaşmasıdır ki, bu da milli ideologiyamızın əsas sütunlarını təşkil edir.

Hazırda Azərbaycan tarixi yüklü, siyasi əhəmiyyət kəsb edən vəzifələri yerinə yetirməklə məşğuldur: ölkənin iqtisadiyyatını yüksəltmək, yoxsulluğu aradan qaldırmaq, ən mühüm, vacib, taleyüklü problem olan zəbt olunmuş doğma torpaqlarımızı tezliklə azad etmək.

Millət yaşayıb yaradırsa, deməli, o, seçim etməlidir. Bu, hər bir inkişafın və mövcudluğun danılmaz məntiqidir, müasir fəlsəfi şüurun daim üzleşdiyi, dünya sahiblərinin təfəkkürünün enerjisinin predmetidir. Nəhayət, riskli seçim tarixin ən gərgin

¹³³ Yeni Azərbaycan Partiyasının yaradılmasının altıncı ildönümündə H.Əliyevin nitqi. "Xalq" qəzeti, 24 noyabr 1998-ci il.

anlarında siyasətçinin iradə və intellektinin daim toqquşduğu, lakin hələ də milli inkişaf kontekstində axıra kimi funksional təbiəti açılmamış fenomenlərdir. Gənclərin seçiminə, tərbiyəsinə və gələcəyinə ciddi fikir verən Ulu öndər deyirdi: "...Əziz balalar, gənclər, hamımız çalışacağıq, güman edirəm, mənimlə bərabər bütün hakimiyyət orqanlarının nümayəndələri də çalışacaqlar ki, sizin problemlərin həll olunmasını ardıcıl surətdə təmin edək, çalışacağıq və əlimizdən gələni edəcəyik. O şeyi ki, bu gün edə bilməyəcəyik, onu bir neçə vaxtdan sonra edəcəyik, amma əmin olun ki, gənclərə qayğı, diqqət bundan sonra günbəgün, aybay, ilbəl artacaq. Çünki siz həqiqətən Azərbaycanın gələcəyisiniz. Hər bir Azərbaycan vətəndaşı, hər bir Azərbaycan vətənpərvəri Azərbaycanın gələcəyi haqqında düşünməlidir.. Buna əmin ola bilərsiniz".

Sonra isə Heydər Əliyev gənclərə müraciətində qeyd edirdi ki, "siz həqiqətən Azərbaycanın gələcəyisiniz – onu nəzərdə tutun ki, bu gün azərbaycanlı gənclər milli-mənəvi keyfiyyətlərimizə yaxşı yiyələnəli, onu davam və inkişaf etdirməlidirlər. Azərbaycan gəncləri Azərbaycanın milli mənəvi sərvəti olan azərbaycanlıq ideyalarını ümumbəşəri ideyalarla zənginləşdirib və cəmləyib onu sonrakı nəsllərə çatdırmaq üçün bütün səylərini birləşdirməlidir. Azərbaycanlı gənclər üçün yaradılmış yüksək təhsil almaq imkanlarından onlar maksimum istifadə etməlidirlər".¹³⁴

Ulu öndərin azərbaycanlı gənclərə tövsiyəsi, məsləhəti o idi ki, onlar ictimai işlərdə fəal iştirak etsinlər və dövlətin idarə olunmasında vicdanla işləyib, ləyaqətlə təmsil olunsunlar, doğma yurdlarına, vətəninə, gözəl adət və ənənəmizə daima sdaqətli olsunlar.

Azərbaycanlı gənclərin vəzifələrindən danışan Heydər Əliyev daha sonra bildirirdi ki, "sizin qarşınızda çox böyük iş-

lər, vəzifələr durur. Qarşınızda da böyük bir yol var. Yol hamar deyil, asfalt deyil, yol uzun yoldur, o yolu hər biriniz keçməlisiniz. Bu yol müstəqil Azərbaycanın gələcəyi yoludur. Hər bir Azərbaycan gənci öz həyat yolunu müstəqil Azərbaycan Respublikasının gələcək yolu kimi qəbul etməlidir və öz həyatını qurarkən, özünü həyatda fəaliyyətdə hazırlayarkən və fəaliyyətə başlayıb onu davam etdirərkən özü haqqında düşünməlidir, ailəsi haqqında da düşünməlidir, ancaq hər şeydən çox, hər şeydən artıq müstəqil Azərbaycanın bu günü, gələcəyi haqqında düşünməlidir. Bu, sizin vəzifənizdir və güman edirəm ki, hər bir Azərbaycan gənci cəmiyyətdə, Vətəndə, ölkədə öz vəzifələrini ləyaqətlə yerinə yetirməyə çalışmalıdır".¹³⁵

Gənclərə olan dərin məhəbbətin və münasibətinin konkret təzahürü kimi Prezident Heydər Əliyevin 1997-ci il 1 fevral sərəncamı ilə fevralın 2-si Azərbaycan gəncləri günü kimi elan edildi.

Gənclərə vətəni sevməyi, onu qorumağı ulu öndər, eyni zamanda, ona görə məsləhət verirdi ki, dərk olunmuş vətənpərvərlik, təbii ki, daha möhkəm, saf və dayanıqlı olur. Özünüdərk etmək, vətənə ləyaqətli münasibət və məhəbbət hər bir azərbaycanlı vətəndaşının üzərinə ağır bir yük qoyur, çünki hər fərd əvvəlcə filosof olub, sonra fəaliyyət göstərə bilməz. Vahid konsepsiyaya, milli ideologiyaya əsaslanmayan kortəbii, plansız fəaliyyət (millətçilik hisslərindən irəli gəlsə də) heç bir nəticə verə bilməz və belə bir fəallıq sərəncamı olmaz. Ancaq bildiyimiz kimi, həyat dayanıb gözləmir, o, daima inkişaf edir, dəyişir, yeni ideyalar və elmi axtarışlarla zənginləşir. Elə buna görə də inkişafdan geri qalmamaq üçün bizim milli ideologiyamız da daima tərəqqi edib, zənginləşib, yeni-yeni baxışlarla formalaşmalıdır. "Azərbaycançılıq ideologiyası müstəqil, doğru Azərbaycanımızı sivil, inkişaf edən dövlət sırasına çıxaracaq vacib bir yoldur... Bu ideologiya azərbaycanlılara, Azərbaycan

¹³⁴ Dünya Azərbaycanlılarının I qurultayında H.Əliyevin nitqi. "Azərbaycan" qəzeti, 10 noyabr, 2001-ci il

¹³⁵ yenə orada.

xalqına məxsus bütün mənəvi və milli keyfiyyətləri özündə əks etdirən və birləşdirən bir zərurətdir. Bu ideologiyanın yaranması uzun tarixin məhsuludur. Bu ideologiya Azərbaycan xalqının keçmişindən bəri qazandığı milli-mənəvi dəyərlərdən güc alır, xalqın mənəvi aləminin zənginləşməsinə, azad, demokratik, sosial-siyasi proseslərin inkişaf etdirilməsinə təkan verir, Azərbaycan xalqının əzab-əziyyətli və qədimlərdən əldə etdiyi milli-mənəvi dəyərlərdən bəhrələnir". Akademik Ramiz Mehdiyevin göstərdiyi kimi, «Azərbaycançılıq» xalqımızın çox əzab-əziyyətlə nail olduğu tarixi sərvətdir. O, real müstəqilliyə nail olmaq, vahid, bölünməz Azərbaycanı qoruyub saxlamaq və möhkəmləndirmək üçün vasitədir. Bu gün «azərbaycançılıq» milli həyatın, konfessiyaların harmoniyasının çoxəsrlik ənənəsi, ölkədə yaşayan bütün millətlərin və etnik qrupların qardaşlığı, qarşılıqlı əlaqə və təbirinin tarixi onların ümumi taleyi və müstəqil Azərbaycanın bütövlüyü uğrunda birgə mübarizəsinin tarixi təcrübəsidir.»¹³⁶

Bu münasibətlə Heydər Əliyev həmişə öyrədirdi ki, "...biz tarixi köklərimizdən heç vaxt ayrıla bilmərik. Biz tarixi köklərimizi vətənə iftixar hissi ilə qiymətləndirməliyik və tarixi köklərimizin mənasını dünyaya bəyan etməliyik, yaymalıyıq, təbliğ etməliyik, onunla fəxr etməliyik. Eyni zamanda, öz milli-mənəvi dəyərlərimizi ümumbəşəri dəyərlərlə birləşdirib, zənginləşdirib Azərbaycan xalqının ümumi dəyərlərini, mənəvi dəyərlərini yaratmalıyıq.

Yenə də deyirəm, bunun içərisində həm demokratiya, həm hüquq normaları, həm dünyəvi dövlət, həm insan azadlığı, insan haqlarının qorunması, plüralizm, sərbəst ticarət, insan sərbəstliyi, sərbəst bazar ticarəti, sərbəst bazar iqtisadiyyatı var – bunlar hamısı ümumbəşəri dəyərlərin bizim milli-mənəvi dəyərlərlə vəhdətindən meydana gələn müddəalardır. Bunlar bi-

¹³⁶ R.Mehdiyev. "Azərbaycan" qəzeti, 9 yanvar, 2002-ci il

zim milli ideologiyamızın böyük bir hissəsini təşkil edir.»¹³⁷

Heydər Əliyevin ən böyük xidmətlərindən biri milli ideologiya ətrafında bütün azərbaycanlıları vahid Azərbaycan bayrağı altında birləşdirmək idi. Çünki azərbaycançılıq ideologiyası təkcə Azərbaycan dövlətində yaşayan həmyerlilərimizin ideologiyası deyildir, bu bütün dünyaya səpələnmiş, ürəyi Azərbaycanla döyünən əsl azərbaycanlıların arzusudur. Heydər Əliyev hələ 1991-ci ildə Naxçıvanda fəaliyyət göstərərək azərbaycanlıların milli birlik konsepsiyasının həyata keçirilməsi üçün öz əzmkarlığını göstərirdi. Həmin ilin 16 dekabrında Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Sovetinin qərarı ilə Dünya azərbaycanlılarının həmrəylik gününün hər il 31 dekabrda bayram edilməsi barədə qərar qəbul edildi. Bu qərarın Azərbaycan Respublikası Ali Sovetində qəbul edilməsi barədə təklif verildi. 1991-ci il dekabrın 25-də isə həmin qərar Azərbaycan Respublikası Ali Soveti tərəfindən də təsdiq edildi.

Bu həmrəylik günü Azərbaycan xalqının çətin, amma şərəfli tarixində adi 1991-ci il qərarı kimi qalmadı, həmin qərar qanında Azərbaycan qanı axan hər bir vətənpərvərin şüuruna çökdü, onun müqəddəs bir bayramı oldu.

Milli ideologiya, dövlətçilik ənənələrinə əsaslanaraq insanların bir vətəndaş kimi formalaşmasını, dövlət mənafeyini üstün tutmaq, şəxsi mənafeyi dövlət mənafeyi ilə əlaqələndirmək, vətənə sevgi hissini nümayiş etdirməyi əhatə edir. Ulu öndərin baxışlarına görə, dövlətçilik ənənələri dövlətçilik ideologiyası, dövlətçilik praktikasının və psixologiyasının vəhdətindən yaranır...

Milli ideologiya mənlilik şüurunun hüquqi və siyasi şüurun təkmilləşməsinə, dövlət idarəçiliyində hər bir fərdin bu və ya digər şəkildə iştirakının təmin olunmasını, insanın şəxsi həyatının, şəxsi maraq və arzularının dünyada gedən proseslərlə əlaqələndirilməsini ifadə edir.

¹³⁷ Bax: H.Əliyev. "Xalq" qəzeti, 24 noyabr, 1998-ci il

Heydər Əliyev milli ideologiyanın formalaşmasında onun ən mühüm komponentləri və vacib istiqamətlərindən biri kimi milli-mənəvi dəyərlərə xüsusi diqqət verirdi. Burada Ulu öndər üç əsas tərkib hissəsini göstərirdi: dil, din, adət və ənənə. Heydər Əliyevin fəlsəfəsində azərbaycançılıq ideologiyası tarixi inkişaf mərhələləri keçmişdir. Tarixi baxımdan bu problemi araşdırarkən demək lazımdır ki, azərbaycançılıq ideologiyası ən əsas əlamətlərini “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunda xalqımızın milli mifoloji baxış və təsəvvürlərində görmək olar. Onu da bildirmək lazımdır ki, azərbaycançılıq xalqın milli-mənəvi keyfiyyətlərinin nümunəsi kimi formalaşmış tarixi bir kateqoriya-dır. Bu keyfiyyətlər inkişaf edərək milli ideologiyanın mühüm bir bazasına çevrilməkdədir. Xüsusən də müstəqillik əldə olunduqdan sonra milli-mənəvi keyfiyyətlərimiz bütövlükdə milli ideologiyamızın təməlinə çevrilə bilmişdir.

Qeyd olunmalıdır ki, Heydər Əliyevin ölkəmizə rəhbərlik etdiyi dövrlərdə Azərbaycan özünün iqtisadi, mədəni, sosial sahədəki inkişaf səviyyəsi ilə, habelə, elm və incəsənət sahələrində kinailiyyətləri ilə ziyalı mövqeyinin genişlənməsi ilə, milli-mənəvi tərbiyə və təhsil sahəsindəki uğurları ilə yeni bir təkamül dövrü keçdi. Sənayenin, kənd təsərrüfatının və sosial həyatın digər sahələrindəki inkişaf perspektivləri o zamankı müttəfiq respublikalar içərisində daha da artmağa başladı. Bütün bunlar Heydər Əliyevin xalqa xidmətinin təzahürü idi. Azərbaycançılıq ideologiyasının ölkədəki inkişafı ilə həməhəng olaraq dirçəldilməsindən ibarət idi.

Bütöv olaraq yaşamaq üçün, öz müstəqilliyini qoruyub saxlamaq üçün, ancaq duyğular səviyyəsində özünü dərk etmək, mənlilik şüurunu formalaşdırmaq kifayət deyildi. Bunun üçün qlobal və ideoloji səviyyədə idrak səviyyəsinə qədər yüklənən milli ideologiya lazımdır. Çünki indi hər bir dövlət, hər bir millət və xalq bəşəriyyətdə, planetdə baş verən prosesləri dərk edib, anlamağa çalışır, onun fəlsəfi mənasını öyrənmək istəyir. Bu mənada ziyalıların çiyinlərinə çox böyük yük düşür.

Milli ideologiyayı əsasən yaradıcı şəxslər, milli ziyalılığın təmsilçiləri, alimlər, filosoflar, yazıçılar və s. formalaşdırır və inkişaf etdirirlər. Siyasətşünaslar, siyasi liderlər və dövlət başçıları milli ideologiyanın bir komponenti olan milli dövlətçilik konsepsiyasının işlənilib hazırlanmasında iştirak edirlər. Milli-mənəvi dəyərlərin qorunması sosial inkişaf strategiyası ilə yanaşı ümummili inkişaf strategiyasının, milli ideologiyanın strukturuna daxil edilməsi üçün bir qayda olaraq dərinədən fəaliyyət göstərməlidirlər. Deyilənlər, xüsusən filosoflara aiddir. Məhz fəlsəfə öz universallığı və ümumi bilikləri vasitəsi ilə, ən vacib problemləri dərk etməyi, dünyanın ümumi mənzərəsini əhatə etməyə səy göstərir. Milli ideologiyanın fəlsəfəsində milli mentalitetlər, milli ideallar, millətin təfəkkür tərzı və bu istiqamətdə fəal mübarizə dayanır. Hər bir azərbaycanlı öz milli mentaliteti ilə müxtəlif fəlsəfi fikirlərin konkret daşıyıcısıdır. İnsanın dünyaya baxışının xüsusi bir vasitəsi olan fəlsəfə biliklərindən ayrı heç bir biliklər sistemi mövcud ola bilməz. Ancaq universal xarakter daşıyan fəlsəfi qanunlar və kateqoriyalar vasitəsi ilə dünyada baş verən hadisələri dərk edib, ayrı-ayrı dövlətlər və millətlər arasındakı əlaqələri yaxınlaşdırmaq olar. Aydın məsələdir ki, hər bir millətin təfəkkürünün inkişafında fəlsəfə elminin digər elmlərdən üstünlüyü şübhəsizdir. Hətta milli laylalarımızda, mahnılarımızda, dastan və nağıllarımızda saflıq, vətənpərvərlik, insanların gələcək taleyi haqqında maraqlı fikirlər deyilir. Müasir dövrdə xalqın keçmişini əks etdirən belə etnoslar fəlsəfi fikir tarixi ilə, həmin xalqın müasir düşüncə tərzı və mentaliteti ilə üzvi şəkildə əlaqədə olmalıdır. Məhz belə halda milli şüur, milli mentalitet və dünyagörüşü daha effektiv şəkildə tərəqqi edə bilər ki, bu da özlüyündə milli ideologiyanın formalaşmasına müsbət təsir göstərir.

Etiraf edilməlidir ki, Azərbaycan xüsusi sosiomədəni və geosiyasi məkan kimi yüksək tarixi risk zonasıdır. Bizcə, ölkəmizin yüksək risk məkanına mənsubluğu daha çox onun Şərqlə Qərbdə strateji mövqedə yerləşməsidir. Bu zonada hər

iki dünyanın - Şərqlə Qərbin həm sosiomədəni dəyərləri, həm də geosiyasi maraqlar bir-birilə toqquşur. Digər tərəfdən, Şərqlə Qərbin sosiomədənidəyərlərinin sintezini regionun mənəvi sferasında özünəməxsus cəhətləri ilə seçilir. Böyük xalqların yaşadığı dünyada, böyük inkişaf yolu keçən, böyük alimləri və kəşfləri ilə seçilən xalqlarla bir yerdə yaşayıb, onlara qatılmaq çox çətin bir prosesdir. Belə proseslərin həllində azərbaycançılıq ideologiyasının yayılmasının əhəmiyyəti damılmazdır. Azərbaycançılıq ideologiyası xalqın milli-mənəvi keyfiyyətlərinin təcəssümü kimi formalaşmış tarixi bir kateqoriyadır. Azərbaycançılıq ideologiyası bütövlükdə milli-mənəvi gücümüz, mütəşəkkilliyimiz, birliyimiz deməkdir. Bu ideologiya yalnız Azərbaycanda müstəqil dövlətçilik zamanı H.Əliyevin rəhbərliyi ilə formalaşmağa başladı. Azərbaycançılıq anlayışı artıq dərk olunmuş həqiqətə çevrildi. Ulu öndərin uzaqgörən təlimi reallıq üzərində qurularaq xalqın mənəviyyatına daxil olurdu, ictimai şüurunda öz əksini tapırdı, dünyagörüşündə, millətin müxtəlif təbəqələri arasında formalaşırdı. Bu mənada Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının prezidenti, hörmətli akademik R. Mehdiyev qeyd edir ki, "Məruz qaldığı bütün sınaqlara baxmayaraq milli-dövlət ideologiyası kimi "Azərbaycançılıq" bu gün bizim qarşımızda dəqiq ifadə edilmiş ideya kimi durur. Bu ideyanın tarixləvə onlarca xalqın qədimdən bəri bir ərazidə yaşaması onların ümumi mentalitetə və təlabat strukturuna söykənən ümumi psixologiya ilə şərtlənən öz bölgüsü var".¹³⁸

¹³⁸ R.Mehdiyev. XX əsrin sonu - XXI əsrin əvvəllərində yeni dünya nizami və milli ideya. "Azərbaycan" qəzeti, 9 yanvar 2002-ci il.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT:

1. Heydər Əliyev və mənəvi dəyərlər. Bakı. "Səda". 2003
2. Heydər Əliyev mənəvi irsimizin keşiyində. I, II kitablar. Bakı. 2001
3. Dünya Azərbaycanlılarının I qurultayı. Bakı, 9-10 noyabr 2001-ci il. Qurultayın sənəd layihələri. Bakı. 2001. səh.7
4. Yeni Azərbaycan Partiyasının yaradılmasının altıncı il-dönümündə H.Əliyevin nitqi. "Xalq" qəzeti, 24 noyabr 1998-ci il.
5. Dünya Azərbaycanlılarının I qurultayında H.Əliyevin nitqi. "Azərbaycan" qəzeti, 10 noyabr, 2001-ci il
6. R.Mehdiyev. Azərbaycanın inkişaf dialektikası. Bakı. 2000
7. R.Mehdiyev. XX əsrin sonu - XXI əsrin əvvəllərində yeni dünya nizami və milli ideya. "Azərbaycan" qəzeti, 9 yanvar 2002-ci il.
8. Azərbaycanı yeni qələbələrə aparan lider. Bakı. "Şəms".2004
9. S.Xəlilov. Lider. Dövlət. Cəmiyyət. Bakı. 2001
10. H.Əliyev və azərbaycançılıq məfkurəsi. Bakı. "Azərbaycan" Universiteti. 2002
11. M.Seyidov, M.Rzayev. Zamanı qabaqlayan dahi. Bakı. "Vektor". 2008

Xuraman Məhərrəmov
Azərbaycan Tibb Universiteti
Azərbaycan dili kafedrasının
dosenti, fil.e.ü.f.d.
e-mail- khuraman.maharramova@gmail.com

AZƏRBAYCAN DİLİNİN İNKİŞAFINDA HEYDƏR ƏLİYEV DÜHASI

Ana dili hər bir millətin mənəviyyatının güzgüsüdür. Xalqımızın ana dili olan Azərbaycan dilinin inkişafında, onun dünya dilləri içərisində öz layiqli yerini tutmasında dilimizin zənginliklərinə bələd olan Heydər Əliyevin misilsiz xidmətləri olmuşdur.

18 oktyabr 1991-ci ildə müstəqillik haqqında Konstitusiyaya aktı qəbul edildi. Bununla da Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi işlənməsinə şərait yarandı. 1992-ci il 15 may tarixindən - Azərbaycan Xalq Cəbhəsi hakimiyyətə gəldikdən sonra dövlət Azərbaycan dilində idarə olunmağa başladı. Həmin ilin 22 dekabr tarixində "Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında" qanun qəbul edildi. Bu zaman Milli Məclisin üzvlərinin səs verməsi ilə "Azərbaycanın dövlət dili türk dilidir" qanunu qəbul olunmuşdu. Ulu öndər Heydər Əliyev göstərirdi ki, 1992-ci ilin dekabrında Milli Məclis tərəfindən qəbul olunmuş qanun, - mənasını, məzmununu kənara qoyaraq - qanunvericilik nöqtəyi-nəzərindən qeyri-qanuni bir sənəddir. Çünki Azərbaycanın dövlət dili haqqında dəyişiklik etmək üçün gərək əvvəlki qanun ləğv ediləydi. Konstitusiyaya qanununu ləğv etmək əvəzinə qəbul olunmuş bu adi qanun, şübhəsiz ki, Konstitusiyada dəyişiklik edə bilməzdi. Azərbaycan Respublikasının 1978-ci ildə qəbul olunmuş Konstitusiyasında "Azərbaycanın dövlət dili Azərbaycan dilidir" yazılıbdır. 1992-ci ilin dekabr ayında isə Milli Məclisin 26 üzvünün səs verməsi ilə "Azərbaycanın dövlət dili

türk dilidir" qanunu qəbul olunmuşdur (4). Heydər Əliyev həmin dövrdə dilimizin admın müxtəlif cür adlandırılması məsələsində olduqca dəqiq idi. Məsələyə arxiv materiallarından gətirdiyi sübutlarla aydınlıq gətirir, hüquqi yanaşır, təhlillər aparırdı. Nəhayət, ümumxalq səsverməsi yolu ilə qəbul olunmuş Konstitusiyanın 21-ci maddəsində Azərbaycan Respublikasının dövlət dilinin Azərbaycan dili olması qərarlaşdı. 18 iyun 2001-ci il tarixində "Dövlət dilinin təkmilləşdirilməsi haqqında" fərman, eləcə də 9 avqust 2001-ci il tarixli "Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili gününün təsis edilməsi haqqında" fərman böyük tarixi əhəmiyyətə malik işlərdir. 1 avqust tarixi Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili günü kimi qeyd olunur.

2002-ci ilin 30 sentyabr tarixində Ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən "Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında" Qanun təsdiq edildi. Bu qanunun qəbulu ana dilinə dövlət dili statusu qazandırdı. Bu qanun Ümummilli liderin 1969-cu ildən başladığı milli dil siyasətinin məntiqi davamı idi.

Ulu öndər Heydər Əliyevin dil siyasətinin davamı olaraq bu gün də Prezident İlham Əliyev tərəfindən işlər davam etdirilir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2004-cü il yanvarın 12-də imzaladığı "Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında", 2004-cü ilin yanvarın 14-də "Azərbaycan Milli Ensiklopediyasının nəşri haqqında", eləcə də 2007-ci il 30 dekabrda "Dünya ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrinin Azərbaycan dilində nəşri nəzərdə tutulan əsərlərinin siyahısının təsdiq edilməsi haqqında" sərəncamları ana dilinin yüksəlişi istiqamətində görülmüş vacib işlərdəndir. Xüsusilə 2012-ci il 23 may tarixli "Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı"nın təsdiq edilməsi tarixi bir sənəddir.

Ümummilli lider Azərbaycan dilinin incəliklərini bilmiş, dərinlən bilmiş və ana dilini yüksək səviyyədə tədris etməyi təhsil işçilərinə müxtəlif zamanlardakı çıxışlarında tövsiyə etmişdir:

"Bu gün müstəqil bir dövlət kimi ən çox fəxr etdiyimiz bir də odur ki, bizim gözəl Azərbaycan dilimiz var. Azərbaycan dilinin formalaşmasında, inkişaf etməsində, bugünkü səviyyəyə çatmasında yazıçılarımızın, şairlərimizin, ədəbiyyatşünasların, dilçi alimlərin böyük xidməti var. Bu gün danışdığımız dil 20-ci illərdə danışılan dil deyil. Elədir, yoxsa yox? Bəli, əsrin əvvəlindəki dil deyil. Amma ondan qat-qat yaxşı dildir, ondan qat-qat təmiz dildir, ondan qat-qat mükəmməl dildir. Bu, bizim ən böyük sərvətlərimizdir. Xalqı xalq edən, milləti millət edən onun ana dilidir. Layiqli ana dili olmayan, ana dilindən istifadə edə bilməyən, ana dilindən bəhrələnmə bilməyən xalq, millət, xalq, millət ola bilməz" (2, 134).

Ana dilimizin qorunması uğrunda Ulu öndər daim iş aparır, bu dilin sevgiyə layiq olduğunu ciddi-cəhdlə diqqətə çatdırırdı. O, mötəbər tədbirlərdə Azərbaycan dilində fəxrlə danışmağı ilə hər kəsə nümunə olurdu. Bu addımı o, qabartmadan, təvazökarlıqla edirdi.

"Ancaq biz dünyada öz dilimizlə təkcə yaşayırıq. Bizim birinci nailiyyətimiz o olmalıdır ki, öz dilimizi Azərbaycanda hakim dil etməliyik. Hər azərbaycanlı öz ana dilini bilməlidir, bu dildə səlis danışmalıdır və bu dili sevməlidir. Bununla yanaşı, biz çalışmalıyıq ki, məktəblərimizdə, universitetlərimizdə gənclər bir neçə dil öyrənsinlər. Mütləq öyrənməlidirlər. Biz artıq dünyaya qarışmışıqsa, Dünya Birliyinə daxil olmuşuqsa, görək insanlarımız bir neçə dil bilsinlər - ingilis dilini də bilsinlər, rus dilini də bilsinlər, fransız dilini də bilsinlər. Bunu yasaq etmək olmaz, bunun qarşısını almaq lazım deyil. Ancaq birinci növbədə ana dilini bilməlidirlər. Bəli, Azərbaycanda indi də elə insanlar var ki, əsasən rus dilində danışirlar, Azərbaycan dilində danışmırlar. Bizim dövlət orqanlarında da belələri var. Mən dəfələrlə xəbərdarlıq etmişəm ki, Azərbaycan dilini öyrənin, öyrənməyəsiniz işdən çıxaracağam (2, 136).

Ümummilləti lider ana dilinin təbliğində, yüksəlişi istiqamətində müəllimlərin rolunu hər zaman qiymətləndirir və

Azərbaycan müəlliminə böyük dəyər verdiyini vurğulayırdı. Bu baxımdan Heydər Əliyevin müəllimlərə ünvanlanan nitqini müxtəlif istiqamətdə təhlil etmək olar. O, həm xalqın elmi, savadlı olmasında müəllimlərin aparıcı olduqlarını deyir, həm də hörmətli insan və müəllim anlayışının cəmiyyətimizdə bərabər tutulması məsələsini diqqətə çatdırırdı: "Müəllim adı yüksək addır. Azərbaycanda daim müəllimə böyük hörmət olmuşdur. Müəllim cəmiyyətdə tanınan, seçilən, hörmət edilən şəxs olmuşdur. Heç də təsadüfi deyildir ki, dilimizdə insanların bir-birinə müraciət formasında "müəllim" sözü şəxslərin müəllim olub-olmamasından asılı olmayaraq istifadə edilib. Bizdə bu ənənə çoxdan yaranıb və hamı bir-birinə müraciət edərkən qarşısındakı şəxsə hörmət və ehtiram əlaməti olaraq "müəllim" deyir. Çoxları heç müəllim deyil, amma biz bir-birimizə müraciət edərkən "ağa", "cənab", "bəy" deyil, "müəllim" deyirik. Bu, təsadüfi deyil. Bəlkə də başqa xalqlarda belə müraciət forması yoxdur. Bu ondan irəli gəlir ki, xalqımız savadsızlıqdan, gerilikdən, ətalətdən bugünkü günə qısa tarixi bir müddətdə gəlib çatmaqda müəllimlərin rolunu qiymətləndirir və qarşısındakı adama hörmət əlaməti olaraq "müəllim" deyir. Ona görə də müəllimin cəmiyyətdə xüsusi yeri olduğu artıq heç kəsə şübhə oyatmır (1, 170-171).

Xalqın, millətin yüksəlişini ilk olaraq bu xalqın dilini, ədəbiyyatını, tarixini, mədəniyyətini dərinlən bilməkdə görən Ulu öndər nailiyyətlərin əldə olunmasını müəllimlərdən gözlədiyini bildirir və müəllim auditoriyasına öz arzularını belə ifadə edir: "Özünü müəllimliyə həsr etmiş insan ən şərəfli insandır. Ali məktəb müəllimi, professor cəmiyyətdə ən hörmətli insan olmalıdır və insandır. Ona görə də mən çox arzu edərdim ki, sizin hamınız bu şərəfli adı həmişə, ömrünüzün axırına qədər daşıyasınız" (3, 259).

Ulu öndərin natiqlik məharəti hər zaman xüsusi diqqət mərkəzində olmuşdur. Müasir dövərdə onun hər sahədə söylədiyi fikirlər, müxtəlif kürsülərdən etdiyi çıxışları ziyalılarımızı,

yazaçı və alimlərimizi müxtəlif səpgidə araşdırmalara cəlb etmişdir. Çünki Heydər Əliyevin əsərləri dolğun, bitkin fikirlər xəzinəsidir. "Heydər Əliyevin yaradıcılığını tədqiq edən ilk növbədə öz təfəkkür qüdrəti, tədqiqatçılıq səriştəsi olmalıdır. Bu böyük şəxsiyyətin fəaliyyətindən bəhs edən şəxs tədqiqat zamanı onun elmi, ictimai-siyasi səviyyəsinə yüksəlməli və ya ona yaxınlaşmalıdır. Əks təqdirdə, əsasən səthi fikir söyləməkdən, sözcüklükdən kənara çıxma bilməz. Cənab Heydər Əliyev yaradıcılığını tədqiq edən şəxs onun yaşadığı dövrdə baş verən hadisələr axınında tutduğu mövqeyi, keçdiyi həyat yolunu, bu yolboyu baş verən çoxşaxəli prosesləri və o proseslərin ümumi mənzərəsini tam dərk edərək elmi təhlilə başlamalıdır" (5, 86).

Geniş ensiklopedik biliyə malik natiq hər bir nitqi ilə gənc nəsle dilini, elini, vətəni, dövlətini sevməkdə örnekdir. Kiçikdən böyüyə hər bir Azərbaycan övladının, Azərbaycan vətəndaşınının yaddaşına həkk olmuş bir hadisə var. Ulu öndər Heydər Əliyev çıxışlarının birində Səməd Vurğunun "Azərbaycan" şeirindən bu misraları söylədi:

*El bilir ki, sən mənimsən,
Yurdum, yuvam, məskənim sən.
Anam, doğma vətənim sən,
Ayrılarımı könül candan,
Azərbaycan, Azərbaycan.*

Sonuncu misraları söylədikdə Heydər Əliyev kövrəldi. Akademik Tofiq Hacıyev bu anlara belə münasibət bildirir: "Təsəvvür edin, sərt hərbi işlərdə işləmiş, dövlət təhlükəsizliyi orqanları kimi dözümlülük tələb edən məqamları keçmiş insan "Ayrılarımı könül candan, Azərbaycan, Azərbaycan" - deyə-deyə kövrəldi. Bu, həssas, zərif vətən sevgisi deməkdir. Və bu duyğunu ana dili sevgisi tamamlayır. Ədəbiyyatdan danışanda həmişə ana dilini, Azərbaycan türkcəsini, onun zənginliyini,

gözəlliyini ağız dolusu öyərdi. O, ana dili sevgisini, Ömər Faiq Nemanzadə deyən kimi, bütün sevgilərdən yüksək tutardı" (6, 32). Göründüyü kimi, Tofiq Hacıyev Ulu öndərin dilə münasibətinin təkcə dövlət başçısı kimi deyil, həm də Azərbaycan övladının vətəndaşlıq borcu kimi məhəbbət bəsləbiyini ifadə edir. Daha sonra alim yazır: "Onun dilə münasibətində qədim Çin filosofu Konfutsinin münasibəti özünü göstərir - Konfutsi demişdir: "Dil nöqsanlı olarsa, sözlər düşüncəni yaxşı anlada bilməz. Düşüncə yaxşı anladılmazsa, eşidilməsi lazım olan şeylər yaxşı eşidilməz, vəzifələr yaxşı yerinə yetirilməz. Vəzifələr lazımı şəkildə yerinə yetirilməzsə, adətlər və mədəniyyətlər pozular. Adətlər və mədəniyyətlər pozularsa, ədalət yanlış yola düşər. Ədalət yolundan çıxarsa, çaşqınlıq içində düşən xalq nə edəcəyini, işin haraya varacağını bilməz. Deməli: cəmiyyətdə heç bir şey dil qədər əhəmiyyətli deyil". Heydər Əliyev dilin cəmiyyətdə əhəmiyyətini dürüst müəyyənləşdirirdi. Təkcə canlı ünsiyyətdə deyil, bütövlükdə dövlət idarəçiliyində dilə dövlətin daxili və xarici siyasətinin tərkib hissəsi kimi baxır" (6, 32).

Nəticə olaraq deyə bilərik ki, Azərbaycan dilinin geniş imkanlarından yüksək səviyyədə, ustalıqla istifadə edən Heydər Əliyevin nitqi hər bir Azərbaycan vətəndaşı, hər bir Azərbaycan ziyalısı üçün nümunədir. İstənilən yüksək vəzifə sahibi müxtəlif dilləri bilməklə yanaşı Azərbaycan dilinə münasibətdə Heydər Əliyevin tövsiyələrini unutmamalıdır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT:

1. Heydər Əliyev. "Müstəqilliyimiz əbədidir". II cild, Bakı, "Azərənşr", 1997, 604 s.
2. Heydər Əliyev. "Müstəqilliyimiz əbədidir". XIII cild, Bakı, "Azərənşr", 2004, 520 s.
3. Heydər Əliyev. "Müstəqilliyimiz əbədidir". XXI cild, Bakı, "Azərənşr", 2007, 480 s.
4. "Azərbaycan" qəzeti, 26 iyul, 1995.
5. Budaqov B.Ə. Heydər Əliyev fenomeni. II nəşr. Bakı, "İsmayıl" Nəşriyyat-Poliqrafiya Mütəssisəsi, 2002, -136 s.
6. Hacıyev T. Özü, varisi və ana dili. Heydər Əliyev irsi və Azərbaycan folklorşünaslığının aktual problemləri. Bakı, Nurlan, 2013, 192 s.
7. Sadıqova S., Həsənli-Qəribova Ş. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və Milli ədəbi dilin inkişaf tarixi (1918-2018). Bakı, "Avropa" nəşriyyatı, 2018, -488 s.
8. Zamanov N. Heydər Əliyev və Azərbaycan nitq mədəniyyəti (I kitab). Bakı, Elm və təhsil, 2013, 480 s.

Telman Quliyev

AMEA Fəlsəfə İnstitutu

"Heydər Əliyevin siyasi irsi və azərbaycançılıq fəlsəfəsi" şöbəsinin elmi işçisi

AZƏRBAYCANIN MÜSTƏQİL DÖVLƏTÇİLİYİNİ GÜCLƏNDİRƏN MÜHÜM AMİLLƏR ("ƏSRİN MÜQAVİLƏSİ" KONTEKSTİDƏ)

"Əsrin müqaviləsi"nin imzalanması sayəsində bütün dünyanın diqqətini özünə cəlb etməklə Azərbaycan, həm də global məkanda özünün yerinin müəyyən edilməsinə nail ola bilmişdir. Dövlət müstəqilliyinə əsaslanan bu status əksər dövlətlərdən fərqli olaraq Azərbaycanı digər ölkələrdən təkə asılı vəziyyətə düşməyə qoymamaqla yanaşı, ölkəmizi dünya birliyinin bərabərhüquqlu üzvünə çevirdi. Bu strategiyanın uğurlu icrası bu gün həm də Azərbaycan iqtisadiyyatının digər sahələrinin də inkişafına stimül vermiş və ictimai-siyasi həyatımızın bütün istiqamətlərdə canlanma yaratmışdır. Nəticədə, ölkəmiz sürətlə inkişaf edir və qüdrətlənir, regionda və dünyada öz mövqelərini daha qətiyyətlə ifadə edir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi, «bizim əsas uğurlarımızın səbəbi iqtisadi islahatlar, siyasi islahatlar, ölkəmizdə hökm sürən sabitlik, əmin-əmanlıq, ölkə daxilində yaranmış vətəndaş birliyi, xalqla iqtidar arasında olan birlik və xarici investorların Azərbaycana çox etibarlı ölkə kimi baxmalarıdır.... Növbəti beş ili əhatə edən inkişaf proqramı təsdiq ediləlidir. Bu proqram çox ciddi sənəddir. Orada inkişafın əsas istiqamətləri müəyyən olunub, lazımi tədbirlərin görülməsi təmin ediləlidir... Beləliklə,...beşillik proqramın icrası nəticəsində Azərbaycanın qarşısında duran əsas, ciddi sosial və iqtisadi problemlər tamamilə öz həllini tapacaqdır» (1)

«Əsrin müqaviləsi» imzalandıqdan sonra Cənubi Qafqaz-

da...eləcə də, bütün Xəzər regionunda geosiyasi vəziyyət nisbətən dəyişirdi. Xəzər neftinin dünya bazarlarına nəqli marşrutunun seçilməsi problemi az keçmədi ki, aktuallaşdı. Belə bir faktı da sübut etməyə ehtiyac yoxdur ki, Xəzər nefti və qazının nəqlinin inhisarlaşdırılması Mərkəzi Asiya və Qafqazda bütün geosiyasi vəziyyəti nəzarətdə saxlamağa imkan verir (3, s. 162).

Xəzər neftinin tranziti problemi Vaşinqton üçün də aparıcı problemlərdən birinə çevrildi. ABŞ neftin gələcək böyük həcmünün ixracı probleminin «çoxtərəfli həllinin» tərəfdarı idi. Nəzərə almaq lazımdır ki, neft idxal edən dövlətlər, xüsusilə də ABŞ neftin idxalını və onun nəqli yollarını mümkün qədər daha geniş diversifikasiya etməyə çalışırdı ki, bununla da dünya iqtisadiyyatının Yaxın Şərqdən asılılığını maksimum dərəcədə aşağı salınmasına nail oldu.

ABŞ hökumətinin «Bakı-Ceyhan» neft boru kəmərinin layihəsinin işlənilməsinə verdiyi əhəmiyyət o dövr üçün həm də bununla izah edilir ki, Amerika siyasətinin regiondakı məqsədi - regionun yeni dövlətlərini dəstəkləyərək, onları Rusiya və İran nəzarətindən kənar nəqliyyat magistralı ilə təmin etmək istəyindən doğurdu. Eyni zamanda ABŞ hökuməti regiondaxili əməkdaşlığı stimullaşdıracaq və bununla da enerji daşıyıcılarının dünya bazarına təhlükəsiz və stabil çıxışını təmin edə biləcək, regionda müvafiq siyasi və iqtisadi şəraitin yaradılmasının əhəmiyyətini dərk edirdi. Bütövlükdə, Amerika Birləşmiş Ştatlarının mövqeyinin əsasmda qabarıq siyasi dominantlığa meyl edən mürəkkəb geosiyasi və iqtisadi baxışlar daşıyırdı. Bu layihə ABŞ üçün Rusiyanı Xəzərin neft imkanlarından kənarlaşdırmaq, onun nəqli üzərində öz nəzarətini qurmaq, öz təsirini daha da gücləndirərək Qafqaz regionunda geosiyasi maraqlarını təmin etmək demək idi. ABŞ Qafqaz və Mərkəzi Asiyanın yeni müstəqil ölkələrini qarşılaşacaqları təsirlərdən qurtarmaq və eyni zamanda onların regionda özünün əsas müttəfiqi Türkiyə ilə əlaqələrini gücləndirmək qərarına

gəldi. Abxaz, Çeçen və Dağlıq Qarabağ münaqişələri, blokada və iqtisadi böhranlar Rusiya vasitəsilə Şimal-Cənub istiqamətində ticarəti çətinləşdirdi. Vaşinqton bu situasiyadan geosiyasi tarazlığı kökündən dəyişmək üçün istifadə etdi (4,s.516).

Bu istiqamətdə gedən siyasi proseslərə yanaşmada Rusiyanın rəsmi mövqeyində bildirilir ki, 1994 -cü ildə Bakıda imzalanan və «Bakı-Tbilisi-Ceyhan» əsas ixrac neft kəmərinin tikintisinə hazırlığın başlanılması ilə nəticələnən «Əsrin müqaviləsi» superlayihəsində Qərbin marağı ondan ibarətdir ki, birincisi, Qərb bu mövqeyi ilə Rusiya üçün geosiyasi baxımdan həssas olan zonada iqtisadi cəhətdən möhkəmlənəcək; ikincisi, Qərb Mərkəzi Asiya və Qafqaz ölkələrinin yeni kommunikasiyası xətləri ətrafında üfqi konsolidasiyasına dəstək olacaq və Rusiyanı əmtəə dövriyyəsi üzərində nəzarətdən məhrum edəcək; üçüncüsü, Qərb investisiyalar vasitəsilə postsovet məkanında yeni formalaşmış ölkələrin kövrək dövlətçiliyinin möhkəmləndirilməsində iştirak edəcək və dördüncüsü, Qərb tərəfindən Rusiyaya qarşı güclü iqtisadi və hərbi-siyasi ittifaq yaradılacaqdı (12, s.163).

ABŞ-in Rusiyanı BTC -dən sıxışdırıb çıxarmasını hətta iddia edənlər də vardı. Lakin bununla belə, Rusiyanın layihədəki iştirakı «Lukoil» şirkətinin Xəzər neftinin mənimsənilməsi və işlənilməsindəki iştirakı ilə saxlanılırdı. 1998 -ci ildə İstanbulda «Dünyanın qovşaqları» adlı konfransda tamamilə aydın oldu ki, Rusiyanın Xəzər neftini öz ərazisindən keçirmək planları iflasa məruz qalmışdır.

Qərb ardıcıl olaraq layihənin geosiyasi çəkisini artırmaqda idi. 1998 -ci ilin oktyabr ayında Azərbaycan, Türkiyə, Gürcüstan, Qazaxıstan, Özbəkistan prezidentləri və ABŞ nümayəndəsi «Bakı-Ceyhan» layihəsinə dəstək olaraq «Ankara Bəyannaməsi»ni imzaladılar və bu Bəyannamənin imzalanması ilə beynəlxalq əməkdaşlığın nümunəsi sayılan «Bakı-Tbilisi-Ceyhan» əsas ixrac boru kəməri layihəsinin reallaşması başlamışdır (4,s. 107-113).

Böyük həcmdə neft ehtiyatlarının mövcudluğu və işlənilməsi hələ uğur və çiçəklənmənin zəmanəti sayıla bilməzdi. Əsas məqsəd lazımı məhsulun lazımı yerə lazımı qiymətlə və əlverişli siyasi şəraitdə çatdırılması idi. Avropa və Asiyam daha da yaxınlaşdırən boru kəmərinin təməlqoyma mərasimində 18 sentyabr 2002-ci ildə Səngəçaldə Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev «Bakı-Tbilisi-Ceyhan» əsas ixrac kəmərinin global əhəmiyyətini xarakterizə edərək demişdir: «... bu illüziya deyil, əfsanə deyil, üç dəniz - Xəzər, Qara və Aralıq dənizləri qovuşacaqdır. Onları isə birləşdirən Türkiyə, Gürcüstan və Azərbaycan, onlar tərəfindən həyata keçirilən layihə və ABŞ - in bu məsələdə daimi dəstəyi olmuşdur. Ona görə də xəyallar geridə qaldı, biz reallığa yaxınlaşmışıq» (2, s. 67).

ABŞ prezidenti Corc Buş özünün bu tarixi hadisə ilə bağlı Heydər Əliyevə ünvanladığı müraciətində «birgə səylərin qələbəsi»ni qeyd etmiş, BTC kəmərinin isə «Müstəqil Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına integrasiyasının parlaq nümunəsi» kimi qiymətləndirmişdir (4, s. 66). Xarici neft şirkətlərinin əsas iqtisadi məsələlərin - gələcəkdə neft və qazın ixracının kəskin artımı məsələsinin həllinə cəlb edilməsi strategiyası bir sıra maneələrlə, xüsusilə də regionda dominantlığa can atan və dünyada bazarında rəqiblərə malik omaq istəməyən Rusiya və İran tərəfindən güclü əngəllərlə qarşılaşdı. Digər tərəfdən, Heydər Əliyevin Xəzər siyasəti Qərblə ilk növbədə Azərbaycanın İranla qarşıdurma vəziyyətində iqtisadi və siyasi dəstəyinə böyük ümid etdiyi ABŞ - la dost münasibətlərinin bərpa olunmasına gətirib çıxardı. Azərbaycanla əməkdaşlıq edən bütün ölkələrə artıq məlum oldu ki, bu strateji layihələri ardıcıl olaraq həyata keçirməklə Azərbaycan, həm də bütün Xəzər yarı qonşuları ilə dost münasibətlərinin qurulmasına çalışır (5, s. 150).

20 sentyabr 2004-cü il tarixdə Bakıda «Əsrin müqaviləsi»nin on illiyinə həsr olunmuş təntənəli tədbirdə Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev, Türkiyənin, Gürcüstanın, ABŞ-ın, Azərbaycanın neft-qaz layihələrində iştirak edən bir sıra digər

xarici şirkətlərin rəsmi nümayəndələri iştirak etmişlər. Əhəmiyyətli addım həm də ondan ibarət olmuşdur ki, «Əsrin müqaviləsi»nin on illiyinin bayram edilməsi çərçivəsində «Azəri», «Çıraq», «Günəşli» yataqlarına dair «Faza-3» layihəsi sanksiyalaşdırılmışdır.

Tədbir iştirakçıları Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevə ilk addımlardan başlayaraq bütün çətinlikləri aradan qaldıraraq, yüksək səviyyədə prinsipiallıqla və qətiyyətli şəkildə milli maraqları müdafiə edərək aparılan işə bacarıqla rəhbərlik etdiyinə görə dərin təşəkkür və ehtiram ifadə etmişlər. Ölkə Prezidenti İlham Əliyevin bu sahədə uğurlu fəaliyyəti indinin özündə də dünyanın siyasi institutları, beynəlxalq təşkilatlar və əlaqədar qurumlar tərəfindən geniş təhlil edilir, mühüm göstəricilərin olduğu əsaslandırılır.

Aparılan məqsədyönlü siyasətin məntiqi nəticəsi olaraq BTC-nin Azərbaycan hissəsinin Gürcüstan hissəsi ilə birləşdirilməsi 2004-cü ilin oktyabr ayında baş tutmuş, 26 may 2005-ci il tarixdə isə Heydər Əliyev adına əsas ixrac kəmərinin Azərbaycan sahəsinin istismara verilməsi münasibətilə təntənəli mərasim keçirilmişdir. Bütövlükdə isə «Bakı-Tbilisi-Ceyhan» neft kəmərinin açılışı mərasimi Azərbaycanın, Gürcüstan və Türkiyənin tarixinə mühüm iqtisadi-siyasi-əhəmiyyətli bir gün kimi daxil olan 13 iyul 2006-cı ildə baş tutmuş və BTC istifadəyə verilmişdir. «Bakı-Tbilisi-Ceyhan» əsas ixrac kəməri layihəsi həm də iştirakçı tərəflər - ölkələr, neft kampaniyaları, beynəlxalq maliyyə institutları arasında beynəlxalq əməkdaşlıq yaratmağa imkan verdi. Bununla yanaşı, Azərbaycanda neft layihələrinin reallaşdırılması ilə əksər sosial problemlər də öz həllini tapmağa başladı. Sosial problemlərin həllinin həyata keçirilməsi davamlı xarakter almış oldu.

Beləliklə, "Bakı-Tbilisi-Ceyhan" əsas ixrac kəməri reallaşmaqla regiondakı inkişafa böyük təkan verdi. Prezident İlham Əliyev qeyd edirdi ki, «Bu layihənin reallaşması yeni mərhələdə inkişaf üçün böyük əhəmiyyətə malikdir. Bu, təkcə iqtisadi

Heydər Əliyevin siyasi irsi və azərbaycançılıq

sadi, texniki və siyasi layihə deyil, həmçinin BTC regional çərçivədən çıxaraq global layihə statusuna malikdir. Prezident İlham Əliyev daha sonra qeyd edirdi ki, digər ölkələr bu dəhlizdən istifadə edə bilər. Bu halda Azərbaycan öz dostları ilə neft istehsalçısı, həm də tranzit ölkəsi kimi əməkdaşlıq edəcək» (15, s. 4).

«Bakı-Tbilisi-Ceyhan» əsas ixrac kəmərinə sonra Samsun -Ceyhan neft kəməri və «Bakı-Tbilisi-Ərzurum» qaz kəmərinin istismara verilməsi haqqında irəli sürülən konsepsiya, həmçinin Transxəzər qaz kəməri layihəsi üzərində gedən gərgin iş öz başlanğıcını məhz «Bakı-Tbilisi-Ceyhan» əsas ixrac kəmərinə gətirirdi. Bu dünyaya integrasiyada çox mühüm amil idi. Xüsusilə, ölkələrin diqqətinin Şərq-Qərb enerji dəhlizinə, əsasən də NABUCCO qaz kəmərinin istismara verilməsinə yönəldilməsi regionun iqtisadi inkişafına, həmçinin sülh və sabitliyin möhkəmləndirilməsinə töhfə olduğu bu prosesin davamı kimi günümüzün mühüm hadisələrindəndir. Bunların həyata keçirilməsi və reallaşdırılması «Bakı-Tbilisi-Ceyhan» əsas ixrac kəmərinin əhəmiyyətini iqtisadi müstəvidən kənara çıxarmışdır. Bu prosesi təhlil edərək o zamankı Türkiyə prezidenti Ə.N.Sezər bildirmişdir: «Ümid edirəm ki, "Bakı-Tbilisi-Ceyhan" əsas ixrac kəmərinə neft kəmərinin tikintisi zamanı şahid olduğumuz əməkdaşlıq ruhu sonralar da saxlanılacaq və yeni layihələrin reallaşdırılmasına yardım edəcək» (16, s. 11).

Maraqlıdır ki, «Bakı-Tbilisi-Ceyhan» neft kəmərinin əhəmiyyətini qiymətləndirən İsrail dövləti də o zaman kəmərin onun ərazisindən çəkilişini təklif etmişdir. Belə ki, 2006-cı ilin iyununda özünün Bakıya səfəri gedişində bu ölkənin infrastruktur naziri Benjamin Ben Elizer qeyd etmişdir ki, «İsrail Ceyhandan 60 km məsafədə yerləşir, bu da Xəzər neftinin Yaxın Şərqə İsrail boru kəmərləri vasitəsilə çatdırılmasını mümkün edir. O, ümidvar olduğunu bildirmişdir ki, gələcəkdə neftin Qırmızı dənizə ixracı da mümkün olacaqdır. İsrail həmçinin Azərbaycan neftinin emalında da maraqlıdır» (17, s. 14).

Digər düşündürücü məqam ekspertlər üçün də gözlənil-

məz hadisələrdən biri İranın Energetika nazirliyinin Xəzər və MDB məsələləri üzrə idarəsinin rəhbəri Mahmud Xaqaninin ölkəsinin «Bakı-Tbilisi-Ceyhan» layihəsində iştirak etməklə bağlı marağını bildirməsi olmuşdur. Əvvəllər layihənin tikintisi əleyhinə çıxış edən ölkələrin bu vacib strateji xəttədən kənarda qalmaq istəməməsi «Bakı-Tbilisi-Ceyhan» əsas ixrac kəmərinin effektivliyini bir daha sübut edir (17, s.15). Azərbaycan neftinin ixracında təhlükəsizliyin xüsusi əhəmiyyətini qiymətləndirərək bu əsasda Prezident İlham Əliyev 26 oktyabr 2007-ci il tarixdə xüsusi Sərəncam imzaladı və bu sahədəki işləri rəsmi şəxslərə tapşırırdı.

Almaniyanın Silahlı Qüvvələrinin idarəedici tərkibi Akademiyası nəzdindəki beynəlxalq təhlükəsizlik forumunun üzvü professor Yoxanes Ran Bakıda «Azərbaycan 2008; modernləşmə yolları» mövzusunda konfransda öz çıxışında qeyd etmişdir ki, "Bakı-Tbilisi-Ceyhan" əsas ixrac kəməri «neftdən çox siyasət və strategiya ilə doldurulmuşdur. Bundan başqa, Çin də Qazaxıstan nefti ilə çox maraqlanır, belə ki, Çinin öz ehtiyatları indiki gedişlə 9-10 ildən sonra tükənəcəkdir» (18).

ARDNŞ nümayəndələrinin Azərbaycanın özünün kifayət qədər neft ehtiyatının olması və «Bakı-Tbilisi-Ceyhan» əsas ixrac kəmərinin doldurulması ilə bağlı problemin olmayacağı haqqında bəyanatlarına baxmayaraq, kəmərin Aktauya qədər uzadılacağını nəzərə alaraq Qazaxıstanın da layihəyə qoşulması faydalı hesab olunurdu. Hətta özünün Astanaya səfərində ABŞ-nin sabiq dövlət katibi M.Olbrayt layihənin Aktau – Ceyhan adlandırılacağını əminliklə bildirmişdir. Astanada Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə arasında hökumətlərarası və tranzit ölkələri və «Bakı-Tbilisi-Ceyhan» əsas ixrac kəmərinə iştirak edən şirkətlər arasında imzalanmış razılaşmaların təqdimatı baş tutmuşdur ki, bu tədbirin də əlaqələndiricisi qismində ABŞ prezidenti və dövlət katibinin Xəzərin enerji resursları məsələləri üzrə rəsmi nümayəndəsi E. Couns çıxış etmişdir (12, s. 233).

Belə vəziyyətdə Qazaxıstan Prezidenti N.Nazarbayev

«Qazaxıstan neftinin yaxın gələcəkdə Aktau-Ceyhan marşrutu ilə nəqlində vacib fiqurlardan birinə çevrilməyə bilməz» fikrini bu prosesdəki zərurəti nəzərə alaraq söyləmişdir. Qazaxıstan rəsmiləri belə bir fikri əsaslandırırıdılar ki, bu ölkə Moskva və Vaşinqtonun maraqlarını bacarıqla balanslaşdıraraq kifayət qədər dividend əldə edə bilər. Eyni zamanda N.Nazarbayev Rusiya qarşısında həm də Tengizdən Novorossiyskə gedən «Atıran-Samara Xəzər» boru kəməri konsorsiumunu Qazaxıstan nefti ilə təmin etmək öhdəliklərinə malik idi (4, s. 124).

Nəhayət, 16 iyun 2006-cı il tarixində əsas hadisə baş verdi. «Bakı-Tbilisi-Ceyhan» əsas ixrac kəmərinə daim maraq ifadə edən Qazaxıstan rəsmi şəkildə layihədəki iştirakını təsdiqlədi. «Azərbaycan Respublikası və Qazaxıstan Respublikası arasında neftin Qazaxıstan Respublikasından Xəzər dənizi və Azərbaycan Respublikasının ərazisi ilə «Bakı-Tbilisi-Ceyhan» sistemi vasitəsilə beynəlxalq bazarlara nəql edilməsinə dəstək verilməsi və şərait yaradılması haqqında» müqavilənin imzalanması mərasimi oldu. Müqaviləni Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev və Qazaxıstan Prezidenti Nursultan Nazarbayev imzaladılar. «İmzalanmış müqavilə müttəfiqlik nümunəsi olan ölkələrimiz və xalqlarımız arasında bərqərar olan yüksək səviyyəli münasibətlərin növbəti sübutu oldu. Bu razılaşma regionun yaxın gələcəkdəki inkişafını əvvəlcədən təyin edir. Qazaxıstanın qoşulduğu boru kəmərinə qiymət vermək çətinidir, indi o, regionun ən nəhəng neft daşıyan arteriyası olacaqdır» - deyərək Nursultan Nazarbayev brifinqdə qeyd etmişdir (17, s. 15).

"Bakı-Tbilisi-Ceyhan" əsas ixrac kəmərinin işə salınması ilə Rusiya faktiki olaraq Cənubi Qafqazda təsirini itirir, Transxəzər kəmərinin reallaşması isə Rusiyanın təsiri dairəsinə Mərkəzi Asiyayı çıxarır. Bu strateji əhəmiyyətli regionlardan ABŞ-ın səylərinə qarşı çıxmaq cəhdi Rusiyanı əvvəl «Bakı-Tbilisi-Ceyhan» əks olaraq «Novorossiysk-Burqas-Aleksandropulos» layihəsinə, daha sonra Xəzərlə bağlı layihələrin həyata keçirilməsinə gətirib çıxardı. Ekspertlərin fikrincə, «Novorossiysk-

Burqas-Aleksandropulos» layihəsinin başlıca üstünlüyü ondan ibarətdir ki, burada xammalın Bolqariya və Yunanıstan vasitəsilə Bosfor və Dardanel boğazlarından yan keçərək çatdırılmasını mümkün edir. Beləliklə də əsas maraq Rusiyanın Aralıq dənizi regionunda möhkəmlənməsindən və dünya bazarlarına çıxışın optimallaşdırılmasından gedirdi. Lakin Rusiya rəhbərliyinin dövlətin daxili və xarici siyasətini yenidən qurmaq niyyətləri olduğunu nəzərə alaraq ekspertlər, həm də energetika sahəsində olmaqla xarici iqtisadi prioritetləri dəyişməsi mümkünlüyü barədə fikirlər söyləyirdi. Digər tərəfdən, Rusiya rəhbərliyi dövlət və korporativ siyasətin tətbiq olunmasında maraqlı idi. Xəzər regionunda Rusiyanın böyük enerji kompaniyaları işləyir. Nə vaxtadək Rusiya hökuməti kompaniyaların bu və ya digər yataqlarını işlənilməsi ilə məşğul olub-olmaması barədə qərarların qəbul edilməsi hüququnu öz əlində saxlayır. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi, «Rusiya kompaniyalarının Xəzər layihələrində iştirak etməsi problematik olacaqdır» (4, s. 112).

Demək olar ki, «Bakı-Tbilisi-Ceyhan» əsas ixrac boru kəməri Ümummilli lider Heydər Əliyevin strategiyasının həyata keçirilməsi yolunda, habelə Azərbaycanın Qafqazın və Xəzər regionunun geosiyasətində vacib rol oynamasına imkan verən siyasi addımdır və ifadə etmək olar ki, bu konsepsiya respublikamızı təbii karbohidrogenlərin istifadəsi, mənimsənilməsi neftin və qazın dünya bazarlarına ixrac edilməsi üzrə beynəlxalq mərkəzə çevirmişdir. Beləliklə də Azərbaycan ABŞ-ın, Avropa və Asiya ölkələrinin strateji maraqlarının cazibə mərkəzinə çevrilmiş, özü də təkcə neft və qaz ehtiyatlarına görə deyil, həm də Avrasiya nəqliyyat dəhlizinin Qara dəniz-Xəzər hövzəsində mövcud geosiyasi vəziyyətinə görə də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2007-ci ilin 7 fevral tarixində «Bakı-Tbilisi-Qars» dəmir yolunun tikintisi layihəsinin reallaşması ilə bağlı sazişlər paketinin imzalanması mərasimindəki çıxışında əsaslandırılan bu faktlar göstərir ki, Azər-

baycan, Gürcüstan və Türkiyə arasındakı layihələr regionda təhlükəsizliyin və sabitliyin möhkəmlənməsinə gətirib çıxaraçaq. Bu layihələrin («Bakı-Tbilisi-Ceyhan», «Bakı-Tbilisi-Ərzurum» və «Bakı-Tbilisi-Qars» kimi layihələr) regional təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsində də rolu olduqca böyükdür. Həmin çıxışda Azərbaycan Prezidenti vurğulamışdır ki, BTC və BTƏ layihələri üzrə qərarlar mürəkkəb geosiyasi şəraitdə qəbul olunmuş və həyata keçirilmişdir. Lakin yeni müstəqil dövlətlər kimi Azərbaycan və Gürcüstan qəti siyasi iradə göstərmiş və onların suverenliyinin möhkəmlənməsinə yönələn layihələri həyata keçirmişdir (18).

Əvvəldən Azərbaycan əsasən Əsas İxrac Boru kəməri konsepsiyasından ciddi şəkildə çıxış edirdi və bu konsepsiya bir neçə bəndi özünə daxil edirdi ki, onlardan da ən əsası və mühüm olanı Qafqaz iqtisadi məkanının formalaşması çərçivəsində Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin tezliklə həlli şansını artırır. Bununla bağlı Azərbaycanın bölgədəki siyasətini səciyyələndirərək dövlət başçısı bildirirdi ki, «bizim düşünülmüş və milli maraqlar əsasında qurulmuş siyasətimiz Azərbaycanı növbəti illərdə də böyük uğurlara gətirib çıxaracaq, Azərbaycanın bölgədəki mövqelərini daha da möhkəmləndirəcək, bizim təsir imkanlarımız daha da artıracaq. Azərbaycan öz hesabına yaşayır, daxili imkanlarına güvənir, Azərbaycan xalqının istedadına iqtisadiyyatının gücünə, öz siyasi gücünə arxalanır, bölgədə əldə edilmiş mövqelərə və müstəqil siyasətə arxalanır. "Bu yol uğurlu yoldur" fikrini son illərdə gedən uğurlu siyasətin nəticəsinə istinadən qeyd olunurdu.

Araşdırmalar göstərir ki Azərbaycanın sosial-siyasi həyatında aparılan hər bir islahat cəmiyyətimizin yeniləşməsinə və vətəndaş cəmiyyətinin inkişafına yönələn islahatların həyata keçirilməsinə xidmət etmişdir. Müasir dünyanın geosiyasi vəziyyətində isə güclü iqtisadiyyatın olması əslində həm daxili, həm də xarici siyasətin müəyyənləşdirdiyi ən başlıca faktora çevrilmişdir. Azərbaycan bu mühüm prioritet vəzifəni beynəlxalq

xalq əməkdaşlıq fonunda düşünülmüş halda qurdu ki, bu strategiyanın reallaşmasında BTC-əsas ixrac kəməri avanqard rolunu oynamışdır. Bu kəmərlər artıq dostluq, qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq körpüsü yaratmaqla, həm də qüdrətli iqtisadi konsepsiyadır.

Bütün bunlara əsaslanaraq Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev göstərmişdir ki, «bizim əsas uğurlarımızın səbəbi iqtisadi islahatlar, siyasi islahatlar, ölkəmizdə hökm sürən sabitlik, əmin-amanlıq, ölkə daxilində yaranan vətəndaş birliyi, xalqla iqtidar arasında olan birlik və xarici investorların Azərbaycana çox etibarlı ölkə kimi baxmaları» qənaətinə gəlmişdir. Ona görə də inkişaf strategiyası çərçivəsində neft və enerji siyasəti ölkənin xarici əlaqələrini və beynəlxalq nüfuzunu az vaxtda xeyli gücləndirmişdir. Azərbaycan üçün böyük tarixi əhəmiyyətə malik olan «Əsrin müqaviləsi»nin uğurlu həyata keçirilməsi ötən illər ərzində dünyanın ən nüfuzlu şirkətləri ilə yeni neft müqavilələrinin imzalanmasına imkan vermişdir. Bu neft müqavilələrinin imzalanması və uğurla həyata keçirilməsi nikbin əhval-ruhiyyə yaratmış, mövcud iqtisadi, siyasi, sosial və mədəni problemlərin həllinə dəstək olmuşdur.

Respublika Prezidenti İlham Əliyevin yeritdiyi uğurlu enerji siyasəti nəticəsində, xüsusilə, sosial vəziyyəti çətin olan və bazar iqtisadiyyatına çətin uyğunlaşan qaçqın və köçkünlərin, təqaüdcülərin, elm, təhsil, mədəniyyət və səhiyyə işçilərinin problemlərinin həlli üçün ölkəmiz etibarlı maliyyə təminatı almışdır. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev hələ «Əsrin müqaviləsi»nin 5 illiyi tədbirlərində çıxış edərkən demişdir: «1 sentyabr 1999-cu ilədək təkcə bonuslar, vergi və digər ödənişlər şəklində neft müqavilələrindən Azərbaycana 3 mlrd. 400 mln. manat vəsait daxil olmuşdur. Müqayisə üçün deyək ki, həmin ildə ölkənin illik büdcəsi 3 mlrd 900 mln manata bərabər idi» [6]. Hazırda isə Azərbaycanın dövlət büdcəsi bundan 7 dəfəyə yaxın çoxdur. Neft müqavilələri bağlandıqdan sonra dünya siyasətçilərinin transmilli korporasiyaların, iş adamlarının, beynəlxalq təşkilatların, politoloqların nəzər diq-

qəti daha çox Bakıya yönəlmişdir. Dünya enerji siyasətində və beynəlxalq münasibətlər sistemində Azərbaycanla bağlı yeni prioritetlər, dövlətlərarası və beynəlxalq əlaqələrdə yeni istiqamətlər yaradılmışdır. Yalnız neft strategiyasının ilk uğurlarından sonra Xəzər dənizi və Aralıq dənizini birləşdirən bu yeni enerji dəhlizinin fəaliyyəti sayəsində Azərbaycan neftinin beynəlxalq bazarlara genişmiqyaslı nəqli və ölkədə çoxvariantlı ixrac strategiyasının həyata keçirilməsi üçün əlverişli imkan yaranmışdı, eyni zamanda ölkənin tranzit potensialı bir neçə dəfə artmışdır. Azərbaycanda hasil edilən neftin əsas hissəsi Ulu Öndərimizin adını daşıyan Bakı-Tbilisi-Ceyhan kəməri ilə ixrac olunur.

Bu layihə «Şərq-Qərb» enerji dəhlizinin əsasını təşkil edir və XXI əsrdə Azərbaycanda həyata keçirilən nəhəng layihələrdən biridir. BTC layihəsi onda iştirak edən ölkələr, neft kompaniyaları, beynəlxalq maliyyə institutları arasında beynəlxalq birliyi yaratmağa imkan vermişdir. Bundan başqa neft layihələrinin reallaşması ilə Azərbaycanda sosial problemlər öz həllini tapmışdır. BTC-nin əhəmiyyəti barədə danışarkən Prezident İlham Əliyev qeyd etmişdir ki, bu layihə regiondakı inkişafa böyük impuls vermişdir. Bu layihənin başa çatması yeni inkişaf mərhələsidir. Bu, təkcə iqtisadi, texniki deyil, həm də siyasi layihədir, baxmayaraq ki, bütün bu sahələrdə onun reallaşmasında problemlər olmuşdur. İndi BTC regional çərçivədən çıxaraq global layihəyə çevrilmişdir. (16, s. 9).

Bununla bağlı Gürcüstanın sabiq prezidenti M. Saakaşvili qeyd etmişdir ki, «BTC neft kəməri regionun dövlətləri üçün böyük əhəmiyyət daşıyır. Bu layihə təkcə ayrı-ayrı dövlətlər arasındakı əlaqələrin inkişaf etməsinə deyil, həmçinin iri beynəlxalq təşkilatların da diqqətini bu regiona cəlb edilməsinə imkan verir» (16, s. 10). Gürcüstandan keçəcək Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəməri də işə düşmüşdür ki, bu da bizim üçün daha da əhəmiyyətlidir. Bu qaz xətti eyni zamanda mavi yanacaq baxımından Gürcüstanın asılılığını aradan qaldırmağa kömək

edəcəkdir. Bütün bunlar, eləcə də bugünkü mərasim bizim üçün tarixi bir hadisədir. Əhəmiyyətli odur ki, regionumuz dünya üçün açıq və perspektivlidir. Hansı ölkədə iqtisadi rəqabət varsa orada düzgün seçim və demokratik inkişaf var. Demək o, ölkənin müstəqilliyi güclənir. Bütün bu dəyərlər neft və qazdan qat-qat üstündür. Türkiyənin Baş naziri (hazırkı prezident) R.T.Ərdoğan isə BTC-ni «mühəndislik möcüzəsi» və «regionda sosial-iqtisadi situasiyaya və təhlükəsizliyə təsir edən mühüm strateji layihə» adlandırmışdır. (16, s.7).

Ölkəmizdə aparılan islahatların beynəlxalq qurumların hesabatlarında əksini tapdığını xatırladan dövlətimizin başçısı bildirmişdir ki, Dünya Bankı hələ on il əvvəl Azərbaycanı bir nömrəli islahatçı ölkə elan etmişdir. Bizim məqsədimiz inkişaf etmiş ölkələrin sırasına daxil olmaqdır. Buna nail olmaq üçün islahatlar davam etdirilməlidir. Neftdən əldə olunan gəlirlər təhsilə, səhiyyəyə, qaçqınların və məcburi köçkünlərin yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılmasına sərf olunur, yeni müasir infrastruktur yaradılır. Bunlar deməyə əsas verir ki, Azərbaycan sabit, müasir, güclü iqtisadiyyata malik ölkədir.

Azərbaycanın enerji siyasətinin son dövrlərdə ən çox aktual olan aspektini ölkəmizin Avropaya integrasiyasında strateji əhəmiyyət kəsb edən qaz siyasəti də təşkil edir. Bu siyasət sayəsində qazanılmış nailiyyətlər də göz önündədir. Qeyd etmək lazımdır ki, 2007-ci ilədək Azərbaycan öz ehtiyaclarını ödəmək üçün xaricdən qaz idxal edirdi, 2006-cı ildə Rusiyadan 4,5 milyard kubmetr qaz idxal edilmişdi, bu idxal əməliyyatı ildən-ilə baha başa gəlirdi. Çünki öz neft-qaz ehtiyatlarından və inhisarından siyasi təzyiq vasitəsi kimi istifadə edən Rusiya «etibar-sız» imici qazanmışdı. Belə ki, Azərbaycan 2000-ci ildən Rusiyadan qaz alırdı və 2005-ci ildə bu qazın hər min kubmetrinin qiyməti 60 dollar idi. 2006-cı ildə bu qiymət 110 ABŞ dolları oldu. 2007-ci ildə isə «Qazprom» qiyməti 235 dollara qədər qaldırmaq istədi. Bu qiymət isə Azərbaycana sərf etmədi. Ümumiyyətlə, təhlil göstərir ki, əməkdaşlıq hər iki tərəfə lazım

idi. Lakin qazın qiyməti artırılaraq 235 dollara çatdırılanda, Azərbaycan Rusiya qazından imtina etdi və məcbur oldu ki, «Bakı-Novorossiysk» kəməri ilə nəql etdiyi nefti əhəmiyyətli dərəcədə azaltsın, onu emal edərək mazut kimi, öz ehtiyacları üçün istilik elektrik stansiyalarında qaz əvəzinə işlətsin. Nəticədə, Rusiya bu prosesdən kənarda qalsa da sonra kəmərlə neft ixracı bərpa olundu. (14)

Bütün bu göstəricilər Azərbaycanın nüfuzunun həm regionda, həm də dünyada artmasına gətirib çıxardı. Çünki təbii qaz bu gün Avropa üçün strateji əhəmiyyətə malik bir nemətdir. Hesablamalara görə 2012-ci ildən etibarən Avropa ölkələrində təbii qaza olan tələbat sürətlə artmaqdadır. Bu halda, Azərbaycan qazına olan tələbat daha da çoxalacaqdır və ölkəmiz dünyada baş verən iqtisadi-siyasi proseslərdə həlledici nüfuza malik olacaqdır (9, s. 147). Neft strategiyamızın əsas məqsədlərindən biri də məhz budur. 2007-ci ilin avqustunda işə düşmüş və 3 Şərq-Qərb enerji dəhlizinin ikinci komponenti olan «Bakı-Tbilisi-Ərzurum» (BTƏ) qaz kəməri də bu məqsədə xidmət edir.

BTƏ həm də regionun və Avropanın enerji təhlükəsizliyinə böyük töhfə verəcək tranzit dəhlizidir. Transxəzər qaz kəməri və NABUCCO kimi iri layihələrə yaşıl işıq yandırır. Nabukko layihəsi Azərbaycanda hasil olunan enerji daşıyıcılarını Gürcüstan və Türkiyə vasitəsilə Qərb bazarlarına nəqlini nəzərdə tutan «Cənub dəhlizi»nin əsas elementlərindən biri olmaqla, Azərbaycan qazının Qərb bazarlarına çıxarmaq imkanı verə bilən və buraya Nabukko, Türkiyə-Yunanistan -İtaliya və Transadriatik boru kəməri layihələri daxildir (10). Bu gün Azərbaycan qazı artıq regional bazarlara - Gürcüstan və Türkiyəyə və s.ölkələrə çatdırılır. Qazın müəyyən hissəsi Türkiyədən ötürücü qurğular vasitəsilə Yunanıstana və s. ölkələrə verilir. Bu o deməkdir ki, hazırda Azərbaycan qazı artıq Avropa İttifaqının bazarına nəql edilir. Bakı-Tbilisi-Ceyhan və «Bakı-Tbilisi-Ərzurum» layihələrindən danışarkən Azərbaycan Prezidenti İlham

Əliyev onların nəhəng layihələr olduğunu göstərərək qeyd etmişdir ki, «tarixi əhəmiyyət daşıyan Bakı-Tbilisi-Ceyhan, Bakı-Tbilisi-Ərzurum və digər neft-qaz layihələri, bizim zəngin neft-qaz yataqlarımızın işlənilməsi və hasilatın artırılması Azərbaycanın dünya miqyasında, Avropa qitəsində enerji təhlükəsizliyi baxımından mühüm ölkəyə çevrilməsi bütün bunlar reallıqlardır» (7).

Azərbaycan Qərb investorları ilə diplomatik vasitələr və iqtisadi-partnyorluq münasibətlərinin uyğunlaşdırılmasının daha mütərəqqi sistemini seçmişdir. Rəsmi Bakı tərəfindən kiminləsə çətin münasibətlər yaratmaq, şantaj yolu ilə yaxud digər qeyri-səlis hərəkətlər etmək, məsələn, əvvəllər imzalanmış müqavilələrə yenidən baxmaq kimi hallarına yol verilməmişdir. Neft diplomatiyasında istiqamətlər müəyyən olunmasında «açıq qapılar» prinsiplərinə və balanslaşdırılmış siyasətə prioritet verilir. Tədqiqatçıların da qeyd etdiyi kimi, Heydər Əliyev tərəfindən yaxşı düşünülmüş və İlham Əliyev tərəfindən savadla və böyük bacarıqla həyata keçirilən neft strategiyası Azərbaycanda neft kontraktları birjasının yaranmasına gətirib çıxardı və bu birjada xarici kompaniyalar bir-biri ilə hər bir layihədə iştirak uğrunda olduqca sərt mübarizə aparır. Onların kəskin rəqabəti nəticəsində Azərbaycan yalnız qazanır (8,s.81). Neft strategiyasının regionda Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsində mühüm yer tutduğunu və «Bakı-Tbilisi-Ceyhan» neft kəmərinin işə salınmasından sonra ölkəmizin regionun şəriksiz liderinə çevrildiyi qənaətinə gələn tədqiqatçı E. Bağırov bu strategiyanın mövcud problemlərin həllinə, o cümlədən neft gəlirlərinin qeyri-neft sektorunun inkişafına yönəldiyini faktlarla göstərmişdir. Azərbaycan «Bakı-Tbilisi-Ceyhan» neft və «Bakı-Tbilisi-Ərzurum» qaz kəmərlərinin məntiqi davamı olaraq «Bakı-Tbilisi-Qars» dəmir yolunun (artıq fəaliyyətdədir) tikintisi kimi müxtəlif nəqliyyat layihələrinin, o cümlədən İranla birbaşa əlaqənin yaradılması Azərbaycanı Cənubi-Şərqi Avropa üçün global nəqliyyat dəhlizlərinə qoşur, Azər-

baycan Prezidenti İlham Əliyev qeyd etmişdir ki, neft siyasətinin mühüm sahələrindən Azərbaycan Mərkəzi Asiya üçün körpüyə çevrilir (6, s.40). Onlardan ən vaciblərindən birini neft-qaz layihələrinin dəstəklənməsi və ölkənin beynəlxalq nəqliyyat kommunikasiyaların yaradılmasında iştirakı təşkil edir. Bu baxımdan Bakıda, Krakovda (Polşa), Litva və s. keçirilən enerji sammitləri xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Nazirlər Kabinetinin 2014-cü ilin üçüncü rübünün sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına həsr olunmuş iclasdakı nitqində demişdir: "...sentyabrın 20-də "Cənub" qaz dəhlizinin təməlini qoyduq. Onun da böyük rəmzi mənası var. Biz təməlqoyma mərasimini başqa gündə də keçirə bilərdik. Sadəcə fikirləşdim ki, 20 il bundan əvvəl sentyabrın 20-də "Əsrin kontraktı" imzalanmışdır və bu, Azərbaycanın inkişafını müəyyən etmişdir. Çünki əgər o vaxt Ulu Öndər Heydər Əliyevin qətiyyətli yanaşması olmasaydı, o müdrik addım atılmasaydı bu gün Azərbaycan necə inkişaf edəcəkdə, - bu, böyük sualdı; - nəyin hesabına inkişaf edəcəkdə? "Əsrin kontraktı"nın imzalanması və onun uğurla icra edilməsi, Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinin, Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəmərinin tikintisi tarixi nailiyyətlərdir. Bu kontrakt bizə imkan verir ki, iqtisadi və maliyyə imkanlarımızı artıraraq. Çünki biz Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinin tikintisinə başlayanda da əlbəttə, buna bir layihə kimi baxırdıq. Amma görün bu layihə nə qədər böyük dəyişikliklərə gətirib çıxarmışdır. Bizim beynəlxalq əməkdaşlığımız genişləndi, maliyyə imkanlarımız artdı. Biz xarici ölkələrə investisiya qoymağa başlamışıq, daxildə iqtisadi və enerji təhlükəsizliyimizi tam şəkildə təmin etmişik" (11).

Azərbaycan iki qitənin Avropa və Asiyanın qovşağında yerləşir. Vaxtilə Böyük İpək Yolunun bərpası barədə razılığa gəlinməsi də bu strateji məkana söykənirdi. Ötən illərdə isə bu istiqamətdə xeyli işlər görüldü. TRASEKA proqramına əsasən hava, su, dəmiryol, avtomobil ilə yük daşınmasına başlanmışdır. Transxəzər kəmərinin Azərbaycandan keçməsi, Qazaxıstan

neftinin və Türkmənistan qazının bu ərazidən ixracı ölkəmizə böyük iqtisadi faydalar gətirmiş, eyni zamanda ölkəmizin geostrateji əhəmiyyətini daha da artırmışdır. Hazırda Azərbaycanla əməkdaşlıq edən, habelə Böyük İpək Yolu marşrutundan istifadə edən dövlətlər bu gün ölkəmizdə sabitlik, sülh və təhlükəsizliyin olmasında maraqlıdirlər. Onlar Azərbaycana rəqib yox, tərəfdaş kimi baxırlar. Ölkəmizin və regionun geostrateji vəziyyətini dəqiq qiymətləndirən müdrik siyasi xadim Heydər Əliyev «İstanbul sammiti»ndə Cənubi Qafqazda sülh, Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq paktının yaradılması barədə çox dəyərli təklif irəli sürmüşdü. Bu gün XXI əsrdə sülhə xidmət edən ən dəyərli təkliflərdən biri kimi qiymətləndirilən bu təklif hamı tərəfindən bəyənilib, alqışlanır. Ən əsası isə Azərbaycanı təcrid olunan ölkələr sırasından çıxararaq Qafqazda sülhün dayacağına, əməkdaşlıq mərkəzinə çevirmişdir. Yalnız Heydər Əliyev zəkası bu kəmərin vacibliyini hamıdan əvvəl müəyyənləşdirmiş və şübhələri tamamilə dağıtmışdır. Bax inqilabiliyin bir amili də fikrimizcə bundadır.

Beləliklə, dərindən düşünülmüş neft strategiyası nəticəsində Azərbaycan Xəzər dənizinin nəhəng enerji potensialını ilk mənimsəyən və regionun inkişafında keyfiyyətə yeni iqtisadi modeliformalaşdıran, Avropa və Asiya arasında siyasi və ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsində, Qafqaz nəqliyyat dəhlizinin inkişafında İNOQEYT, TRASEKA və digər nəhəng layihələrin gerçəkləşməsində Xəzəryanı və Qafqaz regionunda mühüm rol oynayan bir dövlətə, dünyanın neft mərkəzlərindən birinə çevrilmişdir. Bu gün Azərbaycanın uğurlu siyasətinin və beynəlxalq mövqeyinin əsasında duran bir strategiyaya əsaslanan vəziyyətini Prezident İlham Əliyev səciyyələndirərkən qeyd edir ki, «Azərbaycan enerji təhlükəsizliyi sahəsində qarşıda duran bütün vəzifələri icra edibdir. Biz enerji təhlükəsizliyi baxımından özümüzü tam arxayın hiss edirik. Azərbaycan nefti, qazı və elektrik enerjisi müxtəlif istiqamətlərdə dünya bazarlarına ixrac edilir. Siyasi cəhətdən müqavilənin əhəmiyyəti on-

dadır ki, o, Azərbaycanın müstəqil dövlət və etibarlı tərəfdaş olduğunu göstərməklə dünyanın aparıcı dövlət və şirkətləri əmin oldular ki, burada işləmək və bu ölkəyə sərmayə qoymaq olar...

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT:

1. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Nazirlər Kabinetinin 2009-cu ilin birinci rübünün sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına həsr olunmuş iclasından nitqi "Xalq qəzeti". 2009, 23 aprel, № 114.

2. T. Quliyev, V. Həsənov: İlham Əliyev-Zirvədən boylan günəş. Bakı, Nurlan, 2004. 251 s. Zeynalov Y. Azərbaycanın yeni neft strategiyasının ölkənin iqtisadi və sosial həyatında əhəmiyyəti \ Dövlət idarəçiliyi: nəzəriyyə və təcrübə. 2007, № 3 (19), s. 144-150.

3. Məmmədov R. Azərbaycanın ABŞ-la beynəlxalq münasibətlərində enerji təhlükəsizliyi məsələləri \ Sosial-siyasi problemlər (elmi-nəzəri jurnal), Bakı, 2007. №(14-15). 317 səh.s. 107-113.

4. Azərbaycanın inkişaf strategiyası xarici mətbuat səhifələrində. "Azərbaycan" qəzeti, 29 dekabr 1999-cu il. № 297.

5. Həmidov H. Azərbaycan və İpək yolu. Bakı, Təknur, 2009, 158 s.

6. Dövlət idarəçiliyində varislik, novatorluq və dinamizm. İlham Əliyevin Prezidentlik fəaliyyətinin xronikası: rəsmi qəbul və səfərlərin icmalı (2003-2006) \ Elmi redaktor akademik R. Mehdiyev. Bakı, "Azər nəşr" nəşriyyatı, 2007. 944 s.

7. Tsəlil S. Xəzərin neft gəlirləri. Bakı, 2003, 268 s.

8. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin "Bloomberg" agentliyinə müsahibəsi \ "Xalq qəzeti". 3 fevral, 2010-cu il, № 43.

9. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin

Nazirlər Kabinetinin 2014-cü ilin üçüncü rübünün sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına həsr olunmuş iclasında nitqi "Xalq qəzeti". 2014, 9 oktyabr, № 218.

10. Джабиев Р. Социально-экономическое развитие Азербайджанской Республики за годы независимости. Баку, 2005, 294

11. Матяш В.Н. Россия и США в Каспийском регионе - XX век: проблемы и перспективы

12. Мухаев Р.Т. Политика. М. Юнити... 2007, 623

13. Новоселов С.В. Политика национальной безопасности России в Каспийском регионе в 1991-2000 годах Астрахань, 2004, 417с

14. Кушкумбаев С. Каспии на перекрестке геополитических интересов: нефть, политика, безопасность. Астана, 2008, 211 с.

15. Rojin Y. Rusiya və Azərbaycan Əməkdaşlıq və Qarşılıqlı əlaqələrin perspektivləri . Bakı, Şərq – Qərb, iyul-avqust. 2009, № 11

16. Мюнклер Х. Терроризм как стратегия коммуникации. Послание 11 сентября. «Internationale Politik», №12, декабрь 2001.

17. Чернявский А. Новый путь Азербайджана, М., Азер-Медиа, Книга и бизнес, 2002, 352с.

Жасмина Меликова
отдел "Эстетика"

ГЕЙДАР АЛИЕВ И ЕГО МЫСЛИ О ТЕАТРАЛЬНОМ ИСКУССТВЕ

"Народ, обладающий высокой культурой, всегда будет идти вперед, будет жить и развиваться. Культура обогащает народы самым лучшим, что накопило человечество".

ГЕЙДАР АЛИЕВ

О деятельности и жизни Общенационального лидера Азербайджана, Гейдара Алирза оглу Алиева сказано и написано немало. Проводилось множество конференций, творческих и научных встреч, посвященных значимой фигуре Г.Алиева. Если мы обратимся к истории, то можно отметить, что еще в 2013-ом году 22 апреля в Союзе театральных деятелей Азербайджана состоялась научно-практическая конференция на тему "Гейдар Алиев и театр", посвященная 90-летию Общенационального лидера. В то время была организована фотовыставка, отражающая встречи великого лидера Гейдара Алиева с деятелями театра и культуры.

Было издано немало статей и снято немало видеороликов, отражающих мысли великого лидера о театральном искусстве и встречи с деятелями искусства.

Гейдар Алиев всегда принимал большое участие в развитии театра - одного из важных областей культуры, люди искусства делились воспоминаниями о его внимании и заботе к ним. Наряду с другими областями нашей культуры, Гейдар Алиев постоянно заботился о театральном искусстве, представители культуры и искусства постоянно

удостаивались почетных званий, высоких наград.

Из доклада заслуженного деятеля искусств, доктора искусствоведения, профессора Марьям Ализаде "Гейдар Алиев и азербайджанский театр": "Театр - это святое место. Театр всегда играл очень большую роль в формировании людей с духовной точки зрения. Я всегда был связан с театром, близок к нему. Это непреходящее чувство. Это любовь, которая идет изнутри. Я очень люблю театр. Любовь к театру - у меня внутри. Сила влияния и воспитания искусства, в том числе кино и театра, очень велика. Всегда важно умело использовать эту силу. Люди, работающие в области театра и искусства, очень самоотверженные люди. Когда смотришь на них со сцены, они чаще кажутся беззаботными и счастливыми людьми, всегда веселые. Но многие не знают об их жизни за сценой, даже не представляют себе. Я это знаю. Поэтому высоко ценю людей искусства в обществе. Наш народ развил свое искусство, культуру, литературу, сейчас все это принадлежит Азербайджанской Республике". Эти слова великого лидера ярко отражают ту высокую оценку, которую большой покровитель нашей культуры и искусства, Гейдар Алиев отдавал театральному искусству. Начиная с 1969 года, то есть с периода руководства страной великим лидером в театральной жизни Азербайджана стало ощущаться оживление. Торжественное празднование юбилеев выдающихся людей искусства, организация различных богатых по форме, содержанию и стилю конкурсов приобрели регулярный характер.

Общенациональный лидер Гейдар Алиев постоянно принимал участие в церемониях открытия культурных центров, премьерх спектаклей различных театров, встречаясь с актерами за кулисами, интересовался их проблемами. Приход общенационального лидера в театр вдохновлял театральные коллективы к новым творческим свершениям,

обогащал и обновлял репертуары театров, вносил свежую струю в произведения классиков.

Приведем несколько мудрых высказываний Г.Алиева о культуре и искусстве: «Культура обогащает народы самым лучшим, что накопило человечество. В искусстве у каждого есть свое место. И никто не может занять место другого. Человек должен жить для духовного блага. Тот, кто оберегает свою духовность, будет жить вечно» [1;38].

«Искусство прошло через всю мою жизнь. – говорил он. – Поэзия, театр, музыка, живопись, скульптура, — все это для меня не просто соприкосновения с захватывающим, увлекательным миром, не просто смена впечатлений и отдых. В искусстве я черпал силу, в нем я черпаю оптимизм, чувство радости в жизни. От общения с деятелями искусства я получал обстоятельные знания, глубокие ощущения прекрасного в жизни, человеческих отношениях» [1;59].

Гейдар Алиев был многогранной личностью. Несмотря на то, что вся его жизнь была посвящена политической деятельности, а руководство государством всегда держало под прессом огромной ответственности и обязанности своевременно и адекватно отвечать на вызовы времени, он всегда держал руку на пульсе национального искусства, всегда был в курсе того, что заслуживало внимания.

Гейдар Алиев очень любил театр. Неслучайно, начиная с 1969 года, когда у руля страны встал Гейдар Алиев, театральная жизнь страны значительно оживилась.

В тот период регулярный характер приняли торжественные празднования юбилеев выдающихся людей искусства, организация богатых по содержанию, форме и стилю конкурсов. Гейдар Алиев постоянно принимал участие в церемониях открытия культурных центров, в премьерах спектаклей различных театров. Приход руководителя республики в театр всегда вдохновлял артистов на но-

вые творческие свершения, способствовал обогащению и обновлению репертуара. «Мир живет и развивается благодаря созиданию» – эта фраза принадлежит Г. Алиеву и открыто, в полной мере характеризует его отношение к творческому процессу и творческой личности, в целом.

«Гейдар Алиев часто бывал на наших премьерах и обязательно приходил послеспектакля за кулисы, чтобы поделиться впечатлениями, — вспоминает сегодня первая женщина-режиссер, народная артистка, лауреат Государственной премии Азербайджана Гюльджахан Гюльяхмедова-Мартынова. — Он был прекрасным рецензентом, и у него был хороший вкус. Однажды после одного из спектаклей он пригласил нас на чай к себе на работу. Он задавал связанные со спектаклем вопросы и спрашивал присутствовавших на встрече своих подчиненных: «А вы были на этом спектакле?» Они отвечали, ошибались в названиях, он смеялся. Атмосфера на этих встречах была приятная, и мы общались непринужденно.

О Гейдаре Алиеве Гюльджахан ханум всегда вспоминает с благодарностью, особо подчеркивая, что именно он спас страну от гражданской войны, от хаоса и распада в те дни, когда народ был в растерянности и страхе перед будущим. Всю жизнь она помнит те дни, когда была удостоена Государственной премии Азербайджана за свой прославившийся среди театралов спектакль «Шаги Командора», о котором пресса писала, что «бакинский театр сумел сказать о великом поэте нечто новое, волнующее и увлекательное». Гейдар Алиев был на премьере, и спектакль ему очень понравился.

Спустя определенное время, когда передним положили на утверждение список выдвинутых на награждение госпремией, составленный комиссией по присуждению премий, фамилии Гюльяхмедовой-Мартыновой там не оказалось. Это не прошло мимо внимания Гейдара Алиева.

Как рассказал потом председатель комиссии, писатель Мирза Ибрагимов, Гейдар Алиев спросил: «А где спектакль «Шаги Командора», он же прошел все туры? Прекрасный спектакль, я его посмотрел». И, не дожидаясь ответа, собственной рукой вписал фамилии создателей спектакля в список победителей. «Он был незаурядный человек», — говорит Гюльджахан ханум. Кстати, именно из-за этой заминки со списком номер газеты «Бакинский рабочий» со списком удостоенных Госпремии Азербайджана читатели на следующий день получили с большим опозданием — к часу дня: пришел приказ аннулировать весь отпечатанный тираж, и печатная машина была запущена заново. Гейдару Алиеву принадлежит фраза: «Пусть справедливость верх берет!», и вот это был тот самый случай.

Воспоминания об Общенациональном лидере народной артистки Азербайджана, композитора Франгиз Ализаде: «Это общеизвестный факт, что Гейдар Алиев всегда интересовался искусством, в частности, музыкой, сам когда-то рисовал, мечтал стать архитектором, и те, кто наблюдал его в общении с людьми искусства, всегда говорили, что он получал истинное наслаждение от этого общения. Он гордился великими людьми, деятелями искусства Азербайджана, и благодаря ему небольшая в общем-то республика советское время имела восемь Героев Социалистического Труда. Кроме того, он был личным другом, — и это были не формальные отношения руководителя государства с людьми искусства, — это была настоящая мужская дружба, например, с Кара Караевым, Фикретом Амировым, Ниязи. Он часто проводил с ними беседы и даже был инициатором создания некоторых произведений. Например, 8-ой симфонии Арифа Меликова, с которым они вместе были в Мекке. Это посещение глубоко впечатлило его, и он даже подал идею посвятить совместно путешествие в святые места музыкальное произведение. Так

появилась 8-я симфония, имеющая подзаголовок «Вечность».

Гейдар Алиев посещал многие спектакли, оперы, балеты и всегда проходил за кулисы, чтобы побеседовать с людьми искусства. И всегда он делал тонкие замечания, чувствовалось, что он очень внимательно все прослеживает, знает этих людей искусства, знаком с их произведениями, с их редкими интерпретациями, в курсе того, что происходит в искусстве, в музыке Азербайджана.

Неслучайно, многие композиторы и по сей день посвящают ему свои произведения. Мы знаем, что такие произведения есть и у Тофика Бакиханова, у нашего замечательного симфониста, ныне покойного Джевдета Гаджиева. Мы знаем, что ему посвящают свои произведения уже более молодое поколение композиторов. У Франгиз Ализаде тоже есть оркестровая симфоническая поэма, которая называется «Посвящение». Ею дирижировал лично Мстислав Ростропович.

Надо сказать, что деятели культуры Азербайджана высоко ценили заботу и внимание к ним руководителя государства. Их благодарная память, в частности, проявилась на прошедшей в 1999 году церемонии вручения им высоких наград азербайджанского государства — орденов «Независимость» и «Слава», которые Гейдар Алиев вручал лично. Так, народная артистка Азербайджана Лейла Бадирубейли поблагодарила его за проявляемую о них заботу. «Вы не забываете о нас в своей трудной и напряженной работе, и мы это очень ценим», — сказала она.

«Я постоянно задаюсь вопросом, есть ли в мире второй такой глава государства, который оказывал бы столько внимания культуре, проявлял бы заботу о ее развитии», — сказал на церемонии вручения народный артист республики композитор Сулейман Алескеров.

Воспоминания о Гейдаре Алиеве, которыми деятели

культуры неустанно при случае делятся, обогащая образ общенационального лидера Азербайджана дополнительными красками, яркими чертами личности, также представляют собой особую ценность как для нынешнего, так и для будущих поколений. Им есть, у кого учиться высокому профессионализму и культуре.

В эпилоге отметим мысли президента Азербайджанской Республики Ильхама Алиева, посвященные открытию IV-ой Международной театральной конференции на тему «Мультикультурализм и театр». Глава государства подчеркнул, что общественно-политические события, начиная со второй половины XIX протекавшие в стране, придали серьезный импульс развитию движения просветительства. Президент Ильхам Алиев сказал, что это привело к смене формы и содержания в литературной, культурной сферах, а также в области искусства: «Профессиональный театр в Азербайджане был создан на пике развития культуры именно в этот период. Азербайджан, который является родиной 144-летнего профессионального театра, в рамках Госпрограммы «Азербайджанский театр в 2009-2019 годах» проводятся регулярно международные театральные конференции». Президент отметил тот факт, что заслуживает похвалы основная цель объединения в рамках IV Бакинской конференции, посвященной теме театра и мультикультурализма, самых известных театралов мира и профессиональных актеров – определить векторы развития театра сегодня и в будущем, объединить усилия людей для сосуществования в пространстве мультикультурализма и толерантности. Это очень благородное и гуманное начинание.

«Надеюсь, что эта конференция, в которой принимают участие театральные деятели примерно из 40 стран, будет интересной и ценной для каждого участника, внесет вклад в развитие мирового театра. Собравшиеся на конфе-

ренции всемирно известные режиссеры, актеры, продюсеры, художники, журналисты-педагоги, театроведы проведут интересный обмен мнениями, еще больше укрепят дружественные культурные связи между странами. Еще раз приветствую вас в стране древней культуры – Азербайджане, желаю удачи работе конференции и каждому участнику в его деятельности». А уже в 2018-ом году проводилась еще одна крупная, V-ая театральная конференция на тему «Философия театра в XXI-ом веке: концепция бытия», где разрабатывались новые концепции совмещения и взаимодействия философских основ и театральных принципов.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. “Heydər Əliyev: mədəni irsimizin keşiyində”, I-II kitab; tərtibatçı: Dilarə Seyidzadə, Bakı, 2001, s. 38; 59.
2. www.google.com: “Тейдар Алиев и развитие азербайджанской культуры”, https://azertag.az/ru/xeber/Geidar_Ali-ev_i_razvitie_azerbaidzhanskoi_kultury-746508
3. В Баку прошла научно-практическая конференция на тему “Тейдар Алиев и театр”, <https://news.day.az/culture/397496.html>
4. “Тейдар Алиев идеатели искусства”, <https://az.sputnik-news.ru/news/20070511/41740044.html>

(Emin loves Yasi very much and he will be her husband, and will love her and they will have two children. He will always love her and take care for her, and does not love anyone else in his life/)

Bəhrüz Quliyev

"Səs" Media Holdingin rəhbəri,

Fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru

AZƏRBAYCANÇILIQ İDEOLOGİYASI - DÖVLƏTÇİLİYİN QORUNMASININ VƏ MÖHKƏMLƏNDİRİLMƏSİNİN SİYASİ-MƏNƏVİ ƏSASI KİMİ

İdeologiya bir xalqın adət-ənənəsini, həyat tərzini, yaşam formasını və fəaliyyət istiqamətlərini özündə ehtiva edən baxışlar sistemidir. O, insanların gündəlik şüurunu nəzəri-konseptual səviyyəyə qaldıraraq, məxsus olduğu sosisumun perspektiv inkişaf yolunda digər həmvətənlərlə sıx birləşməyi həyata keçirir. İdeologiya insanlarda milli düşüncəni formalaşdırmaqla, ayrı-ayrı sosial sinif və qrupları eyni məqsəd və hədəf ətrafında toplayır. Milli düşüncəni mənimsəmiş hər bir fərd sonda ümumi milli düşüncəyə sahib toplumu əmələ gətirir. Beləliklə də, kütləvi şüurun formalaşmasında iştirak edən ideologiya cəmiyyəti vahid ideya ətrafında toparlayır.

İdeologiya hər bir xalqın həyatında oynadığı əhəmiyyətli və vacib rolla onun milli-mənəvi dirçəlişinə, siyasi varlığını isbatlamağa və dövlətçiliyini möhkəmləndirməyə xidmət edir. Tarixi təcrübə göstərir ki, cəmiyyətdə müəyyən inkişaf vektorlarını müəyyənləşdirən ideologiya olmadıqda, dövlətin və xalqın siyasi, iqtisadi və mənəvi oriyentirlərində sapmalar baş verir, sosisumda boşluq yaranır. Bu isə öz növbəsində cəmiyyət daxilində bir-birinə zidd, ənənəvi sosial-mənəvi dəyərlərlə vəhdət təşkil etməyən yad ideyaların yaranmasına gətirib çıxarır.

Vahid ideologianın yoxluğu cəmiyyətdə kütləvi təşkilatlanmanın olmamasını və ayrı-ayrı subideyalara xidmət edən qrupların meydana gəlməsini də şərtləndirir. Məhz, keçmiş SSRİ imperiyası daxilindəki məlum hadisələrdən sonra müstəqillik əldə etmiş Azərbaycan dövlətinin 1991-1993-cü illərin-

dəki təcrübəsi bir daha yuxarıda söylənilən fikirlərin doğruluğunu isbatlayır. Həmin ərəfədə Azərbaycan dövləti kortəbii şəkildə idarə olunur, ölkədə total böhran hökm sürür və cəmiyyət zorakı şəkildə ideologiyasızlaşdırılırdı. Bunun nəticəsində də, Azərbaycan coğrafiyasında yaşayan 70-dən artıq xalqı vahid kütlə, siyasi subyekt kimi formalaşdıracaq siyasi ideologiya ortaya qoyulmurdu. Lakin cəmiyyəti mənəvi olaraq dirçəldəcək, xalqın kreativ potensialını reallaşdıracaq, bütün etnosların nümayəndələrini uğurlu dövlət quruculuğunun başlıca amilinə çevirəcək belə bir ideoloji sistem isə 1993-cü ildə xalqın təkidli tələbi ilə hakimiyyətə gətirilmiş Heydər Əliyevin siyasətində öz əksini tapdı. Məhz cəmiyyəti vahid ideya və məqsəd ətrafında birləşdirəcək, həmçinin, ölkənin daxili və xarici siyasətində xalq amilini səfərbər edəcək mexanizm kimi milli ideologiya həmin dönmənin prioritetinə çevrildi və bu ideologiya "Azərbaycançılıq" adı ilə meydana gəldi.

Akademik Ramiz Mehdiyev deyir ki, "Azərbaycançılıq" ölkədə yaşayan bütün etnik qrupları və millətləri ümumdövlət mənafevləri və dəyərləri əsasında real surətdə birləşdirmək ideyasının verballaşdırılması kimi, 1992-1993-cü illərdə xüsusilə geniş yayılan şovinst və separatçılıq əhval-ruhiyyəsinə qarşı mübarizə kimi meydana gəldi.

Göründüyü kimi, "Azərbaycançılıq" ideologiyası hər şeydən əvvəl ölkədə milli ahəngdarlığı təmin etməklə yanaşı, konfessiyalar və etnoslar arasında dinc yanaşı yaşamağı təmin etdi. O, ayrı-ayrı düşüncə tərzinə və fəaliyyət formalarına məxsus xalqların ümumi taleh və gələcək naminə birgə mübarizə aparması üçün real zəmin yaratdı.

"Azərbaycançılıq" ideologiyasında vahid polietnik millətin Azərbaycan dövlətçiliyinin yaradılmasına dair maraqlarının ümumiliyi, demokratiyanın, bazar iqtisadiyyatının, sosial həyat şəraitinin inkişafı uğrunda mübarizəsinin məqsədləri öz əksini tapdı. Məhz ideologiya kimi "Azərbaycançılıq" müstəqil Azərbaycanın fəlsəfi-sosial doktrinasının sosio-mədəni və etnik-

geosiyasi cəhətlərini özündə birləşdirdi və o, qarşılıqlı dəstək, əməkdaşlıq və bərabərliyin mühüm əsasını təşkil etdi. Bununla da, Azərbaycançılıq ideologiyası şovinizm əvəzinə cəmiyyətə vətənpərvərlik gətirməklə, etnoeqoizmi məhv etdi.

Beləliklə də, "Azərbaycançılıq" ideologiyası ölkədə vahid cəmiyyət, vahid xalq formalaşdırdı. "Azərbaycançılıq" ideologiyası azərbaycanlılarda kosmopolit və xəyal düşüncələrini sıxışdıraraq, konkret rəşional ideyalar formalaşdırdı. Artıq dövlətin maraqları yalnız siyasi elitəni deyil, həm də cəmiyyəti düşündürür və xalq fərvan həyat naminə ölkənin gələcəyi üçün hakimiyyətlə sıx işləyir. Təsədüfi deyildir ki, dəfələrlə antiazərbaycan dairələrin Azərbaycan dövlətçiliyinin sarsıdılması istiqamətində təxribatları törədilərkən xalq kəskin mövqeyini ortaya qoymaqla dövləti qoruyub, dövlətçiliyi müdafiə edib. Elə 2003-cü ildə baş verən iğtişaşlar, yaxud da ki, keçirilən Prezident, parlament, bələdiyyə seçkilərində, referendumlarda xalqın böyük əksəriyyəti dövlətçiliyin qorunub saxlanması və inkişafı yönündə mövqeyini ortaya qoyub. Hətta, 2018-ci ilin 10 iyul Gəncə hadisələri zamanı xalqın iqtidarla birlik nümayiş etdirməsi və sabitliyin qorunması üçün proseslərin önünə keçməsi bir daha Azərbaycançılıq ideologiyasının cəmiyyətimizin düşüncəsinə hakim kəsildiyini isbatlayır.

Vahid siyasi subyekt kimi, dövlətin gələcək inkişaf sektorları ilə bağlı ictimai-siyasi proseslərdə aktiv iştirak edən cəmiyyətimiz ümumi mövqedən çıxış edərək milli maraqların müdafiəçisi rolunda çıxış etməklə, "Azərbaycançılıq" siyasi şüura təsir gücünü nümayiş etdirir. Ölkədə vətəndaş-dövlət münasibətlər sisteminin inkişaf etməsi, insanlarla dövlət strukturları və institutları arasında etimad mühitinin formalaşması açıq şəkildə isbatlayır ki, "Azərbaycançılıq" ideologiyası Azərbaycanda aktiv və dinamik işləyən kütləvi siyasi şüuru və davranışı bərqərar edib. Məhz "Azərbaycançılıq" ideologiyasını mənimsəmiş cəmiyyətimiz ölkənin inkişafı üçün doğru yolu seçməkdə kütləvi siyasi iradə və davranış ortaya qoyur.

Bir sözlə, "Azərbaycançılıq" ideologiyası cəmiyyətin siyasi şüurunun, siyasi davranışının, siyasi mədəniyyətinin və siyasi mentalitetinin yüksəlməsinə səbəb olub. Artıq əminliklə demək olar ki, "Azərbaycançılıq" ideologiyası ölkəmizdə xalq-iqtidar birliyinin yaranmasında əhəmiyyətli rol oynadı və fərvan gələcək naminə polietnik coğrafiyanı vahid sosial-siyasi məkana çevirdi. "Azərbaycançılıq" ideologiyası cəmiyyətdə perspektiv inkişaf vektorları haqqında düşünmək və ümumi mənafə naminə birgə hərəkətmə vərdişləri yaradı. Beləliklə də aydın olur ki, "Azərbaycançılıq" ideologiyası dövlətçiliyin qorunmasının siyasi-mənəvi əsasları haqqında nəzəri-praktik təlim formalaşdırıb.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT:

1. Ramiz Mehdiyev. "Azərbaycançılıq – milli ideologiyanın kamil nümunəsi". "Azərbaycan" qəzeti. 09.11.2007, səh. 3
2. Ramiz Mehdiyev. Milli məfkurə, dövlətçilik, müstəqillik yolu ilə. II hissə. «Şərq-Qərb», Bakı, 2007. səh. 29
3. Мухаев Р.Т. Политология. «Прспект», Москва, 2010. стр. 412
4. Артемов О.П. Политическая социология. «Логос», Москва, 2003. стр. 187
5. Hacıyeva Vəsilə. Siyasi orqanizm: elementlər, əlaqələr, proseslər. «Elm», Bakı, 2008. səh. 234

Алмаз Меликова
отдел "Эстетика"

ГЕЙДАР АЛИЕВ И ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОГО КИНО

"Народ всегда объединяет духовность, потому что по сравнению с другими ценностями духовные ценности превыше всего".

ГЕЙДАР АЛИЕВ

Недавно в Театре песни имени Рашида Бейбутова состоялась презентация документального фильма "Гейдар Алиев и искусство". Автором сценария и художественным руководителем киноленты является всем известный сценарист Эльдар Кулиев, режиссером - Игбал Алиев. Как рассказал Эльдар Кулиев, фильм "Гейдар Алиев и искусство" является частью трилогии, снятой по заказу Министерства культуры и туризма. Первые две картины посвящены роли общенационального лидера в деятельности армии и жизни молодежи, о чем свидетельствуют недвусмысленные названия: "Гейдар Алиев и армия", "Гейдар Алиев и молодежь".

Фильм посвящен развитию отечественной культуры и искусства в семидесятых годах, о роли Гейдара Алиева - тогда он был только избран первым секретарем ЦК Компартии Азербайджана - в этих процессах. "Искусство прошло через всю мою жизнь", - как-то скажет общенациональный лидер. И в этих словах нет ни капли лукавства. Гейдар Алиев по своему тогдашнему роду деятельности был не просто главным оценщиком сокровищ нашего искусства, он был грамотным ценителем, разбиравшимся в тонкостях творчества и понимавшим, что искусство порой

является оружием не менее важным, нежели ракетные войска и тактическая авиация. Задача, которую он ставил, - пропаганда Азербайджана и ее культуры в мире на максимальновозможном высоком уровне.

Документальная работа зафиксировала воспоминания деятелей культуры, заставших тот период. К примеру, председатель Союза художников Фархад Халилов рассказал о поддержке Гейдара Алиева художников, об организации при его участии международных выставок, где иностранные искусствоведы и простые зрители могли побольше узнать о нашей живописи, а через нее и об Азербайджане.

Кстати, интерес к живописи у Гейдара Алиева проявлялся с ранних лет. Некоторые биографы даже утверждают, что в юности будущий президент мечтал стать художником или архитектором. Окончив школу, Гейдар Алиев поступил на архитектурный факультет Индустриального института (ныне Нефтяная академия). Он поступил именно в этот институт, потому что другого высшего учебного заведения, которое бы занималось изобразительным искусством, не было. Алиев проучился здесь три или четыре года, когда началась война.

Он забросил эту профессию, ибо волею судьбы оказался во внутренних войсках, в Народном комиссариате внутренних дел. Но, будучи еще заведующим отделом в Министерстве внутренних дел, уже после войны, до того, как он стал руководителем партийной организации и фактически главой республики, многие художники знали его вне работы, неформально. Тем более что брат Гейдара Алиева - Гусейн Алиев - был художником, а племянник - Расим Алиев - главным архитектором города.

Не все сейчас помнят, что именно по инициативе Алиева в Таганроге был возведен мемориальный памятник знаменитой 418-й дивизии, аналогичный монумент извест-

ный скульптор Омар Эльдаров создал и для Севастополя.

Поэт Анар рассказал о поддержке литературы, Азербайджан Паша Нематов - о роли в театре, а Эльдар Кулиев - о заслугах Гейдара Алиева в кино. Все эти деятели культуры подчеркивали, что главной целью первого секретаря была пропаганда нашей культуры, истории, традиции и Азербайджана в целом. Конечно, то, что Азербайджанская ССР находилась в составе Союза - государства закрытого, несколько ограничивало возможности, но, тем не менее, сделано было немало. Постоянно проводились Дни культуры союзных республик в Азербайджане, а отечественные деятели культуры выезжали с ответными мероприятиями.

Выступавшие на мероприятии подчеркивали, что, как никто другой, Г.Алиев понимал силу кино как важнейшего средства пропаганды. Именно поэтому в годы его руководства на единственной тогда государственной киностудии "Азербайджанфильм" снималось рекордное количество исторических фильмов. И эти картины были популярны не только у нас, они облетели кинотеатры всего Советского Союза, к истории нашей страны приобщились миллионы людей. Они актуальны и по сей день, их регулярно транслируют по местному телевидению, и мы все с удовольствием их смотрим: "Насими", "Деде Горгуд", "Бабек"...

Все участники фильма рассказывали о том, с каким вниманием и уважением Г.Алиев относился к деятелям культуры. Он дружил с Кара Караевым, Кямилем Алиевым, Таиром Салаховым, Саттаром Бахлулзаде. Именно при нем Муслим Магомаев и Зейнаб Ханларова станут народными артистами Советского Союза. Конечно, не вся многоплановая деятельность Гейдара Алиева отображена в документальной работе, но общая мысль об огромном вкладе в эту область донесена во всей полноте.

В 1991-ом году Азербайджан приобрел независимость и перед азербайджанским обществом появились ка-

чественно новые цели и задачи. Построение в Азербайджане новых моделей развития национальной идеологии и общества, другие аналогичные социальные проблемы стали приоритетными направлениями исследований гуманитарных наук.

С 1990-го года количество снятых в Азербайджане фильмов стало заметно меньше по сравнению с предыдущими годами. Тем не менее, за эти годы азербайджанские кинематографисты обращались к весьма важным жизненным темам и сняли фильмы, отвечающие эстетическим требованиям нового времени ("Яраса" (режиссер А.Салаев), "Чужое время" (режиссер Г.Мехтиев), фильмы Вагифа Мустафаева).

"Общенациональный лидер азербайджанского народа Гейдар Алиев сыграл огромную роль в развитии азербайджанской кинематографии. Он очень высоко ценил кино среди видов искусства и при этом особо подчеркивал, что деятелями азербайджанской кинематографии созданы десятки высококачественных экранных произведений, рассказывающих об историческом прошлом и современной жизни нашего народа". [1;64-65]

Еще в 1970-80-е годы, когда Гейдар Алиев был руководителем Азербайджана, он с особой заботой и уважением относился к труженикам киноискусства, всячески способствовал развитию этого вида искусства. После избрания на пост Президента Азербайджана Гейдар Алиев продолжал проявлять заботливое отношение и любовь к деятелям киноискусства республики. Говоря о ценных традициях киноискусства Азербайджана, Гейдар Алиев высоко ценил ряд художественных фильмов, снятых на исторические темы.

Наш народ с большим интересом смотрит документальные фильмы, посвященные Гейдару Алиеву, его многосторонней деятельности. Одним из наиболее ценных

фильмов, снятых о Гейдаре Алиеве, является фильм "Президент Азербайджанской Республики Гейдар Алиев", снятый известным режиссером Андреем Карповым - автором целого цикла фильмов. А.Карпов поставил перед собой цель создать цикл фильмов о президентах стран-участниц СНГ. Его первый фильм из этого цикла посвящен Президенту Азербайджана Гейдару Алиеву.

В съемках этого фильма, последовательно воспроизводившего наиболее важные моменты напряженной, содержательной и сложной жизни главы нашего государства, принимали участие и азербайджанские деятели кино и телевидения. С особым мастерством сняты эпизоды, описывающие Президента на рабочем месте, на встречах с беженцами, у себя дома, в кругу детей и внуков. В фильм также включены кадры о поездке Гейдара Алиева в Мекку.

Вторым фильмом, рассказывающим о широкой и многосторонней деятельности Президента Азербайджана, является фильм "Жизненный путь - пример для всех", снятый оператором О.Шихалиевым по сценарию Н.Сафарова. В этом экранном произведении лаконично отражена деятельность Гейдара Алиева после 1990-го года.

В последние годы особое внимание заслуживают фильмы сценариста и кинорежиссера Вагифа Мустафаева, рассказывающие о деятельности Гейдара Алиева. Его фильм "Момент истины" вызвал особо большой интерес зрителей. Кроме того, Вагифом Мустафаевым уже сняты 9 фильмов 12-серийного фильма "Гейдар Алиев", посвященного жизни и деятельности общенационального лидера азербайджанского народа Гейдара Алиева:

1. "Генерал". 2. "Первый". 3. "Москва. Кремль". 4. "Лидер". 5. "Судьба". 6. "Профессионал". 7. "Патриот". 8. "О настоящей любви". 9. "История одной зависти".

Один из перечисленных фильмов - картина "О настоящей любви" отличается особо большим успехом. Этот

фильм был удостоен главного приза и специальной премии на Четвертом Евразийском Телефоруме, проводившемся в Москве. Фильм "История одной зависти" удостоен одной из основных наград на фестивале документальных фильмов, проводившемся в 2002-ом году в Екатеринбурге, а также Гран-при в 5-м Евразийском Телефоруме, состоявшемся в Москве. Эти фильмы с большим успехом продемонстрированы во многих странах.

Контракт, заключенный в Баку с известными нефтяными компаниями мира нашел свое отражение в фильме Вагифа Мустафаева "Контракт века". Среди современных режиссеров, продолжающих традиции азербайджанского киноискусства с тематической точки зрения заслуживают особое внимание фильмы Гусейна Мехтиева, Джаваншира Мехтиева, Явера Рзаева, Ниджата Фейзуллаева, Аяза Салаева, Эльдара Гулиева, Расима Оджагова, Октая Миргаймова. Фильмы, снятые режиссером Гюльбенлиз Азимзаде также удостоены наград в многочисленных кинофестивалях.

"Общенациональный лидер Гейдар Алиев считал национальную культуру великим достоянием азербайджанского народа. Гейдар Алиев уделял внимание всем сферам азербайджанской культуры. Современный высокий уровень развития национальной музыки, театра, кинематографии, изобразительного искусства, коврового искусства стал возможен благодаря ценным идеям великого лидера. Гейдар Алиев заложил основу нового периода в развитии азербайджанской культуры, пропагандировал национальную культуру, духовное достояние народа в мире" [1;84]. Он высоко ценил заслуги деятелей азербайджанской культуры, всегда заботился о них. Благодаря такому отношению великого лидера к национальной культуре азербайджанская литература, музыка, изобразительное искусство, народное творчество, кино и театр завоевали всемирную известность.

Политику Гейдара Алиева в этой области сегодня успешно продолжает Президент Ильхам Алиев. Государственные программы, принятые по развитию различных сфер азербайджанской культуры – театра, кино, библиотечного и музейного дела – создали новый стимул для их прогресса. Все это - реальный результат политики, которую проводит вдохновленный идеями великого Гейдара Алиева глава азербайджанского государства.

По всей стране проводится созидательная работа по развитию всех сфер культуры, достижению успехов в данной области. Отношение и позиция великого лидера Гейдара Алиева к азербайджанской культуре, духовности народа - большая школа для каждого из нас.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. “Heydər Əliyev: mədəni irsimizin keşiyində”, I-II kitab; tərtibatçı: Dilarə Seyidzadə, Bakı, 2001, s. 64-65; 84.
2. www.google.com “Гейдар Алиев и искусство”, http://www.anl.az/down/medeniyyet2007/noyabr/medeniyyet2007_noyabr_523.htm.
3. “Азербайджанское кино в годы независимости”, http://www.azerbaijan.az/portal/Culture/Cinema/cinema_r.html/cinema_03

Ülviyyə Quliyeva

AMEA Fəlsəfə İnstitutunun “Heydər Əliyevin siyasi irsi və azərbaycançılıq fəlsəfəsi” şöbəsinin böyük laborantı

HEYDƏR ƏLİYEV İRSİNDƏ AZƏRBAYCAN DİLİNƏ MÜNASİBƏT

Məlumdur ki, hər bir xalqın maddi və mənəvi sərvətinin, mədəni irsinin qorunaraq inkişaf etdirilməsində dilin rolu əvəzsizdir. Dilə onun funksiyaları, cəmiyyətdəki rolu və insan həyatındakı əhəmiyyəti baxımından yanaşdıqda deyə bilərik ki, dil insanlar arasında ən mühüm ünsiyyət aləti, insan fikrinin, təfəkkürünün formalaşmasının mühüm amili, insanların estetik-emosional hisslərinin ifadə forması, insanın mənəvi aləminin, əxlaqının, davranışının, xalqın mənəvi ruhunun formalaşması vasitəsidir. Dil insanlar arasında ünsiyyəti təmin etməklə yanaşı, fərdlərin dünyagörüşünün artmasında, mükəmməl təhsil almasında çox mühüm əhəmiyyətə malikdir. İnsanı ətraf mühitə hakim edən, bütün canlıların fəvqündə saxlayan onun dili və təfəkkürüdür. Məhv olmaq təhlükəsi qarşısında qalan dillər də daxil olmaqla, bütün dillərə hörmətlə yanaşma isə dünyada bəşər cəmiyyətinin təbii ahəngini qorumağa, birgəyaşayışın və əmin-amanlığın qorunub saxlanmasına zəmanət verir.

Dil hər bir xalqın varlığının əsas təminatçısıdır. Hər bir dili yaşadan və inkişaf etdirən onun mənsub olduğu xalqdır. Azərbaycan xalqının da ana dili onun milli varlığını müəyyən edən başlıca amillərdəndir. Azərbaycan dili Azərbaycan Respublikasının dövlət dilidir, bu dil ölkəmizdə yaşayan 10 milyona qədər vətəndaşın, cəmiyyətimizi təşkil edən müxtəlif xalqların, etnik qrupların əsas ünsiyyət vasitəsidir.

Azərbaycan dili qədim və zəngin tarixə malikdir. Tarixin dolanbaclarından, sərt sınaqlarından üzüağ çıxan dilimiz bu

gündünyanın ən inkişaf etmiş, zəngin dillərindən biridir. Müasir Azərbaycan dili Azərbaycan xalqının ədəbi dilidir. Azərbaycan dili Azərbaycanda və bir sıra qonşu ölkələrdə əsrlərdən bəri yaşayan azərbaycanlılara ünsiyyət vasitəsi kimi xidmət edən ana dilidir. Azərbaycan dili türk dilləri ailəsinin qərb qrupuna mənsub olmaqla bu qrup daxilində mərkəzi mövqe tutan və geniş nüfuz dairəsinə malik olan bir dildir. Həm də bu qrupa mənsub dillər arasında ən əvvəl, yəni təqribən VII-IX əsrlər arasında ümumxalq dili halında formalaşmışdır.

Azərbaycan dili qədim və zəngin tarixə, ənənəyə, rəngarəng dil faktlarına, inkişaf etmiş fonetik, leksik və qrammatik sistemə, çoxcəhətli və əhatəli üslublara malikdir. Bu dil bizə məlum olan konkret ərazidə - tarixi Azərbaycan ərazisində eramızın ilk əsrlərindən mövcud olmuş, əsrlər keçdikcə oğuz-səlcuq dilləri zəminində formalaşmış, məhəlli-qəbilə, tayfa səviyyəsindən 50 milyondan çox Azərbaycan türkünün istifadə etdiyi müasir, ümummilli dil səviyyəsinə yüksəlmişdir. Müasir dünyanın xəritəsinə nəzər salsaq, görürük ki, Azərbaycan dilinin yayılma arealı XX əsrdə çox genişlənməmişdir. Xüsusilə Sovet İttifaqı dağıldıqdan sonra bu proses daha da sürətlənmişdir. Azərbaycan dilini yaşadan xalqımızın çoxu Azərbaycan Respublikasında (10 milyon) və Cənubi Azərbaycanda (30-35 milyon), qalanı isə Rusiyada, Ukraynada, Mərkəzi Asiya ölkələrində, Amerikada, Avstraliyada, Türkiyədə və Qərbi Avropa ölkələrində yaşayır. Azərbaycan xalqı və onun dilinin mənşəyi ilə bağlı son yüzilliklərdə elmi ədəbiyyatda ziddiyyətli, subyektiv fikirlər səslənmiş, saxta, qeyri-elmi tezislər yayılmışdır.¹³⁹

Dilin hərtərəfli inkişafı, zənginləşməsi, yüksək zirvələrə qalxaraq beynəlxalq nüfuz qazanması xalqın böyük övdlarının adı ilə bağlıdır. Azərbaycan dilinin inkişaf edib bugünkü səviyyəyə çatmasında Heydər Əliyevin rolu danılmazdır.

¹³⁹ Vilayət Əliyev. Heydər Əliyevin dil siyasəti, BAKI-«Nurlan»-2003, 38 s.

Ümummilli lider Heydər Əliyev üçün dil məsələsi həmişə əhəmiyyətli bir məsələ olmuşdur. 1969-cu ildə Azərbaycana rəhbər seçilən görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyev bütün məsələlərə baxmayaraq, ana dilinin inkişafı üçün mühüm tədbirlər həyata keçirib.

«Hər bir xalqın milliliyini, mənəvi dəyərlərini yaşadan, inkişaf etdirən onun dilidir» - deyən Heydər Əliyev Azərbaycana rəhbərlik etməyə başladığı andan mədəniyyətimizə və mədəniyyətimizə dərinləndən bağlılığını döən-döən sübut etmiş, öz siyasi təcrübəsi, yüksək intellekti ilə milli dilin inkişafı istiqamətində məqsədyönlü iş aparmış və bu siyasəti bütün çətinliklərə baxmayaraq, dönmədən həyata keçirmişdir.

Heydər Əliyevin dil siyasəti yalnız dövlət dilinə münasibətlə məhdudlaşmır və iki çox mühüm problemi də əhatə edir ki, bunların birincisi on illər boyu Azərbaycanda işlənmiş, böyük sosial-siyasi və mədəni nüfuz qazanmış, respublikanın dövlət dilini sıxışdırmaqla yanaşı azərbaycanlıların ünsiyyət məişətinə daxil olmuş rus dilinə münasibət məsələsi; ikincisi isə, qloballaşma - integrasiya dövründə beynəlxalq dillərə münasibət məsələsidir. Gənclərin I forumundakı nitqində Prezident Heydər Əliyev bu məsələ ilə bağlı olaraq deyir: «...Hər bir azərbaycanlı gənc çalışmalıdır ki, dünyanın çox dillərini - rus dilini də, ingilis dilini də, fransız dilini də, ərəb, fars dillərini də mənimsəsin, öyrənsin. Bu, lazımdır, çünki müasir dünya ölkələrinin bir-biri ilə sıx əlaqəsi bu gün və gələcəkdə insanlardan bir çox dili bilməsini tələb edir. Mən gənclərimizə bu tövsiyəni verirəm. Amma bunlarla yanaşı, bunlardan əvvəl öz ana dilimizi, azərbaycan dilini mənimsəmək lazımdır, bu dildə yaxşı danışmaq lazımdır. Bu dili ana dili kimi daim duymaq lazımdır, bu dili sevmək lazımdır»¹⁴⁰.

Məlumdur ki, sovet dövrünün ehkamları respublika rəh-

¹⁴⁰ Salatin Əhmədova -Heydər Əliyevin dil siyasəti, İncə Nəşriyyat evi, Bakı 2010, s 112-113.

bərlərindən bütün rəsmi tədbirlərdə yalnız rus dilində danışmağı tələb edirdi. Heydər Əliyev bu qaydanı formal olaraq pozmurdu, həqiqətən də, bütün qurultaylarda, plenumlarda məhz rus dilində çıxış edirdi. Lakin rəsmiyyətçilikdən kənara çıxmaq üçün azacıq imkan düşən kimi, o, Azərbaycan dilinə müraciət edirdi və demək olar ki, heç vaxt əvvəlcədən hazırlanmış mətnlərdən istifadə etmir, sözləri sinədən deyirdi. 1972-ci illərin ortalarında yazıçılardan biri ona "yoldaş Əliyev, Siz Azərbaycanca nə gözəl danışsınız!" deyəndə, Heydər Əliyev gülümsəyərək belə cavab vermişdir: "Sən niyə mənim rusca gözəl danışmağıma deyil, azərbaycanca danışmağıma təəccüb edirsən? Bu dil mənim ana dilimdir, mən bu dili bilməliyəm! Eləcə də hamımız". Bunlar adi sözlər deyildi. Bu sözlərin Azərbaycan ziyalılarının milli tərbiyəsinə təsirinin gücü ana dilinə uzun müddətdən bəri davam edən çox soyuq münasibətə son qoya bildi.¹⁴¹

Heydər Əliyev xalqın formalaşmasında, yaşamasında ana dilinin rolunu yüksək qiymətləndirmişdir. "Hər bir xalq öz dili ilə yaranır. Ancaq bu dili yaşatmaq, inkişaf etdirmək və dünya mədəniyyəti səviyyəsinə qaldırmaq xalqın qabaqcıl adamlarının, elm, bilik xadimlərinin fəaliyyəti nəticəsində mümkün olur". Ulu öndər gənclərimizə məhz ana dili əsasında dünyanı dərk etməyi məsləhət görürdü. Azərbaycan gənclərinə xarici dilləri öyrənməklə, ilk növbədə, öz ana dilini daha mükəmməl bilməyi tövsiyə edirdi.¹⁴²

Heydər Əliyev Azərbaycan ədəbi dilinin inkişafında və zənginləşməsində, çiçəklənməsində, zəngin üslubların formalaşmasında yazıçı və şairlərimizin rolunu yüksək qiymətləndirmişdir. O, böyük Azərbaycan yazıçısı Cəlil Məmmədquluzadənin anadan olmasının 125 illiyinə həsr edilmiş yubiley gecəsin-

¹⁴¹ Ayşən Sadıqlı. Ümummilli lider Heydər Əliyev və Azərbaycan dili, Bakı – Müttərcim – 2011, s 14-15.

¹⁴² Yəni orada, s 16

də (28 dekabr 1994-cü il) deyir: "...Cəlil Məmmədquluzadənin fəaliyyətində ən dəyərli cəhətlərdən biri də Azərbaycan xalqının dilinin inkişafı üçün göstərdiyi xidmətlərdir. Onun daim işlətdiyi "Vətən, Vətən, Vətən! Millət, millət, millət! Dil, dil, dil!" sözləri xalqımızın, millətimizin fikirlərini, arzularını ifadə edir. Ədibin ana dilinə – Azərbaycan dilinə böyük diqqəti, ana dilini təbliğ etməsi, insanların hamısını ana dilini bilməyə dəvət etməsi və ana dilinin, Azərbaycan dilinin hər yerdə hökm sürməsinə dair fikirləri, yazıları o vaxt üçün çox vacib idi, bu gün üçün də çox aktualdır. "Anamın kitabı" əsəri Azərbaycan üçün çox dahiyənə bir əsərdir. Çünki bizim xalqımız, respublikamız Şərqi və Qərbi, Şimalın və Cənubun qovuşuğundadır. Əsrlər boyu ayrı-ayrı istiqamətlərdən xalqımıza təsirlər olmuşdur. Mədəniyyətimizin və elmimizin inkişafına da bu təsirlər olmuşdur. Ancaq xalqımız dahi simaları Azərbaycan dilini daim yaşadıb, Azərbaycanın milliliyini yaşadıb, milli şüuru yaşadıb, milli məfkurəni yaşadıblar. Lakin elə zamanlar, elə dövrlər də olub ki, bəzən başqa ölkələrdə təhsil almış adamlar o ölkələrin dilini, adət-ənənəsini qəbul edərək öz dilini, öz adət-ənənəsini, milliliyini itirməyə uğramışlar. Bu gün də bu, var. Bu hallarla biz yaxın keçmişdə də çox qarşılaşmışıq və demək olar ki, son 20-25 ildə Azərbaycan dilinin Azərbaycanda hakim olması, sadəcə, formal surətdə dövlət dili elan olunması yox, hər yerdə tətbiq edilməsi, inkişaf etməsi böyük səylərin nəticəsidir və bu, çox vaxt güclü müqavimətlərlə rastlaşmışdır".

«Dil-ədəbiyyatla, mədəniyyətlə, mənəviyyatla bağlıdır, bunlarsız isə vətənpərvərlik yoxdur» formulu Heydər Əliyevin yürütdüyü dil siyasətində mühüm göstəricilərdən biridir.

31 avqust 1994-cü il Bakı şəhərinin təhsil işçiləri ilə görüşdə Heydər Əliyev deyirdi: "...Bunlarla yanaşı, məktəblərdə Azərbaycan dilinin tədrisinə mühüm diqqət yetirilməlidir. Bildiyiniz kimi, 10-20 il bundan qabaq biz çalışırıdık ki, Azərbaycan dili bütün məktəblərimizdə tədris olunsun və gənc nəsil məktəblərdə ilk təhsil addımlarını atarkən öz dilini – ədəbi dili-

ni, milli dilini yaxşı bilsin. Bu bərdə çox işlər görölüb. Mən bu gün fürsətdən istifadə edib demək istəyirəm ki, Azərbaycanın dilçiləri, dilçilik sahəsində fəaliyyət göstərən alimləri çox böyük işlər görüblər. Azərbaycan dilinin bu gün bu qədər zəngin, səlis və cazibədar olması bizim mədəniyyət, elm xadimlərimizin, ədəbiyyatşünaslarımızın, şairlərimizin, yazıçılarımızın və xüsusən dilçiliklə məşğul olan alimlərimizin, mütəxəssislərimizin xidmətinin nəticəsidir. Fəxr edə bilərik ki, bizim zəngin, böyük söz ehtiyatına malik olan Azərbaycan dilimiz var.

Azərbaycan dili söz ehtiyatına görə, fikri ifadə etmək imkanlarına görə çox zəngindir. Ancaq lazımdır ki, Azərbaycan dilinin bu zənginliyi, bu böyük imkanları orta məktəbdə ilk təhsilə başlayan hər bir gənc tərəfindən mənimsənilə bilsin və gənclərimiz artıq orta məktəbdə öz dilini – ədəbi dilini, mədəni dilini yaxşı mənimsəsin, öz dilində yaxşı danışa bilsin, öz dilində fikrini ifadə edə bilsin.

Mən nə üçün bu məsələnin üzərində dururam? Çünki əldə etdiyimiz nailiyyətlərlə yanaşı, təəssüf ki, bu sahədə qüsurlarımız, nöqsanlarımız da çoxdur. Hələ çox adamlar var ki, öz ana dilində mədəni, ədəbi dilin ifadələrindən istifadə edərək yaxşı danışmaq imkanına malik deyillər.

Əgər keçmişdə bu, müəyyən qədər bağlısanırdısa – çünki onda nədənsə bəzi adamlar ancaq bir dili bilməyi özləri üçün böyük nailiyyət hesab edirdilər – ancaq indi bu, yolverilməz haldır. Şübhəsiz ki, hər bir azərbaycanlı, hər bir Azərbaycan vətəndaşı öz ana dilindən savayı, bir çox dillər bilməlidir. İndi bu, xüsusən lazımdır. Hələ keçmişdə bizim respublikamız Sovet İttifaqının tərkibində idisə, onun çərçivəsində yaşayırdıqsa, dünyadan müəyyən qədər və ya, həddindən çox təcrid idikse, onda bütün Sovetlər İttifaqında əsas hakim dil rus dili idi və respublikamızda Azərbaycan və rus dilləri işlənidisə, indi biz bütün dünya ilə əlaqədəyik, müstəqil dövlətik. Bütün sahələrdə, o cümlədən təhsil sahəsində həm Qərb ölkələri ilə, həm Şərq ölkələri ilə, bütün dünya ölkələri ilə əlaqə saxlayırıq. Ona görə

orta məktəblərimizdə başqa dillərin öyrənilməsinə də çox ciddi fikir verilməlidir.

Keçmişdə mən bəzən ayrı-ayrı ölkələrin orta təhsilli gəncləri ilə rastlaşarkən müşahidə edəndə ki, o, 3-4 dil bilir, heyran olurdum. Eyni zamanda fikirləşirdim ki, nə üçün bizim orta məktəblərimiz bu cür təhsil vermir? Ancaq bunun müəyyən səbəbləri də var idi. O vaxtlar başqa bir sistem idi, biz Ümumittifaq tərkibində idik. İndi isə müstəqilik. Ona görə də bütün dillərin tədris olunması çox gərəklidir. Xüsusən dünyada çox, geniş işlənən dillərin orta məktəblərimizdə öyrənilməsi vacibdir. Lazımdır ki, gənclərimiz orta məktəbi bitirərkən 2-3 xarici dil bilsinlər. Ancaq bununla yanaşı, öz ana dilini bilmək hər bir azərbaycanlı üçün lazımdır. Bir də deyirəm, biz öz dilimizlə fəxr edə bilərik. Çünki dilimiz zəngin dildir, ədəbiyyatımız zəngindir, mədəniyyətimiz zəngindir və bunların hamısı da ana dilimizlə, Azərbaycan dili ilə bağlıdır. Lazımdır ki, orta məktəblərimizdə bu məsələlərə çox ciddi fikir verilsin.

Azərbaycan dilinə münasibətin kəskinləşdiyi bir dövrdə Heydər Əliyev Azərbaycan dilini məişət dilindən və ədəbi dil səviyyəsindən dövlət dili səviyyəsinə qaldırmağa çalışmışdır. Ümummilli lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Azərbaycan Respublikasının 1978-ci il Konstitusiyasında ilk dəfə dilimiz dövlət dili kimi rəsmiləşdirilmişdir. Ana dilimizin dövlət dili statusu Konstitusiyada qanuniləşdirildikdən sonra dövlət idarəçiliyinin müxtəlif sferalarında, sosial-iqtisadi həyatda dilimizin fəaliyyət dairəsi ulu öndərin qayğısı sayəsində genişlənməyə başlamışdır.

Görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə hazırlanmış və 12 noyabr 1995-ci ildə ümumxalq səsverməsi ilə qəbul edilmiş Konstitusiyamızda Azərbaycan dili dövlət dili kimi təsbit edilmişdir. Ulu öndərin “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” 18 iyun 2001-ci il tarixli Fərmanı böyük rol oynamışdır. Həmin fərmanda Azərbaycan Prezidenti yanında Dövlət Dil Komissiyasının yaradılması da nəzərdə tu-

tulurdu. Bu fərmanla Azərbaycan dövlətinin müstəqillik təcrübəsinə əsaslanan böyük siyasi xadim dövlət dilinin tətbiqi sahəsində görülməli olan zəruri işlərin proqramını vermişdir. Ulu öndər bu fərmanın tətbiqini sürətləndirmək məqsədilə 2001-ci il avqustun 9-da "Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili gününün təsis edilməsi haqqında" daha möhtəşəm bir Fərman imzalamışdır. Bu fərmana əsasən hər il 1 avqust tarixi dil bayramı kimi qeyd olunmaqdadır. Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili gününün təsis edilməsi ümummilli lider Heydər Əliyevin 1969-cu ildən başladığı milli dil siyasətinin, 1993-cü ildən etibarən həyata keçirdiyi milli dövlətçilik siyasətinin davamı və qanunauyğun nəticəsidir.

2003-cü il yanvar ayının 2-də isə Heydər Əliyevin fərmanı ilə "Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu qüvvəyə mindi. Həmin qanunda dövlətin ana dilinə qayğısı sahəsindəki əsas vəzifələr dəqiq şəkildə göstərilirdi. Qanun dövlət dilinin inkişaf proqramının hazırlanmasını və dövlət büdcəsindən ayrılmış vəsait hesabına həmin proqramın həyata keçirilməsinin maliyyələşdirilməsini hökumətin başlıca vəzifələrindən biri kimi qarşıya qoymuşdu. Sənəddə qeyd olunan bütün müddəalar Azərbaycanda dövlət dilinin qorunmasını və inkişafını təmin etməyə qadir çox mükəmməl bir hüquqi sistemin mövcud olduğunu bir daha təsdiqləyirdi.¹⁴³

Bu gün rəsmi yığıncaqlarda, məclislərdə ana dilimiz qüdrətlə, təntənə ilə səslənir. Azərbaycan dilinin hərtərəfli inkişafı, onun təkcə sözdə deyil, gündəlik təcrübədə ümumişlək dilə, dövlət dilinə çevrilməsi, diplomatiya aləminə yol açması, zənginləşərək nüfuz qazanması, dünyanın mötəbər kürsülərindən eşidilməsi ümummilli lider Heydər Əliyevin fəaliyyəti və yürütdüyü dil siyasəti ilə bağlı olmuşdur. Həmin siyasət indi də uğurla davam etdirilir.

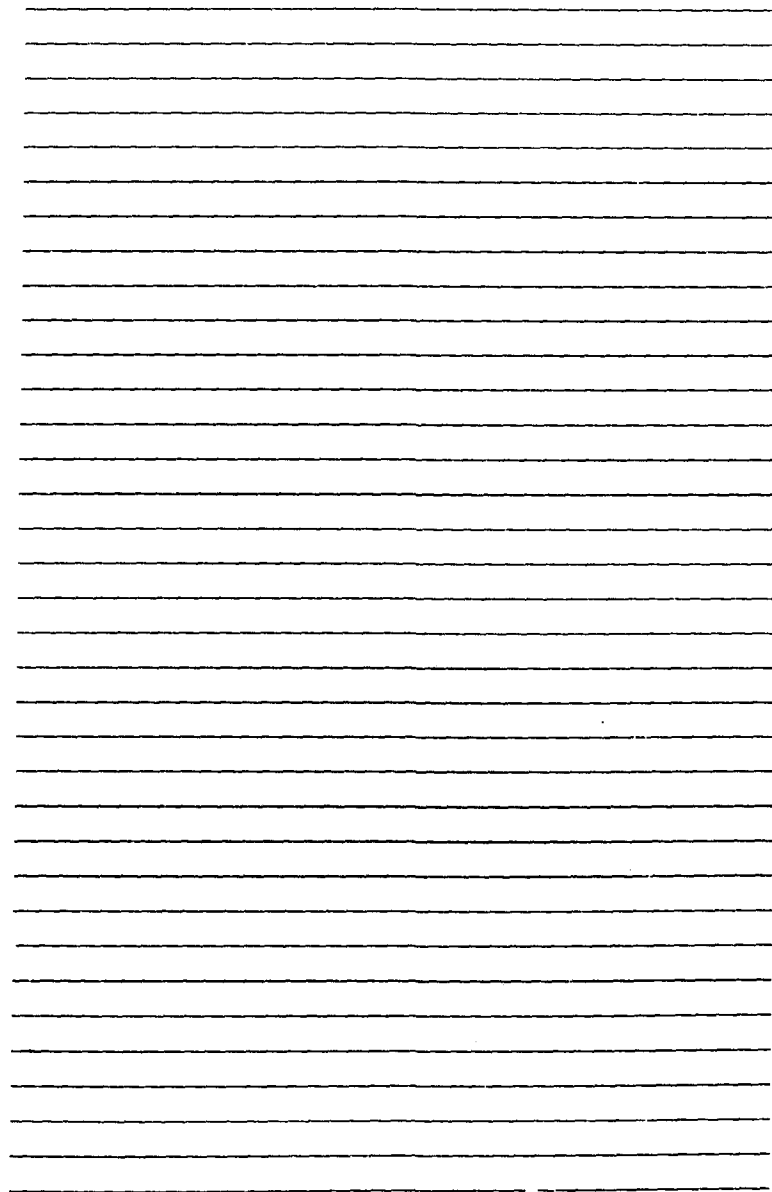
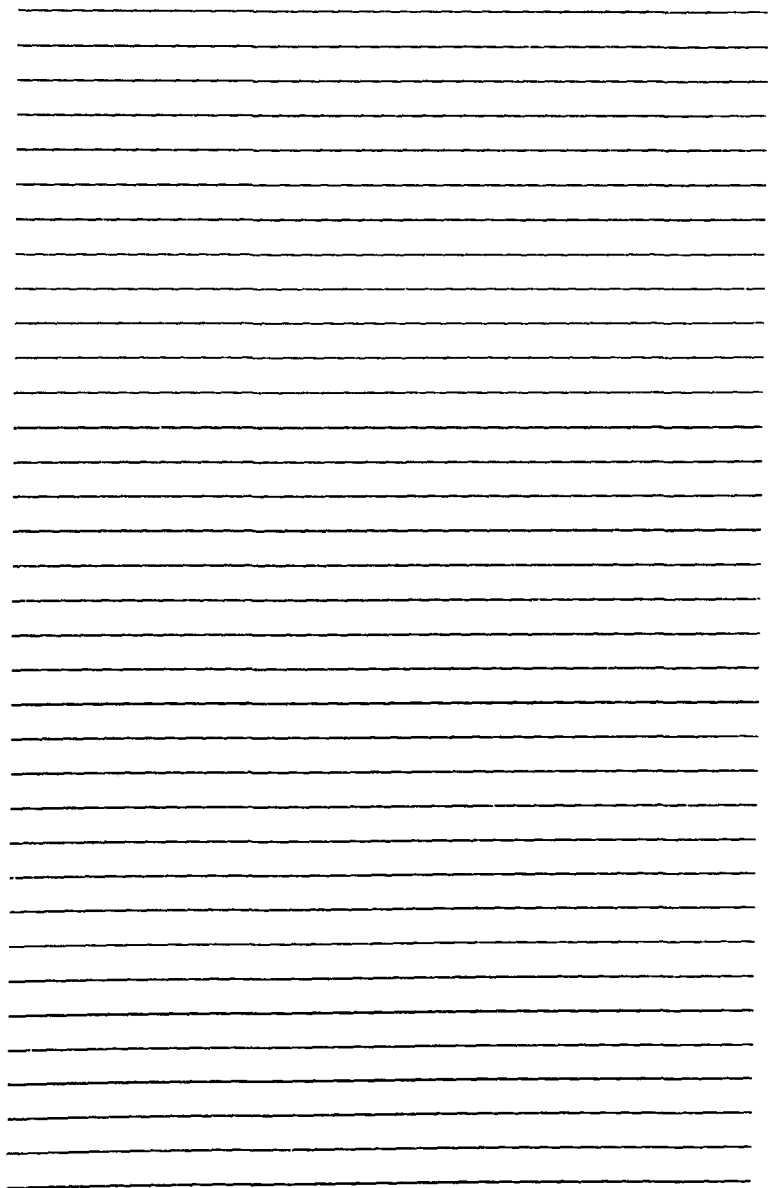
¹⁴³ Ayşən Sadıqlı. Ümummilli lider Heydər Əliyev və Azərbaycan dili, Bakı – Mütərcim – 2011, s 17-18.

MÜNDƏRİCAT

İsa Həbibbəyli. Heydər Əliyevin tədqiqatları külliyyatı	3
İlham Məmmədzaadə. Fenomenal iradə sahibi	6
Eynulla Mədətli. Heydər Əliyevin azərbaycançılıq fəlsəfəsi və müstəqil dövlət quruculuğu	15
Rəfiqə Əzimova. Heydər Əliyev – həyatda və siyasətdə böyük strateq	26
Zibə Ağayeva. Postsovet Azərbaycanının milli dirçəliş prosesində mənəvi dəyərlərin rolu	32
Füzuli Qurbanov, Yeganə Rəsulova. Heydər Əliyev irsi: dövlət quruculuğunda tarixi və sosial yaddaşın rolu	55
Əlikram Tağıyev. Ümummilli Lider Heydər Əliyevin siyasi imici – politoloji təhlil	70
Sakit Hüseynov, Yusif Hüseynov. Mollanəsirəddinçilərin fəlsəfi irsinə Heydər Əliyevin münasibəti	79
Əsədulla Qurbanov. Heydər Əliyev irsi və din siyasəti	97
Afaq Rüstəмова. Heydər Əliyev irsində dil və siyasətin qarşılıqlı təsir dinamikası	108
İradə Hüseynova. Heydər Əliyev irsi Azərbaycan dövlətçiliyi tarixində	120
Ариф Гулиев. Азербайджанство в наследии Гейдара Алиева как национально-государственная идеология народа	155
Əli İbrahimov. Azərbaycan milli ideologiyasında azərbaycançılıq və multikultural dəyərlər	178
Sənan Həsənov. Xalqın seçimi – güclü dövlətçiliyə və parlaq gələcəyə verilən tarixi dəyər	193
Nəğdəli Zamanov. Heydər Əliyevin nitqlərində azərbaycançılıq və multikultural dəyərlərin vəhdəti	206
Məmmədəğa Sərdarov. Azərbaycan dövlətinin diaspora siyasətində Heydər Əliyev irsi	224
Əntiqə Paşayeva. Ulu Öndər Heydər Əliyevin hüquqi dövlət quruculuğunda etik prinsiplər	243
Günəl Məlikli. Heydər Əliyev milli varlığımızın xilaskarıdır	258
Elnur Hacıyev. Heydər Əliyev və Azərbaycanda demokratik siyasi sistemin təmin edilməsi	270

Eynulla Mədətli, Səkinə Əliyeva.	
Heydər Əliyev irsi Qazaxıstanda	284
Habil Həmidov. Heydər Əliyev irsində təhsil	
siyasəti: problemə siyasi-tarixi-nəzəri baxış	293
Fuad Bəhəyev. Heydər Əliyev və Dağlıq Qarabağ	
problemi beynəlxalq müstəvidə: Budapeşt,	
Lissabon, İstanbul... (xronika).....	325
Fikrət Nəbiyev, Minayə Nəbiyeva.	
Müstəqillik illərində Azərbaycanda	
hüquqi dövlətin formalaşmasında	
Heydər Əliyevin rolu.....	341
Salatın Əhmədli. Heydər Əliyev və	
islamın Azərbaycan modeli	363
Adil Sadıxov. Azərbaycançılıq ideologiyasının	
formalaşmasında Heydər Əliyevin rolu	370
Xuraman Məhərrəmovə. Azərbaycan dilinin	
inkişafında Heydər Əliyev dütəsi.....	390
Telman Quliyev. Azərbaycanın müstəqil	
dövlətçiliyini gücləndirən mühüm amillər	
("Əsrin müqaviləsi" kontekstində)	397
Жасмина Меликова. Гейдар Алиев и его	
мысли о Театральном искусстве	416
Bəhrüz Quliyev. Azərbaycançılıq ideologiyası	
dövlətçiliyin qorunmasının və möhkəmlənməsinin	
siyasi-mənəvi əsası kimi.....	424
Алмаз Меликова. Гейдар Алиев и проблемы	
современного кино	428
Ülviyyə Quliyeva. Heydər Əliyev irsində	
Azərbaycan dilinə münasibət.....	435

Qeyd

"Elm və təhsil" nəşriyyatının direktoru:
professor Nadir MƏMMƏDLİ

Dizayner: Kamran İbrahimov
Texniki redaktor: Elnarə Həsən

Çapa imzalanmış 27.11.2020
Şərti çap vərəqi 28 Sifariş № 502
Kağız formatı 60x84 1/16. Tiraj 500

Kitab "Elm və təhsil" nəşriyyat-poliqrafiya
müəssisəsində səhifələnilib, çap olunmuşdur

E-mail: elm.ve.tehsil@mail.ru

Tel: 497-16-32; 050-311-41-89

Ünvan: Bakı, İçərişəhər, 3-cü Maqomayev 8 /4